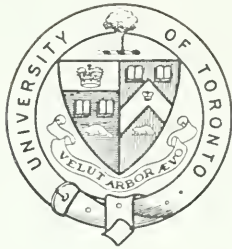

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01459654 8

PURCHASED FOR THE
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
FROM THE
CANADA COUNCIL SPECIAL GRANT
FOR
ISLAMIC STUDIES

LE
BOUSTÂN DE SADÏ.
PAR
CH. H. GRAF.

BÚSTÁN

Sádí

LE

BOUSTÁN DE SADÏ.

(Text)

TEXTE PERSAN

AVEC UN COMMENTAIRE PERSAN

PUBLIÉ

SOUS LES AUSPICES DE LA SOCIÉTÉ ORIENTALE D'ALLEMAGNE

PAR

CH. H. GRAF.

VIENNE.

IMPRIMERIE IMPÉRIALE DE LA COUR ET DE L'ÉTAT.

1858.

SE VEND A LEIPZIG A LA LIBRAIRIE DE DYK.

GRAF

PK

6540

B2

1858

cop 2

À
S A M A J E S T É
JEAN
R O I D E S A X E

HOMMAGE
DE DÉVOUEMENT ET DE PROFOND RESPECT
DE SON TRÈS-HUMBLE ET TRÈS-OBEISSANT SERVITEUR ET SUJET

CHARLES HENRI GRAF.

l'édition avec commentaire lithographiée à Calcutta 1828, en comparant le texte de deux manuscrits de la Bibliothèque Royale de Dresde. Pour la dernière partie de mon travail seulement il me fut permis de m'aider du commentaire persan du célèbre commentateur ture Sourourî († 1561), dont je dus la communication à l'obligeance de l'Administration de la Bibliothèque Royale de Berlin, et je me convainquis bientôt de la supériorité du texte offert par Sourourî relativement au texte fort incorrect de l'édition lithographiée de Calcutta et même de l'édition imprimée des Oeuvres complètes de Sa'dî publiée à Calcutta en 1791-95. L'absence d'une édition imprimée plus accessible aux étudiants que celles de l'Inde et qui offrit les garanties suffisantes de correction, fit naître en moi l'idée de publier un texte rendu aussi correct que possible par la comparaison des éditions et des manuscrits assez nombreux que j'avais pu réunir, et d'y ajouter des gloses puisées dans les commentaires de Sourourî et de l'édition lithographiée de Calcutta, de manière à en former une explication complète et succincte du texte.

Le texte et le commentaire de Sourourî forment le fond du travail que j'offre au public. Les autres textes que j'ai comparés sont :

2. celui de l'édition imprimée des Oeuvres de Sa'dî, Calcutta 1791, in-fol.;
3. celui de l'édition lithographiée du Boustân, Cale. 1828, in-4°;
4. celui du commentaire ture de Schemî;
5. un manuscrit écrit en caractère tha'liq en 903 H. (1497);
6. un manuscrit en caractère neschi écrit en 980 H. (1572);
7. un manuscrit en nestha'liq écrit en 1081 H. (1670).

Ces trois manuscrits ainsi que celui de Schemî appartiennent à la Bibliothèque Royale de Dresde et proviennent de la Turquie.

Le texte donné par Sourourî est en lui-même déjà un texte critique, en ce que ce commentateur indique les variantes principales et les passages qui ne se trouvent que dans des manuscrits moins corrects et qu'il considère comme des inter-

polations; ainsi dans tous les cas douteux j'ai préféré naturellement les leçons admises par lui. S'il y a en général plus d'analogie pour les variantes entre le manuscrit 5, le texte de Schemî et celui de l'édition imprimée de Calcutta d'un côté et entre les manuscrits 6 et 7 et Sourourî de l'autre, cependant tous ces textes sont presque toujours d'accord entr'eux dans les cas de quelque importance contre l'édition lithographiée de Calcutta, qui se trouve offrir le texte le moins correct de tous. Il ne faudra pas s'étonner, par conséquent, des différences notables qu'on trouvera par ci par là entre ma traduction allemande, pour laquelle je me suis servi de cette édition, et le texte de l'édition que je publie à présent.

Dans les éditions et les manuscrits que j'ai consultés, le texte se trouve divisé par des suscriptions qui se trouvent au commencement de chaque récit, mais ces suscriptions ne sont point les mêmes dans les différents manuscrits; quelques manuscrits se contentent aussi de mettre simplement *حكايت* sans indiquer le sujet de ce qui suit; quelquefois ces suscriptions interrompent fort mal à propos la suite du discours ou ne se trouvent point à la même place dans les différents textes. Je les ai omises entièrement comme ne faisant point partie du texte original; cependant comme le lecteur sera quelquefois bien aise de trouver tel ou tel récit, tel ou tel développement sans feuilleter trop longtemps, j'ai ajouté à la fin une table de ces titres pouvant servir de table des matières.

Quant au commentaire, c'est encore Sourourî qui en a fourni la partie principale; ses explications, qui suivent le texte pas à pas, sont en général plus exactes et plus complètes que celles de l'édition de Calcutta, et se distinguent en même temps par une plus grande concision de style. Quelquefois cependant les notes de l'édition de Calcutta m'ont paru éclairer d'une lumière plus vive tel passage en apparence obscur; dans ce cas et dans celui où Sourourî se contente pour toute explication de donner une traduction turque, ce qui arrive assez souvent, j'ai choisi les explications de l'édition. J'ai tiré de plus quelques notices biographiques de l'ouvrage de Gami sur les hommes célèbres du

Soufisme intitulé *نفحات الأنس من حضرات القدس* (mss. de la Biblioth. Royale de Dresde), et enfin, mais assez rarement, j'ai puisé l'explication d'un mot persan dans le Dictionnaire *برهان قاطع* Calc. 1818, et celle d'un mot arabe dans le Dictionnaire arabe-persan de Samachscharî publié par Wetzstein, Lips. 1850. Il m'a semblé aussi inutile qu'incommode d'indiquer à chaque explication la source d'où je l'ai tirée, d'autant plus que souvent il y a eu combinaison. Enfin j'ai indiqué aussi dans le commentaire, comme Sourourî l'a fait lui-même, les variantes les plus importantes que présentaient les textes que j'ai comparés.

Ch. H. Graf.

یاور ۲۵	هور ۹۱	هم ۲۷۹
یاوری ۱۵۷ ۶۲	هوس باختن ۲۵۷	هانا ۵۳ . ۱۹
یاوه گوی ۱۴۶	هوس پختن ۴۰۱	های ۵۶
بیم ۱۲	هوس راندن ۱۱۸	هبت ۱۳۷ . ۲۵
بج . برنج نوشتن ۲۵۱	هول ۲۸۸ . ۱۵۰ . ۸۸	هتا ۴۶
بزدان ۳۹۰ . ۳۲۰ . ۹۱	هولا ۱۷۳	هخس ۳۹
بزرک ۱۳۲	هولناک ۲۳۰	هخجره ۳۸۹
بغها ۴	هیب ۴۲۳	هخانه ۳۲۶
بکبار ۱۱۳	هیجا ۱۲۵	هدم ۲۵۹
بکچند ۳۸۰	هیکل ۲۳۷ . ۴۲	هکمان ۱۴۲
بکدانه ۲۵	هین ۴۴۱	ههشت ۲۳۷
بکدل ۳۵۱	هیون ۳۸۲	هواره ۲۷۱
بکران ۱۸۹	هیات ۳۴۱	هزپوران ۶۶
بکره ۲۸		هنکام ۳۸
بکسر ۱۰۸	ی	هنکامه کبر ۲۷۹
بکسوار ۳۲	یار ۲۳	هوا ۱۸۱ . ۱۲۷
بکنوبت ۴۳۹	یارا ۲۳۹ . ۲۷۴ . ۱۸۲	هواخواه ۴۷
بیل ۲۱۶	یاری ۴۴۴	هوادار ۲۲۸
م ۷	یافتن . دریافتن ۹۲	هودج ۳۸۲

تم بعون الله وحسن توفيقه

سواس ۱۵۱	بم‌روز ۶۵	نواحی ۱۲۸
وش ۲۴۲	نیمه ۲۳۶	نواختن ۸۲
وشاق ۲۱۲ . ۳۸۱	نیوشیدن ۴۹	نوال ۱۷۴
وضو ۳۰۳	و	نوبت ۱۱۷ . ۳۴۷
وعید ۲۵۱	وا ۱۵۱	نوبتی ۷۳
وقار ۲۲۲	واپس ۱۴۳ . ۳۰۵	نوخاسته ۲۵۷ . ۴۳۶
وقف ۲۰	وادیدن ۱۰۶	نوشتن ۳۵۵
وقید ۳۱۰	وار ۴۰ . ۵۶ . ۷۴	در نوشتن ۳
ولی ۱۵۱	وارث ۱۰۰	نوشتن روان ۲۰
وهم ۷	والا ۱۵ . ۳۶۱	نویسنده ۴۰
ه	وامانده ۷۹	نهاد ۸۸
هاتف ۱۵۲ . ۲۰۶	وبال ۱۱۲	نهران ۴۱
هامون نوشتن ۳۵۵	وجد ۲۲۲	نهفت ۱۱۵
هجران ۴۰۷	وجود ۲۳ . ۷۴ . ۱۴۰ . ۱۷۱	نهنگ ۳۵۳
هجووع ۱۶۶	۱۹۰ . ۳۶۵	نهییب ۲۷۱
هدف ۱۷۹ . ۲۹۹	وحدت ۱۹۵	نی ۲۲۳
هدی ۱۱	وحش ۲۷۸	نیاز ۲ . ۴۹۷
هراس ۱۱۷ . ۳۵۸	وحشت ۸	نیت ۱۳۶ . ۱۵۲ . ۳۴۲
هرم ۳۷	وحل ۱۷۶ . ۲۴۱ . ۳۰۵	نیران ۲۴۷
هزبر ۱۲۸ . ۲۹۲	وحوش ۳۱۱	نیرنگ ۱۳۲
هزیمت ۱۳۱	وحی ۲۳۷	نیرو ۱۳ . ۱۹۶ . ۲۷۶
هش ۲۰۸ . ۴۳۲	ورا ۱۳	نیزه ۲۹۴
هشتن ۱۳۸	ورزیدن ۸۷ . ۱۳۱ . ۴۴۵	نیسان ۱۶۷
هشیار ۴۹	ورطاه ۸	بیشتر ۱۲۴
هلا ۳۶۸	ورع ۳۲۷	نیک ۱۱۳
هلال ۶۵ . ۴۱۲	ورق ۳۶۰	نیک‌گردی ۲۵۷

نعلین ۳۳۵	نخبیرزن ۳۱۶	نازگی ۳۴۹ . ۳۵۰ . ۵۴
نعم ۳۹۹ نعم گفتن ۱۴۲	نخست ۴۴	نازیدن ۲۰
نغز ۳۵۳ . ۳۴۲ . ۳۵۳	نخل ۳۷۹	ناساخته ۳۳۸
نقرین ۱۷۵ . ۱۱۱ . ۷۳	نخلبند ۳۷۹	ناسازگار ۳۵۳ . ۳۶۵
نفس ۶۸ در نفس ۹۴ . ۴۲۹	نخوت ۳۸۴	ناصر ۳۳۶
نقور ۱۹۱ . ۳۳۵	نخیل ۷۶	ناصواب ۹۴
نغیر ۱۱۰	ندا ۲۰۷	ناطق ۳۶۵
نقاب ۳۶۲	ندیم ۱۰۸ . ۹۳	ناطور ۴۹۵
نقد ۶۹	نرگس ۱۷۷ . ۶۷	ناظر ۳۹
نقره ۳۰۲	نرم ۳۷۷	ناک ۲۳۵
نقل ۳۹۵	نرمی ۳۵۷	ناکام ۸۴
نقیب ۲۴۴	نره ۳۳۰	نالہزار ۲۴۸
نکته ۵۳	نزار ۲۶۰	نام بردار ۱۷ . ۲۴
نکوروی ۳۳۲	نزع روان ۳۱	نامرد ۲۷۱
نکوهش ۱۱۰	نزل ۱۵۲ . ۱۰۸	نامی ۳۶
نکوئی ۳۲۳	نشاط ۴۰۲ . ۳۱۱	نان سحر ۳۶۰
نگاه ۷۳	نشان ۶۷	ناورد ۱۶۷ . ۸۱
نکر ۳۰۹ . ۳۸۵	نصیحتمکر ۳۹۰	ناوک ۲۸۸ . ۲۹۲
نگهدار ۳۰	نصیر ۱۴۰	نای ۱۸۲
نگون نخت ۱۶۳	نطح ۹۰	نبرد ۱۲۴
نگوهدد ۳۵۳	نطفه ۶	ننید ۴۴۱
نمدزین ۱۰۸	نطق ۳۳۳	نحاس ۳۰۲
نمط ۷۴	نظامیه ۳۴۱	نحاس ۱۰۵ . ۲۴۳
نمک ۳۹۰	نظر ۲۱۳	نخل ۳۷۹
نتک ۱۰۷ . ۴۱۶	نظم کردن ۱۹	نحاس ۳۵۴
نوا ۳۷۹	نعت ۱۳	نخبیر ۱۲۹

میهن ۳۹۰	منسوج باف ۳۰۰	مکافات ۳۵
میان ۱۶۶ . ۶۹	منش ۱۱۴	مکان ۳۴۹
میان بسته ۴۳۹	منشور ۵ . ۱۷۲ . ۴۲۱	مکرمت ۱۶۷
میده ۳۱۸	منصف ۲۸۲	مکمل ۳۹۳
میزر ۱۸۲	منعم ۱۶ . ۱۰۲ . ۲۰۴	مکنت ۷۷
میخ ۱۲۷	منقّص ۷۸	مکنون ۲۶
میل ۱۹۵ . ۳۵۹	منکر ۴۲۶	مگر ۱۹
میل بشر ۴۷	منور ۴۳۲	مل ۱۹۱
مینو ۳۹۸	منی ۲۳۸	ملا ۳۳۱
ن	موبد ۱۶۸	ملازم ۸۳
ناب ۴۰۱	مودی ۳۵ . ۱۰۵	ملایک ۲۷۷
نابالغ ۲۰۲ . ۳۰۳	موسی ۲۲۴	ملت ۱۲
نابخردی ۴۴۲	موش کور ۲۲۴	ملخ ۷۷
نابخته ۳۸۳	مولا ۲۷۲	ملکروانی ۳۴
نابسندیده ۴۳۶	موم شدن ۲۷۱	مسک ۱۸۲
ناتوان ۲۵۶	مه ۵ . ۲۰ . ۷۴ . ۲۳۱	مکن ۵۸
ناجوانمرد ۱۰۳	مهبط ۱۱	من ۱۲۲ . ۱۴۴ . ۳۷۹
ناچار ۱۸	مهنر ۸۵	منات ۳۸۸
ناخدا ۲۱۳ . ۳۰۱	مهد ۱۰۰ . ۳۷۴	مناجات ۱۷ . ۴۳۵
ناخلف ۳۵۶	مهر ۲۱۰	مناخ ۱۸۰
ناداشتی ۲۳۵	مهره ۳۷۵	مناخر ۳۴۳
نادر ۹۸	مهلت ۴۱۵	منازل ۷۱
نار ۱۸۰	مهلتات ۹۴ . ۴۴۰	منت ۱۲۲
ناراستی ۲۳۵	مهبان سرای ۴۱	منتها ۷
ناز ۶۷	مهوش ۶۷	منجلی ۲۸۰
	مهیتا ۱۱۷ . ۱۰۲	منزل شناس ۲۸

معدہ ٧٩	مسح ٣٤٤	مرعی ٦٢
معدہ انبار ٣١٥	مسکین ٦٤ . ٥١	مرغز ٣٤٥
معرف ٢٣٩	مسکینی ٤٣٩	مرغزار ٦٢
معروف کرخی ٢٥٥	مسقط ٤٣٤	مرفق ٣٤٣
معطر ٢٦٤	مشت زن ١١٧	مرفوع ١٢٢
معطل ١٢٢	مشتیری ٤١٦ . ٢٥٠	مرفد ٤٣١
معظم ١٢٩	مشتعل ١٩٣ . ١٣٣	مرفق ٣٣٩
معبار ٢٤	مشتی ١٤	مرکب ٩
معهور ٢٤	مشرف ٢٩	مروت ٦٠
معنی ٢٢٢ . ١٦	مشعد ٢٧٩	مرهم ٢٠
معین ٤٣	مشقت ٧٠	مرید ١٤
مع ٤٣٩ . ٣٨٥ . ٢٠١	مشک ٢٤٨	مزاج ٣٨٥
مغاک ٤١٢	مصالح ٢٦٤ . ١١٥ . ١٠٦	مزجات ٤٤٤
مغرور ١٧٧	مصاف ١٣٠	مزد ٢٠٥ . ٧١
مغز بردن ٢٣٤	مصطفی ١١	مزدور ٣٣
مغفر ٢٩١ . ١٣٣	مصلحت ١٠٦	مسافر ٢٦
مفر ١٢٥	مصلی ١٤٩	مستجاب ١٢٢
مفلس ٤٩٦ . ٢٨	مصیبت ٣١٤	مستحکم ٤٢٤
مقالات ٣٩٣ . ١٧٠ . ١٦٦	مطران ٣٩٣	مستسقی ١٩٢
مقام ٢٨٩	مطرب ١٣١ . ١٠١	مستظهر ٢٣٤
مقر ٨٠	مطلق ٢٩٦	مستغنی ٦
مقرر ٨٢	معالی ٢٦٢	مستقیم ٣١
مقصر ٤٤١	معنکف ٤٢٦	مستکبر ٣٢
مقصود ٤٤١ . ٢٤٥ . ٢٣٥	معجز ٤١٤	مستکبری ٢٨٤
مقل ٢٥٧	معجز ١٢	مستور ٢٥٠
مقیم ٩٧ . ٢٦	معجم ٢٦٨	مستی ١١١

محيط ٨	مانده ٣١٢	لتبیک ٤٣٥
مخالف ٦٠	ماوا ٢٦٤	لت انبار ٣٠٦
مخلص ١٣	ماه بیکر ١١٢	لت انبان ٢٥٧
مخجور ٢٣٥	مبّرا ٢٧٠	لحد ٤١٥ . ٣٧٤
مختث ١٣٠ . ١٦٤	متفق ٤٢٦	لحظه ٤٢٠
مدارا ١٢٢	مثل زدن ١٨٩	لحن ١٩٨
مدام ١١٧ . ٢٤٦	مجال ١٣	لخت ٣٧٥
مدبر ١٩٠ . ٢٢٧ . ٢٤٢	مجاور ٢٠٥ . ٣٩٢	لختی ٤١٠
مدّعی ٢٢٨	مجرد ٢٧٨	لشکر آوردن ٢٥٧
مدغم ٣٩٢	مجرم ٥٣	لشکر کش ٣
مدهوش ١٣١ . ٢٢٣ . ٣٨٩	مجلس فرور ٢٦٢	لشکری ٣
مدین ٢٨٤	مجموع ١٢٢	لطف ٢٩
مر ٢٣ . ٨٢	محبیب ٥	لعبت ١١٣ . ٢٥٧
مراعات ٢٣ . ١٨١ . ٢٥٧	مجید ٢٤	لنکدکوب ٢١٩
مرتفع ٥٠	محاسن ٢٥٧	لنگام ٢٢٦
مرحبا ١٤٢	محتاج ٣١	لوس ١٢٣
مردادماه ٤٢٥	محتشم ٩٤	لولوه لالا ٧
مردان راه ٢٧٧	محدث ٢٢٤	لیک ٥٢
مرداندره ٣٨٠	مجرم ٩	لثم ١٨٢ . ٢٢٢
مردهدل ١٠٧	محرور ٢٧١ . ٢٠٥	م
مردمک ١٤٢	مخسر ٨٠	ماجرا ٣
مردی ١٨	مخفل ١٠٧	ماکول ٢٩٥
مرز ٢٢ . ٧٣ . ٨١	مخک ٢٢٢	مالش ٣٥
مرزبان ٧٣	محکم ٧٥ . ٩٩ . ٣٩٢	مامک ٢٥٣
مرزبوم ١٦٧	مخمل ٢٢٢ . ٢٤٣	مامون ١١٢
مرصع ٣٨٨	مخبود ٦٢	

گو ۱۹۶	گرین ۱۷	گرد برآوردن ۱۲ . ۱۴۴
گوا ۳۵۸	گریدن ۱۵۰	گرد کردن ۹۷
گور ۶۱ . ۹۸	گزر ۸۹ . ۲۴۲	گردش ۲۲
گوش داشتن ۴۸	گزند ۱۱۳ . ۳۴۶	گردگان ۴۰۸
گوش کردن ۳۱۸	گریز ۸۸ . ۴۲۸	گردن فرو بردن ۳۸
گوش گرفتن ۳۰۷	گشتن ۳۶ . ۴۸	گردنان ۲۸۲
گوش کباشتن ۳۳۵	بازگشتن ۹ . ۴۲۴	گردنکش ۲۹
گوشه ۱۵	برگشتن ۱۰ . ۳۸	گردنکشی ۱۱۵
گوهر ۴۴	برگشته اختر ۲۳۶	گردون ۱۰۳
گوی بردن ۲۵۰	برگشته بخت ۱۰۹ . ۴۲۵	گردیدن ۴۳۱
گوی ربودن ۱۹	گفت و گو ۴۴	برگردیدن ۴۲۷
گویان ۲۴۷	گل ۱۱۷	گرفتن ۷۶ . ۱۰۷
گله ۷۲	گلبن ۶۷	گرفتن اندر ۴۶
گهر ۵۰ . ۱۱۸	گلبه ۱۵۱	در برگرفتن ۱۷۲
گیتی ۶ . ۶۵	گلك ۲۴۱	گروگین ۱۳۰
	گلگونه ۲۹۸	گرم ۱۲ . ۲۹۴
ل	گلم ۵	گرم رو ۱۵۱ . ۱۶۵ . ۴۲۲
لا ابالی ۴۷	گم ۱۵۶ . ۲۹۸	گرما ۳۸۳
لات ۱۲	گم کردن ۱۹۱ . ۲۵۷	گرماه ۲۲۲
لاشه ۲۰۳	گباشتن . برگباشتن ۱۷۰	گرماهه ۳۶۵
لاغر ۹۳	گهان ۸۵	گرو ۱۳ . ۳۳۹
لاغراز چیزی بودن ۳۰۸	گنج ۹ . ۱۷	گرو بردن ۸۸ . ۲۰۲ . ۴۰۴
لاف ۳۳۳	گنجه ۲۴۴	گروه ۷۳
لانه ۱۸۸	گنجینه ۹۵	گرویدن ۲۱۴
لب ۱۰۲ در زیر لب ۴۹	گنده ۹۵ . ۲۷۹	گره ۳۵۱
لبس ۲۸	گنده مغزی ۲۷۹	گریز ۴۲۸

کیسه بر ۱۳۵	کله ۸۷ . ۶۳ . ۲۱	بر کردن ۱۷۸ . ۱۰۷
کیش ۴۳۹ . ۴۹۸ . ۱۳۰ . ۱۰۴	کلید ۳۸۷	کرسی ۲۸
کیفباد ۱۰۱	کم ۳۷۷ . ۹۴ . ۷۳ . ۵۲ . ۱۴	کرگس ۲۹۸ . ۳۰
کیل ۳۵۲	کم آواز ۳۲۸	کرم پیشه ۳۲۲
کیماگر ۲۰۵	کم زن ۱۸۲	کرم بیله ۱۹۲
کین ۵۲	کمر بسته ۴۶ . ۲۹	کروبیان ۵
کین آور ۲۹۲	کمند ۲۷۱	کره ۳۰۹
کینه ور ۱۲۴	کمین ۵۷	کریم ۴۴۲ . ۱۱
کینه توز ۴۱۹	کن ۸۴	کژ ۵۲ کژ ترازو ۳۴۶
کیوان ۸۶ . ۶۳	کنار ۳۳۵ . ۲۵	کژدم ۸۷
ک	کنج ۶۸	کسی ۱۶۹
	کنجشک ۱۵۴	کسری ۱۰۰ . ۱۲
کام ۱۴۲ . ۳۰	کند ۲۹۲ . ۱۶۳	کسوت ۳۶۶
کبر ۱۴۳	کند و کوب ۲۵۴	کش ۱۷۱
گدا ۱۴	کند پای ۳۸۰	کشتزار ۲۹۵
گذاردن ۳۰ . ۲۷	کندر ای ۴۲۹	کشتگاه ۱۸۳
گذاشتن . در گذاشتن ۲۷۴	کشت ۲۸۴	کشتی ۱۲۹
گذاشتن . در گذاشتن ۴۳۱ . ۲۸۳	کوتاه بین ۴۷	کشش ۵۶
گراف ۳۳۳	کوتاه دست ۱۳۲	کشور خدا ۲۹
گران ۲۵۵ . ۱۰۲	کور بخت ۳۵۰	کشیش ۳۹۱
گرانی ۲۵۱	کوشش ۴۰۳	کعب ۳۷۵
گراییدن ۱۳۸	کوشیار ۲۶۶	کغاف ۱۵۳
گربر ۱۴۶	که ۳۶۰ . ۱۸۸ . ۷۴	کفش ۱۶۶
گرد ۸۲ . ۳۵ . ۱۲	کهتر ۸۵	کفن ۹۸ . ۵۴
گرد آمدن ۹۷	کهن سال ۳۶۱	کلبه ۴۰۱
گرد آوردن ۴۲۴ . ۹۶	کید ۶۲۹	کلک ۶

عین الیقین ٢٩	عظام ١١٨	عما ٢٦٠
عیوب ٣٥١	عقت ٤٢٩ . ٣٦٩	عقری ٤١٠
عیتوق ٢٦٩	عقیف ٣٦٤	عیب ١٩٧
	عفو ٩١	عجب ٤١٣ . ٣٤١ . ٢٨٥
ع	عقبی ١٣٩ . ٢٦	عدل ٣٨٦
غارت ١٢٧	عقرب ٣٩٣	عدم ١٩٢
غازی ٢٠١	عقوبت ٤٢٥	عذرا ٢٨٨
غبار ٢٣	عقول ٤٤٠	عرش ٨٠
غبین ١٤٩	علت ٣٧٠ . ٣٦١ . ٥٢	عرصه ٩٣
غدر ١٣٥ . ٣٧	علف ١٠٢	عروس ٢٠٧
غذیر ٢٨٤	علم کردن ٢٩٥	عروسی ١١٧
غذا ٣١١	علی ٢٨٠	عربان ٣٣٣
غربت ٥٨ . ٢٤	عمر ٢٨٢	عز ١٥
غرش ٢٤٠	عقاب ١١٣	عزازیل ٥
غرض ٤٧	عنان تاقین ١٣	عزب ٣٦٦
غرفه ٢٣٥	عنایت ٣٢٧	عزت ٧٣
غرم ٢٧٦ . ١٢	عنصری ٤١٧	عزلت ١٩١
غرور ٥٦	عنقا ٣٠٠	عزم ١٠٣
غریب ٢٠٩	عقرب ٣٦	عزّی ١٢
غریدن ٧٧	عوج ١٨٥	عسسر ١٨٩
غریق ٢٠٠ . ٧٨	عود سوز ٣٧٧ . ٣٦٤	عشوه ٤١٠ . ٦٤
غزین ٢٤٠	عهد ٤١٠ . ١٠٠ . ٤٣٧	عصار ٣٠٥
غریو ٢٤٤ . ١٠٣ . ٥٢	عیتار ٢٨٨	عصای کلیم ٢٦٠
غزا ٣٤٥	عیان ٣٩٢	عصمت ٣٦٨
غسل ٣٤٤	عیسی ٣١٠	عصیان ٣
غش ٤٢٩	عیش ١٠٢ . ٧٨	عطارد ١٥٨

طلب ٢٦٨	ضروری ٢١١	صدر ١١ . ١٤ . ١٤١ . ٢٣٩ . ٢٤٢
طلبکار ١٠ . ٢١ . ١٧٩	ضلال ٤٤٠	صدف ١٧
طلسم ١٨٣	ضلالات ٢٣٤	صدق ٢٧
طبع ٥٦	ضمیر ١٠٦ . ٢٢٢	صراح ٢٤٧
طناب ٤٠	ضیف ٣٧	صرف ١٩٥
طوبی ٢٦٥	ط	صغر ٤٢٣
طور ١١	طارم ٢٢١	صفا ٦٩
طوفان ٧٧	طاعت ١١٥ . ١٥٢ . ٢٤٥	صفت ١٥٨ . ١٨٦
طوق ١٦٢	طاق ٦٤ . ٢٤١ . ٢١٧	صلاح ١٤٢
طی کردن ١٠	طالب ١٠	صلاح ٢٣
طیر ٢٢٢	طامات ٢٤٦	صلب ٦ . ٧ . ٢٧٥
ظ	طباخچه ١٨٤	صلح ١٢٤ . ٤٢١
ظفر ٢٩١	طبخی ٢١٧	م ٥
ظل ٢٧	طبع ١٩	صد ٤٤١
ظن ٤٢٢	طبقری ٢١٦	صنادید ٢٤١
ع	طیعی ١٦٩	صنعا ٢٧٦ . ٤٢١
عاج ٢٨٨	طراوت ٤٠٠	صنعان ٣٨
عار ٧٣	طرب ٢٨٢	صنوبر ٥١
عارض ٦٦	طریقت ٢٠	صواب ١٧ . ٥٦ . ١٠٦
عارف ٢١٤	طشت ٢٣٢	صور ٢٠١
عاصی ٢٥١	طعمه ٤١٢	صورت ١٦
عاطفت ٨٢	طعن ٢٩٤	صوف پوش ٢٩٧
عافیت ١٧	طعنہ زدن ٤٦	صیت ١٢ . ٢٦١
عالی ٢٢	طنغرل ٢٨١	ض
عام ٥٨ . ١٣٦	طفلك ٥٨	ضرب ٢٩٤
عام جوش ٢٣٩	طفیل ١٤ . ٤٢٤	ضرورت ٢١٢

شوریده سر ۱۸۱	شکرانه ۲۲۲	شان ۸۱
شوق ۲۲۵	شکر خنده ۲۵۰	شبخانه ۸۲
شوکت ۸۰	شکر لب ۲۲۳	شبرنگ ۵۴
شهباز ۱۷۸	شکستن. از صرف بر ۲۲۵	شبرو ۴۲۹
شهر بند ۳۲۹	شکفت ۳۴۱	شبهستان ۲۷۵
شهری ۶۶	شکفتی داشتن ۳۰	شکور ۱۰۵
شهریار ۲۲	شکم ۷	شکوک ۲۶۰
شهنشه ۳۶	شکوه ۲۱	شلی ۱۶۰
شہوت ۴۸	شکيب ۵۴	شبخون ۱۳۴
شيب ۶ . ۲۶۸ . ۳۷۱	شکيا ۳۱۳	شخمه ۴۲۹ . ۴۳۰
شيدا ۲۰۰	شل ۱۶۴	شخ ۷۷
شير مرد ۹۲ . ۲۵۹	شمشاد ۴۶	شدن ۴۲۳
شيرين نفس ۲۴۴	شمع ۶۶	شمر ۴۷
شيم ۱۱	شبه ۴۷	شمر انگيز ۸۷
ص	شناسا ۱۶۵	شرع ۵۷
صاحب دل ۱۹ . ۱۸۰	شعنت ۲۶۱ . ۲۲۸ . ۲۹۲	شمرک پوشيده ۳۰۰
صاحب غرض ۵۵	شنک ۳۵۷	شست ۴۵ . ۲۹۳
صاحب نظر ۲۶۳	شنيع ۳۳۹	شستن ۱۲
صادق نفس ۳۴۵	شوخ ۱۳۵ . ۱۹۶	شغاد ۲۸۷
صافي ۴۴۰	شوخ چشم ۲۴۴	شفا ۱۱۴
صالح ۹۴	شوخی ۱۹ . ۲۰۴	شفتت ۱۳۹
صبيحدم ۳۳۴	شور ۱۷ . ۲۱۱ . ۲۸۸	شفاعت گر ۴۲۱
صبر ۳۷۳	شورش ۲۱۸	شفيق ۲ . ۳۳۹
صحر جتي ۱۴۷	شوره ۲۵۷	شقاوت ۵ . ۱۵۸
صحرا نورد ۱۶۵	شوریده ۱۰۰ . ۱۱۸	شقايق ۲۴۳ . ۲۸۱
صحن ۲۴۸	شوریده رنگ ۳۴۵	شکافتن ۱۱۸

سپیل ۲۸۱	سمن ۲۷۹	سست گرقن ۲۵۰
سیاح ۳۷	سمن ۷۹	سطبر ۲۷۳
سیاحت ۲۶۶	سمند ۲۴۱	سطبری ۲۹۴
سیاست ۲۴۹ . ۹۲	سمندر ۲۰۰	سعد زنگی ۲۴
سیاه ۴۲۸	سموم ۴۱۱	سعادت ۵
سیاه نامه ۱۰۳	سندان ۲۵۰	سعی قدم ۷۱
سیر ۱۷۱ . ۱۵۸	سندان دلی ۴۲۷	سغبه ۲۷۳
سیرت ۶۷	سنده ۴۰	سفال ۲۴۲
سیکی ۳۳۹	سنک ۱۷۴	سفتن ۵۴
سیلی ۲۷۳	شنک ترازو ۵۲	سقله ۱۵۲ . ۱۲۴ . ۱۰۲
سیم سیه ۴۱۹	سنکلاخ ۲۵۹ . ۱۸۰	سفید روی ۲۷
سیه چرده ۴۲۸	سنین ۳۵۴	سفیہ ۳۱۷
سیه کار ۲۰۴	سو ۱۰۴	سقط ۱۷۵
سیه نامه ۲۵۲ . ۲۳۴	سوخته ۳۹۱	سقلاب ۲۸
ش	سود ۱۱۱	سقبونیا ۱۱۴
شاپور ۳۷	سودا ۱۷۵ . ۱۶۹ . ۹۰ . ۵۰	سکون ۲۰۸ . ۴۹
شاد ۲۴	سور ۵۴	سکال ۱۲۸
شاد بهر ۱۰۳	سوز ۴۳۰ . ۳۰۳ . ۲۳۶ . ۲۹	سکالیدن ۲۵۲ . ۱۳۲ . ۸۰
شاطر ۲۹۹	سوز جگر ۹۲	سلحدار ۱۹۱
شاگرد ۱۶۵	سوز ناک ۲۲۵	سلطنت ۲۵۳
شام ۱۱۷ . ۸۶	سوفاز ۴۵	سلم ۲۳۲
شان ۴۴۴	سوگوار ۱۱۷	سلم ۳۸۰ . ۲۷۷ . ۲۴۵ . ۳۹
شاهد ۲۶۶ . ۱۹۳	سومنا ۳۸۸	سم ۸۴
شب قدر ۴۰۳ . ۱۸۶	سهروردی ۱۵۰	سماط ۳۹۷
شب زنده دار ۱۴	سهل ۱۷۶	سماع ۲۲۲
	سهمگین ۴۱۴ . ۵۲	سمر ۲۰۲ . ۵۱

سر بنجکی ٢٩٦	سدره المتها ٣٠٩	ابن السبیل ١٤٢
سر بنجه ٢٩٧ . ٢١	سر ١٣ . ١٩ . ٢٠ . ٢٥ . ٤٨	سپاس ١٦ . ٢٣ . ٢٧ . ١٢٥
سر جاده ٢٨	٤٣٠ . ٣٠٣ . ٢٨٦ . ٧٣	٣٥٨
سر چشمه ٦١	سر آوردن ١٠٠	سپاهان ٢٨٨
سر خروی ٣٦٨	سر اندر بردن ١٧	سپر افکندن ٢٤٩
سر خوش ١٨٠	سر اندر کشیدن ٢٥٠	سپر انداختن ٩
سر دی ٤٩	سر بستن ٣٥٩	سپردن ١٣٥ . ٨١
سر زش ١١٢	سر خویش گرفتن ١٠٤	سپر ٨٧
سر سری ٣١١ . ١٢٩	٢٥٧ . ٢٠٦ . ٢٠٢	سپیده ٤٠٢
سر شته ٣٧٣	سر داشتن ٢٢٧	ستایش ٣٧١
سر شک ٢٣٦	سر در جهان نهادن ٣٥١	ستر ١٢٩
سرفراز ٨٦ . ٢٠	سر دست افشاندن ٢٢٤ . ٥٣	ستوه ٦ . ٥٦ . ٣٦١
سرفرازی ٢٣٠	سر کشیدن ٨١	ستیز ١٢٢ . ١٩٦ . ٢٦٦ . ٣٢٧
سر گذشت ٢٨٣ . ٧٦ . ٤٤	بسر افتادن ٩٢	ستیزنده ٧٥
سر گران ٣٣٩ . ٤٤	بسر بردن ١٥	سجایا ١١
سر گرانی ٢٣٣	بر سر بودن ٢٧٧	سجیل ٤٥
سر گشته ٢٧٣ . ١٠	از سر رفتن ٩٧	سجود ١٩٠
سر مایه ٣٢٢	سر و کار ٣٨٩	سحاب ١٦٩
سرود ٢٤٨	سر آورده ١٠	سحان ٨
سرور ١٤١	سر انجام ٢٢	سحرگه ١٠٨
سروری ٣٧٦	سراسر ٦٠	سخت ٢١ . ٤٢
سروش ٣٢٣ . ١٤٣ . ١١١ . ٦٢	سر اسیمه ٣٢٧ . ٣٢٣	سخت بازو ٣٢١
سری ٢٨٩	سر اوایل ٣٥٢	سخت چین ٣٤٨
سزا ٢١	سزایان ٣٩٩	سخت سنج ٤٥ . ٩٩
سست ٧٨ . ٧٧ . ٢٤	سرایت ٢٢٦	سد ٢٣
سست پیمان ٤٢٧	سر باری ١٥٨	سدره ١٢

در ساختن ٣٩	زوپین ١٢٧	زر معربی ٢٢٢
با هم ساختن ٢٨٦	زورمندی ١٣٤	زرع ٧٦
ساده ٢٧٣	زه ٢٥٥	زرق ٢٢٧ . ١٢٣ . ٥٣
ساده مرد ٣٤١	زهره ١٨٢	زرود ٢٨٠
ساروان ٤٠٥ . ٢٨٢ . ١٧٩	زهی ٢٣ . ١٥٥ . ٢٢٩	زرد ١٣٢
سازگار ٢٤٨	زی ٤٩ . ٢٩٠	زریب ٢٩٠
ساطر ٢٩٤ . ٢٤٠	زیب ٥٤	زغن ٢٩٨
ساغر ٩	زیبیدن ١٠١	زفت ٢٨٨
ساقی ١٩٣	زیر ٢٢١ . ٢٨٩ . ٢٨٣	زقوم ٢٩٨ . ٩٠
سال بد ٢٣٥	زبردست ٢١ . ٢٨٥	زالال ٢٤٢
سال خورد ١٢٥	زبردست کردن ٢٤٢	زالت ٤٣٦
سالک ٩	زیرلب ٢٣٦	زلف ٩٨
سالوک ٣٩٠ . ١٦٥	زیرک ٥٠	زلیل ٤٣٦
سام ٢٢٦	زیستی ١١٨	زله ٥
سامان ٤٤٠ . ١٣٥ . ٤٧	زینهار ٢٢٨	زمره ٥٣
سابق ٣٠٣	زیور ٥٩	زمن ٢٧٧
سایه ٢٢	ژ	زعی ٢٨٧
ستابه ٢٤٣	ژاژ ٢٢٨	زتار ٢٠١ . ٢٠٠
سبجان ٨	ژارخا ٢٢٨	زنیل ٢٦١
سبز ٢٧ . ٢٤٩	ژاله ١٦٧	زنجیر ٧٥
سبق بردن ٤٠٥ . ٦٨ . ٢٢	ژنده پوش ٢٦٨	زنجندان ٢٢٢
سبک ٥٥ . ١٦٢	ژولیده ٢٢٢	زنده ٢٧ . ٢٤٩
سبک سیر ١٠٠	س	زنده رود ١٦٨
سبل ٢٥٤	ساتکین ٢٤٤	زنگبار ٢٩٢
سبلیت ٢٤٢	ساج ٢٩٣	زنکی ٢٦٨ . ٢٩٨
سبیل ١١ . ٢٨٢	ساختن ١١٩ . ١٥١ . ٢٧٥	زنهار ٤١ . ١٢٥ . ٢٣٠

رهوار ۲۹	رمیدن ۱۲۹	رز ۲۰۱ . ۱۸۶
رهی ۱۵۷ . ۴۳	رنج ۱۰۷	رزق ۳ در رزق زدن ۱۵۲
ریاست ۳۵	رنجور ۳۸۰ . ۱۱۲ . ۷۹	رستخیز ۳۹۵
ریش ۱۴۴ . ۹۱ . ۸۹ . ۳۱	رنجه ۹۳ . ۲۱	رستگاری ۴۴۳
۲۷۶	رنک ۴۳۱	رستن ۲۵۵
ریو ۲۳۰ . ۱۴۷	روان ۳۸۸ . ۷۱ . ۶	رسته ۵۴
ز	روح پرور ۴۰۲	رسم ۳۶ . ۲۱
	رود ۲۴۸	رشته ۹۳
زاد ۲۷۶	روده ۳۱۰	رشوت ۶۴
زار ۱۲۸ زارگستن ۵۸	روز بازار ۲۵۱	رضا ۱۷ . رضا دادن ۲۰۸
زال ۲۱۸ . ۲۲	روز پسین ۹۱	رطب ۳۷۹ . ۳۱۵ . ۹۰
زاولستان ۱۳۶	روز یقین ۳۶۸	رعد ۸۲
زبان آوردن ۳۳۵	روزگار ۹۳	رعنا ۴۱۴
زبان در کشیدن ۳۵۰	روزه ۱۵۲	رعبت ۳۱
زبان آور ۳۲۳ . ۳۱۷ . ۲۷۸	روزی ۳۷۲ . ۷	رعبت ۶۶
۳۸۹	روستای ۲۹۵ . ۵۹	رفق ۲۶۷
زبان آوری ۴۱۷ . ۵۳	روشن ضمیر ۱۰۶	رفیق ۳
زبان بند ۲۷۹	روشن قیاس ۴۵	رقت ۴۲۱
زبان دان ۱۴۴	روضه ۱۴۱	رقص ۱۹۸
زبر زیر شدن ۱۶۰	روی ۲۰۶ . ۱۷۶ . ۸۸	رقعه ۳۹۰
زبردست ۲۱	روی در کشیدن ۷۳	رقیب ۱۹۵ . ۱۴۲
زبردستی ۹۳	روئین ۱۴۵ . ۲۲	رکیب ۴۱۴ . ۱۰۰
زبون ۱۲۳ . ۳۰	ره زدن ۲۵۹ . دگرره ۲۷۵ . ۷	رگزن ۴۰
زجر ۳۳۷ . ۱۵۸	رهبر ۴۱۴	رمال ۳۸۲
زحف ۳۷۰	رهرو ۴۰۵ . ۱۶۵	رمان ۴۱۱
زحل ۲۴۳	رهزن ۳۶	رح ۲۹۱

ذوق ٢٢٠	دوك ٩٣ . ٥٤	دلفروز ٢٥٢
ذيل ٧	دولاب ٢٢١	دلق ٦٩
	دولت ٥٥ . ٢٥ . ١٦	دلو ١٥٦
ر	دون ٦٠	دم ١٩٥ . ٦٩ . ٢٣
را ٢٠٢	ده مرده گوی ٢٢٩	دم درکشیدن ٢٤٢ ٢٧
راست ١٨٧	ده يك ٥٩	دم زدن ٦١
راضی ٣١٩	دهر ٢٦٥ . ٢٩٤	دمار ١٣٦ . ١٠٥
راعی ١٠	دهشت ٩٨	دماغ ١٣٦
راغ ٢١٧	دی ٤٠٩ . ٤٠٨	دمان ١٦٢
رام ٣٠	دیباچه ٢٠٦ . ١٥٩	دمع ٦٦
راه بردن ٩	دیده ٩	دن ٢٤٨
راهدان ٤٢٣	دیر ٢٨٩ . ٢٨٧	دنبال ٤٢١
راهزن ٢٠٤	دیر باز ٦٧	دنباله ٨٦
رای ١٦ . ٢٨٨	دیرینه روز ١٤٣	دواب ٨٨
رای زدن ١٠٤	دیرینه زاد ٢٤٢	دوان ٢٦٤
رب ٢٦	دیس ٣٠٣	دوتا ٢١٣
رباب ٤٠٩	دیگدان ١٦٥	دود ٤٨ دود دل ٢٤
ربع ١٦٦	دیو خس ٤٢١	دوده ٢٢٥
رتبت ٢٢٩	دیوسفید ١٤٨	دور ١٥٩ . ١١٢ . ٢٤
رجال ٢٤٥	دیوسیم ٣٥١	دوران ٢٠
رجیم ٢٤٤	دیوان ٧١	دوست ٢٧١
رحیل ٢٥٨		دوست کام ٢٦٧
رخام ٢٤٨	د	دوش ١٧٨ . ١٦٨ . ٦٧
رخت ١٦٥ . ٢٣١ . ٢٧٢	ذکر ٢٨٦ . ٢١٠	دوشاب ٢١٨
رخش ٢٣١	ذل ٤٣٤ . ٢٦٤ . ٢١٨	دوشینه ٢٧٧ . ١٠٩
رد ٢٨٣ . ١٤	ذو النون ٢٨٣	ذو کون ٣

۲۸۲ . ۲۹۳	حلم ۲	۲۴۵	حرون
خان ۴۱	حله ۰۹ . ۸۷ . ۱۸۱ . ۲۰۷	۲۰۴ . ۲۰۱	حریف
خاندان ۹۱	حبار ۲۹۵	۴۴۹	حساب
خانه سوز ۳۵۴	حبال ۴۲۱ . ۳۶۹	۳۴۰	حسام
خایسک ۲۵۰	حمام ۱۷۹	۵۲	حسرت
خایف ۴۴۲	حبل ۲۳۱	۱۴۷ . ۶	حسیب
خاین ۷۱	حبله ۱۶۲	۱۲۴ . ۱۱	حشر
خائیدن دندان برهر ۳۶۵	حیثیت ۳۵۶	۲۶۵ . ۱۲۰	حشم
خزندو ۲۴۳	حی ۲۸۹ . ۲۷۶ . ۱۴	۳۵۹	حشمت پرست
خیر ۲	حیا ۲۴۷	۳۰۷ . ۱۸	حشو
ختم ۳۴۴ . ۱۷	حیدر ۲۸۰	۱۳۵ . ۵۷	حصار
ختن ۳۱۷ . ۱۹	حیف ۲۰۵ . ۶۰	۳	حضر
خجالت ۱۷	حیله ۱۲۴	۳۸۲ . ۳۳۲	حضور
خجل ۴۲۶ . ۳۵۳ . ۳۱۵	ح	۱۲۱	حفظ
خجند ۱۴۱	ح	۱۲	حق
خد ۱۹۲	خاتم ۴۱۶ . ۱۱۷	۲۵۲	حق پرست
خدا ۲۲۳ . ۱۰۱ . ۸۳	خادم ۲۳۱	۱۲۱	حق روی
خدم ۹۴	خار ۱۱۴	۳۷۸	حق شناس
خدمت گذار ۴۳	خارا ۸۸	۲۹	حق گذار
خدنک ۲۹۰ . ۲۲	خارکش ۷۹	۱۱۵	حقی
خدیو ۸۳	خاطر ۱۱۹	۱۸۱	حقیر
خر ۳۱۰	خاطر فریب ۳۶۱	حکم ۵	
خراب ۲۴۹ . ۲۴۷ . ۲۴۵ . ۳۳	خاکدان ۴۱۵ . ۲۸۴	۲۴۰ . ۱۸۷	حل
خرابات ۲۳۴ . ۴۴	خاکبار ۴۱۲ . ۳۰۶	۸۹ . ۶۶	حلق
خراج ۵۹	خاکی نهاد ۱۵	۱۳۵	حلقوم
خرامیدن ۱۳	خال ۱۹۲	۲۳۴ . ۱۲۷	حلقه

چهر ١١٢ . ٤١٤	چهرول ٢٢٧	حلیل الصفات ٢٢٧
چیر ١٢٨ . ٢٠٩ . ٢٥٢	حیب ١٩٨	جم ٧٠ . ١٠٠ . ٤٠٨
چیر دست ٢٠٩	حیش ٨٢ . ١٠٢ . ٤١١	جہاد ٢٨٩
چین ٣٦٢		جہشید ٦١
	ج	جمع ٧٥ . جمع بودن ٢٤
ح	چابک ٢	جمہور ١٨٧
حاتم طائی ١٦٧	چارہ ١١٠	جن ٤
حاتم اصم ٢٦٩	چاشت ١١٧ . ٢٠٢	جنید ٢٧٦
حاجب ٢٨١ . ٢٨٨	چالش ٢٨٧	جو ١٤٧
حاضر جواب ٢٢٨	چرخ ١١	جوارح ٢٧٥
حالی ١٥٥ . ١٧٢ . ٢٢٤	چرخہ ٧٣ . ١١١	حوانمرد ٤٠ . ١٥١
حانوت ١٦٠	چست ١٢٨	حود ٢٢ . ١٢٨ . ١٦٢
حبل ١٥٦ . ٢٧٠	چشم داشتن ٨٩ . ١٤١ . ٤٣٤	جور ٢٢
حیب ٢١٨	چشن ١٧٠	جوزا ١١٢
حجاج ٩٠ . ٢١٢ . ٢٤٢	چکار ٤٢٨	جوش ١٠٦
حجت ٩٠	چکل ٣٦٠ . ٢٨٨	جوشن ٢٩١
حجیر ٣٩٥	چیدن ١٤١ . ٤٠٠	جوشیدن ١٨
حد زدن ٢٦٩	چنبری ١٢٣	جوع ١٦٦
حدیث ١٤٢ . ٢٤١	چنک ١٧٠ . ١٨٢	جوہری ٦٥
حذر ٢٩٩	چنگال ١٢١ . ٢٨٩	جویی ٢١٨
حر ٢٢٧	چنگی ٢٤٧	جہانبان ٢٠ . ١٥٦
حرام ٨٠ . ٩٣ . ٢٣٥	چنو ٢٩٥	جہاندیدہ ٧٨
حربا ٢٦٢	چنوی ٢١	جہانگشندہ ٤٢
حرص ٢٢٦	چوبک زدن ٢٨١	جہانی ١٨٦
حرفکیر ٤٦ . ٥٢ . ٢٢٤	چوکان ٢٣٥ . ٤٢٠	جہد ٤٢٧
حرفکیری ٢٦٤	چد ٨٩	جہل ١٠٧

ج	تَوَقِّع ۵	تند روی ۱۵۷
جاده ۳۱ . ۱۵۲ . ۳۰۴	تَوَلَا ۱۲ . ۲۲۶	تندی ۲۷۲ . ۶۸ . ۵۵
جاسوس ۱۳۶ . ۳۸۷	تَهْمِيد ۵ . ۳۵۵	تَتَعَم ۲۱۳ . ۲۳۵ . ۱۰۷
جام کیتی نمای ۳۶۴	تَهْلِيل ۱۶۶	تَنَك مایه ۱۵۴ . ۳۶۴
جان بردن ۱۸۵	تَهْمَت ۴	تَنَك ۱۷۴ . ۲۶۰
جان دادن ۳۱۹	تَهْوَر ۱۲۷ . ۲۹۱	تَنَك چشم ۳۱۵
جان در سر کردن ۳۰۴	تیر ۳۵ . ۴۰۹	تَنَك دست ۸۶ . ۴۰۶
جان بخش ۱۰۰	تیره ۴۰۹	تَنَك دل ۷۹
جان گذار ۹۸	تیره دل ۳۵۲	تَنَك روزی ۲۹۶
جانان ۱۹۳	تیره رای ۹۰	تَنور ۳۱۴
جاننداری ۴۲۹	تیره رنك ۳۸۲	تَنِيدَن ۳۴۶
جاه ۵۲ . ۴۳۹	تیز آوازه ۳۳۲	تَوَاضِع ۱۷
جد ۱۴۸	تیز هوش ۲۷۰	تَوَان ۷۱
جرس ۴۰۴	تیمار ۸۲ . ۱۰۷ . ۱۱۹ . ۲۱۳	تَوَانَكِر ۵۸
جرعه ۲۰۱	تیمار کش ۱۰۷	تَوَبَه ۱۷
جره باز ۱۷۹ . ۲۰۹ . ۴۰۰	تیم ۴۰۴	تَوَبِيخ ۳۵۵
جزا ۱۱۹	تید ۱۲	تَوْتِيَا ۱۷۸
جستن . بر پا جستن ۱۷۱	ث	تَوَحِيد ۲۰۰
جعد ۵۴	ثابت ۱۲۲	تَوَر ۴۱۹
جفا پشه ۴ . ۱۰۶	ثابت قدم ۳۴۵	تَوَرِيَت ۱۲
جفت ۲۱۳ . ۲۱۹ . ۳۱۷	ثبات ۳۵۲	تَوَسَن ۱۸۹ . ۳۰۹
چکر خوار ۳۵	ثری ۴۱۶	تَوَشَه ۱۳۹ . ۳۰۹
جل ۲۴۳	ثرتا ۳۵	تَوَفِير ۱۹۰ . ۳۴۸
جلاب ۳۷	ثعبان ۳۵۳	تَوَفِيَق طاعت ۲۶
جلال ۱۰	ثنا ۱۷۵	تَوَقِّع ۱۱۰ . ۳۱۴
جلوه ۴۰۰	ثواب ۱۷۵	تَوَقَّف ۳۸۲

٢١٠	تغابن	٣٥٥	تحسين	١٣٤	پيوند ٥٦
٤٣٢	تغير	٢٤٥	تحکم		٣٧٤
٣٨٦	تف ١٧٧	٧٥	تحميل		
٤٠٢	تفرج ٢٧٨	١٠	تخيّر		ت
٣٩٠	تفسير ١٤٤	٢٠٤	تخم کار	٤٤١	تاب ١٧٢
٣٣١	تفکر	١٧٤	١٦	٨٥	تابش ٢٢٨
١٠٧	تفو	٤٤	١٠		تاجکاه ١٠٠
٣١٦	تقاضا	٣٦٣	٢٣٧		تاجيك ٤٢
١٣٨	٢٦	٢٥٩	١٠٠		تاختن ٩٧
٢٥٣	تقويم	٢٢٧	١٦		تاديب ٢٥٠
١٠٨	٨		٢١		تاراج دادن ٦٦
٤٣٦	تکبير	١٤٢	توتيب کردن		تارک ١٩٧
٣٢٩	تکس	٣٨١	٢٥٩	٢٣٥	١٨٤
٦٨	تکله		١١٨		١٠٦
١٧٥	تکلف		٢١٩		تازی ١٢٤
١٦٦	تکيه گاه		١٢		تاک ٢٩٥
٤٢٠	١٥٢	٣٨٦	١٦٦		تامل کردن ١٠
٢٢٦	١٠٢	٢١٨	١٦٩		تاوان ٥٧
٣٤١	٥٤		٢٣٧		تايد ٨٣
١٥	١٠٢		٢٣٧		٦
٣٩٢	١٠٢		٨٦		٦
٣٨٨	١٠٢		٢٦٩		٣٠٨
٢١٢	٧٢		٥٨		٥٢
٤٥	٧٢		٢٣٧		تحميل کردن ١٤
٤٢	٧٢		٢٣٧		٢٨٩
٢٥٠	٧٢		١٨		٢٢٨
	٧٢		٢٥٧		١٨٦
	٧٢		١٢٢		١٤٣
	٧٢				٢٩٠

پهن دشت ۱۷۵	پرویزن ۱۱۵	پایاب ۶۹
پهنا ۲۳۰	پروین ۹۸	پای بست ۴۱۰
پی ۱۴ . ۱۰۴ . ۱۰۸ . ۴۱۴ . ۴۲۱	پریشان کردن ۲۴	پابند ۳۲
از پی ۸۹ . ۴۲۷	پریشانی ۷۴ . ۶۵	پایدار ۱۱۰ . ۲۶۹
پی کردن ۱۰	پزشک ۳۷۷	پای داشتن ۱۲۰
پی گرفتن ۱۷۰	پس آنکه ۳۰۹	پایگاه ۲۲
پی رو ۱۳	پست ۶۷	پامال ۴۱۱
پیچ بر پیچ ۳۵۷	پسندیده رای ۹۷	پای مرد ۱۸۶
پیچ پیچ ۹۸	پسندیده پی ۸۳	پاینده ۴۴۲
پسچیدن ۳۳۹	پشت ۳۹۴	پاییدن ۳۸۰
پیرده ۱۸۹	پشت پای زدن ۲۱۸	پنخن ۳۶۰
پیرایه ۲۶ . ۴۳ . ۲۶	پشتی ۳۶۹	پخته خوار ۳۶۵
پیروزه رنگ ۴	پگاه ۱۴۲	پر ۹
پیس ۳۰۳	پلید ۹۲ . ۱۴۳	پراگندگی ۲۴
پیش ۶۷	پلیدی ۴۲۷	پراکنده ۸۴ . ۱۶۱ . ۳۹۸
پیش بردن ۱۲۷	پناه ۳۵۱	پراکنده کو ۲۸۶
پیشین ۳۳ . ۱۴۷	پنج روز ۲۲۰	پرتاب ۴۵
پیشرو ۱۲۹	پنجه ۱۲۶	پرداختن ۱۶ . ۱۳۸ . ۲۰۶
پیشوا ۱۱	پور ۲۵	۲۷۴ . ۳۶۴
پیشه رو ۳۵۵	پوزش ۲	پردلان ۳۲۱
پیکار ۶۰	پوستین دریدن ۳۳۴	پرده دریدن ۳۴۳
پیل ۱۹۵	پوسیده ۱۱۸	پرده پوش ۱۷۱
پیمان ۸۴	پوینده ۳۹۶	پرده دار ۳۹
پیمبر ۱۰	پویه ۱۰	پرستاری ۲۹۴
پیمانه ۴۲۰	پوئیدن ۳۷۹	پرنیان ۱۸ . ۲۱۶ . ۳۰۶
پینه دوز ۳۲۰	پهن ۴	پروردن ۵۵

بیدق ٩٣	بم ٢٢١	بس ٩٧ . ٦٨ . ٢٤
بیدق ١٥٧	بن ٤٦	بسا ١٨١ . ١٥٧ . ١٠٦ . ٥٨
بیژن ٣٩١	بناگوش ٤١٤	بساط ٣١١
بیش ١٧٥ . ١٠٩ . ٣٣	بندیان ٤٢٩	بسامان ١٣٥
بیشتر ٢٥٠	بنگاه ١٧٤	بستان سرای ٣٣٤
بیشی ٨٣	بنه ٣٨٢	بستر ٩٨
بیضه ٣٣٧	بود ٣٠٢	بسند ٧٩
بیغوله ٢١٦	بول ١٠٣	بسی ٣٤ . ٢٧ . ١٥
بیگانه ١٠١	بوم ١٧٤ . ١٢١ . ٨٤ . ١٦	بسیارفن ١٢٨
بیل ٢٩٣	بها ١٢٨	بسیج ٤٢٩ . ٤٠٧
بیلک ٢٩٣	بهاران ٤٠٠	بسیط ٨
بینوا ١٤٢	بهایم ٢٣٢	بشتر ٣٣٢ . ٧
بینوائی ٣٢٤ . ٧٨	بهتان ٣٧٨	بصر ٧
بیوه زن ٣٤	بهر ١٠٣	بصره ٣١٥
پ	بهرام ١٨٩	بصیر ٦
پارین ٣٥٣	بهرام گور ٢٩٣	بضاعت ٤٤٤
پازند ٣٨٩	بهره ور ٢٣٣ . ١٦٨	بط ٢٤٨ . ٧٧
پاس ٣٤٨	بهشت برین ٢٦٤	بعث و نشر ١١
پاس داشتن ٣٣٠ . ١٨٠ . ٣١	بهلول ٢٧٤	بقال ٣٤٧
پاسخ ٢٠٨	بهمن ١٣٦	بقراط ٣٦١
پاشیدن ١٤٨ . ٤٠	بهی ١١٢	بقعه ٢٥٦
پاکاز ٧٢	بیمچون ٨	بکم ه
پاکیزه ٤٦	بیمحاصلی ٢٣٥	بلالک ٢٩١
پاکیزه بوم ١٦٥	بید ١٤٢	بلاغت ٨
پالهنک ٣١٠	بید مشک ٤٠٠	بلند اختر ٢٩٧
	بیدانش ٢٨٩	بلیلانه ٢٦٠

بد لکام ۳۸۳	بازار. روز بازار ۲۵۱	ایاز ۲۱۲
بدخشان ۴۴	بازی ۳۰۷	ایشار ۱۶۶
بدی ۴۲۱	بازیچه ۱۲۹	ایذا ۳۶۵
بذل کردن ۳۸	باطل سرآیدن ۳۳۵	ایزد ۷۰
بر ۱۶. ۸۴	باك ۵۰	
در برگرفتن ۱۱۱	بال ۱۰	ب
برابر ۱۱۶	بالا ۷	بابا ۳۰۲
برایا ۱۱	بالوعه ۲۴۹	بابك ۳۱۲
بربط ۲۴۹	بام ۲۳۲	باج ۵۹
برجاس ۲۲۲	بانك ۱۰۵	باختر ۸۱
برخی ۲۰۲	بانو ۱۴۷	باختن. در باختن ۴۰۳
برد باری ۳۶۷	بایزید بسطامی ۳۰۷. ۲۳۲	باد ۲۴
بردن ۲۷۲	بتر ۴۳۴	بیاد دادن ۱۲۵. ۴۲۵
برف آب ۲۵۸	بتك ۳۹۳	بر باد رفتن ۹۶
برق ۲۹۲	بخت ۲۶۸	باد صبا ۱۵۵
برق یمان ۴۰۲	بجل کردن ۲۲۷	باد پای ۱۶۷. ۴۰۳
برك ۴۲. ۷۷. ۱۲۷. ۱۴۷	بخت ور ۱۲۹	باد دست ۱۴۶
۳۹۸. ۳۱۹	بخرد ۲۷۲. ۳۱	باد رفتار ۱۶۸
برنا ۲۰. ۱۷۱	بخشیدن ۲	باد سنج ۱۷۰. ۲۷۹
برومند ۲۷	بد اختر ۱۰۷	بار ۴۴. ۸۹. ۱۵۸. ۱۲۲
برهین ۳۳۱. ۳۸۹	بدرك ۴۹۸	باردار ۱۰۷
برهنه ۴۳۳	بدرگی ۲۵۳	باركش ۷۹
بری ۳. ۱۴۱	بد زهره ۲۲۷	بارگاه ۱۱۱. ۱۸۴
بریدن راهها ۱۲۶	بد سگال ۲۷۹	باری ۳۸۵
برین ۲۱. ۴۲۱	بد عهد ۱۰۰	باز ۹. ۳۲۸
بزم ۹	بد گهر ۷۰	بازیس ۷۱

۱۱ امین	افتادن ۲۰۸ . ۷۵	احتقار ۴۳۶
۲۶۶ انا	در افتادن ۲۷۳	احراق ۴۳
۲۱۷ . ۱۳۶ انباز	افتادگی ۲۳۰	احسان ۷۱
انباز گشتن ۴۲۴	افطار ۱۵۳	احوال ۵۸
۴۱۷ انبیا	افلاك ۴۳۹ . ۲۸	اخلاص ۲۸
انتقال کردن ۱۰۲	افواه ۱۲	ادبار ۳۶۴
انجمن ۲۷۸ . ۲۳۷ . ۴۴	اقبال ۲۷۳ . ۲۶۷ . ۵۶	ادراك ۸
انجیل ۱۲	اقبیل ۲۹۴	ادهم ۳۷۶ . ۱۶۷
اندرز ۲۲۶ . ۱۵۰	اقصا ۱۶۵ . ۷۲ . ۱۵	ادیم ۴
اندوده ۲۳۵	اقطاع ۳۸۶	ارادت ۳۸۷
اندوهگین ۶۶	اقلیم ۲۴	ارد بهشتی ۳۶۰
اندیشناک ۳۹	الپ ارسالان ۱۰۰	اردبیل ۲۹۳
اندیشه ۲۳	الحمد ۴۱	اردی بهشت ۴۰۹
انس ۱۷۰	الست ۱۰	ارزان ۱۴۴
انشا ۱۹	الم ۱۹۱ . ۴۶	ارغوان ۲۹۰
انصاف ۱۱۰ . ۱۰۷	الوان ۳۷۹	ارمغانی ۱۶
انگاشتن ۱۱۹	الوند ۹۸	ازدحام ۱۵۱
اوباش ۱۸۰	آماره ۴۳۵	اساس ۱۶
اوج ۲۱۵ . ۷	امان ۴	اسباب ۱۱۷
اوزار ۱۰۷	امانت ۳۵۲	اسپ ۱۴۵
اولو العزم ۴۱۷	امر معروف ۳۳۶	استاد ۳۴۱
اولیتر ۲۰۳	امسال ۲۶۲	استسقا ۱۹۲
اهرمن ۳۶۳	امل ۴۰	استعانت ۴۲۴
اهل قیاس ۲۱۴	املا کردن ۲۳	اسیر ۱۵۶
اهل گوی ۳۰۵	املاك ۱۵۹	اطراف ۱۴۲
اهل نشست ۲۷۰	ام ۱۱	اغیار ۳۷۹

فهرست لغات مشروحه این کتاب

آب ۲۵۶	آبیب ۲۶ . ۴۳	آموختن . در آموختن ۲۹۴
آب بردن ۱۲	آشتی ۱۳۳	آمیژگار ۳۳۴
آب ریختن ۵۲	آشفتگی ۳۷۵ . ۱۹۴	آمیژکاری ۳۵۱
آباد ۲۴ . ۲۷۵	آشفته ۳۳۷ . ۱۱۸	آوازه ۳۳۲
آبستن ۳۰۷	آشوب ۴۲۳ . ۲۷۱ . ۱۸۴	آوردن . بر آوردن ۴۲ . ۱۲۷
آتش فارسی ۳۶۲	آغشته ۲۹۲	بیار ویا ۲۷
آختن ۱۴۱ . ۳۸۷	آغوش ۳۸۱	آهو ۲۸۰
آخر ۳۰۱ . ۴۲۳	آفاق ۳۴	آهیختن . بر آهیختن ۱۲
آذر ۱۴۳ . ۳۷۳	آفرین ۱۱۱ . ۲	آیا ۴۲۶
آذرپرست ۳۹۳	آکنده ۳۹۸	آئین ۵۹
آراسته ۴۳۶	آکنده گوش ۳۲۸ . ۲۰۰	ابد ۱۰۱
آرام دل ۳۵۱	آلایش ۴۳۶	ابدال ۲۱۴ . ۲۱۹
آرست ۱۰۸	آلایشی ۴۱۶	ابرو بهم در کشیدن ۳۳۹
آر ۹۸ . ۱۷۹	آماج ۱۲۹	ابره ۳۰۶
آزاد مرد ۱۵۴	آماجگاه ۱۰۰	آبل ۳۶۲
آزادی ۴۲۷	آمدن . باز آمدن ۳ . ۱۰	آبله ۴۲۰
آزار ۴۳	بر آمدن ۳۲۶ . ۱۲۷ . ۷۵	آبلیس ۹۲
آستر ۵۹ . ۳۰۶	۴۱۶	ابن السبیل ۱۴۲
آستین افشاندن ۱۱۱	بهم بر آمدن ۹۵	ابوزید ۱۴۵
	ازپای در آمدن ۷۵ . ۶۰	اجل ۸۲ . ۹۷
	آمرزگاری ۴۴۴	احتشام ۲۳۵

- ۳۸۰ گفتار اندر نظر در حال ناتوانان و شکر نعت حق
 حکایت ملک طغرل و هندوی پاسبان ۳۸۱
 گفتار اندر نظر اهل دل در صنع باری ۳۸۵
 گفتار در سابقه حکم ازل و توفیق یافتن بر عهله ۳۸۷
 حکایت سفر هندوستان و ضلالت بتپرستان ۳۸۸
 باب نهم در توبه ۳۹۸
 حکایت پیر و تحشر خوردن بروزگاری جوانی ۳۹۹
 حکایت طیب و پیر مرد ۴۰۱
 گفتار اندر غنیمت شمردن جوانی پیش از ضعف پیری ۴۰۳
 گفتار در معنی ادراک پیش از قوت ۴۰۴
 حکایت در ذکر مرگ خود ۴۰۷
 حکایت جم در وفات پیر ۴۰۸
 حکایت عابد و یافتن خشت زرین ۴۰۹
 حکایت دو دشمن ۴۱۱
 حکایت پدر و دختر ۴۱۴
 گفتار در موعظ و بند ۴۱۴
 حکایت در عالم طفولیت ۴۱۶
 حکایت مشت زن خرمن سوز ۴۲۵
 حکایت زلیخا و یوسف عم ۴۲۶
 باب دهم در مناجات و ختم کتاب ۴۲۳

- حکایت زغن و کرگس ۲۹۸
 گفتار در اخلاص و برکت آن و ریا و آفت آن ۳۰۱
 حکایت طفل روزه‌دار ۳۰۳
 حکایت زاهد سالوس ۳۰۴
 باب ششم در قناعت ۳۰۸
 حکایت در مذلت بسیار خواران ۳۱۵
 حکایت در معنی مذلت طبع ۳۱۷
 حکایت مرد کوتاه‌نظر و زن عالی‌هتت ۳۱۹
 گفتار اندر صبر در ناتوانی بامید‌هی ۳۲۲
 حکایت در معنی آسانی پس از دشواری ۳۲۳
 باب هفتم در تربیت ۳۲۶
 گفتار اندر فضیلت خویشی ۳۲۸
 حکایت سلطان تکس و حفظ اسرار ۳۲۹
 حکایت جاهل در حجاب خاموشی ۳۳۱
 حکایت پسر عضد الدوله ۳۳۴
 حکایت در خاصیت برده‌پوشی ۳۳۸
 گفتار در معنی زبان کشیدن از غیبت ۳۴۰
 حکایت فریدون و وزیر و مرد غتاز ۳۴۸
 گفتار اندر حق زنان و اخلاق نیک و بد ایشان ۳۵۰
 گفتار اندر پروردن فرزندان ۳۵۴
 گفتار اندر پرهیز کردن از صحبت احداث ۳۵۷
 گفتار اندر حق مدعیان ۳۶۰
 گفتار اندر سلامت گوشه‌نشینی و صبر بر ادای خلق ۳۶۳
 باب هشتم در شکر ۳۷۱
 گفتار اندر صنع‌باری در ترکیب خلقت انسان ۳۷۵
 گفتار اندر صنع‌باری و شکر‌گذاری ۳۷۸

- حکایت در توبه کردن پادشاهزاده گنجه ۲۴۴
 حکایت طواف عسل ۲۵۰
 حکایت در معنی تواضع نیک مردان ۲۵۲
 حکایت در عزت نفس مردان ۲۵۳
 حکایت خواجه نیکوکار و بنده نافرمان ۲۵۳
 حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور ۲۵۵
 حکایت در سفاقت نا اهلان و تحمّل نیک مردان ۲۵۹
 حکایت در کستاختی درویشان و حلم پادشاهان ۲۶۲
 حکایت محرومی خویشان بینان ۲۶۶
 حکایت در معنی تسلیم و حق شناسیء بندگان ۲۶۶
 حکایت در معنی تواضع و نیازمندی ۲۶۸
 حکایت حاتم اصم و سیرت او در تواضع ۲۶۹
 حکایت زاهد و دزد ۲۷۱
 حکایت در احتمال جفای دشمن از هر دوست ۲۷۳
 حکایت لقمان و تحمّل او ۲۷۴
 حکایت شیخ جنید و تواضع او ۲۷۶
 حکایت پارسا و بربطزن ۲۷۷
 حکایت در معنی صبر مردان بر جفای نا اهلان ۲۷۸
 گفتار امیرالمومنین علی رضی الله عنه و سیرت او در تواضع ۲۸۰
 حکایت امیرالمومنین عمر الفاروق رضی الله عنه ۲۸۲
 حکایت ذوالنون و تواضع او ۲۸۳
 باب پنجم در رضا ۲۸۶
 در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا ۲۸۷
 حکایت تیرانداز اردبیلی ۲۹۳
 حکایت مرد درویش و زن ناسازگار و همسایه توانگر ۲۹۷
 حکایت مرد زشت زن ۲۹۸

- حکایت در معنی اشتغال اهل محبت ۱۹۹
- حکایت در غلبه وجد و سلطنت عشق ۲۰۲
- حکایت فدا شدن اهل محبت و هلاک را غنیمت شمردن ۲۰۳
- حکایت در معنی صبر ۲۰۴
- حکایت در معنی آنکه طالب صادق بجفا برنگردد ۲۰۶
- حکایت در صبر بر جفای آنکه صبرازو نتوان کرد ۲۰۷
- حکایت در معنی اختیار درد بر درمان از قبل دوست ۲۰۹
- حکایت در معنی استیلاء عشق بر عقل ۲۰۹
- حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محبت ۲۱۰
- حکایت مجنون و صدق محبت او بالیلی ۲۱۱
- حکایت سلطان مجهود و صدق محبت او با سیرت ایاز ۲۱۲
- حکایت در معنی قدم درست مردان ۲۱۳
- گفتار اندر فنای موجودات با کبریای باری عز ۲۱۴
- حکایت مرد حق شناس ۲۱۷
- حکایت دانشمند عاقل با اتابک ۲۱۸
- حکایت صاحب نظر پارسا ۲۱۹
- گفتار اندر سماع اهل دل و تقریر حق و باطل آن ۲۲۰
- حکایت پروانه و صدق محبت او با شمع ۲۲۴
- مخاطبه پروانه با شمع ۲۲۸
- باب چهارم در تواضع ۲۳۰
- حکایت درین معنی ۲۳۰
- حکایت در معنی نظر مردان حق در خویشین بجفارت ۲۳۱
- حکایت بایزید بسطامی و تواضع او ۲۳۲
- گفتار اندر عجب و عاقبت آن و شکستگی و برکت آن ۲۳۳
- حکایت عیسی عم و عابد خودپرست ۲۳۴
- حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبر ۲۳۹

- حکایت قزل ارسلان با دانشمند ۹۸
 حکایت پادشاه غور با روستائی ۱۰۲
 حکایت مامون خلیفه با کنیزک ۱۱۲
 حکایت درویش صادق با پادشاه بیدادگر ۱۱۵
 حکایت زورآزمای تنگ‌دست ۱۱۷
 حکایت در معنیء خاموش از نصیحت بکسی که پند نپذیرد ۱۲۰
 گفتار اندر تدبیرکارها و آیین لشکرکشی ۱۲۲

باب دوم در احسان ۱۳۸

- حکایت ابراهیم عم و کرم او با خاص و عام ۱۴۲
 حکایت عابد با شیاد شوخ دیده ۱۴۴
 حکایت پدر مسک و فرزند جوانمرد ۱۴۶
 حکایت سرهنک سلطان ۱۵۲
 حکایت کریم تنگ‌دست با سایل ۱۵۳
 حکایت شبلی ۱۶۰

گفتار اندر جوانمردی و ثمره آن ۱۶۱

- حکایت درویش با روباه ۱۶۳
 حکایت زاهد بخیل ۱۶۵
 حکایت حاتم طائی ۱۶۷
 حکایت در حلم پادشاهان ۱۷۵
 حکایت توانگر سقله و درویش صاحب‌دل ۱۷۷
 حکایت پدر بخیل و پسر متلف ۱۸۲
 حکایت احسان اندک و ثمره بی نهایت یافتن ۱۸۳
 گفتار در هیبت و سیاست ملوک ۱۸۷

باب سوم در عشق ۱۹۱

- حکایت گدازاده با پادشاه‌زاده و در معنی تحمّل محبت صادق ۱۹۵
 حکایت در معنیء فنای اهل محبت ۱۹۸

فهرست حکایات این کتاب

دیباجه ۲

- در نعت سید کاینات محمد مصطفی عم ۱۱
 سبب نظم کتاب ۱۵
 ذکر محامد اتابك ابو بكر بن سعد بن زنگی ۱۹
 در مدح شاهزاده ۲۵
 باب اول در عدل و انصاف و تدبیر جهاننداری ۲۷
 پند دادن پرویز شیرویه را ۳۳
 حکایت در نواختن خدمتکاران ۳۷
 حکایت در تدبیر پادشاهان و تاخیر کردن در سیاست ۴۲
 گفتار اندر بخشایش برضعیفان ۵۷
 حکایت در شفقت بر رعیت ۵۹
 حکایت در شناختن ملوک دوست و دشمن را ۶۱
 حکایت در شفقت ملوک ۶۵
 حکایت اتابك مرحوم نكله بن سعد زنگی ۶۸
 حکایت پادشاه بیدادگر با زاهد ۷۲
 حکایت در معنی رحمت بر ناتوان در حال ناتوانی ۷۶
 حکایت دو برادر ظالم و عادل و عاقبت ایشان ۸۱
 صفت جمیعت خاطر درویشان ۸۶
 حکایت سرهنك مردم آزار ۸۸
 حکایت حجاج یوسف و مرد حق گوی ۹۰
 حکایت در نواختن رعیت و رحمت بر افتادگان ۹۳
 گفتار اندر ملك و دولت دنیا كه بقا ندارد ۹۶

بگردارِ بدشان مُقید نکرد
بضاعتِ مُرجاتِ شان رد نکرد
زلطفتِ بهین چشم داریم نیز
بدین بی بضاعت بخش ای عزیز
کس از من سیه‌نام‌تر دیده نیست
که بهیم فعال پسندیده نیست
جز این کا عیادوم بیماری تست
امیدم بآمرزگاری تست
بضاعت نیاوردم الا امید
خدایا ز عَفَوم مکن نا امید

۱۰۸ شان مخفف از ایشان است و اشارت است بآل یعقوب بضاعت جمع بضاعت است مراد از او متاع و سرمایه است مزجات بضاعت مزجات بضاعت کم و این اشارت است بطرف برادران یوسف عم پیش یوسف ظاهر کردند و خداوند تعالی بدان خبر داده و آن اینکه وجینا ببضاعة مزجاة فأوف لنا الکیل ۱۰۹ زلطفت الخ یعنی ما نیز رجا داریم که بضاعت مزجات ما مردود نشود که بهانه رحمت گردد بلکه مناجات ما بی بضاعت مزجات باعث شفقت شود بدین الخ چون برادران یوسف بعد از تضرع خلاص شدند و یوسف را مدح کردند که یا ایها العزیز گفتند و بضاعت را ذم کردند که مزجاة گفتند نزد یوسف مقبول شدند ما نیز تضرع و زاری کنیم و عذر آوریم که پس از عزیز گفتن مذمت خویش و افعال کنیم ۱۱۱ یاری معاونت و مقارنت آمرزگاری مغفرت مشوی

تو فرمودی که نومیدی میارید
زمن لطف و عنایت چشم دارید
بدین معنی بسی امید داریم
بخشا زآنکه بس امیدواریم
امید دردمندان را روا کن
دل امیدواران را زدا کن

تم کتاب بوستان و شرح او

بنادانی از بندهاں سرکشند	خداوندکاران قلم در کشند
اگر جرم بخشى بمقدارِ جود	نماند گرفتارے اندر وجود
و شکر خشم کشیری بمقدارِ گناه	بدوزخ فرست و ترازد نخواه
کرم دستگیرے بجائی رسم	۱۰۰ و شکر بفکسنی برنگیرد کسم
که زور آورد شکر تو یاری دہی	که گیرد چو تو رستکاری دہی
دو خواهند بودن بمشرفریق	ندانم کدامین دہندم طریق
عجب شکر بود ارام از دستِ راست	که از دستِ من جز گزئی برخواست
دل می دید وقت و وقت این امید	که حق شرم دارد زمونی سفید
عجب دارم از شرم دارد زمن	۱۰۵ که شرم نمی آید از نویشتن
نه یوسف که چندین بلا دید و بند	چو حکمش روان گشت و قدرش بلند
گشت عفو کرد آلِ یعقوب را	که معنی بود صورتِ خوب را

۹۷ ار اگر سرکشند از فرمان قلم درکشند بر خطا یعنی عفو نمایند ۹۸ گرفتاری در بعض نسخ گنهکاری ۹۹ فرست امر است از فرستادن ترازو نخواه که گناه مقرر است ۱۰۰ کرم الخ اگر دستم بشکیری بدرجہ رسم ۱۰۱ رستکاری بیاء مصدریه بمعنی خلاص است ۱۰۲ فریق بمعنی گروه مردم دو فریق بمحکم فریق فی الجنة و فریق فی السعیر کدامین الخ یعنی مردمان کدام فریق مرا بخود داد دهند ۱۰۳ عجب عجب است و غریب بلکه بعید است از دست راست از جانب یمن بر نخاست بر نیامد ۱۰۴ که حق الخ که در خبر است من شاب شبیه فی الاسلام استخیا لله ان یعذبه ۱۰۵ عجب دارم تعجب می کنم شرم دارد حق تعالی ۱۰۶ چو حکمش الخ یعنی چون عزیز مصر شد در بعض نسخ چو حالش قوی گشت و کارش بلند ۱۰۷ عفو کرد یوسف عم آل یعقوب را یعنی برادرانش را که معنی الخ که در خبر است اطلبوا الخیر عند حسان الوجوه

ترا می نگویم که عذرم پذیر
 در توبه باز است و حق دستگیر
 ۹۰ همی شرم دارم ز لطف کریم
 که خوانم کنه پیش عفو ش عظیم
 کسی را که پیری در آرد ز پای
 چو دستش نگیری نخیزد ز جای
 من آنم ز پای اندر افتاده پیر
 خدایا بفضل خودم دستگیر
 نگویم بزرگی و جاهم بخش
 فروماندگی و گناهم بخش
 اگر یاری اندک زلّل داند
 بس باخردی شهره شرد اندم
 تو بینا و ما خایف از یکدگر
 که تو پرده پوشی و ما پرده در
 بر آورده مردم زیرون خروش
 تو پاینده در پرده و پرده پوش

۸۹ ترا ای مؤذن باز است کشاده است و حق دستگیر من بمحضرت او تعالی
 ناله می کنم مقوله مست با تمام رسید آینده مناجات از طرف سعدیست ۹۰ کریم
 یعنی حق تعالی که خوانم الخ که گناهم را پیش عفو خدای کریم عظیم خوانم
 و حال آنکه پیش عفو او گناهم حقیقی ندارد ۹۱ پیری یاه مصدریه است
 در آرد ز پای که بسبب پیری ضعف افتد ۹۲ من آنم الخ من آن پیر از پا
 افتاده ام که محتاج معاونت ام بفضل خودم دستگیر بفضل خود دستم گیر
 ۹۳ فروماندگی مراد موجب فروماندگی یعنی معصیت بخش که تویی غفار الذنوب
 و ستار العیوب ۹۴ یاری از یاران من زلل لغزیدن داند یعنی گناهم داند
 ناخجردی نادانی و حماقت ۹۵ خایف ترسیده تو بینا الخ یعنی تو بینا هستی
 و خوف از تو نمی کنیم و از یکدگر خوف می کنیم بجهت این که تو می بینی
 و از لطف پرده پوشی می کنی و ما پرده می دریم ۹۶ بر آورده الخ عیب مارا
 نادیده نسبت عیب کنند و در افشای آن و برای عتاب و عقاب بر ما جوش
 و خروش کنند پاینده دایم در پرده باشی پرده پوش وصف پر کبی است

گر از در که ما شود نیز رد
 پس آنکه چه فرق از صنم تا صد
 دل اندر صد بلید ای دوست بست
 که عاجزتر اند از صنم هر که بست ۸۰
 محال است اگر سر برین در نبی
 که باز آیت دست حاجت تهی
 خدا یا مقصر بکار آمدیم
 تهی دست و امیدوار آمدیم
 شنیدم که مستی ز تاب نبید
 بمقصوره مسجدی در دوید
 بنامید بر آستان کرم
 که یارب بفرودس اعلی برم
 مؤذن گریبان گرفتش که بین
 سگت و مسجد ای غافل از عقل و دین ۸۵
 چه شایسته کردی که جوئی بهشت
 نمی زبست ناز باروی زشت
 بگفت این سخن پر و بگشت مست
 که مستم مدار از من ای خواجه دست
 عجب دارم از لطف پروردگار
 که باشد گناهکاری امیدوار

۷۹ صمد بزرگتر و مهتر و اسمی است از اسمای صفات او تعالی چه فرق الخ یعنی فرق باشد
 میان صنم و خدای تعالی ۸۰ بست بستن ۸۱ برین در بر باب حق دست حاجت
 فاعل آید است ۸۲ مقصر کوتاه کننده و اهل قصور مقصر بکار آمدیم یعنی در عهل
 صالح تقصیر کرده ایم بدرگاه تو مقصر بعهل آمدیم تهی دست الخ اگرچه طاعت
 نیست امید واثق است و اگرچه استطاعت نیست عزیمت صادق است ۸۳ تاب در اینجا
مراد گرمی و تیزی نبید میء خرما بمقصوره مسجدی بآن صقه که پیش محراب باشد
 ۸۴ فرودس اعلی بهشت برین ۸۵ هین زود باش و بشتاب در اینجا مراد زود برخیز
سگت و مسجد یعنی توسلگی و این مسجد است چه مناسبت هست ۸۶ شایسته عهل لابق
جوئی در بعض نسخ خواهی نمی الخ مراد بعوض افعال بد بهشت خواستن نمی زبید
 ۸۷ پیر مؤذن مدار از من الخ یعنی بمن تعرض مکن و مرا مرئجان ۸۸ عجب داری الخ
استفهام انکاریست مراد عجب مدار که گناهکاری از لطف پروردگار امیدوار باشد

بزایید در خدمتش بارها
 که پیش بسامان نشد کارها
 بستی چون بر آرد مهتات کس
 که نتواند از خود بران مگس ۷۰
 بر آشفته کای پای بنده ضلال
 بباطل پرستیدمت چند سال
 موی که در پیش دارم بر آرد
 وگر نه بخوابم ز پروردگار
 بنوز از بت آوده رویش بخاک
 که کامش بر آورد یزدان پاک
 حقایق شناسی درین خیره شد
 که سروقت صافی پرو تیره شد
 که سرگشته، دون باطل پرست
 هنوز سر از خم میخانه مست ۷۵
 دل از کفر و دست از خیانت نشست
 خدایش بر آورد کای که جنت
 فرو رفت خاطر درین مشکلش
 که پیغمای آمد بگوشش دلش
 که پیش صنم پیر ناقص عقول
 بسی گفت و قولش نیامد قبول

۶۹ همیشه هیچ آن مغرا بسامان نسد کارها یعنی مطلب او هیچ نه بر آمد چه
 کار بسامان شدن کنایه از مطلب بخوبی بر آمدن است ۷۰ چون چگونه بر آرد
 حاصل کند مهتات جمع مهم بمعنی مقصود کار است ۷۱ بر آشفته یعنی آن
 مغ چون دید که مرام او حاصل نشد مضطرب گشت و کفشت ضلال ضایع
 ماندن و کم شدن اضافه بیانیة است ۷۲ ز پروردگار جل جلاله ۷۳ رویش
 روی مغ ۷۴ حقایق شناسی یعنی مردی حقایق شناس خیره شد مکدر گشت
 صافی روشن ۷۵ دون دنی باطل پرست وصفی ترکیبی است هنوز سر
 هنوز سرش میخانه در بعض نسخ بتخانه ۷۶ نشست ماضیست از شستن
 معطوف و معطوف علیه را قید است یعنی دل را و دست را پاک نکرد ۷۷ خاطر
 درین مشکلش خاطرش درین مشکل که پیغمای آمد الخ یعنی الهام الهی
 واقع شد ۷۸ عقول جمع عقل بسی گفت مناجات بسیار و عرض حاجات کرد

کر او توبه بخشد بماند درست
 بحقت که چشم زباطل بدوز
 زمسکینیم روی در خاک رفت
 تو یک نوبت ای ابر رحمت بهار
 زجرم درین مملکت جاه نیست
 تو دانی ضمیر زبان بستگان
 معنی در بروی از جهان بسته بود
 پس از چند سال آن نکو دیده کیش
 به پائی بت اندر باقیمد خیر
 که درمانده ام دستگیر ای صنم

که پیمان مای ثابت است دست
 بنورت که فردا بسارم مسوز ۶۰
 غبار گنایم بر افلاک رفت
 که در پیش باران نماند غبار
 و لیکن بگلک دگر راه نیست
 تو مریم نهی بر دل خستگان
 بتی را بخدمت میان بسته بود ۶۱
 قضا حالتی صعبش آورد پیش
 بغلطید بیچاره بر خاک دیر
 بجان آدم رحم کن بر تنم

۵۹ او یعنی حضرت حق بماند آن توبه درست بمعنی قایم و ثابت ۶۰ بحقت بقاء قسم
 است بدوز امر است از دوختن یعنی باطل را بمن منا بنورت این نیز بقاء قسم است
 مسوز نهی است از سوختن ۶۱ زمسکینیم از فقیری یعنی بی عیالی روی در خاک رفت
 ذلیل و خوار شدم افلاک جمع فلك یعنی آسمان ۶۲ يك نوبت یعنی يك بار بار
 امر است از باریدن رباعی

ای الله من و الله هبه کرم تست عذر خواه هبه

قطره ابر رحمت توبس است از پیء شستن گناه هبه

۶۳ جاه مرتبه و قدر ۶۴ زبان بستگان یعنی آنان که زبان ایشان بسته باشد تو ضمیر
 ایشان را می دانی ۶۵ مغ آتش پرست در بروی از جهان بسته بود یعنی خلوت و عزلت
 اختیار کرده میان بسته بود معبود خود گردانیده ۶۶ کیش بمعنی دین است اینجا آن نکو دیده
 کیش یعنی آن مغ که مذموم الدین بود صعب دشوار ۶۷ پبائی بت اندر یعنی در پائی بت

به هر چه کردم تو بر هم زدی چه قوت کند با خدائی خودی
 نه من سر ز حکمت بدر می برم که حکمت چنین می رود بر سرم ۵۰
 سیاه چرده را کسی زشت خواند جوانی بگفتش که حیران بماند
 نه من صورت خویش خود کرده ام که عیب شماری که بد کرده ام
 ترا با من از زشت رویم بچکار نه آخر منم زشت و زیبا بکار
 از آنم که بر سر نبشستی زبیش نه کم کردم ای بنده پرور نه بیش
 تو دانای آخر که قادر نیستم توانای مطلق تویی من کیستم ۵۰
 شرم رهنمائی رسیدم بخشیر درم گم کنی باز ماندم زسیر
 جهان آفرین گر نه یاری کند کجا بنده پررئیزکاری کند
 چه خوش گفت درویش کوتاه دست که شب توبه کرد و سحر که شکست

۴۹ بر هم زدی شکستی چه قوت چه مقاومت خودی هستی و انانیت ۵۰ بدر می برم
 نمی توانم که سرم از حکم تو بیرون آرم پس چون تو خلق عصیان کنی من نمی توانم که از
 خلق و حکم تو بتامم ۵۱ سیه چرده مخفف از سیاه چرده بمعنی سیاه رنگ کسی زشت خواند
 یعنی شخصی زشتی طعن کرد که حیران بماند آن کسی ۵۲ خود بفتح خا می باید خواند
 نه من الخ یعنی خویش را خود نکرده ام حق تعالی کرده است ۵۳ ترا ای طعنه زن ار اگر
 بچکار چه کار زشت و زیبا نگار نقاش هر دو بلکه آن نگارنده حق تعالی است ۵۴ از آنم الخ
 یعنی آن افعال که بر سرم من نوشتی یعنی تقدیر کردی در ازل من از آن افعال چیزی را
 ناقص نکردم و زیاده نکردم ای خدای بنده پرور ۵۵ تو دانای الخ یعنی آخر تویی دانی که
 قدرت من هیچ نیست و مطلق توانا تو هستی پس من کیم که بگناه ما خود شوم ۵۶ گرم
 ره نمائی اگر مرا هدایت کنی رسیدم و باز ماندم بمعنی برسم و باز مانم است ۵۸ کوتاه دست
 لا چار و مفلس درویش کوتاه دست کنایه از درویشی است که بحد کمال خود نرسیده
 که شب الخ یعنی حال این درویش این بود که شب توبه می کرد و سحرگاه می شکست

من آن ذره ام در هوائی تو بیست
 زخورشیدِ لطف شعاعی بسم
 بدی را نگه کن که به کس است
 ما شکر بگیریم یا انصاف و داد
 خدایا بذلت ما را از درم
 و ر از جمل غایب شدم روز چند
 چه عذر آرم از ننگِ ترومانی
 فقیرم بجزم و گنایم مکتبیر
 چرا باید از ضعیف عالم گریست
 خدایا بغضات شکستیم عهد
 چه بر خیزد از دست تدبیر ما
 وجود و عدم زاحتقارم یکبست
 که جز در شعامت نبیند کم
 گدارا زشاه ایفاتی بس است ۴۰
 بنالم که عفوّم نه این وعده داد
 که صورت نبندد دری دیگرم
 چو باز آمدم در برویم مبیند
 مگر عجز پیش آورم کای غنی
 غنی را ترحم بود بر فقیر ۴۵
 اگر من ضعیفم بنایم تو بست
 چه زور آورد با قضا دست جهد
 همین تکیه بس عذر تقصیر ما

۳۸ در هوائی تو بیست یعنی در هوائی تو ایستاده ام زاحتقارم از خواریء من
 ۳۹ شعاعی بسم که شعاع ذره را پیدا کند ۴۰ بدی را الخ یعنی کسی که بد است
 اورا نگاه کن یعنی لطف فرما که بعد از نگاه تو آن بهتر کس است زیرا که بیک التفات
 شاه گدا غنی است ۴۱ بنالم الخ ناله کنم و گویم عفو تو مرا این وعده نداده بود
 ۴۲ از درم از در مرا که صورت الخ یعنی متصور و ممکن نیست مرا در دیگر
 ۴۳ غایب شدم روز چند یعنی اگر چه از در تو گریختم روزی چند چو باز آمدم بدرت
 در برویم در را بروی من ۴۴ کای غنی و گویم کای غنی ۴۵ اگر من الخ رباعی
 گر لطف تو یاری نماید زنجست هم توبه شکسته ست و هم پیمان سست
 چون توبه بامید پذیرفتن توست تا تو نپذیری نشود توبه درست
 ۴۶ عهد پیمان جهد کوشش ۴۷ بر خیزد بر داشته شود همین الخ یعنی همان
 می باید که عذر تقصیر کنیم و بر آن عذر اعتماد بنائیم تکیه در بعض نسخ نکته

تکبیرِ مردانِ شیرزن که مرد و غارا شماره زن
 بطاعتِ پیرانِ آراسته بصدق جوانانِ نو خاسته ۳۰
 که مارا در آن ورطه یک نفس ز تنگ دو گفتن بغزاید رس
 امید است از آنان که طاعت کنند که بیطاعتان را شفاعت کنند
 بیماکان کز آلیش دور دار وگر زآستی رفت معذور دار
 پیرانِ پشت از عبادت دوتا ز شرم کند دیده بر پشت پا
 که چشم زرونی سعادت میند زبانم بوقت شهادت میند ۳۵
 چراغِ یقینم فرا راه دار زبده کردم دست کوتاه دار
 بگردان زنا دیدنی دیده ام مده دست بر ناپسندیده ام

۲۹ تکبیر در اینجا مراد الله اکبر گفتن مرد و غا یعنی خصم شمارند زن یعنی دلبران
 اند در جنگ دشمن ۳۰ آراسته پیرایه عبادت نو خاسته یعنی تازه تا بدینجا قسم
 است ۳۱ در آن ورطه یک نفس یعنی در حالت نزع و وقت تسلیم روح زنتک الخ
 از عار شرک نگاه دار ۳۲ که طاعت کنند یعنی اهل طاعت اند ۳۳ بیماکان
 بآه قسمیه است آلیش آلودگی و تلوث یعنی معصیت زلت فسق و نافرمانی رفت واقع شد
 ۳۴ پیران الخ یعنی پیرانی که پشت شان از عبادت دوتاست و آنها از شرم گناده
 خجیل اند قسم آنهاست ۳۵ که چشم الخ که هواره دیده ام روی سعادت را
 بیننده باد و زبانم در وقت آخر که زمان تلقظ کلاه شهادت است کشاده باد
 که در خبر است من کان آخر کلامه لا اله الا الله دخل الجنة ۳۶ چراغ الخ
 تا راه راست را بینم و بدان راه روم دست کوتاه دار تا نتوانم که بدکم ۳۷ بگردان
 امر است از گردانیدن نادیدنی بآه مصدریه است دیده ام یعنی دیده ام بیسنا
 گردان دست در اینجا مراد قوت و قدرت بر ناپسندیده بر فعل غیر مقبول

اگر تاج بخشی سر افرازم تو بر دار تا کس نیندازدم
 تنم می بلرزد جو یاد آورم ۲۰ مناجات شوریده در حرم
 که می گفت با حق بزاری بسی میفکن که دستم نکشید کسی
 بلطفم بخوان یا بران از درم ندارد بجز آسمان سرم
 تو دانی که مسکین و بچاره ایم فرومانده نفس آماره ایم
 نمی تازد این نفس سرکش چنان که عقلش تواند گرفتن عمان
 که با نفس و شیطان بر آید بزور ۲۵ مضاف پلنگان نیاید زمور
 بگردانِ راهت که راهی بده وزین دشمنانم پناهی بده
 خدایا بذات خداوندیت باوصاف بی مثل ومانندیت
 بلبیک حجاج بیت الحرام بمدفون یرب علیه السلام

۱۹ بخشی مرا سر افرازم آن تاج افرازد سرم افرازد مضارع است از افراختن تو بردار
 مرا نیندازدم و مغلوب نکند مرا ۲۰ مناجات رازگفتن با هم در اینجا مراد طلب
 مغفرت نمودن از خداوند تعالی در حرم نزد کعبه ۲۲ بخوان بدرت بران بقره
 از درم یعنی از درت مرا مراد این است که خواه آن خواه این کن ندارد الخ پس
 بدر دیگر نرم ۲۳ آماره بسیار امرکننده بیدی ۲۵ که اسم است با نفس الخ
 استفهام انکاریست مضاف پلنگان یعنی جنک کردن با ایشان ۲۶ بگردان راهت الخ
 ازین بیت تا بصدق جوانان همه باهای قسمه است که راهی بده اهدنا الصراط
 المستقیم وزین دشمنانم وزین دشمنان مرا پناهی بده اعوذ بك من هزات الشیاطین
 ۲۷ باوصاف الخ یعنی سوگند دهم بصفات تو که بی مثل و بی نظیر است
 ۲۸ لتیم ایستاده شدم بخدتم تو حجاج بیت الحرام حاجیان کعبه بمدفون
 یرب سوگند دهم بانکس که مدفون مدینه منوره است یعنی محمد علیه السلام

خداوندگار را نظر کن بچو
 که جرم آید از بندگان در وجود
 گناه آید از بسنده خاکسار
 با مسید عفو خداوندگار
 کریم بیزقب تو پرورده ایم
 بانعام و لطف تو خو کرده ایم
 خدا چون کرم بیند و نماز
 نکرده زدنبال بخشنده باز
 چو ما را بدینا تو کردی عزیز
 بعقبی همین چشم داریم نیز
 عزیزی و خواری تو بخشی و بس
 عزیز تو خواری نبیند ز کس
 خدا یا بعزت که خواری مکن
 بذل گن شرمسارم مکن
 مسلط مکن چون منی بر سرم
 زدست تو به شر عقوبت برم
 بگیتی بتر زین نباشد بدی
 جفا بردن از دست همچون خودی
 مرا شرمساری زروئی تو بس
 در شرمسارم مکن پیش کس
 کرم بر سر افتد ز تو سایه
 سپهرم بود کمترین پایه

۸ خداوندگار را نداست ۱۱ زدنبال از عقب باز و دور ۱۲ عزیز چنانکه تو فرموده
 ولقد کرّمنا بنی آدم و حملناهم فی البرّ و البحر و رزقناهم من الطیبات همین یعنی همین
 عزیزی چشم داریم امید داریم ۱۳ و بس نه دیگر کس ۱۴ بعزت بآه قسم است
 که خواری مکن در آخرت ذلّ خواری ۱۵ مسلط بر کسهاشته چون منی مثل من
 آدمی یعنی چنانکه منم همچنان کس را بر سر من مسلط مکن یعنی مثل من ظالی را
 برای عقوبت من مفرست اگر عقوبت کنی از دست تو بهتر که گفته اند حکما
 از نعت این جهان بلاء تو بس است و ز نعت آن جهان لقاء تو بس است
 ۱۶ بتر مخفف بدتر است بشکستی الخ یعنی در دنیا هیچ یک امر بد مثل
 جفا بردن از دست ماندی بدتر نباشد این بیت دلیل است برای بیت
 اول ۱۷ زروئی تو ای مستار العیوب ۱۸ شرم بر سر اشکر بر سرم

بسیا تا بر آریم دستی زدل که نتوان بر آورد فردا زخل
 بفصل خزان می نه بینی درخت که بی برک ماند ز سرمای سخت
 بر آرد توی دستها، نیاز ز رحمت نگردد تپیدست باز
 قضا خاعت نامدارش دهد قدر میوه در کنارش نه
 میپندار از آن در که هرگز نه بست که نوید گردد بر آورده دست
 به طاعت آرد و مسکین نیاز بیجا تا بدرگاه مسکین نواز
 پوشاخ بر زمین بر آریم دست که بی برک ازین بیش نتوان نشست

۱ زدل بر داریم دست از برون دل فردا در اینجا مراد ایام بعد از صلات زگل
 از خاک قبر ۲ می نه بینی درخت نمی بینی درخت را ز سرمای سخت از شدت برودت
 ۳ نمی بی برک ز رحمت الخ که خدای تعالی در فصل بهار برک و بار دهد ۴ نامدارش
 ضمیر راجع است بدرخت دهد ضمیر فاعل که مستتر است راجع بقضاست قدر
 تقدیر ۵ از آن در از باب الهی که هرگز نه بست که هرگز آن را او تعالی نه بست
 بر آورده دست کمی که دست دعا برداشته باشد ۶ مسکین نیاز آرد مسکین نواز
 وصف ترکیبی است ۷ برهنه بی برک بر آریم دست تا خدای تعالی استجاب دعا کند

۲۲۵ چو باز آمد ز آن تغیر بوش
 ز فرزند و پندم آمد بگوش
 کُرت و حُشت آمد ز تاریک جای
 بهش باش و باروشنائی در آی
 شب گور خواهی منور چو روز
 از اینجا چراغ عمل بر فروز
 تن کارکن می بلرزد ز تب
 مبادا که نخلش نیارد رطب
 گروهی فراوان طبع ظن برند
 که گندم نیفشانده خرمن برند
 بر آن خورد سعدی که بیخی نشاند
 کسی برد خرمن که تخمی فشانند
 ۲۳۰

۲۲۵ تغیر دیگر گونی و برهم شدن آمد بگوش او بزبان حال گفت ۲۲۶ کُرت اگر ترا
 ز تاریک جای که قبر است هس مخفف هوش و با روشنائی در آی که تحصیل
 روشنائی کنی ۲۲۷ منور روشن شب گور الخ یعنی اگر بخواهی که شب گور تو مثل
 روز منور شود پس از دنیا چراغ عمل نیک بر افروز ۲۲۸ کارکن در اینجا مراد از
 نشاننده نخل و غیره مبادا از آن سبب که مبادا الخ ۲۲۹ فراوان طبع وصف
 ترکیبی است یعنی فراوان طبع دارنده ظن گمان که گندم الخ یعنی ناکرده رجاء
 جنت کنند در خبر است رجاء الحجة بلا عمل ذنب من الذنوب ۲۳۰ بر آن خورد
 میوه آن کس بخورد سعدی ای سعدی کسی برد الخ پس رجاء غله بی کاشتن تخم رجاء
 احق است که خدای تعالی دخول جنت را بایمان و عمل صالح مشروط کرده است

نیامد بدین در کسی عذرخواه که سیل ندامت نشستش گناه
 ریزد خدا آبِ روی کسی که ریزد گناه آبِ چشمش بسی
 صنعا درم طغلی اندر گذشت چه گویم کز انم چه بر سر گذشت
 قضا نقشِ یوسف جالی نکرد که ماهی، گورش چو یونس نخورد
 درین باغ سروی نیامد بلند که باد اجل بیخس از بن نماند ۳۲۰
 عجب نیست بر خاک اگر کُل شکفت که چندین شکل اندام در خاک خفت
 بدل کفتم ای ننگِ مردان بمیسر که کودک رود پاک و آلوده پیسر
 ز سودا و آشفتنگی بر قدش بر انداختم سنگی از مرقدش
 ز دولم در آن جای تارک و تنگ بشورید حال و بگردید رنگ

۳۱۶ عذرخواه وصف ترکیبی است و صفت کسی که سیل الخ آب پشیمانی گناهِش
 نه شسته باشد ۳۱۷ نریزد الخ یعنی خدا جلّ جلاله رسوائی نکند کسی را که بسبب
 گناه بسیار گریه کرده باشد ۳۱۸ صنعا درم یعنی در صنعا مرا صنعا نام شهر است
 اندر گذشت یعنی بمرد چه گویم الخ یعنی غم و المی که از مردن او بر سرم گذشت
 آنرا چه گویم ۳۱۹ یوسف جهال وصف ترکیبی صفت نقش است جهال مثل
 جهال یوسف یعنی خوش و خوبصورت نکرد ننکاشت ماهیء گورش اضافه
 مشبه به الی المشبه است ۳۲۰ درین باغ الخ در بعض نسخ این بیت واقع شده
 نهالی بسی سال گردد درخت ز بیخس بر آرد یکی باد سخت

۳۲۲ ای ننگِ مردان ای آنکه مردان از تو عار کنند ۳۲۳ مرقد خوابگاه در اینجا
 مراد از گور زسودا الخ یعنی زسودا و آشفتنگی که برابر قد او بود برای دیدن آن
 سنگی از مرقد او برداشتم ۳۲۴ بگردید متغیر شد رنگ مراد حال و رنگ خود است

قدم پیش نه کز ملک بگذری که شکر باز مانی زرد کمتری
 یکی را بچوگان شب دامغان بزد تا چو طبلش بر آمد فغان
 شب از بیقراری نیارست خفت برو پارسانی گذر کرد و گفت
 ۳۱۰ شب شکر بردی پر شخم سوز گناه آب رویش نبردی بروز
 کسی روز مجتهد نکرده نخل که شما بدر که برد سوز دل
 هنوز از سر صلح داری چه بیم در عذرخواهان بنسند کریم
 اگر هوشمندی زداور بخواه شب توبه تقصیر روز گناه
 کریمی که آوردت از نیست هست عجب شکر بیفتی بگیردت دست
 اگر بنده دست حاجت بر آر و شکر شمار آب حسرت بیمار ۳۱۵

۳۰۷ قدم پیش نه در عبادت کز ملک بگذری در قربت ۳۰۸ چوگان مراد عصاست
 دامغان نام شهریست بمحدود طبرستان تا چو الخ یعنی آن شخص را ام همچو طبل
 فریاد بر آورد ۳۰۹ از بیقراری و شرمساری نیارست خفت قادر نشد که بخشد
 ۳۱۰ بر شخم نزد او در اینجا مراد از پادشاه زیرا که پادشاه هم عسی است برای ملک
 سوز در اینجا مراد از معذرت آب رویش اگر حرف یا در لفظ نبردی یاه حکایت باشد
 اینجا ضمیر غایب است اعنی رویش باید و اگر حرف یا خطاب باشد اینجا تاء خطاب
 اعنی رویت باید چنانکه در بعض نسخ واقع شده مراد قبل از زدن شه اگر معذرت
 پیش آمدی پس بسبب گناه آبروی آن چوگان خورده ریخته نشدی ۳۱۱ بدرگه
 بدرگاه آلهی برد سوز دل یعنی بعجز و الحاح معذرت نماید ۳۱۲ سر صلح داری
 اعتذار آوری در عذر الخ بیت هر که خواهد گو بیا و هر چه خواهد گو بگو کبر و ناز
 و حاجب و دربان درین درگاه نیست ۳۱۳ شب توبه ظرف بخواه است یعنی در شبی که
 توبه حاصل کند تقصیر الخ مفعول بخواه است ۳۱۴ آوردت آورد ترا از نیست هست
 از عدم بوجود عجب امر غریب و بعید است ۳۱۵ بر آر بدرگاهش بیار امر است از باریدن

بره بر یکی دگمه دیدم بلند
 بیسج سفر کردم اندر نفس
 تنی چند مسکین درو پای بند
 یکی گفت کاین بندیان شب روند
 بیابان گرفتیم چو مرغ از قفس
 نصیحت نگیرند و حق نشوند
 چو بر کس نیاید زدستت ستم
 ترا شکر جهان شخمه گیرد چه غم
 نگو نام را کس نگیرد اسیر
 بر سر از خدا و ترس از امیر
 نیاموده عامل غش اندر میان
 نیندیشد از رفیع دیوانیان
 وگر عقش را فریب است زیر
 زبان حسابش نکردد دلیر
 چو خدمت پسندیده آری بجای
 نیندیشی از دشمن تیره رای
 اگر بنده کوشش کند بنده وار
 عزیزش بدارد خداوندگار
 وگر کند رایست در بسدگی
 ز جان داری افتد بخربندگی
 ۳۰۰
 ۳۰۵

۲۹۷ بره بر یعنی بز راه دگمه یعنی دکانچه تنی چند الخ چون ایشان را دیدم چنان
 ملاحظه کردم که این شهر موضع ظلم است و میداد مردان را بی گناه حبس
 کنند ۲۹۸ بیسج سفر ساز و قصد سفر اندر نفس یعنی همان دم و فی الحال
 بیابان الخ از آن ترسیدم بی گناه حبس کنند ۲۹۹ یکی گفت بمن بندیان
 یعنی محبوسان شبرو یعنی دزد ۳۰۰ شخمه کوتوال چو بر کس الخ یعنی
 اگر تو ظلم بر کسی نکنی پس اگر جهان را شخمه بگیرت از آن ترا چه غم است
 ۳۰۲ غش خیانت نیاورده الخ یعنی عامل که غش را در میان نیاورده باشد
 از رفع از ارتفاع یا مرافعه ۳۰۳ عقت پارسائی و پرهیزکاری فریب است زیر
 یعنی اشکر زیر عقش فریب باشد حساب یعنی شمار دادن ۳۰۵ بنده وار یعنی
 کما هو حقه ۳۰۶ کندرایست در بندگی تیز نباشد در خدمت جان داری
 یعنی سلاح داری و نگاهبانی افتد بخربندگی یعنی از پایء بالا بدرجه کمتر افتد

بر اندیش از آن بنده، پر گناه
 که در خواجه عاصی شود چندگاه
 اگر باز گردد بصدق و نیاز
 بزنجیر و بندش نیارند باز
 بکین آوری با کسی بر ستیز
 که از وی گزیرت بود یا گزیز
 کنون کرد باید عمل را حساب
 نه وقتی که منشور شود کتاب
 کسی گرچه بد کرد هم بد نکرد
 که پیش از قیامت غم خویش خورد
 گر آینه از آه گردد سیاه
 شود روشن آینه، دل باه
 برس از گنایان خویش این نفس
 که روز قیامت ترسی زکس
 غریب آمدم در سواد حبش
 دل از دهر فارغ سر از عیش خوش

۲۸۹ بر اندیش فکر کن که در الخ که گریخته باشد از خدمت چند بار عاصی
 در بعض نسخ آبق ۲۹۰ باز گردد رجوع کند بیای خود بزنجیر الخ که خواجه
 اورا معذور دارد پس تو نیز از خدمت خواجه حقیقی گریخته و چند بار ترک
 فرمان کرده پس بر درش آمدن می باید و ترک عناد کردن ۲۹۱ با کسی
 با آن کس گزیر چاره که از وی گزیرت بود که ترا ضروری و هم نباشد یا گزیر
 یا نفرت باشد از وی خدای تعالی خود ترا ضروری و لازم است هر دم بوی
 محتاجی هرگز استغنا نداری فکیف که ازو منتقر شوی لاجرم بحکم موتوا قبل
 ان تموتوا بموت اختیاری مردن می باید و خود را بپیش او بردن و بحسب حاسبوا قبل
 ان تحاسبوا حساب خود کردن ۲۹۲ منشور کشاده کتاب یعنی نامه افعال
 وقتی که الخ در روز قیامت ۲۹۳ گرچه بد کرد بحسب الحقیق بد نکرد بحسب
 المحکم مراد کسی که پیش از روز قیامت غم خود بخورد یعنی در دنیا توبه
 واستغفار نمود درین صورت آن بدی او محسوب نخواهد شد ۲۹۴ سیاه تیره
 شود روشن الخ پس آه کن تا صفائی یابی ۲۹۵ برس سعی کن که محو کنی
 ۲۹۶ غریب آمدم در زمان سیاحت در سواد حبش در شهر بزرگ ایشان فارغ بی پروا

در آن لحظه رویش بپوشید و سر
 غم آلوده یوسف بکنجی نشست
 مبادا که زشت آیدش در نظر
 بسر بر زلفش ستمکار دست
 زلیخا دو دستش ببوسید و پای
 که ای سست پیمان سرکش در آی
 بسندان دلی روی در یم مکش
 بتندی پریشان مکن وقت خوش
 که بر گرد و ناپاکی از من مجوی
 روان گشتش از دیده بر چهره جوی
 تو در روی سنگی شدی شرمسار
 مرا شرم نماید ز پروردگار
 چه سود از پشیمانی آید بکف
 چو سرمایه عمر کردی تلف
 شراب از پی سُرُخ روئی خوردند
 وزو عاقبت زردروئی برند
 بعد آوری خواهش امروز کن
 که فردا نماند مجال سخن
 پلیدی کند کُره بر جای پاک
 چو زشتش نماید بپوشد بخاک
 تو آزاده از ناپسندیدها
 ترسی که بر وی فتد دیدها

۲۷۸ رویش بپوشید و سر تا که بت نبینند که زشت الخ قبیح آید فعل ایشان
 در نظرش ۲۷۹ بسر بر الخ یعنی بر سر نهاده دست را از نفس ظالمة ۲۸۰ سست پیمان
 بد عهد و پیمان شکن و ناسی احسان ۲۸۱ بسندان دلی یاء مصدریه است
 یعنی بسخت دلی خوش بفتح خاست ۲۸۲ گشتش ضمیر راجع بیوسف عم جوی
 یعنی اشک بسیار بر کرد امر است بمعنی باز آی و رجوع کن ۲۸۳ سنگی
 یعنی بت تو شدی شرمسار که او را پوشیدی مرا الخ استفهام تقریری است
 ۲۸۴ پشیمانی در بعض نسخ تن آسانی و در بعض پریشانی چو سرمایه الخ که
 هر باخر رسید ۲۸۵ از پیء از برای سرخ روئی که بدان تحصیل مزاج کنند
 زرد روئی برند از یم شکنه و شرم شیخ ۲۸۷ پلیدی در اینجا مراد از ریدن و نجس
 آلوده کردن ۲۸۸ آزادی یعنی فارغی و باک نداری ناپسندیدها قبایح اعمالی

بر آر از گریبان غفلت سرت
یکی متفق بود بر مُسکری
نشست از نجالت عرق کرده روی
ششید این سخن شیخ روشن روان
نیاید هی شرمت از خویشان
چنان شرم دار از خداوند خویش
نیاسائی از جانب هیچ کس
زلیخا چو کشت از می، عشق مست
چنان دیو شوت رضا داده بود
بتی داشت بانوی مصر از رخام
بدامان یوسف در آویخت دست ۲۷۵
که چون شرک در یوسف افتاده بود
برو معترف بامدادان و شام

۲۶۸ بر آر الخ یعنی امروز ترك غفلت کن در بورت در سینهء تو ۲۶۹ متفق بود
یعنی مدام و مداوم بود منکر بمعنی فعل منهی است ۲۷۰ نشست آن فاسق آیا
معنی عجب است حجل شرمسار ۲۷۱ شیخ در بعض نسخ پیر برو بر آن فاسق
برزاید است ۲۷۲ از خویشان بی حضور من ۲۷۳ خویش در مصراع اول
معنی خود و در مصراع ثانی بمعنی اقربا است ۲۷۴ نیاسائی مضارع منفی مخاطب
است از آسائیدن از جانب هیچ کس یعنی راحت و رحمت نیابی هیچ از
کسی برو الخ که آسایش و رحمت از حضرت اوست ۲۷۵ بدامان یوسف الخ
چنانکه حق تعالی حکایت کرد و راودته الّتی هوفی بیتها عن نفسه
و غلقت الابواب و قالت هیت لك تا بدانجا که فرمود و قدت قیصه من دبر
۲۷۷ بانوی مصر یعنی زلیخا برو بر آن بت معترف روی آورنده و عبادت کننده

یکی غلّه مردادمه توده کرد
 شبی مست شد آتشی بر فروخت
 ز تیمار دی خاطر آسوده کرد
 نگون بخت کالیو خرمن بسوخت
 ۲۶۰ در روز در خوشه چیدن نشست
 که یک جو ز خرمن ماندش بدست
 چو سرگشته دیدند درویش را
 یکی گفت پرورده، خویش را
 نخواهی که باشی چنین تیره روز
 بدیوانگی خرمن خود مسوز
 گر از دست شد عمرت اندر بدی
 تو آئی که در خرمن آتش زدی
 فضیحت بود خوشه اندوختن
 پس از خرمن نویشتن سوختن
 مکن جان من نخم دین ورز و داد
 ۲۶۵ مه خرمن نیکبانی بساد
 چو برگشته بختی در افتد ببند
 ازو نیکبختان بشیرند پند
 تو پیش از عقوبت در عفو کوب
 که سودی ندارد فغان زیر چوب

۲۵۸ مردادمه مخفف از مردادماه نام ماه پنجم است از ماهه‌های شمسی در آن ماه آفتاب
 در برج اسد است یکی غلّه الخ یعنی در فصل خریف غلّه جمع نمود آنقدر غلّه بود که
 در فصل ربیع احتیاج بغلّه نمی شد ۲۵۹ مست شد آن کس فروخت مخفف از فروخت
 خرمن توده غلّه ۲۶۰ در خوشه چیدن نشست و گدائی کردن گرفت که یک جو الخ
 در بعض نسخ که یک من نیامد ز خرمن بدست ۲۶۱ درویش را آن کس را که فقیر شد
 ۲۶۲ شد رفت اندر بدی در عهل قبیح تو آئی تو ای کس آن شخصی ۲۶۴ فضیحت رسوائی
 خوشه اندوختن گدائی کردن ۲۶۵ مکن در اینجا برای تاکید است جان من خطاب است
 بتقدیر حرف ندا ورز امر است از ورزیدن یعنی زراعت کردن است اینجا و داد عطف است
 بردین مده بباد ضایع مکن ۲۶۶ برگشته بختی معکوس الطالع و حرف یا برای وحدت است
 بگیرند پند که ترک بدی کنند و عفو گناه جویند ۲۶۷ عقوبت و گرفتار شدن بعذاب
 در عفو کوب امر است از کوفتن یعنی عفو طلب کن زیر چوب در وقتی که چوب بزنند

	بفتراکِ پاکان بر آویز چنگ	که عارف ندارد زدیوزده ننگ
۲۰۰	مردان بقوت ز طفلان کم اند	مشایخ چو دیوارِ مستحکم اند
	بیموز رفتار از آن طفلِ خرد	که چون استعانت بدیوار برد
	ز زنجیرِ ناپارسیان برست	که در حلقه، پارسیان نشست
	اگر حاجتی داری این حلقه گیر	که سلطان ازین در ندارد گزیر
	برو خوشه چین باش سعدی صفت	که گد آوری خرمن معرفت
۲۰۰	[الا ای مقیمانِ محرابِ انس	چو فردا نشینید بر خوانِ قدس
	متابید روی از گدایانِ خیل	که صاحب مروت تراند طفیل
	کنون با خرد باید انباز گشت	که فردا نماند ره باز گشت]

۲۴۹ بفتراک الخ یعنی فتراک پاکان را بدست سخت بگیر دیروزه گدائی ۲۰۰ مردان الخ یعنی مردان از کودکان بیقوت تر اند مستحکم استوار چو دیوار الخ چنانکه طفلان کوچک رفتار قدرت ندارند استناد بدیوار کنند و بمظاہرت آن بروند تو نیز باستقلال قوت رفتاری نداری بدیوار استناد کن یعنی بمشایخ دست بدار و بمعاونت ایشان سلوک طریقت کن ۲۰۱ استعانت یاری خواستن ۲۰۲ زنجیر الخ یعنی هر که در حلقه پارسیان نشست او از زنجیر ناپارسیان خلاص شد ۲۰۳ این حلقه یعنی حلقه پارسیان گیر که حاجت از در ایشان حاصل گردد که سلطان الخ چنانکه گفته اند بیت پادشاهان جهان چون بغبی خسته شوند استعانت ز در گوشه نشینان طلبند

۲۰۴ خوشه چین باش از اصحاب طریقت و ارباب معرفت گرد آوری یعنی جمع کنی ۲۰۵ الا الخ یعنی ای آنان که امروز در محراب انس مقیم گشته اند خوان سفره ۲۰۶ متابید روی اعراض مکنید طفیل نام شخصی از بنی امیه که در حالت عسرت و تنگدستی بشادیماء مردم بی طلب برقتی و فارسیان این لفظ بمعنی مهمان ناخوانده استعمال کنند ۲۰۷ با خرد با عقل انباز گشت شریک شدن و قرین گشتن بازگشت رجوع کردن

چو حکم ضرورت بود کاب روی
 بریزند بارے برین خاک کوی
 در آبت نماند شفیع آر پیش
 کسی را که هست آب روی از تو بیش ۲۴۰
 بقدر ار براند خدا از درم
 روان بزنگان شفیع آورم
 ہی یادم آید ز عهد صغر
 که عیدی برون آدم با پدر
 بسازیچه مشغول مدم شدم
 در آشوب خلق از پدر کم شدم
 بر آوردم از بیقراری خروش
 پدر ناگهانم بمالید گوش
 که ای شوخ چشم آخرت چند بار
 بتنها نماند شدن طفل خرد
 تو هم طفل را می بسعی ای فقیر
 برو دامن راه دانان بگیر
 مکن با فرومایه مدم نشست
 چه کردی ز هیبت فرد شوی دست ۲۴۰

۲۳۹ چو حکم الخ یعنی هرگاه این معنی متفق است که گناهکاران عزت خود را بریزند
 بهتر است که بر دنیا بریزند ۲۴۰ و رآبت نماند از بسیار گریه و بقدر گناه طاقت
 توبه ترا نباشد ۲۴۱ از درم از باب خود مر ۲۴۲ صغر کوچکی و خردی
 عیدی در عیدی ۲۴۳ مشغول تماشای آشوب در اینجا مراد شور و غوغا و هتکامه
 ۲۴۴ از بیقراری در بعض نسخ از هول و دهشت خروش فریاد با گریه پدر الخ
 یعنی پدر دریافته و پیش من آمده ناگاه بمالید گوشم ۲۴۵ آخرت لفظ آخر اینجا
 فارسی صحیح است در محل تعریض و تعجب مستعمل باشد یعنی ای پسر کستاخ
 آخر ترا نکفتم الخ استفهام انکاریست یعنی چند بار ترا کفتم دست از دامن
 مکش ۲۴۶ شدن در اینجا مراد رفتن توان در بعض نسخ بود برد قطع کردن
 ۲۴۷ راه دانان مرشدان ۲۴۸ نشست نشستن هیبت یعنی بزرگی و وقار زهیبت الخ
 نمی بینی که چون مرد بزرگ با اذل ناس نشیند در چشم مردمان مهابتس نماند

در آن جای پاکان امیدوار شیخی آلوده، معصیت را چه کار
 بهشت آن ستاند که طاعت برد کرا نقد باید بضاعت برد
 مکن دامن از گرد ذات بشوی که ناگه زبالا ببسند جوی
 مگو مرغ دولت ز قیدم بچست هنوز سهر رشته داری بدست ۲۳۵
 و گردید شد گرم رو باش و چست ز دیر آمدن غم ندارد درست
 هنوزت اجل دست خواهش نه بست بر آور بدرگاه دادار دست
 محسب ای گنه کرده خفته خیز بعدر گنه آب چشمی بریز

۲۳۲ در آن جای که بهشت اعلی است امیدوار بشدید ميم از بهر وزن کُل الوده
 معصیت را کسی که بکل گناه آلوده باشد ۲۳۳ بهشت آن ستاند بهشت را آن
 کسی خرد که طاعت برد من بهشت این است کرا هر که را نقد یعنی زر و سیم
 و درهم و دینار ۲۳۴ مکن لفظ مکن برای تاکید است از گرد ذلت از غبار گناه
 بشوی یعنی توبه بما که ناگه الخ پس آب نیابی که تطهیر دامن کنی و همچنان
 چون اجل رسد بی توبه بمیری ۲۳۵ مرغ دولت یعنی زمان جوانی ز قیدم بچست
 بدین حال نومید شو هنوزت الخ روح از بدنت مفارقت نکرد ۲۳۶ گرم رو
 زود و شتاب رونده و سالک چالاک و گردید گرم رو و چست باش یعنی از دل و جان
 عبادت و توبه مشغول باش زیرا که کاری که بدرستی بر آید آن کار از دیر
 شدن غم ندارد ۲۳۷ هنوزت هنوز ترا اجل دست خواهش نه بست می توانی
 که دست را برداری دادار خدای تعالی ۲۳۸ محسب نهی است از خسیدن
 ای گنه کرده خفته ای آنکه عصیان کرده و خفته در غفلت خیز
 امر است از خاستن یعنی بیدار شو عزیز می در جائی نشسته می گریست گفتندش
 ترا چه می گریاند گفت فکر کردم در رفتن عمر و اندکی عهل و نزدیکی اجل

وگر رفت از اندازه بیرون بدی چو گفتمی که بد رفت نیک آمدی
 فرا شو چو بیسنی در صلح باز که ناگه در توبه گردد فراز
 مرو زیر بار گنم ای پسر که حمال عاجز شود در سفر ۲۲۵
 بی نیک مردان بیاید شرافت که هر کاین سعادت طلب کرد یافت
 و لیکن تو دنبال دیو خسی ندانم که در صالحان کی رسی
 پیمبر کسی را شفاعت گر است که بر جاده شرع پیغمبر است
 شکل آلوده راه مسجد گرفت ز بخت نگون طالع اندر شرافت
 یکی منع کردش که تبت یداک مرو دامن آلوده در جای پاک ۲۳۰
 مرا رفتی در دل آمد برین که پاک است و حرم بشت برین

۲۲۳ بدی عصیان چو گفتمی که بد رفت یعنی اعتراف ذنب کردی و توبه و انابت نمودی نیک آمدی که در خبر است من تاب قبل موته بیوم تاب الله تعالی علیه
 ۲۲۴ فرا شو بر خیز و پیش آی صلح در اینجا بمعنی غفران الهی باز کشاده فراز بسته که در آن وقت توبه مقبول نشود ۲۲۵ مرو زیر در بعض نسخ فرو ریز
 حمال بارکش ۲۲۶ پیء الخ اتباع صالحان می باید کرد در توبه و طاعت که هر الخ پس هر که بر ایمان و صلاح باشد چون میبرد براحه رسد که در خبر است الموت راحة المؤمن ۲۲۷ دنبال در پی خمس کینه دیو خمس کنایه از شیطان است ندانم الخ فضیل بن عیاض گفته علامت سعادت پنج چیز است یقین در دل و ورع در دین و زهد در دنیا و شرم در چشم و بیم در تن ۲۲۸ شفاعت گر شفاعت کننده ۲۲۹ راه مسجد گرفت که بمسجد داخل شد ز بخت الخ از بخت معکوس الطالع در تعجب بود ۲۳۰ منع کردش از دخول مسجد تبت یداک هلاک شود دو دست تو ۲۳۱ رقت نری و تنگی برین در مصراع اول یعنی بر این سخن در مصراع ثانی بمعنی اعلی

	نه پندارم این زشت نامی نکوست	بخشودنی دشمن آزار دوست
۲۱۵	یکی مال مردم بتلبیس خورد	چو بر خاست لعنت بر ابلیس کرد
	چنین گفتش ابلیس اندر رهی	که هرگز ندیم چو تو ابلهی
	ترا با منت ای فلان آشتی	بجنگم چرا کردن افراشتی
	دریغ است فرموده دیو زشت	که دست ملک بر تو خواهد نوشت
	روا داری از جمل و بی باکیت	که پاکان نویسند ناپاکیت
۲۲۰	طریقی بدست آر و صلحی بجوی	شفیعی بر انگیز و عذری بگوی
	که یک لحظه صورت نبندد آمان	چو پیمان بر شد بدور زمان
	وگر دست قدرت نداری بکار	چو بپجارگان دست زاری برآر

۲۱۴ بخشودنی دشمن از برای راضی کردن دشمن مراد بخشودنی دشمن آزار دوست
 روا داشتن این زشت نامی را نیک نه پندارم ۲۱۵ تلبیس مکر کردن پنهانی خورد
 بفتح خا می باید خواند ۲۱۶ اندر رهی در راهی ابلهی نادانی ۲۱۷ آشتی صلح
 ۲۱۸ دریغ الخ اعمال بندگان فرشتگان می نویسند مصنف می فرماید که دیو زشت
 یعنی شیطان آنچه گفت آن را در اعمال تو دست فرشته که پاک است خواهد نوشت
 این مرا دریغ است که دست الخ چنانکه حق تعالی فرمود و آن علیکم لحاظین
 کراما کاتبین یعلون ما تفعلون ۲۱۹ پاکان در اینجا مراد از فرشتگان ۲۲۰ طریقی الخ
 یعنی اکنون طریقه بهتر حاصل کن و رضاء خدا بجوی و شفعی پیدا کن
 و در توبه و اعتذار تاخیر مکن ۲۲۱ یک لحظه یک نگریسته بدنبال چشم مراد
 یک پلک چشم صورت نبندد آمان متصور نشود آمان و مهلت پیمانہ بمعنی قدح شراب
 خوری چو پیمانہ الخ چو رزق تو تمام شود درین جهان ۲۲۲ بکار و بعهل
 صالح دست زاری بر آر که در خبر است ان الله یحب انین المؤمنین والحق المحین

ندانی که کمتر نهد دوست پای	چو بیند که دشمن بود در سرای
بسیم سیه تا چه خواهی خرید	که خواهی دل از مهر یوسف برید
تو از دوست گر عاقلی بر مگرد	که دشمن نیارد ننگه در تو کرد
یکی برد بر پادشاهی ستیز	بدشمن سپردش که خونش بریز
گرفتار در دست آن کینه توز	۲۱۰ همی گفت با خود بزاری و سوز
اگر دوست بر خود نیازردی	کی از دست دشمن جفا بردی
بناخن زدشمن بدرید پوست	رفیقی که بر خود نیازرد دوست
تو با دوست یکدل شو و یکسخن	که خود بیخ دشمن بر آرد زبن

۲۰۶ کمتر نهد پای یعنی در نمی آید بخانه ۲۰۷ سیم سیه مراد سیم ناقص و غش آمیز تا چه خواهی خرید بسیم دغل خود چیزی نمی فروشند که خواهی الخ کدام محبوب را دادن خواهی که دل را از محبت یوسف بری زلیخا بسبب مهر روی یوسف هبه زرهای خود در باخت و برادران یوسف او را از مالک فروخته بودند آخر جز ندامت حصول آنها نبود ۲۰۸ بر مگرد نمی است از گردیدن یعنی تو از دوست رجوع مکن ننگه در تو کرد از مهر ضرر رسانیدن ۲۰۹ ستیز عناد تا امر را سخت رنجانید سپردش پادشاه که خونش بریز یعنی قتل کن ۲۱۰ توز بمعنی تاخت و تاراج است کینه توز بمعنی کینه ور و کینه کش و کینه جوی همی گفت ضمیر فاعل راجع بگرفتار است ۲۱۱ دوست یعنی پادشاه را ۲۱۲ بناخن زدشمن در بعض نسخ بناچار دشمن بدرید ماضیست از دریدن و تشدید را برای وزن است در بعض نسخ بسا جور دشمن که بر کند پوست و در بعض بسا کس که دشمن بدرند پوست و در بعض بنا جور دشمن بدردش پوست و در بعض هبل تا چو دشمن بدرند پوست رفیقی فاعل فعل مذکور است ۲۱۳ یکدل شو و یکسخن یعنی متحد باش در باطن و ظاهر خود یعنی دوست بنفسه برآرد در بعض نسخ بر آید

یکی بچه شکرکی پروریه	چو پرورده شد خواجه را بر دریه
چو بر پهادی جان سپردن بخت	زبان آوری بر سرش رفت و گفت
تو دشمن چنین نازنین پروری	ندانی که ناچار زخمش خوری
نه ابلیس در حق ما طعن زد	کز اینان نمید بجز کار بد
فغان از بدیها که در نفس ماست	که ترسم شود ظن ابلیس راست
چو معاون پسند آمدش قهر ما	خدایش براند از در از بهر ما
کجا سر بر آیم ازین عار و ننگ	که با او بصلحیم با حق بچنگ
نظر دوست نادر کند سوی تو	چو در روی دشمن بود روی تو
شکرت دوست باید کرد بر نوری	نباید که فرمان دشمن بری
روا دارد از دوست بیگانهگی	که دشمن گزیند بیگانهگی

۱۹۶ خواجه را آن صاحب پرورند در بر درید پاره پاره کرد ۱۹۸ تو دشمن الخ چون پروردن نفس پروردن دشمن وقوی کردن آن است هرآینه ضررش پیدا شود ۱۹۹ نه ابلیس الخ استفهام تقریری است کز اینان الخ چنانکه حق تعالی جل جلاله سخن او را حکایت کند قال فما اغویتی لاقعدت لهم صراطک المستقیم ثم لآتیهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمنهم و عن شمالهم ولا تجد اکثرهم شاکرین ۲۰۱ چو الخ چون ابلیس را مقبول آمد قهرما خدایش حق تعالی او را براند الخ چنانکه کلام خود را بیان کرد قال اخرج منها مذموما مدحورا ۲۰۲ ازین عار و ننگ مشار الیه مضمون مصراع ثانیست با او اشارت بابلیس است بصلحیم که فرمان او را قبول می کنیم ۲۰۳ نادر کند بلکه نظر نکند در روی الخ یعنی توجّهت بدشمن باشد ۲۰۴ بر خوری سودمند شوی که فرمان دشمن بری موجب امرش بجای آوری ۲۰۵ روا دارد آن کس بیگانهگی و دوری را گزیند اختیار کرد

برادر زکارِ بدان شرم دار	که در روی نیکان شوی شرمسار
در آن روز که فعل پرسند و قول	اولو العزم را تن بلرزد زهول
بجائی که دَهشت خورند انبیا	تو عذر گنهر را چه داری بیما
زنانی که طاعت بر غمت برند	ز مردانِ ناپارسا بگذرند
ترا شرم نماید ز مردی خویش	که باشد زنان را قبول از تو بیش
زنان را بعذرِ معین که هست	ز طاعت بدانند که گناه دست
تو بی عذر یکسو نشینی چو زن	رو ای کم ز زن لافِ مردی مزین
ما خود نباشد زبان آوری	چنین گفت شاه سخنِ عنصری
چو از راستی بگذری ختم بود	چه مردی بود که زنی کم بود
بنامز و طرب نفس پرورده گیر	بایام دشمن قوی کرده گیر

۱۸۷ در آن روز الخ که روز قیامت روز سوال و حساب است اولو جمع ذو یعنی صاحبان اولو العزم پیغمبران اند که اصحاب شرایع جدیده بودند و در مقرر کردن آن جهد بلیغ کردند و بتحمل مشقت آن صبر کردند و مشاهیر ایشان حضرت نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد صلوات علیهم و سلامه ۱۸۸ دهشت خورند و حیرت برند انبیا جمع نبی تو عذر الخ یعنی عذر گناه هیچ گفتن نتوانی ۱۸۹ بگذرند از جهت مرتبه ۱۹۰ ترا الخ استفهام است قبول در درگاه حق ۱۹۱ عذر معین زنان کنایه از حیض و نفاس اوشان است که در آن نماز اوشان معاف است ز طاعت الخ که نماز بگذارند ۱۹۲ یکسو نشینی دور از مسلمانان چو زن در حالت عذر ۱۹۳ زبان آوری فصاحت عنصری نام شاعری بوده در وقت سلطان محمد غازی در بعض نسخ انوری در بعض نسخ بجای این بیت واقع شده

مرا خود مبین ای عجب در میان
بین تا چه گفتند پیشینان

۱۹۴ خم بود کجی باشد کم بود ناقص باشد ۱۹۵ بایام الخ بهر روز زمان دشمن قوی گردد پس پروردن دشمن وقوی کردانیدن او ضرر رسانیدن است بخود

پس ای خاکسار گشته غریب سفر کرد خواهی بشهر غریب
بران از دو سر چشمه دیده جوی در آلایشی داری از خود بشوی

ز عهد پدر یاد دارم هی که باران رحمت بر دهر دی
که در طفایم لوح و دفتر خرید زهرم یکی خاتم زر خرید
بدر کرد نامه یکی مشتری بخزانی از دستم انگشتی
چو نشناسد انگشتی طفل خرد بشیرینی از دی توانند برد
تو هم قیمت عمر نشاختی که در عیش شیرین بر انداختی
قیامت که نیکان باعلی رسند ز قعر ثری بر ریبا رسند
ترا خود بماند سر از ننگ پیش که شدت بر آید عملها خویش

۱۷۷ خاکسار مختلط خاک کرد کردن بشهر غریب پس پاک شدن می باید وسیل اشک را روان
کردن شاید ۱۷۸ بران امر از راندن مراد روان کردن است از دو سر چشمه دیده مراد دو
چشم است جوی مفعول امر مذکور است آلایشی آلودگی در بعضی نسخ این بیت واقع شده
دریغا که بگذشت عهر عزیز بدست از نکوئی نیاورده چیز

۱۷۹ که باران الخ یعنی الله تعالی باران رحمت هر دم برو بیارکاف دعائیه است و این جمله را
جمله معترضه گویند که از مطلب اول و آخر علاقه ندارد ۱۸۰ دفتر در اینجا مراد از کتاب
و کاغذ نوشتن خرید برای خواندن من زهرم احتمال است که این لفظ قید هر دو مصراع
باشد خاتم انگشتی ۱۸۱ مشتری خرید کننده بدر کرد الخ یعنی من کودک بودم قدر
انگشتی را نمی دانستم کمی خریدار شد بیک خرما انگشتی را از من خرید و از انگشتم بدر
کرد ۱۸۲ انگشتی قدر انگشتی ۱۸۳ بر انداختی ضایع کردی ۱۸۴ باعلی بمقام بالا ثری
خاک نمناک مراد از گور است ۱۸۵ ننگ شرم بر آید جمع شود عملها خویش که زشت بودند

دی پیش دانا بر از عالمیت	نگه دار فرصت که عالم دمیت
در آن دم که می رفت عالم گذاشت	سکندر که بر عالمی حکم داشت
ستاند و مهلت دیدنش دی	میتر نبودش کرد عالمی
۱۷۰ نماند بجز نام نیکو وزشت	برفتند و هر کس درود آنچه کشت
که یاران برفتند و ما بر رهیم	چرا دل برین کاروانگه نسیم
نشیند ما یکدگر دوستان	پس از ما همین شکل دهد بوستان
که نشست با کس که دل بر نکند	دل اندر دلارام دنیا میند
قیامت بیفشاند از روی شود	چو در خاکدان تحد خفت مرد
۱۷۵ که فردا بماند بجزرت کنون	سر از جیب عظمت بر آور کنون
سر و تن بشونی زگرذ سفر	نه چون خواهی آمد بشیراز در

۱۶۷ که عالم دمیت رسول الله عم فرمود الدنيا ساعة واجعلها طاعت دمی پیش الخ که در آن دم طاعت کرده باشد ۱۶۸ که بر عالمی حکم داشت یعنی حاکم جمیع عالم بود ۱۶۹ نبودش ضمیر راجع باسکندر است عالمی این همه عالم مهلت در نیکی پس بحکم ولکل امة اجل فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون چون وقت اجلش رسید تاخیر میتر نشد لاجرم بموجب کل نفس ذاتقة الموت واما توقون اجورکم يوم القيامة هر کس مردند و جزاء عهل بردند ۱۷۰ درود آنچه کشت آنچه کشته بود در دنیا بدرود در عقبی نماند در دنیا ۱۷۱ کاروانگه مخفف از کاروانگاه چرا الخ یعنی چرا این منزل را محبت کنیم ۱۷۲ دهد و رویاند ۱۷۳ که نشست الخ که آن دلارام دنیا با هر که نشست از دل باز گرفت ۱۷۴ خاکدان مزبلیت لحد قبر ۱۷۵ که فردا الخ چنانکه حق تعالی فرمود ولو تری اذ المجرمون ناكسوا رؤسهم عند ربهم الآية ۱۷۶ نه الخ استفهام انکاریست سر و تن الخ تا پاک روی بشهر خود

که زهار اگر مردی آهسته تر که چشم و بناگوش درو بست دسر
 شبی خفته بودم بعزم سفر بی کاروانی گرفتیم سحر
 بر آمد یکی سهمگین باد و گرد که بر چشم مردم جهان تیره کرد
 بر پسر یکی دختر خانه بود بمعجز غمبار از پدر می زدود ۱۶۰
 پدر گفتش ای نازنین چهر من که داری دل آشفته مهر من
 نه چندان نشیند درین دیده خاک که بازش بمعجز توان کرد پاک
 ترا نفیس رعنا چو سرکش ستور دوان می برد تا سر شیب گور
 اجل ناکت بشکله رکیب عنان باز نتوان گرفت از نشیب
 خبر داری ای استخوانی قفس که جان تو مرغیست و نامش نفس ۱۶۵
 چو مرغ از قفس رفت و گسست قید دگر ره نگرود بسعی تو صید

۱۵۷ آهسته تر یعنی آهسته تر تیشه بزنی بناگوش بن گوش را گویند که چشم الخ یعنی
 در اینجا چشم و بناگوش و روی و سراسر است ۱۵۸ پیء در اینجا مراد از دنبال و پس
 و عقب است ۱۵۹ سهمگین ترسناک ۱۶۰ رهبر دلیل کاروان دختر خانه دختری
 که نکاح او نشده و در خانه پدر ماند بود همراه معجز سرپوش زنان است
 می زدود و پاک می کرد ۱۶۱ چهر مخفف چهره ۱۶۲ نه چندان الخ یعنی روزی
 بسیار خاک بر چشم خواهد نشست که آن را از معجز پاک کرده نخواهد شد
 ۱۶۳ رعنا احق در فارسی زیبا و خوش را گویند شیب مخفف است از نشیب یعنی
 نفس رعنا تو مثل ستور سرکش تا بسر پستی گور دوان می برد ۱۶۴ رکیب
 امالء رکاب عنان الخ عنان از آن نشیب تا قنن توانی ۱۶۵ خبر داری استفهام
 است ۱۶۶ چو مرغ از قفس رفت مراد چون روح از بدن مفارقت کند ره معنی کرت

کف دست سر پنجه زورمند	جدا کرده ایام بندش زبند
چنانش برو رحمت آمد زدل	که بسرشت بر خاکش از گریه شکل
پشیمان شد از کرده و خوی زشت	بفرمود بر سنگ گورش نوشت
مکن شادمانی بمرکب کسی	که دهرت پس از وی نماند بسی
شنید این سخن عارفی بوشیار	بسایید کای قادر کردگار
عجب گر تو رحمت نیاری برو	که بگریست دشمن بزاری برو
تن ما شود نیز روزی چنان	که بر وی بسوزد دل دشمنان
مگر در دل دوست رحم آیم	چو بیند که دشمن بخشاییم
بحالی رسد کار سر دیر وزود	که گوئی درو دیده هرگز نبود
زدم تیشه یک روز بر تل خاک	بگوش آدم ناله دردناک

۱۴۷ کف دست الخ یعنی بند از بند کف دست و سر پنجه زورمندش ایام جدا کرده
 بند میان دو عضو که آن را در عربی مفصل خوانند ۱۴۸ بسرشت خپر کرد
 یعنی چنان گریه کرد که خاکش طین محتر شد ۱۴۹ از کرده و خوی زشت
 از فعل خود و خوی بد نوشت نوشتن این بیت را ۱۵۰ که دهرت الخ یعنی
 که بسیار زمان نمی گذارد ترا پس از مرده ۱۵۱ قادر کردگار مراد از الله
 تعالی است ۱۵۲ عجب یعنی امر غریب است که بگریست الخ و چون دشمن
 گریان کرد دوست رحمت نیارودن مستبعد است ۱۵۳ که بروی الخ
 و مهربانی کنند ۱۵۴ مگر الخ مراد این است که امید است که خدای تعالی
 مرا رحمت کند چو بیند که دشمن مرا رحمت کند ۱۵۵ بحالی در بعض
 نسخ بجائی بحالی رسد کار سر دیر وزود یعنی سر بحالی خواهد رسید یا زود یا
 دیر ۱۵۶ بگوش آدم ناله دردناک که در آن ناله سخن این بود

بدانیش وی را درون شاد گشت
 شبستان گورش در اندوده دید
 خرامان بیالینش آمد فراز
 خوشا وقت مجموع آنکس که اوست
 پس از مرگ آنکس نباید گریست
 زرونی عداوت بمبازوی زور
 سر تاجور دیدش اندر معاک
 وجودش گرفتار زندان گور
 چنان تنگش آکنده خاک استخوان
 ز دور فلک بدر رویش یلال
 بگورش پس از مدتی بر گذشت
 که وقتی سرایش زر اندوده دید
 همی گفت با خود لب از خنده باز
 پس از مرگ دشمن در آغوش دوست ۱۴۰
 که روزی پس از مرگ دشمن بزیست
 یکی تخت بر کندش از روی گور
 دو چشم جهان بینش آکنده خاک
 تنش طعم کرم و تاراج مور
 که از عاج پر تو تیا سرمردان ۱۴۵
 ز جور زمان سرو قدش خلال

۱۳۷ بدانیش الخ یعنی دشمن دگر را دل شاد شد بقبر دشمن مرده مرور
 کرد ۱۳۸ شبستان گورش قبر را بان خانه تشبیه کرد که در شتا آنجا باشند
 در اندوده مراد خاک اندوده و کاهگل کرده ۱۳۹ خرامان الخ یعنی آن
 دشمن زنده خرامان بسر گورش آمد از خنده باز مفتوح از کمال شادی
 ۱۴۰ خوشا الخ یعنی خوب است وقت کمی که پس از مردن دشمن در آغوش
 دوست باشد ۱۴۱ پس از الخ یعنی کمی که دشمن بمیرد و آنکس پس از
 مرگ دشمن یک روز زنده بماند پس از مردنش بروی گریستن نباید ۱۴۲ یکی
 تخت الخ و باندرون گور نظر کرد ۱۴۳ سر تاجور دیدش سر تاجدارش دید
 معاک آنرا در عربی حفره شکویند ۱۴۴ طعمه خورش ۱۴۵ چنان الخ یعنی
 استخوان بر خاکش مانند سرمردان بود که از عاج باشد و پر تو تیا
 ۱۴۶ هلال ماه نو یعنی ماه روی او هلال وار باریک شده خلال دندان کاو

طبع را نه چندان دهان است ماز	که بازش نشینند بیک لقمه آز
بدار ای فرومایه زین خشت دست	که جیخون نشاید بیک خشت بست
تو غافل در اندیشه، سود و مال	۱۳۰ که سرمایه، عمر شد پایمال
برین خاک چندین صبا بگذرد	که هر ذره از ما بجائی برد
غبار هوا چشم عقلت بدوخت	سموم هوس کشتِ عمرت بسوخت
بکن سرمه، غفامت از چشم پاک	که فردا شوی سرمه در چشم خاک
میان دو تن دشمنی بود و جنگ	سر از کبر بر یک دگر چون پلنگ
ز دیدارِ بهم تا بحدّے رمان	۱۳۵ که بر هر دو تنک آمدی آسمان
یکی را اجل بر سر آورد جیش	سر آمد برو روزگارِ عیش

۱۲۸ طبع را الخ یعنی طبع را نه آنچنان مفتوح است دهان که بیک لقمه بسته گردد و ساکن شود ۱۲۹ بدار بکش ای فرومایه آن پیر عابد بنفس خود خطاب کند زین خشت زرین که جیخون الخ یعنی همچو جیخون جوی بسیار است بیک خشت زرین مسرور نشود ۱۳۰ تو غافل مرهون است بمضمون مصراع اخیر پایمال ضایع ۱۳۱ برین الخ یعنی برین خاک آنقدر صبا خواهد گذشت که هر ذره خاک مارا متفرق خواهد کرد ۱۳۲ بدوخت و پوشید سموم باد سخت گرم کشت بمعنی مزرعه ۱۳۴ دو تن دو کس سر از الخ هر یکی بر دیگری سر را بالا می داشت از تکبر چون پلنگ ۱۳۵ هم بمعنی یکدیگر رمان اسم فاعل است از رسیدن یعنی گریزنده که بر الخ یعنی نفرت دیدار یکدیگر همچنین بود که بزیر یک آسمان ماندن نمی خواستندی ۱۳۶ جیش عسکر اجل در سر آورد جیش یعنی او را اجل رسید سر آمد برو نهایت رسید بر آن کس

دگر قامت عجزم از بهر خواست	نباید بر کس دو تا کرد و راست
سمرانی کنم پای بستش رخام	درختان سقفس همه عود خام
یکی حجره خاص از بی دوستان	در حجره اندر سرا بوستان
بفرسودم از رقع بر رقع دوخت	تف دیگران چشم و مغزم بسوخت
دگر زردستان پزندم خورش	براحت دهم روح را پرورش
بسختی بگشت این نمده بستم	روم زین سپس عبقری گشتم
خیالش خرف کرد و کالیو رنگ	بمغزش فرو برده خرچنک چنک
فراغ مناجات و رازش ماند	خور و خواب و ذکر و نمازش ماند
بصحرا بر آمد سر از عشوه مست	که جانی نبودش قرار نشست
یکی بر سر کور شکی می میرشت	که حاصل کند ز آن شکی کور خشت
بندیش نختی فرو رفت پیر	که ای نفس کوتاه نظر پند گیر
چه بندی درین خشت زرین دلت	که یک روز خشتی کند از شکلت

۱۱۶ دگر الخ یعنی خلاص شدم از عرض حاجت کردن بکسان و ازدوتا و راست شدن پیش ایشان
 ۱۱۷ پای بستش بنیاد او درختان سقفس چو بهاء او عود خام عود خالص و خوب
 ۱۱۸ از پیء دوستان برای ایشان در حجره باب حجره سرا بوستان خانه که در باغ باشد
 ۱۱۹ تف دیگران الخ یعنی از رشک و حسرتی که بسبب دیگران می دارم چشم و مغز مرا
 بسوخت ۱۲۰ دگر الخ پس ازین پزستانان پزند طعام و روح را راحت پرورم ۱۲۱ عبقری
 لطیف و عجیب و نیکو ۱۲۲ خرف بمعنی پیر فرتوت است مراد بی عقل است کالیو رنگ
 احق شکل یعنی خیال باطلش بی عقل و احق صورت کرد او را بمغزش الخ گوئیا
 بمغزش سرطان پنجه خود را زده و آن را سرسام گردانیده بود ۱۲۴ عشوه یعنی فریب
 ۱۲۶ لختی یک پاره فرو رفت پیر آن عابد و با خود گفت پند گیر از کار این خشت زن

چو پوسیده دیدش حریر کفن
 من از کرم برکنده بودم بزور
 بفرکت چنین گفت با خویشتن
 بگسند ازو باز کرمان گور
 ۱۱۰ که می گفت گوینده؛ با رباب
 بروید نُکُل و بشکفد نوهار
 بر آید که ما خاک باشیم و خشت
 بسی تیر و دی ماه و اردی بهشت

یکی پارسا سیرت حق پرست
 سر هوشمندش چنان خیره شد
 فتادش یکی خشت زربین بدست
 ز سودا دل روشنش تیره شد
 ۱۱۵ درو تا زیم ره نسیاید زوال
 همه شب در اندیشه کین گنج و مال

۱۰۹ من از الخ یعنی من این ابریشم را از کرم بزور گرفته بودم و نازنین را کفن کردم باز کرمان گور ازو گرفتمند ۱۱۰ جگر کرد کباب کنایه از کمال تاثیر است که می گفت می خواند آن دو بیت را گوینده مطربی رباب نام سازيست که آن را می نوازند مثل طنبور ۱۱۱ بسی روزگار در اکثر روزگار بشکفد مضارع است از شکفتن ۱۱۲ تیر نام ماه چهارم است از ماههء شمسی و آن مدت بودن آفتاب است در برج سرطان دی نام ماه دهم است و بودن آفتاب در برج جدی که اول زمستان باشد اردی بهشت نام ماه دوم و بودن آفتاب در برج ثور در بعض نسخ پس ازین بیت این بیت واقع شده

پس از ما بسی گل دهد بوستان نشینند با یک دگر دوستان
 ۱۱۳ یکی پارسا سیرت الخ یعنی یک مرد زاهد و عابد صفت بود فتادش الخ در بعض نسخ فتادش مکر خستی از زر بدست ۱۱۴ سودا و فکر دنیا تیره سیاه ۱۱۵ درو در آن مال تا زیم لفظ زیم متکلم از زیستن است یعنی قادر حیات باشم ره نیاید زوال یعنی این مال زوال پذیر و تمام نکردد

کنون باید این مرغ را پای بست
 نشستی بجائی دگر کس بسی
 اگر پهلوانی وگر تیغ زن
 خر وحش اگر بکشاند کمند
 ترا نیز چندان بود دست زور
 منه دل برین سال خورده مکان
 چو دی رفت و فردا نیاید بدست
 نه وقتی که سر رشته بر دست
 نشیند بجائی تو دگر کسی ۱۰۰
 نخواهی بدر بردن الا کفن
 چو در ریگ ماند شود پای بسند
 که پایت نه رفتست در ریگ کور
 که گنبد نمساید برو گردگان
 حساب از همین یک نفس کن که هست ۱۰۵

فرد رفت جم را یکی نازنین
 بدخمه در آمد پس از چند روز
 کفن کرد چون کرمش ابریشمین
 که بروی بگریه بزاری و سوز

۹۹ مرغ جان پای بست بستن و پروردن نه وقتی الخ نه آن وقت که سر رشته را بکسلاند
 از دست تو ۱۰۰ نشستی الخ که آن کس بمرد تو قایم مقام او گشتی ۱۰۱ اگر الخ رباعی
 که ملک تو شام تا بمن خواهد بود و ز سرحد روم تا ختن خواهد بود
 آن روز کزین جهان کنی عزم سفر همراه تو چند کز کفن خواهد بود
 ۱۰۲ خر وحش گور بکسلاند کند ببرد و قطع کند کنند و خلاص شود از قید در ریگ ماند
 که ریگ پای را گیرنده است ۱۰۳ نه رفتست در ریگ گور چون آنجا رود گرفته
 شوی ۱۰۴ سال خورده مکان کنایه از دنیا است که گنبد الخ که برگسند
 گردگان قرار نکنند گردگان بمعنی چهار مغز ۱۰۵ دی روز گذشته رفت باز نیاید
 و فردا نیامد بدست پس بروی اعتماد نیست از همین الخ و این نیز بقا ندارد ۱۰۶ جم
 مخفف جهشید است فرو رفت الخ یعنی یک پسر نازنینش بمرد کفن الخ یعنی چنانکه کرم
 پیله ابریشم پوشد او نیز پسر را در کفن ابریشم پوشانید ۱۰۷ دخه قبر در آمد جم

زندانندگان بشنو امروز قول که فردا نکیرت پرسد ۷۷
 غنیمت شمار این کرامی نفس که بی مرغ قیمت ندارد قفس
 مکن عمر ضایع بانفوس و حیف که فرصت عزیز است و الوقت سیف ۹۰

قص زنده را رک جان برید دگر کس بمرکش گریبان درید
 چنین گفت بیننده تیز هوش چو فریاد وزاری رسیدش بشکوش
 ز دست شما مرده بر خوشتن گرش دست بودی دریدی کفن
 که چندین زنیار و دردم میبچ که روزی دو پیش از تو کردم بسیج
 فراموش کردی مگر مرگ خویش که مرگ منت ناتوان کرد و ریش ۹۵
 محقق چو بر مرده ریزد گلش نه بروی که بر خود بسوزد دلش
 ز بهران طفلی که در خاک رفت چه نالی که پاک آمد و پاک رفت
 تو پاک آمدی بر حذر باش و پاک که ننگ است ناپاک رفتن بجاک

۸۸ داندگان عالمان بشنو بیا موز قول یعنی جواب منکر و نکیر را نکیرت نکیر از تو مهول
 و تندی ۸۹ که بی مرغ الخ یعنی بدن بی روح قدر ندارد ۹۰ حیف ستم
 فرصت عزیز است فوت مکن اورا و الوقت سیف زمانه می برد و بگذرد ۹۱ قضا قدر
 رک جان برید بهیرانیدش بمرکش بسبب موتش ۹۳ زدست الخ یعنی اگر مرده را
 دست بودی از دست شما کفن بر خوشتن دریدی و کفتی ۹۴ میبچ و مضطرب مشو
 روزی بیا و وحدت است بسیج ساختگی و کارسازی سفر ۹۵ مرگ خویش مردن خود
 ۹۶ محقق در بعض نسخ مبصر بر مرده ریزد گلش یعنی مرده را مدفون سازد نه بر وی الخ
 یعنی دل آن محقق بر خود بسوزد نه بر مرده ۹۷ بهبران جدائی و فرقت که در خاک رفت
 که برود چه نالی چرا ناله کنی ۹۸ آمدی بدین جهان و پاک عطف بر حذر است

من آن روز برکندم از عمر امید
 درینا که بگذشت عمر عزیز
 گذشت آنچه در ناصوابی گذشت
 کنون وقت تخم است اگر پروری
 بشهر قیامت مرو تنگدست
 کث چشم عقل است و تدبیر گور
 بایه توان ای پسر سود کرد
 کنون کوش کاب از کمر گذشت
 کنونت که چشم است اشکی بیمار
 نه پیوسته باشد روان در بدن
 کنون بایت عذر تقصیر گفت

که افتادم اندر سیاهی سپید
 بخواید گذشت این دی چند نیز
 درین نیز یم در نیابی گذشت
 ۸۰ گز اتمید داری که خرمن بری
 که وجهی ندارد بحسرت نشست
 کنون کن که چشمت نخوردست مور
 چه سود آید آن را که سرمایه خورد
 نه وقتی که سیلابت از سر گذشت
 ۸۵ زبان در دهان است عذری بیمار
 نه هواره گردد زبان در دهن
 نه چون نفیس ناطق زگفتن بخفت

۷۷ برکندم از عمر امید از زندگانی مایوس گشتم ۷۸ بگذشت بی تحصیل ثواب
 این دی چند یعنی بقیه اندک ۷۹ ناصوابی خطا و گناه گذشت الخ تقدیر کلام این
 است که گذشت آنچه گذشت در ناصوابی و اگر در نیابی و فهم نکنی این نیز بگذرد
 ۸۰ وقت تخم زمان کشتن اگر پروری پس بحکم الدنيا مزرعة الآخرة اکنون کشتن
 و پروردن می باید خرمن بری و ثواب گیری در قیامت ۸۱ تنگدست تهمی دست وجهی
 روئی ۸۲ که چشمت الخ که مقبور نگشته و چشمت طعنه مار و مور نشده ۸۳ بایه الخ
 درین بیت تشبیه می کند بر آن معنی که گفته اند کسی که در جوانی عمل نکند و بوقت
 پیری تاخیر کند بدان کس ماند که مالش باشد اما بدان مال تجارت نکند و گوید
 من وقتی تجارت کنم که سرمایه را خورم ۸۴ کاب از کمر در گذشت که درین
 مرتبه خلاص میسر است از سرگذشت و غرق گشتی ۸۶ گردد یعنی متحرک شود

	توکز خوابِ او شین بیاکت رحیل	نخیزی دگر کی رسی در سبیل
۷۰	زوکوفت طبلِ شتر ساروان	بمنزل رسید اول کاروان
	خنک هوشیاران فرخنده بخت	که پیش از دهلزن ببنند رخت
	بره خفتگان تا بر آند سر	بببند ره رفتگان را اثر
	سبق برده ره رو که بر خاست زود	پس از نقل بیدار بودن چه سود
	یکی در بهاران بیفشاند جو	چه گندم ستاند بوقت درو
۷۵	کنون باید ای خفته بیدار بود	چو مرگ اندر آرد ز خوابت چه سود
	چو شبیت بر آمد بروی شباب	شبت روز شد دیده بر کن ز خواب

۶۹ بیانک رحیل یعنی عادت است که در سفرها خاصه در سفر حجاز آواز بر دارند الرحیل الرحیل گویند تا رفیقان بر خیزند رخت را بر ستور سازند و براه روند دگر کی الخ یعنی همراه قافله کی خواهی رسید ۷۰ طبل شتر تقاره ایست که بر شتر می دارند وقت روانگی قافله و منزل گرفتن می کوبند ساروان بمعنی ساربان فاعل است یعنی بندای کل من علیها فان ملک الموت تنبیه رحلت کرد بمنزل الخ بحکم نزلنا ههنا ثم ارتحلنا کذا الدنیا نزول و ارتحال دنیا محل اقامت نیست بلکه موضع رحلت است ۷۱ پیش از دهلزن و تنبیه وقت رحلت کردن رخت اسباب و متاع ۷۲ بره خفتگان الخ یعنی آنان که در ره خفته باشند و رفیقان رفته چون بیدار شوند از ره رفتگان اثر باقی نه بینند ۷۳ سبق برده مسابقت کرده ره رو مسافر نقل از جائی بجائی بردن در اینجا مراد از کوچ قافله پس از نقل مراد پس از مرگ ۷۴ در بهاران یعنی وقت کشت بیفشاند جو جو کاشت چه گندم الخ پس هر کس که درین جهان عملی کرده باشد از خیر و شر جزا ببندد در آن جهان ۷۵ مرگ اندر آرد ز خوابت یعنی مرگ ترا از خواب بیدار کند ۷۶ شب پیری و سپیدی موی شباب جوانی شبت شب تو یعنی موی سیاه تو سپید شد دیده بر کن چشم را بکشای

کنون کوفتادت بغفلت زدست طریقی ندارد بجز باز بست
 که گفتت بچگون در اندازتن چو افتاده دست و پائی بزین
 بغفلت بدای زدست آب پاک چه چاره کنون جز تیمم بخاک
 چو از چابکان در دویدن گرو نبردی بم افتان و خیزان برو
 گر آن بادپایان برفتند تیز تویی دست و پا از نشستن بخیز

شبی خوابم اندر بیابان قسید فرو بست پائی دوین بقسید
 شترانی آمد بهول و ستیز زمام شتر بر سرم زد که خیز
 مگر دل نهادی ببردن زرس که بر می نخیزی بیابانک جرس
 مرا همچو تو خواب خوش در سر است ولیکن بیابان پیش اندر است

۶۱ که گفتت الخ که گفت ترا که باب روان انداز خود را دست و پائی بزین تا خلاص شوی ۶۲ تیمم بخاک بخاک دست و رو مالیدن بنیت عبادت مقصود ازین محل آن است که چون جوانی بغفلت رفت بقیه عمر را بغفلت گذاشتن نمی باید ۶۳ گرو نبردی مسابقت ایشان نکردی تا مستحق گرو شوی برو براه دین و طاعت ۶۴ بادپایان مراد سواران بادپایان است یعنی آنان که بر اسپان تیزرو سوار بودند برفتند تیز و تو همانندی از نشستن بخیز بیت

گر قدم عاجز شود نتوان نشست که بهلوه که بسر باید دوید

۶۵ فید برون صید نام منزلی است در راه کعبه فرو بست ضمیر مستتر راجع بخواب است ۶۶ بهول و ستیز بهیبت و سختی چون مرا خفته دید مهار شتر با بالا هنکش ۶۷ دل نهادی رضا دادی جرس درای ۶۸ ولیکن الخ یعنی ولیکن چه کنم که بیابان پیش است و قطع آن ضرور اگر بخوام قطع آن دشوار خواهد شد

زسودا، این پوشم و آن خورم نپرداختم تا غم دین خورم
 دریغا که مشغولِ باطل شدیم زحق دور ماندیم و غافل شدیم
 چه خوش گفتم با کودکِ آموزگار که کاری نکردیم و شد روزگار

جوانا ره طاعت امروز گیسر که فردا جوانی نیاید ز پسیر
 فراغِ دلت هست و نیروی تن چو میدان فراخ است کونی بزَن
 من آن روز را قدر نشناختم بدانستم اکنون که در باختم
 قضا روزگاری ز من در رُود که هر روزی از وی شب قدر بود
 چه کوشش کند پیر خرزیر بار تو می رو که بر باد پائی سوار
 شکسته قدحِ کز ببنند چُست نیارود خواهد بهانی درُست

۵۱ زسودا و فکر این لباس و آن طعام نپرداختم فارغ نشستم تا غم دین خورم و تدبیر آخرت کم ۵۲ شد رفت ۵۳ امروز یعنی در جوانی ۵۴ فراغ الخ یعنی درین وقت جوانی تو فراغ دل هستی و قوت و صحت بدن می داری درین وقت اگر میدان فراخ است پس گوی بزَن یعنی قدر عمر را بدان و آن را ضایع مگردان ۵۵ در باختن بمعنی عطا دادن و در قهاربازی خرج کردن و اسراف کردن با دوستان و بیع و شرا و قرض دادن باشد من آن الخ یعنی قدر آن روز جوانی بعد از گذشتن بدانستم و قبل از آن نشناختم بیت چون توانستم ندانستم چه سود چون بدانستم توانستم نبود

۵۶ شب قدر لیلۃ القدر را گویند تعریف آن در قرآن مجید بسیار است که ارواح ملائک در آن شب نازل می شوند و آن معظم از جمیع شب است ۵۷ کوشش اسم مصدر است بمعنی کوشیدن پیر خر تن سال خورده ریز بار زیر حمل طاعت بر باد پائی بر اسب تیزرو ۵۸ شکسته الخ یعنی قدح شکسته اگر خوب وصل نمایند بهای قدح سالم آوردن نخواهد یعنی در پیری کار جوانی خوب نیاید اگر چه از جان و دل سعی نمایند

- بدو گفت دست از جهان در گسیل
 نشاط جوانی ز پیران مجوی
 اگر در جوانی زدی دست و پای
 چو دوران عمر از چهل در گذشت
 نشاط آنکه از من رمیدن گرفت
 بشاید هوس کردن از سر بدر
 بسیزی کجا تازه کردد دلم
 تفرج کنان در هوا و هوس
 کسانی که دیگر بغیب اندر اند
 درینا که فصل جوانی برفت
 درینا چمنان روح پرور زمان
- ۴۰ که پایت قیامت بر آید ز کحل
 که آب روان باز ناید بجوی
 در ایام پیری بپوش باش درای
 مزن دست و پا کآبت از سر گذشت
 که شامم سپیده دمیدن گرفت
 که دور هوس بازی آمد بسر
 که سبزی بخوابد دمید از کلم
 گذشتیم بر خاک بسیار کس
 بیایند و بر خاک ما بگذرند
 بلهو ولعب زندگانی برفت
 که بگذشت بر ما چو برقی یان

۴۰. بدو گفت طیب گسل امر است از گسیختن مراد جدا کن ۴۱ نشاط شادی کردن
آب روان آب که رفته باشد ناید نه آید ۴۲ زدی دست و پای کوشش و سعی کردی
در هوا و هوس هوس مخفف هوش ۴۳ از چهل از چهل سال مزن دست و پا
در معاصی و هوا کآبت از سر گذشت که آب از سر تو گذشت که عصیان ترا استغراق کرد
آنکه آن وقت رمیدن گریختن شام یعنی موی سیاهم سپیده پهنای روشنی صبح
در اینجا کنایه است از سپیدی موی ۴۵ هوس بازی یاه مصدریه است آمد بسر یعنی
بنهایت رسید و تمام گشت ۴۶ کجا کی از کلم برگور من ۴۷ تفرج کنان تماشا کنان
بر خاک برگور ۴۸ دیگر هنوز بغیب اندر اند در غیب اند که بوجود نیامده اند
بلهو ولعب بکار باطل و بازی ۵۰ روح پرور وصف ترکیبی است یعنی خوش
وجان بخش چو برق یان چو درخش مینی و آن برقی است که از جانب من بجهد

مرا تکیه جان پدر در عصاست
 دگر تکیه بر زندگانی خطاست
 ۳۰ مُسَلِّم جوان راست بر پای جَست
 که پیران برند استیعانت بدست
 شُکْلِ سَرخِ رَویمِ بَنگَرِ زَرْدِ نَاب
 فرو رفت چون زرد شد آفتاب
 هوس پُختن از کودکی ناتمام
 چنان زشت نبود که از پیر خام
 مرا می بیاید چو طفلان گریست
 ز شرم گناهان نه طفلانه زیست
 نگو گفت لقمان که نا زیستن
 به از سالها بر خطا زیستن
 ۳۵ یم از باه ادا در کلبه بست
 به از سود و سرمایه دادن زدست
 جوان تا رساند سیاهی بنور
 برد پیر مسکین سپیدی بشور

کهن سالی آمد بزود طیب
 ز نایدش تا برون قریب
 که دستم برک بر نه ای نیک رای
 که پایم ہی بر نیاید ز جای
 بدان ماند این قامت جفته ام
 که گونی بگیل در فرو رفت ام

۳۰ مسلّم جوان راست یعنی جوان برین حرکت قادر است ۳۱ ناب صافی و خالص
فرو رفت الخ یعنی هرگاه خورشید زرد شود غروب می کند مراد وقت مرگم قریب رسید
 ۳۲ هوس پختن سودای چیز کردن ۳۳ نه طفلانه زیست بیازی و خندیدن ۳۴ خطا
 گناه ۳۵ در کلبه باب دکان هم از الخ کسی که دکان را باز کند اما در بازار فریفته شود
 که سرمایه را تلف کند از آن حال دکان بسته بودن و در خانه نشستن به است پس کسی
 که عمر را ضایع کند از آن حال مردن به است ۳۶ جوان الخ یعنی تا وقتی که جوان سیاهی
 موی خود را سپید کند سپیدی پیر بگور رسد یعنی بمیرد و بفرود رود ۳۸ دستم برک بر نه
 دست بر رک من نه تا از نبض تشخیص مرض کنی و علاج او سازی ۳۹ ماند مضارع
 از مانستن بدان ماند یعنی بصفت آن شود بکل الخ یعنی از حس و حرکت عاجزم

چو باد صبا بر شگلستان دزد
 چمد تا جوان است و سر سبز نوید
 چمیدن درخت جوان را سزد
 شکسته شود چون بزودی رسید
 بهاران که باد آورد بید مشک
 زینبند مرا تا جوانان چمید
 بقید اندرم جرّه بازی که بود
 شماراست نوبت برین خوان نشست
 چو بر سر نشست از بزرگی غبار
 مرا برف بارید بر پیر زاغ
 کند جلوه طاووس صاحب جمال
 مرا غلّه تنگ اندر آمد درو
 شگلستان مارا طراوت گذشت
 که شکل دست بندد چو پر مرده گشت
 ۲۰
 ۲۵

۱۸ وزد مضارع از وزیدن چمیدن یعنی چمیدن سزد لایق است ۱۹ جوان تازه
 و سر سبز عطف بر جوان است خوید بکسر خا و بحذف واو خواندن ضرور است بمعنی
 جو و گندم فاعل فعل چمد است ۲۰ بهاران در وقت بهار آورد فاعلش ضمیر داد است
 بید مشک مفعول اوست و بید مشک نوعی از بید است که شکوفه آن بغایت خوشبو باشد
 ۲۱ صبح پیری مراد سیدی مویت ۲۲ بقید اندرم در قید من جرّه بازی باز جوان
 وقوی مراد ازو جان است سر الخ و گریختن ۲۳ برین خوان یعنی بر خوان چمیدگی
 وتلذذات جوانی ۲۴ از بزرگی غبار یعنی سیدی چشم الخ امید آن مکن ۲۵ برف بارید
 سیدی واقع شد بر پیر زاغ بر ریش سیاه لفظ پر وزر و فربتشدید و بتخفیف می آید
 ۲۶ جلوه نمایش از باز برکنده بال پیرا بیاز تشبیه کند که بالش برکنده باشد
 ۲۷ مرا الخ یعنی زروع مرا وقت درو تنگی آمد ۲۸ طراوت تازگی که اسم است

اگر مرده مسکین زبان داشتی بفریاد وزاری فغان داشتی
 که ای زنده چون هست امکان گفتی لب از ذکر چون مرده بر هم نضمت
 چو ما را بغفلت بشد روزگار تو باری دی چند فرصت شمار ۱۰

شبى در جوانى و طيب نيم جوانان نشستم چندی بهم
 چو بلبل سريان چو گل تازه روى ز شوخی در افکنده غلغل بکوی
 جهان دیده پسیری ز ما بر کنار ز جوهر فلک لیل مویس نهار
 چو فندق زبان از سخن بسته بود نه چون مالب از خنده چون بسته بود
 جوانی فرا رفت کای پسیر مرد چه در کنج حسرت نشینی بدرد ۱۰
 یکی سر برآر از شیر لبان غم با آرام دل با جوانان بچم
 بر آورد سر سال خورد از هفت جوابش نگر تا چه پیرانه گفت

۸ زبان داشتی یعنی سخن گفتن را قدرت یافتی فغان داشتی فغان کردی بیان فغان در بیت ثانی ۹ امکان گفت قدرت سخن ۱۰ بشد رفت شمار امر است از شماریدن چنانکه شمار امر است از شمردن و این دو بیک معنیست ۱۱ شبی بیاء وحدت جوانی بیاء مصدریه است نعم جمع نعمت طیب نعم خوشی نعمتها عطف است بر جوانی در بعض نسخ بجای این بیت این بیت واقع شده

شبى با جوانان صاحب کرم بعشرت نشستم چندن ۳۳

۱۲ سریان صفت است از سرائیدن یعنی گویان غلغل غلغله بمعنی غوغا ۱۳ بر کنار نشسته لیل مویس نهار شده یعنی سیاهی او سیدی مبتدل گشته ۱۴ زبان الخ دهان راناکشاده ۱۵ جوانی از ما فرا رفت بیش پیر برفت و خطاب کرد ۱۶ یکی یکبار بچم امر است از چیدن بمعنی خرامان براه رفتن ۱۷ سال خورد فاعل بر آورد است یعنی پیر سال خورده سر بر آورد چه چگونه

باب نهم در توبه

مگر نَفْتَه بودی که بر باد رفت	بیای که عمرت بهفتاد رفت
بتدبیر رفتن نپسرداختی	هم برکت بودن همی ساختی
منازل باعمال نیکو دهند	قیامت که بازار مینو دهند
وگر مفلسی شرمساری بری	بضاعت بچندانکه آری بری
تپیدست را دل پراکنده تر	که بازار چندانکه آکنده تر
دلت ریش سرینجه غم شود	ز پنجه درم پنچ اگر کم شود
غنیمت شمر پنچ روزی که هست	چو پنجاه سالمت برون شد زدست

۱ بهفتاد رفت اما در غفلت بودی بر باد رفت ضایع شد ۲ برکت توشه و سامان
 بودن درین جهان رفتن با آخرت ۳ قیامت در آن روز مینو بهشت و جنت بازار
 مینو دهند و آنرا فروشند منازل الخ در خبر است که در آن روز حق تعالی
 کوبد ادخلوا الجنة بفضلی واقسموا باعبالکم ۴ بضاعت متاع را آری بیازار
 بری در هر دو مصراع بمعنی حاصل کنی مفلسی و متاع نداری ۵ آکنده
 پر کرده شده آکنده تر باشد پراکنده بریشان ۶ پنجه مخفف پنجاه

تکبر مکن بر ره راستی که دستت گرفتند و بر خاستی
 سخن سودمند است اگر بشنوی بگردان رسی گر طریقت روی
 مفای بیابانی گشت ره دهند که بر خوان عزت سِماطت نهند
 ولیکن نباید که تنها خوری ز درویش در مانده یاد آوری
 فرستی مگر رحمتی در پیم که بر کرده، خویش و اثنی نیم

۲۶۹ که دستت الخ و بی دست گرفتن قوت بر خاستن غنی داری ۲۷۱ ره دهند
 و هدایت کنند سِماط دستار خوان ۲۷۲ ز درویش الخ در بعض نسخ ز سعدی
 بیچاره یاد آوری ۲۷۳ فرستی الخ از عقب من رحمتی یعنی برای من آمرزش
 از خدا خواهی زیرا که بر عهله خود اعتماد ندارم

بیاد آید آن لعبت چینی
 بدام که دستی که بر داشتم
 نه صاحبان دست بر می کشند
 در خیر باز است و طاعت و لیک
 همین است مانع که در بارگاه
 کلید قدر نیست در دست کس
 پس ای مد پوینده بر راه راست
 چو در غیب نیکو نهادت سرشت
 ز زنبور کرد این حلالت پدید
 چو خواهد که ملک تو ویران کند
 وگر باشدش بر تو بخشایشی
 کند خاک در چشم خودینیم
 بنیروی خود بر نیغزاشتم
 که سر رشته از غیب در می کشند
 نه هر کس تواناست بر فعل نیک
 نشاید شدن جز بفرمان شاه
 توانا، مطلق خداست و بس
 ترا نیست منت خداوند راست
 نیاید زخونی تو کردار زشت
 همان کس که در مار زهر آفرید
 نخست از تو خلقی پریشان کند
 رساند بخلاق از تو آسایشی

۲۵۸ آن لعبت چینی یعنی آن صنم که دست برداشتن او بخودی خود نبود
 کند الخ یعنی چشم خودبینی مرا خاک باشد خودبینی تکبر و غرور
 ۲۵۹ بنیروی الخ بلکه از جانب الهی بردارند ۲۶۰ بر می کشند بخودی خود سر رشته را
 همچون آن ریسمان از غیب از عالم الهی ۲۶۱ در خیر باز است و طاعت باب خیر
 و طاعت مفتوح است ۲۶۲ همین است الخ یعنی سبب عدم توانائی همین است
 که بی حکم در حضرت شاه کسی رفتن نمی تواند ۲۶۳ مطلق رها کرده
 شده یعنی بی قید ۲۶۴ پوینده رونده خداوند راست که یصل من یشاء و میهدی
 من یشاء وصف اوست ۲۶۵ در غیب در تقدیر ازلی ۲۶۶ زنبور الخ یعنی آن کس
 که از زنبور این شیرینی وانگبین را پیدا کرد همان کس است که در مار الخ
 ۲۶۷ چو خواهد خدای تعالی ۲۶۸ باشدش ضمیر راجع بخداوند است آسایشی
 و راحتی که بسبب عدل تو راحت شوند و بکشور تو گرد آیند پس ملک تو معهور شود

بچاکتر از خود مینداز تیسر
 در اوراق سعدی جز این پند نیست
 چون پای دیوار گندی مایست
 پند آمد بعد از آن رستخیز
 وز آن جمله تلخی که بر من گذشت
 در اقبال و تانسید بو بکر سعد
 چو افتاد دامن بدنان بکسیر
 ز جوهر فلک داد خواه آمد
 که مادر زاید چنو قبل و بعد
 دعا گوی، این دولتتم بنده وار
 وز آنجا براه یمن تا جمیز
 که مرهم نهادم نه در خورد ریش
 دهنم جز امروز شیرین نکشت
 کی این شکر نعمت بجای آورم
 که مادر زاید چنو قبل و بعد
 فرج یافتم بعد از آن بسنها
 درین سایه گستر پناه آمد
 یکی آنکه هر که که دست نیاز
 خدایا تو این سایه پاینده دار
 که در خورد انعام و اکرام خویش
 و شکر پای کردد بخدمت سرم
 هنوزم بگوش است از آن پندها
 بر آرم بدرگاه دانا، راز

۲۴۷ چو افتاد چو تیر از دست تو افتاد دامن بدنان گرفتن کنایه از گریختن
 ۲۴۹ رستخیز مراد رستخیز بمعنی قیامت در اینجا مراد عذاب و شدت و بلا حجیر
 امالیه حجاز و آن دیار مکه و مدینه را گویند ۲۵۰ گذشت واقع شد جز امروز
 که بسایه پادشاه امجد ابو بکر بن سعد رسیدم ۲۵۱ چنو مخفف چون او باشد
 قبل و بعد پیش ازین و پس ازین ۲۵۲ سایه گستر یعنی گستراننده سایه ۲۵۴ مرهم نهادم
 یعنی پادشاه مرهم نهاد مرا در خورد لایق ریش یعنی ریش مرا مرهم اندک کافی بود
 اما آن پادشاه چنان مرهم نهاد که بلکه ۲۵۵ کی الخ یعنی نمی توانم شکر این
 نعمت بسیار را گذارم بخدمت بخدمت او ۲۵۶ بگوش است که فراموش نکنم
 ۲۵۷ یکی از آن پندها هر که در وقت دانا، راز عالم السمر که حضرت خداست

که دانستم از زنده آن برهن
 پسنده که از من بر آرد دمار
 چو از کار مفید خبر یافتی
 که گز زنده اش مانی آن بی مهر
 و گرسر بخدمت نهد بر درت
 اگر دست یابد بر دست
 فرسینده را پای بر پا منه
 چو رفتی و دیدی آمانش ده
 تماش بکشم بسنگ آن خبیث
 که از مرده دیگر نیاید حدیث
 چو دیدم که غوغایه انکبختم
 رها کردم آن بوم و بگریختم
 چو اندر تیسستانی آتش زدی
 ز شیران پیر میز اگر بخزدی
 مکش بچه مار مردم گزای
 چو کشتی در آن خانه دیگر مپای
 چو زنبور خانه بیاشوفستی
 گریز از محلت که گرم اوفتی

۲۳۶ در خون من در کشتم ۲۳۷ پسندد الخ یعنی آن برهن هلاکی من جایز
 دارد برای اینکه راز او آشکارا کردن نتوانم ۲۳۸ چو از کار الخ یعنی هرگاه
 از حقیقت حال مفسد آگاه شدی درین صورت اشک او را در یافتی پس
 او را از دست بر آر یعنی قوت ساقط کن یعنی هلاک کن زدستش بر آور
 در بعض نسخ زبایش در افکن ۲۳۹ مانی درینجا بمعنی متعدی است یعنی بداری
 ۲۴۰ سر بخدمت نهد بر درت ترا بندگی نماید ۲۴۱ پای بر پا منه در عقبش مرو
 و در پیش مپوی و جستجوی حال او مکن ۲۴۲ تماش الخ در بعض نسخ
 تماش بکشم بچوب و بسنگ نکردم در آن کار اصلا درنگ

۲۴۳ غوغا درینجا مراد فتنه و حادثه ۲۴۴ بخردی عاقلی ۲۴۵ مپای
 نهی است از پائیدن ۲۴۶ شرم درینجا مراد زود و شتاب

- شدم عذر گوینان بر شخص عاج
 بگرتی زر کوفت بر تخت ساج
 بتنگ را یکی بوسه دادم بدست
 که لعنت بر باد و بر بترست
 بتقلید کافر شدم روز چند
 برهن شدم در مقالات زند
 چو دیدم که در دیر گشتم امین
 نکتچیدم از خرمی در زمین
 در دیر محکم بستم شبی
 دویدم چپ و راست چون عقربی
 نکه کردم از زیر تخت و زبر
 یکی پرده دیدم مکمل بزر
 سپس پرده مطرانی آذر پرست
 مجاور سب ریسانی بدست
 بفورم دران حال معلوم شد
 چو داود کائن بر د موم شد
 که ناچار چون در کشد ریمان
 بر آرد صنم دست فریادخوان
 برهن شد از روی من شرمسار
 که شنعت بود بخیه بر روی کار
 بتازید و من در پیش تاختم
 نگوئش بچاهی در انداختم

۲۲۵ شدم رفتم شخص عاج مراد بت مزبور است زر کوفت زرنشان ساج
 ابنوس ۲۲۶ بتک مصغریت و این تصغیر برای تحقیر است . ۲۲۷ بتقلید کافر شدم
 یعنی خود را چنان نمودم نه اجراء کلهه کفر کردم باختیار برهن شدم یعنی
 خوب دانا و واقف شدم مقالات احکام ۲۲۹ در دیر بابش را عقرب کتردم
 ۲۳۰ از زیر تخت که آن بت بر آن تخت بود مکمل بمعنی مرصع و ملتح
 و زربافته نیز گویند ۲۳۱ مطران حاکم ترسایان در اینجا مراد اکبر برهن
 و یا برای وحدت است آذر پرست آتش پرست مجاور نشسته ۲۳۲ بفورم علی
 الفور مرا ۲۳۳ فریادخوان مددجوی در بعض نسخ بر آسمان ۲۳۴ شنعت
 قباحت بخیه بر روی کار بخیه بر روی کار افتادن کنایه از افشای
 راز است ۲۳۵ بتازید ماضیست از تاخن اما مراد کرمچتن و دیدن

تو گفتی که در خطبه زنگبار
 معان تب‌رای ناشسته روی
 کس از مرد در شهر و از زن نماند
 من از غصه رنجور و از خواب مست
 ییکبار ازینها بر آمد خروش
 چو بخانه خالی شد از آنجن
 که دامن ترا پیش مشکل نماند
 چو دیدم که جهل اندرو محکم است
 نیارستم از حق دگر هیچ گفت
 چو بینی زبردست را زوردست
 زمانی بسالوس یریان شدم
 بگریه دل کافران کرد میل
 دویدند خدمت کمان سوی من
 زیک گوشه ناگه در آمد تبار
 پدید آمدند از در و دشت و کوی
 در آن بستگه جای سوزن نماند
 که نگاه تمثال برداشت دست ۲۱۵
 تو گفتی که دریا در آمد بجوش
 برهن نکه کرد خندان بمن
 حقیقت عیان کشت و باطل نماند
 خیال محال اندرو مدغم است
 که حق ز اهل باطل نباید نفست ۲۲۰
 نه مردی بود پنجه خود شکست
 که من ز آنچه گفتم پشیمان شدم
 عجب نیست سنگ ار بگردد بسیل
 بعزت گرفتند بازوی من

۲۱۲ زنگبار ولایت زنجی ۲۱۳ تبه باطل از در الخ از هر طرف ۲۱۴ جای
 سوزن نماند مالا مال شد ۲۱۵ مست بودم تمثال بت مزبور ۲۱۸ پیش لفظ پیش
 یا با بآء عجیبت یا با بآء عربیست در بعض نسخ هیچ عیان ظاهر ۲۱۹ محکم
 استوار کرده مدغم اسب لغام در اینجا مراد مضاعف ۲۲۰ نیارستم الخ یعنی
 سخنی که حق بود از آن حق دیگر گفتن نتوانستم ۲۲۱ زوردست قوی
 مردی یعنی دانشمندی پنجه خود شکست بمقابله کردن باوی ۲۲۲ که
 و گفتم که الخ ز آنچه گفتم در حق این صنم ۲۲۳ بگردد حرکت کند

وگر خواهی امشب هم اینجا بباش
 شب آنجا بودم بفرمان پسر
 شبی همچو روز قیامت دراز
 کشیشان هرگز نیاززده آب
 مگر کرده بودم گشاهی عظیم
 به شب درین قید غم مبتلا
 که ناگاه دهل زن فرو کوفت کوس
 نخطیب سیه پوش شب بی خلاف
 ۲۰۰
 بخواند از قضا برهن چون خروس
 بر آورد شمشیر روز از خلاف
 ۲۱۰
 بیگم جهانی شد افروخته

۲۰۳ امشب هم اینجا بباش که صباح بر داشتن دستش بینی که فردا الخ در بعض نسخ که
 فردا شود بر تو این راز فاش ۲۰۴ پیر آن برهن مهن بیژن نام پهلوانی بود خواهرزاده
 رستم بدخترزاده شهرت می داشت بر منیژه دختر افراسیاب عاشق شده بود روزی افراسیاب
 خبر یافت و در خانه منیژه گرفت و در چاه محسوس ساخت بعد چندی رستم خبر یافته
 او را از آن نجات داد بچاه بلا در اسیر در زاید است در چاه بلا اسیر من نیز چنان
 اسیر بودم ۲۰۵ شبی آن شب شبی نمود بمن دراز که الم و درد زمان کوتاه را دراز نماید
 ۲۰۶ کشیشان پیشوایان و راهمیان و زاهدان و عالمان نصاری در اینجا رهنمایان برهنان
 معرب آن قیس هرگز نیاززده آب که آن را هرگز استعمال نکرده بودند بغلها بغلها
 ایشان چو مردار گنده بود ۲۰۸ مبتلا بودم ۲۰۹ فرو کوفت کوس که علامت نزدیکی
 سحر است از قضا ناگاه ۲۱۰ خطیب سیه پوش شب شب را بخطیب سیاه پوش تشبیه
 کرده است شمشیر روز روز را بشمسیر تشبیه کرده از غلاف متعلق بلفظ آورد است
 خطیب با شمشیر بر منبری ایستاد ۲۱۱ آتش صبح صبح را بآتش تشبیه کرده سوخته
 معنی لته و آتمه پرچه نیم سوخته که بدان آتش از آتش گیرند و بعربی حراقه خوانند

فرو ماندم از چاره همچون غریق برون از مدارا ندیدم طریق ۱۹۰
 چو بینی که جاہل بکین اندر است سلامت بتسلیم ولین اندر است
 مہین برہن را ستودم بلند کہ ای پیر تفسیر و استاد زند
 مرا نیز با نقش این بت خوش است کہ شکلی خوش و صورتی دلکش است
 بدیع آیدم صورتش در نظر ولیکن زمغنی ندارم خبر
 کہ سالوک این منزل عنقریب بد از نیک کمتر شناسد غریب ۱۹۵
 تو دانی کہ فرزین این رقعہ نصیحتگر شاہ این بقعہ
 چہ معنیست در صورت این صنم کہ اول پرستندگانش منم
 عبادت بتقلید کمرہای است خنک رہ روی را کہ آگاہی است
 برہن زشادی بر افروخت روی پسندید و گفت ای پسندیدہ روی
 سؤالت صواب است و فعلت جمیل بمنزل رسد ہر کہ خواهد دلیل ۲۰۰
 بسی چون تو گردیدم اندر سفر بتان دیدم از خویشان بی خبر
 جز این بت کہ بر صبح ازینجا کہ هست برآرد بسیزدانِ دادار دست

۱۹۱ بکین اندر است در انتقام کردن است بتسلیم ولین اندر است در ملائمت کردن
 است ۱۹۲ مہین بزرگین تفسیر بمعنی بیان شرح است ۱۹۳ مرا الخ مرا نیز نقش
 خوب نماید ۱۹۵ سالوک مسافر کہ سالوک الخ کہ اینجا درین روزها آمدہ ام بد از نیک الخ
 کہ الغریب کالاعی ۱۹۶ رقعہ مراد بساط شطرنج نصیحتگر واعظ ۱۹۷ کہ اول الخ
 یعنی زیرا کہ از پرستندگان اول او منم ۱۹۸ عبادت الخ یعنی بی اطلاع بر حقیقت
 معبود کسی را دیدہ مطابق او عبادت کردن ضلالت است خنک خوش است
 ۱۹۹ بر افروخت متور گردانید ۲۰۱ گردیدم اندر سفر سیاحت کردم از خویشان بی خبر
 و بی حرکت ۲۰۲ هست ایستادہ است یزدان دادار حق جل و علا اضافت بیانست

زبان آوران رفت از هر مکان
 فرد مادم از کثیف این ماجرا
 تضرع کنان پیش آن بی زبان
 که حتی بجای پرستد چرا
 نکوگوئی و هم حجره و یار بود ۱۸۰
 عجب دارم از کار این بقعه من
 مقید بجاه ضلالت در اند
 درش بگفتی بر نخسزد ز جای
 وفا جستن از سنگپشان خطاست
 چو آتش شد از خشم و در من گرفت ۱۸۵
 ندیدم در آن آنجن روی خیر
 چو سگ بر من از بهر آن استخوان
 ره راست در چشم نشان کش نمود
 بزدیگ بیدانشان جاهل است
 که مداره بشمار و صاحب دل است

۱۷۸ زبان آور بمعنی فصیح و متکلم آن بی زبان یعنی بت مزبور ۱۷۹ حتی زنده
 جهاد جسم بیجان ۱۸۰ سر و کار مقارنت و مشارکت هم حجره هفخانه یار یار من
 ۱۸۱ برهن بمعنی بتپرست و زتار بند باشد و حکما و دانشمندان بتپرستان و هندوان
 و آتشپرستان می گویند بقعه جایگاه ۱۸۲ مدهوش دیوانه و حیران و فریفته مقید الخ
 در چاه ضلالت مقید اند ۱۸۳ نه الخ یعنی نه قوت دست دارد نه رفتن پای
 بگفتی بر زمین ۱۸۴ دیر بتخانه و پیران دیر عطف است بر مغان ۱۸۷ پازندخوان
 وصف ترکیبی است و صفت گبران بدانکه بر ابراهیم عم ده صحف نازل شد نام کتاب
 دهم پازند است که مشتمل بر نصاب و حکمتها و اسرار است چو سگ الخ چنانکه
 سخنان بر استخوان افتادند آن گبران بر من افتادند ۱۸۹ بیدانشان جاهلان

مرا لفظ شیرین خواننده داد ترا سَمِع و ادراکِ داننده داد ۱۷۰
 مدام این دو چون حاجبان بر درند ز سلطان بسلطان خبر می برند
 چه اندیشی از خود که فعلم نکوست از آن در ننگه کن که توفیق ادست
 برد بوستانبان بایوانِ شاه بنوباده شکل هم زبستانِ شاه

حکایت سفر هندوستان و ضلالت بت پرستان

بُتی دیم از عاج در سومنات مرصع چو در جاهلیت منات
 چنان صورتش بسته تیشال کر که صورت زبندد از آن خوبتر ۱۷۰
 زهر ناحیت کاروانها روان بیدارِ آن صورت بی روان
 طمع کرده رایان چین و چینکل چو سعدی وفا زان بت سنگدل

۱۷۱ حاجب پرده دار و دربان بر درند بر در اند در خدمت استاد ۱۷۲ که فعلم
 نکوست عمل صالح دارم از آن در الخ فعل نیک شدن از حضرت او تعالی بدان
 ۱۷۳ بنوباده کل در بعض نسخ بتحفه ثمر ۱۷۴ عاج دندان پیل سومنات بتخانه بوده
 در کُجرات مرصع جوهر نشانده شده در جاهلیت در ایام جاهلیت منات نام بتی بوده
 که اهل مکه آن را می پرستیدند ۱۷۵ تیشال کر مصور و نقاش صورت زبندد یعنی متصور
 نشود ۱۷۶ روان در مصراع اول رونده و در مصراع ثانی جان ۱۷۷ رایان جمع
 رای است و رای بمعنی پادشاه هند است فاعل طمع کرده چینکل نام شهر است از ترکستان
 مردم آنجا بغایت خوشروی شوند و در تیراندازی بی عدیل مراد از رایان چین و چینکل
 سرداران و راجگان و پادشاهان خوبصورت هر دیار وفا مفعول طمع کرده است

- نخست او ارادت بدل بر نهاد
 پس این بنده بر آستان سر نهاد
 ۱۶۰
- گر از حق نه توفیق خیری رسد
 کی از بنده خیری بغیری رسد
- زبان را چه بینی که اقرار داد
 به بین تا زبان را که گفتار داد
- در معرفت دیده آدمیست
 که بگشوده بر آسمان و زمیست
- کیت فهم بودی نشیب و فراز
 گر این در نگرودی بروی تو باز
- سر آورد و دست از عدم در وجود
 درین جود بشهاد دوروی سجود
 ۱۶۵
- و گرنه کی از دست جود آمدی
 محال است کز سر جود آمدی
- بحکمت زبان داد و گوش آفرید
 که باشند صندوق دل را کلید
- اگر نه زبان قصه بر داشتی
 کس از سیر دل کی خبر داشتی
- و گر نیستی سعی جاسوس گوش
 خبر کی رسیدی بساطان هوش

۱۶۰ او یعنی حق تعالی ارادت خواستن عبادت بدل در نهاد در دل نهاد پس این
 پس از آن ۱۶۲ زبان را چه بینی که اقرار داد اقرار زبان را چرا بینی زبان را که گفتار داد
 یعنی حق تعالی اورا نطق داد ۱۶۳ در معرفت باب علم زنی مخفف زمین است
 ۱۶۴ کیت کی ترا فراز بالا این در یعنی دیده را نکردی با کاف عربی متعدی است
 فاعلش ضمیر مستتر است راجع بحق تعالی احتمال است که با کاف عجبی باشد برین
 تقدیر لازم است فاعلش راجع باین درست یعنی اگر این در نگشتی باز بمعنی کشاده
 ۱۶۵ سر الخ یعنی سر و دست را موجود گردانید درین اشارت است بدست جود نهاد
 که جود و عطا از دست آید دروی اشارت است بسر سجود که کار سر سجود است
 ۱۶۶ و گرنه اگر حق تعالی نهاده ۱۶۷ کلید مفتاح ۱۶۸ اگر نه الخ اگر زبان خبر
 نکفتی کسی از راز دل خبردار نشدی زیرا عبور عقليه باشارت معلوم نشود ۱۶۹ جاسوس
 خبر گیرنده و رساننده و گرنه الخ یعنی گوش جاسوسی است اگر سعی آن نبود الخ

خراب آنکه این خانه گردد تمام
 مزاجت ترو خشک و گرم است و سرد
 یکی زین چه بر دیگری یافت دست
 اگر باد سرد نفس بگذرد
 و گرم دیگر معده بجوشد طعام
 در اینان نبیند دل اهل شناخت
 توانایی تن مدان از خورش
 بحقیق که شر دیده بر تیغ و کار
 چو روئی بخدمت نهی بر زمین
 گدائست تسبیح و ذکر و حضور
 گرفتارم که خود خدمتی کرده
 که با هم ن سازند طبع و طعام
 مرگب ازین چار طبع است مد ۱۵۰
 ترازوی عدل طبیعت شکست
 تپ معده جان در خروش آورد
 تن نازنین را شود کار خام
 که پیوسته با هم نخواهند ساخت
 که لطف حقت می دهد پرورش ۱۵۰
 نهی حق شکرش نخواهی گذارد
 خدا را شکر گوی و خود را مبتین
 شکر را نباید که باشد غرور
 نه پیوسته اقطاع او خورده

۱۴۹ خراب الخ یعنی این خانه بدن آنکه تمام خراب شود که اختلال رسیده باشد بطبیعت
 با هم ن سازند موافقت نکند ۱۵۰ ترو خشک و گرم است و سرد یعنی ترکیب مزاج از عناصر
 اربعه است ۱۵۱ یافت دست غالب شد عدل یعنی برابری شکست چنانکه گفته اند نظم

چار طبع مخالف و سرکش دوسه روزی شدند با هم خوش

چون یکی زین چهار شد غالب جان شیرین بپرد از قالب

۱۵۲ تف حرارت ۱۵۴ که پیوسته الخ که متصلا با یک دیگر موافقت نخواهند کرد

۱۵۶ بحقیق بقاء قسم است یعنی سوگند حق تعالی دیده چشم را نهی متعلق بلفظ گر

دیده است گذارد گذاردن یعنی ادا کردن ۱۵۷ چو روئی بخدمت نهی بر زمین

و عبادت کنی برت العالمین ۱۵۸ تسبیح سبحان الله گفتن ذکر یاد خدا کردن حضور

یعنی حضور قلب ۱۵۹ گرفتم الخ فرض کردم که تو یک گونه خدمت کرده بحضرت خدا

نه الخ استفهام انکاریست اقطاع که کسی را تصرف جائی دهند که مالکانه متصرف شود

ببند ای مسلمان بشکرانه دست
که ز تار مغ بر میانست نه بست ۱۴۰
نه خود می رود هر که جويا، اوست
بغضش کشان می برد لطف دوست

بگیر تا قضا از بجا سیر کرد
که کوری بود تنگیه بر غیر کرد
سیر شست باری شفا در عمل
نه چندان که زور آورد بر اجل
عمل خوش کند زندگان را مزاج
ولی درد مردن ندارد علاج
رمق مانده را که جان از بدن
بر آید چه سود آنکسین در دهن ۱۴۵
یکی گرز پولاد بر مغز خورد
کسی گفت صندل بمالش بدرد
زیش خط تا توانی گریز
ولیکن مکن با قضا پنجه تیز
درون تا بود قابل شرب و آکل
بدن تازه رویست و پاکیزه شکل

۱۴۰ مغ آتش پرست که ز تار الخ یعنی مغ تقدیر نکرد بلکه مسلمان و جويا خود ساخت ۱۴۱ جويا اوست طالب حق تعالی است علف درشتی ضد لطف ۱۴۲ نگر امر است از نگرستن از بجا سیر کرد یعنی سیر او از حضرت حق است بر غیر کرد کرد در اینجا بمعنی کردن است ۱۴۳ باری تعالی شفا در عمل چنانکه حق تعالی فرمود فيه شفاء للناس زور آورد غلبه کند در بعض نسخ

سر شست باری شفا در نبات اگر خواجه را مانده باشد حیات

۱۴۴ مزاج طبیعت و سرشت درد مردن را ۱۴۵ رفق مانده را کسی را که بقیه روح مانده باشد چه سود الخ یعنی چون اجل برسد به باشد غسل سود ندهد ۱۴۶ یکی گرز الخ یعنی یکی را بر مغزش گرز پولاد زدند مردنش مقرر شد صندل بمالش بدرد یعنی صندل بدردش بمال و صندل بدرد زخم گرز پولاد لا حاصل است و این گفتن از نادانی است

شکرانه گفت برین بیستم
 زره باز پاس مانده می گریست
 خری بارکش گفتش ای بی تمیز
 برو شکر کن گر بخز بر نه
 فقیهی بر افتاده مستی گذشت
 زنجوت برو اِلتِغاتی نکرد
 برو شکر کن چون بنعمت دری
 یکی را که در بند بیستی نهند
 نه آخر در امکان تقدیر هست
 ترا آسمان خط بمسجد نوشت
 که آنم که پنداشتی نیستم ۱۳۰
 که مسکین ترا من درین دشت کیست
 زجور فلک چند نالی تو نیز
 که آخر بسنی آدمی خر نه
 بمستورنی خویش مغرور گشت
 جوان سر بر آورد کای پیر مرد ۱۳۵
 که محرومی آید ز مستکبری
 مبادا که ناکه در افتی ببند
 که فردا چو من باشی افتاده مست
 مزن طعن بر دیگران در گشت

۱۳۰ برین بیستم بر عطا ثابت شدم که آم الخ که مرا جهود پنداشته بودی من آن نیم از آن جهت
 عطا می کنم ۱۳۱ زره الخ یعنی کسی پیاده سفر می کرد و از ره مانده شد و گریه می کرد و می
 گفت که درین صحرا کسی از من مسکین تر نیست ۱۳۲ گفتش گفت آن کس را در بعض نسیمخ
 جهان دیده گفتش ای هوشیار اگر مردی این يك سخن گوش دار
 ۱۳۳ گر بخز بر نه یعنی اشگرچه بر خر سوار نه ۱۳۴ فقیهی الخ یعنی مستی در
 جائی افتاده بود فقیهی بروی گذر کرد بمستورنی خویش با تقاء خویش ۱۳۵ نختوت
 تکبر و گردنکشی جوان آن جوان مست ۱۳۶ بنعمت دری در نعیمی مستکبری
 گردنکشی یاه مصدری فارسی است ۱۳۸ نه آخر الخ درین محل تنبیه است
 بدانکه هر که مبتلاء بلاء دنیا را ببند شکر می باید گذارد که خود مبتلاء آن
 بلا نیست ۱۳۹ آسمان یعنی تقدیر آلهی که در لوح محفوظ بقلم قضا می نویزد
 خط بمسجد نوشت که اهل صلوت گشتی گشت آتشکده و معبد یهودان و کلیسا

شنید این سخن دزد مغلول و گفت
 برو شکر یزدان کن ای تنگدست
 مکن ناله از بینوایی بسی
 برهن تنی یک درم وام کرد
 بساید کاسه طالع بد لکام
 چو ناپخت آمد ز سختی بجوش
 بجای آور ای خام شکر خدای
 یکی کرد بر پارسائی گذر
 قفائی فرو کوفت بر گردنش
 خجل گشت کانیچه از من آمد خطاست
 ز بیچارگی چند نالی بخت ۱۲۰
 که دست عس تنگ برهن نه بست
 چو بیسی ز خود بینوای کسی
 تن خویش را کسوتی خام کرد
 بگرما بختم درین زیر خام
 یکی گفتش از چاه زندان خموش ۱۲۵
 که چون مانده خام بر دست و پای
 بصورت جهود آمدش در نظر
 بخشید درویش پیرایشش
 بخشای بر من چه جای عطاست

۱۲۰ مغلول یعنی آن مرد دست بسته در بعض نسخ مسکین و در بعض نسخ مجوس
 و گفت این شخص را چند نالی چند ناله کنی در بعض نسخ بجای این بیت این
 بیت واقع شده

بخندید دزد تبه رای و گفت تو باری زدوران چه نالی نهفت

۱۲۱ برهن نه بست همچو من ۱۲۳ يك درم وام کرد از بهر پوشش خریدن خام از پوست
 دباغت نا کرده ۱۲۴ بدلکام کنایه از مخالف و خلاف کننده گرما حرارت زیر کسوت
 ۱۲۵ ناپخته کنایه از احمق و نادان خموش ناله مکن ۱۲۶ که چون الخ که مثل ما
 بر دست و پای تو زنجیر نیست ۱۲۷ آمدش ضمیر راجع به پارساست یعنی پارسائی
 گذر کرد آن پارسا در نظرش جهود نمود ۱۲۸ قفائی فرو کوفت مشت زد وسیلی داد
 ۱۲۹ خجل گشت چون ضارب دانست که این مضروب جهود نبود خجل گشت و گفت
 خطاست که ترا جهود پنداشتم بی گناه زدم بخشای الخ مرا عفو کن و محل عطا نیست

- ۱۱۰ ترا شب بعیش و طریب می رود چه دانی که بر ما چه شب می رود
 فرو برده سر کاروانی بدیک چه از پا فرو رفتگانش بریک
 بدار ای خداوند زورق بر آب که بیچارگان را گذشت از سراب
 توقف کنید ای جوانان چست که در کاروانند پیران سست
 تو خوش خفته در هودج کاروان مهار شتر در کف ساروان
 ۱۱۵ چه هامون و کوهت چه سنگ و رمال ز راه باز پس ماندگان پرس حال
 ترا کوه پیکر میون می برد پیماوه چه دانی که خون می خورد
 بآرام دل خفتگان در بنه چه دانند حال شکم گرسنه
 یکی را عسس دست بر بسته بود همه شب پریشان و دل خسته بود
 بگوش آمدش در شب تیره رنگ که شخصی همی نالد از دست تنگ

۱۱۰. طرب شادی ۱۱۱ فرو برده الخ یعنی کاروانی که بمنزلی نزول کرده باشد و خوردنی پخته و سر بدیک فرو برده نداند احوال کسانی که پایش در راه بریک فرو مانده باشند چه یعنی چه داند و چه غم است ۱۱۲ بدار الخ مراد ای خداوند زورق بر آب مران زیرا که زورق بیچارگان روان نیست پس ترا باید که کشتی خود را روانی ۱۱۳ توقف درنگ کردن و چشم داشتن ۱۱۴ هودج کجاوه ساروان شتریان ۱۱۵ چه هامون الخ یعنی تفاوت نیست نسبت با تو رمال جمع رمل رنگها ز راه الخ یعنی آنان که از راه پس ماندگانند از ایشان پرس حال را ۱۱۶ هیون بمعنی شتر باشد مطلقا ترا الخ تو که بر اشتر کوه صورت خوب سرعت سواری خون خوردن کنایه از غم و اندوه باشد که خون می خورد در بعض نسخ که چون می رود ۱۱۷ بنه بمعنی خانه و منزل ۱۱۸ دست بر بسته بود در بعض نسخ بر ستون بسته بود ۱۱۹ تیره رنگ سیاه فام و تاریک دست تنگ فقر

ببائنگ دهل خواجه بیدار گشت	چه داند شب پاسبان چون گذشت
شتیدم که طغرل شبی در خزان	گذر کرد بر هندوی پاسبان
زباریدن برف و باران و سیل	۱۰۰ بلرزش در افتاده همچون سایل
دلش بر وی از رحمت آورد جوش	که اینک قبا پوستینم بهوش
دی منتظر باش بر طرف بام	که بیرون فرستم بدست غلام
درین بود و باد صبا در وزید	شهنش در ایوان شاهی خزید
و شاقی پری چهره در خیل داشت	که طبعش بدو اندکی میل داشت
تماشا، ترکش چنان خوش فتاد	۱۰۵ که هندوی مسکین برفتش زیاد
قبا پوستینی گذشتش بگوش	زبد بختیش در نیامد بدوش
مگر رنج سرا بر او بس نبود	که دور سپهر انتظارش فرود
نکه کن چو سلطان بغضت بخت	که چوبک زنش بامدادان چه گفت
مگر نیکبختت فراموش شد	چو دستت در آغوش آغوش شد

۹۸ بیانک الخ یعنی خواجه که در کمال صحت و خواب استراحت باشد و سحرگاه
 بیانک طبل بیدار شود چون چگونه ۹۹ طغرل نام پادشاهی بوده از پادشاهان
 سلجوقی ۱۰۰ بلرزش اسم مصدر است بمعنی لرزیدن سهیل نام ستاره است که همواره
 لرزان می نماید ۱۰۱ دلش دل طغرل ۱۰۲ باد صبا که سرد باشد در بعض نسخ باد
 بهاری وزید خزید درآمد ۱۰۴ و شاق خدمتگذار و چاکر خیل گروه داشت ملک طغرل
 ۱۰۵ ترک کنایه از محبوب و غلام ۱۰۷ دور در بعض نسخ جور که دور الخ رنج
 انتظار بر رنج سرما بارگشت ۱۰۸ چوبک زنش عیس او که هندوی مزبور است
 ۱۰۹ آغوش درین بیت از آغوش اول مراد بر و بغل و از آغوش ثانی مراد پرستار و بنده

- نداند کسی قدر روز خوشی مگر روزی افتند بسختی کشی
 زمستان درویش در تنگ سال چه سهل است پیش خداوند مال
 ۹۰ سلیبی که یکچند نالان نخفت خداوند را شکر صحت گفت
 چو مردانرو باشی و تیز پای بشکرانه یا کند پایان بی پای
 پیر کن یز بخشد جوان توانا کند رحم بر ناتوان
 چه دانند جیغونیمان قدر آب زوامانداگان پرس در آفتاب
 عرب را که بر دجله باشد قعود چه غم دارد از تشنگان زرود
 کسی قیمت تندرستی شناخت که یکچند بیچاره در تب گذاخت
 ۹۵ ترا تیره شب کی نماید دراز که غلطی زپهلوی سپاهوی ناز
 بر اندیش از افتان و خیزان تب که رنجور داند درازنی شب

۹۰. سليم تندرست و صحيح مقابل سقيم یکچند چند بار نالان نخفت بیمار نشد
 ۹۱. مردانرو مثل جوانمرد رونده کند پایان جبع کند پای است و کند پای
بطی قدم و سست رو و مانده را گویند بمبای امر است از پاییدن در بمجا مراد توقف
کن و انتظار بمبا ۹۲. ببخشد امر غایب است مراد باید که بخشد جوان فاعل اوست
کند همچون اول است ضمیر فاعل مستتر است راجع بتوانا ۹۳. چه دانند یعنی
 نه دانند جیغونیمان ساکنان کناره دریاء جیغون زوامانداگان الخ آنانکه در
آفتاب مانده باشند از ایشان پرس قدر آب را ایشان دانند ۹۴. قعود و قرار زرود
 نام جایست در بمبابان برراه کعبه ۹۵. گذاخت یعنی گذاخته و ضعیف شده باشد
 ۹۶. غلطی خطاب است از غلطیدن زپهلوی الخ یعنی که در کمال استراحت باشی
 ۹۷. براندیش الخ یعنی کسی که مبتلا باشد بمبھی آنکس در آن حال افتان و خیزان شود
 و خواب استراحت نکند تو نیز آن حال را ملاحظه کن رنجور بیمار درازنی بایاء مصدریه است

عسل دادت از نخل و من از هوا . رطب دادت از نخل و نخل از هوا
 همه نخلبندان بخایند دست زحیرت که نخلی چنین کس نه بست
 خور و ماه و پروین برائی تو اند قنادیل سقف سرائی تو اند
 زخارت شکل آورد و از نافه مشک ز از کان و برک تراز چوب خشک
 بدست خود چشم و آبرو بکاشت که محرم باغیار نتوان گذاشت
 توانا که او نازنین پرورد بالوان نعمت چننین پرورد
 بجان گفت باید نفس بر نفس که شکرش نه کار زبان است و بس
 خدایا دلم خون شد و دیده ریش که می بینم انعامت از گفت بیش
 نگویم در و دام و مور و سمک که فوج ملائک بر اوج فلک
 هنوزت سپاس اندکی گفته اند زچندین هزاران یکی گفته اند
 برو سعیدیا دست و دفتر بشوی برایی که پایان ندارد مپوی

۷۷ نخل زنبور من ترانکین از هوا در سحرگاه می بارد رطب خرما تر نخل درخت
 خرما نوا در اینجا مراد تخم ودانه ۷۸ نخلبند باغبان ۷۹ قنادیل جمع قنادیل است
 ۸۱ اغیار بیگانگان جمع غیر گذاشت ترك و تسلیم كرد یعنی چشم و ابروی ترا
 خداوند تعالی از دست قدرت خود نقش بست زیرا که محرم را باغیار نمی گذارند
 و توهم محرم هستی ترا بدست غیر نگذاشت ۸۲ الوان جمع لون الوان نعمت بمعنی
 اقسام نعمت توانا الخ مراد خداوند تعالی توانا را بالوان نعمت همچنان پرورش نماید
 که آن توانا نازنین می پرورد ۸۳ بجان الخ یعنی شکر او را از جان گفتن
 باید هر نفس ۸۴ که از آن جهت که گفت گفتن بیش زیاده ۸۵ سمک
 ماهی ۸۶ زچندین در بعض نسخ زببور ۸۷ مپوی نهی از پوئیدن یعنی مرو

ترا تیش دادم که بیزم شکن / کفتم که دیوار مسجد بکن
 زبان آمد از بهر شکر و سپاس / بغیبت نکردندش حق شناس
 گذرگاه قرآن و پند است گوش / بهتیمان و باطل شنیدن مکوش
 دو چشم از پی، صنغ باری نکوست / زعیب برادر فروگیر و دوست ۷۰

شب از بهر آسایش تست و روز / مه روشن و مهر گیتی فروز
 صبا از برائی تو فرآش دار / هی گستراند بساط بهار
 اگر باد و برف است و باران و میخ / وگر رعد چوگان زند برق تیغ
 همه کارداران و فرمانبر اند / که تخم تو در خاک می پرورند
 وگر تشنه مانی ز سختی مجوش / که سقا، آب آبت آرد بدوش ۷۵
 ز خاک آورد رنگ و بوی و طعام / تماش که دیده و مغز و کام

۲۷ هیزم شکن همیشه را بشکاف ۶۸ زبان الخ یعنی حضرت حق جل جلاله زبان را از برای شکر داده است حق شناس وصف ترکیبی است و فاعل فعل مذکور ۶۹ گذرگاه الخ یعنی گوش را از بهر شنیدن قرآن و پند داده است بهتان دروغ بستن بر کسی ۷۰ دو چشم الخ یعنی از برای صنغ حق دیدن داده است و دوست عطف بر برادر است ۷۱ شب یعنی در شب مه روشن الخ درین بیت صنعت لف و نشر مرتب است مراد مه روشن از بهر آسایش شب تست و مهر گیتی فروز از بهر آسایش روز تو ۷۲ فرآش گستراننده فرش ۷۳ وگر الخ چوگان زدن رعد کنایه است از غریبیدن او و تیغ زدن برق کنایه است از درخشیدن او ۷۴ و فرمانبر اند و مطیع امر الهی اند ۷۵ مجوش نمی است از جوشیدن بدوش بدوش ۷۶ زخاک الخ درین هم صنعت لف و نشر مرتب است مراد تماش که دیده از خاک رنگ را پیدا می کند و مغز بوی را و کام طعام را

پزشکان مانند حیران درین مگر فیلسوفی زیونان زمیس
 سرش باز پیچید و رک راست شد وگر وی نبودی زمین خواست شد
 دگر نوبت آمد بزودیک شاه نکرد آن فرومایه دروسه بنگاه
 خردمند را سر فرو شد بشرم شنیدم که می رفت وی گفت نرم
 اگر دی نیچیدی کردنش نیچیدی امروز روی از منش
 فرستاد شخی بدست رهی که باید که بر عودسوزش نهی
 ملک را یکی عطفه آمد زدود سر وگردنش همچنان شد که بود
 بعذر از پی، مرد بشتانند بچستند بسیار و کم یافتند
 مکن کردن از شکر منعم میبچ که روز پسین سر بر آری بیچ ۶۵
 یکی گوش کودک بالید سخت که ای بوالعجب رای برکشته بخت

۵۷ پزشک طبیب مانند حیران درین عاجز شدند از علاجش فیلسوفی حکمی
 ۵۸ وی آن حکیم زمن بر جا مانده در بعض نسخ بعد ازین بیت این بیت واقع شده
 شنیدم که سعیش فراموش کرد زبان از مراعات خاموش کرد
 ۵۹ دگر نوبت یعنی دگر باره شاه مراد شاهزاده است ۶۰ فرو شد بشرم غریق شرم
 شد نرم آهسته ۶۱ روی از منش یعنی رویش از من ۶۲ فرستاد آن حکیم رهی
 چاکر و فرمانبر عودسوزش عودسوز بمعنی عجز است و ضمیر راجع است بتم
 ۶۳ زدود از دود تخم همچنان شد که بود یعنی بدی عودت کرد ۶۴ از پیء مرد
 یعنی پس از حکیم کم یافتند یعنی نیافتند ۶۵ مکن لفظ مکن برای تاکید است مراد
 هرگز از شکر کردن مگردان هیچ بی چیز ۶۶ یکی گوش الخ یعنی کسی بدست
 کودکی تیشه و تبر داده و شکافان همین فرموده بود و آن کودک دیوار
 مسجد را کنده لاجرم آنکس گوش کودک مزبور را سخت بمالید وگفت که الخ

نزیسد ترا با چنین سروری که سر جز بطاعت فرود آوری
 بانعام خود دانه دادت نگاه نکردت چو انعام سر در گیاه
 ولیکن بدین صورت دل پذیر فرفته مشو سیرت خوب گیر ۵۰
 ره راست باید نه بالا، راست که کافرتم از روی صورت چو ماست
 ترا آنکه چشم و دهن داد و گوش اگر عاقلی در خلافش مکوش
 گرفتیم که دشمن بکوبی بسنگ مکن باری از جهل با دوست جنگ
 خردمند طبعان منت شناس بدوزند نعمت بمخ سپاس

ملک زاده، زاسپ آدم فتاد بگردن درش مهره بر هم فتاد ۵۰
 چو پیلش فرو رفت کردن بتن نکشتی سرش تا نکشتی بدن

۴۸ نزیسد لایق نیست سروری و بزرگی که سر الخ می باید که انعام منع
 حقیقی را بیاد آری ۴۹ نکردت الخ کیفیت خوردن تو نیز شریف است
 ۵۰ بدین صورت دل پذیر که داری فرفته مخفف فریفته سیرت خوب گیر اهل
 ایمان و طاعت شو که حق فرمود لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم ثم
 ردناه اسفل سافلین الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات فلهم اجر غیر ممنون
 ۵۱ ترا الخ چون حق تعالی ترا این اعضا داد اینهارا آلات عصبان مگردان
 ۵۲ بکوبی بسنگ و بر قهر او قادری مکن الخ در بعض نسخ مجو ای جفا
 پیشه با دوست جنگ ۵۰ ملک زاده الخ در بعض نسخ نبرد آزمائی زادهم فتاد
 ادهم سیاه رنگ بشردن درش در شردنش مهره بر هم فتاد یعنی خلع
 استخوان شردن واقع شد و بند مهره شردن او منفصل شد ۵۱ چو پیل
 چنانکه گردن پیل بتن فرو می رود نکشتی نشردیدی یعنی گردش نشردی

به بین تا یک انگشت از چند بند
 پس آشفنگی باشد و آبله‌ی
 تأمل کن از بهر رفتار مرد
 که بی‌گردش کعب و زانو و پای
 ازان سجده بر آدمی سخت نیست
 دو صد مهره در یکدگر ساختست
 رگان در تنت ای پسندیده خوی
 بصر در سر و فکر و رای و تمیز
 بهایم بروی اندر افتاده خوار
 کنون کرده ایشان سر از بهر خور
 بَصْنَعِ خدائی بهم در فکند
 که انگشت بر حرفِ صنغش نبی
 که چند استخوان پی زد و وصل کرد ۴۰
 نشاید قدم بر گرفتن زجای
 که در صلب او مهره یک لخت نیست
 که شکل مهره چون تو پرداختست
 زمینی درو سبب و شصت جوی
 جوارح بدل دل بدانش عزیز ۴۵
 تو همچون الف بر قدمها سوار
 تو آری بعزت خویش پیش سر

۳۸ بند پیوند بهم در فکند متصل گشتند ۳۹ آشفنگی دیوانگی که انگشت الخ یعنی بر
 مصنوعات او تعالی عیب بر آوردن از نادانی است ۴۰ پی زد باعصاب بند کرد
 ۴۱ کعب شتالنگ بر گرفتن زجای حرکت کردن ۴۲ ازان ازان جهت سخت مشکل
 صلب میان پشت مهره بند و گره لخت پاره يك لخت نیست بلکه لخت بسیار و مفاصل
 و اوتار است ۴۳ در یکدگر ساختست و پیوند کرده مهرهء بهزهء وحدت است گلوله
 و مهره را گویند که از کل سازند و کنایه از آدمی است پرداختست یعنی ساخته است
 و ایجاد کرده ۴۴ رگان جمع رگ یعنی عروق زمینی الخ مراد تن تو مثل زمین است
 درو سبب و شصت رگ سبب و شصت جوی اند ۴۵ و فکر و رای و تمیز این سه چیز
 عطف بر بصر است جوارح اعضا ظاهره بدل الخ یعنی جوارح بسبب دل عزیز است
 و دل بسبب دانش عزیز ۴۶ خواز الف می باید خواند در اینجا مراد ذلیل همچون الف
 یعنی راست بر قدمها سوار یعنی استقامت قامت داری بر دو پای ۴۷ ایشان
 بهایم خور بمعنی خوردن و طعام آری بیاوری تو آری الخ تو مستقیم نشسته می خوری

چو بچاره شد پیشش آورد مهد
 که ای سست مهر و فراموش عهد
 نه گریان و درمانده بودی و خرد
 که شبها ز دست تو خوابم نبرد
 نه در مهد نیروی حالت نبود
 مگس زادن از خود مجالت نبود ۳۰
 تو آنی که از یک مگس رنجید
 که امروز سالار و سر پنجه
 بجالی شوی باز در قعر کور
 که نتوانی از خویشتن دفع مور
 وگر دیده چون بر فرزند چراغ
 چو کرم کجند خورد پس دماغ
 چو پوشیده چشمی نه بینی که راه
 نداند همی وقت رفتن ز چاه
 تو شر شکر کردی که با دیده
 وگرنه تو هم چشم پوشیده ۳۵
 معلم نیاموختت فهم و رای
 سرشت این صفت در وجودت خدای
 کت منع کردی دل حق نیوش
 حقت عین باطل نمودی بگوش

۲۸ چو بچاره شد مادر پیشش ضمیر راجع بچوان است مهد کاهواره
 سست مهر ضعیف المحبت ۲۹ نه گریان الخ استفهام انکاریست خوابم
 نبرد خواب مرا نبرد یعنی خواب نکردم ۳۰ نیروی حالت نبود قوت
 حالت نبود ترا مجالت نبود قادر نبودی ۳۱ رنجده مهزده خطاب است
 یعنی رنجیده بودی و سر پنجه و پهلوانی ۳۲ قعر تک کور قعر دفع دور
 کردن ۳۳ بر فرزند چراغ یعنی بینا شود لحد شکاف کور پیه روغن
 ۳۴ چو پوشیده چشمی همچون مرد نابینا که راه نداند الخ یعنی راه را از چاه
 فرق نکند ۳۵ با دیده چشم داری وگرنه اگر شکر نکنی ۳۶ سرشت
 تخمیر کرد این صفت یعنی ادراک و فهم را ۳۷ کت الخ یعنی خداوند
 تعالی اکثر ترا دل حق شناس ندادی حق را عین باطل شنودی بگوش

پس او در شکم پرورش یافتست زانبانِ معده خورش یافتست
 دو پستان که امروز دل خواه اوست دو چشمه هم از پرورش گاه اوست
 کسار و بر مادر دل پذیر پشت است و پستان از جوی شیر ۲۰
 درختیست بالا جان پرورش ولد میوه نازنین بر برش
 نه رگها، پستان درون دل است پس از بنگری شیر خون دل است
 بخونش فرو برده دندان چو نیش سیرشته درو میر خون خوار خویش
 چو بازو قوی کرد و دندان سطر بر اندیش دایه پستان بصیر
 چنان صبرش از شیر خامش کند که پستان و شیرش فرامش کند ۲۵
 تو نیز ای که در توبه طفل راه بصیرت فراموش کرد و گناه
 جوانی سر از رای مادر بتافت دل دردمندش چو آذر بتافت

۱۸ زانبان در بعض نسخ زانبوت ۲۰ بر سینه از جوی شیر چنانکه حق تعالی فرمود
 و انهار من لبن لم يتغير طعمه ۲۱ جان پرورش ضمیر راجع بامدرش ۲۲ نه استفهام
 انکاریست از بنگری و امعان نظر کنی ۲۳ بخونش بخون مادر فرو الخ یعنی ولد که
 خون مادرا خورد لاجرم خون خوار اوست سرشته مخلوط کرده و مخلوق کرده
 و خو کرده درو در مادر خون خوار خویش که خون خوار خود را دوست
 می دارد ۲۴ سطر قوی صبر نام داروی تلخ است تا چون ولد پستان را مزیدن
 کیند بسبب تلخ صبر ازو نفرت کند و از شیر بریده شود ۲۵ چنان الخ صبر
 ولدرا از شیر چنان خامش کند ۲۶ در توبه همزه خطاب است بصیرت الخ
 ترا نیز صبر باید که بسبب آن از گناه باز رهی و از صبر در اینجا مراد است حد
 شرعی و غیره ۲۷ سر از رای مادر بتافت یعنی از رای مادر اعراض کرد
 دردمندش ضمیر راجع بامدر است آذر بمعنی آتش چو آذر بتافت مثل آتش گرم شد

چو پاک آفریدت بهش باش پاک که ننگ است ناپاک رفتن بخاک
 پیامپی بیفشان از آینه کرد که صیقل نکشید چو زنگار خورد
 نه در ابستدا بودی آب منی اگر مردی از سر بدر کن منی
 چو روزی بسعی آوری سوی خویش مکن تکیه بر زورِ بازوی خویش ۱۰
 چرا حق نمی بینی ای خود پرست که بازو بگیردش در آورد دست
 چو آید بکوشیدنت چیز پیش بتوفیق حق دان نه از سعی خویش
 بسر پنجه‌گی کس نبردست گوی سپاس خداوند توفیق گوی
 تو قائم بخود نیستی یک قدم ز غیبت مددی رسد دم بدم
 نه طفل زبان بسته بودی زلاف همی روزی آمد بجوفت زناف ۱۵
 چو نافش بریند روزی گسست بیستمان مادر در آویخت دست
 غریبی که رنج آورد دهر پیش بدارد دهند آبش از شهر خویش

۷ آفریدت خدای تعالی بهش مخفف هوش است یعنی با عقل ۸ از آینه کرد از آینهء دل
 غبار اخلاق ذمیه را صیقل نکشید فاعلش ضمیر آینه است یعنی آینه صفارا قبول نکند
 ۹ نه در الخ استفهام انکاریست ۱۰ روزی رزق را آوری سوی خویش یعنی تحصیل کنی
 بازوی خویش که بازو و دست قدرت اوست ۱۱ بگردش الخ مراد بی او تعالی دست را
 بگردش آوردن نمی تواند ۱۲ نبردست گوی را از میدان ۱۵ زلاف از سخن نه طفل الخ
 استفهام انکاریست مراد اینست که نه در شکم مادر چنین دهان بسته بودی بجوفت
 اندرون تو زناف یعنی در شکم مادر چنین بودی که از ناف تو روزی خون می رفت
 ۱۶ بریند پس از زادن روزی رزق که از ناف تو باندرزون تو می آید گسست بریده شد
 بیستان الخ یعنی شیر خوردن گرفت آن ولد ۱۷ غریبی الخ یعنی چون کسی در
 دیار غریب بیمار شود از شهر آن بیمار آب آرند و بدو دهند از آن آب آشامد شفا یابد

نفس می نیارم زد از شکرِ دوست	که شکری ندانم که در خوردِ اوست
عطا نیست هر موی از او بر تنم	چگونه به موی شکری کنم
ستایش خداوند بخشنده را	که موجود کرد از عدم بسنده را
کرا قوت و صفِ احسانِ اوست	که اوصافِ مستغرقِ شانِ اوست
بدیعی که شخص آفریند ز شکل	روان و خرد بخشد و هوش و دل
زشت پدر تا بسپایانِ شیب	نگر تا چه تشریف دادت ز غیب

۱ نفس می نیارم زد یعنی نمی توانم نفس زدن دوست حق جل و علا در خورد
 لایق ۲ از او از دوست ۳ ستایش اسم مصدر است بمعنی ستودن بخشنده عطا
 کننده ۴ وصف و بیان مستغرق شان اوست او نیز از جمله احسان اوست بیت
 گر کسی شکر او فزون گوید شکر توفیق شکر چون گوید
 ۵ بدیعی بدانکه بدیع آنست که چیزی بی نمونه اختراع کند یعنی خدائی تعالی
 بدیعیست ۶ زشت پدر از صلب او شیب لفظ عربیست بمعنی پیری نگر تا الخ نظر
 کن که چندین احسان کرد ترا قطعه

بی شکر تو می اقرار نتوانم کرد
 احسان ترا شمار نتوانم کرد
 گر بر تن من زبان شود هر مویی
 یک شکر تو از هزار نتوانم کرد

نیکوکاری از مردم نیک رای یکی را بده می نویسد خدای
 تو نیز ای پسر هر کرا یک مژ بینی زده عیبش اندر گذر
 نه یک عیب او را بانگشت پیچ جهانی فضیلت بر آور پیچ
 چو دشمنی که بر شعر سعدی نگاه بنفرت کند اندرون آماه
 ندارد بصد گنجه، نغز کوشش چو زحفی ببیند بر آرد خروش ۴۳۵
 جز این علتش نیست کان بد پسند حسد دیده، نیک بینش بگند
 نه مر خلق را صنع باری سرشت سیاه و سپید آمد و خوب وزشت
 نه هر چشم و آبرو که بینی نیکوست بخور مغز پسته ببیند از پوست

۴۳۱ نیکوکاری عمل صالح بده عددیست معین که بتازی عشره گویند یکی را الخ
 چنانکه فرمود من جاء بالحسنة فله عشر امثالها ۴۳۲ اندر گذر تجاوز کن ۴۳۳ نه
 نفی مصروف است بتمام بیت جهانی یعنی بسیاری ۴۳۴ تباہ در بعض نسخ سیاه
 ۴۳۵ ندارد فاعلش ضمیر مستتر است راجع بدشمن کوشش مفعول ندارد است
 زحف ماندگی در رفتار شتر در اینجا مراد نقصان و عیب ۴۳۶ علت در اینجا بمعنی
 سبب جز این علتش الخ یعنی علت خروش کردن او بدیدن زحفی جز این
 نیست کان الخ بگند ماضیست از کردن یعنی حسد او را کور کرده است
 ۴۳۷ نه مر خلق را الخ استفهام انکاریست در بعض نسخ خداوند عالم که آدم
 سرشت ۴۳۸ بخور الخ تو نیز مغز و نغز را قبول کن پوست و قشر را رد کن

منه عیب خلق ای خردمند پیش که چشمت فرو دوزد از عیب خویش
 چرا دامن آلوده را حد زخم چو در خود شناسم که تردامنم
 نشاید که با کس درشتی کنی که خود را بتاویل پستی کنی
 چو بد ناپسند آیت خود مکن پس آنکه به سایه گو بد مکن ۴۲۵
 من ار حق پرستم وگر خود نمای برون با تو دارم درون با خدای
 چو ظاهر بعفت بیارستم تصرف مکن در کز و راستم
 اگر سیرتم خوب وگر منکر است خدایم بس از تو دانتر است
 کسی را بگردار بد کن عذاب که چشم از تو دارد ب نیکی ثواب
 تو خاموش اگر من بهم یا دم که حمال سود و زیان خودم ۴۳۰

۴۲۲ منه عیب خلق پیش یعنی بعیب دیگران ناظر مشو خردمند در بعض نسخ فرومایه
 فرو دوزد دوخته شود ۴۲۳ حد اندازه و اندازه کرده خدا و حد زدن آن را گویند
 که گناهکار را بموجب حکم شرع زنند در خود شناسم در خویش بینم که تردامنم
 مستحق حد زنی ام ۴۲۴ پستی مظاهرت که خود را الخ یعنی عیوب خود را بتاویل
 و توجیه بیپوشی و خود را نیک مرد بفائی ۴۲۵ خود بعفت خامی باید خواند مکن
 آن بد را ۴۲۶ خود نمای مرئی ۴۲۷ بعفت لباس و صورت پارسائی تصرف دست
 در کاری کردن مکن الخ یعنی ترا باید که بر آن حکم کنی و تصرف در کج و راستم
 نکنی یعنی قیاس و گمان خود را بید و نیک شدنم دخل ندهی ۴۲۸ خدایم الخ
 پس ثواب و عذاب ازوست نه از تو ۴۲۹ کن عذاب یعنی آن کس را عذاب کن
 چشم از تو دارد یعنی از تو امید دارد در بعض نسخ بجای این بیت واقع شده
 نه چشم از تو دارم ب نیکی ثواب که بینم بجور از تو چندین عذاب
 ۴۳۰ بهم به درینجا مراد نیک حمال بسیار بار بردار بیت
 من اگر نیکم وگر بد تو برو خود را باش که گناه دگری بر تو نخواهند نوشت

مگر بگفتی بودش اندر زبان که تحقیقِ مُعْجَمِ نکردی بنیان
 یکی را بگفتم ز صاحبِ دلان که دندانِ پیشین ندارد فلان
 بر آمد ز سودا، من سرخ روی کزین جنس بیهوده دیگر مگویی
 تو در وی همان عیب دیدی که هست ز چندان مهر چشمِ عقلت بیست
 یقین بشنو از من که روز یقین نه بینند بد مردم نیک ۴۱۵
 یکی را که فضل است و فرینک و رای کزش پای عصمت بلغرد زجای
 بیک خرده میسند بروی جفا بزرگان چه گفتند خد ما صفا
 بود خار و گل با هم ای هوشمند چه در بند خاری تو کلدسته بند
 کرا زشت خوئی بود در سیرشت نه بیند ز طاوس جز پای زشت
 صفائی بدست آر ای خیره روی که نماید آئینه تیسره روی ۴۲۰
 طریقی طلب کز عقوبت رهی نه حرفی که انگشت بر وی نبی

۴۱۱ معجم در مختار صحاح گفته حروف المعجم هی الحروف الی تختص اکثرها بالنقط
 من بین سائر الحروف الامم ۴۱۲ فلان مرادش واعظ مذکور بود ۴۱۳ بر آمد
 آن یکی از صاحبِ دلان ز سودا، من از درد بسبب من سرخ روی کنایه از
 بسیار خشمگین شدن است ۴۱۴ بیست بمعنی بسته شده ۴۱۵ روز یقین یعنی در یوم
 قیامت نبینند فعل است بد مفعول اوست مردم نیک بین فاعل است ۴۱۶ عصمت
 نگاه داشتن خود را از گناه کزش الخ این بیت مرهون است ۴۱۷ چه گفتند یعنی این
 سخن را گفتند خد ما صفا بگیر آنچه پالوده است ۴۱۸ چه در الخ مراد نیک اختیار
 کن بد را بگذار ۴۱۹ کرا هر کرا در سرشت در طینت و طبیعت پای زشت نه پرهاء
 رنگین ۴۲۰ صفائی بدست آر یعنی صفائی دل حاصل کن آئینه تیره فاعل است
 ۴۲۱ طلب بجو رهی یاه خطاب است یعنی خلاص شوی که انگشت الخ و عیب گوی شوی

- اگر بر کند خشم روزی ز جای سر اسیمه خواندش و تیره‌رای ۴۰۰
 وگر بردباری کند از کسی بگویند غیرت ندارد بسی
 سخنی را باندرز گویند بس که فردا دو دستت بود پیش کس
 وگر قانع و خویشتن دار گشت تشیع خلقی گرفتار گشت
 که همچون پدر خواهد این سفله مد که نعمت را کرد و حسرت برد
 که یارد بکنج سلامت نشست که پیغمبر از جنبش دشمن زست ۴۰۵
 خدارا که مانند و آباز و جفت ندارد شنیدی که ترسا چه گفت
 ربانی نیابد کس از دست کس گرفتار را چاره صبر است و بس
 جوانی هنرمند و فرزانه بود که در وعظ چالاک و مردانه بود
 بکونام و صاحب دل و حق پرست خط عارضش خوشتر از خط دست
 قوی در بلاغت و در نحو چست ولی حرف ابجد نکفتی درست ۴۱۰

۴۰۰ بر کند مرد را خشم فاعل بر کند است سر اسیمه حیران و دیوانه ۴۰۱ بردباری
 تحمّل ۴۰۲ اندرز بند و نصیحت بس اسراف مال مکن فردا در روز تهیدستی
 دو دست الخ کدائی کنی ۴۰۳ خویشتن دار که بسیار بذل مال نکند ۴۰۴ که همچون الخ
 که گویند که الخ مرد مردن نعت در بعض نسخ دنیا یعنی مال که نعت الخ
 این نیز زیان کردن و چنین مردن می خواهد ۴۰۵ یارد قادر شود نشست نشستن
 ۴۰۶ اباز شریک جفت در اینجا مراد زوجه که ترسا چه گفت که بوی نسبت
 شبیه و شریک و زوجه و ولد کردند و گویند که خدا سه اند الله تعالی و مریم
 و عیسی خدا پدر عیسی است و مریم زوجه خدا و عیسی پسر ۴۰۷ رهایی خلاص
 ۴۰۹ خط عارض کنایه از موی رخساره خط دست نوشته از دست قلم ۴۱۰ در نحو چست
 در علوم عربیه ماهر بود حرف ابجد حرف ۳۳ تکلفی درست در تلفظ قصور داشت

وگر کاخ و ایوان مُنقَش کند تن خویش را کسوتی خوش کند
 بجان آید از دستِ طعنه‌زنان که خود را بیمار است بپند زمان
 اگر پارسانی سیاحت نکرد سفر کردگانش نخوانند مرد
 که نارفته بیرون ز آغوش زن کدامش بهتر باشد و رای و فن
 جهان‌بیه را هم بدرد پوستان که سرگشته بخت برگشته اوست ۳۹۵
 گرش حظ از اقبال بودی و بهر زمانه زندی ز شهرش بشهر
 عزب را نگویش کند خرده‌بین که می رنجد از خفت و خیزش زمین
 وگر زن کند گوید از دستِ دل بگردن در افتاده چون خر بلبل
 نه از جور مردم رید زشت روی نه شاید ز نامردم زشت گوی

۳۹۱ کاخ و ایوان قصر و غرفه را تن خویش الخ این بیت نیز مرهون است کسوت
 جامه و پوشیدنی ۳۹۲ که خود را الخ که گویند که الخ ۳۹۳ سیاحت راه رفتن
 سفر کردگانش الخ سیاحان او را مرد نگویند و گویند که نارفته الخ ۳۹۵ جهان‌بیده
 سیاح که بدین سخن که ۳۹۶ و بهر یعنی بهره است عطف بر حظ ۳۹۷ عزب
 مرد بی‌زن نگویش اسم مصدر است بمعنی نگوئیدن خرده‌بین عیب‌جو و بدگو
 می‌رنجد و شکایت کند از خفت و خیزش از خفتن و خیزیدن او زمین فاعل
 می‌رنجد است ۳۹۸ وگر زن کند فاعلش ضمیر عزب است شوید فاعلش ضمیر
 خرده‌بین است و پس ازین تمام بیت مقول قول است از دست دل لفظ از بمعنی
 من اجله است ۳۹۹ شاهد معشوق در اینجا مراد خوب‌روی مقابل زشت‌روی
 نامردم کمی که مردم نباشد این حکایت در بعض نسخ غیر صحیحه واقع شده
 غلامی بمصر اندرم بنده بود که چشم از حیا در بر افکنده بود
 کسی گفت هیچ این پسر عقل و هوش ندارد بمالش بتعلیم کوش
 شبی بر زدم بانگ بروی درشت همی گفت مسکین بمجورش بکشت

بخایندش از کینه دندان بزهر
 که دون پرور است این فرومایه دهر
 چو بینند کاری بدستت درست
 حریت شمارند و دنیا پرست
 وگر دست همت بداری زکار
 گدایان داندت و پخته خوار
 اگر ناطقی طبل پر یاده
 وگر خامشی نقش شرماوه
 تحمل کسان را نخوانند مرد
 که بیچاره از بیم سر بر نکرد
 وگر در سرش هول و مردانگیست
 گریزند ازو کین چه دیوانگیست
 تعنت کنندش گر اندک خور است
 که مالش مگر روزی دیگر است
 وگر نغز و پاکیزه باشد خورش
 شکم بنده خوانند و تن پرورش
 وگر بی تکلف زید مال دار
 که زینت بر اهل تمیز است عار
 زبان در نندش ایذا چو تیغ
 که بدبخت زر دارد از خود دریغ
 ۳۸۵
 ۳۹۰

۳۸۱ دندان بزهر خاییدن کنایه از سختی است که از کمال دشمنی و عداوت
 ناشی گردد و گفته شود دهر زمان ۳۸۲ چو الخ یعنی اصرار ترا همیشه مشغول
 بینند ۳۸۳ دست همت بداری زکار یعنی از عمل دنیا دست کشی پخته خوار
 آنکه طعام پخته مردم خورده باشد و در وقت طعام خوردن مردم حاضر
 شود ۳۸۴ ناطق سخن گوی پریاوه ترا هرزه گوی و بیهوده گوی گویند
 شرماوه گرما به را بگویند و شرما به حمام است نقش شرماوه یعنی ترا نقش
 حمام و صورت بی جان خوانند ۳۸۵ تحمل کسان آنان که صورت باشند
 ۳۸۶ وگر الخ یعنی اگر کسی در قید پهلوانی باشد ۳۸۷ تعنت ذلت جستن
 ۳۸۸ خورش یعنی خوردنی او خور در اینجا بمعنی خورش ۳۸۹ زید مضارع
 است از زیستن بی تکلف زید یعنی لباس فاخر نپوشد این بیت مرهون
 است ۳۹۰ ایذا آزار دادن زر دارد از خود دریغ یعنی بذات خود هم خرج نمی کند

- یکی پند گمبیرد وگر ناپسند
 ۳۷۰ فرد مانده در کُنْج تاریک جای
 چه در یابد از جام کیتی نمای
 مپندار اگر شیر وگر رو بهی
 کز اینان بمردی و حیلست رهی
 اگر کُنْج خلوت گزیند کسی
 که پردای صحبت ندارد بسی
 ز مردم چنان می گزیزد که دیو
 عقیفش ندانند و پرهیزکار
 غنی را بغیبت بکاوند پوست
 ۳۷۵ اگر بینوائی بگرید بسوز
 که فرعون اگر هست در عالم اوست
 نگون بخت خوانندش و تیره روز
 بگویند از ادبار و بدبختی است
 اگر مرد درویش در سختی است
 غنیمت شمارند و فضل خدای
 وگر کامرانی در آید زیای
 خوشی را بود در قفا ناخوشی
 که تا چند ازین جاه وگردنکشی
 وگر تنگدستی تنگ مایه
 ۳۸۰ سعادت بلندش کند پایه

۳۶۹ پند گیرد از آن سخن نا پسند غیر مقبول نپردازد مشغول نشود حرف گیری طعنه زدن
 ۳۷۰ جام کیتی نمای جامی که جهشید ساخته بود و در آن حقیقت عالم معلوم می شد در اینجا
 مراد آفتاب است ۳۷۱ از اینان از طعنه زنان رهی خلاص شوی زیرا هراینه عیبی گویند
 ۳۷۲ کُنْج خلوت گزیند و از خلق عزلت گیرد این بیت مرهون است ۳۷۳ که زرق است وریو
 ریا و مکر است کار این مرد دیو شیطان ۳۷۴ عقیف پارسا ۳۷۵ بکاوند جمع مضارع
 از کاویدن بمعنی کندن و دریدن ۳۷۶ بینوائی فقیری ۳۷۷ ادبار پشت دادن مراد
 بدبختی ۳۷۸ کامرانی آنکه بمحصول مقصود خود خوش است در آید زیای از دولت افتد
 غنیمت شمارند نصبت او را ۳۷۹ خوشی را الخ در پس خوشی ناخوشی ضرورتا بود
 که دولت دنیا باقی نیست ۳۸۰ تنگدستی فقیری تنگ مایه رقیق و اندک سرمایه

اگر در جهان از جهان رسته است در از خلق بر نویشتن بسته است
 کس از دست جور زبانه زست اگر خودنماینست اگر حق پرست ۳۶۰
 اگر بر پری چون ملک ز آسمان بدامن در آویزدت بدنگان
 بکوشش توان دجله را پیش بست نشاید زبان بداندیش بست
 فراهم نشیند تردامنان که این زهد خشک است و آن دام نان
 تو روی از پرستیدن حق متهیج بهل تا بگسیرند خلقت بهیج
 چو راضی شد از بنده یزدان پاک گر اینها نگرند راضی چه باک ۳۶۵
 بداندیش خلق از حق آگاه نیست زغوغا، خلقتش بحق راه نیست
 از آن ره بجائی نیآورده اند که اول قدم پی غلط کرده اند
 دو کس بر حدیثی نگارند گوش ازین تا بدان زهرمن تا سروش

۳۵۹ از جهان یعنی از اهل آن رسته است درین تعبیر تشبیه است که درین جهان کسی را زاهد جهان خلاص نباشد اما اگر باشد در باب الخ اما کسی که بخلق مختلط باشد از زبان مردم خلاص نیابد. ۳۶۰ نرست خلاص نشد خود نمائست مرئی بود حق پرست و مخلص ۳۶۱ بر پری از پریدن است و برزاید چون ملک همچو فرشته بدامن در آویزدت بدامن تو آویزد ۳۶۲ فراهم مجتمع تردامنان ملوانان و فاسقان که گویند در حق صالحان زهد خشک بی عشق ۳۶۴ تو روی الخ پس بند این است که تو روی الخ بهل بگذار تا نگیند الخ که ترا بجزی اعتبار نکنند ۳۶۵ یزدان پاک جل جلاله اینها یعنی خلق چه باک یعنی غم نیست ۳۶۶ بداندیش خلق آنکس که در حق خلق اندیشه بد کند زغوغا خلقتش از مذمت خلق اورا. ۳۶۷ نیآورده اند و نرسیده غلط کرده اند در بعض نسخ باز پس مانده اند ۳۶۸ دو کس الخ یعنی دو کس يك سخن را بشنوند ازین تا بدان یعنی از یکی تا بدیگری اهرمن بمعنی شیطان سروش بمعنی فرشته یعنی تفاوت فاحش هست

چرا طفل یک روزه هوشش نبرد که در صنع دیدن چه بالغ چه نبرد
 محقق همان بیسند اندر ایل که در خوبرویان چین و چکل
 نقایست هر سطر من زین کتیب فرومشته بر عارض دلفریب
 معانیست در زیر حرف سیاه ۲۵۵ چو در پرده معشوق و در میخ ماه
 در اوقات سعدی کنجد ملال که دارد پس پرده چندین جمال
 مرا کین سخنهاست مجلس فروز چو آتش درو روشنائی و سوز
 زنجم ز خصمان اگر بر طبعند کزین آتش پارسى در تبند

۲۵۲ هوشش نبرد و دیوانه او نکشت که در الخ که در صنع الهی و نقش خدائی
 دیدن تفاوت نیست میان بزرگ و کوچک بلکه همه چیز مصنوع اوست و در
 هر صنع سرری بدیع هست از عجایب صنع صانع جل ذکره بیت
 از عرش تا بفرش اگر بنگری بعقل در هیچ ذره نیست که سرری غریب نیست
 ۲۵۳ ابل شتر بحکم افلا نظرون الی الابل کیف خلقت چین نام ولایتی است
 مشهور چکل نام شهریست در ترکستان مردم آنجا بغایت خوشرو ۲۵۴ نقاب
 روی پوش زین کتیب مصنف هر سطر کتاب بوستان را بنقاب تشبیه می کند
 بر عارض دلفریب بر روی محبوب فریبنده هر معنی را محبوبی تشبیه می کند
 ۲۵۵ معانیست الخ معانی روشن و سپید است زیر خط سیاه همچو محبوب است
 زیر پرده و حجاب و ماه در ابر پنهان شده باشد ۲۵۶ اوقات در بعض نسخ
 اوراق ۲۵۷ مجلس فروز افروزنده مجلس و نور دهنده چو آتش الخ چنانکه
 در آتش دو خصلت هست یکی روشنائی دوم سوز و حرارت در سخن من
 نیز این دو خصلت هست ۲۵۸ طبعند مضارع است از طبیدن آتش پارسى مرضی
 است که او را در عربی نار فارسیه گویند و بعضی گویند آتشك فرنك است

گذر کرد بقراط بروی سوار پرسید کین را چه افتاد کار
 کسی گفتش این عابد پارساست که هرگز خطائی ز دستش نخاست
 رود روز و شب در بیابان و کوه ز صحبت گریزان ز مردم ستوه
 ۳۴۵ رُبودست خاطر فریبسی دلش
 چو آید ز خلقش ملامت بگوشش بگوید که چند از ملامت خوشش
 مگویی ار بنالم که معذور نیست که فریادم از علتی دور نیست
 نه این نقش دل می باید زدست دل آن می باید که این نقش بست
 شنید این سخن مرد کار آزمای کهن سال پرورده، پخته رای
 ۳۵۰ بگفت ار چه صیت نکوئی رود نه با هر کسی هر چه کوئی رود
 نگارنده را خود همین نقش بود که شوریده را دل بیغما بود

۳۴۲ بقراط نام حکیمی است مشهور ۳۴۳ نخاست صادر نشد ۳۴۴ رود الخ عزلت
 اختیار کرده ستوه ملول و سرگردان ۳۴۵ رُبودست ماضی از ربودن خاطر فریبی
 وصف ترکیبی است با یاء وحدت و فاعل فعل مذکور است خاطر فریب یعنی
 دلفریب که کنایه از معشوق است پائی نظر در گلش یعنی نظارش در شکل محبت
 ۳۴۶ چو الخ چون خلق او را ملامت کنند و آن را بشنود خوش ساکت شو
 ۳۴۷ ار بنالم اگر ناله کنم علت سبب ۳۴۸ نه این نقش یعنی معشوق دل دل من
 زدست از دستم که این نقش بست این معشوق را آفرید یعنی خدای تعالی
 ۳۴۹ کار آزمای محجرب امور کهن سال سالها بسیار عمر رانده پرورده الخ مراد بقراط
 حکیم است ۳۵۰ صیت آواز رود بگوش اهل عالم نه با الخ یعنی هر کس هر چه کوئی
 یاور نمی کند ۳۵۱ نگارنده را یعنی نقاش ازلی را که حضرت خداست خود همین
 نقش بود یعنی همین معشوق مصنوع اوست شوریده را که این عاشق پارساست

چو مر بنده را همی پرورس * بهیبت برارش کزو بر خوری
 وگر سیدش لب بندان گزد * دماغ خداوندگارے پزد
 غلام آبکش باید و خشت زن * بود بنده، نازنین مُشت زن ۳۳۵

گروهی نشینند با خوش پسر * که ما پاک بازیم و صاحب نظر
 زمن پُرس فرسوده، روزگار * که بر سخره حسرت خورد روزه دار
 از آن تخم خُرم خورد گو سپند * که قفل است بر تنگ خرمابند
 سر کادِ عصار از آن در که است * که از کنجش ریمان کوه است
 یکی صورتی دید صاحب جمال * بگردیدش از شورش عشق و حال ۳۴۰
 بر انداخت بیچاره چندان عرق * که شبنم بر آرد بهشتی ورق

۳۳۳ بهیبت برارش بهیبت اورا تربیت کن ۳۳۴ لب لب بنده را گزد مضارع است
 از کزیدن پزد مضارع است از پختن و پزیدن مراد دماغ بیهوده پزیدن یا فانی
 کردن است یعنی خود را خداوندگار تصور نماید ۳۳۵ خشت زن خشت ساز را
 گویند ۳۳۶ خوش پسر پسر خوب که و گویند که ما پاک بازیم الخ طبع نفسانی
 نداریم ۳۳۷ پرس استخبار و استفسار کن که بر الخ که آن ها مثل روزه دار اند
 و روزه دار بر سفره حسرت می خورد ۳۳۸ تنک یک لنگ بار و خروار شکر در اینجا مراد
 بار و بند عطف بر قفل است چنانکه گروه را نیز بوصلت دست رس نیست لاف پاک بازی
 زنند ۳۳۹ که مخفف کاه ۳۴۰ یکی کسی که مرد پارسا بود بگردیدش متعدی است اینجا
 ضمیر فاعل که مستتر است راجع بصورت است ضمیر مفعول که بارز است راجع
 یکست شورش شوریدن ۳۴۱ بر انداخت الخ یعنی عرق بسیار ریخت گویا که الخ
 اردبهشتی منسوب است اردبهشت و آن نام ماهیست از ماههء چهار ورق برک درخت

چو بیرون شراز کازرون یک دو میل پیش آمدش سنگلاخ مهیل
 بر سید کین قلعه را نام چیست که بسیار بیند عجب هر که زیست
 چنین گفتش از کاروان همدی مگر تنگ ترکان ندانی هی
 برنجید چون تنگ ترکان شنید تو گفتی که دیدار دشمن بدید
 سیر را یکی بانگ برداشت سخت که دیگر چه رانی بیند از رخت ۲۳۰
 نه عقل است و نه معرفت یک جوم اگر من دگر تنگ ترکان روم
 در شهوت نفس کافر بیند وگر عاشقی لت نور و سر بیند

۲۲۶ کازرون نام شهر است بمفاصله ده گروه از شیراز میل فاصله چهار هزار قدم است
 رهوار که ثلث فرسنگ است بمیش آمدش پیش خواجه آمد سنگلاخ جائی که سنگها
 بسیار داشت مهیل مخوف وهولناک ۲۲۷ کین که این قلعه را آن سنگها بسیار بلند
 قلعه پنداشت که گفت این قلعه را زیست زنده است ۲۲۸ همدی مصاحبی مگر الخ
 که نام این جای تنگترکان است در بعض نسخ بجای این بیت این بیت واقع شده
 کسی گفت کین راه را وین مقام بجز تنگ ترکان ندانیم نام
 ۲۲۹ برنجید خواجه تنگ ترکان بدانکه معنی لفظ ترک محبوب است ۲۳۰ سیه را
 خواجه مزبور غلام سیاه داشت که در ضبط او بود بانگ برداشت سخت یعنی
 گفتش چه رانی از اینجا در بعض نسخ مران خر در بعض نسخ
 سیه را بفرمود کای نیکبخت هم اینجا که هستی بیند از رخت
 و در بعض نسخ

بسالار گفتا که ای نیکبخت هم آنجا که هستی بیند از رخت
 ۲۳۱ نه عقل الخ یعنی مرا یک جو عقل و معرفت نیست اگر الخ یکبار از
 ترک خود دیدم آنچه دیدم پس ازین مقتضای عقل و معرفت نیست که بدان
 سوزم ۲۳۲ در باب در شهوت الخ یعنی هوس راندن شهوت ممکن لت لعد
 سر بیند تحمل جفا کن چه سر بستن کنایه از پوشیده ماندن و خاموشی است

مبین دلغزبش چو مور پشت کزان روی دیگر چو دیواست زشت
 گرش یای بوسی ندارد سپاس وگر خاک باشی ندارد به اس
 سر از مغز دست از درم کن تهی چو خاطر بفرزند مردم دهی
 ممکن بد بفرزند مردم نگاه که فرزند خویشت بر آید تمباه
 درین شهر باری بسمع رسید که بازارگانی غلامی خرید ۳۲۰
 شبانگاه مگر دست بردش بسیب که سیمین زنج بود و خاطر فریب
 پری چهره هر چه او فتادش بدست بکین در سر و مغز نادان شکست
 نه هر جا که بینی خط دلغزب توانی طمع کردنش در کتیب
 گوا کرد بر خود خدا و رسول که دیگر نگردم بگیرد فضول
 رحیل آمدش هم درین بفتد پیش دل افکار و سر بسته دروی ریش ۳۲۵

۳۱۶ دلفریش ضمیر راجع بکودک است روی دیگر یعنی خصال دیو شیطان در بعض
 نسخ غول ۳۱۷ گرش در بعض نسخ اگر سپاس شکر و منت هراس رسم و شرم
 ۳۱۸ سر از الخ زیرا پسر غیرا دوست داشتن بی مغزی و بی عقلیت و هر که
 دل را بدلبری دارد مال بسیار صرف کردن می باید ۳۱۹ ممکن بد نگاه
 یعنی بدی نظر ممکن بر آید تباه بد بر آید بدین سبب ۳۲۰ باری یک بار
 ۳۲۱ بسیب یعنی بدقش خاطر فریب وصف ترکیبی است ۳۲۲ پری چهره یعنی
 غلام مزبور بکین و انتقام نادان یعنی خواجه اش ۳۲۳ کتیب امالء کتاب توانی الخ
 یعنی هر جا که خط دلفریب بینی در کتب او طبع کنی این نتوانی مراد از هر خوب و کام
 دل حاصل کردن نتوانی ۳۲۴ گوا مخفف گواه است کرد آن خواجه نگردم بگیرد فضول
 یعنی قصد بدی نکنم ۳۲۵ رحیل رحلت کردن و سفر رفتن آمدش ضمیر راجع
 بتاجر است دل افکار از جفاء غلام سر بسته از جراحت روی ریش از دست غلام

- ۳۰۰ بگردون شد از عاشقان های وهوی
 بدو گفتم ای اُعبتِ خوبِ من
 که روشن کنی بجایس ما چو شمع
 همی گفتم با من که ای یارِ من
 نه مردی بود پیش مردان نشست
- چو آوازِ مطرب در آمد زکوی
 پرس پیگیری بود محبوبِ من
 چرا با رفیقان نه آئی بجمع
 شنیدم که می رفت و با خویشتم
 محاسن چو مردان نداری بدست
- ۳۱۰ خرابت کنه شاید خانه کن
 نشاید هوس باختم با شکی
 چو خود را بهر مجلسی شمع کرد
 زن خوب و خوش خوی و آراسته
 برو دم چو غنچه دی از وفا
 که از خنده افتد چو شکر در قفا
- ۳۱۵ نه چون کودک پیچ بر پیچ شنگ
 که چون مقل نتوان شکستن بستگ

۳۰۰ بگردون شد بفلک رفت ۳۰۶ لعبت بازیچه مراد معشوق ۳۰۸ شنیدم الخ در بعض

نسخ بجای این بیت واقع شده

شنیدم سهی قامت سیم تن گدای رفت و می گفت با خویشتم

۳۰۹ محاسن نیکیها باصطلاح اهل فرس ریش را گویند ۳۱۰ بزنی که بتو

اختصاص دارد ۳۱۱ هوس باختم دل دادن و عاشق شدن بلبلی و عاشقی

۳۱۲ مگرد نهی است از شکر دیدن ۳۱۳ چه ماند یعنی مشابَهت ندارد نوحاسته

تازه ۳۱۴ برو بر زن دم امر است از دمیدن دمی نفسی خنده و صفا افتد الخ یعنی

از خوبی او ترا متلذذ سازد ۳۱۵ نه چون الخ یعنی زن چنین نیست پیچ بر پیچ

مراد محبوب شنگ بمعنی شوخ و بی باک مقل صمغی است در بعض نسخ قفل

پسر را نکو دار و راحت رسان
 که چشمش نماند بدست کسان
 بهر آن کس که فرزند را غم نخورد
 دگر کس غمش خورد و بدنام کرد
 نیکه دار از آموزگار بدش
 که بدبخت و گمراه کند چون خودش
 سیه نامتر زان تخت خواه
 که پیش از خطش روی گردد سیاه ۳۰۰
 از آن بی حیثت بهاید گریخت
 که نامریش آب مردان ریخت
 پسر کو میان قلندر نشست
 پدر گو ز خیرش فرو شوی دست
 دروغش مخور بر هلاک و تلف
 که پیش از پدر مرده به ناخلف
 شبی دعوتی بود در کوی من
 زهر جنس مردم در آن اجمن

۲۹۷ که چشم الخ که احتیاج بنماید بدیکران ۲۹۸ که فرزند را غم نخورد غم فرزندش
 نخورد و تدبیر معاش او نکرد ۲۹۹ نیکه دار الخ یعنی پسر را حفظ کن از کمی که
 او را کار بد آموزد چون خودش او را مثل خود ۳۰۰ سیه نامه کنایه از فاسق
 و فاجر و کناهدکار مخواه و نباشد پیش از خطش پیش از بر آمدن ریش و پروت
 روی گردد سیاه بکار بد ۳۰۱ بی حیثت بی ننگ و بی عار آب آب روی ۳۰۲ قلندر
 فرق میان قلندر و ملامتی و صوفی آن است که قلندر تجرید و تفرید بکمال دارد و در
 تحریب عادات و عبادات کوشد و ملامتی آن را گویند که کم عبادت از غیر کند و اظهار
 هیچ خیر و خوبی نکند و هیچ شر و بدی را نپوشد و صوفی آن است که اصلا دل او بمخلوق
 مشغول نشود و التفات برد و قبول ایشان نکند و مرتبه صوفی از هر دو بلندتر است
 زیرا که ایشان با وجود تفرید و تجرید مطیع پدر و پیغمبر اند و قدم بر قدم ایشان می نهند
 مردم نا هوار را نیز جهت مناسبت بقلندر اطلاق بدین لفظ می کنند و شارب الحجر را
 نیز گویند و این معنی مناسب در نجاست میان قلندر نشست و ههشتین لوندان شست
 پدر گو پدرش را بگو فرو شوی دست امید ازو بهر ۳۰۳ دروغش الخ یعنی اگر پسر
 بدکار بمیرد دروغ مخور ناخلف آنکه بر طریقت پدر نباشد و بدکار را نیز گویند

نوآموز را ذکر و تحسین ویژه
 بیاموز پرورده را دست رنج
 چه دانی که گردیدن روزگار
 مکن تکیه بر دستگاهی که هست
 چه بر پیشته باشدش دست رس
 بیابان رسد کیسه سیم وزر
 ندانی که سعدی مراد از چه یافت
 بخورد و بخورد از بزرگان قفا
 هر آن کس که گردن بفرمان بند
 هر آن طفل کو جور آموزگار
 ز تو بیخ و تهدید استاد به
 و گرد دست داری چه قارون بکنج
 بغربت بگرداندش در دیار
 که باشد که نعمت نماند بدست
 کجا دست حاجت برد پیش کس
 نکردد تهی کیسه پیش ور
 نه هامون نوشت و نه دریا شکافت
 خدا دادش اندر بزرگی صفا
 بسی بر نیاید که فرمان دهد
 ببیند جفا ببیند از روزگار

۲۸۷ تحسین ستودن زه کلمه باشد که مجمل تحسین گویند چنانکه آفرین
 تو بیخ سرزنش کردن تهدید ترسانیدن ۲۸۸ دست رنج یعنی پیشه و صنعت
 و کسی که بوسیله دست باشد و شر الخ اعتماد بر مال مکن
 ۲۸۹ گردیدن روزگار گردش زمان بغربت الخ پس دور افتد از مال
 بسیار و مال را خود بقا نیست ۲۹۰ دستگاهی قدرتی که هست و داری
 ۲۹۱ چو الخ چون پسرا قدرت صنعت باشد حاجتش بکفائی نباشد
 ۲۹۲ بیابان رسد بصرف کردن پیشه و اهل صنعت که بکسب قدرت دارد
 ۲۹۳ ندانی استفهام است نوشت در اینجا یعنی نوردید و طی کرد هامون نوشتن
 کنایه از سیر صحرا نمودن و دریا شکافتن کنایه از سیر دریا نمودن
 ۲۹۴ قفا سیلی ۲۹۵ گردن بفرمان نهادن کنایه از اطاعت کردن و مطیع
 بودن است ۲۹۶ کو که او جور آموزگار زجر استاد از روزگار در زندگیش

بشَب سَنَكِ بالائی ای خانه سوز
چرا سَنَكِ زیرین نباشی بروز
چو از سُکُنُنی دیده باشی خوشی
روا باشد از بارِ خارش کشی
درختی که پیوسته بارش خوری
تخل کن آنکه که خارش خوری

- ۲۸۰ پسر چون زده بر کدشتش سنین
ز نامحرمان کوه فراتر نشین
پر پنبه آتش نشاید فروخت
که تا چشم بر هم زنی خانه سوخت
چو خواهی که نامت بماند بجای
پسر را خردمندی آموز و رای
چو فرزندت در ایش نباشد بسی
بمیری و از تو نماند کسی
بس روزگارا که سختی برد
بسر چون پدر نازکش پرورد
خردمند و پرهیزگارش بدار
گرش دوست داری بنمازش مدار
بخدوی درش زجر و تعلیم کن
بنیک و بدش و عده و بیم کن

۲۷۷ خانه سوز لفظی است مرکب اطلاق آن بر شخص کله پرداز و وقت آورده می نمایند و بر بی حیا و بی شرم هم می کنند و ناانصاف را هم می گویند ۲۷۸ دیده باشی خوشی و یافته باشی از گلش بوئی ۲۷۹ بارش میوه اش ۲۸۰ سنین جمع سنه بمعنی سالها پسر الخ یعنی عمر پسر چون از ده سال گذشت از نامحرمان او او را جدا کن ۲۸۱ تا چشم بر هم زنی یعنی اندک زمان مراد حال پسر بالغ و نامحرم مثل پنبه و آتش است و نزد پنبه آتش را نباید افروخت که یک چشم را بر هم زدن خانه را می سوزاند ۲۸۲ بجای ثابت و برقرار آموز امر است از آموختن و رای عطف است بر لفظ خردمندی ۲۸۳ و از تو نماند کسی که فرزند ناخلف کالعدم است ۲۸۴ بسا روزگارا که یعنی زمان بسیار پسر فاعل برد است ۲۸۵ گرش پسر را ۲۸۶ بخردی درش در کوچکی او را زجر و تعلیم کن تا هنر بیاموزد

گریز از کفش در دهان زَنَمَنگ
 پوشانش از مرد بیگانه روی
 زن خوب خوش طبع بخت است و بار
 چه نغز آمد این یک سخن زان دو تن
 یکی گفت کس را زن بد مباد
 زن نوکن ای دوست هر نو بهار
 کسی را که بینی گرفتار زن
 تو هم جور بینی و بارش کشی
 جوانی زناسازگاری جفت
 گران باری از دست این خصم چیر
 بسختی بنه گفتش ای خواجه دل
 که مردن به از زندگانی بستگ
 وگر نشنود چه زن آنکه چه شوی
 رها کن زن زشت ناسازگار
 که بودند سرگشته از دست زن
 دگر گفت زن در جهان خود مباد ۲۷۰
 که تقویم پاریس نمساید بکار
 مکن سعیدیا طعن بر وی مزین
 اگر یک شبی در کنارش کشی
 بر پمیر مردی بنالید و گفت
 چنان می برم کاسیا سنک زیر ۲۷۵
 کس از صبر کرون نگردد خجل

۲۶۶ گریز امر است از گریختن - نهنگ تماش ۲۶۷ پوشانش الخ امر متعدی است و ضمیر
 راجع بزنی روی را آنکه در آن وقت ۲۶۸ ناسازگار غیر موافق ۲۶۹ نغز پاک و لطیف
 دو تن دو کس ۲۷۱ تقویم مراد از کاغذ حساب راست کرده منبجان برای يك سال پاریس
 و پارینه و یاری منسوب پار که بمعنی سال گذشته است در بعض نسخ این بیت واقع شده
 زنان شوخ و فرمان ده و سرکشند و لیکن شنیدم که در بر خوشند
 ۲۷۲ مکن برای تاکید لفظ طعنه مزین واقع است یعنی ای سعدی هرگز طعنه مزین
 ۲۷۴ زناسازگاری جفت از غیر موافق زنی بر نزد ۲۷۵ گران باری چهل ثقیل
 چیر غالب کاسیا سنک زیر یعنی چنانکه سنک زیرین آسیا بار گران می کشد
 من نیز از دست زن چنان بار گران کشم ۲۷۶ بسختی الخ یعنی پیر مذکور
 بجوان مزبور گفت دل را بسختی بنه و بر آن صبر کن خجل شرمسار و پشیمان

سَعَزَ عید باشد بر آن گدخدای
 در خَرَمی بر سرانی بماند
 چو زن راه بازار گشاید بزن
 اگر زن ندارد سوی مرد گوش
 زنی را که جهل است و ناراستی
 چو در کیله جو امانت شکست
 بر آن بنده حق نیکوئی خواستست
 چو در روی بیگانه خندید زن
 زیبا نشان چشم زن کور باد
 زن شوخ چون دست در قلیه کرد
 چو بینی که زن پای بر جای نیست
 ۲۵۵ که بانوی زشتش بود در سرای
 که بانگ زن از وی بر آید بماند
 و گرنه تو در خانه بنشین چو زن
 سراویل کُلیش در مرد پوشش
 بلای سر خود نه زن خواستی
 از آبنبار گندم فرو شوی دست ۲۶۰
 که باوی دل و دست زن راستست
 دگر مرد گو لاف مردی مز
 چو بیرون شد از خانه در گور باد
 برو گو بست پنجه در روی مرد
 ثبات از خردمندی و رای نیست ۲۶۵

۲۵۵ کدخدای مرد متزوج و صاحب خانه بانوی زشت خاتون بدخوی ۲۵۶ در خرمی
 باب شادی بر سرای بیند در خانه سرور نباشد ۲۵۷ راه بازار گیرد چوبی اذن تو بیرون
 آید و گرنه اگر قادر نشوی که زن را زنی ۲۵۸ اگر الخ یعنی اگر زن سخن مرد را نشنود و بر
 گفته او عهـل نکند سراویل شلوار و زیرجامه سراویل کحلی يك قسم زیرجامه زنان
 است در مرد پوش یعنی لباس زن مرد را بیوشان زیرا که او نامرد است ۲۵۹ زنی را الخ
 چون او را خواستی بلا الخ ۲۶۰ کیلهء يك مقدار کیل پیوده را گویند و کیل بمعنی پمانه
 امانت مراد از سالم داشتن چیزی که در تصرف اصلا بکار نرود امانت شکست نقض
 امانت کرد و خیانت ورزید فرو شوی دست یعنی از گندم امید را ببر کنایه این که
 اگر زن از راستی در گذشت پس در محبت بودن او شک بکن ۲۶۳ در گور در قبر
 ۲۶۴ قیله گوشت پخته ۲۶۵ پای بر جای نیست لوند است ثبات یعنی سکون و سکوت

کسی بر گرفت از جهان کامِ دل
 که یکدل بود با وی آرامِ دل ۲۴۵

اگر پارسا باشد و خوش سخن
 نکه در نیونی و زشتی مکن

زن خوش منش و لیسان تر که خوب
 که آمیزکاری پیوشد عیوب

برد از پری چهره زشت نوی
 زن دیو سیما خوش طبع گوی

چو حلوا خورد سرکه از دست شوی
 نه حلوا خورد سرکه اندوده روی

دل آرام باشد زن نیک خواه
 ولیکن از زن بد خدا پناه ۲۵۰

چو طوطی کلاغش بود همفَس
 غنیمت شمارد خلاص از قفس

سر اندر جهان نه باوارگی
 و گرنه بس دل بیچارگی

تهی پای رفتن به از کفش تنگ
 بلا سفر به که در خانه جنگ

بزندان قاضی گرفتار به
 که در خانه دین بر ابرو گره

۲۴۵ بر گرفت یافت یکدل یعنی موافق آرام دل معشوق که زن اوست
 ۲۴۶ اگر پارسا باشد اشرف زن زاهده بود و خوش سخن و شیرین زبان نکه در الخ
 که اعتبار بحسن سیرت است نه بحسن صورت ۲۴۷ خوش منش خوب طبیعت
 آمیزکاری موافقت عیوب جمع عیب ۲۴۸ ببرد مرهون است باخیر مصراع اخیر
 زن فاعل ببرد است دیو سیما زشت صورت گوی گوی سبقت ببرد ۲۴۹ چو مثل
 چو حلوا خورد ترش روئی نماید سرکه اندوده روی بحال که سرکه اندوده
 روی باشد یعنی زن بدخوی حلوارا خورد ترش روئی ۲۵۰ پناه بتو داریم
 ۲۵۱ چو طوطی الخ یعنی هرگاه طوطی را کلاغ همفَس بود همفَس بمعنی
 قرین ۲۵۲ سر اندر جهان نه سر در جهان نهادن کنایه است از سیاحتی
 باوارگی تا زن بدخوی نبینی و گرنه اشرف سفر نکستی ۲۵۳ جنگ با
 زن ۲۵۴ گرفتار به محبوس شدن به است بر ابرو بر ابروی زن گره انقباض

کنند این و آن خوش دگر باره دل
 میان دو کس آتش افروختن
 چو سعدی کسی ذوقِ خلوت چشید
 بگو آنچه دانی سخن سودمند
 که فردا پشیمان برآرد خروش
 وی اندر میان کور بخت و نجل
 نه عقل است خود در میان سوختن
 که از هر دو عالم زبان در کشید
 و زگر هیچ کس را نیاید پسند
 که آوَن چرا حق نکر دم بگوش

زن خوب فرمان بر پارسا
 برو پنج نوبت بزَن بر دَرْت
 همه روز اگر غم خوری غم مدار
 چو شب غمگسارت بود در کنار
 کرا خانه آباد و نه خوابه دوست
 خدا را برحمت نظر سوی اوست
 چو مستور باشد زن خوب روی
 کند مرد درویش را پادشاه
 که یاری موافق بود در برت
 بدیدار او در بهشت است شوی

۲۳۵ این و آن اشارت است بدو دوست کور بخت بد بخت ۲۳۶ آتش افروختن
 تهییج عداوت ۲۳۷ ذوق خلوت چشید لذت عزلت یافت از هر دو عالم در بعض
 نسخ از حرف عالم و در بعض از خلق عالم زبان در کشید سکوت اختیار کرد
 یا همه دنیا را ترک کرد ۲۳۸ سخن سودمند از نصیحت و پند ۲۳۹ بر آرد خروش
 کزیره و زاری کند و گوید نکر دم بگوش نشنیدم ۲۴۰ خوب خوب صورت
 فرمان بر مطیع شوی پادشاه مخفف از پادشاه است ۲۴۱ پنج نوبت بزَن بر دَرْت
 از بهر شادی یاری یعنی زنی در برت در سینه تو ۲۴۲ غمگسار انیس در کنار
 در آغوش ۲۴۳ کرا خانه آباد هر کرا خانه معبور باشد دوست بود
 خدا را الخ یعنی منظور خداست برحمت ۲۴۴ مستور پوشیده در اینجا مراد
 عقیقه و پرهیزگار در بهشت است درین جهان بهشت در آمده است

مبادا که نقدش نیابد بدست	نخواهد ترا زنده آن خود پرست
بخشم سیاست نکه کرد شاه	بسی سوی دستور دولت پناه
۲۲۵ بخاطر چرائی بدانیش من	که در صورت دوستان پیش من
چو پرسیدی اکنون نشاید هفت	زمین پیش بخشش ببوسید و گفت
که باشد چو من عالمت نیکخواه	چنین خواهم ای نامور پادشاه
بقا بیش خواهند از بیم من	چو مرگت بود وعده سیم من
سرت سبز خواهند دعوت دراز	نخواهی که مردم بصدق و نیاز
۲۳۰ که جوشن بود پیش تیر بلا	غنیمت شمارند مردم دعا
کُل ریش از نازکی بر شگفت	پسندید ازو شهریار آنچه گفت
مکانش بیخزود و قدرش فراشت	ز قدر و مکانی که دستور داشت
نگون طالع و نخت برگشته تر	ندیم ز غماز سرگشته تر
خلاف افکند در میان دو دوست	زنادانی و تیره رائی که اوست

۲۲۳ زنده زندگی نخواهد خود پرست اشارت بوزیر است مبادا الخ پس مردن تو خواهد تا که وعده تمام شود و وام را از مردمان ستاند ۲۲۴ بسی در بعض نسخ یکی بمعنی یکبار دولت پناه وصف دستور است سیاست رعب داری کردن ۲۲۵ که در الخ یعنی در صورت دوستانی در مواجهه من چرا در نهان دشمن من هستی ۲۲۶ ببوسید وزیر مزبور ۲۲۷ که باشد الخ در بعض نسخ که باشد خلقت هبه نیک خواه ۲۲۸ بقا بیش خواهندت یعنی طول عمر تو خواهند ۲۲۹ سر سبز کنایه از حیات و زندگانی و تری و تازگی عیش مضمون این بیت استفهام انکاریست ۲۳۰ دعا خواستن از خداوند تعالی ۲۳۱ نازکی لطافت ۲۳۲ مکان بمعنی منزلت و عزت فراشت بلند کردانید ۲۳۳ غماز چغل و تمام ۲۳۴ که اوست که آن غبار است خلاف جنک

سخن چین کند تازه جنگ قدیم
 از آن همنشین تا توانی گریز
 سیه حال مرد اندرو بسته پای
 میان دوتن جنگ چون آتش است
 بخشم آورد نیکم مرد سلیم
 که مرقت خفته را گفت خیر
 به از فتنه از جای بردن بجای
 سخن چین بد بخت همزم کش است

فریدون وزیری پسندیده داشت
 رضائی حق اول نگه داشتی
 نند عامل سفاکه بر خاق رنج
 اگر جانب حق نداری نگاه
 یکی رفت پیش ملک بامداد
 عرض مشو از من نصیحت پذیر
 کس از خاص لشکر نماندست و عام
 بشرطی که چون شاه گردن فراز
 که روشن دل و دوربین دیده داشت ۲۱۵
 دگر پاسبان فرمان ش داشتی
 که تدبیر ملک است و توفیر گنج
 گزندت رساند هم از پادشاه
 که هر روزت آسایش و کام باد
 ترا در نهان دشمن است این وزیر ۲۲۰
 که سیم و زر از وی ندارند و ام
 بمسیرد دهند آن زر و سیم باز

۲۱۱ سخن چین چغل بعربی تمام خوانند ۲۱۲ که مرقت الخ در خبر است
 الفتنة نائمة لعن الله من يقظها ۲۱۳ اندرو اندر آن حال مراد مرد را در بلا مبتلا
 بودن بهتر است از جائی بجائی بردن فتنه ۲۱۵ که روشن الخ که دلش
 روشن و دیده اش دوربین یعنی که عاقبت اندیش بود ۲۱۶ پاس رعایت و نگاه
 ۲۱۷ توفیر وافر کردن اگر الخ او را گفتن می باید که اگر الخ رساند حق
 ۲۱۹ ملک فریدون ۲۲۰ مشو مدان نصیحت پذیر که خیر خواهی می کنم
 ۲۲۱ نماندست یعنی نیست از لشکر ازوی از وزیر ندارند و ام یعنی همه کس مدیون
 وزیر گشته است ۲۲۲ بشرطی یعنی چنان وعده و شرط کرده است باز بوزیر

شیدم که دزدی در آمد ز دشت بدروازه، سیستانی در گذشت
 بدزدید بقال ازو نسیم دانگ بر آورد دزد سیه کار بانگ
 خدایا تو شب رو با آتش مسوز که ره می زند سیستانی بروز
 کسی گفت با صوفی، در صفا ندانی فلانت چه گفت از قفا ۲۰۵
 بگفتنا خوشش ای برادر بخفت ندانسته بهتر که دشمن چه گفت
 کانی که پیغام دشمن برند ز دشمن همانا که دشمن نزد
 کسی قول دشمن نیارد بدوست مگر آن که در دشمنی یار اوست
 نیارست دشمن جفا گفتنم چنان کز شنیدن بلرزد تم
 تو دشمن تری کاوری بر دهان که دشمن چنین گفت اندر نهان ۲۱۰

۲۰۲ دروازه چارسو در بعض نسخ بعد از این بیت واقع شده
 چو چیزی خرید او ز بقال کوی زماکول و طعمی که بایستش اوی
 و در بعض نسخ

ز بقال آن کوی چیزی خرید از آن چیز بیچاره خیری ندید
 ۲۰۳ بقال تره فروش بر آورد بانگ فریاد کرد ۲۰۴ خدایا الخ مراد هر که
 شب دزدی کند او را با آتش مسوزان زیرا که سیستانی بروز دزدی می کند
 پس مستحق عذاب این است در بعض نسخ این بیت نیز واقع شده
 چه نیکو زد این رمز مرد دلیر ز خور و زخفتان بگشتم سیر
 ۲۰۵ در صفا صاف دل ۲۰۶ بگفتنا صوفی بخفت امر است از خفتن یعنی ساکن باش
 ندانسته الخ زیرا که دشمن آنچه گفت آن را ندانسته بهتر است ۲۰۷ برند بتو ۲۰۸ کسی قول الخ
 یعنی بجز آنکس که در دشمنی یار دشمن است گفتهء دشمن نزد دوست نمی آرد ۲۰۹ نیارست
 قادر نشد جفا گفتنم رو برو سخت گفتن و جفا کردن مرا کز شنیدن که از شنیدن قول دشمن

دو چیز است ازو بر رفیقان حرام	رفیقی که غایب شد ای نیکنام
دوم آنکه نامش بزشتی برند	یکی آنکه مالش بیاطل خورد
تو شکر خود از وی توقع مدار	هر آن کو برد نام مردم بعمار
که پیش تو گفت از پس مردمان	که اندر قضائی تو گوید همان
۱۹۵ که مشغول خود وز جهان غافل است	کسی پیش من در جهان عاقل است
چو زین در گذشته چهارم خطاست	سه کس را شنیدم که غیبت رواست
کزو بر دل خالق بیمنی گزند	یکی پادشاهی ملامت پسند
مگر خالق باشد ازو پر حذر	حلال است ازو نقل کردن خبر
که خود می درده پرده خویشتم	دوم پرده بر بی حیائی مستن
۲۰۰ که او می در افتد بگردن بچاه	زخوشش مدار ای برادر نگاه
ز فعل بدش هر چه دانی بگویی	سوم کژ ترازوی نارااست خوی

۱۹۱ که غایب شد از نظر یاران ۱۹۲ خوردند رفیقان بزشتی برند مراد از غیبت کردن است ۱۹۳ بعمار بزشتی شکر خود نیکوئی گفتن ۱۹۴ که اندر الخ زیرا که الخ عرب گوید من عاب عندك عاب عنك ۱۹۵ مشغول خود یعنی مشغول کار خود که گفته اند طوبی لمن شغلت عیوب نفسه عن عیوب غیره ۱۹۶ در گذشته تجاوز کردی خطاست جایز نیست ۱۹۷ ملامت پسند که ظلم را قبول کند کزو که از آن پادشاه گزند ضرر و رنج ۱۹۸ نقل کردن خبر از جائی بجائی بردن خبر یعنی غیبت او کردن مگر خلق تا اینکه خلق ۱۹۹ متن نهی است از تیدن که بمعنی کشیدن باشد که خود الخ یعنی کسی که بارتکاب فسق و عصیان و بسبب افشا و اعلان خود را رسوا گرداند او را پوشیدن و فسقش ناگفتن لغوست که لا غیبت للفاسق خبر است ۲۰۰ زخوشش الخ یعنی آب اندک حفظ مکن آن کسی را که خود را بچاه افکند ۲۰۱ کژ ترازو که در بیع خیانت کند

نیاید ہی شرمَت از خویشتن	کزو فارغ و شرم داری زمن
طریقت شِناسانِ ثابت قدم	بِخاوتِ نشستند چندی بهم
یکی زان میانِ غیبت آغاز کرد	در ذکرِ بیچاره، باز کرد
کسی گفتش ای یارِ شوریده رنگ	تو هرگز غزا کرده، در فرنگ
بگفت از پس چارِ دیوارِ خویش	هم عمر ننهاده ام پای پیش ۱۸۵
چنین گفت درویشِ صادقِ نفس	ندیم چنین سخت برگشته کس
که کافر ز پیکارش ایمن نشست	مسلمان ز جورِ زبانش زسخت
چه خوش گفت دیوانه، مرغزی	حدیثی کزو لبِ بندگان گزنی
من ار نامِ مردمِ بزستی برم	نگویم بجز غیبتِ مادرم
که دانشد پروردگانِ خرد	که طاعتِ همان به که مادر برد ۱۹۰

۱۸۱ نیاید الخ یعنی شرم از خود نداری ۱۸۲ ثابت قدم آنکه در افعال و اقوال او تزلزل
 نباشد چندی مدتی در بعضی نسخ جمعی ۱۸۳ زان میان از آنان در ذکر باب ذکر
 ۱۸۴ شوریده رنگ دیوانه نقش غزا جنگ کردن با کافران فرنگ مشهور است که نصاری را گویند
 ۱۸۵ بگفت آن غیبت کننده از پس الخ یعنی در همه عمر هرگز سفر نه کرده ام ۱۸۶ صادق
 نفس راست دم یعنی راست گو ۱۸۷ زپیکارش از جنگ او ۱۸۸ مرغزی مرغز نام جائست
 کزو الخ یعنی از شیرینی و لطافت و حسن معنی آن حدیث متعجب باشی ۱۸۹ من الخ
 یعنی چو خواهیم که مذمت مردمان کم نگویم می باید که نگویم ۱۹۰ پروردگان خرد آنان که
 عقل مرتبی گشته اند یعنی خردمندان طاعت ثواب همان به الخ این سخن از عبد الله بن
 مبارک منقول است که گفت اگر من کسی را غیبت کنم می باید که پدر و مادرا غیبت کنم که
 ایشان شایسته اند بحسنات من زیرا چون کسی دیگری را غیبت کند حسنات آن کس بدان
 دیگر دهند و در حدیث است اگر کسی ظلم کند بدیء مظلوم بظالم رود و نیکوئی ظالم بمظلوم

دگر مَیج سر بعد از آن غَسَلِ پای
 کس از من نداند درین شیوه به
 شنید این سخن ده خدائی قدیم
 نه مسواک در روزه گفتنی خطاست
 دهن گو زناگفتنیها نَحَسْتُ
 کسی را که نام آمد اندر میان
 چو هواره گوئی که مردم خَرند
 چنان گوئی سیرت بگوی اندرم
 وگر شرمت از دیده ناظر است
 همین است و خمش بنام خدای
 نه بینی که فروت شد پیر ده
 بشوید و گفت ای خبیث رَجیم
 بنی آدم مرده خوردن رواست ۱۷۵
 بشوی آن که از خوردنیها بَشست
 بنیکوترین نام و نَعش بخوان
 بر ظن که نامت چو مردم برند
 که گفتن توانی بروی اندرم
 نه ای بی بصر غیب دان حاضر است ۱۸۰

۱۷۲ مسح مالیدن و مس کردن در اینجا مراد دست تر کرده مالیدن غسل شستن همین است و ضَوْ
 ختم تمام کردانیدن ۱۷۳ درین شیوه کسی از من نداند شیوه و ضَوْراً ۱۷۴ ده خدای قدیم پیر ده
 که عابد در حق او بد گفته رجم سنگسار کرده و شیطان را گویند نسخ اینجا مختلف است در بعض
 بگفتند باده خدای آنچه گفت فرستاد پیغامش اندر نهفت
 صکه ای زشت کردار نیکو سخن نخست آنچه گوئی بمردم بکن

۱۷۵ نه مسواک الخ استفهام انکاریست بنی آدم الخ این نیز استفهام انکاریست و حق تعالی
 فرموده است ایجت احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرمه موه ۱۷۶ زناگفتنیها از آن سخنها
 که شایسته گفتنی نباشد کنایه از غیبت است ۱۷۷ که نام آمد اندر میان بسوق کلام
 نعت صفت بنیکوترین الخ بخیر و نیکو بی تمام یاد کن ۱۷۸ که مردم خَرند خَراند یعنی
 چون مردمان را بیدی یاد کنی که نامت الخ بلکه نام ترا نیز بیدی یاد کنند ۱۷۹ بگوی
 اندرم چون در کوی یعنی در محفلی که من حاضر و ناظر باشم سیرت من گوئی چنان
 گوئی که گفتن الخ بروی اندرم اندر روی من ۱۸۰ وگر الخ اگر شرم تو از من باشد
 که در مواجهه عیب من نگوئی نه ای الخ استفهام انکاریست غیب دان یعنی حق تعالی

بآخِر نماند این حکایت نُفُت
 بصاحب نظر باز گفتند و گفت
 مدرّ پَرده بر یارِ شوریده حال
 نه طیبیت حرم است و غیبت حلال
 بطِغلی درم رُغبتِ روزه خاست
 ندانستی چپ کدام است و راست ۱۶۵
 یکی عابد از پارسایانِ کوی
 همی شستنِ آموختم دست و روی
 که بسم الله اولِ بَسْتت بگویی
 دوُم نیت آور سوم کف بشوی
 پس آنکه دهن شوی و بینی سه بار
 مَساخِر بانگشتِ کوچکِ بخار
 سَبابه دندانِ پیشینِ مال
 که نهی است در روزه بعد از زوال
 وزان پس سه مُشت آب بر روی زن
 ز رُستن که موی، سر تا دُقن ۱۷۰
 دُکر دستها تا بمرقن بشوی
 ز تسبیح و ذکر آنچه دانی بگویی

۱۶۳ این حکایت مذمت پارسایان بصاحب نظر بآن پارسا ۱۶۴ مدرّ نهی است
 از دیدن مدرّ پَرده عیب ممکن شوریده حال و لطیف‌گوی نه طیبیت الخ یعنی
 لطیف حرام نیست و غیبت حلال نیست ۱۶۵ بطِغلی درم در طفلی مرا خاست واقع
 شد ندانستی الخ که بغایت کوچک بودم ۱۶۶ کوی دهه ما همی شستن الخ
 یعنی مرا تعلیم وضو می کرد و چون روزه می داشتم آن عابد مرا تعلیم وضو روزه دار
 می کرد ۱۶۷ که بسم الخ یعنی در ابتداء وضو بسم الله الرحمن الرحيم گفتن ست
 است آنرا بگویی نیت آهنگ نیت آور که نزد شافعی فرض است کف یعنی دست را
 بشوی امر است از شستن ۱۶۸ سه بار قید است بهر دو عضو مناخر جمع منخر
 است بمعنی سوراخ بینی ۱۶۹ سَبابه انگشت شهادت و او را مستحبه نیز گویند جمال که
 این بمنزله مسواک است که نهی است استعمال مسواک در روزه الخ این نزد شافعی
 است ۱۷۰ سه مُشت الخ یعنی سه بار رویت را بشوی ز رستن که موی سر در اینجا
 سه اضافه است تا دُقن تا باسفل زَنخ این حد وجه است طولاً ۱۷۱ مرفق
 آرنج تا بمرقن بشوی تا عمل کرده باشی بکلام خدای تعالی وایدیکم الی المرافق

گر او راه دوزخ گرفت از خسی
 کسی گفت حجاج خون خواره است
 ازین راه دیگر تو در وی رسی
 دلش همچو سنگ سیاه پاره است
 نرسد ہی زآه و فریادِ خالق
 جهان دیده پسر دیرینه زاد
 ۱۰۰ کرو دادِ مظلوم مسکین او
 بخوابند و از دیگران کسین او
 که خود زیر دستش کند روزگار
 تو دست از وی و روزگارش بدار
 نه بیداد ازو بهر مند آیم
 نه دوزخ برد مدبری را گناه
 که پیمانہ پر کرد و دیوان سیاه
 دگر کس بغیبت پیش می دود
 ۱۶۰ مسادا که تنها بدوزخ رود
 بشیدم که از پارسایان یکی
 بطیبت بخشدید با کودکی
 دگر پارسایان خلوت نشین
 بعیش فتانند در پوستین

۱۰۲ خسی کهنگی و دانانت ازین راه الخ یعنی او از راه حسد رفت تو از راه غیبت
 روی بدوزخ ۱۰۳ حجاج نام امیری است معروف خون خواره کنایه از بی گناه قتل نفس
 کردن است همچو الخ یعنی مثل يك پارهء سنگ سیاه است ۱۰۰ دیرینه زاد بسیار عه
 ۱۰۱ بخوانند در روز قیامت از دیگران اشارت بطرف آن بد گوینده است ۱۰۷ دست
 ازو بدار دست ازوی داشتن کنایه از عدم تعرض است زیر دستش ضمیر راجع
 بحجاج است زیر دستش کند یعنی اورا مغلوب کرداند ۱۰۸ آیدم از کلام پیر است یعنی
 ظلم ازو و غیبت از تو هر دو مقبول من نیست ۱۰۹ مدبر بدبخت گناه فاعل برد است
 که پیمانہ الخ یعنی عمر را بآخر رسانید و گناه این قدر کرد که نوشتن آن دفتر سیاه
 شد ۱۶۰ دگر کس که غیبت او کند پیش عقب آن مدبر ۱۶۱ بطیبت بلطیفت
 ۱۶۲ بعیش بتعیب او در بعض نسمخ بعیش فتانند در پوستین یعنی مذمتش کردند

کسی گفت پنداشتم طیبیت است
 بدو گفتم ای یار آشفته هوش
 بناراستی در چه بیمنی بهی
 بلی گفت دزدان تو را کنند
 چه می خواهد از غیبت آن ساده مرد
 مرا در نظامیه ادرار بود
 مرا استادرا گفتم ای پر خرد
 چو من داد معنی دهم در حدیث
 شنید این سخن پیشوای ادب
 حسودی پسندت نیاید زدوست
 که دزدی بسامان تراز غیبت است
 شکفت آمد آن داستا نم بگوش
 که بر غیبتش مرتبت می نهی
 بهمازوی مردی شکم پر کنند ۱۴۵
 که دیوان سیه کرد و چیزی نخورد
 شب و روز تلقین و تکرار بود
 فلان یار بر من حسی برد
 برآید بهم اندرون خبیث
 بتندی بر آشفته و گفت ای عجب ۱۵۰
 که معلوم کردت که غیبت نکوست

۱۴۲ پنداشتم طیبیت است تصور کردم که لطیف است سخن او نه در حقیقت بسامان تر
 بهتر در بعض نسخ بسی بهتر غیبت بد گفتن کسی بغیبت او ۱۴۳ آشفته هوش
 پریشان هوش یعنی بیهوش شکفت عجب ۱۴۴ ناراستی بمعنی دزدی در زاید است
 بهی نیکی مرتبت می نهی ترجیح می کنی ۱۴۵ تهوور کنند دلاوری نمایند
 ۱۴۶ ساده مرد بی عقل ۱۴۷ نظامیه نام مدرسه است در بغداد ادرار بود وظیفه
 که اشتغال کردم تلقین فهمانیدن تکرار چنانکه گفته اند الدرس حرف و التکرار
 الف ۱۴۸ استاد آموزگار و آموزاننده ۱۴۹ حدیث کلام برآید مهم منقبض شود
 اندرون خبیث درون خبیث آن یار حسود ۱۵۰ پیشوای ادب مقتداء ادب و استاد
 ادیب ای عجب در محل مبالغه عجب را ندا کننده چنانکه عرب گویند بالعجب
 ۱۵۱ پسندت نیاید مقبول تو نباشد که الخ استفهام است یعنی کدام کس نشان
 داد ترا که غیبت می کنی در بعض نسخ ندانم که گفتت که غیبت نکوست

- ۱۳۰ بگردن بر از جور دشمن حسام
بلا خورد و روزی بچنیت گذاشت
شب از شرمساری و فکرت نخفت
میز آب روئی برادر بکوی
- به از شجعت شهر و جوش عوام
بناکام بردش بجائی که داشت
بخندید طانی دگر روز و کفایت
که دهرت نیرزد بشهر آب روی
- بد اندر حق مردم نیک و بد
که بد مرد را خصم خود می کنسی
تراهر که گوید فلان کس بد است
که فعل فلان را نباید بیان
- مکو ای جوانمرد صاحب خرد
وگر نیک مرد است بد می کنی
چنین دان که در پوستین خود است
وزین فعل بد می نماید عیان
- اگر راست گوئی سخن تم بدی
بدو گفت داننده سر فراز
زبان کرد شخصی بغیبت دراز
- ۱۳۵
۱۴۰
- که یاد کسان پیش من بد مکن
گرفتم ز تمکین او کم بود
- ما بد نگان در حق خود مکن
نخواهد بجای تو اندر فرود

۱۳۰ حسام شمشیر تیز جوش عوام هجوم انام ۱۳۱ گذاشت با تمام انجامید بجائی که داشت بمقام خود ۱۳۲ بکوی در محله مرین الخ یعنی اگر پیش قلبی آبروی برادر بریزی دهر آبروی ترا پیش اکثری خواهد ریخت ۱۳۴ بد سخن بد ۱۳۵ خود بفتح خا می باید خواند خصم خود می کنی ازو متضرر شوی بد می کنی ازو متشفع نشوی ۱۳۶ که در پوستین خود است که مذمت خود کند ۱۳۷ نباید بیان دلیل باید تا بدانی که مرد بد فعل است فعل بد که بد گوئی است می نماید در بعض نسخ می برآید ۱۳۸ اگر الخ در بعض نسخ اگر راست خواهی سخن هم خودی ۱۳۹ زبان کرد دراز بید گفتن ۱۴۰ مرا الخ تا ترا بدنامی اعتقاد نکنم ۱۴۱ کم بود بدم تو

چو فرخنده خوی این حکایت شنید
 زمانی برآشفت و گفت ای رفیق
 برو زان مقام شنیعش بیمار
 بپشتش در آور چو مردان که مست
 نیوشیده شد زین سخن تنگدل
 نه زهره که فرمان نکیرد بگوش
 زمانی بپسچید و درمان ندید
 میان بست ولی اختیارش بدوش
 یکی طعنه می زد که درویش بین
 تو این صوفیان بین که می خورده اند
 اشارت کنان این و آن را بدست
 که این سرگران است و آن نیم مست
 زگوینده ابرو بهم در کشید
 بکار آید امروز یار شفیق ۱۲۰
 که در شرع نیست و در خرقه عار
 عیان سلامت ندارد بدست
 بفکرت فرو رفت چون خر بگل
 نه یار که مست اندر آرد بدوش
 ره سر کشیدن زفرمان ندید ۱۲۵
 در آورد و شهری برو عام جوش
 زهی پارسایان پاکیزه دین
 مرقع بسیکی گرو کرده اند
 که این سرگران است و آن نیم مست

۱۱۹ ابرو بهم در کشیدن کنایه از رنجیده شدن است ۱۲۰ شفیق مهربان ۱۲۱ شنیع زشت و بد
 نیست نهی است یعنی منهی است بر خرقه عاری یعنی بر اهل خرقه ننک است ۱۲۲ پشتش الخ
 یعنی او را بر پشت خود بر دار ۱۲۳ چون خر بگل چنانکه خر بگل فرورود ۱۲۴ فرمان
 امر شیخ را نکیرد بگوش قبول نکند یارا تاب و طاقت و توانائی اندر آرد بدوش بر دارد پشت
 ۱۲۵ بپسچید بپسچیدن در اینجا مراد از تأمل کردن و از سخن ناگوار دل خود را در تردد داشتن
 درمان علاج و دارو و دوا ۱۲۶ عام جوش هجوم کرد عام جوش لفظی است مرکب بمعنی
 آن که همه ها از مردم خاص عام کسی را بیک امر بد گویند ۱۲۷ درویش بین صوفی را بنگر
 زهی عجب ۱۲۸ مرقع خرقه را بسیکی لفظ بسیکی در اصل بمعنی مثلث است و بلغت شیرازی
 بمعنی خمر و شراب مستعمل است گرو رهن ۱۲۹ اشارت کنان مردمان شهری آن هر دورا
 بدست اشارت می کردند سرگران سرگرانی کنایه از تمامی مستی است آن کس که صوفی برداشت

- ۱۱۰ برون رفتم از جامه در دم چو سیر
 که ترسیدم از زجر برنا و پیر
 برهنه دوان رفتم از پیش زن
 که در دست او جامه با تر که من
 پس از مدتی کرد بر من گذار
 که می دانیم گفتش زینهار
 که من توبه کردم بدست تو بر
 که کرد فضولی نگردم دگر
 کسی را نیاید چنین کار پیش
 که عاقل نشیند پس کار خویش
 ازین شُغنت این پند بر داشتم
 دگر دیده نادیده انکاشتم
 زبان درکش از عقل داری و هوش
 چو سعدی سخن گوئی ورنه خموش

یکی پیش داود طائی نشست
 که دیدم فلان صوفی افتاده مست
 قی آورده دستار و پیراهنش
 گروهی سگان حلقه پیرامنش

۱۱۰ در دم فی الحال چو سیر چنانکه سیر از جامه خود متخ شود که ترسیدم الخ
 یعنی از آن ترسیدم که فریادزن را مردمان شنوند و بهتان او را باهر کنند و مرا
 طعنه زنند و سوء ظن کنند ۱۱۱ که در الخ که در دست او جامه من بودن
 بهتر است ازینکه من در دست او مانم ۱۱۲ گذار اسم مصدر است بمعنی گذاشتن
 یعنی مرود کردن زینهار کلاه ردع است اینجا ۱۱۳ بدست تو بر بر دست تو یعنی
 سبب گرفتار شدن بدست تو کردم متکلم از گردیدن دگر دگر بار ۱۱۴ نشیند
 پس کار خویش در اصلاح خود باشد ۱۱۵ شُغنت زشتی بر داشتم شُرفتم
 دیده نادیده انکاشتم یعنی چیز دیده شده را نادیده شده انکاشتم ۱۱۶ زبان درکش
 از شُغتن ۱۱۷ داود طائی ابو سلیمان داود بن نصر الطائی از کبراء مشایخ
 و سادات اهل تصوف بود شاکرد ابو خنیفه کوفی بود نشست و گفت ۱۱۸ قی
 بر انداختن از کُلو گروهی الخ جهاعتی کلاب دایره شُرفته در اطراف او

- بشنیع و دشنام و آشوب و زجر
شد آن آبر ناخوش ز بالای باغ
زلاحولم آن دیو هیکل بجست
که ای زرق سجاده زرق پلوش
مرا عمرها دل زکف رفت بود
کنون نچخته شد لقمه خام من
تظلم بر آورد و فریاد خواند
نماند از جوانان کسی دستگیر
که شرمش نیاید ز پیری هی
هی کرد فریاد دامن بچکنک
- سپید از سیه فرق کردم چه فجر
پدید آمد آن بیضه از زیر زاغ
پری پیکر اندر من آویخت دست
سیه کار دنیا خر و دین فروش
برین شخص و جان بروی آشفته بود
که گرمش بدر کردی از کام من
که شفقت بر افتاد و رحمت نماند
که بستاندم داد ازین مرد پیر
ز دن دست در ستر نامحرمی
مرا مانده سر در کربان زنگش

۱۰۰ بشنیع بد گفتن زجر منع کردن و راندن و آواز دادن فجر وقت صبح مراد چنانکه فجر روز را از شب فرق کند همچنان من دختر را از سیاه جدا کردم ۱۰۱ شد رفت بیضه خایه مرغ ۱۰۲ زلاحولم از لا حول و لا فوق الا بالله گفتم دیو هیکل دیو صورت در بعض نسخ دیو پیکر پری پیکر یعنی آن دختر اندر من آویخت دست دستس بن آویخت یعنی دامنم سخت گرفت ۱۰۳ زرق بفتح زافریب است و بضم زا کبود سیه کار بد عهل دنیا خر خر از خریدن ۱۰۴ آشفته و عاشق او گشته ۱۰۵ کنون الخ مراد مطلب که بود اکنون حاصل شد که زود آن را تو دفع نمودی ۱۰۶ مظلم مراد از بیداد نالیدن است که شفقت الخ یعنی ای مردمان شما که یاری من نمی کنید فهمیدم که شفقت و رحمت دور شد در بعض نسخ بزاری نشست و بافغان بماند ۱۰۷ بستاندم داد داد من ستاندم ۱۰۸ که شرمش الخ از پیری خود نمی شرمد در ستر نامحرمی یعنی من او را نامحرم اما او در ستر من دست زده است ۱۰۹ همی کرد الخ یعنی در بهتان من فریاد می کرد حالی که دامنم بدست او سخت گرفته

کسی خوشتر از نویشتن دار نیست
 ترا دیده در سر نهادند و گوشش
 مگر باز دانی نشیب از فراز
 چنین گفت پیری پسندیده هوش
 که در بسند رفتم بکنجی فراز
 در آغوش او دختری چون قمر
 چنان تنگش آورده اندر کسار
 مرا امر معروف دامن گرفت
 طلب کردم از پیش و پس چوب و سنگ
 که با خوب وزشت کش کار نیست
 دهن جای گفتار و دل جای هوش
 نگونی که این کوه است آن دراز
 خوش آید سخنها پیران بگوش
 چه دیدم چو یلدا سیاهی دراز ۹۵
 فرو برده دندان بلبهاش در
 که پنداری المیل یغشی النهار
 فضول آتشی کشت و در من گرفت
 که ای ناخدا ترس بی نام و ننگ

۹۱ کسی الخ کسی که خود را ضابط باشد از خوشتر کسی نیست
 ۹۲ در سر بالای بدن تا دیدن و شنیدن از بالا و دور باشد ۹۳ باز دانی
 نشیب از فراز و در احتیاط باشی در رفتار ۹۵ سیاهی دراز یعنی حبشی
 دراز قد و بد همت در بعضی نسخ این حکایت چنین واقع شده
 اگر گوش دارد خداوند هوش
 سفر کرده بودم زیت الحرام
 شبی رفته بودم بکنجی فراز
 تو گفتی که عفریت بلقیش بود
 سخنها پیران خوش آید بگوش
 در ایام ناصر بدار السلام
 بچشم در آمد سیاهی دراز
 بزشتی نمودار ابلیس بود

ناصر خلیفه است دار السلام لقب بغداد است ۹۶ فرو برده الخ یعنی سیاه دندان
 خود را بلبها دختر فرو برده بود ۹۷ چنان الخ سیاه دختر را چنان تنگ در آغوش کرده
 گوئی شب است که روز را پوشیده می کند ۹۸ امر معروف و نهی منکر فضول تکبر
 در من گرفت که بر آتش و حرارت گشتم ۹۹ که ای الخ با غضب گشته گفتم که ای الخ

چو سعدی که چندی زبان بسته بود ز طعن زبان آوران رسته بود
 کسی گیرد آرام دل در کنار که از صحبت خالق گیرد کنار
 مکن عیب خلق ای خردمند فاش بعیب خود از خالق مشغول باش
 چو باطل سرایند مکار گوش چو بی ستر بینی بصیرت پوش
 شنیدم که در بزم ترکان مست ۸۵ مریدی دف و چنگ شکست
 چو چنگش کشیدند حالی بهوی غلامان چو دف بر زدندش بروی
 شب از درد چوگان و سیلی نخفت دگر روز پیرش بتعلیم گفت
 نحوایی که باشی چو دف روی ریش چو چنگ ای برادر سر انداز پیش
 دو کس شود دیدن و آشوب و جنگ پراکنده نعلین و پرندۀ سنگ
 یکی فتنه دید از طرف بر شکست یکی در میان آمد و سر شکست ۹۰

۸۱ چندی مدتی زبان آوران طعنه زنان ۸۲ کنار در مصراع اول بمعنی وصلت است
 و در مصراع ثانی بمعنی کناره ۸۳ فاش ظاهر و آشکار بعیب خود الخ که در خبر است
 طویی لمن شغله عیوب نفسه عن نفسه ۸۴ باطل سرایند عیوب خلق گویند مکار گوش
 یعنی مشنوبی ستر معیوب بصیرت مراد چشم ۸۵ ترکان بمعنی غلامان و محبوبان مست
 وصف ترکان است ۸۶ چنگش ضمیر راجع به مرید است حالی فی الحال بهوی چنانکه
 چنگ را بهوی کشند او را نیز بهوی کشیدند غلامان فاعل کشیدند است بروی چنانکه دف را
 برویش زنند او را نیز برویش زدند ۸۷ چوگان مراد از چوب و دهل نوازی یعنی ضرب
 تعلیم آموزانیدن ۸۸ نحوایی مضمون این مصراع شرط است سر انداز پیش سرت را
 پیش انداز و مراقب نشین و بکمی تعرض مکن ۸۹ گرد غبار پراکنده پریشان کرده نعلین
 دو نعل و آن یکموقع کفش است پرندۀ اسم مفعول از پریدن ۹۰ از طرف بر شکست
 یعنی از راه هرفت مراد از آن فتنه اجتناب ورزید در میان آمد یعنی در آن فتنه دخل کرد

بگویند ازین حرف گیران هزار که سعدی نه اهل است و آمیزگار
روا باشد از پوستینم درند که طاقت ندارم که مغزم برند

عَضُد را پسر سخت رنجور بود شکیب از نهاد پدر دور بود
یکی پارس گفتش از روی پند که بگذار مرغان وحشی زبند
قفسها مرغ سحرخوان شکست که در بند ماند چو زندان شکست
نگه داشت بر طاق بستان سرای یکی نامور بلبل خوش سرای
پسر صجدم سوی بستان شتافت جز آن مرغ بر طاق ایوان نیافت
بخندید کای بلبل خوش نفس تو از گفت خود مانده در قفس
ندارد کسی با تو ناکفت کار ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

۷۲ حرف گیران طعنه زنان هزار فاعل گویند است آمیزگار الفت گیرنده و صحبت کننده
در بعض نسخ آموزگار یعنی کاردان ۷۳ پوستینم درند دریدن پوستین کنایه از ذکر
مساوی و غیبت است طاقت ندارم یعنی طاقت زیاده گوئی بمن نیست که مغزم برند بسیاری
گفتار ناهوار مغز بردن کنایه از بسیار گفتن و درد سردادن ۷۴ عضد عضد الدولة نام
پادشاه ایران بود سخت رنجور محکم مریض گشته شکیب الخ یعنی عضد بی صبر شده
۷۵ گفتش ضمیر راجع بعضد است زبند از قفس ۷۶ مرغ سحرخوان در بعض نسخ
مرغان خوش خوان که در الخ استفهام انکاریست یعنی کسی در بند نماند چو زندان شکسته
شود لا جرم همه مرغان گریختند ۷۷ بستان سرای خانه بوستانی خوش سرای وصف ترکیبی
است وصف بلبل ۷۸ صجدم سحرگاه سوی بستان شتافت برای تماشای ۷۹ تو از گفت الخ
سخن گفتن سبب حبس و زندانست ۸۰ ندارد الخ چون سخن نگویی کسی را با
تو کار و جنک نیست و لیکن چون سخن گوئی اثبات جویند لازم باشد که دلیلش بیاری

چو مردم سخن گفت باید هوش
و گرنه شدن چون بهایم خموش
بناطق است و عقل آدمی زاده فاش
چو طوطی سخنگوی و نادان مباحث

یکی ناسزا گفت در وقت جنگ
قفا خورد و عریان و گریان نشست
چو غنچه شرت بسته بودی دهن
چو طنبور بنی مغز بسیار لاف
نه بینی که آتش زبان است و بس
اگر هست مرد از منسر بهره ور
اگر مشک خالص تو داری مگوی
بسوکنند گفتن که زر مغزیست
گر زبان دریند وی را بچنگ
جهانیده گفتش ای خود پرست ۶۵
دریده ندیدی چو شکل پسرین
چو طنبور بنی مغز بسیار لاف
بآبی توان گفتنش در نفس
منسر خود بگوید نه صاحب من
که گز هست خود فاش گردد بیوی ۷۰
چه حاجت محکم خود بگوید که چیست

۶۲ گفت گفتن و گرنه اگر هوش سخن نگوید شدن باید ۶۳ نطق شفتار
و شعور فاش مشهور ۶۵ عریان برهنه یعنی جامه دریده خود پرست و خود
بین و متکبر ۶۶ چو غنچه الخ اشکر دهانت را چو غنچه بسته و خاموش
بودی پیرهن و گریان جامه ۶۷ سراسیمه شوریده سر یعنی بی عقل گزاف
یهوده و هرزه بسیار لاف و وصف طنبور است لاف کلام فضول و خوشتن
ستای و خود نمای ۶۸ در نفس هماندم و فی الحال ۶۹ بهره ور با نصیب
خود بشکوی خود را بنماید ۷۰ اگر الخ در بعض نسخ

اگر مشک خالص نداری مگوی ورت هست خود فاش گردد بیوی

۷۱ زر مغزی زر خالص را گویند و در اصطلاح فارسیان اشرفی را نیز گفته اند چه حاجت حاجت
نیست محکم آلت امتحان کردن زر و آن سنگی است که بر آن زر را بسایند و دریافت می کنند

سخن گفت و دشمن بدانت و دوست
 حضورش پزیشان شد و کار زشت
 در آیمت گر خویشتم دیدی
 چنین زشت از آن پرده برداشتم
 کم آواز را باشد آوازه تیسر
 ترا خامشی ای خداوند بوش
 اگر عالمی بیبیت خود مبر
 ضمیر دل خویش منمای زود
 ولیکن چو پیداشود راز مرد
 قلم سیر سلطان چه نیکو نرفت
 بهایم خموش اند و گویا بشر
 که در مصر نادان تر از وی هم اوست
 سفر کرد بر طاق مسجد نبشت
 بیبدانسی پرده ندیدی
 که خود را نیکو روی پنداشتم
 چو گفتی و رونق نماند گریز ۵۰
 وقار است و انا اهل را پرده بوش
 و گر جاهلی پرده خود مدر
 که هر که که خوابی توانی نمود
 بکوشش نشاید نهان باز کرد
 که تا کار بر سر نبودش تکفوت ۶۰
 پراکنده گوے از بهایم بستر

۵۱ دشمن بدانت و دوست یعنی هر کس دانست که در الخ یعنی در مصر ازو
 جاهلتر کسی نیست ۵۲ حضورش مردم حضور او پزیشان الخ یعنی چون حال
 او معلوم گشت مردمان ازو منتفر شدند سفر کرد ترك دیار لازم گشت نبشت مضمون
 دو بیت آینده را ۵۳ پرده ندیدی خود را رسوا نکردی ۵۴ بر داشتم خود را
 فاش کردم نکوروی خوب صورت ۵۵ آوازه بمعنی شهرت تیز آوازه بلندنامی گریز
 از آن مجلس ۵۶ وقار آهستگی در اینجا مراد بزرگی ترا الخ چنانکه گفته اند الصمت
 وقار للعالم و ستر للجاهل ۵۷ هیبت خود مبر بسخن گفتن پرده خود نادانی
 خود پیدا مکن ۵۸ ضمیر راز ۵۹ بکوشش الخ بسعی بلیغ میسر نیست باز نهان
 کردن پس در گفتن راز شتاب نباید کرد و لهذا گفته اند لسان العاقل وراء قلبه و قلب
 الاحق وراء لسانه ۶۱ بهایم جمع همیمة بمعنی چارپای گویا بشر یعنی ناطق است آدمی

یکی طفل بر دارد از رخس بند
 مگو آنکه کز بر ملا اوفتد
 بدیخان نادان چه خوش گفت زن
 مگویی آنچه طاقت نداری شود
 چه نیکو دوست این مثل برهن
 نباید که بسیار بازی کنی
 نیاید بصد رستم اندر کند
 وجودی ازو در بلا اوفتد
 بدایش سخن گوی یا دم مزن
 که جو کشته گندم نخواهی درود
 بود حرمت هر کس از خویشتن ۴۵
 که مر قیمت خویش را بشکستی

یکی خوب خلق و خاق پوش بود
 خردمند مردم ززدیک دور
 تفکر شی با دل خویش کرد
 اگر بچنین سر بخود در برم
 که در مصر یکچند خاموش بود
 بگردش چو پروانه جویان نور
 که پوشیده زیر زبان است مرد
 چه دانند مردم که دانشورم ۵۰

۴۱ رخس رنگ سرخ و سپید با هم آمیخته اسپ رستم را بدین اعتبار رخس
 می گویند و مطلق اسپ را هم می گویند بند مفعول بر دارد است یعنی
 گاهی طفلی بند اسپ را بر کپرد و آن را رها کند نیاید آن اسپ بصد
 رستم بسبب صد پهلوان ۴۲ آنکه این سخن را که ملا جماعت وجودی
 شخصی ۴۳ دم مزن خاموش باش ۴۴ آنچه آن سخن بد که شود شنیدن
 کشته اسم مفعول است از کشتن درود درودن ۴۵ برهن حکم هندی
 ۴۶ یکی الخ یعنی کسی نیک خوی و کهنه پوش بود یعنی لباس درویشان
 می پوشید یکچند یکچند وقت ۴۸ خردمند مردم مردمان عاقلان ۴۹ تفکر
 اندیشه که پوشیده الخ چنانکه علی رضی الله عنه گفت المرء محبوس تحت لسانه
 ۵۰ سر بخود در برم مراقب و خاموش نشینم چه دانند مردم نمی دانند

بفرمود جلاد را بی دروغ
 یکی زان میان گفت و زنهار خواست
 تو اول نه بستی که سرچشمه بود
 تو پیدا مکن راز دل بر کسی
 جواهر گنجینه داران سپار
 سخن تا نکاوی برو دست هست
 تو دانی که چون دیو رفت از قفس
 سخن دیو بندیت در چاه دل
 توان باز دادن ره ره دیو
 که بر دار سرها ایسان تیغ
 مکش بندگان کین گناه از تو خاست
 چو سیلاب شد پیش بستن چه سود
 که او خود بگوید بر هر کسی ۳۵
 ولی راز با خویشتن پاس دار
 چو گفته شود یابد او بر تو دست
 نیاید بلا حول کس باز پاس
 بی بالای کام و زبانش مهل
 ولی باز نتوان گرفتن بریو ۴۰

۳۲ بفرمود الخ سلطان تکمیل دانست که این افساء سر غلامان واقع شد
 جزاء این قطع سر است بر دار سرها ایسان از تنهائ ایشان ۳۳ یکی
 زان میان یکی از میان غلامان زنهار امان مکش نمی است از کشتن
 کین که این گناه یعنی افساء سر خاست قایم و واقع ۳۴ سرچشمه آب
 اندک پیش پیش سیلاب ۳۵ که او اشارت بکسی بر نزد ۳۶ سپار تسلیم
 کن پاس دار حفظ کن ۳۷ برو بر آن سخن یابد بر تو دست دست
 یاقتن گناه است از غالبیت ۳۸ رفت از قفس از حبس خلاص یافت
 بلا حول بخواندن لا حول ولا قوه الا بالله ۳۹ دیو بندیت دیو
 عبوس است بی بالای کام و زبانش اورا بی بالای کام و زبان مهل نمی
 است از هشتن ۴۰ باز دادن کشادن تره یعنی تر که مقابل ماده
 است غیر مشدد هم آمده است در اینجا بمعنی زشت و کریه توان الخ
 یعنی از حبس اطلاق کردن سهل است ریو مکر و حمله و فریب

- حذر کن ز نادان ده مرده گوی چو دانا یکی گوی پرورده گوی
- ۲۵ صد انداختی تیر و هر صد خطاست اگر هوشمندی یک انداز راست
- چرا گوید آن چیز در خفیه مرد که شکر فاش گردد شود روی زرد
- مکن پیش دیوار عیبت بسی بود کز پیش گوش دارد کسی
- درون دلت شهر بند است راز بگر تا نه بیند در شهر باز
- از آن مرد دانا دهان دوختست که بیند که شمع از زبان سوختست
- تکاش با غلامان یکی راز گفت که این را نباید بکس باز گفت
- ۳۰ بیک سالش آمد زدل بر دهان بیک روز شد منتشر در جهان

۲۴ حذر کن بهره‌یز ده مرده گوی بعضی پر حرف و بسیار گو باشد پرورده بمعنی نغز و خوب و لطیف در اینجا چنانکه نظامی گفت بیت

اگر بسیار دانی اندکی گوی یکی را صد مگو صدرا یکی گوی

۲۵ خطاست بر هدف واقع نشد اگر الخ معنی مراد اینست که سخن بسیار گفته نا صواب اگر عاقلی بسیار مگو یک سخن صواب گو ۲۶ آن چیز آن سخن را روی زرد ترسان و پشیمان ۲۷ پیش ضمیر راجع بدیوار است ۲۸ شهر بند حصار شهر را گویند نگر امعان نظر کن باز مفتوح مراد در درون دل راز مقید است اورا منظر بدار تا آن راز در شهر را باز بیند که بیرون شود ۲۹ از آن بسبب آن دهان دوختست دوختن دهان کنایه از کمال سکوت است از زبان سوختست بسبب بر آوردن زبان سوخته است ۳۰ تکش نام یکی از ملوک و سلاطین است که این را الخ منع کرد که این را بکسی گفتن نشاید ۳۱ سالش ضمیر راجع است بتکش آمد ضمیر فاعل مستتر راجع بر از است زدل در دهان در بعضی نسخ بر زبان واقع شده یعنی سالی این راز را در دل نهان داشته بود پس از آن بدهان و زبان آورد منتشر پراکنده

- اگر پای در دامن آری چو کوه سرت ز آسمان بگذرد از شکوه
 زبان در کش ای مرد بسیار دان که فردا قلم نیست بر بی زبان
 صدف وار گوهر فشان راز دهان جز بلولو نکرند باز
 فراوان سخن باشد آکنده گوش نصیحت نگیرد مگر در خموش
 چو خواهی که گوئی نفس بر نفس حلاوت نیابی ز گفتار کس
 نباید سخن گفت ناساخته شاید برین نینداخت
 تأمل کنان در خطا و صواب به از ژار خایان حاضر جواب
 کمال است در نفس انسان سخن تو خود را بگفتار ناقص مکن
 کم آواز مهر گز نه بینی نجل جوی مشک بهتر است که یک توده گل

۱۵ اگر پای در دامن آری یعنی اگر پایت را زیر دامن کسی چو کوه و در جائی نشینی سرت ز آسمان بگذرد یعنی بلند قدر و عالی مقدار شوی ۱۶ که فردا الخ یعنی در روز قیامت حساب کلام نباشد و مواخذه نیست ۱۷ صدف وار الخ آنان که همچو صدف گوهر راز را فشانند باز مفتوح ۱۸ فراوان سخن کسی که بسیار گوی باشد آکنده گوش کر و ناشنو در خموش وقت سکوت ۱۹ چو الخ اگر خواهی هر نفس سخن گوئی حلاوت الخ در بعضی نسخ نخواهی شنیدن مگر گفت کس ۲۰ گفت بمعنی گفتن است ناساخته بی تأمل نشاید الخ چنانکه اگر چیزی را خواهند که قطع کنند اول آن را بیندازند ۲۱ تأمل کنان آنان که تأمل کنند ژار گیاهست بغایت بیزگی و نهایت سختی هر چند شتر آن را بنخاید نرم نشود ژار خا بمقابله شکر خا پیوده گو و سخت گورا گویند حاضر جواب مراد از شخصی است که بی تأمل جواب گوید زیرا کسی که بی تأمل سخن گوید بحکم من کثر کلامه کثر خطاوه در سخنش خطاها واقع شود که موجب نقصان گردد ۲۲ کم آواز آهسته گو و کم گو جوی مشک بهتر است که یک توده گل از کوهچه گل و خاک

وجود تو شهرت پر نیک و بد تو سلطان و دستور دانا خرد
 همانا که دونان گردن فراز درین شهر کسبند و سودا و آرز
 رضا و ورع نیکان حُر هوا و هوس رهزن و کسب بر
 چو سلطان عنایت کند با بدن کجا ماند آسایش بخردان
 ترا شہوت و حرص و کبر و حسد چو خون در رگ نند و چو جان در جسد ۱۰
 گز این دشمنان تربیت یافتند سر از حکم درانی تو بر تافتند
 هوا و هوس را مانند ستیز چو بینند سر پنجر، عقل تیز
 رئیس که دشمن سیاست نکرد ہم از دست دشمن ریاست نکرد
 چه حاجت درین باب گفتن بسی که حرفی بس از کار بندد کسی

۶ پر نیک و بد پر از نیک و بد یعنی دران شهر نیکان و بدان بسیار است تو سلطان
 تو پادشاه شهر وجودی دستور دانا خرد وزیر عالم عقل است ۷ همانا الخ یعنی
 یقین بدان که درین شهر دونان گردن فراز کسب و سودا و آزند دونان مبتدا
 و کسب و سودا و آز خبر آن ۸ ورع ترس خدا و تقوی حر یعنی آزاد اند از
 بندگی نفس ۹ عنایت اهتمام داشتن در محاوره فارسی بمعنی مهربانی نمودن و التفات
 کردن است کجا الخ یعنی نماید راحت عاقلان ۱۰ چو خون الخ در بعض
 نسخ چو خون در رکانست و در بعض چو خون در عروقست و در بعض چو پا
 در رکابست و جان در جسد ۱۱ تربیت بمعنی تقویت و پرورش سراز الخ از اطاعت
 تو گردن بتابد ۱۲ ستیز خصومت و سرکشی نماید ستیز یعنی دشمنان مغلوب
 شوند چو بینند الخ چون عقل ایشان را قهر کند ۱۳ رئیس الخ حاکی که
 قادر نباشد که دشمن را قهر کند نمی تواند از دست و منع دشمن که ریاست
 و حکومت کند ۱۴ بسی بسیار حرفی مراد اندکی بس است کار بندد عهل کند

باب هفتم در تربیت

سخن در صلاح است و تدبیر و خوی نه در اسپ و میدان و چوگان و گوی
 تو با دشمن نفس همخانه چه در بسند پیکار بیگانه
 عنان باز پیمان نفس از حرام بپردی ز رستم گذشته و سام
 تو خود را چو کودک ادب کن بچوب بگریز گران مغز مردم مکوب
 کس از چون تو دشمن ندارد غمی که با نویستن بر نیامنی همی

۱ سخن الخ یعنی مراد ما از تربیت صلاح و اصلاح نفس و تدبیر کار آخرت و تکمیل خوی و خصلت است از تربیت ریاضت اسپ و تاختن او در میدان و باختن گوی و چوگان نیست ۲ دشمن نفس اضافه است همخانه همنشینی چه در الخ یعنی ترا واجب آن بود که دشمن قرین خود را بکشی اما عجب است که از او فارغی در جنگ دشمن بیرونی و بیگانه ۳ عنان باز پیمان نفس یعنی آنان که عنان نفس را پیچیده باشند مردی مردانگی سام نام پدر زال است و زال پدر رستم یعنی کسانی که نفس را از حرام باز دارنده اند مردی آنها از رستم سام افزون تر است ۴ مغز مردم سر دشمن را ۵ کس از الخ یعنی کسی از مردمان از مثل تو دشمن غم ندارد بر نیائی غالب نشوی همی جای این مقدم بود تاخیر از هر وزن و قافیه است

بر آمد خروش از هوادار چست
 پسر خوش منش باید و خوب روی
 مرا جان بهرش بر آیمختست
 چو روئی نیکو داری انده مخور
 نه پیوسته رز خوش تر دهد
 بزرگان چو خور در حجاب او فتند
 برون آید از زیر ابر آفتاب
 ز ظلمت ترس ای پسنندیده دوست
 نه گیتی پس از جنبش آرام یافت
 دل از بیرادی بفکرت مسوز
 شب آبتن است ای برادر بروز

۱۶۵ که ترومانان را بود عهد سست
 پدر گو بگشایش بسنداز موی
 نه خاطر بهونی در آویختست
 که موی از بیفتند بروید دگر
 گهی برک ریزد گهی بر دهد
 ۱۷۰ حسودان چو آنکر در آب او فتند
 بتدریج وانکر بمسیرد در آب
 که ممکن بود کاب حیوان دروست
 نه سعدی سفر کرد تا کام یافت
 شب آبتن است ای برادر بروز

۱۶۵ خروش فریاد یا گریه از هوادار چست از آن عاشق درست و گفت که الخ بود عهد سست
 یعنی من از آنان نیستم بلکه عاشق جفا کشم و ذات معشوق را دوست می دارم نه کاکل
 ۱۶۶ خوش منش خوب همت و خوش طبع پدر پدرش بجهل بسبب جاهلی ۱۶۷ نه خاطر الخ
 یعنی خاطر من بکاکش آویخته نیست که بزوال او مهر من زایل شود ۱۶۸ انده مخفف از اندوه
 مخور بفتح خا می باید خواند از مهر قافیه بیفتد تراشیده شود مصنف پس ازین معرفت گوید
 و خلاصهء کلام این است که جهان و اهل آن بیک حال نماند که گاهی حسن و جمال
 و منصب و مال باشد و گاهی تغییر و انقلاب احوال بود و این حال نیز بر قرار نیست بیت
 شاد برانم که درین دیر تنک شادی و غم هر دو ندارد درنک

۱۶۹ رز درخت انگور برک ریزد خزان شود ۱۷۰ چو خورد در حجاب او فتند همچو آفتاب بزیر سحاب روند
 ۱۷۱ بتدریج مصروف بمصرع اول است ۱۷۲ کاب حیوان دروست که آب چشمهء حیوان درون تاریک
 است ۱۷۳ نه گیتی الخ استفهام انکاریست پس از جنبش آرام یافت از حرکت و اضطراب انتظام گرفت
 ۱۷۴ بیرادی بام مصدریه است آبتن است بروز روز می زاید پس بسر شب تاریک روز روشن باشد

ز شوخی و مردم خراشیدنش	فرج دید در سر تراشیدنش
بموسی کهن عمر کوته امید	سرش کرد چون دست موسی سپیده
ز سر تیزی آن آهینین دل که بود	بر عیب پری رخ زبان بر کشود
بموسی که کرد از نکویش کم	نهادند حالی سرش در شکم
چو چنگ از نجالت سر خوبروی	نگونسار و در پیشش افتاده موی
یکی را که خاطر درو رفته بود	چو چشمان دل بندش آشفته بود
کسی گفت جور آزمودی و درد	دگر کرد سودای باطل مگرد
ز مهرش بگردان چو پروانه پشت	چو معراض شمع جمالش بکشت

۱۵۷ خراشیدنش ضمیر راجع بآن دلفریب است فرج خلاص از غم دید فاعلش ضمیر مستتر است راجع بپدر در سر تراشیدنش یعنی پسر را کاکل دلاویز بود که بسبب او دل مردمان را می خراشید پدر چنین ملاحظ کرد که کاکلش تراش کند تا دل مردمان ازو خلاص یابد ۱۵۸ بموسی موسی بمعنی استره است اینجا کوته امید بآخر رسیده یعنی پدر پسر سرش الخ سر پسر را تراش کرد چنانکه کلیم اللہ را ید بیضا بود سرش همچنان سپید می نمود ۱۵۹ آن آهینین دل مراد پدر است پری رخ مراد پسر است بر عیب الخ خوبرو را معیوب نمود یعنی پسر را مذمت کرد تا ازو مردمان را تنفیر کند ۱۶۰ از نکویش از حسن پسر کم ناقص نهادند مردمان حالی همان وقت سرش یعنی نقصان حسن سرش در شکم این درد را در درون نهان داشتند ۱۶۱ نگونسار یعنی سر خوبروی همچو چنگ از شرمساری نگونسار شد و در پیش الخ یعنی در آن حال کاکلش بریده و در پیش او افتاده بود ۱۶۲ یکی را از مردمان خاطر درو رفته بود یعنی آن پسر را دل داده بود این بیت مرهون است ۱۶۳ آزمودی ای عاشق و درد عطف بر جور است گرد حوالی مگرد نمی است از گردیدن ۱۶۴ بگردان امر است از گردانیدن ز مهرش الخ از محبت آن پسر اعراض بکن که بپردن کاکل جهال او زایل شد

دگر باره نادر شود مُستقیم دگر از جاه و دولت بیفتند لثیم
 که ضایع نگرداندت روزگار دگر قیمتی گوهری غم مدار
 نبینی که در وی کند کس نگاه کلوخ ارچه افتاده باشد براه
 ۱۵۰ بیفتند بشمعش بجویند باز دگر خورده زر زندانِ کار
 کجا ماند آینه در زیر زنگ بدر می کنند آینه ز سنگ
 که شاه آید و که رود جاه و مال هر باید و دین و فضل و کمال

 که بود اندرین شهر پیری کهن شنیدم زیران شیرین سخن
 سر آورده عمری ز تاریخ عمر بسی دیده شاهان و دورانِ ام
 ۱۵۵ که شهر از نگوئی پر آوازه داشت درخت کهن میوه تازه داشت
 که هرگز نبودست بر سر و سبب عجب در زنجدان آن دلغریب

۱۴۷ بیفتد یعنی معزول شود دگر باره الخ یعنی باز منصوب شدنش نادر است ۱۴۸ قیمتی
 قیمت دارنده اسم منسوب گوهری یاء خطاب است ۱۴۹ که در وی الخ زیرا
 کلوخ قیمتی نیست ۱۵۰ کار آلتی است که بدو نقره و طلا می برند و مقروض را نیز
 گویند بیفتد بزمن ۱۵۱ بدر می کنند از سنگ پیدا کنند کجا الخ یعنی آینه را
 هرآینه از زنگ صاف و پاک کنند ۱۵۲ که مخفف از گاه است ۱۵۳ اندرین شهر
 ظاهر است که مراد شیراز است ۱۵۴ دوران امر گردیدن حکم سر آورده
 بسر برده ز تاریخ عمر از تاریخ عمرو بن لیث ۱۵۵ درخت الخ مراد آن پیرا پسر بود
 صاحب جمال نگوئی خوبی و محبوبی پر آوازه داشت که مشهور شهر بود ۱۵۶ زنجدان
 لفظ زنج و زنجدان بیک معنیست که عرب ذقن گوید که هرگز الخ یعنی هرگز کسی
 ندیدست که بر سرو سبب رسته باشد اما قامت او سرو بود ذقش بر و سبب

بیت مدد کن که شه شیر و تیر نه در هر وغانی بود دستگیر
چو بشنید عابد بخندید و گفت چرا نیم نانی نخورد و نجفیت
ندانست قارون نعمت پرست که گنج سلامت بکنج اندرست

۱۴۰. کمال است در نفس مد سلیم کرش زر نباشد چه نقصان و بیم
مپندار کر سیله قارون شود که طبع لیمش دگرگون شود
وگر در نیابد کرم پیت نان نهادش توانگر بود همچنان
مروت زمین است سرمایه زرع بده کاصل خالی مانند زفرع
خدائی که از خاک مردم کند عجب دارم از مردی کم کند
ز نعمت نهادن بلندی مجوی که ناخوش کند آب استاده بوی
بخشندگی کوش کاب روان بسیمش مدی رسد ز آسمان

۱۳۷ نه در هر الخ در هر جنک دستگیر نباشد ۱۳۸ بشنید سخن شیخ پادشاه شده را
و نجفیت که سلامت و راحت در قناعت باشد ۱۳۹ بکنج اندر است یعنی اندر کنج فراغت
است ۱۴۰ کمال است یعنی کمال موجود است چه نقصان و بیم چنانکه گفته اند قطعه
صاحب کمال را چه غم از نقص جاه و مال چون بنگری که هیچ درو سرخ و زرد نیست
مردی که هیچ جامه ندارد با اتفاق بهتر ز جامه که درو هیچ مرد نیست
سلیم در بعض نسخ کریم ۱۴۱ قارون در اینجا مراد دولت مند و مالدار استیم ضد کریم دگرگون شود
به گردد ۱۴۲ کرم پیشه یعنی مرد کریم نان مفعول در نیابد است نهادش الخ طبعش غنی
باشد کهاکان ۱۴۳ مروت در بعض نسخ سخاوت زمین همچو زمین سرمایه دولت و مال
۱۴۴ عجب دارم در بعض نسخ عجب باشد عجب الخ بعید است که انسانیت را ضایع کند
یعنی مایه سخاوت مفقود سازد ۱۴۵ نعمت نهادن مراد از مال نهاده داشتن و صرف نه کردن
است که ناخوش الخ یعنی آبی که روان نباشد و در حائی بسیار قرار کند بویش بد کند

چه می خواهم از طارم افراشتم
 همیخیم بس از بهر بگذاشتم
 ممکن خانه بر راه سیل ای غلام
 که کس را نکشت این عمارت تام
 نه از معرفت باشد و عقل و رای
 که بر ره کند کاروانی سرای

یکی سلطنت ران صاحب شگوه
 فرو خواست رفت آفتابش بکوه
 بشیخی در آن بقعه کشور گذاشت
 که در خانه قایم مقامی نداشت ۱۲۰
 چو خلوت نشین کوس دولت شنید
 دگر ذوق در کنج خلوت ندید
 چپ و راست لشکر کشیدن گرفت
 دل پردلان زور میدن گرفت
 چنان سخت بازو شد و تیز چنگ
 که از جنگ جویان طلب کرد جنگ
 ز قوم پراکنده خلقی بگشت
 دگر جمع گشتند هم رای و پشت
 چنان در حصارش کشیدند تنگ
 که عاجز شد از تیرباران و سنگ ۱۲۵
 بر نیک مردی مرستاد کس
 که صعیم فرومانده فریادرس

۱۲۶ طارم خانه چوبین افراشتن یعنی خانه را بلند ساختن همیخیم این مقدار خانه مرل بس است ۱۲۷ بر راه سیل که دنیا مر سیل فناست نکشت نشد ۱۲۸ کاروانی مسافری ۱۲۹ فرو خواست الخ مراد وقت مرک او رسید ۱۳۰ بشیخی الخ یعنی در آن جایگاه شیخی بود بان شیخ سلطنت را وصیت کرد که در الخ که پسرش نبود ۱۳۱ خلوت نشین یعنی آن شیخ دگر الخ پس اختیار سلطنت کرد ۱۳۲ پردلان بهادران زورمیدن قوت دادن ۱۳۳ سخت بازو یعنی قوی ۱۳۴ خلقی جماعتی جمع گشتند قوم پراکنده مراد از دشمنان هر جا بسیاری را کشت باقی کسان که بودند جمع گردیدند و هم رای و هم پشت یعنی متفق در فکر و مظاهره شدند ۱۳۶ بر نیک مردی در بعض نسخ پیروی طریقت صعیم فرومانده یعنی سخت فرومانده ام

گدرا کند یک درم سیم سیر فریدون بملک عجم نسیم سیر
 نگهبانی، ملک و دولت بلاست گدا پادشاه است و نامش گداست
 گدائی که بر خاطرش بند نیست به از پادشاهی که خرسنده نیست
 بخسپند خوش روستائی و جفت بدوقی که سلطان در ایوان نخفت
 اگر پادشاه هست و شکر پینه دوز چو خفتند گردد شب هر دو روز ۱۲۰
 و شکر سیل مرگ آمد و مهر دو برد چه بر تخت سلطان چه بر دشت گرد
 چو بینی توانگر سر از کبر مست برو شکر یزدان کن ای تنگ دست
 نداری بحمد الله آن دست رس که بر خیزد از دستت آزار کس

شنیدم که صاحب دلی نیک مرد یکی خانه بر قامت خویش کرد
 یکی گفت می دامت دست رس کزین خانه بهتر کنی گفت بس ۱۲۵

۱۱۷ نگهبانی بآه مصدریه است و این لفظ مبتداست مضاف بلفظ ملك و دولت
 و لفظ بلاست خبر مبتداست گدا الخ در حقیقت گدا پادشاه است
 و او بظاهر گداست ۱۱۸ گدائی حرف یا برای وحدت نوعیه است
 که بر الخ که غم جهان ندارد که خرسند نیست که طبع اقلیمی دیگر دارد
 ۱۱۹ و جفت یعنی و زنش ذوق لذت و آرام نخفت آنچنان نخسپند ۱۲۰ پینه
 پارچه که بر جامه و خرقة دوزند پینه دوز خرقة دوز سردد الخ شب
 هر دو منقضی شود و بروز رسد ۱۲۱ و هر دو برد یعنی پادشاه و گدا چون
 میرسد ۱۲۲ یزدان یعنی خدای تعالی ۱۲۳ بحمد الله یعنی سوگند حمد الله
 ۱۲۴ یکی خانه الخ خانه بنیاد کرد که از قامتش بلند نبود ۱۲۵ می دامت الخ
 یعنی قدرت تو می دامت که از این خانه خانه بهتر و بالاتر کنی

- یکی طُفَلِ دَندان بر آورده بود
 که من نان و برکت از کجا آرمش
 چو بیچاره گفت این سخن پیش جُفت
 مخور هَوَلِ اِبلیس تا جان دید
 توانست آخر خداوندِ روز
 بکارنده، کودک اندر شکم
 خداوندگاری که عبدی خرید
 ترا نیست آن تکلیف بر کردگار
 شنیدم که در روزگار قدیم
 نه پنداری این قول معقول نیست
 چو طفلی اندرون دارد از حرص پاک
 حبر ده بدرویش سلطان پرست
- پدر سر بفکرت فرو برده بود
 مردّت نباشد که بگذارمش ۱۰۵
 نگر تا زن او را چه مردانه گفت
 همان کس که دندان دهد نان دهد
 که روزی رساند تو چندین مسوز
 نویسنده، عمر و روزیت هم
 بدارد فکیف آنکه عبد آفرید ۱۱۰
 که مملوک را بر خداوندگار
 شری سنگ در دست ابدال سیم
 چو راضی شری سیم و سنگت یکست
 چه مُشتی زرش پیش همت چه خاک
 که سلطان ز درویش مسکین ترست ۱۱۵

۱۰۵ برك در اینجا مراد توشه که بگذارمش ترك کم او را بی رزق ۱۰۶ جفت زوجین
 ۱۰۷ مخور هول ابلیس بحکم آن الشيطان بعدکم الفقر بفقر بترساند تو تخویف او را
 قبول مکن و بدان فریفته مشو جان دهد بپرد همان کس آن کس حق تعالی است
 ۱۰۸ تو چندین مسوز تو اینقدر پریشان مشو ۱۰۹ نگارنده نقش کننده اندر شکم
 در رحم نویسنده اندازه کننده ۱۱۰ خداوندگاری الخ خواجه که بنده را خرید در بازار
 بدارد بپرورد فکیف کی باشد که نه پرورد ۱۱۱ آن تکیه اشارت مضمون مصرع ثانیست
 بر کردگار اعتماد بر رزاقی حق تعالی ۱۱۲ در روزگار قدیم در زمان سابق ابدال اولیاء الله
 که کرامت ایشان بود ۱۱۳ راضی قناعت کننده ۱۱۴ اندرون دل چه مشتی الخ چنانکه بمستی
 خاک بازی کند بمستی زر نیز بازی کند ۱۱۵ سلطان پرست وصف ترکیبی صفت درویش است

بلاجوی باشد گرفتار آرز
 ۹۵ من و خانه من بعد نان و پیماز
 جوینی که از دست بازو خورم
 به از میده بر خوان اهل کرم
 چه و اینکه خفت آن فرومایه دوش
 که بر قبله دیگران کرد گوش

یکی کُرب در خانه زال بود
 روان شد بهمانسرای امیر
 چکان خورش از استخوان می دوید
 ۱۰۰ همی گفت واز هول جان می دوید
 که گرجستم از دست این تیرزن
 من و موش و ویرانه پیرزن
 نیرزد عمل جان من زخم نیش
 قناعت بگور بدوشاب خویش
 خداوند از آن بنده خرسند نیست
 که راضی بقسم خداوند نیست

۹۵ من بعد پس ازین بلا جوی الخ یعنی هر که گرفتار آرز است مبتلای بلا می باشد من آرز را دفع ساختم من بعد از خانه بدیگر جا نخواهم رفت و بنان و پیماز خود بخواهم ساخت ۹۶ جوینی يك نان جو میده آرد كنندم دو باره بیخته و نام حلوائی است که از چند میوه و شکر پزند خوان سفره ۹۷ کرد گوش امید می داشت و منتظر بود قبله در بعض نسخ سفره ۹۸ زال پیرزن ۹۹ روان شد آن گریه فقیر ۱۰۰ چکان صیغه مشبهه است از چکیدن می دوید بسوی خانه پیرزن از هول جان از بیم و هیبت آن ۱۰۱ که گرج الخ اگر خلاص شوم از مردن قناعت بر موش خوردن خواهم نمود و از ویرانه پیرزن بجای دیگر نخواهم رفت ۱۰۲ نیرزد الخ یعنی ای جان من برای غسل زخم نیش خوردن نباید دوشاب شیره خرما ۱۰۳ خرسند نیست راضی نباشد قسم بهره

یکی را ز مردان روشن ضمیر
 امیر ختن داد طاقی حریر
 زشادی چو کلبرک خندان شکفت
 بپوشید دستش بپوشید و کفت
 چه خوب است تشریف شاه ختن
 وزان خوبتر خرقه خوشتن
 شکر آزاده بر زمین خُصَب و بس
 مکن بر قالی زمین بوس کس

یکی نان خورش جز پیمازی نداشت
 یکی گفتش ای سفید روزگار
 بخواه و مدار از کس ای خواجه باک
 قبا بست و چابک نوردید دست
 شیدم که می کفت و خون می گریست
 که مر خوشتن کرده را چاره چیست
 چو دیگر کسان برک و سازی نداشت
 برو طبعی از خوان یغما بسیار
 که مقطوع روزی بود شرمناک
 قبایش دریند و دستش شکست
 که مر خوشتن کرده را چاره چیست

۸۶ ختن نام ولایتی از ترکستان قریب ولایت خطا طاقی کهری ۸۷ دستش ضمیر راجع
 بامیر است بپوشید طاقرا در بعض نسخ

امیر ختن جامه از حریر
 بپوشید و بوسید دست و زمین
 پییری فرستاد روشن ضمیر
 که بر شاه عالم هزار آفرین

۸۸ خرقه در بعض نسخ ژنده ۸۹ آزاده خطاب است و بس اکتفا کن قالی
 مخفف قالین است و می گویند زیلوچه یعنی کلم و پلاس كوچك ۹۰ برک و ساز
 بمعنی برک و نواست ۹۱ سفید زبون یکی الخ در بعض نسخ پراکنده
 گفتش ای خاکسار طبعی چیزی بخته خوان یغما درینجا مراد از لشکر شاهی
 ۹۲ که مقطوع الخ زیراچه کسیکه شرمناک است او مقطوع روزی می شود چه الحیاء
 تمنع الرزق ۹۳ نوردید دست یغما رفت دریدند در یغما ۹۴ چاره چیست درمان
 نیست در بعض نسخ این مصراع چنین است که ای نفس خود کرده را چاره چیست

میان بست مسکین و شد بر درخت
 رئیس ده آمد که این را که گشت
 شکم دامن اندر کشیدش ز شاخ
 نه هر بار خرما توان خورد و برد
 شکم بند دست است و زنجیر پای
 سراسر شکم شد مَلَخ لاجرم
 ۷۵ وز آنجا بگردن در افتاد سخت
 بگفتم من بائنه بر ما درشت
 بود تنگ دل رودگان فراخ
 آت انبار بد عاقبت خورد و مرد
 شکم بنده کمتر پرستد خدای
 ۸۰ پایش کشد مور کوچک شکم

یکی نیشکر داشت در طَبَقَرِی
 بصاحب‌دلی گفت در کنج ده
 بگفت آن خردمند زیبا سرشت
 ترا صبر بر من نباشد مگر
 حلالت ندارد شکر در پیش
 چپ و راست گردنده بر مشتری
 که بستان و چون دست یابی به
 جوابی که بر دیده باید نوشت
 و لیکن مرا باشد از نیشکر
 ۸۵ چو باشد تقاضای تلخ از پیش

۷۵ مسکین یعنی آن کس و شد بر درخت رفت ببالای او ۷۷ شکم الخ پس
 او را شکم کشت رودگان جمع روده ۷۸ نه هر الخ هر بار خرما خوردن
 و بردن نباشد لت انبار و لتبار و لتبر کاهل و بسیار خوار را گویند ۸۰ سراسر
 شکم شد یعنی همه شکم است پایش الخ مور که کوچک شکم است او را بگفتند
 و بخورد ۸۱ طَبَقَرِی طَبَقَه در بعض نسخ طیفری چه الخ یعنی هر طرف می گشت
 و خریداری جست ۸۲ بصاحب‌دلی الخ یعنی صاحب‌دلی در کنج ده بود او را
 بگفت که نیشکر بخر چون ثمن آن بدست تو آید ادا کن ۸۳ زیبا سرشت
 خوب طبیعت ۸۴ ترا الخ یعنی ترا بر ثمن نیشکر صبر نه باشد که هراینه تقاضا
 خواهی کرد مرا باشد صبر ۸۵ تقاضا یعنی وام باز خواستن از پیش از عقب او

بتنگی نریزاندت روی رنگ
 کشد مرد پر خواره بار شکم
 شکم بنده بسیار بینی خجل
 دروغ آدمی زاده، پر محل
 ممکن رحم بر کاو بسیار بار
 ۷۰ که بسیار خُصَب است و بسیار خوار
 چو خر تن بجور کسان در نهی

چه آوردم از بصره دانی عجب
 تنی چند در خرقة راستان
 حدیثی که شیرین تر است از رطب
 گذشتیم بر طرف خرماستان
 یکی در میان معده انبار بود
 ازین تنگ چشمی شکم خوار بود

۶۶ نریزاندت متعدی ریزیدن است رنگ مفعول اوست ۶۷ پر خواره بسیار
 خوار بار شکم ثقلت معده و کسر در نیابد در بعضی نسخ چو چیزی نیابد و در
 بعضی چو چیزش نماند ۶۸ شکم بنده بسیار خوار که همه دم در فکر خوردن
 باشد حجل شرمنده و تنگدل شکم نزد الخ تنگ شدن شکم بکم خوردن
 بهتر است از تنگ شدن دل بنایافتن ۶۹ پر محل عالی مقام انعام بل هم اصل
 اشارت است بان آیه کریمه که در سوره اعراف است ۷۰ که بسیار الخ
 پس بسیار خسبیدن و بسیار خوردن جرم عظیم است ۷۱ چو کاو الخ یعنی
 اکثر می خواهی که همچو کاو فربه شوی تن بجور الخ تحتل جور مردان
 کنی ۷۲ بصره نام شهر است مشهور از عراق عرب رطب خرماى تر ۷۳ در خرقة
 راستان در لباس صوفیان ۷۴ معده انبار کنایه از کسی است که پر
 شکم بخورد و حریص باشد تنگ چشمی حریصی شکم خوار بود بسیار می خورد

برو خواجه کوتاه کن دست از
 کسی را که درج طمع در نوشت
 چه می بایت ز آستین دراز
 نباید بکس عبد و خادم نوشت
 توقع براند زهر مجلس
 بران از خودش تا نراند کست

یکی را تب آمد ز صاحب دلاں
 بگفت ای پسر تلخی، مردم
 کسی گفت شکر بخواه از فلاں
 به از جورِ رونی رُشش بردم
 شکر عاقل از دست آنکس نخورد
 که روی از تکبر برو میر که کرد
 مرو در پی، هر چه دل خواهدت
 که تمکین تن نور جان کاهدت
 کند مرد را نفس آماره خوار
 اگر هوشمندی عزیزش مدار
 اگر هر چه باشد مرادت خوری
 زدوران بسی نامرادی بری
 تنور شکم دمبدم تا فتن
 مصیبت بود روز نیافتن
 ۶۰
 ۶۵

۵۶ برو الخ یعنی خواجگی دست حرص کوتاه کردن است بدان سعی کن ۵۷ درج حقه
 جواهر نباید و نشاید بکس از بهر طلب چیزی ۵۸ توقع رجا و طبع زهر مجلس از هر مجلس
 ترا بران امر است از راندن از خودش ضمیر راجع توقع است ۵۹ تب حبی یکی را الخ
 یعنی کسی را از اهل دلاں حبی گرفت و از بهر علاج و تصحیح مزاج بشکر حاجت افتاد شکر
 بتشدید کاف از بهر وزن است از فلاں نام کسی را یاد کرد که بخمیل و ترش روی معروف بود
 ۶۰ بگفت آن صاحب دل تلخی، مردم مرارت موت من ۶۱ شکر مفعول نخورد است عاقل فاعل
 اوست سرکه کرد یعنی رویش ترش کرد ۶۲ مرو الخ مرو در عقب هر چیزی که دل تو آن را
 خواهد تمکین تن قدرت دادن ببدن نور جان کاهدت نور جان تو ناقص کند ۶۳ خوار حقیر
 عزیزش ضمیر راجع بنفس آماره است عزیزش مدار و مرادش مده ۶۵ تنور محل نان پختن
 تنور شکم دمبدم تا فتن و مراد نفس را درو پختن مصیبت اذیت و سختی و اندوه تا یافتن مراد را

وگر هر دمت نفس گوید بده بخوارے بگردانت ده بده
 تنامت سر افرازد ای مردِ بوش سر پر طمع بر نیاید زدوش

یکی با طمع پیش خوارزم شاه شنیدم که شد باهدای پگاه
 چو دیدش بخدمت دوتاگشت و راست دگر روی بر خاک مالید و خاست
 پسر گفتش ای بابک ناجوی یکی مشکلت می پرسم بگوی ۵۰
 تکلفتی که قبله ست خاک حجاز چرا کردی امروز ازین سو نماز
 مبر طاعت نفس شهوت پرست که هر ساعتش قبله دیگر است
 طمع آب رونی تو تر بریخت برانی دو جو دامنی در ریخت
 چو سیراب خواهی شرن زاب جوی چرا ریزی از بهر برف آب روی
 مگر کز تنعم شکیم شوی وگر نه ضرورت بدرها شوی ۵۵

۴۷ سر افرازد سر را بلند سازد بر نیاید زدوش زیرا هر دم در رکوع و خضوع باشد
 ۴۸ یکی با طمع یعنی مردی طبعکار شد رفت ۴۹ چو دیدش ضمیر فاعل که مستتر است
 راجع بیکست و ضمیر بارز راجع است بخوارزم شاه دوتا خمیده ۵۰ پسر گفتش پسرش
 باوی بود این حالت را دید و گفت بابک تصغیر باب است و باب مرادف پدر است بگوی
 جواب من ۵۱ تکلفتی استفهام تقریری است ۵۲ مبر الخ یعنی نفس شهوت پرست را
 مطیع مشو ساعتش ضمیر راجع بنفس مذکوره است ۵۳ بریخت ضمیر فاعل که
 مستتر است راجع بطمع است یعنی حرص آب روی و وقار می ریزد دامنی در رشته
 در را گویند برای الخ یعنی از بهر متاع قلیل عرض خطیر و کثیری ریزد ۵۴ از بهر برف
 برای طلب او ۵۵ تنعم لذت حاصل کردن از نعمت شکیم صبر کننده و گرنه اگر صابر
 نشوی ضرورت بالضروری بدرها شوی بدرها روی یعنی در بدر عرض حاجت کنی

مجال سخن تا نیایی مگوی چو میدان نه بینی بکهدار گوی
مگوی و من تا توانی قدم از اندازه بیرون وز اندازه کم

برو اندرونی بدست آر پاک شکم پر نخواهد شد الا بخاک
ما حاجتی. شانه، عاج داد که رحمت بر اخلاقِ حجاج باد
شنیدم که باری شکم خوانده بود که از من بنوعی دلش مانده بود. ۴۰
بینداختم شانه کاین استخوان نمی بایدم دیگرم شک فخوان
مپندار اگر سرکه، خود خورم که جور خداوند حلوا برم
قناعت کن ای نفس بر اندکی که سلطان و درویش بینی یکی
چرا پیش خسرو بخوابش روی چو یکسو نهادی طمع خسروی
وگر خودپرستی شکم طلبه کن در خانه، این و آن قبله کن ۴۵

۳۷ مگوی سخن را از اندازه الخ مضمون این مصراع قید است از بهر دو فعل ۳۸ اندرونی بدست آر پاک یعنی تصفیه قلب کن ۳۹ حاجتی یکی از دو یا برای وحدت است شانه، عاج یعنی آن شانه از استخوان پیل ساخته بود حجاج جمع حاج ۴۰ شنیدم الخ یعنی مرا رسید که او مرا دشنام داد و شک خوانده بود مانده رنجیده ۴۱ بینداختم شانه را پیش آن حاجی و گفتم دیگرم دیگر بار مرا ۴۲ اگر سرکه، خود خورم با وجود تلخی آن که جور الخ کسی که بمن حلوا دهد جور او کشم ۴۳ قناعت کن الخ یعنی احتیاج باهل دنیا بسبب عدم قناعت است بچیز اندک چون قناعت کنی بچیز اندک احتیاج باهل دنیا مانند پس فقیر و غنی نزد تو یکسان باشد ۴۴ پیش خسرو نزد پادشاه خواهش خواستن یعنی گدائی کردن چو یکسو الخ در بعض نسخ تو ترک طمع کن که خسرو توئی ۴۵ خودپرستی و تن پروری طلبه کن از بهر پرکردنش قبله کن سجاده گاه کردان

مگر می نیننی که در او دوام
 نینداخت جز حریص خوردن بدام
 پلنگی که گردن کشد در وحوش
 بدام افتد از بهر خوردن چو موش
 چو موش آنکه نان و پنیرش خوری
 بدامش در افتی و تیرش خوری

شکم صوفی را زبون کرد و فرج
 ۲۰ دو دینار بر مهر دو آن کرد خرج
 یکی گفتش از دوستان در نُهفت
 چه کردی بدین مهر دو دینار گفت
 بدیناری از پشت رانم نشاط
 بدیگر شکم را کشیدم بساط
 فرومایگی کردم و ابله‌ای
 که این همچنان پُر نشد دان تی
 خداش لطیف است و گرسمری
 چو دیرت بدست او فتد خوش خوری
 سر آنکه ببالاش نهد بوشمند
 ۲۵ که خوابش بقهر آورد در کند

۲۷ در چارپایان درنده دام چارپایان غیر درنده ۲۸ وحوش جمع وحش
 که یعنی جانور وحشی است گردن کشد از وحوش تکبر کند بر ایشان
 ۲۹ آنکه از کسی تیرش خوری و جفایش بری ۳۰ صوفی یکی از دو
 یا برای وحدت است فرج مراد آلت جماع است و این عطف بر شکم
 است آن صوفی ۳۱ گفت صوفی در جوابش ۳۲ از پشت از صلب نشاط یعنی
 منی را که خداوند رفیق و شهوت است بدیگر بدینار بدیگر شکم را کشیدم
 بساط طعام خوردم از بساط در بعضی نسخ سماط ۳۳ این شکم پر نشد باز
 خوردنی می خواهد آن پشت تهی نشد از منی باز مدفع می جوید ۳۴ غذا
 طعام سرسری مراد مقابل لطیف است چو دیرت الخ چون دیر بدستت افتد
 تمام کسرسنه باشی خوش خوری ترا شیرین آید و منتفع شوی ۳۵ سر آنکه
 ببالاش نهد یعنی آن وقت بخسبد بقهر آورد در کند یعنی غالب گردد

که شر پالهنک از کفت در کسخت
 تن نویشتن کشت و خون تو ریخت
 باندازه خور زاد اگر مردی
 چنین پر شکم آدمی یا نمی
 درون جای قوت است و ذکر و نفس
 تو پنداری از بهر نان است و بس ۲۰
 بجا ذکر کُنجد در انبسان آرز
 بسختی نفس می کند پا دراز
 ندارند تن پروران آشکی
 که پر معده باشد ز حکمت تهی
 دو چشم و شکم پر نگرود بیچ
 تی ۷۰ ستر این روده بیچ بیچ
 چو دوزخ که سیرش کنند از وقید
 دگر بانگ دارد که بل من مزید
 همی میردت عسی از لاغری
 تو در بند آنی که خر پردری ۲۵
 بدین ای فرومایه دنیا مخ
 تو خررا با نخیل عسی مخ

۱۸ پالهنک مخفف از پالهنک و آن دوالی و ریسمانی را گویند که بر کنار لجام
 اسپ بندند از کفت از دست تو ریخت فاعل هر سه فعل ضمیر مستتر است
 راجع بکرهء توسن ۱۹ زاد توشه را آدمی یا خوی استقام است ۲۰ قوت
 خورش از بهر نان است یعنی برای پر کردن از طعام است و بس نه برای
 چیزی دیگر ۲۱ ذکر یاد آلهی بسختی الخ زیرا که از آن نفس بسختی
 می بر آید ۲۲ ندارند الخ یعنی تن پروران آگاه نیستند ازین قضیه پر معده
 بسیار خورده ۲۳ بهتر از پر شدن روده امعا ۲۴ سیرش کنند پر گردانند
 وقید هیزم آتش هل من مزید آیا هست زیاده ازین اشارت بان آیه کریمه
 است که در سورهء قاف است یوم نقول لجهنم هل امتلات و تقول هل
 من مزید ۲۵ همی میردت عسی عسیء تو همی میردت معنی مجاسی عسی روح
 انسانی است لاغری یاء مصدریه است خر مراد تن پروری یاء خطاب
 است ۲۶ بدین الخ پس ارباب صلاح و اصحاب علوم دین و علمرا باهل
 دنیا فروختن و از ایشان متاع دنیا و اسباب تن پروری خریدن خریست

خُفْکُ نیکبختی که در گوشه بدست آرد از معرفت توست،
 بر آنان که شد سیر حق آشکار نکردند باطل برو اختیار
 ولیکن چو ظلمت نداند ز نور چه دیدار دیوش چه رخسار حور ۱۰
 تو خود را ازان در چه انداختی که چه را زره باز نشناختی
 بر اوج فلک چون پرد جره باز که در شهرش بسته شد سبک آرز
 کت دامن از چنگ شہوت ربا کنی رفتی تا سدرۃ المنتہا
 بکم خوردن از عادت خویش خورد توان خوشتن را ملک خوی کرد
 بجاشیر وحشی رسد در ملک شاید پدید از تری تا فلک ۱۵
 نخست آدمی سیرتی پیش کن پس آنکه ملک خوئی اندیش کن
 تو بر کره، توسنی بر کمر نگر تا نه پیچید ز حکیم تو سر

۸ در گوشه در کنج قناعتی و فراغتی توشه زاد راه یعنی نصیبی ۹ بر آنان الخ بر کسانی
 که سخن حق ظاهر شد آنها حق را گذاشته اختیار باطل نکردند ۱۰ ولیکن الخ کسی که
 ظلمت و نور را فرق نکند چه دیدار الخ در نظرش یکسان است مراد نزد او حق و باطل
 مساویست ۱۱ ازان جهت در چه انداختی در ورطهء هلاک افتادی که چه را الخ بلکه چاه را
 راه پنداشتی ۱۲ چون پرد چگونه رسد جره باز باز نرو و باز جوان ۱۳ کرت الخ که
 از دست شہوت خلاص یابی سدرۃ المنتہا درختی است از کنار بر آسمان هفتم و می گویند که
 نام مقام جبرئیل عم بر آسمان هفتم ۱۴ بکم خوردن در بعض نسخ بکم کردن بکم خوردن
 از عادت خویش بسبب کم خوردن از معتاد خود خورد با او رسمی یعنی طعام است
 در بعض نسخ کسی کو کم از عادت خویش خورد ۱۶ پس آنکه پس از آن ۱۷ کره
 بچہ اسپ توسنی یا برای خطاب است توسن اسپ سرکش و حرون و جهنده باشد بر کمر
 کبابه از سوار بودن است نگر نظر کن و غافل مباش مراد از کره توسن نفس اماره است

باب ششم در قناعت

حدارا ندانست و طاعت نکرد که بر بخت و روزی قناعت نکرد
 قناعت توانگر کند مردرا خبر کن حریص جهان کردرا
 سگونی بدست آور ای بی ثبات که بر سنگ گردان زوید نبات
 پرور تن از مرد رای و مشی که اورا چو می پروری می کشی
 خردمند مردم بُسر پرور اند که تن پروران از هنر لاغر اند
 خور و خواب تنها طریق دد است برین بودن آئین نابخرد است
 کسی سیرت آدمی کوشش کرد که اول سبک نفس خاموش کرد

۱ که کسی که قناعت خرسندی و بسندگاری بر آنچه که باشد ۲ توانگر کند غنی
 کرداند خبر کن خبر ده حریص الخ که مرد حریص ازین غافل است ۳ سکون
 آرمیدن بدست آور تحصیل کن ثبات بر جای بودن مراد قرار ۳ مپرور تن فربه
 مکن اورا هس مخفف هوش می کشی فریبی سبب هلاک است ۵ مردم مردمان
 تن پروران آنان که تن پرورند لاغر اند لاغر از چیزی بودن کنایه از عاری و تهی
 بودن است ۶ خور و خواب تنها همان خوردن و خواب کردن طریق دد است راه
 سباع و بهایم است برین بودن در آن دو کار شدن آئین نابخرد است رسم بی عقلی است

	گر آوازه خواهی در اقلیم فاش	برون حله کن کو درون حشو پاش
۱۹۵	ببازی تکلفت این سخن بایزید	که از منکر ایمن ترم کز مرید
	کسانی که سلطان و شاهنشاند	سراسر گدایان این درشک اند
	طبع در گدا مرد معنی نه بست	نشد کرفتن در افتاده دست
	همان به سر آبستن گوهری	که همچون صدف سر بخود در بری
	چو روئی پرستیدنت در خداست	اگر جبرئیلت نه بیند رواست
۲۰۰	ترا پند سعدی بس است ای پسر	اگر گوش گیری چو پند پدر
	سر امروز گفتار ما نشنوی	مبادا که فردا پشیمان شوی
	ازین به نصیحت شری بایست	ندانم پس از من چه پیش آیت

۱۹۴ گر آوازه الخ که مشهور آفاق شوی حله ازار و رداء برون حله کن ظاهره
 باعمال ریائی آراسته کردان حشو پنبه و آستر پاش امر است از پاشیدن یعنی
 درونت را پباش ۱۹۵ بازی کزاف این سخن مشار الیه مصراع ثانیهست بایزید
 بسطامی قدس سره که از الخ یعنی منکر من بدی من شوید ازو انکسار
 نفس حاصل کنم اما مرید من نیکی من گوید نفس مرا غرور دهد و مشهور انام
 کردند ۱۹۶ سراسر الخ در بارگاه آلهی نیستی نمایند لازم بدین سبب از شهرت
 و از وحام رسته اند که طبع الخ ۱۹۷ دست گرفتن بمعنی مدد کردن و راه نمائی
 کردن است ۱۹۸ آبستن بمعنی آبست سر بخود در بردن کنایه از سکوت
 ورزیدن و متمهل بودن است ۱۹۹ چو روئی پرستیدنت چون روی عبادت
 تو رواست درخور است مراد ترا باید که جبرئیل نیز از حال تو اطلاع نیابد
 ۲۰۰ گوش گیری بشنوی ۲۰۱ نشنوی قبول نکنی و بموجب آن عمل نمائی فردا
 مراد قیامت است ۲۰۲ ازین الخ در بعض نسخ ازین پند اگر کار نکشایدت

من آبِ روئی ریا را محلّ که این آب در زیر دارد و محلّ
 چو در خُفیه بد باشی و خاکسار چه سود آبِ ناموس بر روی کار
 بروئی ریا خرقه سهل است دوخت گرش با خدا در توانی فروخت
 چه دانند مردم که در جامه کیست نویسنده داند که در نامه چیست
 چه وزن آورد جائی انبان باد که میزان عدل است و دیوان داد ۱۹۰
 مرئی که چندین ورع می نمود بدیند بیچش در انبان نبود
 کنند ابره پاکیزه تر ز آستر که این در حجاب است و آن در نظر
 بزرگان فراغ از نظر داشتند ازان پرئیان آستر داشتند

۱۸۶ محلّ یعنی پایگاه و حلّ کلّ سیاه ۱۸۷ در خفیه پنهان خاکسار کلّ آلود ناموس مراد
 از ریا بر روی کار بحسب الظاهر ۱۸۸ دوخت بمعنی مصدر است گرش الخ یعنی ریا را
 بحضرت خدا فروختن و آنرا فریقین ممکن نیست ۱۸۹ در جامه در خرقه
 کیست مخلص است یا مرئی نویسنده کاتب ۱۹۰ چه وزن الخ مصنف عمل
 مرئی را بانبان تشبیه کند که او با باد پر شده باشد یعنی انبانی که با باد پر شده باشد
 چه وزنش باشد نزد خدای تعالی ۱۹۱ نمود بمرمان بدیدند به بینند همیشه الخ چیزی
 در انباشن نبود در بعضی نسخ اینجا سه بیت واقع شده که مضمونش تعلیم اخلاص است
 اکثر هست مرد از هنر بهره ور هنر خود بگوید نه صاحب هنر
 اضر مشک خالص نداری مگوی و گر هست خود فاش گردد بیوی
 بسوگند کفتن که زر مغریست چه حاجت محک خود بگوید که چیست
 ۱۹۲ کنند مردمان ابره روی قبا آستر باطن که این الخ یعنی چون ابره از آستر بهتر باشد
 مردمان آنرا بیرون پوشند بیکدیگر نمایند اما آنان که مخلصان اند از نظر خلق فراغ
 دارند که درون ایشان از برون بهتر باشد که نیکی را پوشیده دارند ۱۹۳ فراغ از نظر
 داشتند یعنی از نمودن اعمال و دیدن خلق فارغ بودند ازان یعنی از آن جهت پرئیان
 حریر چینی آستر داشتند یعنی اعمال حسنه را پوشیده داشتند زیرا شهرت نمی خواستند

یکی بر در خلق رنج آزماے
 چه مزدش دهد در قیامت خدای
 ز عمر ای پسر چشم اجرت مدار
 چو در خانه زید باشی بکار
 نگویم تواند رسیدن بدوست
 درین ره جز آنکس که رویش در اوست
 ره راست رو تا بمنزل رسی
 تو بر ره نه زین قبیل واپسی
 چو گدای که عصار چشمش به بست
 دوان تا بشب شب هم آنجا که هست ۱۸۰
 کسی کو بت بد ز مِحْرَاب روی
 بگوشش گواهی دهند اهل کوی
 تو هم پشت بر قبله در نماز
 کثرت در خدایست روئی نیاز
 درختی که بخش بود بر قرار
 بسپرد که روزی دید میوه بار
 کثرت بیخ اخلاص در بوم نیست
 ازین در کسی چون تو محروم نیست
 هر آن کافکند تخم بر روی سنگ
 جوی وقت دَخلش نیاید بچشم ۱۸۵

۱۷۶ یکی بر الخ یعنی کسی که مرئی باشد عهش از بهر دیدن خلق بود نه از برای حق
 تعالی مزد ثواب خدای که عمل او نکرده است و مستحق اجرت نگشته ۱۷۷ چشم یعنی
 امید بکار در عمل ۱۷۸ بدوست بحق تعالی درین ره در طریقت در اوست اشارت است
 بدوست در بعض نسخ که رویش بدوست ۱۷۹ توای مرئی در ره نه در راه غی
 روی قبل بمعنی سویست واپسی قطع مسافه نمی کنی پس کسی که مرئی باشد عمل بسیار
 کند اما قطع مسافه نکند فکیف که بمنزل رسد ۱۸۰ گوی حرف یا برای وحدت است
 نوعیه عصار روغن گیر چشم ضمیر راجع بگاو است دوان تا شب یعنی از اول روز
 تا باخترش دود اما شب الخ قطع مسافه نکند ۱۸۱ گو که او کسی الخ یعنی کسی
 که پشت بمِحْرَاب کند و بران وجه نماز گذارد اهل گوی کنایه از علماست ۱۸۳ بر قرار
 قائم و مستحکم ۱۸۴ بوم مملکت ازین در از باب آلهی کسی الخ که هرگز بر نداری
 و عمل تو ضایع گردد ۱۸۵ هر آن کافکند هر آن کسی که افکند بر روی سنگ
 نه بر خاک جوی یاء وحدت است وقت دخل در زمان بر داشتن غله بچشم بدستش

پس این پیر از آن طفل نادان تراست
 کلید در دوزخ است آن نماز
 اگر جز بحق می رود جاده‌ات
 سیه کاری از زردبانی فستاد
 پسر چند روزی بگرفتن گرفت
 بخواب اندرش دید پرسید حال
 بگفت ای پسر قصه بر من بخوان
 نکو سیرتی بی تکلف برون
 بسزدیک من شب رو راهزن
 که از بهر مردم بطاعت در است
 که در چشم مردم گذاری دراز
 در آتش فشاند سجاده‌ات
 شنیدم که بم در نفس جان بداد ۱۷۰
 دگر با حریفان نشستن گرفت
 که چون رستی از حشر و نشر و سوال
 بدوزخ فتادم من از زردبان
 به از نیک نامی خراب اندرون
 به از فاسق پارسا پسرین ۱۷۵

۱۶۷ که از الخ که از بهر خلق در طاعت است نه از بهر حق تعالی ۱۶۸ کلید الخ
 مفتاح باب جهنم است آن صلوات در چشم مردم پیش مردمان پس اخلاص آن است
 که مردم در نزد تو همچو شتر باشد چنانکه شتربان چون نزد شترش نماز گذارد
 نمآیدن بستر بخاطرش نیاید حال مخلص نیز نزد مردم چنین باید ۱۶۹ جاده راه
 در آتش فشاند در دوزخ گسترانند یعنی خواهند انداخت ۱۷۰ سیه کاری یعنی مرئی
 شخص هم در نفس فی الحال ۱۷۱ حریفان مصاحبان دگر الخ چنانکه زندگانی پس از
 مردگان روزی چند ماتم زده باشند پس از آن فراموش کنند ۱۷۲ بخواب اندرش دید
 اندر خواب دیدش یعنی پسر پدر را در خواب دید پرسید حال پسر پرسید حال پدر
 چون رستی چگونه خلاص شدی حشر و نشر روستخیز ۱۷۳ قصه خبر بدوزخ فتادم
 یعنی بعد از گرفتار شدم ۱۷۴ نکو سیرتی الخ یعنی کسی که سیرت او نیکو باشد اما
 بیرونش بی تکلف باشد یعنی لباس صوفیان بپوشید از نیک نامی الخ از پارسائی خراب اندرون
 یعنی ظاهرش معور و باطش خراب بود ۱۷۵ راهزن دزد و قطاع طریق به از الخ
 به از آن شخص است که در حد نفس خود فاسق باشد لباس زاهدانه پوشیده بود

- کسانی که فعلت پسندیده اند هنوز از تو نقش برون دیده اند
 چه قدر آورد بنده خور دیس که زیر قبا دارد اندام پیس
 نشاید بدستان شدن در بیشت که بازت رود چادر از روی زشت
 شنیدم که نابالغی روزه داشت بصد محنت آورد روزی بچاشت ۱۶۰
 بکتابش آن روز سابق نبرد بزرگ آمدش طاعت از طفل خرد
 پدر دیده بوسید و مادر سرش فشانند باوام وزر بر سرش
 چو بر وی گذر کرد یک نیمه روز فتاد اندرو ز آتش معده سوز
 بدل گفت اگر لقمه چندی خورم چه داند پدر غیب یا مادرم
 چو روئی پسر در پدر بود وقوم نهان خورد و پیدای پسر برد صوم ۱۶۵
 که داند چو در بند حق نیستی اگر بی وضو در نماز ایستی

۱۵۷ هنوز الخ احوال اندر دلت ندانسته اند ۱۵۸ چه قدر آورد چه قیمت دارد خور دیس لفظ دیس ادات تشبیه است پس نام مرضیت طیبیان برص شکویند
 ۱۵۹ دستان بمعنی مکر و حيله و تزویر شدن رفتن که بازت الخ چون پرده را بر دارند زشتی روی تو پیدا شود ۱۶۰ نابالغی کودکی نارسیده روزه داشت یعنی نیت صوم کرد بصد محنت از کسرتگی بچاشت بوقت ضحی ۱۶۱ کتاب بمعنی مکتب و دبستان بکتابش الخ یعنی کمی که آن کودک را هر روز بمکتب می برد آن روز از بهر روزه داشتش نبرد آمدش این ضمیر راجع بسابق است نه بنابالغ طاعت یعنی روزه داشتن ۱۶۲ اندرو در کودک سوز حرارت ۱۶۴ چه داند الخ یعنی پدر و مادر غیب نمی دانند ۱۶۵ چو الخ یعنی پدر پسر و قومش ظاهر پسر می دانستند پسر نهایت برد رسانید ۱۶۶ اگر بی الخ یعنی نماز را بی وضو شکاری وضو باصطلاح اهل شرع مراد از روی و دست و پا شستن و مسح سر نمودن

ممکن کفمت مردنی خویش فاش چو مردی نمودی محنت مباحش
 باندازه بود باید نمود نجات نمبرد آنکه ننوده بود
 ۱۰۰ که چون عاریت برکشند از سرت بماند کهن جامه در برت
 اگر کوتاهی پای چوبسین مبیند که در چشم طفلان نمائی بلند
 وگر نقره اندوده باشد نحاس توان خرج کردن بر ناشناس
 منه جان من آب زر بر پیشیز که صراف وانا نکیرد بچیز
 زر اندوگان را باتش برند پدید آید آنکه که مِس یا زرنه
 ندانی که بابا، کوهی چه گفت بردی که ناموس را شب نخفت
 ۱۰۰ برو جان بابا بر اخلاص پیچ که نتوانی از خلق بر بست پیچ

۱۴۸ مکن الخ یعنی ترا گفته ام اگر رجولیت طریقت داری پیدا مکن چو دعوی
 رجولیت طریقت کردی بخیر نا باکی مکن که عیب عظیم است ۱۴۹ بود
 وجود باندازه الخ یعنی اگر ترا در طریقت حالی هست بمقدار آن موجود می باید
 نمودن حجات الخ یعنی شرمساری نکشت الا کس که حالی داشت اما آن را ننمود
 ۱۵۰ که چون الخ یعنی جامه فاخر را که بطریق پوشیده باشی چون آن جامه
 عاریت را از سرت کشند و بستانند بماند الخ پس شرمساری باشد ۱۵۱ اگر کوتاهی
 اگر قامت تو کوتاه است میند پپای خود نمائی خود را در چشم طفلان بچشم طفلان
 بلند خواهی نمود نه در چشم دانشمندان ۱۵۲ نقره سیم نحاس مس ناشناس اما نزد
 مرد شناس آن مردود شود ۱۵۳ جان من مراد از مخاطب است منه آب زر بر پیشیز
 یعنی پیشیز را باب زر اندوده مکن نکیرد اورا ۱۵۴ پدید آید آنکه ظاهر شود آن وقت
 ۱۵۵ بابا پیر ناموس را برای ریا شب نخفت احیاء لیل کرد یعنی که هبه شب عبادت ریا
 کرد ۱۵۶ در اخلاص پیچ برای او کوش که نتوانی الخ از خلق هیچ حامل کردن نتوانی

جهان آفرینت کشایش دهاو که گزوی بر بندد نشاید گشاد
 شُرِبِجَهَ با مادر خویش گفت پس از رفتن آخر زمانی بخت
 بگفت ار بدست منستی مهار ندیدی گم بارکش در قطار
 قضاگشتی آنجا که خواهد برد وگر ناخدا جامه بر تن درد
 مکن سعیدیا دیده بر دست کس که بخشنده پروردگار است دبس
 اگر حق پرستی ز درها بست که گزوی براند نخواهد گست
 گز او تاجدارت کند سر برار وگرنه سر ناامیدی بخار

عبادت باخلاص نیت نکوست وگرنه چه آید ز بی مغز پوست
 چه زمار مغ بر میانست چه دلق که در پوشی از بهر پندار خلق

۱۳۹ جهان آفرینت کشایش جهان آفرین ترا فتح بیندد باب فیض و احسان را ۱۴۰ پس از رقتن ظرف گفت است آخر زمانی بخت مقول قول است لفظ آخر اینجا فارسی صحیح است استعمالش در مقام تعریض و تعجب باشد و لفظ خفت امر است از خفتن ۱۴۱ بگفت شتر در جواب گفت ار بدست منستی مهار اگر مهار بدست من بودی یعنی اختیار من بودی قطار يك رشته شتر ۱۴۲ ناخدا رئیس گشتی جامه بر تن درد جامهء خود چاک کند ۱۴۳ مکن دیده بر دست کس یعنی بغیر خدای تعالی احتیاج منمائی و توقع مدار و بس نه غیرش ۱۴۴ بست بس بمعنی کافی یعنی کفایت می کند که گزوی الخ مردود حق باشی مقبول کس نشوی ۱۴۵ تاجدارت در بعض نسخ نیکجتمت بخار امر است از خاریدن و سر خاریدن دلیل خجالت است ۱۴۶ عبادت الخ چنانکه حق تعالی فرمود و ما امروا الا لیعبدوا الله مخلصین له الدین وگرنه الخ یعنی عملی که بی اخلاص باشد همچو قشر بی لب است ازو سود نیاید ۱۴۷ زتار رشتهء که بگردن آتش پرستان و بت پرستان می باشد مغ آتش پرست از بهر پندار خلق برای حسن ظن ایشان

چه خوش گفت شاکرد منسوج باف چو عنقا بر آورد و پیل وزراف
 ۱۸ صورتی بر نیامد زدست که نقشش معلّم زبالا نه بست
 ۱۳۵ گرت صورت حال بد یا نکوست بخاریده دست تقدیر اوست
 درین نوعی از شرک پوشیده هست که زیدم بیازرد و عمرم بخت
 گرت دیده بخشد خداوند امر نه بینی در صورت زید و عمر
 نپندارم از بنده دم در کشد خدایش بروزی قلم در کشد

۱۳۳ منسوج نام پارچه ایست ابریشی که آن را تسبیح هم می گویند برو صورتهاء گوناگون می کنند منسوج باف کسی که او قماش ملون و بساط منقش می بافت عنقا سمرغ چو عنقا الخ یعنی هرگاه صورت عنقا و پیل وزراف در منسوج نقش نمود ۱۳۴ مرا الخ یعنی نمی توانم که منسوج صورتی پیدا کنم از خودیء خود که استاد نقش او را در بالا نبسته باشد بدانکه قماشهای منقش و بساطهای مصور بافتن بدان صفت باشد که شاکرد در کارگاه بیست نشیند ماکوک در دست گرفت و اوستاد بالای کارگاه آلات او در پیشش باشد هر صورت و نقش که خواهد رشتها و آلات را تبدیل و تغییر کند و وضع محفوض نهد و شاکرد در پست می بافد لاجرم آن صورتهاء که اوستاد خواهد رشتها و آلات را بر وجهی محفوض ساخته آن نقش صورت پیدا گردد پس همچنین تصرف در عالم بدست بنده نیست بلکه تصرف حقیقی از آن حق تعالی است ۱۳۵ حال بد یا نکوست در جهان ۱۳۶ شرک پوشیده بدانکه شرک دو قسم است یکی شرک ظاهر چنانکه در کافران هست دوم شرک خفی چنانکه در منافقان از باب ریا هست پس مصنف گوید درین نوع از شرک خفی هست که گوئی که زیدم الخ زید مرا رنجانید و عمرو مرا مجروح ساخت پس نظر آدمی چنان می باید که مؤثر حقیقی را بیند که حق تعالی است نه بندهء عاجز ۱۳۷ خداوند امر فاعل حقیقی یعنی حضرت تعالی نه بینی الخ بلکه مسبب الاسباب بینی ۱۳۸ دم در کشد ساکت شود از طلب رزق بروزی قلم در کشد کنایه از موقوف ساختن روزیست

زغن گفت ازین در نشاید گذشت	بیا تا چه بینی بر اطراف دشت
شنیدم که مقدار یک روزه راه	بگرد از بلندی پستی نگاه
چنین گفت دیدم کثرت باور است	که یک دانه گندم بهامون در است
زغن را ماند از تعجب شکیب	۱۲۵ زبالا نهادند سر در نشیب
چو کرگس بر دانه آمد فراز	گره شد برو پایبندی دراز
ندانست از آن دانه بر خوردنش	که دهر افکند دام در گردنش
نه آستن در بود هر صدف	نه هر بار شاطر زند بر هدف
زغن گفت ازین دانه دیدن چه سود	چو بینائی دام تخصصت نبود
شنیدم که می گفت گردن ببند	۱۳۰ نباشد حذر با قدر سودمند
اجل چون بخونش بر آورد دست	قضا چشم باریک بینش بست
در آبی که پیدا نباشد کنار	غرور بشاور نیاید بکار

۱۲۲ ازین الخ یعنی اِهمال نباید کرد و بتحقیق این معنی باید پیوست
 ۱۲۳ از بلندی پستی هر دو یا مصدریه است بگرد نگاه فاعل کرد کرگس
 است ۱۲۴ بهامون دراست در صحراست ۱۲۵ زبالا الخ یعنی از هوا بر زمین
 فرو آمدند ۱۲۶ بر دانه بنزدش گره الخ اتفاقاً آنجا دام بود کهندش بگردن
 کرگس واقع شد ۱۲۷ ندانست الخ مراد آن کرگس این معنی را ندانست که
 بسبب آن دانه که غذای اوست دهر دام در گردن او اندازد ۱۲۸ شاطر
 در اینجا مراد تیرانداز حاذق هدف نشان ۱۳۰ که می گفت کرگس گردن ببند
 جمله حالیه است حذر پرهیز کردن قدر اندازه کرده خدا بر بنده از
 حکم ۱۳۱ اجل الخ در بعض نسخ بخون کسی چون اجل برد دست
 ۱۳۲ آبی بیاء وحدت نوعیه است که پیدا الخ که بغایت پهن و عریض باشد

یکی مرد درویش در خاک کیش
 چو دست قضا زشت رویت میرِ شت
 که حاصل کند نیک بختی بزور
 نیاید نیکوکاری از بدرگان
 به فیلسوفان یونان دروم
 زوحشی نیاید که مردم شود
 توان پاک کردن زرنک آیند
 بکوشش زوید شکل از شاخ بید
 چو رد می نکرود خدنگ قضا
 چنین گفت پیش زغن کرگسی
 چه خوش گفت با همسر زشت خویش
 میندای شگانونه بر روی زشت
 سرمه که بینا کند چشم کور
 محال است دوزندگی از سگان
 ندانند کرد انگبین از زقوم
 بسعی اندرو تربیت شم شود
 ولیکن نیاید زسنگ آیند
 نه زنگی بگرما به شود سپید
 سپر نیست مرند را جز رضا
 که نبود زمن دورین تر کسی

۱۱۲ کیش در اینجا مراد از نام شهر است که در جزیره از بهر هر رمز است همسر
 زن یعنی زوجه ۱۱۳ چو الخ چون دست قضا و تقدیر روی تو زشت تحمیر کرد میندای
 نهی است از اندودن گلگونه سرخی زنان ۱۱۴ که اسم است بزور و قهر ۱۱۵ بدرگان
 جمع بدرک مراد از بداصل و بدسرشت است محال الخ زیرا طبیعت سگ درندگی
 است ۱۱۶ فیلسوفان حکیمان ندانند کرد یعنی کردن نتوانند زقوم تخفیف قاف
 است اینجا از بهر وزن و دراصل بتشدید قاف است و آن نام درختی است خاردار
 ۱۱۷ زوحشی الخ یعنی جانور بیابانی انسان شدن نمی تواند کم ضایع ۱۱۹ زنگی
 باشنده زنگبار یعنی سیاه بگرما به الخ یعنی سیاهیش بشستن نمی رود ۱۲۰ چو رد الخ
 یعنی هرگاه دریافته شد که تیر قضارا چیزی دافع نباشد پس بنده را لازم که رضارا سپر
 سازد ۱۲۱ زغن گوشت ربا و غلیواج کرگس مرغ مردار خوار است و بعربی نسر گویند
 که نبود الخ یعنی من از کس دورینترم که چیزی را از مسافه بعیده می بینم

نلسند آخری نام او بختیار
 ہم اورا در آن بقعہ زر بود و مال
 بکوئی گدایان درش خانہ بود
 چو درویش یسند توانگر بناز
 زنی جنک پیوست با شوی خویش
 کہ کس چون تو بدبخت درویش نیست
 بساموز مردے زہسایگان
 کسان رازر وسیم و ملک است ورخت
 برآورد صافی دل صوف پوش
 کہ من دست قدرت ندارم بیچ
 نکردند بر دست من اختیار
 قوی دستگم بود و سرمایہ دار
 دگر تنگستان برکشہ حال
 زرش بچو گنم بیمانہ بود
 دلش بیش سوزد بدایغ نیاز
 شبانگہ چو رفتش تیدست پیش ۱۰۵
 چو زنبور سرخت جز این نیش نیست
 کہ آخر نیم قحبہ رایگان
 چرا بچو ایشان نہ نیک بخت
 چو طبل از تیکاہ خالی خروش
 سر پنجه دست قضا بر مپیچ ۱۱۰
 کہ من خویشتن را کنم بختیار

۱۰۱ بلند اختر مراد اقبالند و خوش طالع بختیار این لفظ ہم اسم است بمعنی دولت مند
 دستگہ مخفف از دستگاہ است بمعنی دست رسیدن یعنی توانگری ۱۰۲ ہم بمعنی يك
 جا بقعہ جایگاہ دگر مردمان برکشہ حال از فقر ۱۰۳ بکوئی الخ در صوی گدایان
 اورا مسکن بود ۱۰۴ توانگرا بناز و نعمت دلش دل درویش نیاز احتیاج ۱۰۵ رفتش
 ضمیر مستتر راجع بشوی است و ضمیر بارز راجع بزبن ۱۰۶ چو زنبور سرخت مثل
 زنبور سرخ ترا جز این نیش نیست چنانکہ زنبور سرخ را نیش هست نوش نیست تر
 نیز اذا هست و نیکی نیست ۱۰۷ مردی یاء مصدریہ است زہسایگان کہ ایشان زنان
 خود را روزی آرند و چیزها دهند نیم نیستم قحبہء رایگان زن بدکار در راه یافته
 ۱۰۸ رخت متاع بیت ۱۰۹ برآورد مرهون است بآخر مصراع اخیر صوف پوش کلم پوش
 ۱۱۰ کہ من الخ یعنی هیچ چیز را قدرتم نیست بتقدیر خدا عز و جل سر پنجه سردست

که این دفع چون از سر و کونِ خویش نمی کرد تا ناتوان مدد و ریش
 چه داند طبیب از کبسی رنج برد که بچاره خواهد نمود از رنج مرد
 شنیدم که دبسناری از مُفلسی بیفتاد و مسکین بچستش بسی
 بآخر سر ناامیدی بتافت یکی دیگرش ناطلب کرده یافت ۹۵
 بسدبختی و نیکبختی قلم برانند ما همچنان در شکم
 نه روزی بسپر بچکنی می خورد که سر پنجان تنگ روزی ترند
 فرو کوفت پیری پسر را بچوب بگفت ای پدر بی گناهم مکوب
 توان بر تو از جور مردم گریست ولی چون تو جورم کنی چاره چیست
 بداور خروش ای خداوند بوش نه از دست داور برآور خروش ۱۰۰

۹۲ کون در بعض نسخ گوش که این الخ مراد زیرا که این خر دفع چوب
 از سر و کون خود نتوانست تا اینکه ناتوان و ریش برد او دفع چشم بد از
 کشتزار چه خواهد کرد ۹۳ برد بمعنی بردن است ۹۴ مفلسی فقیری بسی
 بسیار تا باشد که آن کم شده را بیاید ۹۵ سر ناامیدی مأیوس گشته از یافتن
 بتافت اعراض کرد یکی دیگر شخص آخر نا طلت کرده یافت بی جستن یافتن
 ۹۶ در شکم در رحم مادر که در خبر است السعید من سعد فی بطن امه و الشقی
 من شقی فی بطن امه ۹۷ روزی رزق را بسر پنجکی بسبب قوت و غلبه سر پنجان
 رورآوران تنگ روزی ترند افقر اند ۹۸ فرو کوفت فرو در اینجا زاید است
 یعنی بزود پسر را پسر خود را بی گناهم بی گناه مرا ۹۹ توان الخ چون مردمان
 مرا جور کنند از دست ایشان بتو توان گریستن چاره چیست نتوان بکسی شکایت
 کردن حصه قصه اینست که از مردمان بحضرت حق شکایت باید کرد اما
 ازو بکسی شکایت نشاید کرد بلکه بقضاء او رضا باید ۱۰۰ داور یعنی خدای تعالی
 خروش در مصراع اول امر است از خروشدن و در مصراع ثانی اسم مصدر است

نه دانا بسعی از اجل جان برد
شبی کردی از درد پهاو نخفت
ازین دست کو برک رزی خورد
که در سینه پمیکان تیر تنار
گر افتد بیکم لقمه در روده پیچ
قضارا طبیب اندر آن شب برد
یکی روستائی سقط شد خرش
جهان دیده پیری بر او برگذشت
مپندار جان پدر کسین حار
نه نادان بناساز خوردن برد
طیبی دران ناحیت بود و گفت
عجب دارم ار شب بپایان برد ۸۵
به از نقل ماکول ناسازگار
هم عمر نادان برآید پیچ
چهل سال ازین شد که زنده ست کرد
علم کرد بر تاک بستان سرش
چنین گفت خندان بناطور دشت ۹۰
کند دفع چشم بد از کشت زار

۸۳ برد خلاص کرد بناساز خوردن بخوردن غیر موافق ۸۴ شبی الخ یک شب
مرد سرد از وجع جانب بخواب نرفت گفت در حق بیمار مذکور ۸۵ دست
در بعض نسخ گونه گو که آن گرد رز درخت انگور می خورد یعنی عادت خوردن
برک رزی داشت و پرهیز نمی کند ار شب اگر شب را بپایان برد ظن غالب آن
است که امشب بمیرد امر عجیب و کار بعید است که بمصباح رسد ۸۶ نقل
چیزی که از آن بشراب خوردن تبدیل ذایقه نمایند درینجا مراد خوردن ماکول
یعنی طعام در بعض نسخ بسی بهتر از قوت ناسازگار ۸۷ بر آید بهیچ
تا بدینجا سخن طیب است ۸۸ شد رفت در بعض نسخ این بیب واقع شده
بصد جان دانا بسختی برد که بیمچاره گوئی سلامت برد

۸۹ روستائی دهقان افتد مراد مرد علم کرد مراد درآویخت دستور است که بجهت
دفع چشم بد سر کاو یا خرمی آویزند تاک درخت انگور ۹۰ برو برگذشت
اتفاقا بنزد بوستان گذر کرد ناطور باغبان ۹۱ چهار خر کشتزار مرزعه

بلشکر کشش بر در خیمه دست
 شب از غیرت و شرمساری نخفت
 تو کاهن بناوگ بدوزی و تیر
 شنیدم که می گفت و خون می گریست
 من آنم که در شیوه طعن و ضرب
 چو بازوی بختم قوی حال بود
 کنونم که در پنجه اقبیل نیست
 بروز اجل نیزه جوشن درد
 کرا تیغ قهر اجل در قفاست
 ورش بخت یاور بود دهر پشت
 چو دزدانِ خونی بگردن بست
 سحر که پرستاری از خیمه گفت
 نمد پوشش را چون فتادی اسیر
 ندانی که روز اجل کس نزیست
 برستم در آموزم آداب حرب
 سطرئی بیلم نمد می نمود
 نمد پیش تیرم کم از بیل نیست
 زیسیرا من بی اجل نکندرد
 برهنه است اگر جوشنش چندلاست
 برهنه نشاید بساطور کشت

۷۳ در خیمه باب چادر دست مرهون است چو دزدان خونی چنانکه دست خونی را
 بگردن بسته می کنند ۷۴ پرستاری خدمتگاری گفت مرد اردبیلی را ۷۵ کاهن که
 آهن را بناوگ در بعض نسخ بتارک و تیر عطف بر ناوگ است ۷۷ طعن نیزه زدن
 ضرب شمشیر زدن اینجا در آموزم تعلیم کنم ۷۸ سطرئی الخ یعنی پری و گندگی
 بیل مرا نرم مثل نمد می نمود سطرئی حرف یا در سطرئی مصدریه است سطر و سطر
 یعنی گنده و غلیظ ۷۹ اقبیل در اصل اقبال بود الف را یا کردن از مهر قافیه
 است کنونم الخ یعنی کنون که در دستم دولت نیست نمد همچو بیل سطر است که
 تیرم ازو نمی گذرد ۸۰ بروز اجل یعنی کسی را که اجل رسیده باشد اگرچه جوشن
 پوشیده بود نیزه یعنی نیزه خصم زیپراهن الخ کسی که بی اجل باشد نیزه خصم
 از پیراهن او نکندرد ۸۱ کرا کسی را که تیغ قهر اجل در قفاست عمرش بآخر رسیده
 باشد لا یعنی تاه در اینجا ۸۲ دهر زمان پشت ظهیر برهنه را ساطور کارد بزرگ

بنام روی از هم بدادیم دست چو ماهی که با جوشن افتد بشت ۶۵
چو طالع زما روی بر پیچ بود سپهر پیش تیر قضا پیچ بود

یکی آئین پیچ در اردبیل هی بگذرانید بیلک زمیل
نمد پوشی آمد بجنکش فراز جوانی جهان سوز پیکار ساز
پرخاشر جستن چو بهرام گور کمندی بکتفش بر از خام گور
چو دید اردبیلی نمد پاره پوش گلان را زه آورد وزه را بگوش ۷۰
پنجاه تیسر خدکش برز که یک چوبه بیرون رفت از نمد
دلاور در آمد چو دستان کرد بخیم کمندش در آورد و برد

۶۵ از هم بدادیم دست از یکدیگر گشتم شست در اینجا معنی قلاب چو ماهی الخ یعنی ماهی که جوشن لباس دارد با آن جوشن در دام افتد ما نیز چنین شدیم ۶۶ طالع در اینجا مراد بخت روی بر پیچ بود در اعراض بود در بعض نسخ این بیت واقع شده است
ازین بوالعجب تو حکایت شنو که بی بخت کوشش نیرزد دو جو

۶۷ اردبیل نام شهری است معروف در ایران بیلک تیرست که پیکان او دو شاخ باشد بیل آتی است آهنی که باغبانان و امثال ایشان زمین بدان کنند همی الخ این بیان صفائی تیراندازی اوست ۶۸ آمد بجنکش فراز مقابل او گشت جوانی الخ وصف نمد پوش است ۶۹ پرخاشر جستن جنک کردن بهرام گور نام پادشاهی معروف کهندی بکتفش بر یک کهند بر شانهاش از خام شور از پوست گور که هنوز دباغت ناکرده بود ۷۰ نمد پاره پوش آن جوان را که نمد پاره پوشیده بود همان را الخ یعنی همانش بی زه بود او را زه آورد باز کشید تا بگوش رسانید ۷۱ که یک الخ یعنی یک چوبه تیر خدنگ بدن نمد پوش نیوست ۷۲ دستان نام زال پدر رستم بود و برد لفظ برد مرهون است

بصید بهزبان پرخاش ساز کمند آردهای دهن کرده باز
 زمین آسمان شد زگرد کبود چو آنجم درو برق شمشیر و خود
 سواران دشمن چو در یافتیم پیاده سپهر در سپر یافتیم
 تیر و سنان موی بشکافتیم چو دولت نبد روی بر تافتیم
 چه زور آورد پنجه؛ جهد مرد چو بازوی توفیق یاری نکرد
 نه شمشیر کین آوران کند بود که کین آوری زاختر تند بود
 کس از لشکر ما زیجا برون نیامد جز آغشته خفتان بخون
 کسان را نشد ناوک اندز حریر که گفتم بدوزند سندان تیر
 چو صد دانه مجموع در خوشه فننادیم هر دانه در گوشه

۵۶ هزبر یعنی شیر است مراد پهلوانان پرخاش ساز وصف ترکیبی صفت هزبران
 است کیند الخ یعنی کینند گویا دهان اژدرها باز کرده ۵۷ آسمان شد آسمان
 رنگ کشته درو دران زمین آسمان گشته برق رخسیدن ۵۸ در یافتیم در رسیدیم
 سپر در سپر یافتیم در میان ما و ایشان پرده ساختیم ۵۹ نبد مخفف از نبود است
 روی بر تافتیم منبرم گشتم ۶۰ جهد مرد سعی و کوشش دلاور ۶۱ کین آوران
 جنک کسان کند نقیض تیر کین آوری جنک جوئی زاختر تند بود یعنی از طالع
 خشمگین شمشیر کار نکرد ۶۲ خفتان لباس جنک آغشته آوده کس الخ یعنی کسی
 از لشکر ما از جنک و معرکه برون نیامد الا مجروح بیرون آمد که جوشن او غرق
 خون بود ۶۳ کسان را از ما نشد نرفت ناوک تیر گفتم وطن کرده بودم بدوزند
 مضارع است از دوختن مراد گذرانیدن است مراد این است که بعض کسان را
 چنان پنداشته بودیم که ایشان تیر را از سندان کسدرانند اما تیر ایشان از حریر
 گذر نکرد ۶۴ چو صد الخ یعنی چنانکه صد دانه از کدم و غیر آن در یک
 خوشه مجموع باشند ما نیز مجموع بودیم هر دانه در گوشه هر یک دانه در یک گوشه

بر انکسختم کرد بیجا چو دود
 من آنم که چون حمله آوردی
 چو دولت نباشد تهور چه سود
 ولی چون نکرد احترام یاوری
 برنج از کف انکشتی بردی
 غنیمت شوم طریق گریز
 چه یاری کند مغفّر و جوشم
 گرفتند کردم چو انکشتی
 کلید ظفر چون نباشد بدست
 که نادان کند با قضا پنجه تیز
 گروهی پلنگ افکن و پیل زور
 چو یاری نکرد آخر روشنم
 همان دم که دیدیم گرد سپاه
 بیازو در فتح نتوان شکست
 چو ابر اسپ تازی بر انکسختیم
 در آهن سپهر مرد و ستم ستور
 دو لشکر بهم بر زدند از کمین
 زره جامه کردیم و مغفّر کلاه
 زارین تیسر همچون تگرگ
 تو گفتی زدند آسمان بر زمین
 چو باران بلاگت فرو ریختیم
 بهر گوشه بر خاست طوفان مرگ
 ۴۰
 ۵۰
 ۵۵

۴۰ گرد همجا غبار جنگ تهور بی باکی کردن در جنگ چه سود فایده ندهد
 ۴۱ آوردی یاء حکایت است ریح نیزه بردی ربودی ۴۷ چو انکشتی که احاطه
 کردند مرا ۴۸ قضا تقدیر خدا پنجه تیز کردن کنایه از مقابله کردن ۴۹ مغفّر
 خود آهنی جوشن سلاحی باشد غیر زره چه زره تمام از حلقه است و جوشن حلقه
 و تنگه آهن با هم باشد ۵۰ ظفر پیروزی شکست و کشاد ۵۱ پلنگ افکن و پیل زور
 بیان لشکر است در آهن الخ یعنی پوشیده بودند و در آهن شده از سر مرد راکب
 تا بناخن مرکب ۵۲ گرد سپاه غبار لشکر زره الخ بجای جامه زره و بجای کلاه
 مغفّر پوشیدیم ۵۳ بلالک و پللالک و بلارک پولاد جوهر دار است مراد ازو پیکان تیر
 است اینجا در بعض نسخ پلارک هم نوشته فرو ریختیم بر لشکر دشمن ۵۴ بهم بر زدند
 بجنگ پیوستند تو گفتی گویا ۵۵ هر الخ یعنی بهر طرف بسیار مردمان مردند

نمک ریش دیرینام تازه کرد
 که بودم نمک خورده از دستِ مد
 بدیدارِ او زی سپاهان شدم
 بهرش طلبکار و خواهان شدم
 جوان دیدم از گردش دهر پیر
 خدنگش گمان آرزوانش زیر
 چو کوه سپیدش سر از برفِ موی
 دوان آتش از برفِ پیری بروی
 فلک دستِ قوت برو یافت
 ۴۰ سر دستِ مدیش بر تافت
 بدر کرده گیتی غرور از سرش
 سر ناتوانی بزانو برش
 بدو گفتم ای سرور شیرگیر
 چه فرسوده کردت چو روباه پیر
 بخندید کز روزِ جنکِ تتر
 بدر کردم آن جنکِ جوئی ز سر
 زمین دیدم از نیزه چون نیستان
 گرفته علمها چو آتش دران

۳۶ نمک مراد اشتیاق که بودم الخ که احسان او دیده بودم ۳۷ زی بمعنی
 سوی است شدم در مصراع اول بمعنی رفتم و در مصراع ثانی بمعنی گشتم
 ۳۸ از گردش دهر پیر که مرور زمان جوان را پیر کرداند خدنگ نام
 درختیست بسیار سخت که از چوب آن نیزه و تیر و زین اسپ سازند و تیر
 خدنگ باین اعتبار می گویند درینجا کنایه از قد است ارغوان بهار درختیست
 بغایت سرخ معرب آن ارجوان است زیر گیاهی است زرد که جامه بدان
 رنگ کنند و آن را اسپرک نیز گویند معنی مراد این است که قامتش همچو تیر
 مستقیم بود همچو کمان منحنی گشته و رویش همچو ارغوان سرخ بود همچو
 زیر زرد شد ۳۹ چو کوه سپیدش سر تقدیم ضمیر از هر وزن است
 یعنی سرش چون کوه سپید گشته ۴۰ بزانو برش بر زانویش ۴۱ فرسوده
 بغایت کهنه و از هم ریخته و پامال گردیده و افسرده شده ۴۲ تیر بمعنی
 تاتار است ۴۳ زمین الخ حکایت جنگ تتر است یعنی نیزه چنان بسیار
 بود که گویا زمین نیستان شده و علمهای رنگین همچو آتش بود در نیستان

- گرش بر فریدون بدی تاختن
 پانگانش از زور سرینج زیر
 ۲۵ امانش ندادی بتیغ آختن
 فرو برده چنگال در مغز شیر
 گرفتنی کمر بند چنگ آزمای
 زره پوش را چون تبر زین زوی
 نه در مردی اورا نه در مردی
 مرا یکدم از دست نگذاشتی
 ۳۰ سغز ناکم زان زمین در رُبود
 قضا نقل کرد از عراقم بشام
 مع القمه چندی ببودم مقیم
 وگر پرسد از شام پیامه ام
 قضا را چنین اتفاق افتاد
 که بازم گذر بر عراق او فتاد
 ۳۵ بدل بر گذشت آن هنر پیشه ام
 شبی سر فرو شد باندیشام

۲۴ گرش اگر اورا بدی مخفف از بودی است امانش ضمیر راجع بفریدون است
 ندادی آن یار ۲۵ زیر مغلوب چنگال پنجه ۲۶ گرفتنی یاه حکایت است جنگ آزمای
 بهادر را اگر کوه بودی آن جنگ آزمای ۲۷ تبر زین تبری باشد فراخ سر که
 بر زین اسپ به بندند گذر کردی آن تبر زین ۲۸ مردی و مردی شجاعت
 و سخاوت دوم ثانی و نظیر ندید در بعض نسخ شنید آدمی يك آدم ۲۹ سری
 صاحب ۳۰ ناکم ناکاه مرا بيشم دیگم مرا روزی رزق ۳۱ قضا الخ
 تقدیر آهی نقل کرد مرا از عراق عجم بشام عرب مقام مقیم کشتن ۳۲ مقیم
 در شام ۳۳ پرسد الخ که استیفاء رزق کردم یا از آن دیار سیر شدم
 ۳۵ سر فرو شد باندیشه ام سرم فرو شد بسبب اندیشه آن هنر پیشه آن یار اسپانی

مرا در سپاهان یکی یار بود که جنگ آور و شوخ و عیّار بود
 مدامش بخون دست و خنجر خضاب بر آتش دل خصم ازو چون کباب
 ندیدمش روزی که ترکش نبست ز پیکان پولادش آتش نجست
 دلاور بسپنجر، شاد زور زهوش بشیران در افتاده شور
 بدعوی چنان ناوک انداختی که عذرا بهر یک یک انداختی ۲۰
 چنان خار در شکل ندیم که رفت که پیکان او در سپرها زفت
 ز تارک جنگ جوئی نخست که خود و سرش را نه در هم شکست
 چون گنجشک روز ملخ در نبرد بگشتن چه گنجشک پیشش چه مرد

۱۶ سپاهان نام شهر اصفهان که نامش سپاهان و اصفهان و اسپهان نیز آمده پای تخت
 ایران عیار چالاک ۱۷ خضاب رنگ مدامش الخ یعنی هر دم دست و خنجر او بخون
 رنگین بود دل الخ یعنی دل خصم ازو بر سوز بود ۱۸ روزی یاء وحدت است
 بست میان زپیکان پولادش در بعض نسخ زپولاد پیکانش ۱۹ هول بمعنی بیم شور
 قنده و اضطراب ۲۰ ناوک مراد تیر است مطلقا انداختی یاء حکایت است عذرا
 بمعنی پی در پی در بعض نسخ عدا و در بعض نسخ عدورا دو تن از یک انداختی
 ۲۱ زفت سطر در بعض نسخ جفت یعنی خمیده چنان الخ مراد پیکان او همچنان
 در سپرهای زفت می رفت که خار در گل با وجود نری چنان برفت ۲۲ جنگجویی
 خصمی نخست از خستن در بعض نسخ نخست خود کلاه آهنی سرش ضمیر راجع
 بجنگجو است حاصل معنی این است که خصمی از بر تارک سرش نزد الا پاره پاره کرد
 چنانکه خودش و سرش را معا شکست در بعض نسخ سرشت ۲۳ چون گنجشک الخ
 یعنی روزی که ملخها پرواز می کنند آن روز گنجشک از مستی طبع هرچیزیکه پیش او
 آید می گیرد همچنان او نیز در روز جنگ بگشتن چه گنجشک و چه مرد هر دورا برابر
 می دانست یعنی قوت و زور احدی نزد او بکار نمی آمد و کسی را بچیزی نمی شمرد

توانم که تیغ زبان بر کشم بیک دم وجودش بهم در کشم
 بیام تا درین شیوه چالش کنیم سر خصم را سنگ بالش کنیم

سعادت بخشایش داور است نه در چنک و بازوی زور آور است
 ۱۰. چو دولت نه بخشد سپهر بلند نیاید ببردانگی در کمند
 نه سختی رسید از ضعیفی بمور نه شیران بسرنج خوردند و زور
 چو نتوان بر آنلاک دست آختن ضرورت باگردشش ساختن
 شرت زندگانی نبشت ست دیر نه مارت گزاید نه شمشیر و تیر
 و شر در حیانت نماندست بهر چنانک کشد نوشدارو که زهر
 نه رستم چو پایان روزی بخورد ۱۵ شعاد از نهادش بر آورد کرد

۷ بیک دم الخ تا که بدان تیغ فی الحال وجود خصم را بهم در کشم از جهان
 ۸ چالش جنک ۹ داور بمعنی حاکم است که مراد حق تعالی است چنک
 پنجه ۱۰ دولت را سپهر بلند یعنی متصرف او که خدای تعالی است نیاید آن
 دولت ۱۱ نه سختی الخ یعنی از بیطاقی بیروزی نباشد خوردند روزی را زور
 عطف بر سر پنجه است ۱۲ آختن بر کشیدن ساختن موافقت کردن
 و سازگاری نمودن ۱۳ شرت اگر ترا دیر یعنی طویل مارت ترا گزاید
 مضارع است از گزایدن نه از گزیدن ۱۴ چنانت الخ چنانکه زهر ترا
 کشد نوشدارو نیز کشد ۱۵ شعاد نام برادر رستم زال که رستم را با
 رخس در چاه انداخت و خود هم بیک تیر رستم کشته شد از نهادش از ذات
 رستم بر آورد کرد غبار مراد کشتن اوست نه رستم الخ نون برای استفهام
 انکاریست مراد رستم هرگاه حیات او با تمام رسید برادرش او را هلاک ساخت

باب پنجم در رضا

شبی زیتِ فِکرتِ هی سوختم چراغِ بلاغت بر افروختم
 پراکنده گوئی حدیثم شنید جز احسنَت گفتن طریقی ندید
 هم از خُبثِ نوعی دران درج کرد که ناچار فریاد خیزد ز درد
 که فِکرش بلیغ است و رایش بلند درین شیوه، زهد و طامات پند
 نه در خِشت و گوپال و گرز گران که این شیوه ختم است بر دیگران
 نداند که مارا سر جنک نیست و گرنه مجال سخن تنگ نیست

۱ شبی الخ مراد از روغن فکرت چراغ بلاغت افروختم اضافه است مشبه به الی المشبه است
 زیت در بعض نسخ شمع ۲ پراکنده گو میوده گو و احسنَت گفتن تحسین کردن
 و آفرین گفتن ۳ خُبث نوعی پلیدی ذاتی دران تحسین درج کرد زیرا از بلاغت من
 حسد برده و دردناک شده بود از بهر آن طعنه زدن گرفت ۴ فکرش ضمیر راجع
 شیخ سعدی است درین سخن شیوه زهد و طامات رسوم و اصطلاحات ۵ خشت آن
 نیزه ایست خرد که در میان آن حلقه از ریمان و ابریشم بافته بسته باشند و انگشت
 سبابه را دران حلقه کرده بجانب خصم اندازند که این الخ یعنی قصه و حال جنک
 بیان کردن شیوه ایست که بر دیگران ختم است ۶ نداند آن طاعن سر جنک و فکر آن

الا ای که بر خاکِ ما بُگذری بخاکِ عزیزان که یاد آوری
 که گر خاکِ شد سعدی اورا چه غم که در زندگی خاک بود ست هم
 بیچارگی تن فرا خاک داد وگر گردِ عالم بر آمد چو باد
 بسی بر نیاید که خاکش خورد دگر باره بادش بعالم برد
 نگر تا گلستانِ معنی شکفت بدو هیچ بابلِ چنین خوش نکفت
 عجب گر بمسیرد چنین بایلی که بر استخوانش زوید شکی

۵۲۲ الا ای که خطاب عام است بر خاکِ ما بگذری بشور ما مرور کنی
 بخاکِ عزیزان بآه قسم است در بعض نسخ بجان که یاد آوری که مرا بدعای
 خیر یاد آوری یا که یاد آوری این سخن را که گر خاک الخ ۵۲۳ که گر الخ
 اگر پس از مردن خاکِ کشت اورا غم نیست ۵۲۴ تن فرا خاک داد تن خود را
 بخاک سپرد وگر اگر چه گرد اطراف بر آمد چو باد سیاحت کرد ۵۲۵ خاکش
 خاکِ شور سعدی را خورد که خاک و گرد گردد بادش باد سعدی را یعنی
 خاک و گردش ۵۲۶ گلستان معنی اضافه مشبه به الی المشبه است شکفت در
 بهارستان جهان برو بران گلستان چنین همچو سعدی ۵۲۷ عجب یعنی امر عجب است

شنیدم که ذوالنون بمَدین گریخت
 خبر شد بمَدین پس از روز بیست
 سَبَكْ عَزَمَ باز آمدن کرد پَسیر
 پیرسید از د عارفی در نُهفت
 شنیدم که بر مرغ و مور و ددان
 درین کشور اندیشه کردم بسی
 برستم مبادا که از شرّ من
 مَی بایست لطف کن کان مِهان
 تو آنکه شوی پیش مردم عزیز
 بزرگی که خود را ز خردان شُرد
 ازین خاکدان بنده پاک شد
 بسی بر نیامد که باران بر یخت
 که ابر سید دل بر ایشان گریست
 که پُر شد بسیل بهاران غدیر
 چه حکمت درین رفتنت بود گفت
 شود تَنگ روزی ز فعل بدان ۵۱۵
 پریشان تر از خود ندیدم کسی
 بپسندد در خَیَر بر آنجمن
 ندیدند از خود بستر در جهان
 که م خویشتن را نکسیری بچیز
 بدنیسا و عقبی بزرگی بسرد ۵۲۰
 که در پای کمتر کسی خاک شد

۵۱۱ مدین نام شهر است قوم شعیب بسی بر نیامد یعنی بعد اندک زمان ۵۱۲ شد
 رفت و رسید ابر سید دل بجهت سختی نمودن ابر بر مصر آورده گریست یعنی باران
 ریخت ۵۱۳ پیر یعنی ذوالنون غدیر آبگیر ۵۱۴ ازو از ذوالنون پس از آمدنش
 بمصر گفت ذوالنون ۵۱۵ روزی رزق ۵۱۶ پریشانتر درینجا مراد بدتر و گناهکارتر
 ۵۱۷ آنجن جیب اهل مصر ۵۱۸ مَی در بعض نسخ همی واقع شده بایست حرف
 شرط مقدر است اگر ترا نیکی و کبری باید کان مهان در بعض نسخ کاکهان و در بعض
 باهان و در بعض باکهان ندیدند از خود بتر که آن مهان ندیدند از خویش بدتر
 ۵۱۹ که مر الخ که خود را چیزی نداری و ناکس بدانی ۵۲۰ ز خردان در بعض نسخ
 بخودی بدنی الخ در دنیا و آخرت بزرگ شد ۵۲۱ خاکدان کنایه از دنیا است بنده آن
 يك بنده پاک از تلوّث در ای کتر کسی زیر پای فقیری خاک شد تواضع را اختیار کرد

نخواست کسی دید چون در گذشت که بامن حکایت کن از سرگذشت
 دهانی سخننده چو کُلُّ باز کرد چو بلبل بصوت خوش آواز کرد
 که بر من نکردند سختی بسی که من سخت نگرفتمی با کسی ۵۰۵

چنین یاد دارم که سقاء نیل نکرد آب بر مصر سالی سبیل
 گروهی سوی کوهساران شدند بفریاد خواهان باران شدند
 گریستند و از گریه جونی روان نیامد مگر آب چشم زمان
 بذوالنون خبر برد زایشان کسی که بر خالق رنج است و سختی بسی
 فروماندگان را دعائی بکن که مقبول را رد نباشد سخن ۵۱۰

۵۰۳ در گذشت یعنی بمرد پس از مردن او کسی او را در خواب دید و پرسید بامن در بعض نسخ باری سرگذشت ماجرا و قضیه و احوال ماضیه از سرگذشت یعنی که حال تو چگونه شد ۵۰۴ خنده تبسم باز کرد کشاد آواز کرد جواب داد در بعض نسخ آغاز کرد ۵۰۵ نکردند سختی بسی پس از مردن نگرفتمی با کسی پیش از مرگ ۵۰۶ سقاء نیل اضافه شده به الی المشبه است سیل بمعنی وقف و عطا نکرد آب سیل یعنی آب نداد ۵۰۷ شدند در مصراع اول بمعنی رفتند و در مصراع ثانی بمعنی گشتند ۵۰۸ روان نیامد روان نشد مگر الخ در بعض نسخ مگر گریه آسمان ۵۰۹ ذوالنون نام یکی از اولیاء الله است نام وی ثویان ابراهیم است کنیت وی ابو الفضل و ذوالنون لقب است و وی باخیم مصر بود آنجا که شافعی است رضی الله تعالی عنه و پدر وی نوبی بوده از موالی قریش و ویرا برادران بوده یکی از ایشان ذوالکفل است و ذوالنون شاکر مالک انس بوده و مذهب وی داشته و فقه خوانده بود و پیر وی اسرافیل بوده بمغرب و سر این طایفه است و همه را نسبت و اضافه باوست در سنه خمس و اربعین و مائین از دنیا رفته از ایشان از اهل مصر ۵۱۰ فروماندگان را بر عاجزان مقبول حضرت الهی را رد باز گردانیده

گدانی شنیدم که در تنگنای
 نهادش عمر پای بر پشت پای
 ندانست درویش بیچاره کوست
 که رنجیده دشمن نداند زدوست
 بر آشفنت بروی که کوری مگر
 بدو گفت سالار عادل عمر
 نه کورم و لیکن خطا رفت کار
 ندانستم از من گشته در گذار
 چه منصف بزرگان دین بوده اند
 که با زردستان چنین بوده اند
 فروتن بود هوشمندی کزین
 نند شاخ پر میوه سر بر زمین
 بسازند فردا تواضع کنان
 نمکون از نجالت سپر گردان
 اگر می بررسی ز روز شمار
 ازان کز تو ترسد خطا در گذار
 ممکن خیره بر زردستان ستم
 که دستبست بالای دست تو هم
 یکی خوب کردار و خوش خوی بود
 که بد سیرتان را نکوگوی بود

۴۹۳ عمر نام خلیفهء ثانی حضرت پیمبر صم نهادش الخ یعنی عمر پای خود
 بر پشت پایش نهاد ۴۹۴ کوست که اوست اشارت بعمر است رنجیده کسی
 که رنجیده باشد دشمن نداند زدوست فرق نمی کند در میان دوست و دشمن
 ۴۹۵ بروی بر عمر که و گفت که کوری بیا خطاب است که پایت بر پام
 نهادی بدو بشکدا ۴۹۶ خطا رفت کار این عمل خطا واقع شد ندانستم
 غافل گشتم از من الخ یعنی گناهم عفو کن ۴۹۷ منصف انصاف کننده
 در بعض نسخ چه نیکو ۴۹۸ فروتن متواضع هوشمندی کزین کسی که
 کزیننده هوشمندیست ۴۹۹ بازند ناز خواهند نمود فردا در روز قیامت
 تواضع کنان آنان که تواضع کنند امروز گردنان آنان که گردن را دراز
 کشیدندی و بالا گرفتندی گردنان جمع کردن است بمعنی شجاع و متکبر
 ۵۰۰ روز شمار روز قیامت ۵۰۱ خیره بمعنی شوخ دیده و بی شرم و ناهوار و سرکش

بد کردی از بارگاه حاجبش
 فرو گفتندی بناوا حبش
 که من بعد بی آبروی مکن
 ادب نیست پیش بزرگان سخن ۴۸۵
 یکی را که پندار در سر بود
 مپندار هرگز که حق بشود
 ز علمش ملال آید از وعظ تنگ
 شقایق بهاران زوید زسنگ
 کرت در دریای فضل است خیز
 بتذکیر در پای درویش ریز
 نه بینی که در خاک او فناده خوار
 بروید شکل و بشکفد نوبهار
 چشم کسان در نیاید کسی
 که از خود بزرگی نماید بسی ۴۹۰
 میرز ای حکیم آستینها، در
 چو می بینی از خویشتن خواجه پر
 مگو تا بگویند شکر هزار
 چو خود گفتی از کس توقع مدار

۴۸۴ حاجب پرده دار بناوا حبش یعنی زدندی اورا بغیر وجوب و استحقاق
 ۴۸۵ که و گفتندی که ۴۸۶ یکی را الخ یعنی کسی که خود را اهل فضل پندارد
 و در سرش چنین زعم باشد مپندار الخ یعنی ظن مکن که حق را قبول کند
 ۴۸۷ زعلش صاحب پندار را از علم تنگ عار آید شقایق لاله سرخ بهاران بسبب آن
 ۴۸۸ کرت الخ اکثر ترا اولوی دریای فضل هست خیز امر است بمعنی بر خیز
 از وعظ عار مدار بتذکیر الخ بوعظ کردن تار درویشان کن ۴۸۹ در خاک
 ظرف بروید و شکفد است خوار صفت خاک است در بعض نسخ خار بشکفد مضارع
 از شکفتن ۴۹۰ کسان مردمان در اینجا مراد عاقلان و دانشمندان در نیاید یعنی
 در دیده مردمان چیزی نماید بزرگی نماید تکبر کند بسی بسیار ۴۹۱ میرز الخ
 مراد کسی که خود را دانا پندارد اورا نصیحت مکن آستینها در ریختن بمعنی آستینهای
 در افشاندن و آن اشارت از بخشودن درهاست و آن کنایه از نصیحت کردن
 است ۴۹۲ مگو فضل تو شکر مدحت هزار کسان بسیار توقع امید شکر و مدح

چو دشوارت آید ز دشمن سخن نگر تا چه عیبت گرفت آن مکن
جز آنکس نداند نکو گوی من که روشن کند بر من آهوی من ۴۷۵

کسی مشکلی برد پیش علی مگر مشکش را کند منجلی
امیر عدو بند کشورکشای جوازش بگفت از سر علم و رای
شنیدم که شخصی درین آنجن بگفتا چنین نیست یا بوالحسن
زنجید ازو حیدر نام جوی بگفت ار تو دانی ازین به بگویی
بگفت آنچه دانست و شایسته گفت بگی چشم خور نشاید نهفت ۴۸۰
پسندید ازو شاه مردان جواب که من بر خطا بودم او بر صواب
به از من سخن گفت دانا یکیست که بالاتر از علم او علم نیست
گر امروز بودی خداوند جاه نکردی خود از کبر دروی نگاه

۴۷۴ چو دشوارت آید چون از سخن دشمن برنجی گرفت دشمن آن عیب را ۴۷۵ روشن
کند بر من بناید بن آهوی من اهو درینجا بمعنی عیب است ۴۷۶ علی نام
خلیفه چهارم و داماد جناب خاتم الانبیا صم کسی الخ یعنی کسی را مشکلی بود
نزد علی رضی الله عنه رفت و آن مشکلی را برو عرض کرد منجلی واضح و منکشف
۴۷۷ عدو بند ترکیب توصیفی وصف امیر است و کذا کشورکشای فاتح مملکت
۴۷۸ بوالحسن کنیت علی است ۴۷۹ حیدر لقب علی است در اصل بمعنی شیر
است ۴۸۰ بگفت آن شخص و شایسته گفت یعنی آن سخن که آن شخص گفت
یعنی بود خور خورشید نهفت نهفتن ۴۸۱ شاه مردان علی رضی الله عنه صواب
راست ۴۸۲ به از من سخن گفت او از من بهتر جواب داد دانا یکیست یعنی
خدای تعالی ۴۸۳ نکردی الخ یعنی او بسوی گوینده باصواب از کبر نظر نکردی

پسند آمد از عیب جوئی خودم که معلوم من کرد خونی بدم
 شکر آبی که دشمنت گوید مریج و شکر نیستی گو بر باد سنج
 اگر آبلهی مشک را کنده گفت تو مجموع شو کو پراکنده گفت
 و شکر می رود در پیماز این سخن چنین است گوکنده مغزی ممکن
 نکیرد خردمند روشن ضمیر زبان بند دشمن زهنش کامگیر ۴۷۰
 نه آئین عقل است و رای و خرد که دانا فریب از مشعبد خرد
 پس کار خویش آنکه عاقل نشست زبان بداندیش بر خود به بست
 تو نیکو روش باش تا بد سگال بنقص تو گفتن نیاید مجال

۴۶۶ خودم بفتح خا می باید خواند پسند الخ مراد از عیب جوئی من این معنی مرا خوش
 آمد که از عیب من مرا آگاه گردانید ۴۶۷ گر آبی اگر آنچنان هستی و گر نیستی
 آنچنان نیستی گو دشمن را بگو برو امر است از رفتن باد سنج یعنی بیوده شکر
 ۴۶۸ گنده اسم مفعول است از کندن یعنی بدبوی مجموع شو بی رنج باش کو
 که آن ابله ۴۶۹ و گر الخ یعنی اگر کسی پیاز را کنده گوید چنین است درین
 سخن دروغ نیست گو بگو او را کنده مغزی ممکن از راست مریج گنده مغزی کنایه
 از شکر کردن و سخنان متکبران گفتم و هرزه و یاوه بر زبان راندن و درستی
 و کج خلقی نمودن باشد ۴۷۰ زبان بند نوعی از عزایم و افسون که زبان حریف را
 بدان به بندند دشمن مضاف الیه زبان بند است هنگامه گیر بازیگر که کاغدها
 ادعیه می فروشد معنی بیت این است که کسی که عاقل روشن ضمیر باشد از
 هنگامه گیر کاغذ زبان بند دشمن نمی خرد زیرا چون در تو بدی باشد زبان مردمان
 بسته نباشد ۴۷۱ مشعبد حقه باز و هنگامه گیر خرد در مصراع ثانی مضارع است از
 خریدن ۴۷۲ پس الخ آنکه بد نکرد ۴۷۳ بد سگال آنکس که بد ظن و بد خواهست

شنیدم که در خاکِ وَخْش از مِهان
 یکی بود در کُنْجِ خَاوَتِ نِهان
 مُجَرَّدَ بَمَعْنٰی نَه عَارِفِ بَدَلِق
 که بیرون کند دستِ حاجتِ بَخاق
 سَعَادَتِ کُشَادَه دَرِی سَوٰی او
 در دیگران بسته بر روی او
 زبَانِ آوَرَسے بی خِرَدِ سَعٰی کرد
 ز شُوخِی بَبَدِ کُفْتَنِ آن نِیْکَنِ مَرَد
 که زِنِهَارِ اَزِیْنِ مَکَرِ و دَسْتَانِ وِیُو
 بَجَائِیِ سَلِیْمَانِ نَشِیْتَنِ چُو دِیُو ۴۶۰
 دَمَادِمِ بَشُوِیْنَد چُونِ کُزْبِه رَوٰی
 طَمَعِ کَرْدَه دَر صَیِّدِ مَوْشَانِ کَوٰی
 رِیَاضَتِ کَشِ اَز بَیْرِ نَامِ و غُرُورِ
 که طَبَلِ تَیِّی را رُودِ بَانْکَنِ دُورِ
 هِی کُفْتِ و خَلْقِی بَرُو اَنْجَمٰنِ
 بر اِیْشَانِ تَفَرُّجِ کِنَانِ مَرَدِ وِزْنِ
 شَنِیْدِمِ کِه بَکْرِیْسَتِ دَانَا وَخْشِ
 که یَارِبِ مَرَاِیْنِ بِنْدَه رَا تُو بَخْشِ
 و کَر رَاسْتِ کُفْتِ اِی خَدَاوَنِدِ پَاکِ
 مَرَا تُو بَه دِه تَا سَکَرْدَمِ هَلَاکِ ۴۶۵

۴۵۶ وَخْش نام شهری است از ولایت بدخشان مهان بزرگان نهان از دیدهء مردمان
 ۴۵۷ مُجَرَّدَ یعنی مردی مجرّد بود و مُجَرَّدَ یعنی برهنه کرده شده درینجا مراد خالص
 بدلق و خرقه پوشیدن که الخ مراد مکار نبود که از لباس دلق طریقهء روزگار خود
 سازد ۴۵۸ در دیگران الخ یعنی ملاقات دیگران نبودى ۴۵۹ زبان آوری یعنی مردی
 فصیح و سریع الکلام زشوخى علت سعى کرد است یعنی از کستاخى و بی ادبى و بی شرمى
 ۴۶۰ داستان حمله بجائى الخ چنانکه دیوبکر و حمله خاتم سلیمان عم را بدست آورد و بجای
 او نشست تو نیز بمکر و حمله و ریابجای صالحان واولیا منشین ۴۶۱ دمامد الخ چنانکه
 گریه دستش بروی مالد گوئیا او را شوید این صوفیان نیز دست بروی مالد که وضو سازند
 ۴۶۲ ریاضت کش وصف ترکیبی است یعنی ریاضت کننده ۴۶۳ همی گفت آن زبان آور
 خلقی جماعتی انجمن مجلس مراد مردمان جمع شده است بر ایشان زبان آور و زاهد
 تفرج کنان تماشای آنها بودند ۴۶۵ و کَر راست گفت که آن بدیها که گفت در من باشد

دگر کسوت معرفت در برم نماید بسیار ازین کمترم
 که سکن با همه زشت نامی چو مرد ماورا بدوزخ نخواهند برد
 ره این است سعدی که مردان راه بعزت نکردند بر خود نگاه
 ازان بر ملایک شرف داشتند که خود را به از سکن نپنداشتند ۴۵۰

یکی بر بطنی در بغل داشت مست بشب در سر پارسانی شکست
 چو روز آمد آن نیک مرد سلیم بر سنگدل برد یک مشت سیم
 که دوشینه مغرور بودی و مست ترا و مرا بر بط و سر شکست
 مرا به شد آن زخم و برخاست بیم ترا به نخواهد شد الا بسیم
 ازان دوستان خدا بر سرند که از خلق بسیار بر سر خوردند ۴۵۰

۴۴۷ وگر الخ یعنی اشکر لباس عرفان را از من بستانند ازین سکن ۴۴۸ که زیرا
 که چو مرد یعنی سکن زشت نام است با چنین زشت نامی چون بمرد
 برد بمعنی بردن است ۴۴۹ مردان راه کاملان طریقت بعزت الخ یعنی
 خود را عزیز ندیدند ۴۵۰ ملایک جمع ملک که بمعنی فرشته است شرف
 داشتند افضل گشتند به از سکن افضل ازو ۴۵۱ بر بطنی بیاء وحدت است
 مست که آن کس مست بود در سر الخ یعنی بر بط را بر سر پارسا زد
 و بشکست ۴۵۲ روز آمد صباح شد سلیم صافی دل بر سنگدل بنزد آن
 مست سخت دل ۴۵۳ دوشینه شب گذشته ترا الخ در اینجا صنعت لف و نشر
 مرتب است یعنی ترا بر بط بشکست و مرا سر بشکست ۴۵۴ آن زخم که
 بر سرم بود الا مکر ۴۵۵ ازان مشار الیه مصراع ثانی است بر سر برد سرورند
 که از خلق الخ که از خلاق اذیت می کشند و تحمّل اذیت می نمایند

ششیدم که در دشت صنعا جنید
 سگی دید بر کسند دندان صید ۴۴۰
 زیزوی سر پنجه شیر گیر
 فرو مانده عاجز چو روباه پیر
 پس از غم و آه و گرفتن بپی
 گلد خوردی از گوسپندان حی
 چو مسکین و بیطاقش دید و ریش
 بدو داد یک نیمه از زاد خویش
 ششیدم که می گفت و خون می گریست
 که داند که بهتر ز ما هر دو کیست
 بظاهر من امروز ازین بستم
 و گر تا چه راند قضا بر سرم ۴۴۰
 گرم پای ایمان نلغزد ز جای
 بر بر نعم تاج عفو خدای

۴۴۰ دشت صحرا صنعا نام شهر است در بین جنید جنید البغدادی ولی است مشهور
 کنیت او ابو القاسم است و لقب وی قواریری و زجاج و خزاز است قواریری
 و زجاج ازان گویند که پدر وی آبشینه فروختی و الخزاز لانه کان یعمل
 الخزر گویند اصل وی از نهاوند است و مولد و منشا وی بغداد از آیه سادات
 این قوم است و همه نسبت بوی درست کنند و او را سید الطایفه گویند در سنه
 سبع و تسعین و مائتین برفته از دنیا و گویند در سنه ثمان و تسعین و مائتین
 و الله تعالی اعلم بر کسند دندان صید یعنی از پیری دندان صیدش افتاده
 بود ۴۴۱ نیرو قوت سر پنجه شیر گیر یعنی اول حال او چنان بود که سر پنجه
 داشت که بدان شیر می گرفت ۴۴۲ غم میش کوهی یعنی گوسپند ماده
 کوهی بی در بعض نسخ این مصراع چنین واقع شده پس از کاو کوهی
 گرفتن بقره و قافیه در مصراع ثانی شهر است حی قبیله و قریه ۴۴۳ دید
 فاعلش ضمیر جنید است و ریش عطف بر مسکین است و ریش در اینجا بمعنی
 مجروح است بدو بان سگ زاد توشه ۴۴۴ که داند الخ یعنی کسی نداند که من
 بهترم یا سگ بهتر است ۴۴۵ دگر تا الخ یعنی مرا قضا چه حکم در حقیقت نماید
 ۴۴۶ گرم پای ایمان اصغر پای ایمان من نلغزد ز جای یعنی ایمان من پایدار باشد

جفا دید و با جور و قهرش بساخت
 بسالی سرائی زهرش بساخت ۴۲۰
 چو پیش آمدش بنده، رفته باز
 زلقمانش آمد لایسی فراز
 پمایش در افتاد و پوزش نمود
 بخندید لقمان که پوزش چه سود
 بسالی زجورت جگر خون کم
 بیگ سامت از دل بدر چون کم
 ولی هم به بخشایم ای نیک مرد
 که سود تو مارا زیانی نکرد
 تو آباد کردی شبستان خویش
 مرا حکمت و معرفت کشت پیش ۴۲۵
 غلامیست در خیم ای نیک بخت
 که فرمایش و قتها کار سخت
 دگر ره نیازارمش سخت دل
 چو یاد آیم سختی، کار شکل
 هر آن کس که جور بزرگان نبرد
 نسوزد دلش بر ضعیفان خرد
 گر از حاکن سخت آید سخن
 تو بر زبردستان درستی ممکن

۴۲۰ قهرش ضمیر راجع بیکست بساخت مراد در مصراع اول موافقت کرد است و در
 مصراع ثانی مراد معنی اصلی اوست زهرش از برای آنکس ۴۲۱ پیش آمدش پیش
 آنکس آمد رفته گریخته زلقمانش الخ یعنی پس دانست که لقمان بندهء او نبود و از لقمان
 ترسید ۴۲۲ پوزش نمود عذر خواست چه سود چه فایده دهد ۴۲۳ زجورت جگر
 خون کم از جور تو جگر مرا خون کرده بودم و محنت بسیار کشیده بیک ساعت الخ یعنی
 من در یک ساعت رنج از دل بدر کردن نمی توانم ۴۲۴ ولی هم به بخشایم اگر چه چنین
 شد اما عفو کم سود تو بخدمت من مارا زیانی نکرد بلکه سود کرد ۴۲۵ آباد بمعنی
 معهور است اینجا و آبادان آن موضع گویند که معهور باشد و آبادانی بمعنی عهات است
 شبستان خانهء شب ماندن و شب خفتن در اینجا مراد خانه ۴۲۶ غلام بندهء مملوک در
 خیم در گروه من فرمایش فرمودم او را ۴۲۷ دگر ره مرادف دگر بار است سخت دل
 بی رحم سختی یاء مصدریه است ۴۲۸ نسوزد دلش یعنی ترحم نکند ۴۲۹ گر از الخ
 اگر سخن حاکنان ترا سخت آمد زبردستان جمع زبردست که بمعنی رعیت و فقیر است

نشاید ز دشمنِ خطا درگذاشت که گویند یارا و مردی نداشت
 بدو کفّت شیدای شوریده سر جوابی که شاید نُوشتن بزر
 دلم خانه، مِهَر یار است و بس ازان می نکتجد درو کین کس
 چه خوش کفّت بهلول فرخنده خوی چو بگذشت بر عارف جنگ جوی ۴۲۵
 گر این مدعی دوست بشناختی پیکارِ دشمن نپسرداختی
 گر از هستی، حق خبر داشتی بهم خلق را نیست پنداشتی

شنیدم که لقمان سیه فام بود نه تن پرور و نازک اندام بود
 یکی بنده، خویش پنداشتش زبون بود در کارِ شل داشتش

۴۲۲ خطا در اینجا مراد بد درگذاشت عفو کردن گویند مردمان یارا این لفظ
 و یارای بمعنی طاقت و مجال است ۴۲۳ شیدای شوریده سر یعنی عاشق مذکور
 جوابی مفعول کفّت و حرف یا برای وحدت شاید درخور است ۴۲۴ و بس
 درو چیزی دیگر نیست ازان جهت می نکتجد الخ پس عاشق حق آن است که در
 دل او جز محبت خدای تعالی نباشد ۴۲۵ بهلول نام ولی بوده که خود را عهدا
 دیوانه ساخته بود چو بگذشت الخ یعنی چون مرور کرد بر عارفی که با کسی
 جنگ می کرد مقول قول دو بیت آینده است ۴۲۶ این مدعی که دعوی
 محبت حضرت خدای می کند نپرداختی اشتغال نکردی ۴۲۸ فام این لفظ با
 رنگها مستعمل است که دلالت کند و میل چیزی بدان رنگ اما تمام آن رنگ
 نباشد پس حضرت لقمان سیاه محض نبود سیاه مایل نه تن الخ یعنی فربه و خوب
 عضو نبود ۴۲۹ یکی الخ یعنی کسی را بنده سیه فام گریخته بود لقمان را غلام
 گریخته خود پنداشت زبون بود در بعض نسخ زبون دید و در بعض نسخ بیغداد

بدر جست از آشوب دزد دغل دوان جامه، پارسا در بغل
 دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد که سرگشته، را بر آمد مراد
 خیشی که بر کس ترحم نکرد بخشود بروی دل نیک مرد
 عجب نماید از سیرت بخردان که نیکی کنند از کرم با بدان ۴۱۵
 در اقبال نیکان بدان می زیند اگرچه بدان اهل نیکی نیند
 یکی را چو سعدی دل ساده بود که با ساده روئی در افتاده بود
 جفا بروی از دشمن سخت گوی ز چوگان سختی بختی چو گوی
 ز کس چین بر ابرو نینداختی زمازی بتمندی نپرداختی
 یکی گفتش آخر ترا ننگ نیست خبر زین به سیلی و سنگ نیست ۴۲۰
 تن خویشین سغبه دونان کنند زدشمن تحمل زبوان کنند

۴۱۲ از آشوب از جهت فتنه و غوغا دزد دغل سارق مکار جامه پارسا
 و رختش ۴۱۳ مرد نیک اعتقاد یعنی زاهد مذکور سرگشته یعنی آن دزد برآمد
 حاصل شد ۴۱۴ خیشی الخ یعنی دزد بی رحم بخشود ترحم کرد ۴۱۵ ناید
 و نباشد بخردان جمع بخرد است بمعنی عاقل ۴۱۶ اقبال دولت می زیند زندگانی
 کنند اهل نیکی نیند استحقاق نیکی ندارند ۴۱۷ ساده بی کین و مصافی
 ساده روی کنایه از محبوب است در افتاده عاشق گشته ۴۱۸ بردی نچل کردی
 سخت گوی وصف ترکیبی است چو گوی بلکه در جای خود پایدار بود ۴۱۹ ز کس
 از هیچ کس چین بر ابرو نینداختی عبوس الوجه نگشتی زمازی در بعضی نسخ
 زیاری تندی غلظت و خشمگینی نپرداختی فراغت نکردی ۴۲۰ سیلی طابحه و سنگ
 که ترا می زیند ۴۲۱ سغبه بمعنی مغلوب است دونان کسانیکه دون همت اند

ندیدم بمرادکنی چون تو کس
 یکی پیش خصم آمدن مردوار
 بدین هر دو خصلت غلام تو ام
 گشت رای باشد بحکم کرم
 سرانست کوتاه و در بسته سخت
 کلوخی دو بالای هم بر نسیم
 بچندانکه در دست افتد بساز
 بدلداری و چاباوسی و فن
 جوانمرد شب رو فروداشت دوش
 بغناطاق و دستار و رختی که داشت
 وزانجا بر آورد غوغا که دزد
 که جنگ آوری بر دو نوع است و بس
 دوم جان بدر بردن از کارزار
 چه نامی که مولا نام تو ام
 بجائی که می دانمت ره برم
 نپندارم اینجا خداوند رخت ۴۰۰
 یکی پای بر دوش دیگر نسیم
 ازان به که گردی توی دست باز
 کشیدش سوی خانه خویشان
 بکتفش در آمد خداوند هوش
 زبالا بدامن او در گذاشت ۴۱۰
 ثواب ای جوانان و یاری و مزد

۴۰۱ جنگ آوری جنگ کردن ۴۰۲ یکی الخ آن دو نوع را بیان کند یکی اینکه دلیرانه
 مقابله دشمن نمودن دیگر اینکه بوقت غلبه دشمن از کارزار گریختن ۴۰۳ غلام تو ام
 که تو غالب مطلق چه نامی چه نام داری مولا در اینجا مراد بنده ۴۰۴ بحکم کرم یعنی
 اگر حکم تو شود بفرمودن کرم که در ذات تست یعنی از راه کرم فرمائی اگر مرضی تو شود
 ره برم دلالت کنم ۴۰۵ سرانست اینجا در بسته باش بسته رخت اسباب خانه
 ۴۰۶ هم بر نسیم یعنی یکی بر دیگری نسیم یکی الخ بیالای خانه روم ۴۰۷ بساز آن را بگیر
 که گردی الخ که محروم رجوع کنی ۴۰۸ فن تصنع کردن سوی خانه خویشان آن خانه
 که وصف کرد خانه او بود ۴۰۹ جوانمرد شب رو یعنی دزد بکتفش بر آمد بیالای دوش
 او رفت خداوند هوش صاحب عقل یعنی زاهد مذکور ۴۱۰ در گذاشت و انداخت
 ۴۱۱ و ازانجا یعنی از بالای خانه که دزد هست ثواب الخ یعنی برای ثواب و مزد یاری کنید

سعادت نجست و سلامت نیافت که گردن ز کفتارِ سعدی بتافت
ازین به نصیحت گری بایدت ندانم پس ازوی چه پیش آیدت

عزیزی در اقصای تنبیریز بود که هواره بیدار و شب خیز بود
شبی دید جانی که دزدی گم کند پیچید و بر طرف بای فلکند

کمان را خبر کرد و آشوب خاست زهر جانبی مرد با توب خاست ۳۹۵
چو نامردم آواز مردم شنید میان خط جای بودن ندید
نیستی ازان گیرودار آمدش گریزی بوقت اختیار آمدش
زرحمت دل پارساموم شد که شب دزد بچاره محروم شد
بتاریکی از پی فرار آمدش براه دگر پیش باز آمدش
که یارا مرو کاشنای تو ام بمرادانگی خاک پائی تو ام ۴۰۰

۳۹۱ که اسم است گردن الخ یعنی از پند او اعراض کرد و اطاعت نمود
۳۹۲ ازین از سعدی نصیحت گر ناصح بایدت باید ترا ۳۹۳ تبریز شهریست معروف
هواره همیشه ۳۹۴ کهند مراد از آله است که دزدان از رسن سازند و قلاده
بیک طرف آن می آویزند و آن را بر بام می اندازند آن قلاده بر کنگره بام می
نشیند کنگره را اخذ می کند دزدان بذریعه آن بر بام روند ۳۹۵ خبر کرد
آن عزیز آشوب فتنه واضطراب ۳۹۶ نامردم آن نامرد یعنی دزد بودن پائیدن
۳۹۷ نهیبی خوفی آمدش ضمیر مستتر راجع بنهیب است و بارز راجع بدزد
گریزی الخ یعنی بوقت گریختن بگریخت و بی گریز دران وقت سخت چاره نبود
اختیار آمدش ضمیر مستتر راجع بگریز است ۳۹۸ موم شد نرم شد محروم نا امید
۳۹۹ آمدش ضمیر مستتر راجع بپارساست و بارز راجع بدزد ۴۰۰ یارا ای یار

تو کا گاہ کردی بمانہک مکس
 تہم کنان گفتش ای تیز ہوش
 نشاید اصم خواندنت زین پس
 اصم بہ کہ گفتارِ باطلِ نیوش
 ۳۸۵ مرا عیب پوش و ثنا گستر اند
 کند ہستیم زیر نفسم زبون
 مگر کز تکلف مبرا شوم
 بگویند نیک بدم ہر چہ ہست
 اگر بد شنیدن نیاید خوشم
 ز کردارِ بد دامن اندر کشم
 ۳۹۰ چو حاتم اصم باش و عیبت شنو
 بچہل ستایش فرا چہ مشو

۳۸۳ زین سپس من بعد ۳۸۴ گفتش حاتم جواب داد بانکس تیز ہوش قوی عقل
 نیوش مصدر است بمعنی نیوشیدن یعنی کر شدن بہ است از شنیدن سخن باطل
 ۳۸۵ بخلوت در اند در خلوت اند ثنا در بعض نسخ بجای ثنا ہنر واقع شدہ
 عیب پوش الخ یعنی عیب مرا پوشیدہ می دارند و ہنر مرا ظاہری نمایند پس مرا بر
 عیب من مطلع نکردند ۳۸۶ اخلاق دون یعنی آن خوہای ادنی کہ در من
 است ہستیم یا مصدریہ و میم متکلم است ۳۸۷ فرا می نمایم یعنی خودرا بردمان
 نمایم مبرا پاک مگر الخ یعنی کہ از رنج کشی اخلاق بد مبرا کردم یا کہ مردمان
 تکلف بمن نکنند و بی ہولت احوال خودرا دانم ۳۸۸ کالیوہ گران گوش یعنی کر
 دانندم دانند مرا اہل نشت آنان کہ با من نشینند ۳۸۹ خوشم بفتح خای باید
 خواند یعنی اگر بدی خود شنیدن مرا خوش نیاید دامن اندر کشم احتراز کم
 ۳۹۰ جبل رسن چہ مخفف از چاہ است مشو مرو درین تنبیہ است کہ مدحت
 مردم سبب ہلاک است اصم باش و عیبت شنو یعنی خودرا کر نمای تا مردمان
 عیب ترا فاش بشویند تو بشنوی و بر عیبت خویش مطلع شوی و ترک وی کنی

	چو سیل اندر آمد بول و بویب	فتاد از بلندی بسر در نشیب
۳۷۵	چو شبنم بیفتاد مسکین و خرد	بهر آسمانش بعیوق برد
	گروهی برآیند از اهل سخن	که حاتم اصم بود باور ممکن
	بر آمد طنین مگس بامداد	که در چنبر عنکبوتی فتاد
	بهر ضعف و خاموشیش کید بود	مگس قند پنداشتش قید بود
	نکه کرد شیخ از سر اعتبار	که ای پای بسند طبع پایدار
۳۸۰	نه بهر جا شکر باشد و شهید و قند	که در گوشها دام باز است و بند
	یکی گفت از آن حلقه اهل رای	عجب دارم ای مرد راه خدای
	مگس را تو چون فهم کردی خروش	که مارا بدشواری آمد بگوش

۳۷۵ ماهر و شفقت عیوق نام ستاره تابان است برکنار حجره بسوی راست بعیوق برد مراد بیلندی برد ۳۷۶ گروهی جهاعتی برآیند بر آن قول اند که حاتم که آن مرد ولی که معروف بحاتم اصم یعنی کر شده است حاتم بن عنوان الاصم کنیت او ابو عبد الرحمن است از قدماء مشایخ خراسان بوده از اهل بلخ مات بواشجرد من نواحی بلخ سنه سبع و ثلثین و مائتین و گفته اند وی اصم نبود ضعیفه با وی سخن می گفت در اثنای سخن بادی از وی جدا شد دفع خجالت ویرا گفت آواز بلندتر کن با وی چنان فرا نمود که گوش وی گراست و آن را نشنید آن ضعیفه شادمان شد و آن لقب بروی همانند مصنف کری نمودن حاتم را دگرگونه بیان کرد ۳۷۷ بر آمد الخ یعنی مگس بامدادی آواز کرد قتاد گرفتار شد ۳۷۸ خاموشیش ضمیر راجع بعنکبوت است کید مکر پنداشتش ضمیر راجع بچنبر است ۳۷۹ اعتبار در اینجا مراد عبارت و پند گرفتن پایدار یعنی ساکت باش ۳۸۰ مگس را الخ یعنی تو آواز مگس چگونه شنیدی که مارا الخ یعنی ما بدشواری شنیدیم با وجود شنوائی

زویرانه، عارفی زنده پوش
 یکی را نَباحِ سگ آمد بگوش
 بدل گفت گوئی سگ اینجا چراست
 در آمد که درویش صالح نجاست
 نشان سگ از پیش واز پس ندید
 بجز عارف آنجا دگر کس ندید
 نخل باز گردیدن آغاز کرد
 که شرم آمدش ببحث آن راز کرد
 شنید از درون عارف آواز پای
 هلا گفت بر در چه پائی در آی
 نپرداری ای دیده، روشم
 کز ایدر سگ آواز کرد این منم
 چو دیدم که بیچارگی می خرد
 نهادم ز سر کبر و رای و خرد
 چو سگ بر درش بانگ کردم بسی
 که مسکینتر از سگ ندیدم کسی
 چو خواهی که در قدرِ والا رسی
 ز شیب تواضع بهالا رسی
 درین حضرت آمان گرفتند صدر
 که خود را فروتن نهادند قدر

۳۶۴ زنده خرق زنده پوش وصف ترکیبی است زویرانه الخ یعنی در یک ویرانه
 یک عارف زنده پوش می ماند از آن ویرانه یک کس آواز سگ شنید ۳۶۵ در آمد
 باندرون خانه گوئی در بعض نسخ بانگ ۳۶۷ باز گردیدن رجوع بحث پرسیدن
 از کار و استکشاف راز نمودن ۳۶۸ هلا کلمه تنبیه است برای ندا چه پائی
 یعنی چرا قرار گیری ۳۶۹ کز ایدر در بعض نسخ که اندر و در بعض نسخ
 که ایدون این منم یعنی من آواز کردم ۳۷۰ می خرد فاعل ضمیر مستتر
 است راجع بخدای تعالی یعنی هرگاه دیدم که او تعالی بیچارگی می خرد رحم
 بر بیچارگان زیاده می کند کبر و رای و خرد و چاره از سر نهادم ۳۷۲ والا بلند
 شیب مخفف شیب یعنی پستی ز شیب الخ طریق این است که تواضع کنی
 ۳۷۳ گرفتند صدر صدر نشین گشتند بحکم من تواضع رفعه الله در بارگاه الهی
 کسانی که قدر خود کم دانستند و خود را هیچ شمرند آنکسان معزز شوند

	نخون تشنه جلاذ نامهربان	برون کرد دشنه چو تشنه زبان
۳۵۵	شنیدم که گفت از دل تنگ ریش	خدایا بجل کردمش خونِ نویش
	که پیوسته در نعمت و ناز و نام	در اقبال او بوده ام دوست کام
	مبادا که فردا بخون منش	بگیرند و حرم شود دشمنش
	ملک را چو کفت وی آمد بگوش	در دیک خشمش نیامد بجوش
	بسی بر سرش داد و بر دیده بوس	خداوند رایت شد و طبل و کوس
۳۶۰	برفق از چنین همگین جایگاه	رسانید دهرش بدان پایگاه
	غرض زین سخن آن که گفتار نرم	چو آب است بر آتش مرد گرم
	تواضع کن ای دوست با خصم تند	که ز می کند تیغ برده کند
	نه بینی که در معرض تیغ و تیر	پوشند خفتان صد تو حریر

۳۵۴ دشنه نوعی از خنجر چو تشنه زبان چنانکه تشنه زبان خود را بیرون می آرد
 ۳۵۵ که گفت آن بنده بجل کردن یعنی عفو نمودن ۳۵۶ و نام و شهرت تمام
 اقبال پیش آمدن و روی آوردن بر چیزی و چیزی پیش کسی داشتن دوست کام
 نقیض دشمن کام است بمعنی اینکه کارهایش بر حسب مطلوب و مراد دل
 دوستان باشد ۳۵۷ فردا مراد از روز قیامت است بخون منش بخون من او را
 حرم شود بخواخذه او ۳۵۸ گفت وی سخن او نیامد بجوش بلکه ساکن شد
 ۳۵۹ و بر دیده عطف بر سر است بوس یعنی ملک سر و دیده بنده را ببوسید خداوند الخ
 یعنی ملک او را امیر لوا گردانید ۳۶۰ برفق یعنی بسبب ملاطفت و ملائمت
 ۳۶۱ زین سخن ازین حکایت آن که آنست که چو آب الخ چنانکه آب آتش را
 کشد همچنان سخن نرم آتش غضب مرد گرم را کشد ۳۶۲ در معرض تیغ
 و تیر در محل جنگ پوشند مبارزان حریر زیرا حریر نرم است تیغ را کند کند

یکی در نجوم اندکی دست داشت ولی از تکبر سر مست داشت ۳۴۵
 پر کوشیار آمد از راه دور دلی پر ارادت سری پر غرور
 خردمند از دیده بر دوختی یکی حرف دروی نیاموختی
 چو بی بهره عزم سفر کرد باز بدو گفت دانای گردن فراز
 تو خود را بگمان برده پر خرد انانی که پیر شد دگر چون برد
 زده‌وی پری زان تپی می روی تپی آی تا پر معانی شوی ۳۵۰
 زمستی در آفاق سعدی صفت تپی گرد و باز آی ر معرفت

بخشم از ملک بنده سر تنافت بفرمود جستن کسش در نیافت
 چو باز آمد از راه خشم و ستیز بشمشیر زن گفت خوش بریز

۳۴۵ نجوم مراد علم نجوم اندکی دست داشت ماهر نبود از تکبر الخ یعنی تکبر داشت که
 گویا سرش مست بود ۳۴۶ کوشیار نام حکیمی بوده است از گیلان و بعضی گویند از فارس
 و شیخ ابوعلی ابن سینا شاگردی او کرده است آمد از راه دور تا علم نجوم بیاموزد دلی پر
 ارادت داشت ۳۴۷ خردمند یعنی کوشیار بر دوختی بیا حکایت است یکی الخ در بعض
 نسخ یکس حرف حکمت نیاموختی ۳۴۸ دانای گردن فراز یعنی حکیم مذکور ۳۴۹ انا
 آوند و ظرف دگر چون برد یعنی ظرفی که پر باشد درو چیزی نکنجد تو در گمان خود از
 خرد پر هستی پس چگونه خواهی آموخت ۳۵۰ می روی از پیش من ۳۵۱ گرد امر است
 از گردیدن باز آی رجوع کن در بعض نسخ زهستی تپی آی سعدی صفت که گرد آوری
 خرمن معرفت ۳۵۲ بخشم بآ سببیه است بنده از بندگانش سر بنافت یعنی گریخت
 بفرمود ملک در نیافت لفظ در زاید است ۳۵۳ ستیز بمعنی خشم و کین چو باز الخ مراد
 هرگاه بنده گریخته باز آمد ملک از راه خشم و ستیز بشمشیر زن خونریزی او فرمود

پسندیدگان در برزگی رسند
 ز ما بندگانت چه آمد پسند ۳۳۵
 شهنشه زشادی چو نُخل بر سُکفت
 بجنید در روی، درویش و کففت
 من آنکس نیم کز غرور حَسَم
 زبچپارگان روی در ہم کشم
 تو ہم با من از سر بینه نوی، زشت
 که ناسازگاری کنی در بهشت
 من امروز کردم در صلح باز
 تو فردا ممکن در برویم فراز
 چنین راه اگر مقبلی پیش گیر
 چو دستت رسد دست درویش گیر ۳۴۰
 بر از شاخ طوبی کسی بر نداشت
 که امروز تخم ارادت نکاشت
 ارادت نداری سعادت مجوی
 بچوگان خدمت توان برد گوی
 ترا کی بود چون چراغ التهاب
 که از خود پری همو قنديل از آب
 وجودی دهد روشنائی بجمع
 که سوزیش در سینہ باشد چو شمع

۳۳۵ پسندیدگان مقبولان حضرت چه آمد پسند که چنین انعام و اکرام نمودی ۳۳۷ حشم
 و خدم روی در هم کشم نفور باشم ۳۳۸ ناسازگاری مخالفت ۳۳۹ فراز درینجا بمعنی
 بنده و مسدود تو فردا الخ مراد در روز قیامت مانع از بهشت رفتن مشو ۳۴۰ چنین الخ
 مصنف معرفت می گوید اگر مرد مقبلی و صاحب دولت چنین راه پیش گیر و مالک این
 راه شو چو دستت الخ در بعض نسخ شرف بایدت دست درویش گیر ۳۴۱ بر میوه
 طوبی نام درختی است در بهشت نکاشت ماضی منفی است از کاشتن تخم ارادت نکاشت
 یعنی عمل نیک نه کرده است ۳۴۲ ارادت نداری یعنی ای که ارادت تو نیست بچوگان الخ
 یعنی از خدمت سعادت حاصل می گردد ۳۴۳ ترا کی الخ مردمان در قنديل شیشه
 از آب پرکنند و برو چراغ و شمع می نهند از برون آن کیفی حاصل می شود و آن صرف
 برای خوبی است و روشنی چندان دران نمی گردد پس اگر تو مثل آن قنديل از آب پر
 هستی پس در چراغ تو التهاب کی بود ۳۴۴ وجود درینجا مراد از شخص و ذات شخص

در آیند با عاجزان در بهشت
 بهشت برین ملک و ماوای ماست
 ۲۲۵ من از گور سر برنجیرم زخشت
 که بنده غم امروز بر پای ماست
 به عمر از اینان چه دیدی خوشی
 که در آخرت نیز زحمت گشتی
 اثر صالح آنجا بیدوار باغ
 در آید بگفتش بدرم دماغ
 چو مد این سخن گفت و صالح شنید
 دگر بودن آنجا مصالح ندید
 دمی رفت تا چشمه آفتاب
 ز چشم خلائق فرو شست خواب
 دوان هر دو کس را فرستاد و خواند
 بر ایشان ببارید باران جود
 پس از رنج سرما و باران و سیل
 نشسته با نامداران خیل
 گدایان بی جامه شب کرده روز
 معطر کنان جامه بر آودسوز
 یکی گفت از ایشان ملک را نهان
 که ای حلقه در گوش حکمت جهان

۲۲۴ من از الخ یعنی از قبر بر نمی خیزم و با ایشان بهشت در نمی روم ۲۲۵ بهشت برین فردوس
 اعلی ماوا جای بودن و پناهگاه ۲۲۶ از اینان اشارت پادشاهان است زحمت کشی سختی و رنج
 هفتینی ایشان بکشی ۲۲۸ دگر بودن آنجا دگر در آنجا پائیدن مصالح حکمت ۲۲۹ ز چشم الخ
 شستن خواب از دیده‌ها انام عبارت از بیدار شدن است یعنی آفتاب برآمد و خلق بیدار شدند
 ۲۳۰ دوان یعنی زود و خواند بپیش خویش بهیبت نشست بمسند حکومت بجزمت نشاند
 ایشان را بموضع رفیع ۲۳۱ ببارید باران جود بارانیدن باران جود عبارت از بسیاری گرم
 است فرو شست شان بهشت از ایشان کرد بمعنی غبار است ذل خواری ۲۳۲ نشستند آن دو
 درویش با نامداران خیل با بزرگان ملک ۲۳۳ گدایان الخ یعنی آن دو درویش که گدایان
 بودند بی جامه شب را بروز آورده اما اکنون معطر الخ معطر خوشبو عودسوز مجرّه و بخوردان
 ۲۳۴ از ایشان ازین دو درویش که ای الخ یعنی اهل جهان بنده حلقه بگوش حکم تست

زبون باش تا پوستینت درند
گر از خاکِ مدان سبوی کنند
که صاحب‌دلان بارِ شوخان برند ۲۱۵
بسنگش ملامت کنان بشکنند

ملک صالح از پادشاهانِ شام
بگشتی در اطرافِ بازار و کوی
که صاحب نظر بود و درویش دوست
دو درویش در مسجدی خفته یافت
برون آمدی صجدم با غلام
برسم عرب نیمه بر بسته روی
هر آن کین دو دارد ملک صالح اوست
پیرشان دل و خاطر آشفته یافت ۲۲۰
پو جزا تامل کنان آفتاب
که هم روز محشر بود داوری
که در آهو و عیش اند و با کام و ناز
گر این پادشاهان گردن فراز

۲۱۵ تا پوستینت درند یعنی پوستینت از پاره پاره کنند برند تحمل کنند ۲۱۶ گر از الخ یعنی اگر مردان بپزند و تن ایشان خاک شود و کوزه گران از آن خاک سبوی سازند بسنگش ضمیر راجع بدان سبوی بشکنند مراد بعد از مردن هم از ملامت مخلصی نیست ۲۱۷ ملک صالح الخ ملک صالح را عادت بود که در آخر شب برای تجسس احوال ناس از سرای بیرون آمدی و با غلام میان شهری گشت ۲۱۸ برسم و عادت نیمه بر بسته روی تا مردمان او را ندانند ۲۱۹ صاحب نظر مردم شناس و بینا درویش دوست وصف ترکیبی است یعنی درویش را دوست می داشت هر آن کس کین دو که این دو خصلت ۲۲۰ یافت فاعلش ضمیر ملک صالح است ۲۲۱ شب الخ یعنی در شب با دو چشم ایشان خواب نبرده بود که از شدت برودت بخواب نرفته بود جزا صنفی از سوسمار است که متوجه آفتاب شود لقب آفتاب پرست است تامل کنان آفتاب فکر ایشان طلوع آفتاب بود که انتظاری داشتند ۲۲۲ که هم الخ روز محشر روز احوال بسیار است یکی از آنها داوری و حکومت و عدل است

بنور آنچه گفت از بدم اندکیست
 ز روی گمان بر من اینها که بست
 وی امسال پیوست با ما وصال
 به از من کس اندر جهان عیب من
 ندیدم چنین . نیک پندار کس
 بمحشر گواه گننامم کس اوست
 گرم عیب گوید بداندیش من
 کسان مرد راه خدا بوده اند
 کلاه تکبر بینداختند
 از آنها که من دانم از صد یکیست
 من از خود یقین می شناسم که هست
 بجا دانم عیب بفتاد سال
 نداند بجز عالم الغیب من
 که پنداشت عیب من اینست و بس ۳۱۰
 زدوزخ ترسم که کارم نکوست
 بیا گو بر نسخه از پیش من
 که برجاس تیر بلا بوده اند
 بتاج معالی سر افراختند

۳۰۶ از بدم اندکیست که من بدی بسیار دارم از صد یکیست چنانکه بزرگی بمقابله طاعنی گفته رباعی

هر بدی که تو دانی هزار چندانم
 در آشکاره بدم در نهان زبد بترم
 مرا نداند ازین گونه کس که من دانم
 خدای داند ازین آشکار و پنهانم

۳۰۷ گمان و ظن بست بمن اسناد کرد ۳۰۸ امسال یعنی این سال وی الخ یعنی اتصال
 او بما در زمان اندکیست از عیوب من چندان وقوف نیافته است ۳۰۹ عالم الغیب
 داننده غیب مراد از خدای تعالی است ۳۱۰ نیک پندار کس وصف ترکیبی است
 و بس و دیگر نیست ۳۱۱ محشر الخ یعنی در محشر اگر گواه گناه من آن باشد که کارم
 نکوست که گناه بسیارم ثابت نشود ۳۱۲ گرم عیب گر عیب بداندیش من آنکس
 که بدظن من است بیا گو اورا بگوئیا بر نسخه از پیش من که من از عیوب
 خود بسیار دانم ۳۱۳ کسان یعنی آنان مرد راه خدا بوده اند مقبول حضرت
 گشته اند برجاس آماجگاه و نشانه تیر ۳۱۴ بینداختند از سر معالی بزرگوارها

شکم تا سر آکنده از لقمه تنگ
 نخواهم درین وصف ازین پیش گفت
 فروگفت ازین شیوه نادیده گوی
 یکی کرده بی آب رونی بسی
 مریدی بشیخ این سخن نقل کرد
 بدی در قفا عیب من گفت و خفت
 یکی تیری افکند و در راه افتاد
 تو برداشتی و آمدی سوی من
 بخندید صاحب دل نیک خوی
 چه غم دارد از آب رونی کسی ۳۰۰
 اگر راست خواهی نه از عقل کرد
 بر زو قرینی که آورد و گفت
 وجود نیاززد و رنجم نداد
 همی در سپوزی پهلای من
 که سهل است ازین صعبه گو بشوی ۳۰۵

۲۹۷ از لقمه تنگ که الوان نعت خوردند چو زنبیل الخ یعنی گدایان که زنبیل
 بردارند و هرچه بایشان دهند در آن زنبیل کنند لاجرم زنبیل ایشان پراز
 لقمهء رنگارنگ شود شکم این طایفه چنین است ۲۹۸ درین وصف در مذمت
 صوفیان ازین پیش گفت از زبان آن خواهنده کستاخ شنت زشتی و عیب
 گفت بمعنی گفتن ۲۹۹ نادیده گوی سخنان بی اصل شوینده عیب جوی وصف
 ترکیبی است ۳۰۰ یکی کرده بی آب رونی کسی که بی آب رونی کرده
 باشد بسی بسیار ۳۰۱ بشیخ مراد از صاحب دل آن بود این سخن نقل کرد یعنی
 طعن آن خواهنده رسانید نه از عقل کرد مقتضای عقل نبود ۳۰۲ بدی
 مرد بد در قفا در غیبت من و خفت و ساکن شد بر زو قرینی بدتر از ویاری
 و شفت پیش من ۳۰۳ در ره قناد بمن نرسید ۳۰۴ سپوزی خطاب است از
 سپوختن ۳۰۵ بخندید از نقل مرید نرنجید و شفت سهل است اینها که گفت

سپید و سیاه پاره بر دوخت
 زهی جو فروشان گندم نهای
 مبین در عبادت که پیراند و سست
 چرا کرد باید نماز از نشست
 عصای کلیم اند بسیار خوار
 نه پر سیرنگار و نه دینشور اند
 عبانی بلیلانه در تن کنند
 زسنت نه بینی در ایشان آر
 بضاعت نهاده زر اندوخت
 همان گرد شب کوک خرمین گمهای ۲۹۰
 که در رقص و حالت جوان اند و چست
 چو در رقص بر می توانند جست
 بظاهر چنین زرد روی و یزار
 همین بس که دنیا بدین می خرد
 بدخل حبش جامه زن کنند ۲۹۰
 مگر خواب پیشین ونان سحر

۲۸۹ سپید الخ فقیرانه لباس پوشند زر اندوخته در ظاهر فقیران اند در باطن توانگر
 در بعض نسخ بسالوس پنهان زر اندوخته ۲۹۰ جو فروشان گندم نهای که گندم نمایند
 و جو فروشند شبکوک نوعی از گدایء باشد و آن چنان است که شها بر بالای مناری
 یا پشته یا درختی که در میان محله واقع باشد بر آید و با آواز بلند يك يك از مردم
 محله را نام ببرند و دعا کنند تا بایشان صدقه بدهند خرمین گدا جمعی که بر سر خرمنها
 بگدائی روند ۲۹۱ که در الخ در حالت ریا چابک اند ۲۹۲ چرا الخ یعنی چرا نماز
 قاعدای گذارند ۲۹۳ عصای کلیم یعنی عصای موسی عم بسیار خور بود که
 سحرهء ساحران را می خورد اما فربه نمی شد ایشان نیز همچو اوست نزار لاغر و ضعیف
 ۲۹۴ که دنیا بدین می خردند که دین را وسیله دنیا کرده اند ۲۹۵ عبا پلاس ستر از موی
 بلیلانه بلیل اماله بلال که حبشی بود در وقت پیمبر صم اذان می داد بلیلانه معنی
 فقیرانه بدخل حبش بمحاصل آن ولایت جامه زن کنند زنان خود را لباسهء فاخر
 پوشانند ۲۹۶ خواب پیشین یعنی خوابی که پیش از نماز پیشین کنند که این نوم را قیلوله
 گویند که سنت است نان سحر یعنی در شب رمضان از خواب بیدار شوند ونان خوردند
 و گویند که سحرور سنت است دو سنت را رعایت کنند که درین دو حظ نفس است

- ۲۸۰ نه بینی که در کنج تربت بسیست
بجز گور معروف معروف نیست
- تأثر کند مرد حشمت پرست
نداند که حشمت بحکم اندر است
- طمع برد شوخی بصاحب دلی
نبود آزمان در میان حاصلی
- گم بند و دستش تپی بود و پاک
که زر بر فشاندی برویش چو خاک
- برون تاخت خواننده خیره روی
نگو بیدن آغاز کردش بکوی
- ۲۸۵ که ز بهار ازین کژدمان خوش
پلنگان درنده صوف پشوش
- که چون گربه زانو بدل بر نهند
و گر صیدی افتند چو سگ بر جهند
- سوی مسجد آورده دکان شید
که در خانه کمتر توان یافت صید
- ره کاروان شیرمدان زنند
ولی جامه مردم ایسان کنند

۲۸۰ تربت قبر بسیست بسیار است بجز الخ یعنی گور معروف در محله کرخ مشهور است و مردمان می دانند گور دیگران را نمی دانند ۲۸۱ حشمت پرست کسی که شکوه را معبود کرده است بحلم اندر است اندر حلم است ۲۸۲ طمع برد یعنی گدائی کرد شوخی مردی کستاخ نبود الخ یعنی آن صاحب دل را در آن زمان چیزی نبود ۲۸۳ که زر الخ که نزد صاحب دل زرا قدر نبود و در حد نفس خود سخی و کریم بود ۲۸۴ برون تاخت از پیش صاحب دل خیره روی عبوس الوجه ۲۸۵ ازین کژدمان خبوش از طایفه صوفیه که عقربان اند ساکت پلنگان الخ یعنی پلنگان درنده اند اما صوف می پوشند ۲۸۶ زانو بدل بر نهند عبارت از هیات مراقبه است چو سگ بر جهند جست نمایند غافلان از حدیث خدا که الدنيا جیفه و طالبها کلاب ۲۸۷ سوی الخ یعنی در مسجد دکان حمله آراسته اند ۲۸۸ شیرمدان پهلوانان که حرامیان اند ره زنند قطع طریق کنند اینان این طایفه صوفیه مردم مردمان

۲۷۰. شکر انصاف خواهی سبک حق شناس
بیرف آب رحمت مکن بر خسیس
ندیم چنین پیچ بر پیچ کس
چو بانوی قصر این ملامت بگرد
که بر گرد و آسوده خاطر بچفت
شکر از ناخوشی کرد بر من خردش
جفائی چنین کس ببايد شنود
چو خود را قوی حال بینی و خوش
اگر خود همین صورتی چون طلسم
وگر پرورانی درخت کرم
۲۷۰. بسیرت بر از مردم ناسپاس
چو کردی مکافات بر بیخ نویس
مکن بیچ رحمت برین بیچ کس
بر آمد خردش از دل نیک مرد
پریشان مشو زین پریشان که گفت
مرا ناخوش از وی خوش آمد بگوش
که نشواید از پیغمبری غنود
بشکرانه بار ضعیفان بکش
بمیری و اسمت بمیرد چو جسم
بر نیکنمای خورس لاجرم

۲۷۰. سبک حق شناس سبک که حق شناس است به است از مردم ناسپاس زیرا کسی که شکر خلق نکند شکر حق نگذارد رسول الله صم فرمود من لم یشکر الناس لم یشکر الله تعالی پس مرد ناسپاس بدتر از سبک باشد ۲۷۱ برف آب سرد از آب سرد بر خسیس رحمت مکن یعنی او را آب سرد مده اگر رحمت کردی بدل آن هیچ نخواهی یافت بر بیخ نوشتن کنایه از بیهودگی و بیحاصلی است ۲۷۲ برین هیچ کس برین کس که کس نیست ۲۷۳ بانوی قصر زن خانه نیک مرد شیخ ۲۷۴ برگرد رجوع کن زین پریشان که بیمار است ۲۷۵ شود یعنی شنودن است مراد قبول کردن است غنود یعنی غنودن یعنی خوابیدن و آرام کردن ۲۷۷ قوی حال زورآور و سلیم خوش بفتح خامی باید خواند از بهر قافیه ۲۷۸ چون طلسم که جان و معنی نداری چو جسم یعنی جسم تو بمیرد و همچنان اسم تو بمیرد مراد اگر چون طلسم همین تصویر که می نمائی هستی یعنی کار نیک از تو نیاید و بمردم نفع نرسانی بعد از مردن گمانی شوی

پلید اعتقادان پاکیزه پوشش
 چه داند لت انبانی از خواب مست
 سخنهای منکر بمعروف گفت
 فرو خورد شیخ این حدیث از کرم
 یکی گفت معروف را در نفقت
 برو زین سپس گو سپر خویش گیر
 نکوئی و رحمت بجائی خود است
 سپر سفله را کُرد بالمش من
 مکن با بدن نیکی ای نیک بخت
 نکویم مراعات مدم مکن
 باخلاق نرمی مکن با درشت
 فریبنده، یارسانی فروش
 که بچاره دیده بر هم نه بست
 که یکدم چرا غافل از وی بخت
 شنیدند پوشیدگان حرم
 شنیدی که درویش نالان چه گفت
 تعنت بسر جای دیگر بمیر
 ولی با بدن نیکمندی بد است
 سپر مردم آزار بر ستمک به
 که در شوره نادان نشاند درخت
 کرم پیش نام دمان تم مکن
 که ستم را نالند چون کربه پشت

۲۹۵ پلید الخ یعنی اعتقاد ایشان مردار و لباس ایشان پاک است ۲۶۰ لت انبان حریص
 و پرخور و بسیار خوار و شکم پرست دیده بر هم نه بست یعنی خواب نیافت ۲۶۱ منکر
 منہی در ذکر منکر و معروف لطافتست که یکدم الخ یعنی معروف جزین نبود که
 یکدم بخت ۲۶۲ این حدیث یعنی دشنام او را پوشیدگان حرم مستوران حرم
 خاندانش یعنی زنان شیخ ۲۶۳ یکی از پوشیدگان حرم شنیدی استفهام است
 ۲۶۴ برو زین سپس بروای شیخ پس ازین گو بیمار را سر خویش گیر تدبیر خود کن
 تعنت ببر عناد را بگذار ۲۶۵ بجائی خود است و پسندیده است نیکمندی نیکوئی
 کردن ۲۶۷ شوره زمین شوره نادان نشاند درخت دانا در انجا درخت نشاند
 زیرا داند که زمین شوره چیزی نریواند ۲۶۸ مراعات نگاه داشتن حق کسی
 کم مکن ضایع مگردان ۲۶۹ نرمی ملائمت با درشت بکسی که غلیظ باشد

سرس موی درویش صفا ریخته
 شب آنجا بیفکند و باش نهاد
 نه خوابش گرفتگی شبان یکتفس
 نه از دست فریاد او خواب کس
 نهامی پریشان و طبعی درشت
 نمی مرد و خلقی بخت بکشت
 ز فریاد و نالیدن و خفت و خیز
 ز دریا مردم دران بقعه کس
 شنیدم که شبها ز خدمت نخفت
 شبی بر سرش لشکر آورد خواب
 بیکدم که چشمانش خفتن گرفت
 که لعنت برین نسل ناپاک باد
 که نام اند و ناموس و زرق اند و باد
 چو مردان میان بست و کرد آنچه گفت ۲۵۰
 که چند آورد مرد ناخفته تاب
 مسافر پرانگنده گفتن گرفت
 که نام اند و ناموس و زرق اند و باد

۲۴۹ سرش الخ فاعل ریخته سر و روی است و مفعول او نسبت با اول موی و نسبت با ثانی صفاست یعنی سرش موی را ریخته و رویش صفا ریخته بود بمویش الخ بیک موی در تن او آویخته بود ۲۵۰ شب الخ یعنی در شب خود را آنجا بیفکند و شور و ناله کردن گرفت ۲۵۱ نه خوابش الخ یعنی شبها بسیار خواب نکردی نه از الخ کسی از فریادش خواب نکردی ۲۵۲ و طبعی درشت داشت بخت و جدل بکشت هلاک کرد ۲۵۳ ز فریاد الخ یعنی گاهی فریاد می کرد و گاهی ناله می کرد و گاهی می خسید و گاهی برمی خاست ۲۵۴ بقعه جای ناتوان یعنی بیمار بس دیگر کسی نماند ۲۵۵ نخفت شیخ معروف میان بست بخدمت و کرد آنچه گفت امثال امر بیمار کرد ۲۵۶ بر سرش ضمیر راجع شیخ معروف است لشکر آورد خواب یعنی خواب برو غلبه کرد تاب طاقت ۲۵۷ که چشمانش خفتن گرفت که خواب بروی غلبه کرد مسافر یعنی آن مهمان بیمار ۲۵۸ که لعنت الخ یعنی بر قوم فقرا لعنت باد که آنها از فقیری نام و ناموس می خواهند و زرق می نمایند حقیقتا هیچ نیستند

و کَرِیکِ پَشیزِ آوَرْدِ سِرِ مِیچِ کَرانِ است اگر راست نواهی بیچ
 شنید این سخن مرد نیکو نهاد بخندید کاس یار فرخ ز یاد
 بد است این پسر طبع و خویش ولیک ما زو طبیعت شود نوی نیک
 چو زو کرده باشم تحمل بسی توانم جفا بردن از هر کسی ۲۴۵
 تحمل چو زهرت نماید نخصت ولی شهید گردد چو در طبع رُست

کسی راه معروف کرنی نجست که نهاد معروفی از سر نخصت
 شنیدم که مهانش آمد یکی زبیمارش تا بمرگ اندکی

۲۴۲ و کَرِیکِ پَشیزِ آوَرْدِ یعنی اگر کسی در بهاء او فلسی دهد سر میچ اعراض
 ممکن کران ثقیل در اینجا بمعنی ارزان ۲۴۳ مرد نیکو نهاد یعنی خواهه آن
 بنده قرخ نژاد مبارک طبع ۲۴۴ بد است الخ یعنی این را طبع و خوی بد است
 زو ازو یعنی بسبب او مرا الخ یعنی بسبب آن مزاج من نیک خومی شود ۲۴۵ چو الخ
 چون جفاء او را تحمل بسیار کنم ۲۴۶ چو زهرت نماید نخصت اولش تلخ نماید
 شهید گردد آن تحمل رست ماضی از رستن بمعنی استوار شد ۲۴۷ نجست یعنی نجوید
 که نهاد الخ تا که مشهوری را اولاً از سر نهند پس کسی که راه معروف
 کرخ را جوید می باید که معروفی را اولاً از سر نهد و کم نای و خول را
 اختیار کند معروف کرخ از قدام مشایخ است مات در سنه مائتین
 و قبروی در بغداد است بدعا کردن زیارت و تبرک بانجا روند و مجرب است
 که هر که دعا کند مستجاب گردد کرخ نام محله و دهی است در بغداد
 ۲۴۸ که مهانش آمد یکی یعنی کسی مهان خانه او شد زبیمارش الخ یعنی آن
 مهان چنان بیمار بود که از مرضش بموت اندکی مانده بود و مشرف موت گشته

	دوامش بروی آب چشم سبیل	دویدی چو بونی پیماز از بغل
	گره وقت پختن بر ابرو زدی	چو پختند با خواجه زانو زدی
۲۳۵	دادم بنام خوردنش بم نشست	وگر مردی آبش ندادی بدست
	نه گفت اندر و کار کردی نه چوب	شب و روز از خانه در کند و کوب
	کهی خار و خس در ره انداختی	کهی ماکیان در چه انداختی
	ز سیماش وحشت فراز آمدی	ز فرستی بکاری که باز آمدی
	کسی گفت ازین بنده بد خصال	چه خوانی آدب یا نمر یا جمال
۲۴۰	نیرزد وجودی بدین ناخوشی	که جورش پسندی و بارش کشی
	منت بنده خوب و نیکو سیر	بدست آرم این را بنخاس بر

۲۳۳ سبیل بیماریست که آب از چشم روان گردد مدامش الخ یعنی چشمش سبیل داشت و از آن چشم آب برویش آمدی چنانکه بوی پیماز از بغلش می آمد

۲۳۴ گره الخ یعنی چون طعام می پختند عبوس الوجه بود که بیشاشت خدمت نمی کرد چو پختند الخ یعنی بی ادبانه بخواجه زانو بزانو می نشست ۲۳۵ خوردنش ضمیر راجع بخواجه است وگر مردی یعنی اگر خواجه بمردی ۲۳۶ گفت بمعنی گفتن است چوب یعنی زدن خانه بیت خواجه کند و کوب بمعنی کندن و کوفتن است یعنی آن بنده بد خلق دایما خانه خواجه را کندی و زدی و خراب کردی

۲۳۷ در ره در مر خواجه در چه انداختی یعنی غرق و هلاک کردی ۲۳۸ ز سیماش الخ یعنی هر کس او را می دید از او نفرت می کرد زرقی الخ یعنی چون بکاری زرقی جانب خواجه را فراموش کردی که باز نیامدی ۲۳۹ گفت آن خواجه را خصال جمع خصلت است چه خواهی الخ در او ازین سه یکی نیست

۲۴۰ نیرزد وجودی لایق نیست شخصی ۲۴۱ منت من ترا سیر جمع سیرت بدست آرم می خرم این بنده بد خصال بنخاس بنده فروش بنخاس بر یعنی این را بفروشی

سگی پای صحرا نشینی سزید بخشمی که زهرش ز دندان چکاید
شب از درد بیچاره خوابش نبرد بخجیل اندرش دختری بود خرد
پدر را جفا کرد و آندی نمود که آخر ترا نیز دندان نبود ۲۲۵
پس از گریه مرد پراکنده روز بخندید کای مامک دلفروز
مرا گرچه بم ساطنت بود و نیش در ریغ آمدم شام و دندان خویش
مُحال است اگر تیغ بر سر خورم که دندان بهائی سگت اندر برم
سگان را طبیعت بود بدرنگی و لیکن نیاید ز مردم سگی

بزرگی هنرمند آفاق بود غلامش نگوئیده اخلاق بود ۲۲۰
ازین خفرتی موی کالیده بدی سر که بر روی مالیده
چو نعبانش آلوده دندان بزهر گرو برده از زشت رویان شهر

۲۲۳ بخشمی در بعض نسخ بحدی ۲۲۴ بیچاره یعنی آن مرد سگ گزیده را خیل بمعنی گروه بخجیل اندرش در گروه و جماعت او ۲۲۵ پدر را جفا کرد یعنی پدر را چنین سخن گفت که پدر ازو متاذا می شد که آخر الخ استفهام است ۲۲۶ مامک تصغیر مام است و مام مادر را گویند دلفروز روشن کننده دل ۲۲۷ سلطنت در اینجا مراد از قوت و قهر مرا گرچه الخ یعنی اگر مرا از سگ قوت زیاده بود لیکن مرا در ریغ آمد که گام و دندان خویش را آلوده سگ گردانم ۲۲۹ سگان را الخ در بعض نسخ توان کرد با ناکسان بدرگی بدرگی یعنی بدی نیاید و نباید ۲۳۰ هنرمند آفاق صاحب کمال جهان غلامش بنده او نگوئیده مذموم ۲۳۱ خفرتی ملوثی بدی بفتح باست و بیا و وحدت یا بضم باست مخفف از بود و بیا حکایت ۲۳۲ نعبان مار بزرگ چو الخ یعنی همچو اژدر دندانش زهر آلوده بود گرو الخ یعنی در زشت رویی چنان سریع بود که با زشت رویان چون سابقه کردی تقدم نمودی و رهن ستاندی

۲۱۵	مکن خواجه بر خویشتن کار سخت که بدخوی باشد ننگونمار بخت چو سعدی زبان خوشت نیز نیست	مکن خواجه بر خویشتن کار سخت گرفتم که سیم و زرت چیز نیست
۲۲۰	شئیدم که فرزانه، حق پرست ازان تیره دل مرد صافی درون یکی گفتش آخر نه مدی تو نیز تخل خورد و سر بر نکرد از سکون شئید این سخن برد پاکیزه خوی تخل درین است ازین بی تمیز درد مست نادان شکریمان مرد بدو گفت ازین نوع با من مگوی که با شپر چنگلی سگاله نبرد زند در شکریمان نادان مست مهرور چنین زندگانی کند جفا بیند و مهربانی کند	شئیدم که فرزانه، حق پرست ازان تیره دل مرد صافی درون یکی گفتش آخر نه مدی تو نیز شئید این سخن برد پاکیزه خوی درد مست نادان شکریمان مرد ز بشیار عاقل زبید که دست مهرور چنین زندگانی کند

۲۱۴ مکن بر خویشتن کار سخت و غم مخور که بدخوی الخ کسی که بدخوی باشد سر ننگون بخت بود ۲۱۵ گرفتم فرض کنیم که سیم و زرت چیز نیست که از سیم و زرت چیزی نداری چو سعدی الخ استفهام است ۲۱۶ فرزانهء حکیمی حق پرست عابد گریبان گرفتش گریانش گرفت ۲۱۷ تیره دل سیاه دل یعنی رند مست قفا خورد یعنی رند مست بر قفا فرزانه سلّه می زد و آن فرزانه سلّه را می خورد بر نکرد بر نداشت سکون و تحمل می کرد ۲۱۸ گفتش گفت آن فرزانه را آخر الخ استفهام انکاریست ۲۱۹ بدو گفت آنکس را جواب داد ازین نوع سخن ۲۲۰ درد مضارع است از دریدن درد الخ لاجرم مقابله با رند مست حکمت نیست که اسم است سگاله اندیشه و تصور کند یعنی قصد کند نبرد جنگ که مکان مقابله نیست ۲۲۱ نریدد ینبغی نیست ۲۲۲ زندگانی کند در جهان

- ۲۰۵ گرانى نظر کرد در کار او
 دگر روز شد گرد کیتی دوان
 عسل بر سر و سرکه بر ابروان
 بسی گشت فریاد خوان پیش و پس
 که نشست بر انگینش مکس
 شبانکه چو نقدش نیامد بدست
 بد تلخ باشد ترش روی را
 چو ابروی زندانیان روز عید
 زنش گفت بازی گنمان شوی را
 ۲۱۰ نینند جز نیک خویمان بهشت
 بدوزخ برد مرد را خوی زشت
 نه جلاب سرد ترش روی نور
 برو آب گرم از لب جوی خور
 که چون سفره آرد بهم در کشید
 حرامت بود نان آنکس چشید

۲۰۵ گرانى مردى ثقیل کار و گران جان روز بازار یعنی روتق کار و بار و گری
 بازار حسد برد الخ او نیز انگین فروشی کردن گرفت ۲۰۶ دگر روز یعنی فردای
 آن روز گرد کیتی دوان یعنی از مهر فروختن انگین اطراف جهان را گردید سرکه بر
 ابروان کنایه از ترش بودن است ۲۰۷ فریاد خوان یعنی تعریف انگین خود می
 کرد باواز بلند پیش و پس هر طرف که نشست الخ یعنی انگینش را مشتری نشد
 ۲۰۸ شبانکه بخانه خود آمد ۲۰۹ عاصی مرد کناهاکار از وعید از ترسانیدن
 ۲۱۰ بازی گنمان لطیفه گویان شوی را زوجش را عسل الخ کسی که ترش روی
 باشد عسل او تلخ باشد و عسل تلخ ترافی خرنند ۲۱۱ بدوزخ الخ زیرا در خبر است
 خوی بد ایمان را همچنان تباه کند که سرکه انگین را نینند الخ که خلق
 حسن از کمال ایمان است در بعض نسخ که اخلاق نیک آمدست از بهشت
 ۲۱۲ برو الخ اگرچه ایام بایز آب جوی گرم باشد توازان بخور ۲۱۳ حرامت الخ
 حرام باد ترا یا حرامست نان آنکس خوردن که همچو سفره عبوس الوجه باشد

چو سندان کسی سخت روی نکرد
 که خایسگان تادیب بر سر نخورد
 بگفتن درستی مکن با امیر
 چو بینی که سختی کند سست گیر
 باخلاق با هر که بینی بساز
 اگر زبردست است وگر سرفراز
 که این کردن از نازکی برکشد
 بگفتار خوش وان سر اندرکشد
 بشیرین زبانی توان برد گوی
 که پیوسته تلخی برد تندخوی
 تو شیرین زبانی زسعدی بگم
 ترش روی را گو تلخی بمیر

شکر خنده، انگبین می فروخت
 که دلها ز شیرینیش می بسوخت
 نباتی میان بسته چون نیشکر
 برو مشتری از مکس بیشتر
 گر او زهر بر داشتی فی المثل
 بخوردی از دست او چون عمل

۱۹۶ سندان افزاری باشد آهنگران که بر آن آهن را کوبند خایسک پتک
 که آهنگران از آن آهن را بکوبند تادیب ادب دادن و فرهنگ آموختن
 ۱۹۷ با امیر و سلطان سختی کند درستی نماید سست گیر نرمی نمای ۱۹۸ بساز
 یعنی موافق کن ۱۹۹ این یعنی سرفراز نازکی تکبر آن زبردست سر اندرکشد
 سرفراز که این الخ در بعض نسخ که این جامهء کبر بر سر کشد
 ۲۰۰ برد گوی مراد تحصیل مرام است تندخوی بدخلق ۲۰۱ بشکیر بیاموز
 بتلخی سختی ۲۰۲ شکر خنده یعنی محبوبی خندان روی می فروخت ظاهر
 آنست که بگردانیدن می فروخت شیرینیش ضمیر بشکر خنده راجع شدن از جهت
 معنی اقرب است و شیرینی مراد لطافت و خوبی حسن است ۲۰۳ نباتی چنان
 شیرین بود که گوئیا نبات است مثل نیشکر میان بسته مشتری خرید کننده
 بیشتر اکثر ۲۰۴ برداشتی فروختی فی المثل یعنی می گویم این در نظیر

عجب نیست بالوعه کر شر خراب
 دگر هر که بربط گرفتسی بکف
 دگر فاسقی چنگ بردی بدوش
 جوانی سر از کبر و پندار مست
 پدر بارها گفته بودش بآول
 جفائی پدر برد وزندان و بند
 کرش سخت گفتی سخنگوی سهل
 خیال و غرورش بر آن داشتی
 سپر نفعند شیر غران ز جنگ
 بزنی زدشمن توان کند پوست
 که خورد اندر آن روز چندان شراب
 قفا خوردی از دست مردم چو دغ
 بمالیدی اورا چو طنبور گوش
 چو پیران بکنج عبادت نشست
 که شایسته رو باش و پاکیزه قول ۱۹۰
 چنان سودمندش نیامد که بند
 که بیرون کن از سر جوانی و جهل
 که درویش را زنده نگذاشتی
 نیندیشد از تیغ بران پلنگ
 چو بادوست سختی کنی دشمن اوست ۱۹۵

۱۸۶ بالوعه چاه آب ریز خراب مست ۱۸۷ بربط نام سازيست معروف بکف بدست
 قفا خوردی یعنی می زدندی چو دغ چنانکه دغ را می زدند ۱۸۸ بمالیدی الخ
 همچو طنبور گوش بمالیدندی ۱۸۹ جوانی الخ یعنی شاهزاده که سرش از تکبر و پندار
 مست بود ۱۹۰ پدر یعنی پادشاه بهول و هیبت پدرش در ترتیب و اصلاح او درستی
 می کرد ۱۹۱ جفائی الخ یعنی قبل ازین جفای پدر وادیت زندان و بند برد آتمه
 اورا همچنان سودمند نیامد چنانچه پند سودمند آمد ۱۹۲ گفتی یاء حکایت است
 سخنگوی سهل فاعل است که الخ بیان سخت گفتن است ۱۹۳ که درویش الخ
 گوینده این سخن را بکشتی ۱۹۴ سپر نفعند یعنی سگریزد نیندیشد الخ چنین گویند
 که چون پلنگ خشم شیرد هیچ چیز نیندیشد پادشاهان نیز چنین باشند پس
 ایشان را بلکه هبه کسی را سخن بزنی می باید گفت ۱۹۵ توان کند پوست
 در بعضی نسخ توان کرد دوست واقع شده دشمن اوست یعنی دشمن شود

دَف و چَمَك با یکدیگر سازگار	بر آورده می از میان ناله زار
بفرمود در هم شکستند خرد	مبدل شد آن عیش صافی بدرد
شکستند چمک و گسستند رود	بدر کرد گوینده از سر سرود
بمِخانه در سنک بر دَن زدند	۱۸۰ کدورا نشانند و گردن زدند
می لاله گون از بط سر نگون	روان همچنان کز بط کشته خون
خم آبستنِ خمر نه ماهه بود	در آن فتنه دختر بینداخت زود
شکم تا بنافش دریند مشک	قدح را برو چشم خونین پر اشک
بفرمود تا سنک صحن سرای	بکنند و کردند نو باز جای
که گلگونه، خم یاقوت فام	۱۸۵ بشستن نمی شد زروی، رخام

۱۷۷ سازگار همساز ناله زار فریاد می کرد ۱۷۸ درد آنچه که در تن نشیند از شراب ۱۷۹ رود نام سازی است سرود خوانندگی ۱۸۰ بمِخانه در سنک در میخانه سنک را دن عربیست مرادف خم زدند که می ازو روان گشت کدورا الخ آن کدو که ظرف شراب بود در میان نهادند ۱۸۱ بط در مصراع اول صراحی شراب است و در مصراع ثانی جانوری معروف یعنی می لاله گون از بط سر نگون روان می شد چنانکه از بط مذبوح خون روان می شود در بعض نسخ روان خبر و چمک اوقناده نگون توگفتی شدست از بط کشته خون و در بعض نسخ توگفتی که باریده باران خون و در بعض شده بط زبطان خود آغشته خون ۱۸۲ آبستن خمر حامله باده نه ماهه بود که وضع حمل آمده در آن فتنه الخ چنانکه زن باردار در وقت فتنه و غوغا می ترسد و بارش را می اندازد خم نیز چنین شد ۱۸۳ مشک مراد مشک مملو از شراب شکم الخ یعنی شکم مشک را تا بنافش دریند قدح را الخ یعنی قدح برو خون می گریست در بعض نسخ قدح را برو دیده پر خون زاشک ۱۸۴ صحن میان سرای و کردند نو باز جای یعنی فرش اولین را کردند و بجای او فرش دیگر کردند ۱۸۵ گلگونه الخ یعنی رنگ باده سرخ نمی شد نمی رفت رخام مرمر

	بنیران شوق اندرونش بسوخت	حیا دیده بر پشت پایش بدوخت
	پر نیک محض فرستاد کس	در توبه کوبان که فریاد رس
۱۷۰	قدم رنج فرمای تا سر نهم	سپر جهل و ناراستی بر نهم
	نصیحت گر آمد بایوان شاه	نظر کرد در صفت بارگاه
	شکر دید و عناب و شمع و شراب	ده از نعمت آباد و مردم خراب
	یکی غایب از خود یکی نیم مست	یکی شعر گویان صراحی بدست
	ز سویی بر آورده مطرب خروش	زدیگر سو آواز ساقی که نوش
۱۷۵	حریفان خراب از می لعل رنگ	سپر چنگی از خواب در بر چو چنگ
	نبود از ندیمان کردن فراز	بجز نرگس آنجا کسی دیده باز

۱۶۸ نیران جمع ناراست حیا شرمساری دیده چشمش را بر پشت پایش بدوخت فاعلش ضمیر مستتر راجع بحیا یعنی چون کسی شرمنده شود نظرش بر پشت پای خود کند ۱۶۹ بر نیک محض یعنی نزد پارسای مذکور فرستاد فاعلش مستترست راجع بیادشاهزاده کس مفعول فرستاد است در باب توبه کوبان صیغه مشبهه است از کوفتن و جملهء کلام حالیه است ۱۷۰ قدم رنج فرمای یعنی اینجا بیا تا سر نهم که کبر را بگذارم بر نهم رفع کنم ۱۷۱ بایوان شاه بدرگاه شاهزاده ۱۷۲ ده مراد مجلس است خراب در اینجا مراد مست ۱۷۳ غایب از خود یعنی خود را نمی داند که تمام مست بود نیم مست بخود ناگشته گویان صیغه مشبهه است از گفتن صراحی شیشهء خرد ۱۷۴ ز سویی در بعض نسخ زیکسو ۱۷۵ خراب از می لعل رنگ بسیار می خورده ولا یعقل گشته بودند چنگی نوازنده چنگ چو چنگ چنانکه چنگ سر را فروهشته چنکی نیز چنین گشته بود ۱۷۶ از ندیمان کردن فراز از مصاحبان بلند پرواز بجز الخ همه بخواب رفته بودند و چنم بسته جز نرگس چشم کشاده نمانده بود

دی سوزناک از دل با خبیر قویتر که هفتاد تیغ و تاسر
 بر آورد مد جهانیده دست چه گفت ای خداوند بالا و پست
 نوشت این پسر وقتش از روزگار خدا یا هم وقت او خوش بدار
 کسی گفتش ای قدوه راستی بدین بد چرا نیکوئی خواستی
 ۱۶۰ چو بد خواستی بر سر خلق شمر
 چو بد عهد را نیک خواهی زهر چو سیر سخن در نیابی مجوش
 چنین گفت بیننده تیز هوش ز داد آفرین توبه اش خواستیم
 بطامات مجلس نیاراستیم بعیشی رسد جاودان در پشت
 که هر کس که باز آید از نومی زشت ۱۶۵ ترک اندرش عیشهای مدام
 همین پنج روز است عیش مدام یکی زان میان با ملک باز گفت
 حدیثی که مد سخن ساز گفت بسبارید بر چهره سیل دریغ
 ز وجد آب در چشمش آمد چو میغ

۱۵۷ از دل با خبیر یعنی از دلی که غافل نباشد که بمعنی از است ۱۵۸ چه گفت
 بشو در بعض نسخ بگفت ۱۵۹ خوشست این پسر وقتش وقت این جوان خوشست
 از روزگار اکنون ۱۶۰ قدوه راستی مقتدای استقامت ۱۶۱ چو بد الخ از بهر بد نیکی
 خواستن از بهر شهری بدی خواستن باشد ۱۶۲ تیز هوش قوی عقل سر سخن
 راز کلام من نیابی فهم نمی کنی مجوش نمی است از جوشیدن در بعض نسخ
 خهوش ۱۶۳ طامات سخن بیوده ۱۶۴ هر کس در بعض نسخ هر که ۱۶۵ مدام
 در مصراع اول بمعنی شراب است و در مصراع ثانی بمعنی دایم ترک اندرش
 در ترک مدام ۱۶۶ مرد سخن ساز یعنی پارسای دعاگوی گفت در حق پادشاه
 زاده ۱۶۷ ز وجد در بعض نسخ زسوز چو میغ همچو ابر بیارید الخ یعنی تاسف
 می خورد بر آن عمر که بمعصیت گذشت و بر آن حال می گریست و شرمساری می برد

بمقصوره در پارسائی مقیم زبانی دلاویز و قلبی سلیم
 تنی چند بر کفایت او مجتمع چو عالم نباشی کم از مستمع
 چو بی عزتی پیشه کرد آن حرون شدند آن عزیزان خراب اندرون
 چو منکر بود پادشاه را قدم که یارد زد از امر معروف دم ۱۵۰
 تحکم کند سیر بر بوی شکل فرو ماند آواز چنگ از دهل
 شرت نهی منکر بر آید ز دست نشاید چو بی دست و پیمان نشست
 و کز دست قوت نداری بجوی که پاکیزه گردد باند ز خوی
 چو دست و زبان را مانند مجال بهمت نمایند مردی رجال
 یکی پیش دانای خلوت نشین بنالید و بخریست سر بر زمین ۱۵۵
 که باری برین رند ناپاک مست دعا کن که ما بی زبانیم و دست

۱۴۷ بمقصوره در یعنی در غرفه پارسائی زاهدی مقیم بود زبانی یعنی آنکس زبانی داشت
 دلاویز این کنایه از آن است که سخن او را دل مردمان مایل می شد سلیم پاک و ساده
 ۱۴۸ برگفت او بر سخن او مجتمع بودند چو عالم الخ این مصراع از معروف است یعنی
 می باید که عالم باشی اما چون عالم قایل نباشی کم از مستمع مباش ۱۴۹ حرون اسپ
 بی فرمان خراب اندرون درون ایشان را خراب شد یعنی رنجیده بودند ۱۵۰ چو منکر الخ
 یعنی چون پادشاه قدم را بر فعل منکر نهاد که کدام کس یارد تواند زد بمعنی زدن است
 امر معروف فرمودن با حکام شرعی مضمون این مصراع استفهام انکاریست یعنی کسی
 نتواند که از امر معروف سخن گوید زیرا حکم غالبست ۱۵۱ تحکم حکم کردن بزور
 در اینجا مراد غلبه ۱۵۲ نهی منکر باز داشتن از منیبات شرعی ۱۵۳ اندرز وصیت
 و نصیحت خوی فاعل گردد است ۱۵۴ مانند مجال بتغییر و نهی مردی پهلوانی رجال
 یعنی آنان که اهل دل اند ۱۵۵ یکی از جماعت مستعان پیش دانای خلوت
 نشین یعنی پیش آن پارسای عزلت گزین ۱۵۶ که ما الخ ودعارا تاثیر قویست

چنان ماند قاضی بخورش اسیر
 بدنان گزید از تعجب بدین
 وزانجا جوان روی همت بتافت
 غریو از بزرگان مجلس بخاست
 نقیب از پیش رفت و هر سو دوید
 یکی گفت ازین نوع شیرین نفس
 بر آن صد هزار آفرین کین بگفت
 که گفت ان یذا الیوم اسیر
 ماندش برو دیده چون فرقدین
 برون رفت و بازش نشان کس نیافت ۱۴۰
 که کوئی چنین شوخ چشم از کجاست
 که مدی بدین نعت و صورت که دید
 درین شهر سعدی شناسیم و بس
 حق تلخ بین تا چه شیرین بگفت
 یکی پادش زاده در گنج بود ۱۴۵
 که دور از تو ناپاک و سپر نجه بود
 می اندر سر و ساتکینی بدست
 مسجد در آمد سرایان و مست

۱۳۸ ان هذا الخ بدرستی این روز روز دشوار است ۱۳۹ بدین تشنیه بد معنی دست برو بر آن کهن جامه دیده یعنی دو چشم قاضی چون مثل فرقدین تشنیه فرقد است فرقدان دو ستاره تابنده اند که در مقدم صورت دب اصغر اند که در علم نجوم مبین است ۱۴۰ جوان یعنی فقیه مذکور روی همت بتافت اعراض کرد و رفتن گرفت ۱۴۱ غریو فریاد شوخ چشم کستاخ ۱۴۲ نقیب مراد معرف است یا سالار دیگر نعت صفت که مردی الخ از مردمان چنین می پرسید ۱۴۳ یکی از مردمان شیرین نفس خوب سخن و بس در شهر شیراز جز او نیست ۱۴۴ کین که این سخن بگفت که شیرین نفس گفت حق تلخ در حق تلخ بین نظر کن ۱۴۵ گنج نام شهر است ما بین تبریز و شیراز دور از تو حال او دور از تو باد ناپاک ملوث سر نجه ستمگر ۱۴۶ سرایان صفت مشبه است از سرآیدن ساتکین قدح بزرگ است که بدان می خورند

	بقدر مهر جست باید محل	بلندی و نحسی ممکن چون زحل
	نی اوربارا بلندی نکوست	که خاصیت نیشگر خود دروست
۱۳۰	بدین عقل و همت نخواهم گشت	و گرمی رود صد غلام از پست
	چه خوش گفت خرمهره در گلی	چو برداشتش بر طبع جاهلی
	ما کس نخواهد خریدن بهیچ	دیوانگی در حریم مپیچ
	خبر دو همان قدر دارد که هست	و گر در میان شقایق نشست
	نه منعم مال از کسی بهتر است	خرار جبل اطلس پوشتر خراست
۱۳۵	بدین آونه مرد سخنگوی چست	بآب سخن کینه از دل بشت
	دل آرزو در آسخت باشد سخن	چو خصمت بیفتاد سستی ممکن
	چو دستت رسد مغز دشمن بر آر	که فرصت فرو شوید از دل خبار

۱۲۸ جست بمعنی جستن محل مکان رفیع نحس بد اختر شدن زحل کوکب زحل که در فلک هفتم است از هبه سیاره بلند است و نحس اکبر است که از مریخ زیاده است ۱۲۹ بلندی نکوست یعنی بسیار بلندی است ۱۳۰ بدین الخ یعنی بدین عقل ناقص و همت دون کس نخواهم ترا از پست تابع تو باشند ۱۳۱ گفت بطریق تمثیل است در گلی که اقتاده بود چو الخ یعنی جاهلی طبع گار خرمهره را در گلی بیافت و آن را گوهر گرانمایه پنداشت لاجرم اوزا برداشت و در حریر پیچید ۱۳۲ در حریرم مپیچ همچو گوهر قیمت دار ۱۳۳ خبر دو جانوری است شیمه بجعل همان قدر دارد که هست یعنی قدرش صهاکان بماند بلند نشود شقایق لاله سرخ ۱۳۴ نه منعم الخ یعنی توانگر بسبب مال از کسی بهتر نباشد جل پوشش ستور ۱۳۵ مرد سخن گوی یعنی فقیه فقیر متکلم چست و چابک بشت و محو کرد ۱۳۶ دل آرزو در کسی که دل او آرزو باشد او را سستی مکن در کشتن او چنانکه آن فقیه فقیر در قهر دشمن سستی نکرد بلکه چستی کرد ۱۳۷ دستت رسد قادر باشی فرو شوید محو کند

دریغ آیدم با چنّین مایه	که بیخ ترا در چنّین پایه
معرّف بدلداری آمد برش	که دستار قاضی نهد بر سرش
بدست و زبان منع کردش که دور	منه بر سرم پای بسند غرور ۱۲۰
که فردا شود بر کهن میسران	بدستار پنج گزم سرگران
چو مولام خوانند و صدر کبیر	نمایند مردم بچشم حقیر
تفاوت کند مهرگز آب زلال	گرش کوزه زرین بود یا سفال
خرّد باید اندر سر مرد و مغز	نباید ما چون تو دستار اغز
کس از سر بزرگی نباشد بچیز	گدوسر بزرگ است و بی مغز نیز ۱۲۵
میغزاز گردن بدستار و ریش	که دستار پنا بست و سبالت همیشه
بصورت کسانی که مردم دشند	چو صورت نمان به که دم در کشند

۱۱۸ با چنّین مایه از فضل در چنّین پایه فروترین ۱۱۹ برش نزد ققیه ۱۲۰ کردش
 معرف را که دور باش از من پای بند غرور که دستار قاضی قید و سرمایده غرور است
 ۱۲۱ کهن میسران یعنی فقیران که جامه زرین ایشان کهنه است بجه مخفف از پنجاه است
 گزم لفظ گز بمعنی ذراع است و میم برای متکلم سرگران یعنی سرم گران شود و تکبر نمایم
 چون من آن دستار را پوشم بچشم مردم بزرگ نمایم و مرا تعظیم کنند ۱۲۲ مولام مولانا مرا
 صدر کبیر قاضی القضاة بزرگ نمایند الخ مردم بچشم من حقیر نمایند ۱۲۳ تفاوت کند
 استفهام انکاریست زلال آب صافی که بگلو خوش فرو رود سفال یعنی سفالین مراد
 من چنانکه هستم هستم قدر من از کهن میسر یا دستار پنجاه گز کم و بیش نخواهد شد
 ۱۲۴ خرد عقل و مغز عطف بر خرد است نغز خوب ۱۲۵ نباشد بچیز با زاید است
 یعنی اعتبار ندارد ۱۲۶ میفراز از افراختن گردن مراد اینست که تکبر مکن سبالت
 ریش ۱۲۷ وش بمعنی مانند چو صورت همچو صورت بی جان دم در کشند ساکت
 شوند مراد مردمانی که معنی ندارند باید که آنها مثل تصویر خاموش باشند

- بگفت ای صنایع شریع رسول
 دلایل قوی بید و معنوی
 ۱۱۰ ما نیز چونان لعب است و گوی
 پس آنکه برانوی عزت نشست
 بگفتندش از هر کنار آفرین
 سمند سخن تا بجائی براند
 برون آمد از طاق و دستار خویش
 که بیہات قدر تو نشاختم
- ببلانغ و تزییل و فقہ و اصول
 نہ رگہا شردن بحجت قوی
 بگفتند اگر نیک دانی بگوی
 زبان بر کشاد و دہنہا بہ بست
 بدلہا پو نقش نیکین بر نکاشت
 قلم بر سر حرف دعوی کشید
 کہ بر عقل و طبع ہزار آفرین
 کہ قاضی پو خرد در وحل باز ماند
 ۱۱۵ باکرام و لطفش فرستاد پیش
 بشکر قدمت نپرداختم

۱۰۸ صنایع جمع صنایع یعنی بزرگان ۱۰۹ نہ رگہا الخ مراد کہ زورآوری نباید
 ۱۱۰ ما الخ یعنی من ہم خبری از علم می دادم درین مجلس بگفتند فقہان بگوی امر از
 گفتن ۱۱۲ کلک نی مراد قلم است کہ داشت وقادر بود ۱۱۳ صورت ظاهر معنی
 باطن قلم بر حرف کشیدن کنایہ از حک و نحو ساختن است درینجا مراد رد کردن
 ۱۱۴ از هر کنار از هر طرف آفرین کلمہء تحسین است کہ بر الخ بدینگونه کہ بر عقل
 و طبع تو ہزار آفرین باد ۱۱۵ سمند مراد اینجا اسپ مطلق است تا بجائی براند و در
 سیاحت سخن چنان دلیری کرد وحل بمعنی گل و لوش است کہ قاضی الخ یعنی تقریر
 دلایل تا بدان غایت بیان نمود کہ قاضی سکوت ورزید و از جواب عاجز ماند
 ۱۱۶ طاق نوعی از جامہاست درینجا مراد لباس دستار بمعنی دلند است خویش
 یعنی جامہ اش از بر و دستارش از سر بیرون کرد باکرام الخ باکرام و لطف پیش آن
 کہن جامہ فرستاد و عذرکنان گفت ۱۱۷ بیہات این لفظرا بجای تحمیر استعمال کرد

دگر ره چه حاجت بپند گشت
 همین شه مساری عقوبت بست
 بعزت هر آنکو فروتر نشست
 بخوارے نیفت زبالا بست
 بجانی بزرگان دلیری مکن
 چو سر پنجهات نیست شیری مکن
 چو دید آن خردمند درویش رنگ
 که نشست و بر خاست بختش بچنگ
 چو آتش بر آمد ز بچاره دود
 فروتر نشست از مقامی که بود
 فقیمان طریق جدل ساختند
 لم ولا نسلم در انداختند
 کشاند بر هم در قنط باز
 بلا ونعم کرده گردن دراز
 تو کفتی خروسان شاطر بچنگ
 فتاند در هم بمنظار و چنگ
 یکی بجنود از خشنماکی چو مست
 یکی بر زمین می زند هر دو دست
 فتاند در عقده پیچ پیچ
 که در حل آن ره نه دند پیچ
 کهن جامه در صف آخرین
 بغرش در آمد چو شیر غرین

۹۷ دگر ره بار دگر بپند گشت که کسی ترا پند گوید ۹۸ بعزت و ادب هر آنکو هر آنکس
 که بخواری نیفتد الخ که او را نکویند بر خیز و فروتر نشین لاجرم بدلت از جای بالا
 بست نیفتد ۹۹ شیری زور آوری و دلیری ۱۰۰ درویش رنگ فقیر شکل بختش
 فاعل هر دو فعل است ۱۰۱ چو آتش الخ یعنی از خجالت بسوخت و چنانکه از آتش
 دود برآید ازونیز دود آه بر آمد ۱۰۲ فقیمان که در مجلس قاضی بودند طریق
 جدل ساختند بحث علمی مشغول گشتند لم مخفف لا معنی برای چه ولا نسلم تسلیم
 نمی کنیم ۱۰۳ بلا ونعم الخ در مباحثه مبالغه کردند ۱۰۴ شاطر شوخ و بی باک
 ۱۰۵ در عقده پیچ پیچ در مسئله غامضه حل کشادن گره مراد همیچکس حل آن
 عقده مشکل کردن توانستند ۱۰۶ کهن جامه یعنی فقیه که کهن جامه داشت در صف
 آخرین که فروتر نشسته بود بغرش یعنی قهر و غضب و خشم غرین بیشه درختان

چه دَندی پریشانِ شوریده بخت
 چه زاهد که بر خود کند کارِ سخت
 بزید و ورع کوش و صدق و صفا
 و لیکن میفرای بر مصطفی
 از اندازه بیرون سپیدی نخواه
 که مکروه باشد چه جای سیاه
 سخن مانند از عاقلان یادگار
 ز سعدی همین یک سخن یاد دار
 گنهگار ایندیشناک از خدای
 به از پارسانی عبادت نهای

فقیهی کهن جامه تنگ دست
 در ایوان قاضی بصف بر نشست
 نگه کرد قاضی درو تیز تیز
 معرفت گرفت آستینش که خیز
 ندانی که برتر مقام تو نیست
 فروتر نشین یا برو یا بایست
 نه هر کس سزاوار باشد بصدور
 کرامت بفضیلت و رتبت بقدر

۱۸ این سه بیت در بعض نسخ واقع نشده چه دندی الخ چون رحمت کردن خواهد کار سخت بسیاری ریاضت و عبادت ۸۹ میفرای زیاده مکن مصطفی صم که تعقیق بسیار کردن منهیست ۹۰ از اندازه الخ بعضی از اصحاب در عبادت تعقیق کردند رسول عم نهی کرد که مکروه الخ پس مبالغه در طاعت و اغترار بعبادت نمی باید ۹۱ يك سخن یاد دار که آن سخن اینست گنهگار الخ ۹۲ گنهگار الخ یعنی گنهکاری که از خدای تعالی ترسان باشد به از الخ در بعض نسخ بسی بهتر از عابدی خودنمای ۹۳ فقیه فقه دان و آن علی است که در آن احکام شرعی بتفصیل بیان نموده بصف بر نشست و صدر نشین گشت ۹۴ نگه الخ گوئیا بنظر ایما می کرد که جای خود ندانستی بی ادبی کردی معرفت کتخدای قاضی و رئیس محضران و ترجمان مردمان ۹۵ برو از مجلس قاضی بایست قایم باش ۹۶ صدر پیشگاه رتبت مرتبه بقدر تو خود انچنان قدر نداری که بر آن صدر نشینی

بگو ننگ از در قیامت مدار
 که آن را بخت برند این بنار
 گر آن را چگر خون شد از سوز و درد
 درین تنگی بر طاعت خویش کرد
 ندانست در بارگاه غنی
 که بچارگی به زکبر و منی ۸۰
 کرا جامه پاک است و سیرت پلید
 در دوزخش را نباید کلید
 برین آستان عجز و مسکینیت
 به از طاعت و خوشتن بینیت
 چو خود را زینکان شمدی بدی
 نمی گنجد اندر خدائی خودی
 اگر مردی از مردی خود مگوی
 نه به شهسواری بدر برد گوی
 پیماز آمد آن بی هنر جمله پوست
 که پنداشت چون پسته مغزی دروست ۸۵
 ازین نوع طاعت نیاید بکار
 برو عذر تقصیر طاعت بسیار
 نخورد از عبادت بر آن بیخود
 که با خود نکو بود با خلق به

۷۸ بگو امر بعیسی عم که عبادت گوید ننگ الخ یعنی در قیامت از مجالست و مصاحبت او
 عار مدار آن را فاسق را این عابد را بنار پس در مقامی جمع نشوند و مجالست نکنند
 ۸۰ ندانست عابد در بارگاه غنی یعنی بدرگاه حق تعالی منی انانیت ۸۳ بدی از آنکه
 خود بینی صردی خدائی یعنی خدائی خدا جل و علا خودی وانانیت در حدیث
 قدسی واردست العظمة ازاری والکبریا اردانی فین نزعنی فی واحدتها فقد ادخلته فی
 النار و در حدیث است لا یدخل الجنة من کان فی قلبه مثقال حبة من خردل من کبر
 ۸۴ اگر مردی و پهلوانی از مردی خود مگوی لاف شجاعت مزین پس ای صالح از صلاح
 خویش مزین لاف بدر برد از میدان گوی هر صالح گوی ایمان و طاعت را بدر آخرت
 نرساند ۸۵ پیماز آمد یعنی پیماز است آن بی هنر آن شخص که بی هنر باشد جمله پوست
 که هیچ مغز ندارد پنداشت خود را ۸۶ ازین نوع یعنی چنین نیاید بکار و مقبول نشود
 برو الخ برو بدرگاه باری تعالی عذر تقصیر طاعت بکار می آید آن را بیار ۸۷ بر درینجا
 یعنی میوه که با خود الخ که با ایشان تندی می کند و خود املاح و خلق را فاسق گوید

که این مدبر اندر پی ما پراساست
 بگردن در آتش در افتاده
 چه خیم آمد از نفس ترا منش
 چه بودی که زحمت پردی ز پیش
 همی زخم از طلعت نانوشتش
 بمشهر که حاضر شوند آنجن
 درین بود و وحی از جلیل الصفات
 که گر عالم است این و گردی جهول
 تب کرده ایام برگشته روز
 بیچارگی هر که آمد برم
 ازو در نگذارم علما، زشت
 و شر عار دارد عبادت پرست
 نمونه بخت جاهل چه بهخس ماست
 بسباد هوا عم بر داده
 که صحبت بود با مسیح و منش
 بدوزخ برفستی پی کار خویش
 مبادا که در من فتد آتشش
 خدایا تو با او ممکن حشر من
 در آمد بعیسی علیہ الصلوات
 ما دعوت بر دو آمد قبول
 بنالید بر من بزاری و سوز
 نیندازمش ز آسمان کرم
 بانعام خویش آرمش در بهشت
 که در نخلد باوی بود هم نشست

۶۶ مدبر بیدولت و بدبخت ۶۷ بگردن الخ که از کسرت ذنوب تا بحدیست صه
 گویند اکنون در آتش افتاده است تا بگردن بیاد الخ یعنی بخواهش نفسانی عهرا تلف
 نموده ۶۸ تردامن کنایه از فاسق و آلوده معصیت ۶۹ که زحمت پردی ز پیش
 و دفع ثقلت کردی از پیش ما ۷۱ انجن مراد مردمان است ۷۲ درین بود عابد
 و وحی اشاره و پیغام در دل افکندن جلیل الصفات مراد ازو تعالی در آمد نازل شد
 ۷۳ این اشارت بعابد است وی اشارت بفاسق است جهول بسیار نادان مبالغه جاهل
 ۷۴ تبه کرده ایام آن فاسق که عهرا خود را باطل کرده مضمون این مصراع مبتداست بنالید
 بر من و طلب مغفرت کرد ۷۵ برم بنزد من نیندازمش رد نکنم ۷۶ در گذارم عفو کنم
 ۷۷ عبادت پرست یعنی آن عابد باوی اشارت بفاسق است هم نشست یعنی مصاحب

- ۵۵ گنهگارِ برگشته اختر ز دور چو پروانه حیران در ایشان ز نور
 تا مثل بحسرت کنان شرمسار چو درویش در دست سرمایه دار
 خجل زیر لب عذر خواهان بسوز ز شب‌های در غفلت آورده روز
 سرشک غم از دیده باران چو میغ که عمم بغفلت گذشت ای دریغ
 بر انداختم نقدِ عم عزیز بدست از کفونی نیماورده چیز
 ۶۰ چو من زنده هرگز مبادا کسی که مرگش به از زندگانی بسی
 پرست آنکه در عهد طفلی بود که پیرانه سر شرمساری بود
 گناهیم به بخشش ای جهان آفرین که گریه با من آید فینس القزین
 درین گوشت نالان گنهگار پیر که فریادِ حالم رس ای دستگیر
 نگون مانده از شرمساری سرش روان آب حسرت بشیب و برش
 ۶۵ وز آن نیمه عابد سر پر غرور ترش کرده بر فاسق ابرو ز دور

۵۵ برگشته اختر یعنی بد نصیب ز دور مرهون است ایشان عیسی و عابد ز نور از تاب
 نبوت و ولایت ۵۶ تا مثل بحسرت کنان در اینجا تقدیم و تاخیر است یعنی تا مثل
 کنان بحسرت شرمسار از نیستی خود چو درویش همچو فقیر نزد غنی ۵۷ زیر لب
 مخفی بسوز و حرارت دل زشهای الخ یعنی از شها در غفلت تمام کرده عذر خواه بود
 ۵۸ سرشک غم اشک که از غم پیدا شود چو میغ همچو ابر وصف دیده است که عهرم الخ
 یعنی این سخن را گویان می گویست ۵۹ بر انداختم ضایع کردم نقد سرمایه چیز
 شی قلیل ۶۰ که مرگش الخ که مرگ او بهتر از حیات او باشد بسیار ۶۱ پرست
 ماضیست از رستن ۶۲ آید گناهیم در حشر فینس القزین بدیاری است ۶۳ درین گوشه
 مراد يك طرف ۶۴ این بیت در بعض نسخ واقع نشده نگون مانده منکوس شده
 بشیب و برش در بعض نسخ سر ناتوانی بزانو برش ۶۵ نیمه در اینجا مراد طرف

۴۵ بسر برده ایام بی حاصلی
 نیاسوده تا بوده ازوی دلی
 سرش غالی از عقل پر زاحتشام
 شکم بره از لقمهائی حرام
 بناراستی دامن آلوده
 بنداشتی دوده اندوده
 نه پائی چو بینندگان راست رو
 نه گوشی چو مردم نصیحت شنو
 چو سال بد ازوی خلاق نفور
 نمایان بهم چون مه نو زدور
 دوا و دوس خرمش سوخته
 جوی نیکسای نیندوخت
 سیه نامه چندان تنعم براند
 که در نامه جانی نوشتن ماند
 گنه کار و خودرای و شوت پرست
 بغفلت شب و روز مخمور و مست
 شنیدم که عیسی در آمد ز دشت
 بمقصوده عابدی بر گذشت
 بیزیر آمد از غره خلوت نشین
 پمایش در افتاد سر بر زمین

۴۵ بسر برده ایام نهایت رسانیده عهرا بی حاصلی چیزی حاصل ناکرده از
 نیکی نیاسوده راحت نا شده بوده موجود شده دلی خاطر کمی ۴۶ پر زاحتشام
 پر هیبت بود در ظاهر صورت حرام نابایست ۴۷ بناراستی بعدم استقامت یعنی
 بمعصیت دامن آلوده بمعنی آلوده دامن است و آن فاسق و گنهکار را گویند ناداشتی
 کنایه از بیشمری و پریشانی در بعضی نسخ زود گنه دوده دودمان و خاندانه
 در اینجا مراد خانه اندوده یعنی کاهگل و کلابه مالیده مراد پر کرده
 ۴۹ سال بد ایام قحط نفور گریزند نمایان الخ مثل مه نو او را از دور می نمودند
 یعنی او انکشت نمای خلاق از دور بود ۵۰ خرمش سوخته بی حاصل
 مانده ۵۱ تنعم لذات نفسانیه تنعم براند یعنی عیش و عشرت کرد که در الخ
 که روی نامه اعمالش همه سیاه شد ۵۲ مخمور آلوده مستی شراب ۵۳ مقصوده
 در اینجا مراد خلوت سرا ۵۴ غره بالا خانه خلوت نشین یعنی آن عابد خود بین

تو نیز از تکبر کسی همچنان
 چو استاده بر مقام بلند
 نامی که پشت تکبر کسان
 بر افتاده شر و شندی نهند
 بس استاده در آمد زبای
 که افتادگانش گرفتند جای
 گرفتیم که خود بستی از عیب پاک
 تعنت مکن بر من عیبناک
 یکی حلقه کعبه دارد بدست
 یکی در خرابات افتاده مست
 شر این را بخواند که نکذاردش
 و ر آن را براند که باز آردش
 نه مستظهر است آن باعمال خویش
 نه این را در توبه بستست پیش

محدث چنین آورد در کلام
 یکی زندگانی تلف کرده بود
 که در عهد عیسی علیه السلام
 بجهل و ضلالت سر آورده بود
 دلیری سیاهم سخت دل
 ز ناپاکی ابلیس از وی تجل

۳۵ از اگر تکبر کنی بادیگری همچنان مرهون است نمائی الخ تو آن را چنانکه بینی تو نیز بچشم
 آنها همچنان نمائی ۳۶ افتاده یعنی عاجز و فقیر مخند و تحفیف مکن ۳۷ در آمد زبای
 معزول شد که افتادگانش الخ یعنی افتادگان قائم مقام او شدند ۳۸ تعنت زلت جستن
 ۳۹ حلقه دایره در اینجا مراد دروازه دارد بدست که مجاور بیت الله است خرابات
 شراب خانه ۴۰ این را اشارت بفاسق است بخواند بسوی خود که نکذاردش کدام کس
 منع کردن تواند آن را اشارت بصالح است ۴۱ مستظهر قوت یابنده و پستی یابنده اعمال
 نیک کارها ۴۲ محدث خبر دهنده در بعض نسخ شنیدستم از راویان کلام در عهد عیسی
 وقتی که او در زمین بود ۴۳ تلف کرده بود سرمایه عهرا بیاد داده ضلالت
 گمراهی سر آورده در بعض نسخ بسر برده ۴۴ دلیری در عصیان سیه نامه کنایه از
 مردم فاسق و گنه گار ز ناپاکی الخ یعنی چنان ناپاک بود که ابلیس از او شرمسار بود

هی کفّت ژولیده دستار و موی کف دست شکرانه مالان بروی
 که ای نفیس من درخور آتشم بخاکتری روی در ہم کشم
 بزرگان نکردند در خود نگاه خدایینی از نویشتن یمن خواه
 بزرگی بناموس و کفتار نیست بلندی بدعوی و پندار نیست
 تواضع سر رفعت افزادت تکبر بخاک اندر اندازدت
 بگردن فتد سرکش تندخوی بلندییت باید بلندی مجوی

زمغور دنیما ره دین مجوی خدایینی از نویشتن یمن مجوی
 کت جاه باید مکن چون حسان بچشم حقارت نکه در کسان
 گان کی برد مردم هوشمند که در سرکار نیست قدر بلند
 این نام ورتز محلی مجوی که خوانند خماقت پسندیده خوی
 نه گر چون تویی بر تو که آورد بزرگش نه یمنی بچشم خرد

۲۴ ژولیده در هم شده و پریشان جملهء حالیه است شکرانه همچو شکرگوی مالان صفت
 مشبه است از مالیدن مضمون مصراع جملهء حالیه ثانیه است ۲۵ درخور آتشم لایق
 دوزخ هستم بخاکتری الخ استفهام انکاری است ۲۶ نکردند در خود نگاه یعنی
 خودرا ندیدند و خودبین نشدند خدایین الخ خودبین خدایین نشود ۲۷ پندار
 یعنی خودرا بزرگ دانستن ۲۸ تواضع الخ تواضع سر رفعت تو افزادت یعنی بلندی
 سازد ۲۹ بگردن فتد هلاک شود ۳۰ مغرور دنیا یعنی کسی که باسباب و اموال دنیا
 فریفته باشد ۳۱ حسان اراذل مردمان ۳۲ گمان الخ کی ظن کند مرد عاقل سرگرانی
 تکبر قدر بلند مرتبهء علیا ۳۳ نام ورتز اعلی محل یعنی مرتبه که خوانند الخ که
 خلق یاد تو کنند بتواضع ۳۴ نه استفهام انکاریست چون تویی مثل تو کسی

گزستن گرفت از مهر صدق و سوز که ای یار جان پرور دل فروز
 نه شود اندر آن بقعه دیدم نه خاک من آلوده بودم در آن جای پاک
 گرفتسم قدم لاجرم باز پس که پاکیزه به مسجد از خاک و خس
 طریقت جز این نیست درویش را که افکنده دارد تن خویش را
 بلندیت باید تواضع گزین که آن بام را نیست سلم جز این

شنیدم که وقتی سحرگاه عید زگرابه آمد برون بایزه
 یکی طشت خاکسترش بی خبر فرو ریختند از سرانی بسر

۱۷ گزستن گرفت در گریه شروع کرد که خطاب بخادم کرد جان پرور الخ هر دو وصف ترکیبی
 صفت یار است ۱۸ من آلوده بودم خود را چنین دیدم ۱۹ گرفتم قدم باز پس خود را از آنجا
 کشیدم که پاکیزه الخ من خود را بسبب آلودگی مثل خاک و خس دانستم رقتن من در آن
 مسجد مکدر شدن آن از خاک و خس بود ۲۰ طریقت الخ این قول نصیحت مصنف می فرماید
 که افکنده الخ و تواضع گزینند ۲۱ بام یعنی بلندی سلم نردبان در بعض نسخ این بیت چنین
 واقع شده فرو تن بود هوشمندی گزین نهاد شاخ پر میوه سر در زمین ۲۲ گرماهه حتم برون
 در بعض نسخ بدر بایزید اورا بایزید بسطای گویند نام وی طیفور بن عیسی بن آدم سرشان
 است وفات او در سنه احدی و ستین و مائتین بوده و در سنه اربع و ثلثین نیز گفته اند و اول
 درست تر است بر او فراوان دروغها بسته اند یکی آن است که وی گفته شد خیه زدم برابر
 عرش بایزید بدر مرگ گفت الهی ما ذکرک الآ عن غفلة و ما خدمت الآ عن قرة ابو موسی
 گوید شاگرد وی که بایزید گفت الله تعالی را بخواب دیدم گفتم راه بتو چون است گفت از خود
 گذشتی رسیدی بایزید را پس از مرگ بخواب دیدند گفتند حال تو گفت مرا گفتند ای پیر چه
 آوردی گفتم درویشی بدرگاه ملک شود ویرا نکویند چه آوردی گویند چه خواهی ۲۳ طشت
 بجای طا تا نیز لغت است بی خبر نادانسته بسر موضع ضمیر این است تقدیم از برای وزن است

سپهرش بجائی رسانید کار که شد نامور اوای شاهوار
بلندی بدان یافت کو پست شد در نیستی کوفت تا بست شد

- جوانی خردمند پاکیزه بوم ز دریا برآمد بدر بند روم ۱۰
درو فضل دیدند و فقر و تمیز نهادند رختش بحبائی عزیز
مهم عابدان گفت روزی ببرد که خاشاک مسجد بیفشان و گرد
نمان کین سخن مرد رهرو شنید برون رفت و بازش نشان کس ندید
بر آن حمل کردند یاران و پیر که پروای خدمت ندارد فقیر
دگر روز خادم گرفتش براه که ناخوب کردی برای تابه ۱۵
ندانستی ای کودک خود پسند که مردان ز خدمت بجائی رسند

۸ کار موضع ضمیر این است تقدیم از بهر وزن است اولو شهور شاهدان ۹ بدان
بسبب آن کو که او پست شد تواضع نمود که من تواضع رفعه الله ۱۰ بدر بند روم
و بشهر رسید در آن سرحد ۱۱ رخت اسباب بجائی عزیز در اینجا کنایه از مسجد
است ۱۲ مه معنی کبیر است مه عابدان یعنی شیخ ایشان در بعض نسخ سر
صالحان ببرد بدان جوان مسافر گرد معنی غبار است و عطف بر خاشاک ۱۳ هبان
کین سخن یعنی در ساعتی که این سخن مرد رهرو یعنی آن جوان سالک شنید
از پیر و بازش نشان کس ندید در بعض نسخ و بازش کس آنجا ندید ۱۴ حمل
در اینجا معنی قیاس و تصور یاران و پیر صوفیان و شیخ که پروای الخ که از خادم
شدن غم ندارد بلکه از او عار دارد ۱۵ خادم خدمتکار خانقاه گرفتش آن جوان را
برای تابه بفکر باطل که ترک خدمت کردی واصحاب طریقت گفته اند طریق ما خدمت
است ۱۶ کودک جوان خود پسند متکبر که مردان الخ و در خبر است من خدمت خدم

ز خاک آفریدت خداوند پاک پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
 حریص و جهان سوز و سرکش مباش ز خاک آفریدت چو آتش مباش
 چو گردن کشید آتش هولناک بیچارگی تن بینداخت خاک
 چو آن سرفرازی نمود این کمی از آن دیو کردند ازین آدمی

یکی قطره باران ز آبری چکیده خجل شد چو پنهانی دریا بید
 که جانی که دریاست من کیستم کز او هست حقا که من نیستم
 چو خود را بچشم حقارت دید صدف در کنارش بجان پرورید

۱ افتادگی فروتنی و عاجزی ۳ هولناک ترساننده بیچارگی الخ در بعض نسخ سر عجز
 نهاد بیچاره خاک ۴ سرفرازی تکبر از آن الخ یعنی از آتش دیو پیدا کرد و از خاک آدمی
 ۵ خجل شد شرمسار گشت پنهان عریضی ۶ من کیستم چه قدر دارم من نیستم نسبت باوی
 وجود ندارم ۷ بدید فاعلش ضمیر قطره است کنارش ضمیر راجع بقطره است

ره این است اگر خواهی آموختن بگشتن فرج یابی از سوختن ۳۶۰
 ممکن گریه بر گورِ مقتولِ دوست قل الحمد لله که مقبولِ اوست
 اگر عاشقی سر مشوی از مرض چو سعدی فروشوی دست از غرض
 فدای ندارد ز مقصود چشمت وگر بر سرش تیر بارند و سنگ
 بدیا مرو کفمت زینهار وگرمی روی تن بطوفان سپار

۳۶۰ ره این است یعنی سلوک طریقت این است فرج آسانی و آرام بگشتن الخ که
 بذل روح سبب فتوح است ۳۶۱ گور یعنی قبر مقتول دوست کسی را که دوست
 قتل کند بر قبرش گریه ممکن قل الخ در بعض نسخ این مصراع چنین است
 برو خرف کن که مقبول اوست ۳۶۲ اگر الخ یعنی اگر عاشق هستی از مرض عشق
 سرمشو و سر می شویند بعد از صحت مرض یعنی مریض باش و از غرض دست بشو
 یعنی غرضها را دور کن مثل سعدی ۳۶۳ فدائی فدا شوند و آن کسی را گویند
 که خود را در تهلکه بیفکند چنگ دست را ۳۶۴ بدیا مرو که خطرناک است
 دریای حقیقت نیز چنین است بطوفان سپار و تسلیم وی کن

شبی یاد دارم که چشمم نخفت
 که من عاشقم گر بسوزم رواست
 بشفت ای هوادار مسکین من
 چو شیرینی از من بدر می رود
 ۲۵۰ هی گفت و هر لحظه سیلاب درد
 که ای مدعی عشق کار تو نیست
 تو بگریزی از پیش یک شعله خام
 ترا آتش عشق اگر پر بسوخت
 ۲۵۵ همین تابش مجلس افروزیم
 چو سعدی که بیرونش افروخته است
 ز رفت زشب همچنان بهره
 هی گفت وی رفت دودش بسر
 شنیدم که پروانه با شمع گفت
 ترا گریه و سوز باری چراست
 برفت آنکسین یار شیرین من
 چو فرهادم آتش بسرمی رود
 فردی دودش بر خسار زرد
 که نه صبر داری نه یارای ایست
 من استاده ام تا بسوزم تمام
 مرا بین که از پای تا سر بسوخت
 ۲۶۰ تابش بین و سیلاب دلسوزیم
 ورش اندرون بنگری سوخته است
 که ناکه بگشتش پری چهره
 همین بود پایان عشق ای پسر

۲۴۸ که چشم نخفت که بیدر بودم ۲۵۰ بگفت شمع در جوابش هوادار
 عاشق و دوست برفت الخ سبب گریهء من این است ۲۵۱ بدر می رود خارج
 و دور شود چو فرهادم الخ همچو فرهاد آتش بسرم می رود ۲۵۲ هی گفت شمع
 فرو الخ یعنی اشک شمع می ریخت وی گفت که الخ ۲۵۳ مدعی دعوی کنند
 نه یارای ایست یعنی توانائی ایستادن نمی داری ۲۵۴ تابش بمعنی تابیدن مجلس
 افروزیم روشن کردن من تابش حرارت و سیلاب دلسوزیم یعنی ظاهره پر نور نماید
 اما در و نم پر ناراست ۲۵۷ ورش اندرون الخ لاجرم بیرون اهل حال خندان
 نماید و درونش گریبان ۲۵۸ همچنان بهره و بسیاری بگشتش ضمیر راجع است بشمع

چه نغز آمد این کتّه در سنبدا
 که عشق آتش است ای پسر پندباد
 بس باد آتش تیز برتر شود
 پلنگ از زدن کیند ورتر شود
 چو نیکت بدیم بدی می کنی
 که رویم فرا چون خودی می کنی
 ز خود بهتری جوی و فرصت شمار
 که با چون خودی کم کنی روزگار
 پی چون خودان خودپرستان روند
 بکوی، خطرناک مَستان روند
 من اول که این کار سر داشتم
 دل از سر بیکبار بر داشتم
 سر انداز در عاشقی صادق است
 که بد زهره بر خویشین عاشق است
 اجل ناکهی در گسینم کشد
 همان به که آن نازنینم کشد
 چو بی شک بنشست بر سر هلاک
 بدست دلارام نوشت بر هلاک
 نه روزی بیچارگی جان دهی
 پس آن به که در پای جانان دهی

۳۳۸ نغز پاک و خوب سنبدا نام کتاب است ۳۳۹ بیاد الخ بسبب باد آتش سوزناک
 بلند گردد ۳۴۰ بدیدم یعنی امعان نظر کردم بدی می کنی ترقی من نخواهی فرا بمعنی
 پیش که رویم الخ روی مرا متوجه بکسی می کنی که او مثل من است این قضیه مقرر است
 که کسی از مانند خود مستفید نشود ۳۴۱ جوی و باوی محبت کن فرصت شمار غنیمت انکار
 کم بمعنی ضایع است پس عاقرا می باید که با عالم و سالک محبت کند ۳۴۲ خودپرستان
 روند لاجرم متکبران اند که عالم و عابد اقتدا نکنند بکوی الخ آنان مست الهی اند بذل
 روح کنند ۳۴۳ این کار عاشق را سر داشتم در سر کردم بر داشتم ترك سر کردم
 ۳۴۴ سر انداز الخ یعنی کسی که عاشق صادق باشد در عاشقی سر اندازد یعنی جان باز
 است و سررا چیزی نمی شمارد عاشقی بیا مصدریه است بد زهره یعنی مرد جهان و نامرد
 بر خویشین الخ که خود را از معشوق دریغ می دارد ۳۴۶ بی شک بی شبهه بنشست بر سر
 هلاک که اجل مقدر و مقرر است ۳۴۷ نه روزی الخ استفهام انکاریست دهی جان را

	ما همچنان دور بودم که سوخت	نه این دم که آتش بمن بر فروخت
۲۳۰	نه آن می کند یار بر شایدی	که با او توان گفتن از زاهدی
	که عیبم کند بر تولای دوست	که من راضیم گشته در پای دوست
	ما بر تلف حرص دانی چراست	چو او هست اگر من نباشم رواست
	بسوزم که یار پسندیده اوست	که دروی سیرایت کند سوز دوست
	ما چند گوئی که در خورد خویش	حریفی بدست آر مبرد خویش
۲۳۵	بدان ماند اندرز شوریده حال	که گوئی بگردم گزیده مجال
	کسی را نصیحت مگوا ای شگفت	که دانی که دروی نخواهد گرفت
	ز کف رفت بیچاره را لجام	نکویند کاهسته ران ای غلام

۲۲۹ ما الخ وقتی که دور بودم او مرا سوخته است نه این دم الخ آتش عشق او ازینست و سوز من ازوست ۲۳۰ نه آن الخ یعنی یار آنچنان عشوه و ناز نکند در دلبری که مجال مقال باشد از زاهدی یعنی ناخواهان شوندگی ۲۳۱ که اسم است عیبم کند یعنی کدام کس عیب من کند تولای یعنی بخود گرفتن کار و بکردن گرفتن بر تولای دوست بر محبت یار گشته من راضیم که مقتول باشم ۲۳۲ تلف در اینجا مراد هلاک شدن حرص طلب و آرزو رواست جایز است ۲۳۳ سیرایت درگذشتن از چیزی بچیزی که دروی الخ چون عاشق صادق باشد سوز او در دل معشوق اثر کند ۲۳۴ در خورد خویش لایق خود حریفی یاری ۲۳۵ اندرز بمعنی وصیت است شوریده حال را چنین وصیت کردن بدان ماند که گوئی الخ کسی که او عقرب گزیده باشد او را بگوئی ناله مکن ۲۳۶ ای شگفت ای متعجب نخواهد گرفت اثر نخواهد کرد ۲۳۷ لجام مرادف لجام است بلکه لجام معرب این است یعنی بیچاره را که لجام از دستش رفته باشد نگویند الخ زیرا دانند که عنان در دست او نیست

ترا کس نگوید نیکو می کنسی که جان در سر کار او می کنسی ۲۲۰
 گدائی که از پادشاه خواست دخت قفا خورد و سودای بیوده بخت
 کجا در حساب آورد چون تو دوست که روی، ملوک و سلاطین دروست
 میندازد کو در چنان مجلسی مدارا کند با چو تو مقلسی
 و ز با همه خلق زمی کند تو بیچاره، با تو شرمی کند
 نیکم کن که پروانه سوزناک چه گفت ای عجب گر بسوزم چه باک ۲۲۵
 مرا چون خلیل آتشی در دل است که پنداری این شعله بر من مثل است
 نه دل دامن دستان می کشد که مهرش کز زبان جان می کشد
 نه خود را بر آتش بخود می زخم که زنجیر شوق است در گردنم

۲۲۰ که جان الخ که جانت را در کارش صرف و ضایع کنی ۲۲۱ دخت
 دختر ۲۲۲ کجا الخ و ترا کی اعتبار کند که روی الخ یعنی توجه شاهان
 بدختر پادشاه است و او را می خواهند ۲۲۳ کو در چنان مجلسی یعنی دختر
 پادشاه که چنین مجلس بلند و مقام عالی دارد با چو تو مقلسی با تو چون
 مقلسی ۲۲۴ نرمی کند و ملاحظت نماید گرمی کند حرارت و شدت نماید
 ۲۲۵ سوزناک لفظ ناک ادات نسبت است دلالت بر مقارنت کند مثل دردناک
 و غمناک لاجرم سوزناک یعنی اهل سوزای عجب ای تعجب کننده چه باک
 یعنی غم نیست ۲۲۶ خلیل لقب حضرت ابراهیم صلعم مرا چون الخ یعنی در
 دل چنان آتش عشق دارم که آتش ظاهر مرا همچو شکل نماید چنانکه
 آتش بر خلیل گل شده بود ۲۲۷ نه دل الخ یعنی من جاذب دوست یستم
 بلکه محبت جاذب من است ۲۲۸ نه خود را الخ یعنی خود را با آتش باختیار
 نمی زخم شوق خواهش که زنجیر الخ لاجرم او را بی اختیار می کشد

- ۳۱۰ کشاید دری بر دل از واردات
 فشاند سر دست بر کاینات
 حلالش بود رقص بر یاد دوست
 که مهر آستینش جانی در دست
 گرفتیم که مردانه در شنا
 بر پست توانی زدن دست و پا
 بکن خرقه نام و ناموس و زرق
 که عاجز بود مرد با جامه غرق
 تعلق حجاب است و یحاصلی
 چو پیوند ما بکسی واصلی
- ۳۱۵ کسی گفت پروانه را کای حقیر
 برو دوستی درخور نمود بگیر
 روی رو که بیمنی طریق رجا
 تو و میر شمع از کجا تا کجا
 سمندر نه کرد آتش مگرد
 که مردانگی باید آنکه نبرد
 زخورشید پنهان شود موش کور
 که جهل است با آهنی پنجه زور
 کسی را که دانی که خصم تو اوست
 نه از عقل باشد گرفتن بدوست

۳۱۰ واردات از جانب آلهی سر دست افشاندن کنایه از ترک دادن باشد ۳۱۱ که هر الخ
 که در هر آستین او جانی و ادراکی باشد و ترک ماسوا کند ۳۱۲ برهنه الخ چون عریان
 باشی بهتر دست و پا زنی ۳۱۳ بکن امر از کردن بکن خرقه الخ یعنی اینهمه ترک کن زیرا چه
 مردی که با جامه غرق شود او از شنا عاجز بود ۳۱۴ تعلق الخ یعنی جامه هم تعلق بدنی
 است و آن تعلق مانع است از شنا و رسیدن بمقصود و بهبودگی هم است در شنا این پیوندی
 حجاب و غیره را هرگاه بر داری در آن وقت بمقصود رسیدن توانی ۳۱۵ درخور لایق
 خود بگیر در بعضی نسخ خویش گیر واقع شده ۳۱۶ رهی رو براهی برو از کجا تا کجا این
 کجا و تو کجا و از تو او را چه نسبت که شمع سوزنده است و تو استعداد سوخته شدن داری
 ۳۱۷ مگرد نهی از گردیدن باید مرد را آنکه پس از آن ۳۱۸ موش کور مراد شب پره
 است طاقت تاب آفتاب ندارد ۳۱۹ نه از عقل الخ او را دوست گرفتن مقتضای عقل نیست

پیشان شود کل بس باد سحر نه هیزم که نشکافش جز تبر
 جهان پر سماع است و مستی و شور و لیکن چه بیند در آئین کور
 نه بینی شتر بر حدای عرب که چو نش برقص اندر آرد طرب
 شتر را چو شور و طرب در سر است اگر آدمی را نباشد خر است

شکرب جوانی نی آموختی که دلها در آتش چو بی سوختی ۳۰۰
 پدر بارها بانگ برده زدی بتندی و آتش در آن نی زدی
 شبی بر آدای پسر گوش کرد سماعش پریشان و مدهوش کرد
 هی گفت و بر چهره افکنده خوی که آتش بمن در زد این باری
 ندانی که شوریده حالان مست چرا بر فشانند در رقص دست

۳۰۱ پریشان الخ پس کسی که همچو گل لطیف باشد از هر چیزی متأثر گردد نه هیزم هیزم از باد
 سحر قبول اثر نکند ۳۰۲ ولیکن الخ یعنی کوردلان در نیابند روایت کنند که علی رضی الله
 عنه صوت ناقوس را شنید کسی که با او بود گفتش اتدري ما يقول هذا الناقوس آن کس
 گفت الله ورسوله و ابن ام رسوله اعلم پس علی گفت این ناقوس گوید حقا حقا حقا صدقا
 صدقا صدقا ۳۰۳ خدا راندن شتر است عرب یعنی عربان در راهها اشعار خوانند شتران
 بطرب می آیند و چابکی نمایند ۳۰۴ در سراسر است از شعر عرب ۳۰۵ شکرب شیرین لب نی
 نام ساز است که از نی می سازند آموختی و آن را نواختی که دلها الخ چنانکه نی در آتش بسوزد
 او دلها را از آواز نیش چنان بسوختی ۳۰۶ پدر الخ یعنی پدرش از نای زنی نمی می کرد که
 بارها بانگ بروی می زد آتش در آن نی زدی یعنی نیء پسر را سوختی ۳۰۷ شبی الخ یعنی
 نی سرائی پسر شنید مدهوش سرگشته و حیران ۳۰۸ هبی گفت پدر خوی بفتح خا و واو
 رسمیه بمعنی عرق است که آتش الخ یعنی من بارها نی را با آتش سوختم این بار آن مرا بسوزانید

بتسایم سرد در گریبان برند چو طاقت نماند گریبان درند ۲۹۵
 مکن عیب درویش حیران و مست که غرق است از آن می زند پا و دست
 نگویم سماع ای برادر که چیست مگر مستی را ندانم که کیست
 شر از برج معنی پرد طیر او فرشته فرو ماند از سیر او
 وگر مرد آهو است و بازی و لاغ قوی تر شود دیوش اندر دماغ
 چه مرد سماع است شهوت پرست باواز خوش خفته خیزد نه مست ۳۰۰

۲۹۵ سرد در گریبان برند کردن نهند و مراقبه کنند طاقت و صبر گریبان درند بی اختیار
 و با اضطراب ۲۹۶ مکن الخ بر آنکه مراد از سماع در اصطلاح صوفیه شنیدن آواز خوش
 است بجهتی که مستمع را حرکت آرد که گفته اند استماع صوت طیب موزون محرک للقلب
 پس چون مستمع از شنیدن این آواز در حرکت آید بینم که این حرکت موزون است یا
 غیر موزون اگر موزون است او را رقص گویند و اگر غیر موزون است او را اضطراب
 گویند و سماع گویند چون سماع سبب حرکت شد حرکت را سماع گفتند بطریق تسمیه
 المسبب باسم السبب و چون کسی آوازی خوش شنود درو حالتی پیدا شود این حالت را
 وجد گویند پس اگر کسی آوازی خوش شنود و درو بی اختیار حالتی پیدا شود نه
 بطریق لغو و بر سیل فاسق رواست و الا فلا زیرا حرمت لهو و محرب بمثل این آلات نه
 از آن جهت است که او موزون است یا آواز خوش است و آن شنیدن موزون منظوم
 از کلام خدا و حدیث رسول و سخن اولیا و شنیدن بلبلان و مردم خوش آواز حرام
 بودی و لم یقل به احد حیران در بعض نسخ مدهش ۲۹۷ که چیست حلال است
 یا حرام که کیست عاشق است یا فاسق ۲۹۸ معنی مراد معرفت آلهی طیر یعنی پروازی
 ۲۹۹ مرد لهو است و بازی و لاغ اهل فسق ۳۰۰ چه مرد الخ یعنی کسی که شهوت پرست
 باشد اهل سماع نباشد خفته خیزد بیدار شود و بدانکه چون عاشقان حق تعالی از هر
 صوت و صدا تسبیح حضرت خدا شنوند ایشان را استماع صدا روا باشد و لهذا گفته اند
 سماع کسی را جایز است که آواز رباب و صدای باب در بر او یک باشد در تلذذ و ذوق

زوید نبات از جُبوبِ دُرست مگر خاک بر وی نگرود نخست
 ترا با حق آن آشنائی دهد که از دستِ خویشت ربانی دهد
 که تا با خودی در خودت راه نیست وزین نکتته جز بیخود آگاه نیست
 نه مطرب که آواز پای، ستور سماع است که عشق داری و شور
 مگس پیش شوریده دل پر نزد که او چون مگس دست بر سر نزد
 نه بم داند آشفته سلمان نه زیر با آواز مرغی بسالد فقیر
 سراینده خود می نگرود خموش ولیکن نه هر وقت باز است گوش
 چو شوریدگان می پرستی کنند با آوازِ دولاب مستی کنند
 بچرخ اندر آیند دولاب دار چو دولاب بر خود بگیرند زار

۲۸۶ بروید الخ یعنی دانند که زیر خاک دفن کنند اولاً پوسیده شود پس از آن روید مادامکه درست باشد نروید مگر الخ پس تغییر حال سبب وصال شود ۲۸۷ ترا الخ پس مادامکه در دست خود گرفتاری با حق تعالی آشنائی نداری ۲۸۸ که تا الخ یعنی تو تا وقتی که خود را خود می دانی بیخود هستی یعنی بی خبر هستی در نکته محبت هر که خود را بیخود داند او آگاه است ۲۸۹ نه مطرب الخ یعنی آواز مطرب سبب سماع نباشد بلکه آواز پای دواب مراد اگر ترا عشق است پس صرف آواز سرور مطرب سماع نیست بلکه تو آواز پای ستور هم اگر بشنوی نزد تو سماع است دستور است که شوریدگان حضرت کردگار با سماع آواز خوش و سماع همستی و حالت و وجد آیند ۲۹۰ مگس الخ یعنی اگر مگس پیش عاشق شیدا دل پرزند و از پرش آواز پیدا شود آن عاشق شوریده همچو مگس دستش بر سرزند و دیوانگی و سماع نماید ۲۹۱ نه بم الخ زیر آن که آواز سبک از آن برآید و بم آن که آواز گران برآید یعنی او در بم وزیر فرق نکند ۲۹۲ می نگرود خموش دایما در جوش و خروش باشد باز است گوش که بشنود ۲۹۳ می پرستی کنند و شراب عشق آلهی نوشند دولاب چرخ ۲۹۴ بچرخ الخ یعنی همچو دولاب می گردند

سحر که مجال نمازش نبود زیاران کس آنگه زرازش نبود
 بآبی فرو رفت نزدیک بام برو بسته سرما دری از رخام
 نصیحت کوی عییش آغاز کرد که خود را بگشتی درین آب سرد
 زبرنای منصف برآمد خردش که ای یار چند از ملامت نموش
 ۲۸۰ م اینچ روز این پسر دل فریفت ز مهرش چنانم که نشوان شکیفت
 نرسید باری بخلق خوشم باین تا چه بارش بجان می کشم
 پس آن را که شخصم ز خاک آفرید بقدرت درو جان پاک آفرید
 عجب داری از بار حکمش برم که دایم یا حسان و فضلش درم

اگر مرد عشقی گم خویش گیر وگر نه ره عافیت پیش گیر
 ۲۸۵ مرس از محبت که خاکت کند که باقی شوی شر هلاکت کند

۲۷۶ مجال نمازش نبود از جهت جنابت زیاران الخ کسی از دوستان واقف احوالش نبود
 ۲۷۷ بآبی الخ یعنی نزدیک بام او آبی بود بان فرورفت و غوطه خورد برو بسته الخ بر آن آب
 سرما در بسته بود از رخام یعنی مچ بسته بود ۲۷۹ زبرنای منصف از جوان اهل انصاف
 که ای الخ در بعض نسخ که زهار ازین حرف منکر خویش ۲۸۰ پنج روز یعنی روزی چند
 که نتوان شکیفت صبر نتوانم کرد ۲۸۱ نرسید آن پسر که معشوق من است باری یکبار بارش
 بجان می کشم بار جورش بجان و صدق درون می کشم بین تا چه بارش در بعض نسخ نگر تا
 چه بارش و در بعض نسخ دم رفت و بارش ۲۸۲ آن را یعنی حضرت حق که شخصم ز خاک
 آفرید چنانکه فرمود هو الذی خلقکم من تراب ۲۸۳ حکمش برم در بعض نسخ امرش کشم
 دایم همیشه درم در زاید است در بعض نسخ بجای درم خوشم واقع شده ۲۸۴ گم خویش گیر
 و اختیار نیستی کن وگر نه الخ اگر نیستی را اختیار نکنی عاشقی را بگذار راه عافیت را
 پیش آر ۲۸۵ که باقی الخ یعنی اگر عشق ترا هلاک کند پس تو زندگی همیشهگی یابی

بخندید کا دل ز بسیم و امید ہی لرزه بر تن فتادم چو بید
 باخر ز تمکین الله و بس نه چیزم بچشم اندر آمد نه کس

یکی را چو من دل بدست کسی گرو بود وی برد خواری بسی
 پس از هوشمندی و فرزانهگی بدف بر زدندش ز دیوانگی
 زدشمن جفا بردی از هر دوست که تریاک اکبر بود زهر دوست ۲۷۰
 قفا خوردی از دست یاران خویش چو مسمار پیشانی آورده پیش
 خیالش چنان بر سر آشوب کرد که بام دماغش لگدکوب کرد
 نبودش ز تشنجه یاران خبر که غرقه ندارد ز باران خبر
 کرا پای خاطر بر آمد بسنگ نیندیشد از شیشه نام و نمک
 شبی دیو خود را پری چهره ساخت در آغوش آن مرد بروی بناخت ۲۷۵

۲۶۶ هبی لرزه بر تن فتادم لرزه بر تنم فتاده بود ۲۶۸ دل بدست کسی گرو بود مراد عاشق شد وی برد خواری بسی یعنی تحقیر می کردند وی صبر کرد ۲۶۹ پس از الخ مراد اول اورا فرزانه می دانستند بعد از آشفنگی بدیوانگی بدف بر زدند یعنی مشهور کردند ۲۷۰ تریاک بازهر وافیون را گویند تریاک اکبر نام دوائست مرکب معمولی که حکما برای دفع زهر راست کرده اند ۲۷۱ چو مسمار الخ که از ضرب خوردن روی نگردانید ۲۷۲ آشوب کرد فتنه انداخت لگدکوب پایمال ۲۷۳ بودش الخ یعنی یارانش اورا طعنه می زدند او ازو خبر نداشت که غرقه الخ کسی که غرق آب شده باشد باران را نمی داند و ازو غم ندارد ۲۷۴ کرا الخ کسی که پای خاطرش بسنگ آمده و شکسته گشته باشد نیندیشد از اشکستن ۲۷۵ شبی الخ يك شب شیطان خویش را در صورت خوب روئی نمود بروی بناخت در آغوش اورا آمد و اورا منزل ساخت لاجرم احتلام واقع شد

اگر عیز و جاهت و ثر ذل و قید من از حق شناسم نه از عمر و زید
 زعلت مدار ای خردمند بسیم چه داروی تلخت فرستد حکیم
 بخور هر چه آید ز دست حبیب نه بیمار دانا تر است از طیب

۲۶۰ ثنا گفت بز سعد زنگی کسی که بر بُریش باد رحمت بسی
 درم داد و تشریف و بنواختش بمقدار خود منزلت ساختش
 چو الله و بس دید بر نقش زر بشوید و بر کند خلعت زر
 ز شورش چنان شعله در جان گرفت که بر جست و راه بیابان گرفت
 یکی گفتش از ههشینیان دشت چه دیدی که حالت دگر گونه گشت
 تو اول زمین بوسه کردی سه جای بنیاستی آخر زدن پشت پای ۲۶۵

۲۵۷ ذل خواری از عمر و زید یعنی از انسان عمر و زید نام دو مرد که علما و فضلا بمثل
 ذکر کنند در قضایا و خصومات ۲۵۸ زعلت مدار بیم از مرض مترس حکیم طیب
 ۲۵۹ حبیب دوست ۲۶۰ سعد زنگی سعد بن زنگی پدر ابو بکر که بر الخ این دعا از
 طرف سعدی است و کاف دعائیة است در بعض نسخ بدل این مصراع این مصراع واقع
 شده بآئین مدحت ستودش بسی ۲۶۱ تشریف مراد خلعت داد ضمیر فاعل که
 مستتر است راجع بسعد بمقدار خود باستحقاق او در بعض نسخ بقدر هنر جایگه
 ساختش ۲۶۲ چو الله الخ یعنی کله الله و بس بر زری که سعد زنگی عطا فرموده منقش
 بود و در الله و بس و او زاید است معنی آن که الله کافی این نقش را هرگاه بدید از دنیا
 برخاسته دل گردید و خلعت که انابك داده بود آن را بدید ۲۶۳ شورش اسم مصدر است
 بمعنی شوریدن که بر جست الخ مجنون وار شد ۲۶۴ ههشینیان دشت مصاحبان صحرا
 دگر گونه گشت متغیر شد ۲۶۵ زدن پشت پای یعنی لنگزدن و ترك دادن و دفع کردن

تو ای بخیبر همچنان در دمی که بر خویشتن منصبی می نهی
 نگفتند حرفی زبان آوران که سعدی نکوید مثالی بر آن
 مگر دیده باشی که در باغ و راغ بتابد بشب کرمکی چون چراغ
 یکی گفتش ای کرمک شب فروز چه بودت که بیرون نیانی بروز ۲۵۰
 ببین کاتشین کرمک خاک زاد جواب از سر روشنائی چه داد
 که من روز و شب جز بصحرا نیم ولی پیش خورشید پیدا نیم

بشهری در از شام غوغا فتاد گرفتند پسیری مبارک نهاد
 هنوز آن حدیثم بگوش اندر است چو بندش نهادند بر پا و دست
 که گفت ار نه سلطان اشارت کند ۲۵۵
 ببايد چنين دشمنی دوست داشت که می دامنش دوست بر من گماشت

۲۴۷ همچنان در دهی تو نیز همچنان دهقان هستی و ملاقات سلطان اعظم نکرده که بر الخ
 خود را بزرگ پنداری ۲۴۸ زبان آوران فصیحان مثالی نکوید بر آن و حصه نکیرد از آن
 ۲۴۹ راغ مرغزار و صحرا و دامن کوهی که بجانب صحرا باشد کرمکی کرم خورد کاف برای
 تصغیر است و یا برای وحدت چون چراغ آن کرمک را همچنان شب تاب گویند ۲۵۲ ولی الخ
 پس بنده را چه وجود در مقابله واجب الوجود لا جرم او را رضای باید بقضاء حضرت
 خدا جل و علا ۲۵۳ شهری در از شام در زاید است یعنی در شهری از ولایت شام
 غوغا فتاد و فتنه واقع شد ۲۵۴ هنوز الخ اکنون سخن آن پیر در گوش من است یعنی
 گویا که هنوز می شنوم چو بندش الخ وقتی که دست و پایش بستند ۲۵۵ سلطان یعنی حضرت
 سلطان سبجان اشارت کند فرماید ۲۵۶ دشمنی که بند و غارت کرد داشت یعنی داشتن
 دوست یعنی حق تعالی مراد هر دشمنی را که فرستاده دوست دائم آن را دوست داشتن باید

	رئیس دِهی با پسر در رهی	گذشتند بر قلب شاهنشهی
	پسر چاو شان دِیه و تیغ و تبر	قربانها، اطلس گمها، زر
	یلان گاندار و نخبیزن	غلامان ترکش کش و تیرزن
۲۴۰	یکی در برشن پرنیانی قباہ	یکی بر سرش خسروانی کلاه
	پسر کان همه شوکت و پایه دِیه	یدررا بغایت فرومایه دِیه
	که حالش بگردید و رنگش بریخت	ز بیبیت بیغولہ در گریخت
	پسر گفتش آخر بزرگ دِهی	بسر داری از سر بزرگان می
	چه بودت که بر کندی از جان امید	بلرزیدی از یاد بیبیت چه بید
۲۴۵	بلی گفت سالار و فرماندم	ولی عزتم هست تا در دِیم
	بزرگان از آن وحشت آورده اند	که در بارگاه ملک بوده اند

۲۳۷ با پسر با پسرش قلب میانه لشکر درینجا یعنی لشکر ۲۳۹ یلان جمع یل و آن
 یعنی بهادر است نخبیزن لفظ نخبیر مرادف شکار است نخبیزن یعنی شکار کننده
 و جوانمرد و دلیر ترکش کش ترکش کشنده یعنی دارنده ۲۴۰ پرنیانی پرنیان حریر
 چینی را گویند و حرف یا برای نسبت است قباہ لفظ قبا است بمعنی جامه هاء زایدہ
 برای قافیه آورده ۲۴۲ که بدان مرتبه که رنگش بریخت یعنی سرخی رنگش رفت
 و زرد گشت بیغولہ مغاک و غار ۲۴۳ بسر داری الخ یعنی در خیال تو خود را از کلانان
 رئیس و بزرگی پنداری سرثانی زاید است ۲۴۴ چه بودت الخ در بعض نسخ چه
 بودت که از جان بریدی امید چو مید همچو برك او ۲۴۵ بلی گفت الخ یعنی پدر
 گفت بلی من سالار و فرمانده هستم ولیکن این سالاری و فرماندهی تا وقتی که در ده
 هستم و بیرون آن هیچ حصه قصه این است که بزرگی مخلوق را بر بزرگواری خالق
 نسبت نیست پس آنان که بزرگواری باری را جل جلاله مشاهده می کنند متحیر و کنک
 شوند ۲۴۶ از آن جهت وحشت آورده متحیر گشته که در الخ و مشاهده کبریاء او کرده

که پس آسمان و زمین چستند
 پسنیده پرسی ای هوشمند
 که بامون و دریا و کوه و فلک
 همه هرچه هستند از آن کمتر اند
 عظیم است پیش تو دریا بموج
 ولی اهل صورت کجا پی برند
 که گر آفتاب است یک ذره نیست
 چو سلطان عزت علم بر کشد
 بنی آدم و دام و در کیستند
 بگویم شر آید جوابت پسند ۲۳۰
 پرے و آدمی زاد و دیو و ملک
 که با هستیش نام هستی برند
 بلند است خورشید تابان باوج
 که ارباب معنی بملکی در اند
 و گر هفت دریاست یک قطره نیست ۲۳۵
 جهان سر بجنب عدم بر کشد

۲۲۹ که که گویند که الخ مقصود مصنف این است که اگر من گویم جز خدا جل و علا چیزی نیست اهل ظاهر توهم کنند که من از غیر حق وجود کرده باشم پس او بر من اعراض کند باعیان ثابته ۲۳۰ جوابت جواب ترا ۲۳۲ باهستیش ضمیر راجع بحضرت خداست نام هستی برند و دعوی وجود کنند بدانکه مصنف از نفی وجود آن سخن را نمی گوید که همه چیز حضرت خداست جز او چیزی نیست چنانکه این قول مذهب بعض صوفیه است ایشان را طایفه وجودیه گویند و آن طایفه این قول را مشاهده و مکاشفه اسناد کنند اهل عقلی را با ایشان بحث و الزام میسر نیست زیرا ایشان گویند در ادراک این خصوص عقل معزول است چنانکه در ادراک معقولات حواس معزول است پس مذهب مصنف این است که وجود امکانی نسبت با وجود واجب بمنزله عدم است و ممکنات هر چند که عظیم باشند نسبت با عظمت حضرت عز و جل صغیر اند ۲۳۳ اوج مقابل حسیض است ۲۳۴ اهل صورت اصحاب ظاهر کجا پی برند یعنی کی رسند بملکی در اند در ملکی اند ۲۳۵ که کر الخ یعنی آنان که کبریای حضرت خدای تعالی را ملاحظه و مشاهده کنند در نظر ایشان آفتاب عالمتاب با چندین بزرگی کم از ذره است و گر هفت الخ اگرچه هر یکی از هفت دریا بر بزرگ است اما همه هفت دریا کم از یک قطره است ۲۳۶ علم بر کشد و بصفت کبریا تجلی کند

- عجب مادی ای یارِ فرخنده رای
 چرا اهلِ دعویِ بین نگروند
 که طفلی کز آتش ندارد خیر
 پس آنان که در وجد مستغرق اند
 نکه دارد از تاب آتش خلیل
 چو کودک بدست شناور بر است
 تو بر روی دریا قدم چون زنی
- ۲۲۰ ترا کشتی آورد و مارا خدای
 که ابدال در آب و آتش روند
 نکه داردش مادر مهرور
 شب و روز در عین حفظ حق اند
 چو تابوت موسی ز غرقاب نیل
 نرسد و گر دجله پناور است
 چو مردان که بر خشک تردامنی
- ۲۲۵
 ره عقل جز پیچ بر پیچ نیست
 توان گفتن این با حقایق شناس
 بر عارفان جز خدا بیچ نیست
 ولی خرده گیرند اهل قیاس

۲۲۱ اهل دعوی در بعض نسخ اهل صورت نگروند مضارع منفی است از گزیدن
 یعنی اعتقاد کردن و رغبت نمودن ابدال جبهی از اولیا الله که عالم بوجود ایشان
 قائم است و ایشان هفتاد نفر اند چهل در شام و باقی در دیگر ممالک ۲۲۲ که طفلی
 در بعض نسخ نه طفلی واقع شده نکه داردش حفظ کند اورا ۲۲۳ که در وجد
 مستغرق اند از خود غافل اند همچو طفلی ۲۲۵ بدست شناور بر است یعنی در
 دست شناور است بر درینجا زاید است نرسد از غرق ۲۲۶ تو بر روی الخ یعنی تو بر
 روی دریا مثل مردان یعنی برگزیدگان رقیب چگونه توانی هرگاه حال تو چنین است که
 بر خشک دامن تو تراست یعنی ملوث بکناه هستی ۲۲۷ ره مخفف راه است پیچ بر پیچ
 بسیار پیچیده یعنی بسیار کج که ضد راست است بر عارفان لفظ بر اینجا بمعنی عند است
 یعنی نزد عارفان و عارف مراد حورس و مقبول حضرت او تعالی ۲۲۸ حقایق شناس
 مراد از عارف کامل خرده گیرند طعنه زنند اهل قیاس اصحاب ظاهر که گویند

گر از دوست چشمت بر احسانِ اوست
 تو در بندِ خویشی نه در بندِ دوست
 ترا تا دهن باشد از حرص باز
 نیاید بگوشش دل از غیب راز ۲۱۰
 حقایق سراپست آراسته
 هوا و هوس گردد بر خاسته
 نه بینی که جائی که بر خاست کرد
 بنسند نظر کز چو بیناست مرد

قضارا من و پیری از فاریاب
 رسیدیم در خاکِ مغرب بآب
 مرا یک درم بود برداشتنند
 بکشتی و درویش بگذاشتند
 سیاهان برانند کشتی چو دود
 که آن ناخدا ناخدا ترس بود ۲۱۵
 مرا گریه آمد ز بیمارِ جفت
 بر آن گریه قهقهه بخندید و گفت
 بخور غم برائی من ای پرخرد
 مرا آنکس آرد که کشتی برد
 بگردد سجاده بر روی آب
 خیال است پنداشتم یا بخواب
 زده و شیم دیده آن شب نخفت
 نکه بامدان بمن کرد و گفت

۲۰۹ گر از الخ که مقصود تو انعام او باشد تو در الخ پس خود را دوست می داری
 نه دوست را ۲۱۰ باز کشاده راز و آواز ۲۱۱ حقایق در بعض نسخ حقیقت گرد
 بمعنی غبار است برخاسته و پرده شده ۲۱۲ نظر یعنی چشم ۲۱۳ قضارا اتفاقا فاریاب
 نام شهری است از ترکستان رسیدیم در ایام سیاحت ۲۱۴ و درویش یعنی آن
 پیرا بگذاشتند در کنار آب ۲۱۵ سیاهان یعنی ملاحان چو دود یعنی باستعمال
 رفتند ناخدا یعنی رئیس کشتی ناخدا ترس بود یعنی از خدا نمی ترسید ۲۱۶ تیمار
 غمخواری جفت یار مراد آن پیر فاریابی قهقهه مخفف قهقهه بمعنی خنده از آواز سخت
 ۲۱۷ مرا الخ یعنی خدای تعالی ۲۱۸ بگسترد آن پیر خیال است الخ یعنی این آمدن
 پیر فاریابی را بر آب که دیدم این را پنداشتم که خیال است یا بخواب می بینم

یکی خُرده بر شاهِ غزنین گرفت
 کُلی را که نه رنگ باشد نه بوی
 محمود گفت این حکایت کسی
 که عشق من ای خواهر بر خوی، اوست
 شنیدم که در تنگنای شتر
 بیغما ملک آستین بر فشاند
 سواران پی، در و مرجان شدند
 نماند از وشاقانِ کردن فراز
 نکه کرد گای دلبر هیچ بیچ
 من اندر قفائی تو می تاختم
 کُرت تَرَبْتی هست در بارگاه
 خلاف طریقت بود کاولیا
 که حُسنی ندارد ایاز ای شکفت
 غریب است سوادای بلبل بروی
 پیچید از اندیش بر خود بسی
 نه بر قد و بالای نیکوی اوست ۲۰۰
 بیفتاد و بشکست صندوق در
 وز آنجا بتعجیل مَرکب براند
 ز سلطان بیغما پیرشان شدند
 کسی در قفائی ملک جز ایاز
 زیغما چه آورده، گفت بیچ ۲۰۵
 ز خدمت بنعمت نپرداختم
 بنعمت مشو غافل از پادشاه
 تمت کنند از خدا جز خدا

۱۹۷ یکی الخ یعنی کسی سلطان محمود غزنوی را طعنه زد ایاز نام غلام شاه غزنین شکفت
 عجب ۱۹۸ گلی را الخ مرادش از گل بی رنگ و بو ایاز است و از بلبل سلطان محمود
 ۱۹۹ این حکایت که در حق تو چنین طعنه زدند ۲۰۰ بر خوی اوست که نیک حصلت
 است ۲۰۱ شنیدم الخ مصنف یک حصلت از اوصاف او بیان می کند تنگنای یکی از دو یا
 وحدت است و بشکست الخ یعنی صندوق جوهر شکسته شد ۲۰۲ بیغما الخ یعنی بیغما
 اشارت کرد و اجازت داد ۲۰۳ سواران از خدم شدند رفتند ۲۰۴ وشاقان خدمتگاران
 در بعض نسخ سپاهان ۲۰۵ نکه کرد سلطان بایاز و گفت دلبر بیچ بیچ محبوب مضاعف
 و مستحکم گفت ایاز در جواب او هیچ یعنی چیزی نیاوردم ۲۰۶ نپرداختم و مشغول نکشتم
 ۲۰۷ گرت الخ اگر ترا تقرب هست بدرگاه الله از پادشاه و از خدمت او ۲۰۸ تمتا آرزو و خواهش

نه صد گو سپندم که ششصد هزار
ترا هر چه مشغول دارد زدوست
نسباید بساویدن روی یار
اگر راست خواهی دلارامت اوست

یکی پیشش شوریده حالی نیش
بگفتا پُرس از من این ماجرا
که دوزخ تمنا کنی یا بهشت
پسندیم آنچه او پسندد مرا

بچنون کسی گفت کای نیک پی
مگر در سرت شور ایلی نماند
چه بشنید بیچاره بگریست زار
مرا خود دل دردمند است و ریش
نه دوری دلیل صبور بود
بگفت ای وفادار فرخنده خوی
۱۹۰ چه بودت که دیگر نیامی بخی
خیالت دگر گشت و میلی نماند
که ای خواجه دستم زدامن بدار
تو نیزم نمک بر جراحت مریش
که بسیار دوری ضروری بود
۱۹۵ بیامی که داری بایلی بگوی
بگفتا مبر نام من پیش دوست
که چف است نام من آنجا که اوست

۱۸۷ دلارامت اوست دلارام صادق جوئی و او معشوق است ۱۸۸ نیش و ازو
پرسید ۱۸۹ پسندیدم الخ اختیار از آن من نیست ۱۹۰ نیک پی مبارک قدم
حی قیلده لیلی ۱۹۱ شور یعنی عشق نماند که ازو سیر و دلگیر شدی
۱۹۲ بگریست زار بسیار گریه کرد دستم الخ یعنی مرا رها کن ۱۹۳ و ریش قافیه
در بعض نسخ خیر است بی حرف عطف مریش نهی است از ریشیدن قافیه
در بعض نسخ مریز واقع شده و در بعض نسخ این مصراع چنین است تو نیزم
مزن بر سر ریش نیش ۱۹۴ ضروری بود ناچار باشد ۱۹۵ بگفت آن کس
بیامی که داری یعنی خیرت را ۱۹۶ بگفتا مچنون مبر مگو نام من ذکر من

تو در پنجه شیر مردان زنی چه سودت کند پنجه آهنی
چو عشق آمد از عقل دیگر مکوی که در دست چوگان اسیر است آوی

میان دو عم زاده وصلت فستاد دو خورشید سیمای مهتر برآد
یکی را بغایت خوش افتاده بود دگر نافر و سرکش افتاده بود ۱۸۰
یکی لطف و خلق پری وار داشت یکی روی در روی دیوار داشت
یکی نویشتن را بیاراستی دگر مرگ خویش از خدا خواستی
پسرا نشانند پیران ده که مهتر برو نیست مهرش بده
بخندید و گفتا صد گویند تعابن نباشد ربائی زبند
بناخن پری چهره می کند پوست که مهرگز بدین کی شکیم زدوست ۱۸۵

۱۷۸ که در دست الخ زیرا عشق بمنزل چوگان است و عقل بمشابه سکوی و این
با آن نتوان که مقابله کند ۱۷۹ میان الخ یعنی دو برادر بودند که یکی را
پسر دیگری را دختر بود لاجرم از اینان هر یکی دیگری را عم زاده بودند پس آن
پسر دخترا تزوج کرد و در میان ایشان وصلت واقع شد مهتر نژاد بزرگ اصل
۱۸۰ خوش بفتح خامی باید خواند یکی را الخ یعنی زن را از مرد خوش افتاده بود
چنانکه تعلق تام و مهر تمام بشوهر داشت دختر یعنی پسر ۱۸۱ یکی لطف الخ
این یکی دختر است یکی روی الخ یعنی شوهر از زن اعراض می کرد ۱۸۲ بیاراستی
تزیین کردی مرگ الخ تا از زن خلاص شود ۱۸۳ نشانند پیران ده در میان
مردمان از بهر بند دادن مهرت محبت مهرش کابین که در بعض نسخ چو
۱۸۴ تعابن یک دیگر را در زبان افکندن در اینجا مراد زبان و ضرر است
۱۸۵ بدین مقدار کی شکیم زدوست کی صبر کم که فراق او اختیار کم

طبیعی پری چهره در مرّ بود که در باغِ دل قامتش سرو بود
 نه از دردِ دل‌های ریشش خبر نه از چشمِ بیمارِ خواهشش خبر
 حکایت کند دردمندی غریب که خوش بود چندی سرم با طیب
 نمی خواستم تند رستی، خویش که دیگر نیاید طیبم پیش
 بسا عقل زور آورد چیر دست ۱۷۰ که سودای عشقش کند زیر دست
 چو سودا خرد را بالید گوش نیارد دگر سر بر آورد هوش

یکی پنجه، آهنی راست کرد که با شیر زور آوری خواست کرد
 چو شیرش بسر پنجه در خود کشید دگر زور در پنجه، خود ندید
 یکی گفتش آخر چه خسی چو زن بسر پنجه، آهنیش بز
 شنیدم که مسکین در آن زیر گفت نشاید بدین پنجه با شیر گفت ۱۷۰
 چو بر عقل دانا شود عشق چیر همان پنجه، آهنین است و شیر

۱۶۶ مرو نام شهر است معروف ۱۶۷ نه از درد الخ یعنی از درد دل‌های ریش خبرش
 نبود نه از چشم الخ او را درمان نکردی ۱۶۸ غریب مسافر که خوش الخ که او را عاشق
 شده بودم ۱۶۹ نمی الخ صحت نمی خواستم نیاید طیبم پیش و از دیدن او محروم شوم
 ۱۷۰ بسا بسیار چیر دست یعنی غالب عشقش عشق او را زیر دست مغلوب ۱۷۱ سودا
 که از عشق باشد نیارد قادر نشود بر آورد بمعنی بر آوردن است هوش ریرا عشق
 او را سخت سر فرو کرده و مغلوب گردانیده است ۱۷۲ راست کرد یعنی ساخت
 و بست زور آوری و پنجه زدن کرد بمعنی کردن است ۱۷۳ در خود کشید و مغلوب کرد
 دگر الخ نتوانست که مقابله کند ۱۷۴ چه خسی چرا پنجه نمی زنی ۱۷۵ گفت محفف
 صورت است ۱۷۶ چیر غالب همان الخ که عقل قادر نشود که بعشق مقابله کند

- زن و مرد با هم چنان دوست اند که گوئی دو مغز و یکی پوست اند
 ندیم دین مدت از شوی من که باری بجنمید بر روی من
 شنید این سخن پیر فرخنده فال سخندان بد پیر دیرینه سال
 یکی پاسخ داد شیرین و خوش که گر خوب رویست بارش بکش ۱۶۰
 دریغ است روی از کسی تافتن که دیگر نشاید چنو یافتن
 چرا سرگشی زان که گر سر کشد بحرف وجودت قلم در کشد
 رضا ده بفرمان حق بنده وار که چون او بنیمنی خداوندگار
- یکم روز بر بنده دل بسوخت که می گفت و فرماندهش می فروخت
 ترا بنده از من به افتد بسی مرا چون تو خواجه نیفتد کسی ۱۶۵

۱۵۷ که گوئی الخ گویا که دو مغز بادام اند که در يك پوست باشند ۱۵۸ درین مدت که در تحت نکاح او شدم ۱۵۹ فال قافیه در بعض نسخ حال است بد مخفف از بود است ۱۶۰ پاسخ جواب خوش بفتح خا می باید خواند در بعض نسخ جوابی چو پیرانه اش شفت خوش خوب رویست آن شوی تو بارش بار جفایش ۱۶۱ روی از کسی تافتن از او اعراض کردن چنو چون او در بعض نسخ چو او ۱۶۲ بحرف الخ بحرف قلم کشیدن مراد از محو و حک ساختن و در حرف وجود قلم کشیدن کنایه از معدوم کردن است ۱۶۳ رضاده یعنی مطیع باش ۱۶۴ یکم الخ یعنی يك روز بر يك غلام در حالی که مولای او او را می فروخت و او مولای خود را می شفت بر شفته او دلم بسوخت یعنی مرا رحم آمد ۱۶۵ بسی در بعض نسخ قافیه هزار واقع شده مرا الخ در بعض نسخ مرا چون تو ناید خداوندگار افتد یعنی میسر شود

	بنومیدی آنکه بگردیدی	ازین در که راه دگر دیدی
	مپندار اگر وی عنان بر شکست	که من باز دارم ز فتراک دست
۱۵۰	چو خواهدند محروم گشت از دری	چه غم گز شناسد در دیگری
	شنیدم که راتم دین کوی نیست	ولی بیچ راتم دگر روی نیست
	دین بود سر بر زمین فدا	که گفتند در گوش جاننش ندا
	قبول است اگر چه بنر نیستش	که جز ما پناهی دگر نیستش
	شکایت کند نو عروسی جوان	پیمیری ز داماد نامهربان
۱۵۰	که مپسند چندین که با این پسر	بتلخی رود روزگارم بسر
	کسانی که با ما دین منزل اند	بنیم که چون من پیشان دل اند

۱۴۸ بگردیدی رجوع واعراض کردمی ازین در الخ در و درگاه دیگر و طریق و راه
 آخر ندارم دست ازو باز ندارم ۱۴۹ وی یعنی دوست بر شکست از دست من
 ۱۵۰ چه غم الخ اما مرا در دیگر نیست ۱۵۲ فدا تسلیم گفتند کارکنان قضا ندا آواز
 یعنی این سخن را ۱۵۳ قبول بمعنی مقبول در بعض نسخ این حکایت واقع شده
 یکی در نساپوردانی چه گفت چو فرزندش از فرض خفتن بخت
 توقع مدارای پسر گز کمی که بی سعی هرگز بجائی رسی
 سلمان چو می بر نکیرد قدم وجودیست بی منفعت چون عدم
 طبع دار سود و بترس از زیان که بی بهره باشند فارغ زیان
 از فرض خفتن بخت یعنی نماز عشا نکذارده بخت ۱۵۴ عروس در اینجا
 بمعنی نوزن خواسته بپیری متعلق بلفظ شکایت کند داماد یعنی شوی
 ۱۵۵ مپسند یعنی روا مدار این پسر این شوی بسر نهایت ۱۵۶ کسانی یعنی آنان

زر از بر چیز می خریدن نکوست
 کر از دلبری دل بچمک آیت
 مبر تلخ عیسی زرونی رُشش
 ولی کر بخوبی ندارد نظیر
 ۱۴۰ چه خواهی خریدن به از یار و دوست
 دگر نمک‌اری بچمک آیت
 باب دگر آتشش باز کش
 باندگ دل آزار ترکش مکیر
 که دانی که بی او توان ساختن

شنیدم که پیری شبی زنده داشت
 یکی بایف انداخت در گوش پیر
 برین در دعائی تو مقبول نیست
 شب دیگر از دگر و طاعت نخفت
 ۱۴۰ چه دیدی کر آن روی بستست در
 بیجاصلی سعی چندین مبر
 بجزرت بهارید و گفت ای غلام
 سحر دست حاجت بحق بر فراشت
 که بی حاصلی رو سپر خویش گیر
 بخواری برو یا بزاری بایست
 مریدی ز حالش خبر یافت و گفت
 بیجاصلی سعی چندین مبر
 بجزرت بهارید و گفت ای غلام

۱۳۸ گراز الخ اگر دل تو از دلبری تنگ گردد که ازو اعراض کنی غمگسار دور کنند
 اندوه بچمک آیت توانی یافت ۱۳۹ مبر الخ یعنی از روی ترش رنجیده خاطر مباحش
 باب الخ یعنی دل را بدیگری مایل کن بحکم نبرد عشق را جز عشق دیگر ۱۴۰ دلازار
 رنجیده شدن ترکش مگر ازو اعراض مکن ۱۴۱ پرداختن بمعنی خلاص کردن
 و باز داشتن ۱۴۲ زنده داشت یعنی شب بیداری نمود و احیاء لیل کرد ۱۴۳ هاتف
 آواز خفی رو ازین در سر خویش گیر در کار خود باش ۱۴۴ بایست امر است از ایستادن
 در بعض نسخ چو عزت نداری بذلت بایست ۱۴۵ نخفت آن پیر مریدی الخ در بعض
 نسخ رفیقی که در خلوتش بود گفت ۱۴۶ روی درینجا مراد طرف و جانب ۱۴۷ دیباچه
 رخساره بدیباچه بر یعنی بر روی خود اشک یا قوت فام یعنی اشک سرخ رنگ و خونین

بگفتنا خوش این چه لفظ خطاست خداوند خانه خداوند ماست
 نگه کرد قندیل و محراب دید بسوز از چکر ناله بر کشید
 که حیف است از اینجا فرار شدن دریغ است محروم ازین در شدن
 ز رفتم بمحرومی از بیچ کوی چرا از در حق شوم زرد روی
 ۱۲۷ بم اینجا کم دست خویش دراز که دانم نگر دم توی دست باز
 شنیدم که سالی مجاور نشست چو فریادخواهان بر آورد دست
 شبی پای عمرش فرو شد بشکل طپیدن گرفت از ضعیفیش دل
 سحر برد شخصی چراغش بسر رمق دید ازو چون چراغ سحر
 هی گفت غامض کنان از فرج و من دق باب آکریم انفتح
 ۱۳۵ طلبکار باید صبور و حمول که نشنیده ام کیمیاگر ماول
 چه زرها بخاک سیاه در کنند که باشد که روزی می زر کنند

۱۲۶ بگفتنا آن کس خداوند ماست یعنی الله تعالی است ۱۲۷ نگه کرد باندرون خانه ودانست
 که مسجد است ۱۲۸ حیف بمعنی دریغ و افسوس فراتر شدن یعنی پیشتر رفتن محروم
 بی نصیب ۱۲۹ محرومی یاء مصدریه است شوم روم زرد روی محروم ۱۳۰ نگر دم یعنی رجوع
 نمی کنم ۱۳۱ مجاور نشست یعنی همسایگی کرد در آن مسجد ۱۳۲ شبی الخ یعنی عبر او تمام
 شد يك شب قریب بنزع بر رسید ۱۳۳ چراغش بسر چراغ را بسرش رمق بقیه روح
 چون چراغ سحر چون چراغ وقتی که روغن نماند ۱۳۴ غلغل شور و فریاد کنان صفت
 مشبه است از کردن فرح شادمانی و سرور و من الخ یعنی کسی که کوبد در کریم را کشاده
 شود آن در ۱۳۵ طلبکار الخ کسی که طلبکار باشد می باید که صابر و حمول باشد کیمیاگر
 کسی که از قلعی و مس نقره و طلا سازد ۱۳۶ چه زرها یعنی بسیار زرها لفظ چه بمقام کثرت
 بطریق استعجاب گویند بخاک سیاه در کنند و مصروف گردانند می یاء وحدت است

بگفتنا نه آخر دهان تر کنم که تا جان شیرینش در سر کنم
 فند تشنه در آبدان عمیق که داند که سیراب میرد غریق
 اگر عاشقی دامن او بگیر وگر گویدت جان بده گو بگیر
 بهشت تن آسانی آنکه خوری که بر دوزخ نیستی بگذری
 ۱۲۰ دل تخم کاروان بود رنج کش چو خرمن بر آید نخسپند خوش
 درین مجلس آنان بجای رسند که در دور آخر بجای رسند

چنین نقل دارم ز مردان راه فقیران منعم گدایان شاه
 که پیری بدریوزه شد با داد در مسجدی دید و آواز داد
 یکی گفتش این خانه خاق نیست که چیزی دهند بشوخی مایست
 ۱۲۵ بدو گفت کاین خانه کیست پس که بخشایش نیست بر حال کس

۱۱۶ نه آخر دهان تر کنم استفهام انکاریست یعنی تشنه جواب داد که چو در آب بمیرم دهانم را ازو تر کنم بحسرت نمیرم جان در سر کنم یعنی جان بدهم ۱۱۷ فند فعل مضارع است از افتادن تشنه فاعل اوست ۱۱۸ عاشقی بآء خطاب است دامن او بگیر از دوست دور شو وگر گویدت اگر دوست ترا گوید گو بگیر جان را که ازو دریغ ندارم ۱۲۰ تخم کار کشاورز ۱۲۱ بکامی رسند مراد را حاصل کنند بجای رسند شرابی چشند ۱۲۲ منعم خداوند نعمت و توانگر فقیران الخ هر دو ترکیب اضافی است یعنی از حال مردان راه خدا که بظاهر فقیر و گدا اند و بیاطن منعم و شاه ۱۲۳ در یوزه گدائی آواز داد چنانکه گدایان هر در کنند ۱۲۴ یکی گفتش کسی آن پیر خواهند را گفت این خانه خلق نیست تا درو گدائی کنی شوخی بی شرمی مایست نمی است از ایستادن ۱۲۵ بدو بآن کس گفت پیر بخشایشش ضمیر راجع بخانه است

چو مفتون بی دل ملامت شنید
 بدرد از درون ناله بر کشید ۱۰۵
 که بگذار تا زخم تیغِ هلاک
 بغاطاندم لاشه در خون و خاک
 مگر پیش دشمن بگویند و دوست
 که این کشته دست و شمشیر اوست
 نمی بینم از خاک کویش گریز
 بمیداد گو آب رویم میز
 مرا توبه فرمائی ای خودپرست
 ترا توبه زین گفتن اولیتر است
 بخشای بر من که هر چه او کند
 و شر قصد خون است نیکو کند ۱۱۰
 بسوزانم هر شبی آتشش
 سحر زنده کردم ببوی خوشش
 اگر میم امروز در کوی دوست
 قیامت زخم خیمه پهلوی دوست
 مه تا توانی درین جنگ پشت
 که زنده ست سعدی که عشقش بکشت

یکی تشنه می گفت و جان می سپرد
 شک نیکبختی که در آب مرد
 بدو گفت نابالغی کای عجب
 چو مردی چه سیراب چه خشک لب ۱۱۵

۱۰۵ مفتون بی دل عاشق صادق ۱۰۶ لاشه مرده ۱۰۷ بگویند مردمان و دوست عطف بر دشمن
 است اوست اشارت بشاهد است ۱۰۸ گریز اسم مصدر است اینجا بمعنی گریختن مریز نهی است
 از ریختن خطاب بلامتگر است در بعض نسخ قافیه بریز واقع شده ۱۰۹ اولیتر است بهتر است
 که تصنیع کلام کنی از آنکه من نمی توانم که پندت بپذیرم ۱۱۰ بخشای بر من یعنی عفو کن
 او اشارت بشاهد است اگر قصد خون است در بعض نسخ وگر قصد جان است نیکو کند که
 عرب گوید کل ما یفعل الملیح ملیح ۱۱۲ زخم خیمه پهلوی دوست نزد او باشم ۱۱۳ مدد درین
 جنگ پشت پشت دادن در جنگ کنایه از گریختن است معنی این است که از عشق مگر بریز
 ۱۱۴ و جان می سپرد یعنی از تشنگی جان می داد در آن می گفت ۱۱۵ نابالغی مردی ناقص
 العقل چو مردی الخ یعنی چون مردن است چه تفاوت در میان سیراب مردن و تشنه مردن

یکی شاهی در سمرقند داشت	تو گونی بجانی سر قند داشت
جمالی کرد برده از آفتاب	زشوخیش بنیاد تقوی خراب
تعالی الله از حسن تا غایتی	که پنداری از رحمت است آیتی
هی رفتی و دیدها در پیشش	دل دوستان کرده جان برخشش
نظر کردی این دوست در وی نفقت	نکه کرد باری بستندی و گفت ۱۰۰
که ای خیره سر چند پوئی پیم	ندانی که من مرغ دامت نیم
گرت بار دیگر بمینم تیغ	چو دشمن برم سرت بی درینغ
کسی گفتش اکنون سر خویش گیر	ازین سهلتر مطلبی پیش گیر
پندارم این کام حاصل کنی	مبادا که جان در سر دل کنی

۹۶ یکی الخ یعنی کسی در شهر سمرقند عاشق محبوبی بود سمر افسانه و حکایت و حدیث تو گوئی الخ یعنی در وقتی که او سخن می گفت اگر تو می بودی پس می گفتی که در جای سخن قند می داشت ۹۷ جهالی یعنی او جهالی بود که گرو برده از آفتاب چنانکه توانگری از کسی رهن ستانده درهم و دینار دهد او نیز از آفتاب رهن ستانده و جهال داده بود یعنی با آفتاب مسابقت کرده و ازو سبقت یافته زشوخیس الخ که چنان شوخی کردی که اهل تقوی مایل بوی شدی ۹۸ تعالی الله این کلمه در محل تعجب گویند از حسن الخ یعنی از حسن تا بدان غایت بود که تو آن را از رحمت خدا نشانی پنداری ۹۹ و دیدها در پیش یعنی از پس او نظر کردند کرده جان یعنی جان داده برخی فدا شدن و قربان گردیدن و آنچه در عوض چیزی بکسی دهند ۱۰۰ کردی بیا حکایت است نهفت پنهان ۱۰۱ که ای الخ ای بی عقل چند در پیء من پوئی مرغ دامت نیم من شکار تو نشوم ۱۰۲ بینم در پیم بتیغ مرهون است ۱۰۳ گفتش عاشق را پند داد سر خویش گیر تدبیر خود کن سهلتر مطلبی آسانتر محبوبی ۱۰۴ کام مراد مبادا الخ که از برای میل دل و محبت آن ترا بکشد جان تو از بهر آن ضایع شود

پراز میوه و سایه و چون رز اند	نه چون ماسیکار و آرزق رز اند
بخود سرفرو برده همچون صدف	نه مانند دریا بر آورده کف
شکت عقل یار است از ایشان رمی	که دیوانه در حساب آدمی
نه مردم همین استخوان اند و پوست	نه هر صورتی جان معنی دروست ۹۰
نه سلطان خریدار هر بنده ایست	نه در زیر هر زنده زنده ایست
اگر ژاله هر قطره در شدی	چو خرّمه بازار ازو پر شدی
چو غازی بخود در نبندد پای	که محکم رود پای چوبین زجای
حریفان خلوت سرائی آست	بیک جرعه تا انفخ صور مست
بتیغ از غرض بر نکیرند چشک	که پریش و عشق آبکینه ست و سمش ۹۵

۸۷ رز در مصراع اول بمعنی درخت انگور و در مصراع ثانی بمعنی رنگ است پراز میوه یعنی عبادت دارند سایه و یعنی ارشاد غیر کنند نه چون الخ صوفیان سابق خرّقه کبود می پوشیدند مراد ما گناهکارانیم بظاهر خود را درویش می نمائیم ایشان مثل ما نیستند ۸۸ بخود سرفرو برده مراقبت گشته همچون صدف دهان بسته نه مانند الخ لاف زده و از غضب کف بر دهان آورده ۸۹ از ایشان اشارت بکف آوردگان است رمی خطاب است از رمیدن ۹۰ نه مردم الخ یعنی آدمی همین اعضاء ظاهره نیست نه هر الخ در هر صورت جان معنی نباشد ۹۱ نه سلطان الخ یعنی حقیقی هر بند را مشتری نیست وزیر هر پلاس زنده نیست یعنی هر دلق پوش مرد حیاتدار نباشد ۹۲ اگر الخ اگر هر قطره ژاله دردانه گشتی ۹۳ غازی بمنجک رونده که محکم الخ پای چوبین سخت بی تمکین بود مراد آنها بی ریا اند ۹۴ حریفان یاران که در یک مجلس شراب نوشند خلوت سرای جای تنهائی جرعه یک شربت آب و شراب صور در اینجا مراد کرنای اسرافیل ۹۵ بتیغ الخ بمعنی چنک ایشان الله باشد که پرهیز الخ چنانکه سنک آبکینه را بشکند عشق نیز پرهیز را بشکند لاجرم عاشق پاک بی باک و چالاک باشد

زیاد ملک چون ملک نارمند شب دروز چون در ز مردم رمند
 قوی بازوان اند و کوتاه دست خردمند شیدا و هشیار مست
 ۸۰ که آسوده در گوش، خرقة دوز که آشفته در مجلسی خرقة سوز
 نه سودای خودشان نه پروای کس نه در کنج توحیدشان جای کس
 پریشیده عقل و پراکنده هوش ز قول نصیحت گر آکنده گوش
 بدربیا نخواهد شدن بط غریق سمندر چه داند عذاب الحریق
 تهمی دست مردان پر حوصله بسیاران نوردان بی قافله
 ۸۵ ندارند چشم از خلائق پسنده که ایشان پسنده، حق بسنده
 عزیزان پوشیده از چشم خلق نه ز تار داران پوشیده دلق

۷۸ زیاد ملک از ذکر حق تعالی نارمند مضارع منفی است از آرامیدن چنانکه
 ملائکه از ذکر حق تعالی نیارامند و قرار نکنند ایشان نیز از ذکر حق تعالی
 خالی و فارغ نشوند رمند ماضیت از رمیدن ۷۹ قوی بازوان اند از جهت روحانیت
 و کوتاه دست از جهت جسمانیت خردمند در کار آخرت شیدا دیوانه در عمل دنیا
 هشیار که نه خورده اند شراب شهوت مست از بادیه حقیقت ۸۰ در گوشه
 در فراغت خرقة جامه پاره زده در اصطلاح بمعنی جبهه مخصوص درویشان است
 ۸۱ نه سودای الخ که از جمیع ماسوا فارغ گشته اند توحید واحد دانستن
 خداوند تعالی را نه در الخ که در آن کنج جز حق نکند ۸۲ ز قول نصیحت گر
 از کلام ناصح آکنده گوش کنایه از کروناشنو ۸۳ غریق فرو شونده سمندر
 حیوان است همچو سوسمار که در آتش آسوده شود ۸۴ تهمی دست الخ یعنی
 فقیران اند اما معده ایشان پر است ۸۵ ندارند الخ یعنی از ناس امید تحسین نکنند
 ۸۶ ز تار ریسمانی که کافران دارند نه ز تار الخ آنان نیستند که دلق پوشیده
 باشند و در زیر آن ز تار داشته باشند یعنی بظاهر درویش و بیاطن کافر نیستند

ترا آتش ای دوست دامن بسوخت مرا خود بیگمباره از من بسوخت ۷۰
اگر یاری از خویشتن دم مزین که شرک است بایار و با خویشتن

چنین دارم از پیسیر داننده یاد که شوریده سر بصحرا نهاد
پدر در فزاتش نخورد و نخفت پسرا ملامت بگردند و گفت
از آنکه که یارم کس خویش خواند وگر با کم آشنائی نماند
بحقش که تا حق جامل نمود وگر هر چه دیدم خیالم نمود ۷۵
نشدم که روی از خلائق بتافت که شم گشته، خویش را باز یافت
پراگندگان اند زیر فلک که هم در توان خواند شان هم ملکن

۷۰. ترا الخ یعنی آتش سوزنده تو از شمع است و آتش سوزنده من از عشق است و ترا گوشه دامن سوخته است و مرا همه وجود من اما عاشق صادق از معدوم شدن بوجود دوست غم ندارد ۷۱ اگر الخ اگر عاشق هستی پس دعوی خودی بگذار زیرا که با یار و خویشتن دانستن شرک است یعنی کفر است ۷۲ چنین الخ یعنی از پیری عالم شنیده ام که جوانی عشق شیدا گشت چنانکه بصحرا رفت ۷۳ پدر یعنی پدر او و گفت در جواب ملامت کنان ۷۴ کس خویش خواند مرا از متعلقان خود شمرد وگر الخ پدر نیز مرا بیگانه شد ۷۵ بحقش باء قسم است یعنی سوگند حق او تعالی تا حق جهالم نمود و عاشق جهال او گشتم خیال آنچه دیده شود بخواب ۷۶ نشد الخ کسانی که طالب حق باشند از شهر و یار دور و بیزار شوند که بحسب الظاهر کم گشته نمایند اما کم گشته نیستند که کم الخ آنانکه از خلق اعراض کنند اگر چه کم گشته نمایند اما کم گشته خود را که حق تعالی است یابند ۷۷ پراگندگان الخ یعنی کسان هستند که از مردمان گریخته اند زیر فلک در دنیا در سبع شان ایشان که از خلق وحشت کرده اند هم ملک که مجرد گشته اند از بهر عبادت

کرم جرم بینی مکن عیب من
 تویی سر بر آورده از جیب من
 بدان زهره دستت زدم در رکاب
 که خود را نیامدوم اندر حساب
 کشیدم قلم بر سر نام خویش
 نهادم قدم بر سر کام خویش
 مرا خود کشد تیر آن چشم مست
 چه حاجت که آری بشمشیر دست
 تو آتش بنی در زن و در کُذر
 که نه خشک در بیشه ماند نه تر

۶۵

شنیدم که بر سخن خنیاگری
 برقص اندر آمد پری پیکری
 زدلها شوریده پیرامنش
 گرفت آتش شمع در دامنش
 پراکنده خاطر شد و خشناک
 یکی گفتش از دوستداران چه باک

۶۲ مکن عیب من زیرا فی الحقیقه من نیستم جیب گریبان توئی الخ مراد از جیب من سر بر آورده و جامه تن من لباس توست چنانکه مجنون بتصور لیلی ذات خود را لیلی می دانست و می گفت لیلی منم همچنان او هم بتصور معشوق ذات خود را ذات معشوق می دانست و خود را نمی دانست ۶۳ دست زدم زیرا دست نیر دست تست که خود را الخ بلکه نیست شمردم ۶۴ کشیدم الخ یعنی نام خود را محو کردم نهادم الخ مراد را زیر قدم خود کردم تا او نیز نیست کرده ۶۵ کشد مضارع از کشتن چه حاجت الخ که گوشه چشم در کشتن ما بس است ۶۶ تو آتش الخ چون تو آتش را بنیستان در زنی و بگذری و بدان نظر کنی که نه الخ بلکه همه بسوزد یعنی آتش محبت در دل بیفکن و برو که همه ها بسوزند ۶۷ لحن آواز خنیاگر خواننده و سازنده و سرودگوی رقص با کوفتن برقص الخ یعنی مطربی در مجلسی سراپید محبوبی پری صورت برقص برخاست و جولان می کرد ۶۸ زدلها شوریده از سوز دلها شوریده پیرامنش در حوالی او گرفت الخ آتش شمع دامنش را سوختن گرفت ۶۹ پراکنده الخ یعنی پری پیکر از سوختن کنار دامن برنجید یکی الخ یکی از عاشقان گفت از سوختن دامن غم نیست زیرا تن را درست نیست

بگفتا سرت گر برآد تیغ بگفت اینقدر نبود از وی درین
 ما خود ز سر نیست چندان خبر که تاج است بر تارکم یا تبر ۵۵
 مکن با من ناسکینیا عیب که در عشق صورت نبندد شکیب
 چو یعقوبم ار دیده گردد سفید نه برم ز دیدارِ یوسف امید
 یکی را که سر خوش بود با یکی نیازارد از دس بر اندکی
 رکابش ببوسید روزی جوان بر آشفست و بر تافت از وی عنان
 بخندید و گفت عنان بر میبچ که سلطان عنان بر نه یبچد زببچ ۶۰
 ما با وجود تو هستی نماند بیاد تو ام خود پرستی نماند

۵۴ بگفتا آن کس برآد فاعل شاهزاده است اینقدر الخ یعنی سر شیء قلیل است
 از وی دریغ توان کرد ۵۵ تاج در بعض نسخ بجای تاج تیغ است تارک
 کلاه سر و میان سر آدمی ۵۶ عیب در اصل عتاب بود انقلاب الف بحرف یا از
 بهر قافیه است یعنی ملامت و نگویش صورت نبندد شکیب یعنی مصور و میسر نشود
 صبر ۵۷ چو یعقوبم الخ یعقوب برای یوسف از کثرت گریه ناپیدا شده بود تا هم
 بامید ملاقات یوسف چنانکه بود بود آخر ملاقات شد همچنان اگر دیده من سفید
 شود از لقای معشوق امید منقطع نسازم ۵۸ یکی الخ یعنی کسی که کسی را دوست دارد
 نیازارد از آرردن مضارع منفی است بمعنی نرنجد بیت

یار آن بود که صبر کند برنجای یار ترک رضای خویش کند با رضای یار
 ۵۹ رکابش الخ یعنی رکاب شاهزاده معشوق را ببوسید روزی کدازاده
 عاشق برنجید و عنان را از وی بجانب دیگر منصرف گردانید ۶۰ بخندید
 گدازاده بر میبچ که من هیچم ۶۱ هستی نماند بلکه محو شدم
 بیاد تو الخ که منم و هستم کفتن خود پرستی و خود را معبود ساختن است

دگر باره صبر و قرارش نماند
 شکیبانی از روی یارش نماند
 مگس وارش از پیش شکر بجور
 برانندگی و بازگشتی بفور ۴۵
 کسی گفتش ای شوخ دیوانه رنگ
 عجب صبر داری تو بر چوب و سنک
 بگفت این جفا بر من از جور اوست
 نه شرط است نالیدن از دست دوست
 من اینک دم دوستی می زم
 شر او دوست دارد و شر دشمنم
 زمن صبر بی او توقع مدار
 که با او هم امکان ندارد قرار
 نه نیروی صبرم نه جانی ستیز
 نه امکان بودن نه پائی گریز ۵۰
 مگو زین در بار که سر بتاب
 و شر سر چو میخم نه در طناب
 نه پروانه جان داده در پای دوست
 به از زنده در کنج تاریک اوست
 بگفت از خوری زخم چوگان او
 بگفتنا بیایش در افتم چو گو

۴۴ دگر الخ یعنی هر چند که رانند ممنوع نبود شکیبائی الخ که بازی آمد ۴۶ شوخ دلیر
 و بی حیا و بی باک دیوانه رنگ دیوانه صورت عجب الخ یعنی ترا که چوب و سنک می زنند
 تو برین عجب صبر داری که بار بار می آئی ۴۷ از جور اوست در بعض نسخ از بهر
 اوست نه شرط است الخ این حال لایق عاشق صادق نیست ۴۸ دم دوستی می زم
 دعوی دوستی می کنم گر او الخ خواه او مراد دوست دارد خواه دشمن گیرد ۴۹ که با او الخ
 یعنی بی او صبر از من نخواهد شد بلکه با او هم قرار خاطر ممکن نبود ۵۰ نیرو یعنی
 زور و قوت و توانائی ستیز عناد و خصومت ۵۱ مگو الخ یعنی کار نباشد که سر از در
 بارگاه او بتامم اگر نیز سر مرا همچو میخ خیمه در طناب کند که ریمان در گردن من باشد
 ۵۲ نه استفهام انکاریست یعنی تو نمی دانی به از زنده الخ به از پروانه زنده که در کنج
 تاریک خود است ۵۳ بگفت آن کس که تعجب کنان از کدازاده خبر می پرسید گفتش
 از خوری الخ چه کنی گو تخفیف از گوی است کلوله که از چوب سازند و با چوگان بازند

ندادند صاحب دلان دل بپوست
۳۵ وگر ابلهی داد بی مغز و گوست
می، صرف وحدت کسی نوش کرد
که دنیا و عقبی فراموش کرد

شنیدم که وقتی گدازاده،
هی رفت و می پخت سودای خام
زمیدانش خالی نبودی تو میل
همه وقت پهاوی اسپش تو پیل
دلش خون شد و راز در دل ماند
۴۰ ولی پایش از گریه در شکل ماند
رقیبان خبر یافتندش ز درد
وگر باره گفتندش اینجا مگرد
دی رفت یاد آمدش روی، دوست
دگر خیمه زد بر سر کوی، دوست
غلامی شکستش سر و دست و پای
که باری تکفیت اینجا میای

۳۵ ندادند الخ تعلق صحبت نکردند بصورت ظاهر وگر ابلهی داد دل را بحسن صورتی بی مغز بی عقل درین تنبیه است که دل بصورت ظاهر دادن ابلهست زیرا اورا بقا نیست ۳۶ صرف خالص وحدت تنهایی مراد از وحدت الهی ۳۷ پادشاهزاده لفظ پادشاه با الف باید خواند تا قافیه راست شود ۳۸ هبی رفت گدازاده بملازمت شاهزاده می پخت سودای خام یعنی طبع امر غیر ممکن می کرد فرو برده دندان بکام بکام رسیده و مستولی گردیده ۳۹ میل علامت فرسنگ که در راهها سازند یعنی همچون ستون در میدان او ایستاده بود پیل مهره شطرنج که بپهلوی اسپ چیده می شود ۴۰ وراز در دل ماند که بکسی نمی گفت ولی الخ یعنی چنان گریان شد که زیر پایش گل گشت ۴۱ رقیب نگاهبان و چشم دارنده خبر یافتندش ز درد دانستند که او شاهزاده را دوست می دارد مگرد نیست از گردیدن ۴۲ دم مراد ساعت یاد آمدش باز یاد کردی خیمه الخ در محله او مقیم گشت ۴۳ غلامی از بندگان شاهزاده

اَلْسَتْ از اَزَل پنهان شان بگوش
 بفریاد قَالُوا بَلَىٰ در خروش
 گروهی عمل داری عزلت نشین
 قدمهای خاکی دم آتشین
 بیک نعره کوهی زجا برکنند
 بیک ناله شهری بهم برزنند
 بعد باد اند پنهان و چالاک پوی
 چو سَنَكْ اند خاموش و تسبیح گوی
 سحرها بگیرند چندان که آب
 فروشود از دیده شان کحل خواب
 فرس گشته از بس که شب رانده اند
 سحر که خروششان که دامانده اند
 شب و روز در بحر سودا و سوز
 ندانند از آشفتگی شب زروز
 چنان فتنه بر حسن صورت نثار
 که با حسن صورت ندارند کار

۲۷ اَلْسَتْ الخ یعنی ندای اَلْسَتْ بِرَبِّكُمْ از ازل تا بدین زمان در گوش ایشان چنان
 حاضر است که بفریاد الخ در عالم ارواح بلی گفته بودند اکنون نیز بر آن جواب
 در خروش اند ۲۸ گروهی الخ ایشان يك جمعت اند که کاری کنند از طرف
 درون اما در گوشه عزت نشسته اند از ظاهر صورت قدمهای ایشان خاصگی
 و دمای ایشان آتشین اند ۲۹ برکنند مضارع است از کنندن ۳۰ چالاک پوی
 در پوئیدن چابک اند چو سَنَكْ الخ که دل ایشان خالی از تسبیح نیست چنانکه
 حق جل و علی فرمود یَسْجُ لَهُ بِالْغَدْوِ وَالْاِصَالِ رِجَالٌ لَا تَلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا يَبِيعُ عَنْ ذِكْرِ
 اللّٰهِ ۳۱ بگیرند الخ یعنی بسیار گریه کنند که اشک محو کند از چشم ایشان سرمه
 خواب لاجرم بیدار و سحر خیز باشد بلکه شب را زنده دارند ۳۲ فرس الخ یعنی
 اسبهای خویش را بس هلاک کرده اند از بسیار راندن و قطع منازل کردن
 سحر که محقق از سحرگاه است ۳۳ در بحر سودا و سوز در دریای عشق و حرارت
 آشفتگی دیوانگی و مفتونی در اینجا مراد است ۳۴ فتنه یعنی مفتون حسن جمال
 صورت نثار وصف ترکیبی است مراد از الله تعالی با حسن الخ عشق مجازی ندارند

چو در چشمِ شاهد نیاید زرت زر و خاک یکسان نماید برت
 دگر با کست بر نیاید نَفَس که با او نماند دگر جای کس
 تو گوئی بچشم اندرش منزل است و گزیده بر هم نبی در دل است
 نه اندیشه از کس که رسوا شوی نه قوت که یکدم سنجیبا شوی ۲۰
 گرت جان نخواهد بکف بر نبی ورت تیغ بر سر نه سر نبی
 چو عشقی که بنیاید او بر هواست چنین فتنه انگیز و فرمان رواست
 عجب داری از سالکان طریق که باشند در بحر معنی غریق
 بسوای جانان زبان مشتعل بذر جیب از جهان مشتعل
 بیاد حق از خلق بگریخته چنان مست ساقی که می ریخته ۲۵
 شاید بدو دوا کرد شان که کس مطاع نیست بر دردشان

۱۷ شاهد معشوق در اینجا مراد است زرت ای عاشق برت نزد تو ۱۸ دگر الخ یعنی
 بغیر او عیش توانی کرد با او یعنی با وجود او در دل و دیده ۱۹ بچشم اندرش
 منزل است یعنی در چشم من است منزل او بر هم نبی بند کنی ۲۰ که رسوا شوی
 در عشق او ۲۱ بکف بر نبی یعنی حاضر سازی مبالغه است در بذل روح
 سر نبی اطاعت کنی ۲۲ عشقی بیا وحدت است که بنیاد او بر هواست که
 عشق مجازیت و فرمان رواست و حکمش جاریست ۲۳ سالکان طریق مراد
 از درویشان است که محبت ازو تعالی دارند عجب داری یعنی از ایشان تعجب مدار
 ۲۴ جانان معشوق مشتعل در مصراع اول مراد فارغ و در مصراع ثانی مراد غافل
 ۲۵ از خلق بگریخته که خلق مانع ذکر حق تعالی است ساقی در اصطلاح شعرا آنکه
 شراب دهد و خوب صورت باشد که می ریخته و بیخود گشته ۲۶ شاید ممکن نیست
 دوا کرد شان ایشان را دوا کردن که کس الخ دوا خود پس از تشخیص مرض باشد

ملامت گشاندن مستان یار سبکتر برد اشتر مست بار
 بسر وقت شان خلق کی ره برند که چون آب حیوان بظلمت در اند
 چوبیت المقدس درون پر قیاب رها کرده دیوار بیرون خراب ۱۰
 چو پروانه آتش بخود در زنند نه چون کرم پیله بخود در تنند
 دلارام در بر دلارام جوی لب از تشنگی خشک بر طرف جوی
 نکویم که بر آب قادر نیستند که بر شاطی نیل مستسقی اند
 ترا عشق همچون خودی ز آب و شکل رباید همی صبر و آرام دل
 بیداریش فتنه بر خد و خال بخواب اندرش پای بند خیال ۱۵
 بصدقش چنان سر نهی در قدم که بینی جهان با وجودش عدم

۸ ملامت الخ مراد عاشقان متحمل بار ملامت اند زیرا که ایشان مستانند و اشتر هرگاه
 مست می شود بسبب مستی بارگران بسبکی می برد ۹ بسر وقت الخ یعنی خلق ایشان را
 نیابند ۱۰ قباب جعب قبه است چوبیت الخ مراد باطن ایشان معهور است ظاهر را
 خراب نماید ۱۱ چو پروانه الخ خود را در آتش عشق سوزانند کرم پیله کرمی است
 که غوزه ابریشم او می سازد ۱۲ دلارام در بر معشوق در سینه ایشان دلارام جوی
 ایشان دلارام را جویند بر طرف جوی یعنی حال آنکه ایشان بر کنار جوی بودند
 ۱۳ که بر آب قادر نیند و از آن جهت تشنه لب باشند مستسقی استسقا دارنده و استسقا
 مرضی است که صاحب آن هر چند آب خورد سیر نشود ۱۴ ترا عشق الخ عشق دو نوع
 است یکی مجازی و آن عشق انسان بانسان و دیگر حقیقی و آن عشق مخلوق بخالق در اینجا
 بیان عشق مجازی است که ترا عشق همچو کسی که تو از آب و گل هستی صبر و آرام دل
 همی رباید ۱۵ بیداریش بیداری معشوق فتنه بمعنی مفتون خد رخساره خال نقطه
 سیاه که بر اندام باشد خیال آنچه در خواب دیده شود از صورت بخواب الخ در خواب
 مقید بخيال اوئی ۱۶ بصدقش الخ باخلاص چنان سر نهی در قدمش عدم نیستی

خوشا وقتِ شوریدگانِ غمش	اگر زخم بینند و شر مَرهش
گدایانی از پادشاهی نفور	بامیدش اندر گدائی صبور
دمدم شرابِ آلم در کشند	و شر تلخ بینند دم در کشند
بلائی خمار است در عیشِ مل	سَلحدار خار است با شاخِ شگل
نه تلخ است صبری که بر یاد اوست	که تلخی شکر باشد از دستِ دوست
اسیرش نخواهد ربائی زبند	شیکارش نجوید خلاص از گمبند
سلاطینِ عزلت گدایانِ حی	منازلِ شناسانِ گم کرده پی

۱ غمش ضمیر راجع بحضرت خداست اگر الخ اگر زخم حق تعالی بینند اگر مرهم او بینند
 ۲ نفور گریزان بامیدش الخ بامید رحمت او در گدائی صابر اند ۳ الم درد در کشند نوشند
 دم در کشند کنایت است از خاموش شدن یعنی شکایت نمی کنند زیرا بلا قرین ولاست
 ۴ خمار باقی مستی در سر یعنی مستی بعد از شراب مل بمعنی شراب انگوری در عیش مل
 در صحبت می سلحدار الات حرب دارنده پس مل بی خمار و گل بی خار نباشد
 ۷ عزلت بیکی و تنهائی گدایان حی فقراء ده مراد شوریدگان غم او سلاطین عزلت
 و گدایان حی اند یعنی در حی مثل گدای می گردند منازل شناسان مرشدان راه و عارفان
 گم کرده پی بی نشان و کنایه از کمی است که دیگری بمطلب او پی بردن تواند

	دگر اسپى از کلمه بايد گرفت	که گرسر کشد باز شاید گرفت
۵۱۰	بند ای پسر دجله در آب کاست	که سودی ندارد چو سیلاب خاست
	چو گُرگُ خبیث آمدت در گنبد	بگش ورنه دل برکن از گوسپند
	از ابلیس هرگز نیاید جُود	نه از بدگهر نیکوئی در وجود
	بداندیش را جای و فرصت مه	عدو در چه و دیو در شیشه به
	مگو شاید این مار کشتن بچوب	چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب
۵۱۵	قلم زن که بد کرد با زير دست	قلم بهتر اورا بشمشیر دست
	مدبر که قانون بد می نهد	ترا می برد تا با آتش دهد
	مگو ملک را این مدبر بس است	مدبر بخوانش که مدبر کس است
	سعید آورد قول سعدي بجای	که توفیر ملک است و تدبیر وراي

۵۰۹ دگر اسپى اسپ ديگر بايد گرفت و برو بايد سوار شد که گرخ که اگر شوخی و سرکشی کند از شر باز داشتن توانم ۵۱۰ دجله در اینجا مراد مطلق نهر است در آب کاست وقتی که آبش ناقص باشد در بعض نسخ گراب کاست سودی ندارد بلکه بند ممکن نشود چو سیلاب خاست چو پر شد مراد این است که چون فتنه اندک و دشمن ضعیف باشد در دفع آن مبادرت باید کرد ۵۱۱ چو گُرگُ الخ مراد این است که چون ظالم را شکار کنی هلاک کن و اگر نکنی رعایا هلاک شود و مملکت خراب گردد ۵۱۲ سجود سر بر زمین نهادن و فروتنی کردن بدگهر بد اصل و بد سرشت وجود یعنی ظهور ۵۱۳ عدو الخ دشمن در چاه بودن و دیو در شیشه بودن به است ۵۱۴ مگو الخ در کشتن توقف مفرمای ۵۱۵ قلم زن کاتب زير دست رعیت قلم الخ دستش قلم کردن یعنی بریدن می باید بشمشیر ۵۱۶ مدبر تدبیرگار قانون رسم و طریق می نهد بدعت کند تا با آتش دهد بدوزخ اندازد ۵۱۷ بس است کافست مدبر بخوانش اهل تدبیر مگو اورا مدبر کس یعنی بدبخت ۵۱۸ سعید الخ کسی که اهل سعادت باشد بسخن سعدي عمل کند توفیر بسیار کردن

بدان را تخیل بد افزون کند	کسی با بدان نیکوئی چون کند
۵۰۰ بشمشیر تیزش بیبازار حلق	چو اندر سری بینی آزارِ خلق
بفزای تا اُسُخْوانش دهند	سکّ آخر که باشد که خوانش نهند
سُتور گدزنِ گران بار به	چه نیکو زدست این مثل پیرده
نیارد بشب خفتن از دزد کس	اگر نیکه دی نماید عَسس
بقیمت تر از نیشکر صد هزار	فی نسیزه در حلقه کارزار
۵۰۰ یکی مال خواهد یکی گشو شمال	نه هر کس سزاوار باشد بال
چو فریب کنی گُرکُ یوسف درد	چو گُرَب نوازی گبوتر برد
بلندش مکن در کنی زو بهراس	بنایی که محکم ندارد آساس
چو یکرانِ توسن زوش بر زمین	چه خوش گفت بهرام صحرا نشین

۴۹۹ کسی الخ چون برای استفهام است یعنی کسی که عاقل باشد با بدان نیکوئی نکند که بدان را مجال دادن و بدی ایشان را صبر نمودن بدی ایشان را زیاده کند ۵۰۰ حلق بمعنی گلو مراد از آرزودنش بریدن است ۵۰۱ سکّ آخر که باشد یعنی سکّ کیست خوان سفره نهند پیش او ۵۰۲ مثل زدن یعنی دستان گفتن پیورده اشارت بفردوسی است گران ثقیل ۵۰۳ نیکوردی نماید دزد را نرنجانند عسس پاسبان نیارد الخ قادر نشود کس که در شب از هجوم دزد بچسپد ۵۰۴ مال درینجا مراد احسان یکی مال خواهد او را مال باید ۵۰۵ نوازی و مساعدت کنی برد بریاید یوسف برادران یوسف او را در چاه انداختند و بفروختند و بحضور پدر ظاهر کردند که او را گُرکُ خورده درد مضارع از دریدن پس کسی که شایستهء پروردن و بلند کردن نیست او را بلند کردن نباید ۵۰۶ بنائی الخ بنائی که بنیاد او محکم نباشد زو بهراس از وی بترس ۵۰۷ بهرام نام پادشاهی بود اکثر وقت برای شکار در صحرا می ماند ازین جهت او را صحرا نشین می گفتند چو یعنی وقتی که یکران اسپ اصیل و خوب را گویند توسن سرکش و حرون

بر انداز یعنی که خار آورد درختی پرور که بار آورد
 کسی را بده پایه، ۴۷-ستران که بر کتران سر ندارد گران
 ۴۹۰. بخشای بر هر کجا ظالم است که رحمت برد ظلم بر عالم است
 جهان سوزرا گشته بهتر چراغ یکی به در آتش که خلقی بداغ
 هر آنکس که بر دزد رحمت کند ببازوی خود کاروان می زند
 جفا پیشگان را بده سر بباد ستم بر ستم پیش عدل است و داد
 شنیدم که مردی غم خانه خورد که زنبور بر سقف او لانه کرد
 ۴۹۵. زنش گفت از ایشان چه خواهی مکن که مسکین پریشان شوند از وطن
 بشد مرد دانا پس کار خویش گرفتند یگروز زن را بنیش
 زن بی خرد بر در وبام و کوی همی کرد فریاد می گفت شوی
 مکن روی بر مردم ای زن ترش تو کفتی که زنبور مسکین مکش

۴۸۸ بر انداز یعنی بکن که بار آورد که میوه رویاند ۴۸۹ پایهء مهتران
 منصب بزرگان که بر الخ که غلظت و ثقل نماید بضعیفان ۴۹۰ که رحمت الخ
 رحمت کردن بر ظالم جور کردن است بر خلاق زیراکه او از رحمت دلیر
 شده جور زیاده تر خواهد کرد ۴۹۱ یکی به در آتش یکی در آتش بودن
 بهتر است که در اینجا مراد از ۴۹۲ کاروان می زند قطع طریق می کند
 ۴۹۳ جفا الخ یعنی آنان که جفا پیشه اند ایشان را بکش ستم و ترک ترحم
 ۴۹۴ خورد بفتح خا می باید خواند لانه آشیانه و زنبورخانه ۴۹۵ از ایشان الخ
 یعنی زن او گفت که از زنبوران چه کردن می خواهی آن مکن ۴۹۶ بشد
 پس کار خویش بعزل خود رفت گرفتند الخ یعنی زنبوران زن را نیش
 زدن و گزیدن گرفتند ۴۹۷ همی کرد فریاد از زخم نیش زنبور شوی زوجش

- درین وقتِ نو میدی آن مرد راست
 که یارب برین بنده بخشایشی
 چه کفتم چو حل کردم این راز را
 که جُهور در سایه بهتش
 درختیست مرد کرم باردار
 حطَب را اگر تیشه بر پی زنده
 بسی پای دار ای درخت هنر
 که هم میوه داری و هم سایه ور
- بگفتیم در باب احسان بسی
 بخور مردم آزار را خون و مال
 یکی را که با خواجه تست جنگ
 بدستش چرامی دهی چوب و سنگ
- ۴۸۰
 ۴۸۵

۴۷۸ راست نیک و درست کار دادار خدای داور حاکم ۴۷۹ آسایشی استراحتی
 ۴۸۰ حل کشادن گره چه گفتم الخ یعنی وقتی که این حکایت بیان کردم این سخن را گفتم که بشارت باد خداوند شیراز را یعنی پادشاهش را که ابو بکر بن سعد است ۴۸۱ جمهور بیشترین و بسیار ۴۸۲ درختیست الخ یعنی مرد کرم درخت میوه دار است اگر از بارداری کرم بگذری یعنی بار کرم بتو نباشد پس هینم کوهسار هستی که شایسته بریدن و بآتش زدن است ۴۸۳ حطَب را الخ مراد برای هینم کردن اگر مردم تیشه بر پای درختی بزنند پس بر پای درخت برومند نمی زنند بلکه پرورند ۴۸۴ پای دار ثابت شوای درخت هنر مخاطب پادشاه اوست ۴۸۵ ولیکن الخ مهر کس احسان کردن روا نیست ۴۸۶ به بهتر است کنده به پر و مال تا نماند پریدنش مجال ۴۸۷ یکی را الخ کسی را که با خواجه تو جنگ است

	بگیر ای جهانی بروی، تو شاد	جهان را که شادی بروی، تو باد
۴۷۰	کس از کس بدور تو باری نبرد	کُلی در چمن جورِ خاری نبرد
	توئی سایه، لطفِ حق بر زمین	پیغمبرِ صفتِ رحمتِ العالمین
	ترا قدر اگر کس نداند چه غم	شب قدر را می ندانند هم
	کسی دید صحرای محشر بخواب	میس تفته روی زمین ز آفتاب
	هی بر فلک شد ز مردم خروش	دماغ از تپش می برآمد بجوش
۴۷۵	یکی شخص ازین جمله در سایه	بگردن بر از خلد پیسرایه
	پرسید کی مجلس آرای مرد	که بود اندرین مجلس پای مرد
	رزی داشتم بر در خانه گفت	سایه درش نیکم روی بخفت

۴۶۹ بگیر مرهون باؤل مصراع ثانیهست ای جهانی یعنی اهل جهان بروی تو بسبب آن شاد که دفع غم است جهان را مفعول بگیر است و جمله که میان این دو واقع است معترضه است در بعض نسخ جهانی که شادی الخ این جمله جمله دعایه است ۴۷۰ باری و محنتی نبرد و نکشید ۴۷۱ صفت در اینجا مراد مانند پیمبر صفت الخ یعنی تو مثل پیمبر بر خلایق مهربانی می نمائی ۴۷۲ چه غم ترا او نقصان نیست شب قدر نام شبی است که مبارکترین شهباست و درین شب دعاها مستجاب شوند ۴۷۳ مس تفته الخ یعنی روی زمین از حرارت آفتاب مثل مس تفته بود مراد بسیار گرم شده بود ۴۷۴ شد رفت خروش و فریاد تبش حرارت ۴۷۵ در سایه نشسته بگردن الخ یعنی برگردن او پیرایه بهشت بود در بعض نسخ بگردن پر از حله ۴۷۶ پای مرد آنکس را گویند که از بهر فقیری گدائی کند مراد صاحب خواب پرسید از شخصی که بگردن او پیرایه خلد بود که ای مرد آرینده مجلس تو که در سایه با همچو پیرایه هستی مددگار تو کیست ۴۷۷ رز درخت انکور گفت در جواب رزی الخ یعنی بر در خانه ام رزی بود صالحی در سایه او بخفت و راحت شد و برای من دعای کرد پس بدعای او این سایه مرا میسر شد

- ۴۶۰ بقول دروغی که سلطان ببرد
ملک زین حکایت چنین بر شکفت
وزین جانب افتان و خیزان جوان
یکی گفتش از چارسوئی قصاص
بگوشش فروگفت کی بوشمند
یکمی تخم بر خاک از آن می نهد
جوی باز دارد بلائی درشت
حدیث درست آمد از مصطفی
عدورا نبینی درین بوقع پای
نمردی و بیچاره جان بسپرد
که چیزش ببخشید و چیزی نگفت
همی رفت بیچاره هر سو دوان
چه کردی که آمد بجانت خلاص
بجانی و دانگی رهیدم زبند
۴۶۵ که روز فرودمانگی بر دید
عصائی شنیدی که عوجی بکشت
که بخشایش خیر دفع بلا
که بو بگر سعد است کشور خدای

۴۶۰ جان ببرد خلاص یافت از مردن ۴۶۱ بر شکفت تعجب کرد که چیزش الخ که گناه او عفو نمود و او را انعام داد چیزی در بعض نسخ چیزش ۴۶۲ هر سو دوان از بیم جان ۴۶۳ یکی گفتش کسی از جوان پرسید قصاص کشنده را بعوض کشته کشتن و زخم کردن بعوض زخم ۴۶۴ بجانی الخ مراد بمردی و دلاوری يك جان یعنی يك كس و بعوض يك وام که عطا کرده بودم از بند رهائی یافتم در بعض نسخ بجانی زدانگی ۴۶۵ بر دهد واز وی متفع شود ۴۶۶ جوی الخ مراد اندک چیز بلای عظیم را باز دارد دلیل آنکه عوج بن عنق را موسی از عصا کشته بود عوج پسر عنق و مادر او دختر آدم عم در طوفان نوح آب تا کبر او شده بود برای هلاکت لشکر موسی کوه کنده آورده از حکم او تعالی هدهد آن را سوراخ کرد و کوه بگردن او حلقه شد موسی او را از عصا برشتار لنگ او زد او هلاک شد ۴۶۷ حدیث الخ آن حدیث صحیح است که الصدقة ترد البلاء و تزید العبر ۴۶۸ عدورا الخ یعنی درین جایگاه و مملکت دشمن نبینی کشور خدای صاحب مملکت درین بیت تشبیه است که مقصود اصلی از پادشاهان دفع دشمن و حفظ ولایت است و آنچه آن پادشاه شایسته سلطنت است

تکاپوی تُرکان و نَوغای عام
 تماشاکنان بر در و کوی و بام
 چو دید اندر آشوب درویش پیر
 جوان را بدست خلائق اسیر
 دلش بر جوانمرد مسکین بخت
 که باری دل آورده بودش بدست
 بر آورد زاری که سلطان ببرد
 جهان ماند و خوی، پسندیده برد
 بهم بر هی سود دست دروغ
 شنیدند ترکان آهیخته تیغ
 بفریاد از ایشان بر آمد خروش
 طبانچه زنان بر سر و روی و دوش
 پیاده بسر تا در بارگاه
 دیدند بر تخت دیدند شاه
 جوان از میان رفت و بردند پیر
 بگردن پر تخت سلطان اسیر
 دولش بر سپید و بهیبت نمود
 که مرگ منت خواستن از چه بود
 چو نیک است خوی، من و راستی
 بد مردم آخر چرا خواستی
 بر آورد پیسر دلاور زبان
 که ای حلقه در گوش حکمت جهان

۴۴۹ ترک ترکستانی را گویند آنها بخون ریزی و بی باکی مشهور اند ۴۵۰ آشوب فتنه
 ۴۵۱ بخت بتالم گشت که باری الخ یکبار برو احسان کرده بود کنایه از تسلیت خاطر است
 ۴۵۲ در آورد زاری آن پیر جهان الخ یعنی خویء سلطان مقبول بود آن را از جهان برد
 ۴۵۳ بهم الخ یعنی دست دروغ را بهم می سود چنانکه در محل حیرت و اضطراب کنند
 آهیخته تیغ مستعد کشتن ۴۵۴ ایشان اشارت بترکان طبانچه کف دست بر کسی زدن
 بعربی آن را لطمه گویند دوش در بعض نسخ گوش واقع شده ۴۵۵ بسر افتان و خیزان
 بارگاه سرای سلطان ۴۵۶ از میان رفت و گریخت در بعض نسخ از میان جست بگردن الخ
 یعنی پیر را گردن گرفته پیش تخت سلطان اسیر بردند ۴۵۸ چو نیک الخ یعنی تو که مرا
 اسناد خویء پسندیده کردی واقع آن است که گفتی چون من چنین مردن من مردم را
 بد است ۴۵۹ ای حلقه الخ یعنی ای سلطان بنده حلقه بگوش حکم تو است جهان

چو در زندگانی بدی با عیال شرت مرگ خواهند از ایشان منال
 عیال تو آنکه خورد از تو سیر که از بام پنجه گز افنی بریز ۴۴۰
 بخیل تو آنکه بدینار و سیم طلسمیست بالای گنجی مقیم
 از آن سالهای ماند زرش که لرزد طلسمی چنین بر سرش
 بسک آبل ناکش بشکنند با سودگی گنج قیمت کنند
 پس از بردن و گرد کردن چو مور بخور پیش از آن کت خورد کرم گور
 سخنها سعدی مثال است ویند بکار آیدت شر شوی کار بند ۴۴۵
 درین است ازین روی بر تافتن کزین روی دولت توان یافتن

جوانی بدانگی کرم کرده بود تمسای پیری بر آورده بود
 بجزی گرفت آسمان ناکش فرستاد سلطان بکشیش

۴۳۹ بدی با عیال که در معاش ایشان تنگی می نمائی گرت الخ اشتر مرگ تو خواهند از عیال ناله مکن ۴۴۰ پنجه مخفف از پنجاه است بام پنجه گز مراد از بام بلند یعنی عیال تو از مال تو آن وقت سیر خوردند که از بام پنجاه ذراع بیفتی بریز و بمیری و ایشان میراث یابند ۴۴۱ طلسمیست الخ او گویا بر گنج یک طلسم مقیم است که حفاظت زر می کند نه خود می خورد نه دیگری را خوردن می دهد ۴۴۲ همانند بجای خود بر سرش و نگاه می دارد ۴۴۳ ناکش بشکنند آن طلسم ۴۴۴ بردن و تخیل کردن گرد جمع گور قبر ۴۴۵ کار بند عامل و کارکن در اینجا مراد است از اطاعت و فرمان بردن ۴۴۶ ازین سخنها روی بر تافتن اعراض کردن ۴۴۷ دانک ربع درهم بر آورده حاصل کرده ۴۴۸ آسمان قضاء آسمانی ناکش ناگاه آن جوان را بکشند بقتلگاه و محفل سیاست

	یکی زهره، خرج کردن نداشت	زرش بود یارا، خوردن نداشت
	نخوردی که خاطر بر آسایدش	ندادی که فردا بچار آیدش
	شب و روز در بند زر بود و سیم	زر و سیم در بند مرد لئیم
۴۳۰	بدانست روزی پسر در کمین	که مُسک بجاکرده زر در زمین
	زخاکش بر آورد و بر باد داد	شنیدم که ستمی در آنجا نهاد
	جو آمد را زر بقائی نکرد	بیک دستش آمد بدیکر بخورد
	کزین کم زنی بود نپاک رو	کلابش ببازار و میز کرد
	نهاده پدر چنگ در نای، خویش	پسر چگمی و نای آورده پیش
۴۳۵	پدر زار و گریان همه شب نخفت	پسر باه ادا ن. نخندید و گفت
	زر از بهر خوردن بود ای پدر	زهر نهادن چه سنگ و چه زر
	زر از سنگ خارا برون آورند	که با دوستان و عزیزان خوردند
	زر اندر کف مرد دنیا پرست	هنوز ای برادر بسنگ اندر است

۴۲۷ زهره در اینجا مراد تاب و همت و طاقت زهره خرج کردن نداشت که غایت مسک بود یارا طاقت ۴۲۸ ندادی الخ یعنی تصدق نکردی که فردای قیامت از تو منتفع شود ۴۲۹ لئیم ضد کریم است یعنی بخیل ۴۳۰ در کین نهان مسک بخیل یعنی پدرش در زمین مدفون ۴۳۱ زخاکش زر را بر آورد پسر بر باد داد تلف کرد در آنجا بجای زر ۴۳۲ بقائی نکرد قرار نیافت ۴۳۳ کم زن شخصی که پیوسته در قهار نقش کم زند و بدبخت و ناقص و خراب میز رشلوار وزیر جامه ۴۳۴ چنگ در مصراع اول بمعنی پنجه و در مصراع ثانی نام سازی معروف و همچنان نای در مصراع اول بمعنی گلو و در مصراع ثانی نام ساز است ۴۳۶ چه سنگ الخ زیرا که در آن صورت هر دو مساوی اند ۴۳۷ آورند مردمان ۴۳۸ بسنگ اندر است یعنی آن را در کان شمار باید کرد

غم جمله خور در جوانی یکی مراعات صد کن برانی یکی
 کثرت خاک پایان شوریده سر حقیقیر و فقیر اند اندر نظر
 تو هرگز مبین شان بچشم پسند که ایشان پسندیده، حق بسند ۴۲۰
 کسی را که نزدیک ظننت بد اوست چه دانی که صاحب ولایت خود اوست
 در معرفت بر کن نیست باز که درهاست بر روی، ایشان فراز
 بس تلخ عیشان و تلخی چشان که باشند در جله دامن کشان
 بسوسی کثرت عقل و تدبیر هست ملک زاده را در نواخانه دست
 که روزی برون آید از شهر بسند بلندیست بخشد چو گردد بلند ۴۲۵
 مسوزان درخت کُل اندر حریف که در نوبهارت نماید ظریف

۴۱۸ هوا آرزو و عشق مراعات نگاه داشتن حق کسی در اینجا نگاه داشتن مراد است
 ۴۱۹ شوریده سر دیوانه منش و ژولیده حال حقیر خوار و خرد فقیر درویش آنکه اندک
 چیز دارد و مسکین آنکه هیچ ندارد ۴۲۰ شان مخفف از ایشان است بچشم پسند یعنی ایشان را
 ازین غم نیست ۴۲۱ که نزدیک ظننت بد اوست که تو بد ظن می کنی ۴۲۲ در معرفت باب
 عرفان آهلی باز مفتوح فراز در اینجا مراد بسته ۴۲۳ بسا مرادف بسی است تلخ عیش لاچار
 و بی مایه حله محله را نیز گویند و از آن قیامت مراد است دامن کشان خرامان و بنار رونده
 ۴۲۴ در نواخانه در بعضی نسخ در سیه حال یعنی اگر ترا عقل و تدبیر هست دست
 شاهزاده را بوسی وقت بی نوائی ۴۲۵ برون آید از شهر بند و جمع لشکر کند تا سلطنت بروی
 مقرر بود بلندی الح یعنی ترا منصب عالی دهد چون شاه شود مراد اینست که آنکس که درین
 جهان فقیر صابر است اگرچه امروز حقیر است اما فردای قیامت سلطان آخرت خواهد شد
 تو اینجا باوی آشنائی کن آن روز ترا شفاعت کند و بدولت آخرت رساند ۴۲۶ مسوزان الح
 یعنی در فصل پایز نهال کُل خشک می نماید اما تو مسوزانش نماید ظریف و کُل رویاند مراد
 این است که مرد ولی در فصل پایز جهان بد نماید اما در بهار آخرت آثار نیکی از او پیدا شود

از آن اهل دل در پی مهر کس اند که باشد که روزی بمردی رسند
 ۴۱۰ بند از برائی دلی بارها خورد از برائی سُکلی خارها
 ز تاج ملک زاده در مُمنّاخ شبی لعلی افتاد در سنکلاخ
 پدر گفتش اندر شب تیره رنگ چردانی که گوهر کدام است و سنک
 همه سنکها پاس دار ای پسر که لعل از میانش نباشد بدر
 در آوباش پاکان شوریده رنگ همان جای تاریک لعل اند و سنک
 بر رغبت بکش بار مهر جاہلی که افتی بسر وقت صاحب دلی ۴۱۵
 کسی را که با دوستی سرخوش است بنیینی که چون بار دشمن کش است
 ندرد چو شکل جامه از دست خار که خون در دل افتاده خندد چو نار

۴۰۹ در پیء مهر کس اند در جست و جو اند بمردی یعنی باهل دلی ۴۱۰ دلی یعنی صاحب دلی خارها یعنی زخمهای خارها ۴۱۱ مناخ جای نشستن شتر سنکلاخ یعنی سنکستان است که جا و مکان سنک باشد ۴۱۲ پدر گفتش یعنی ملک گفت پسرش اندر شب تیره رنگ یعنی درین شب تاریک چه دانی الخ فرق نتوانی کرد ۴۱۳ پاس دار نگاه دار ۴۱۴ آوباش مردم آمیخته و می گویند جماعت پریشان از اصناف مردم بی اصل شوریده رنگ پریشان شکل ههان جای یعنی مثال آن است ۴۱۵ بکش بار هر جاہلی تحتل جفای او کن و در جست و جو باش صاحب دل درویش و خدارسیده ۴۱۶ دوستی حرف یا برای وحدت است سرخوش بفتح خا می باید خواند مراد خوش حال و مست و فریفته بار دشمن کش است یعنی بار دشمن را کُشده است مراد بهر نیکان جفای بدان کُشد ۴۱۷ ندرد الخ بلکه صبر کند نار انار که خون الخ ظاهر است که انار وقتی که سرخ و پخته شود پوست خود می درد و پوست دریدنش را خندیدن می گویند درینجا مراد از خندیدن راضی و خوش بودن است یعنی با وجودیکه از غم خون در دل افتاده است بدان هم راضیست

کسی چون بدست آورد جرّه باز
 الا شر طلبکار اهل دلی
 خورش ده بکنجشک و کبک و حمام
 چو هر گوشت تیر نیماز افکنی
 دری هم برآید ز چندین صدف
 یکی را پسر کم شد از راجله
 زهر خیمه پر سید و هر سو شتافت
 چو آمد بر مردم کاروان
 ندانی که چون راه بروم بدوست
 فرو برده چون موش دندان باز ۴۰۰
 ز خدمت ممکن یک زمان کاهلی
 که یک روزت افتد نمائی بدام
 امید است ناکه که صیدی کنی
 ز صد چوبه آید یکی بر بدف
 شبانکه بگردید در قافله ۴۰۵
 بتاریکی آن روشنائی بیافت
 شنیدم که می گفت بر ساروان
 هر آن کس که پیش آدمم گفتم دوست

۴۰۰ جرّه باز باز سفید را و باز قوی را گویند چون بدست آورد چگونه صیدش کند
 دندان را از بمعنی طبع در بعض نسخ پس ازین بیت این بیت واقع شده
 بمعجز بود این که پیدا شود که اعی زناگاه مینا شود
 ۴۰۱ الا حرف تنسیه بمعنی آگاه باش طلبکار یعنی جوینده و طالب ز خدمت الخ از
 خدمت غافل مباش کاهلی در بعض نسخ غافل ۴۰۲ خورش اسم مصدر است بمعنی
 طعام بکنجشک در بعض نسخ بدرآج حمام کبوتر و عرب هر پرنده طوق دارا حمام
 گویند که یک روزت الخ لاجرم کسی که طالب اهل حق باشد می باید که در طلب پوید
 ۴۰۳ هر گوشه یعنی هر جانب ۴۰۴ دری الخ نه در هر صدف در باشد چوبه خدنک
 و تیر ز صد چوبه آید در بعض نسخ ز صد تیرت افتد هدف نشانه ۴۰۵ شبانکه بگردید
 یعنی بوقت شب ب جستجو بگردید یعنی جستجو کرد ۴۰۶ آن روشنائی نور چشم خود که
 پسر اوست ۴۰۷ ساروان بوزن و معنی ساربان که نکه دارنده و محافظت کننده شتر
 باشد ۴۰۸ بدوست یعنی پسر را هر آن کس الخ پس هر که جوید پوید و هر که پوید یابد

- حکایت بشه اندر افتاد و جوش
 ۳۹۰ که بی دیده دیده بر کرد دوش
 شنید این سخن خواجه سنگدل
 که برگشت درویش ازو تنگدل
 بگفتا حکایت کن ای نیکبخت
 که چون سهل شد بر تو این کار سخت
 که بر کردت این شمع کیتی فروز
 بگفت ای ستمکار آشفته روز
 تو کوته نظر بودی و سست رای
 که مشغول گشتی بچغده از بهای
 بروی من این در کسی کرد باز
 که کردی تو بر روی او در فراز
 اگر بوس بر خاک مردان زنی
 بردی که پیش آیت روشنی
 کسانی که پوشیده چشم دل اند
 یمانا کزین تو توی غافل اند
 چو برگشته دولت ملامت شنید
 سر انگشتِ حرمت بدنان کزید
 که شهباز من صید دام تو شد
 مرا بود دولت بنام تو شد

۳۹۰ حکایت الخ در شهر این حادثه را فاش می گفتند دوش درین شب گذشته
 ۳۹۱ که برگشت الخ که در خانه بر روی درویش بسته و درویش ازو تنگدل گشته بود
 ۳۹۲ بگفتا یعنی آن خواجه لثیم ازین مرد کریم پرسید آن کار سخت که چشم کور تو بینده
 گشت ۳۹۳ بر کردت بتو رجوع کرد این شمع کیتی فروز یعنی این چشم تو که کیتی فروز
 است ۳۹۴ مشغول گشتی مقید شدی چغده جانوریست که در عربی آن را بوم گویند
 از بهای تو بدوستی دنیا فارغ شدی از شکارها ۳۹۵ این در کرد باز که چشم من کشاده
 کرد فراز بسته ۳۹۶ اگر الخ یعنی اگر خاک مردان را بوسی بحق رجولیت روشنی پیش
 تو آید ۳۹۷ کسانی الخ یعنی آنان که چشم دل ایشان پوشیده است توتیا داروی معروف
 است که بجهت روشنی نظر در چشم کشند چشم دل اند در بعض نسخ چشم و دل اند
 ۳۹۸ برگشته دولت آن خواجه بخیل که برگشته دولت بود ملامت را شنید از آن
 خواجه بیا گشته ۳۹۹ شهباز باز بزرگ و نادر صید دام تو شد او را تو شکار کردی

شنیدم که مغروری از کبر مست
 بکنجی فرومانده بنشست مرد
 در آمد یکی مرد پوشیده چشم
 فروگفت و بگریست بر خاک کوی
 بگفت ای فلان ترک آزار کن
 بخلق و نوازش گریبان کشید
 بر آسود درویش روشن نهاد
 شب از زنگش قطره چندی چکید
 در خانه بر روی سایل بست
 جگر گرم و آه از تف سینه سرد
 پرسیدش از موجب کین و خشم
 جفائی که آن شخص آمد بروی
 ۳۸۵
 یک امشب بزهد من افطار کن
 بمنزل در آوردش و خوان کشید
 بگفت ایزدت روشنائی دهد
 سحر دیده بر کرد و دنیا بدید

۳۸۲ شنیدم الخ یعنی گدائی بر در خانه توانگری آمد توانگر مرد مغرور و از تکبر مست بود که باب خانه را بر روی آن گذاشت معرور یعنی گردنکش ۳۸۳ فرومانده عاجز گشته مرد یعنی آن سایل تف گرمی جگر گرم الخ جگر گرم بود از غم و غصه و آه سرد بود از تف سینه و آن مراد از یاس است ۳۸۴ در آمد در بعض نسخ شنیدش یعنی آه او را شنید پوشیده چشم نابینا و کور از موجب کین و خشم یعنی سبب کین و خشم تو چیست در بعض نسخ این مصراع چنین واقع شده است بگفتا چه در تابت آورد و خشم ۳۸۵ فروگفت بیان نمود و بعضی می گویند که فروزاید است و بگریست بر خاک کوی آن مرد سایل گفت واشک را بر خاک کوی ریخت جفائی الخ مقول قول مضمون این مصراع است ۳۸۶ بگفت الخ چشم پوشیده سایل را گفت ای درویش دلریش رنجیدگی را ترک کن در خانه من امشب چیزی بخور ۳۸۷ نوازش در بعض نسخ فریش بخلق الخ یعنی بخلق حسن و دلداری کردن گریبانش گرفته و دست بگردنش کرده بخانه خود کشید خوان کشید پیش درویش ۳۸۸ بر آسود راحت شد روشن نهاد منور دل و نیک ذات ایزدت الخ یعنی حضرت خدا چشم ترا روشنائی دهد ۳۸۹ نرگس در اینجا مراد چشم اصل نام گلست بجهت مشابهت با چشم چشم را نرگس اطلاق کنند سحر دیده بر کرد صباح چشم را کشاد و دنیا بدید چشمش بینا شد مشاهده جهان کرد

	نه صبر شنیدن نه روی، جواب	ششید این سخنها دور از صواب
	که سودا، این بر من از بهر چیست	بچشم سیاست درو بنگریست
۲۷۵	ز روی، زمین بیخ عمرش بکن	یکی گفت شاها تیغش بزن
	خودش در بلا دید و خر در وحل	نکه کرد سلطان عالی محل
	فرو خورد خشم از سخنها، سرد	بخشید بر حال مکین مرد
	چه نیکو بود مهر در وقت کین	زرش داد و اسپ و قبا پوتین
	عجب رستی از قتل کفتا خوش	یکی گفتش ای پیر بی عقل و هوش
۲۸۰	وی انعام فرمود در خورد خویش	اگر من بنمایم از درد خویش
	اگر مردی احسن الی من آسا	بدی را بدی سهل باشد جزا

۲۷۳ این سخنها دور از صواب که آن کس می گفت روی در اینجا مراد طریق ۲۷۴ بچشم سیاست درو بنگریست در بعضی نسخ ملک شرمشکین در چشم بنگریست و در بعضی نسخ ملک خشمشکین در رخس بنگریست از بهر چیست که این را نرنجانیدم ۲۷۵ ز روی زمین الخ در بعضی نسخ که نگذاشت کس را نه دختر نه زن یعنی هههه را دشنام داد ۲۷۶ عالی محل بلند مقام خودش آن کس را و خر در وحل خورش را در شکل سیاه ۲۷۷ بخشید الخ مراد مرد را که حال تباها وید و شکسته بود بر آن حال رحم آورده هر خشی از سخنها سخت او بپادشاه شده بود آن را فرو خورد ۲۷۹ رستی رهای یافتی کفتا خوش یعنی پیر در جواب عتابش گفت ساکت باش ۲۸۰ اگر الخ اشرفه من ناله کردم از درد خود انعام فرمود عطا کرد در خورد خویش لایق خود ۲۸۱ سهل آسان اگر مردی الخ یعنی اشرف مرد هستی پس نیکی کن بشخصی که با تو بدی کرد آسا ههزه برای وزن شعر حذف گردید

چو حاتم که گزینیستی فرّی
 ثنا ماند از آن نامور در کتاب
 که حاتم بدان نام و آوازه خواست
 تکلف بر مرد درویش نیست
 که چند آنکه جهدت بود خیر کن
 یکی را خری در نکل افتاده بود
 بیابان و باران و سرما و سبیل
 به شب درین غصه تا بامداد
 نه دشمن برست از زبانش نه دوست
 قضا را خداوند آن پهن دشت
 نبردی کس اندر جهان نام طی
 ترا هم ثنا ماند و هم ثواب
 ترا جهد و سعی از برای خداست ۳۶۵
 نصیحت جز این یک سخن بیش نیست
 ز تو خیر ماند ز سعده سخن
 ز سودا اش خون در دل افتاده بود
 فرو بهشت ظلمت بر آفاق ذیل
 سقط کفّت و نفرین و دشنام داد ۳۷۰
 نه سلطان که آن بوم و برز آن اوست
 در آن حال منکر برو برگذشت

۳۶۳ فرّ دولت و قوت ۳۶۴ ثنا ستایش ثواب جزای نیک یعنی پاداش عهل نیک ۳۶۶ تکلف
 بمعنی رنج بردن نصیحت در بعض نسخ وصیت بیش زیاده ۳۶۷ که چندانکه الخ
 بیان نصیحت است مراد نصیحت همین یک سخن است که هر قدر جهد تو بود یعنی
 وسعت و طاقت تو بود همان قدر خیر کن ۳۶۸ سودا در اینجا مراد غصه و خشم
 ۳۶۹ بیابان الخ هم می بارید و سرما و سبیل هم بود علاوه شب تاریک اگر انسان یکی
 ازین مصایب مبتلا گردد رنجش از حد می افزاید ظلمت دامن بر آفاق فرو بهشت یعنی
 آن شب همه عالم سیاه و تاریک شد ۳۷۰ سقط هدیان نفرین لغت ۳۷۱ برست
 ماضی است از رستن یعنی رها شد بوم و بر یعنی زمین ز آن اوست از آن او بود
 ۳۷۲ پهن دشت صحرای عریض در بعض نسخ پس ازین بیت این بیت واقع شده
 ننگه کرد سالار اقلیم دید که بر پشتهء ماجرائی شنید

	زبسگاهِ حاتم یکی پیسر مرد	طلب ده درم ستمک فایند کرد
۳۵۵	زراوی چنین یاد دارم خبر	که پیشش فرستاد تنگی شکر
	زن از خیمه گفت این چه تدبیر بود	همان ده درم حاجت پیر بود
	شنید این سخن نام پرواز طی	بخندید و گفت ای دلارام حی
	گرو درخور حاجت خویش خواست	جو انمردی آل حاتم کجاست
	چو حاتم بازاد مردی دگر	ز دوران گیتی نیاید مگر
۳۶۰	ابوبکر سعد آن که دست نوال	ندید همتش بر دهان سوال
	رعیت پناهیا دولت شاد باد	بسعیت مسلمان آباد باد
	سر افرازد این خاک فرخنده بوم	ز عدلت بر اقلیم یونان دروم

۳۵۴ بنگاه منزل و جائی که نقد و جنس در آنجا نهند از بنگاه مراد موکلان و مختاران بنگاه فایند معرب پانید و آن شکری را گویند که مثل شکر برک و شکر قلم باشد مراد اینجا شکر است مطلق طلب کرد یعنی شکر خواست سنک در اینجا مراد وزن ۳۵۵ تنک در اینجا یعنی نیمه خروار شکر ۳۵۶ زن از خیمه گفت یعنی زن حاتم از اندرون خرگاه گفت تدبیر عاقبت کار اندیشیدن ۳۵۷ نام پرواز طی یعنی حاتم دلارام حی محبوبه قبیله ۳۵۸ درخور لایق جوانمردی الخ یعنی او مطابق حاجت خود خواسته است اگر زیاده از آن داده نشود پس آل حاتم که جوانمرد می گویند آن جوانمردی کجاست و شایان جوانمردی آن است که زیاده از حاجت بدهد ۳۶۰ نوال بخشش و عطا دست نوال الخ یعنی عطا کند چنانکه دهان سوال بسته شود که مجال مقاش نماید ۳۶۱ رعیت الخ درین بیت تشبیه است که پادشاهش هم رعیت پناه بود هم دین پناه ۳۶۲ سر افرازد بلندی نماید فرخنده در بعض نسخ پاکیزه بوم مملکت ز عدلت از جهت عدل تو بر اقلیم یونان و روم که این مملکت معورتر است از آن دو کشور

	فرستاد لشکر بشیر و نظیر	گرفتند از ایشان شردهی اسیر
۳۴۵	بفرمود کشتن شمشیر کین	که ناپاک بودند و ناپاک دین
	زنی گفت من دختری حاتم	بخواهید ازین نامور حاکم
	کرم کن بجائی من ای محترم	که مولای من بود از اهل کرم
	بفرمان پیغمبر پاک رای	کشادند زنجیرش از دست و پای
	در آن قوم باقی نهادند تیغ	که رانند سیلاب خون بی دریغ
۳۵۰	بزاری بشمشیر زن گفت زن	مرا نیز با جمله کردن بز
	مروت نبینم ربائی زنند	بتنها و یارانم اندر گمند
	هی گفت کریان بر اخوان طی	سمع رسول آمد آواز وی
	بخشیدش آن قوم دیگر عطا	که هرگز نکرد اصل شوهر خطا

۳۴۴ بشیر و نظیر یعنی رسول عم گرفتند لشکر از ایشان از آن قبیله ۳۴۵ بفرمود رسول ناپاک در بعض نسخ ناپاک ۳۴۶ بخواهید الخ یعنی باید که شفاعت من ازین نامور حاکم یعنی از پیغمبر بکنید بدینگونه که کرم کن الخ ۳۴۷ محترم ای رسول مکرم بجائی من یعنی در حالتی که هستم مولا در اینجا مراد از پدر مراد پدر من کرم بود و من اسیر افتاده ام بدین حال بخش ۳۴۸ پاک رای صحیح الفکر کشادند الخ دختر حاتم را آزاد کردند ۳۴۹ در آن قوم باقی بجز آن زن در همه قوم باز مانده نهادند تیغ تیغ کشیدند که رانند الخ که همه را بکشند ۳۵۰ شمشیر زن جلاد زن یعنی دختر حاتم جمله قوم ۳۵۲ هی گفت الخ یعنی در آن حالت کریان بود بر برادران طی ۳۵۳ بخشیدش الخ یعنی عفو قوم دیگر را بوی عطا کرد که کرم اصل در فرع ظاهر شود و آثار آن باهر گردد

دو چشمش بیوسید و در بر گرفت و زانجا طریق یمن بر گرفت
 ملک در میان دو ابروی مرد بدانست حالی که کاری نکرد
 بگفتا بیما تا چه داری خبر چرا بر بنستی بفتراک سر
 مگر بر تو نام آوری حمله کرد نیامردی از ضعف تاب نبرد ۳۳۵
 جوانمرد شاطر زمین بوس داد ملک را ثنا گفت و تمکین نهاد
 که در یافتم حاتم نام جوی بنزمنند و خوش منظر و خوب روی
 جوانمرد و صاحب خرد دیدمش بعد دانگی فوق خود دیدمش
 مرا بار لطفش دوتا کرد پشت بشمشیر احسان و فضل بکشت
 بگفت آنچه دید از کرماه وی شنش ثنا گفت بر آل طی ۳۴۰
 فرستاده را داد مهری درم که مهر است بر نام حاتم کرم
 مراورا رسد گر گواهی دهند که معنی و آوازه اش بهره اند
 شنیدم که طی در زمان رسول نکردند منشور ایمان قبول

۳۳۲ در بر گرفتن بغل گیر شدن ۳۳۳ میان دو ابرو مراد از جبهه و پیشانی مرد
 فرستاده خود حالی فی الحال که کاری نکرد و حاتم را نکشت ۳۳۴ یا بنزدیک
 من فتراک تسمه و دوالی باشد که از پس و پیش زین اسپ آویزند بر درینجا زاید
 است ۳۳۵ تاب طاقت ۳۳۷ خوش منظر خوش شکل و خوش پیکر ۳۳۸ فوق
 بالا خود بفتح خا می باید خواند ۳۳۹ بشمشیر الخ بکرم بسیار مرا هلاک کرد
 ۳۴۰ ثنا گفت الخ آفرین خواند بر قبیله حاتم ۳۴۱ که مهر است الخ مراد مهر درم داد
 و بگفت که کرم بر نام حاتم ختم است ۳۴۲ مراورا رسد یعنی حاتم را لایق است
 رسد در بعض نسخ سزد که معنی الخ یعنی شهرت کاذبه نیست بلکه لفظ و معنی
 موافق یکدیگر اند که کرمش امر مقرر است ۳۴۳ طی قبیله حاتم منشور فرمان

بگفت ار نهی با من اندر میان چو یاران یکدل بگوشم بجان
 بمن دار گفت ای جوانمرد کوس که دامن جوانمرد را پرده پوش
 درین بوم حاتم شناسی مگر که فرخنده رای است و نیکو سیر
 سرش پادشاه یمن خواستست ندانم چه کین در میان خاستست
 ۲۲۵ گرم ره نمائی بدانجا که دوست
 بخندید برنا که حاتم منم
 نباید که چون صبح گردد سفید
 چو حاتم بازادگی سر نهاد
 بخاک اندر افتاد و بر پای جست
 ۲۳۰ بینداخت شمشیر و ترکش نهاد
 که گر من شکی بر وجودت زم
 بزودیک مردان نه مردم زم

۲۲۱ ار نهی با من اندر میان یعنی مهم خود را بیان کنی بمن بگوشم بجان سعی بلیغ
 کنم ۲۲۲ بمن دار الخ مراد گهاشته حاتم را گفت ای جوانمرد گوش دار یعنی بشنو
 که با تو بگویم زیرا که تو جوانمرد هستی و جوانمرد پرده پوش می شود پرده پوش
 یعنی کاتم السیر ۲۲۳ سیر جمع سیرت بمعنی عادتها ۲۲۴ سرش الخ مرا بکشتن
 آن فرستاده است ۲۲۵ گرم ره نمائی که مراد دلالت کنی همین الخ پس ای دوست
 چندی که از لطف تو می داشتم بر آید ۲۲۶ برنا جوان ۲۲۷ صبح گردد سفید
 یعنی روز روشن شود گزندت رسد که چون مرا کشی خویشان من ترا ضرر رسانند
 یا شوی نا امید که توانی مرا کشی ۲۲۸ سر نهاد که جانش نیز بذل کردن گرفت
 جوان مهمان ۲۲۹ بر پای جستن کنایه از خوش دل شدن و وجد کردن است
 ۲۳۰ و ترکش نهاد بزمین کش بغل و سینه ۲۳۱ وجود هستی در اینجا مراد بدن

- ۲۱۰ که چند از مقالات آن باد سنج
 شنیدم که چشنی ماوکانه ساخت
 در دگر حاتم کسی باز کرد
 حسد مرد را بر سپهر کینه داشت
 که تا هست حاتم در ایام من
 بلا جوی راه بنی طی گرفت
 جوانی بره پیش باز آمدش
 نکو روی و دانا و شیرین زبان
 کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود
 نهادش سحر بوسه بردست و پای
 بگفتا نیارم شد اینجا مقیم
- ۲۱۰ که نه ملک دارد نه فرمان نه کنج
 چو چنگ اندر آن بزم خلقی نواخت
 دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد
 یکی را بخون خوردنش برگاشت
 نخواهد بنیکی شدن نام من
 بگشتن جوانمرد را پی گرفت
 کرد بوی، انسی فراز آمدش
 بر خویش برد آن شبش میهمان
 بداندیش را دل بنیکی ربود
 که نزدیک ما چند روزی پیمای
 که در پیش دارم میهمی عظیم
- ۲۲۰

۲۱۰ مقالات گفتگو باد سنج خام طبع و کسی که اندیشه‌های باطل کند ۲۱۱ چش مجلس
 نشاط و مهمانی چنگ نام سازيست اندر الخ جماعتی را نوازش کرد ۲۱۲ در ذکر الخ باب
 ذکرش کسی کشود یعنی ذکر سخاوت او آغاز کرد ۲۱۳ حسد الخ لاجرم ملك من حسد
 گرفت بخون خوردنش یعنی بقتل کردنش برگاشت حواله کرد و فرستاد ۲۱۵ بلا جوی
 یعنی آن کس که بقتل حاتم گهاشت بنی طی قبيلهء حاتم است بگشتن جوانمرد را یعنی
 برای کشتن حاتم سنجی پی گرفت یعنی قصد نمود ۲۱۶ براه در راه آن کس انس
 بی پرمانی و آرام ۲۱۷ بر خویش الخ بنزد خود مهمان برد آن کس را ۲۱۸ کرم کرد الخ
 یعنی هم کرم کرد هم عذر خواست بوجهی که آن کس که طالب کشتن اوست نادانسته
 او را نیکها کرد که دلش را ربود ۲۱۹ نهادش الخ آن جوان صاحب خانه دست
 و پای مهمان را بوسیدن گرفت پیمای یاسای ۲۲۰ بگفتا آن کس نیارم نتوانم شد شدن

بنوعی دگر روی در اتم نبود جز او بر در بارگاهم نبود ۲۰۰
 مروت ندیم در آئین خویش که مهمان بحسپد دل از فاقه ریش
 مرا نام باید در اقلیم فاش دگر مرکب نامور گو مباشش
 کسان را درم داد و تشریف واسب طبیعیت اخلاق نیکو نه کسب
 خیر شد بروم از جوانمرد طی هزار آفرین گفت بر طبع وی
 زحاتم بدین نکته راضی مشو ازین نغزتر ماجرانی شو ۲۰۵
 ندانم که گفت این حکایت بمن که بود است فرماندهی در یمن
 ز نام آوران گوی، دولت رُبود که در کنج بخششی نظیرش نبود
 توان گفتن او را سحاب کرم که دستش چو باران فشاندی درم
 کسی نام حاتم نبردی برش که سودا ز رفتی ازو بر سرش

۲۰۰ جز او الخ یعنی جز آن اسب متاع دیگر بحضرتم نبوده ۲۰۲ مرا نام الخ نام
 من مشهور شدن می باید دگر الخ اسب نامدار اگر نباشد غم نیست ۲۰۳ تشریف
 خلعت طبیعیت الخ اخلاق طبیعی آن که خلق مخلوق با شخصی بود و کسبی
 آن که سعی و تلاش بهم رسد و مخلوق بالذات نبوده باشد ۲۰۴ خبر شد الخ
 یعنی خبر رسید بالسلطان روم از احوال حاتم که شخصی از قبیله طلی است
 ۲۰۵ بدین نکته راضی مشو یعنی بدین کرمش قناعت ممکن نغزتر در بعض
 نسخ خوبتر ۲۰۶ که بود است الخ یعنی پادشاهی بود در آن ولایت ۲۰۷ ز نام الخ
 گوی دولت ربودن یعنی سقت بردن و غالب شدن بسخاوت و دولت نظیر
 مانند ۲۰۸ سحاب ابر ۲۰۹ کسی نام الخ کسی ذکر حاتم نکردی نزدش
 که همچو دیوانه نشدی یعنی بسیار منفعل گشتی و گفتی که الخ سودا در اینجا
 مراد از خشمناکی است از کسی سودا بر سر رفتن کنایه از رنجیده شدن برو است

بدانم که در وی شکوه مهیست وگر رد کند بانگِ طبلِ تهیست ۲۹۰
 رسولی بمنمید عالم بطلی روان کرد و ده مد همراه وی
 زمین مرده و ابر گریان برو صبا کرده بار وگر جان درو
 بمنزلی که حاتم آمد فرود بر آسوده چون تشنه بر زنده رود
 ساطلی بیفکنند و اسپ بگشت بدامن شکر دادشان زر بمشت
 شب آنجا بودند روز وگر بگفت آنچه دانست صاحب خبر ۲۹۵
 هی گفت و حاتم پریشان چومست زحمت بدانان هی کند دست
 که ای بهره ور موبد نیک نام چرا پیمش از نیم کفتمی پیام
 من آن باد رفتارِ دلدل شتاب زهر شما دوشش کردم کباب
 که دانستم از هول باران و سیل شاید شدن در چراگاه خیل

۲۹۰ شکوه مهیست در بعض نسخ مهیست یعنی معلوم کنم که در حاتم هیتت بزرگیست
 یا نیکوست رد کند یعنی خواستم رد کند که اسپ را ندهد بانگ طبل تهیست دعوی
 بی معنیست ۲۹۱ بطلی بقیللهء حاتم روان کرد یعنی فرستاد ۲۹۲ زمین مرده الخ این
 بیت در بیان حال وقت روانگی می گوید که زمین مرده بود یعنی روئیدگی نمی آورد
 و بر مرده می گویند پس ابر گریان بود و صبا زمین را زنده کرد این همه تلازم شعر است
 مراد ایام باد و باران بیان کردن است ۲۹۳ آمد فرود آن رسول بر آسوده راحت
 شد چون تشنه چنانکه تشنه آسوده گردد زنده رود نام جوئیست در اصفهان
 ۲۹۴ بدامن شکر دادشان ایشان را شکر بدامن داد ۲۹۵ بگفت الخ یعنی رسول اسپ را
 خواست ۲۹۶ پریشان چومست بی عقل گشته کند از کندن یعنی دست خود را می گزید
 ۲۹۷ بهره ور شریک و انباز موبد دانشمند پیام یعنی اسپ خواستن ۲۹۸ باد رفتار یعنی تیز
 رفتار دلدل شتاب یعنی مثل دلدل شتابنده و دلدل نام استرعالی کرم الله وجهه بود
 دوش شب گذشته ۲۹۹ شاید شدن نتواند رفتن در چراگاه خیل تا از آن حیوان آرند

شنیدم در ایامِ حاتم که بود
 صبا سُرعتی رعد بانگِ ادهی
 بخیل اندرش بادپانی چو دود
 بتمکِ ژاله می ریخت بر کوه و دشت
 یکی سیلِ رفنار بامون نورد
 زاوصافِ حاتم به مرزوبوم
 که هتای او در کرم مرد نیست
 بیابان نوردی چو کشتی بر آب
 بدستورِ دانا چنین گفت شاه
 من از حاتم آن اسپ تازی بزاد
 بخفتند برخی سلطانِ روم
 چو اسپش بجولان و ناورد نیست
 که بالای سیرش پردِ غراب
 که دعویِ نجالت بود بی گواه
 بخواهرِ کر او مکرمت کرد و داد

۲۸۱ شنیدم از حکایات حاتم جوانمرد معروف پسر عبد الله بن سعد الطائی
 شمس الدین ابن خلفان بخیل اندرش در جهات اسپان او بادپای کنایه از
 سریع السیر و تیزتک و تندرو است ۲۸۲ ادهی سیاه رنک صبا الخ یعنی
 آن اسپ همچو صبا سرعت می داشت و مانند رعد بانگِ ککنده بود که
 از برق پیش رفتی و سبقت کردی ۲۸۳ ژاله تکوک نسان نام ماهی است مراد
 برقین او از اثر نعل او سنک ریزها مثل ژاله می برخاست ۲۸۴ یکی سیل الخ
 مراد آن بادپا مثل سیل زود و شتاب رونده بود بسرعتی که باد بمقابل او
 دویدن توانستی و مانند گرد از پس باز ماندی ۲۸۵ مرزوبوم سرحد و ولایت
 برخی بعضی ۲۸۶ هتای او مثل او ناورد جنگ ۲۸۷ بیابان الخ یعنی چنانکه
 کشتی راست بر آب می رود همچنان او بر بیابان می رود بتیزئی که غراب
 از سیر او رفتن توانستی غراب در بعضی نسخ عقاب ۲۸۸ بدستور الخ بوزیر
 عالمش کفت سلطان روم ۲۸۹ تازی نژاد عربی اصل مکرمت بخشودن

ز تسبیح و تهلیل و ما را ز جوع	به شب نبودش قرار و بوجوع
همان لطف و بوسیدن آغاز کرد	سحر که میان بست و در باز کرد
که با ما مسافر در آن ربع بود	یکمی بد که شیرین و خوش طبع بود
که درویش را توش از بوسه به	ما بوس گفتنا تصحیف ده
۲۷۵ ما نان ده و کفش بر سر بزن	بخدمت من دست بر کفش من
نه شب زنده داران دل مرده اند	بایشان مردان سبق برده اند
دل مرده و چشم شب زنده دار	تئین دیدم از پاسبان تمار
مقالات بیهوده طبل تپست	گرامت جوانمردی و نان دپست
که معنی طالب کرد و دعوی بهشت	قیامت کسی بینی اندر بهشت
۲۸۰ دم بی قدم تکیه گاه است سست	معنی توان کرد دعوی درست

۲۷۱ هجوع خواب تسبیح سبحان الله گفتن تهلیل لا اله الا الله گفتن جوع گرسنگی یعنی اورا
از تسبیح و تهلیل قرار خواب نبود و ما را از گرسنگی ۲۷۲ میان در اینجا مراد کبر در باز کرد
باب خانه را کشاد و بوسیدن در بعض نسخ دوشینه ۲۷۳ بد مخفف از بود است یکی بد که
در بعض نسخ یکی بذله ربع منزل ۲۷۴ ما بوسه الخ تصحیف آن است که نقط و حرکات
لفظی را تعمیر کنند و حرف اولش دو نقط نهند تا شود و بر سین سه نقط نهند شین شود
پس لفظ بوسه لفظ توشه گردد ۲۷۵ کفش پاپوش ۲۷۶ ایشار عطا و بخشش مردان از اهل
طریقت سبق برده اند پیش حاصل کرده اند نه شب الخ آنان نیستند که شب را احیا کنند
اما دل آنان مرده باشد ۲۷۷ از پاسبان تمار که زاهد نبود ۲۷۸ مقالات گفتگوی بیهوده
که خالی از کرم باشد ۲۷۹ قیامت در قیامت کسی را و دعوی بهشت یعنی ترک کرد
۲۸۰ تکیه گاه جای پستی مراد باعمال و اخلاق دعوی درست می توان کرد دم بی قدم یعنی
قول بی عمل تکیه گاه سست است و بر تکیه گاه سست تکیه کردن پستی را مفید نیست

خدارا بر آن بنده بخشایش است که خلاق از وجودش در آسایش است
 کرم و رزق آن سر که مغزی دروست که دون بهمانند بی مغز و پوست
 کسی نیک بیند بهر دو سرای که نیکی رساند بخلاق خدای
 ندیدی که در راه با بندگیش چه گفت آن شتربان بفرزند خویش
 بخور توشه با مردم نیک مرد که ایشان تنها نخواهند خورد ۲۶۵

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم شناسا و رهرو در اقصای روم
 من و چند سالوک صحرا نورد بر فستیم قاصد بیدار مرد
 سر و چشم هر یک ببوسید و دست تنبکین و عزت نشاند و نشست
 زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت ولی بی مروت چو بی بر درخت
 بخلاق و لطف گرم رو مرد بود ولی دیدانش قوی سرد بود ۲۷۰

۲۶۱ بخشایش اسم مصدر است بمعنی بخشیدن که خلق الخ که در خبر است خیر
 الناس من ینفع الناس ۲۶۲ کرم و رزق لطف را عادت کند مغزی دروست مراد
 عاقل است ۲۶۳ بهر دو سرای در دنیا و آخرت ۲۶۴ راه سفر بندگیش ضمیر
 راجع است بشتربان ۲۶۵ پاکیزه بوم پاک جای و اصل بزرگزاده شناسا صفت
 مشبه است از شناختن یعنی عارف رهرو مراد سالک طریقت اقصا درینجا مراد از
 انتها و کنار ۲۶۷ سالوک بسیار راه رونده صحرا نورد وصف ترکیبی است سیاح
 قاصد بیدار مرد یعنی برای دیدن و زیارت کردن او ۲۶۸ ببوسید آن مرد و دست
 عطف بر سر و چشم است بمکین بجای دادن و مکان نمودن ۲۶۹ شاگرد خدمتکار
 رخت اسباب ۲۷۰ بخلاق الخ یعنی اخلاق ظاهره و الطاف صوریه اش بسیار بود
 گرم رو جلد رونده دیدانش آتش دانش قوی سرد بود که آنجا آتش نمی افروختند

زندان فرو برد چندی بحیب	که بخشنده روزی فرستد زغیب
نه بیکانه تیمار خوردش نه دوست	چو چنگش رک و استخوان ماند و پوست
چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش	زدیوار محرابش آمد بکوش
بروشیر درنده باش ای دغل	مینداز خودرا چو روباه شل
چنان سعی کن که تو ماند چو شیر	چو روباه چه باشی بوا مانده شیر ۲۵۵
چو شیران کرا کردن فریه است	گرافتم چو روبه سگ از وی به است
چنگ آرد با دیگران نوش کن	نه بر فضل دیگران کوش کن
بخور تا توانی زبازوی خویش	که سعیت بود در ترازوی خویش
چو مردان بر رنج و راحت رسان	نخنت خورد دست رنج کسان
بگیر ای جوان دست درویش پیر	نه خودرا بیفکن که دستم بگیر ۲۶۰

۲۵۱ چندی مدتی فرو برد بحیب فراغت از کسب کرد ۲۵۲ نه بیکانه الخ هیچ کس در مانش نکرد چو چنگش همچو چنگ تخفیف گشت که عرق و عظم و جلد ماند ۲۵۳ و هوش از ضعف بی صبر و بی هوش شد زدیوار محراب از پس محراب آمد بکوش این سخن ۲۵۴ شیر درنده باش یعنی همچو شیر شکار کن دغل درینجا بمعنی کسی که دغلی و ناراستی کند یعنی حمله باز شل درینجا مراد آنکه پا و دستش خشک شده باشد ۲۵۵ کز تو ماند که از کسب تو خوردند ۲۵۶ چو شیران الخ یعنی هر کرا مثل شیران کردن فریه است او اگر مثل روباه معطل نشیند پس او از سگ کتر است درین تشبیه است که کسب بهتر از عزلت است ۲۵۷ بچنگ الخ یعنی کسب کن و با غیر بخور ۲۵۸ زبازوی خویش که افضل ما یا کل الرجل من عمل یده که سعیت الخ مراد هر قدری که سعی خواهی کرد در ترازوی اعمال تو خواهد ماند یعنی در روز قیامت بثواب سعی تو محسوب خواهد شد ۲۵۹ رسان بدیگران نخنت نامرد دست رنج کسان از کسب دیگران ۲۶۰ نه خودرا الخ نه که تو خودرا عاجز نموده محتاج بدستگیری دیگران باشی

بدان را نوازش کن ای نیک مرد که سگک پاس دارد چو نان تو خورد
 بران مد کند است دندان یوز که مالد زبان بر پایش دو روز

یکی روی دیدی دست و پای فرو ماند در لطف و صنع خدای
 ۲۴۵ که چون زبگشانی بسر می برد بدین دست و پای از کجای خورد
 درین بود درویش شوریده رنگ که شیری بر آمد شغالی بچنگ
 شغال نگون بخت را شیر خورد بماند آنچه روباه ازو سیر خورد
 دگر روز باز اتفاقی فتاد که روزی رسان قوت روزش بداد
 یقین دیده مرد بیننده کرد شد و تکبیر بر آفریننده کرد
 ۲۵۰ کزین پس بکنجی نشینم چو مور که روزی نخورند پیلان بزور

۲۴۲ بدان را نوازش کن که نیک تو مانع بدی او گردد پاس دارد حفظ کند خورد
 بفتح خامی باید خواند ۲۴۳ کند تقیض نیز که مالد الخ یعنی که دو روز از دست
 اوجی خورد ۲۴۴ فرو ماند عاجز و حیران ماند ۲۴۵ چون چگونه از کجای خورد
 قادر کسب نیست ۲۴۶ درین بود درین نفکر و تردد بود شوریده رنگ حیران
 و دیوانه نقش ۲۴۷ نگون بخت بد بخت شیر خورد در پیش روباه بماند الخ یعنی از
 سور شیر روباه سیر شد ۲۴۸ دگر روز فردا اتفاقی فتاد آنکس بدید در بعض نسخ
 اتفاق او فتاد قوت روزش بداد مراد قوتی که هر روز او را می داد آن قوت او را بداد
 ۲۴۹ یقین دیده مرد بیننده کرد یعنی او را یقین که حاصل شد آن یقین چشم او را
 روشن ساخت شد در اینجا معنی رفت ۲۵۰ کزین پس که بعد ازین بکنجی الخ مور از اضعف
 مخلوقات و پیل از کلانترین مخلوقات است روزی همه ها او تعالی می دهد احدی از زور خور
 خوردن نتواند پس از زور چه فایده باید که مثل مور بنشینم خداوند تعالی روزی خواهد داد

چو دشمن کرم بیند و لطف وجود
نیاید در خُبت ازو در وجود
مکن بد که بد بینی از یار نیک
نیاید ز تخم بدی بار نیک
چو با دوست دشوار گیری و تنگ
نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ
و گرنه خواجه بادشمنان نیک خوست
بسی بر نیاید که گردند دوست
بره در یکی پیشم آمد جوان
بتک در پیش گوسپندی دوان ۲۳۵
بدو گفتم این ریمان است و بند
که می آرد اندر بیت گوسپند
سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد
چپ و راست پوئیدن آغاز کرد
بنوز از پیش تازیان می دوید
که جو خورده بود از کف مرد و خوید
چو باز آمد از عیش و بازی بجای
ما دید و گفت ای خداوند رای
نه این ریمان می برد با منش
که احسان گمندیست در گردش ۲۴۰
بلطفی که دیدست پیل دمان
نیارد هی حمله در پیلبان

۲۳۱ جود سخا خبت بدی ۲۳۲ بار بمعنی میوه نیاید در بعض نسخ نوید ۲۳۳ دشوار
گیری و تنگ سختی و مضایقه نمائی نخواهد الخ از تو بیزار گردد که نخواهد که ترا صورت
بیند ۲۳۴ خواجه در اینجا مراد از شخص غایب است نیک خوست نیک کننده است
۲۳۵ بره الخ یعنی بر راه یک جوان پیش من آمد و گوسپندی در پیء او بتک دوان بود
۲۳۶ بدو بان جوان ۲۳۷ سبک علی الفور طوق حلقه که در گلو دهند ازو از گردن گوسپند
باز کرد یعنی کشاد ورها کرد فاعل کرد مهر دو جا جوان است ۲۳۸ تازیان وصف است
از تازیدن خوید و او رسمی است همچو واو خویش که جو الخ زیرا که از دست او جو
و خوید خورده بود ۲۳۹ از عیش و بازی مراد از چپ و راست پوئی ۲۴۰ نه این الخ
یعنی گوسپند را ریمان نمی برد با من ۲۴۱ بلطفی بسبب احسانی که دیدست از پیلبان دمان
تد و خشمناک در اینجا مراد مست حمله آهنک کردن بجنک و حرب برانگینختن بر قوی

نکته کرد موری در آن غله دید
 زرّحت برو شب نیارست خفت
 که سرگشته بهر کوش می دوید
 موت نباشد که این مور ریش
 باوای خود بازش آورد و گفت ۲۲۰
 درون پراگندگان جمع دار
 پراکنده گردانم از جای خویش
 چه خوش گفت فردوسی پاک زاد
 که جمعیتت باشد از روزگار
 میبازار موری که دانه کش است
 که رحمت بر آن تربت پاک باد
 سیاه اندرون باشد و سبک دل
 که او نیز جان دارد و جان خوش است
 مزین بر سپر ناتوان دست زور
 که خواهد که موری شود تنگ دل ۲۲۵
 بنجشید بر حال پروانه شمع
 که روزی پیمایش در افتی چو مور
 گرفتیم ز تو ناتوانتر بیست
 نکته کن که چون سوخت در پیمیش جمع
 توانم از تو هم آخر کیست

بنجش ای پسر گادی زاده صید
 باحسان توان کرد و وحشی بقیه
 عدورا باطراف کردن بسند
 که نتوان بریدن بتیغ این گمبند ۲۳۰

۲۱۹ نکته کرد چون بده رسید سرانبان را کشود و نکته کرد غله گندم ۲۲۰ زرّحت برو
 از جهت ترّحم بر آن مور نیارست قادر نشد و توانست بماوای خود بمکان مور
 و گفت با خود ۲۲۱ پراکنده پریشان و متفرق ۲۲۲ جمعیتت باشد ترا نیز جمعیت
 حاصل شود ۲۲۳ فردوسی پاک زاد یعنی صاحب شاهنامه که رحمت الخ رحمت
 حق بر مدفون قبرش باد ۲۲۴ دانه کش و رزق جوی ۲۲۵ که خواهد آن کس
 که خواهد شود تنگ دل از رنجیدنش ۲۲۶ مزین الخ یعنی ضعیف را مرّحمان که
 دنیا بر قرار و دارالقرار نیست ۲۲۷ بنجشید رحم نکرد چون چگونه جمع یعنی اهل جمع
 ۲۲۸ بنجش الخ مراد احسان بکن که انسان از احسان صید می شود و وحشی بقید

نه آن تندروست بازارگان که بروی سر از کبه بر آسمان
 من آنم که آن روزم از در براند بروز منش دور گیتی نشاند
 نگه کرد باز آسمان سوی من بیفشاند خاک نم از روی من
 خدای از بحکمت بنمندی کشاید بفضل و کرم دیگری
 بسا مفلس بی نواسیر شد بسا کار منعم زبر زیر شد
 یکی سیرت نیک مردان شنو اگر نیک مردی و مردانه رو
 که شبلی ز جانوت گندم فروش بده برد انبان گندم بدوش

۲۱۲ نه استفهام انکار است بردی یاء حکایت است ۲۱۴ نگه کرد آسمان نظر کرد
 آفریننده فلك بیفشاند خاک غم در بعض نسخ فروشت شرد غم ۲۱۵ آراگر
 بحکمت که کار او خالی از حکمت نیست دری بابی دیگری باب آخر ۲۱۶ بی نوا
 بی رزق سیر شد و بانوا گشت زبر زیر شد از اعلی و فوق دنی و تحت کشت یعنی
 خسته و خراب و مفلس شد ۲۱۷ یکی الخ یک نوع سیرت نیکردان بیان می کنم
 که برنجیدن هیچ کس راضی نشدند ۲۱۸ شبلی ابو بکر الشلی نام وی جعفر
 بن یونس است و گفته اند دلف بن جحدر و بر قبر وی بیغداد جعفر بن یونس
 نوشته اند مصری بود بیغداد آمد و در مجلس خیر نساج توبه کرد شاکرد جنید
 است عالم بوده و فقیه و مدکر مجلس کردی مذهب مالک داشت پدر وی حاجب
 الحجاب خلیفه بود هشتاد و هفت سال عمر وی بود در سنه اربع و ثلثین و ثلثمائه
 برفته از دنیا در ماه ذو الحجه بکیر دینوری گوید خادم شبلی که نزدیک وفات
 خود گفت بر من یک درم مظلله است و چندین هزار درم برای صاحب آن صدقه
 دادم و هنوز بر دل من هیچ شغلی از آن شرانترین است جانوت دکان
 در بعض نسخ دکان بده یعنی بدهی که او می ماند بدوش بمنکب گرفته

غلامش بدست کریمی فتاد توانگر دل و دست و روشن نهاد
 بیدار مسکین آشفته حال چنان شاد بودی که مسکین بمال
 شبانکه یکی بردش لقمه جُست ز سختی کشیدن قدمهاش سست
 بفرمود صاحب نظر بنده را که خوشود کن مرد در مانده را
 ۲۰۵ چه نزدیک بردش زخوان بهره بر آورد بی نویستن نعره
 شکسته دل آمد بر خواجه باز عیان کرده اشکش بدیباچه راز
 پیر سید سالار فرخنده خوی که اشکت ز جور که آمد بروی
 بگفت اندرونم بشورید سخت بر احوال این پیر شوریده بخت
 که ملاوک وی بودم اندر قدیم خداوند اسباب و املاک و سیم
 ۲۱۰ چو کوتاه شد دستش از عز و ناز کند دست خواهش بر دراز
 بخندید و گفت ای پسر جور نیست ستم بر کس از گردش دور نیست

۲۰۱ توانگر الخ یعنی غنای قلب و قدرت مال داشت و طبعش روشن بود ۲۰۲ بیدار الخ
 یعنی چنان کریم بود که بیدیدن مسکین شاد گشتی چنانکه مسکین بمال شاد شود ۲۰۳ یکی
 فقیری لقمه جُست گدائی کرد سست ضعیف شده بود ۲۰۴ صاحب نظر که این خواجه
 کریم است بنده را آن غلام مذکور را ۲۰۵ نزدیک بردش نزدیک فقیر برد زخوان از
 سفره و طعام بهره نصیبی بر آورد نعره بانگ زد و آه کرد ۲۰۶ بر نزد آمد باز آن غلام
 بدیباچه بروی مراد بگریست و از گریستن او درو دلش ظاهر شد ۲۰۸ بشورید غپکین شد
 این پیر که در در گدائی کرد ۲۰۹ اندر قدیم در زمان سابق خداوند مالک بود املاک
 رخت و متاع ۲۱۰ از عز و ناز از ملک و مال خواهش اسم مصدریه است یعنی دست
 گدائی مهر در دراز کند ۲۱۱ بخندید خواجه جور نیست که آن کس مستحق این بود دور
 یعنی زمانه ستم الخ که هم کارها بتقدیر حضرت خداست بحسب احوال و استحقاق بندگاران

نه دینار دادش سیه دل نه دانگ
 دل سیل از جور او خون گرفت
 توانگر ترش روی باری چراست
 مغرور کوه نظر تا سلام
 براندش بخواری و زجر تمام ۱۹۵
 بنام زدن شکر پروردگار
 شیدم که برگشت از روزگار
 بزرگش سر در تباهی نهاد
 عطارد قلم در سیاهی نهاد
 شقاوت برین نشاندش چو سیر
 نه بارش رها کرد و نه بارگیه
 نشاندش قضا بر سر از فاقه خاک
 مشعبد صفت کیه و دست پاک
 سرپای حاش دگرگونه گشت ۲۰۰
 برین ماجرا روزگاری گذشت

۱۹۲ سیه دل آن تندروی نه دینار دادش نه دانگ یعنی چیزی نداد آن فقیر را خواه کثیر
 خواه قلیل سرباری بار و بسته کوچکی را گویند که بر بالای بار و بسته بزرگ بندند
 در اینجا مراد از علاوه است یعنی علاوه از حتم بانگ زد غافل از قول خدای تعالی که
 واما السائل فلا تمهر ۱۹۳ خون گرفت کنایه از کمال رنجیدن است ای شکفت بتعجب
 ندا کرد ۱۹۴ خواست در اینجا بمعنی خواستن مراد از آن سوال و گدائی ۱۹۵ زجر یعنی
 منع کردن و بانگ زدن تمام ۱۹۶ بنا کردن شکر پروردگار بسبب ناکردن شکر نعمتهای رب
 رازق ۱۹۷ بزرگش بزرگی او عطارد کوکبی باشد که بفارسی نیر خوانند و آن کاتب ملک
 است قلم در سیاهی نهادن کنایه از قلم بر سخن کمی کشیدن باشد ۱۹۸ شقاوت بدبختی
 سیر برادر پیاز باشد و بعربی ثوم خوانند چو سیر یعنی چنانکه سیر را از پوستش عریان
 کنند رها کرد گذاشت بار مراد از امتعه بارگیر اسپ و شتر و غیره مواشی قابل سواری
 و باربرداری ۱۹۹ نشاندش الخ عبارت از کمال ذلت است مشعبد حقه باز صفت
 مانند او کیسه و دست پاک مراد خالی شد ۲۰۰ دگرگونه گشت متغیر شد برین الخ مدتی
 گذشت مال او از دستش بیرون شد در بعض نسخ بگورش پس از مدتی برگذشت

بآزار فرمان مرده بر رهی
 چو تمکین و جاهت بود بر دوام
 که باشد که افتد بفرماندهی
 که افتد که با جاه و تمکین شود
 ممکن زور بر ضعف درویش عام
 نصیحت شو مردم دوربین
 چو بیدق که ناگاه فرزند شود ۱۸۵
 نپاشند در پیچ دل تخم کین
 خداوند خرمن زیان می کند
 که بر خوش چین سرگران می کند
 نرسد که نعمت بسکین دهند
 وز آن بار غم بر دل این نهند
 بس زورمندان که افتاد سخت
 بس افتاده را یآوری کرد بخت
 دل زردستان نباید شکست
 مبادا که روزی شوی زردست ۱۹۰
 بنالید درویشی از ضعف حال
 بر نندرونی خداوند مال

۱۸۳ رهی بیاء نسبت است غلام و چاکر یعنی کسی را امر ممکن که رنجاند یکی را
 از اهل قریه افتد بفرماندهی یعنی حاکم باشد ۱۸۴ بر دوام همیشه درویش عام
 درویشی که از قسم عام است ۱۸۵ که با جاه و تمکین شود که ریاست یابد بیدق
 پیاده شطرنج را گویند فرزین نیز نام مهره شطرنج است که آن را وزیر گویند مراد
 چنانکه بیدق در خانه فرزین رود فرزین شود همچنان احتمال دارد که ناگه
 درویش وزیر شود ۱۸۶ نصیحت شو کسی را رنجیده دل ممکن مردم دوربین یعنی
 مردمان که عاقبت اندیش باشند پاشند الخ یعنی کاری نکنند که از انتقام
 روید در دل مردم ۱۸۷ خوشه چین فقیر که خوشه چند خرمن گدا سرگران
 می کند ثقلت و کبر می نماید ۱۸۸ دهند از جانب آلهی وزان فقیر بر دل این توانگر
 سرگران ۱۸۹ بسا یعنی ای بس و بسیار باشد زورمندان توانگران یآوری معاونت
 ۱۹۰ زردستان ضعیفان ۱۹۱ از ضعف حال و کمال فقر بر نزد تندروئی
 یکی از دو حرف یا برای وحدت است و تندروی یعنی بخیل و مسک و ترش روی

یکی در بیابان سگی تشنه یافت
 کله دآو کرد آن پسندیده کیش
 بخدمت میان بست و بازو کشاد
 خبر داد پیغمبر از حال مرد
 الا شر جفاکاری اندیش کن
 بخا شم شود خیر با نیک مرد
 کرم کن چنان کت برآید زدست
 بقنطار زر بخش کردن زکنج
 بر دهر کسی بار در خورد زور
 تو با خلق نیکی کن ای نیکبخت
 گر از پا در آید نماند اسیر
 برون از رمق در حیانت نیافت
 چو جبل اندر آن بست دستار خویش
 کت ناتوان را دی آب داد
 که داور گنابان او عفو کرد ۱۷۵
 وفا پیش گیر و کرم پیش کن
 که او با سگی نیکوئی شم نکرد
 جهانمان در حیر بر کس بست
 نه باشد چو قیراطی از دست رنج
 گران است پائی مَلخ پیش مور ۱۸۰
 که فردا نکیرد خدا بر تو سخت
 که افتادگان را بود دستگیر

۱۷۲ یافت دیدش برون از رمق یعنی جز بقیه جان ۱۷۳ کله مخفف از کلاه است
 دلو ظرفی که برای آب کشی چاه سازند از جرم و بدان آب کشند پسندیده کیش
 مقبول الذهب جبل ریمان اندر آن بدلو دستار خویش دلند خود ۱۷۵ داور
 مراد از خداوند تعالی گناهان او عفو کرد بسبب آن آب نوشاندن گناههای او عفو نمود
 ۱۷۶ اندیشه کن حال خود و عاقبت خویش را ۱۷۷ کم بمعنی ضایع است که
 زیرا که ۱۷۸ کت در اصل که ات بود بر آید زدست می توانی یعنی بقدر قدرت
 خود کرم و خیر بکن جهانمان خالق و مالک آن یعنی خدای تعالی در خیر باب
 نواب ۱۷۹ قطار یک پوست گاو پراز زر مراد کثیر زر زکنج از اغنیا قیراط نیم
 دانک ۱۸۰ در خورد زور بمقدار قوتش گران ثقیل ۱۸۱ نیکی در بعض نسخ
 سهلی که تا که ۱۸۲ گراز پا در آید یعنی اگر بیفتد اسیر گرفتار که آنکس که

۱۶۰. چو باد صبا زان زمین سیر کرد
 گرفتند ، حالی جوانه در
 بیچارگی راه زندان گرفت
 شنیدم که در حبس چندی ماند
 زانها نیامد و شبا نخفت
 نپندارمت مال مردم خوری
 بگفت ای جلیس مبارک نفس
 یکی ناتوان دیدم از بند ریش
 نیامد بزیکم رایم پسند
 برود آخر و نیک نامی برود
 تنسی مرده دل زنده در زیر شکل
 دل زنده هرگز نگرود هلاک
۱۶۰. نه سیری که بادش رسیدی بگرد
 که حاصل کنی سیم یا مرد را
 که مرغ از قفس رفته نتوان گرفت
 نه شکوت نوشت و نه فریاد خواند
 برو پارسانی گذر کرد و گفت
 چه پیش آمدت تا بزندان دری
 نخوردم بحیلت گری مال کس
 تخلصش ندیدم بجز بند خویش
 من آسوده و دیگری در گم کند
 زبی زندگانی که نامش نمود
 به از عالمی زنده مرده دل
 تن زنده دل گر بمیرد چه باک

۱۶۰. باد صبا باد معرب که در ایام بهار وزد بگرد گرد معنی عبار است ۱۶۱ گرفتند
 خصمان حالی فی الحال ۱۶۲ نه شکوت نوشت پیش کس ۱۶۵ نپندارمت من
 فان نمی کنم که تو مال مردم خوری تا از بهر آن ترا حبس کند چه پیش آمدت
 چه حادثه واقع شد بزندان دری در زندانی ۱۶۷ یکی ناتوان دیدم از بند ریش
 در بعض نسخ یکی بندیم شکوه آورد پیش ۱۶۸ دیگری در کهند در بعض نسخ
 دیگری پای بند و در بعض با بیند ۱۶۹ زهی یعنی چه خوب و تعجب که نامش نمود
 و حیات ابدیه آن است که نام خیر ماند ۱۷۰ تنی مرده تنی که مرده باشد در زیر شکل
 که مدفون است ۱۷۱ نگرود هلاک یعنی نمیرد تن الخ اگر بدنش بمیرد غم نیست

نه در خورد سرمایہ کردی کرم
 برش تنگدستی دو حرفی نوشت
 یکی دست گیرم بچندی درم
 بچشم اندرش قدر چیزی نبود
 بخصمان بندی فرستاد مرد
 بداید چندی کف از دامنش
 و زانجا بزندان در آمد که خیز
 چو کجشک در بازوید از قفس
 تنگ مایه بودی ازین لاجرم
 که ای خوب فرجام فرخ میرشت
 که چندیست تا من بزنان درم
 و لیکن بدستش پیشیزی نبود
 که ای نیک نامان آزاد مرد
 و شکر می گیزد ضمان بر منش
 ازین شهر تا پای داری گریز
 قرارش نماند اندر و یک نفس

۱۵۵

۱۵۲ در خورد لایق نه در خورد الخ یعنی کرم آن کس ار قدرتش زیاده بود تنگ مایه
 رقیق المال یعنی اندک مایه دارنده ازین ازین جهت چنانکه گریه شکفته
 بخواب اندرون دوش دیدم درم بگفتم چرا می نیمایی برم
 بگفتا تو نشاختی قدر من بدین و بدان می دهی از کرم
 بخیلان بدانند قدر مرا بنزد بخیلان روم لاجرم
 ۱۵۳ برش نزد او تنگدست لاجار و مفلس دو حرفی نوشت رقعہ مختصر نوشت که
 در آن رقعہ عرض حال کرده ۱۵۴ یکی دست الخ یعنی یکبار بچندی درم اعانت من
 کن چندیست یعنی زمان چند است بزندان درم در زندانم ۱۵۵ بچشم الخ مراد
 پیش چشم کریم آنچه که بندی می خواست آن را قدری نبود پیشتری نبود تا بدهد و از
 حبس خلاص کند ۱۵۶ آزاد مرد مردمان صلحا و حلال زاده و اصیل ۱۵۷ چندی
 مدتی چند بداید کف از دامنش دست بکشید ازو یعنی از حبس اطلاق کنید ضمان بر
 منش من کفیل بالالی ۱۵۸ بزندان در آمد یعنی بنزد محبوس آمد و آن محبوس را گفت
 ۱۵۹ کجشک مرغ که در عربی آن را عصفور گویند در باز دید از قفس باب قفس را کشاده دید

که سلطان ازین روزه گونی چه خواست
 خورنده که خیرش برآید زدست
 که از صایم الدهر دنیا پرست
 مسلم کسی را بود روزه داشت
 که در مانده را دهد نان چاشت
 و شکر نه چه حاجت که زحمت بری
 خیالات نادان خلوت نشین
 صفا هست در آب و آئینه نیز
 که افطار او عید طفلان ماست
 به از صایم الدهر دنیا پرست
 که درمانده را دهد نان چاشت
 ز خود باز گیری و تم خود خوری
 ۱۴۵ بهم بر کند عاقبت کفر و دین
 و لیکن صفرا بسبب تمیز
 یکی را کرم بود و قوت نبود
 که سفله خداوندستی مباد
 کسی را که همت بلند اوفتد
 چو سیلاب ریزان که در کوهسار
 کفافش بقدر موت نبود
 جوانمرد را تنگدستی مباد
 مرادش کم اندر کند اوفتد
 ۱۵۰ نگیرد همی بر بلند قرار

۱۴۲ روزه گونی در بعض نسخ روزه داری ازین روزه گویی چه خواست مراد ازین
 روزه منفعت چه دید افطار شکستن روزه عید طفلان ماست که ایشان را طعام
 پیدا می شود ۱۴۳ خورنده الخ کسی که روزه ندارد و از دست او خیر ما حاصل شود
 صایم الدهر همیشه روزه دارنده ۱۴۴ که درمانده الخ یعنی خود روزه دارد که روز
 نخورد اما فقیری را طعام ضعیی دهد ۱۴۵ که زحمت بری بروزه داشتن ز خود الخ
 خوردنی را از خود موقوف داری در روز و وقت شام خود خوری ۱۴۶ خیالات الخ
 یعنی نادان اگر در خلوت نشسته خیالات کند کفر و دین را جمع می کند و نداند که
 کفر چیست و دین کدام ۱۴۷ در آب و آئینه نیز هر دو صافی می نماید ۱۴۸ کفاف
 روزیانه که بسنده باشد ۱۴۹ سفله دنی و تجمل ۱۵۰ بلند اوفتد یعنی همتش بلند باشد
 مرادش الخ هرگاه صید مراد نکند ۱۵۱ نگیرد الخ بلکه بپستی می رود و آنجا قرار کند

تلبیس ابلیس در چاه رفت که نتوان ازین خوبر راه رفت
 گرش رحمت حق ندریافتی غرورش سر از جاده بر تافتی
 یکی هاتف از غیبش آواز داد که ای نیک بخت مبارک نهاد
 میپرداز اگر طاعتی کرده که نزلی بین در که آورده
 باحسانی آسوده کردن دلی به از آلف رکعت به نزلی

بسرهنک سلطان چنین گفت زن که خیز ای مبارک در رزق زن
 برو تا زوانت نصیبی دهند که فرزندگانت نظر در دهند
 بگفتنا بود مطبخ امروز سرد که سلطان بشب نیت روزه کرد
 زن از ناامیدی سر انداخت پیش ہی گفت با خود دل از فاقه ریش

۱۳۳ تلبیس مکر کردن در چاه رفت در چاه غرور افتاد که با خود می
 گفت که نتوان الخ ۱۳۴ گرش الخ اضر رحمت حق تعالی اورا نیافتی جاده
 میان راه ۱۳۵ یکی هاتف الخ این بیت در بیان رحمت حق است که اورا
 تنبیه فرمود هاتف در اصطلاح آن صوت را گویند که گوینده اش مشاهده نباشد
 که ای الخ مقول قول دو بیت آینده است ۱۳۶ طاعت در اینجا مراد عبادت
 و بندگی و پرستش نزل آن طعام را گویند که برای مہمان علی الفور حاضر
 کنند در اینجا مراد تحفه در که مخفف در شاه است یعنی چنین طاعت درین
 حضرت چیزی حقیر است ۱۳۸ زن زرش خیز امر از خاستن در رزق زدن
 کنایه از جستجوی روزی کردن است ۱۳۹ زخوان از سرای سلطان نظر
 در دهند از گرسنگی و طعام سلطان را منتظر اند ۱۴۰ بگفتنا سرهنک بود مطبخ
 امروز سرد یعنی طعام نچسند نیت قصد دل روزه صوم ۱۴۱ فاقه فقر و حاجت

- نه از مشتری کاژدهام مگس
بدلاری آن مرد صاحب نیاز
بامید ما کلبه اینجا گرفت
ره نیمک مردان آزاده کثیر
بخشای گمان که مرد حق اند
جوانمرد اگر راست خواهی ولیست
- بیک بفته رویش ندیست کس
۱۲۵ بزن کفّت کای روشنائی بساز
نه مردی بود نفع ازو وا گرفت
چو استاد، دست افتاده کثیر
خریدار دکان بی رونق اند
کرم پیش، شاه مردان علیست
- شیدم که پیری براه حجاز
چنان گرم رو در طریق خدای
بآخرزو سواس خاطر پیرش
- ۱۳۰ به خطوه کردی دو رکعت نماز
که خاری مگیلان کنندی زبای
پسند آمدش در نظر کار خویش

۱۲۴ ازدحام انبوهی کردن یعنی از مکاریء او کس ازو چیزی نخورد بلکه بروی او مگس
ازدحام کند ۱۲۵ بدلاری بطف ای روشنائی از روشنائی مراد زن است یعنی ای روشنائی
چشم من بساز موافقت کن ۱۲۶ بامید ما یعنی خریدن اهل محله کلبه بمعنی دکان است
اینجا گرفت تا که از ما انتفاع کند و بمعنی باز است اینجا ۱۲۷ ره الخ بطریق ایشان سلوک
کن استادهء قایمی یعنی افتاده نستی دست افتاده کثیر دستگیر عاجز شود همچنان ۱۲۸ مرد
حق اهل الله خریدار مشتری بی رونق بی زینت ۱۲۹ جوانمرد کنایه از کریم و سخنی
و بخشنده و صاحب همت باشد ولی دوست خدا کرم الخ زیرا که عمل شاه مردان علی کرم
بود ۱۳۰ حجاز نام مکه و مدینه و جوانب ایشان است براه حجاز یعنی سبج کردن خطوه
گام ۱۳۱ گرم روی یعنی چالاک و چست مگیلان نام درختی است خاردار و بعربی آن را
امگیلان خوانند ۱۳۲ وسواس خطرء شیطانی پسند الخ یعنی آنچه می کرد خوش
معلوم شد و پنداشت که من خوب می کنم و این پندار او از وسواس شیطانی بود

مقالاتِ مردانِ بپردی شو نه سعدی که از سهروردی شو
 مرا شیخِ دانی مُشَدِ شهاب دو اندرز فرمود کشتی بر آب
 یکی آن که در جمع بدین مباحث دوم آن که در نفس خود بدین مباحث
 شبی دامن از هولِ دوزخِ نَخفت باوش آمد صُجْحکامی که گفت ۱۲۰
 چه بودی که دوزخِ زمنِ پُر شدی مگر دیگران را ربانی شدی

بزارید وقتی زنی پیش شو که دیگر مخّر نان ز بقالِ کوس
 ببازارِ گندم فروشانِ گرای که این جو فروش است گندم نای

۱۱۷ که از سهروردی شنو شیخ شهاب الدین ابو حفص عمر بن محمد البکری السهروردی قدس الله تعالی سره از اولاد ابو بکر صدیق است رضی الله عنه و انتساب وی در تصوف بعم وی ابو النجیب سهروردی است و بصحبت شیخ عبد القادر گیلانی رسیده است و غیر او از مشایخ بسیاری را در یافته است و تصانیف دارد چون عوارف و رشف التصایح و اعلام التقی و غیرها عوارف را در مکه مبارکه تصنیف کرده است ولادت وی در رجب سنه تسع ثلثین و خمس مائه بوده است و وفات وی در سنه اثنین و ستمائه شیخ سعدی بصحبت شیخ شهاب الدین رسیده و با وی در یک کشتی سفر دریا کرده بود ۱۱۸ اندرز پند و نصیحت و وصیت کشتی بر آب در بعض نسخ در روی آب ۱۱۹ در جمع بدین مباحث یعنی بدی دیگران را مین خود بفتح خا می باید خواند ۱۲۰ هول بمعنی ترس و بیم نخفت بخواب نرفت ۱۲۱ که دوزخِ زمنِ پُر شدی که کجائی شخص دیگر نمائی بنگر این احسان را چگونه احسان است که عذاب اختیار کند از هر دفع عذاب از هبه مردمان ۱۲۲ پیش شوی بنزدیک زوجش که دیگر الخ یعنی از آن بقال که در کوی ما دکان دارد چیزی نخر ۱۲۳ گرای امر از گریدن یعنی میل کن این بقال جو فروش الخ صفت مکاران چنین است که گندم نمایند و جو فروشند

خور و پوش و بخشای و راحت رسان
 نکه می چه داری زهر کسان
 برند از جهان با خود اصحاب رای
 فرومایه ماند بحسرت بجای
 بدنیست توانی که عقبی خری
 بخر جان من در نه حسرت خوری
 زر و نعمت آید کسی را بکار
 که دیوار عقبی کند زر نثار
 [چنان خورد و بخشید کاهل نظر
 بیدند از آن غمّین بروی اثر
 باز آمدی ستودش کسی
 که در راه حق رنج بروی بسی
 همی گفت سر در شریبان نخل
 چه کردم که در وی توان بست دل
 امیدی که دارم بفضیل خداست
 که بر سعی خود تکیه کردن خطاست
 طریقت همین است کاهل یقین
 نیکو کار بودند و تقصیر بین
 مشایخ همه شب دعا خوانده اند
 سحر که مصلی بر افشاده اند

۱۰۷ نکه می چه داری نکساره داشتن در اینجا مراد جمع داشتن و آنرا خرج نه
 کردن ۱۰۸ برند از جهان بتصدق کردن ماند مضارع است از ماندن
 که متعدی باشد بمعنی گذاشتن بجای با خود نمی برد با آخرت ۱۰۹ بدنیست الخ
 یعنی توانی که به مال فانی دار باقیمه خری بخر امر است از خریدن جان من
 احتمال است که بجان خود خطاب کند ۱۱۰ آید کسی را بکار یابد ازو انتفاع
 که دیوار الخ که دیوار خانه آخرت را بصرف زر طلا کند ۱۱۱ خورد
 و بخشید آن فرزند خلف غبن فریفته شدن ۱۱۲ که در الخ مدح بدین بود
 ۱۱۳ همی گفت آن آزاد مرد نخل شرمند بست دل اعتماد بدان ۱۱۴ بر سعی
 خود الخ حال بزرگان آن است که اعتماد بر عمل نکنند ۱۱۵ اهل یقین
 ارباب دین نیکوکار بودند طاعت می کردند تقصیر بین در عمل خود تقصیر
 می دیدند ۱۱۶ مصلی سجاده را این شش بیت در بعض نسخ واقع نشده

تبی دست در خوبویان مپیچ	که بی پیچ مردم ییزد پیچ
ز دست تبی بر نیاید امید	بزر بر کنی چشم دیو سفید
بیکبار بر دوستان زر مپاش	وز آسیب دشمن بر اندیشه باش
وگر هر چه داری بکف بر نبی	گفت وقت حاجت بماند تبی
گدایان بسعی تو هرگز قوی	نگرند ترسم تو لاغر شوی
چو متاع خیر این حکایت بگفت	ز غیرت جوانمردا رک نخفت
پراکنده دل گشت از آن عیجوی	بر آشفست وگفت ای پراکنده کوی
مرا دستکابی که پیرامن است	پدر گفت میراث جد من است
نه ایشان نخستین نگه داشتند	بحسرت بمردند و بگذاشتند
بدستم نیفتاد مال پدر	که بعد از من افتد بدست پسر
همان به که امروز مردم نخوردند	که فردا پس از من بیغما برند

۹۶ در خوبویان مپیچ یعنی تبی دست را باید که بخوبویان نیچد یعنی محبت نکند
 بی هیچ یعنی بی چیز و بی مال ۹۷ بر نیاید حاصل نشود دیو سفید نام پهلوانی بود
 مازندرانی که رستم زال اورا کشت ۹۸ مپاش نهی است از پاشیدن بمعنی افشاندن
 و پریشان کردن وز آسیب الخ که دفع شرش بمال باشد ۹۹ بکف بر نهی مراد صرف
 کنی ۱۰۰ قوی و غنی لاغر و فقیر ۱۰۱ این حکایت بگفت پیش فرزند خلف رک نخفت
 ساکن نشد بلکه از غضب مجنید ۱۰۲ پراکنده دل الخ یعنی آن جوانمرد پریشان خاطر
 شد از سخن آن عیب جوی ۱۰۳ مرا الخ یعنی قدرت که در اطراف دارم یعنی که نزد من
 است مال جد پدر پدر ۱۰۴ نه استفهام انکاریست نگه داشتند آنچه در دست داشتند
 ۱۰۵ نیفتاد در بعضی نسخ نیفتاد اگر با نون قافیه باشد استفهام انکاری گردد و اگر با
 با باشد خبر شود ۱۰۶ همان به الخ تا بمن حاصل ثواب کنم بیغما برند وارثان من

۸۵ درین روزها زاہدی با پسر
 مُجَدَّ رَوَّ و خانہ پرداز باش
 شیدم کہ می گفت جان پدر
 پسر پیش بین بود و کار آزمای
 جوانمرد و دنیا برانداز باش
 پدر را ثنا گفت کای نیک رای
 بسالی توان خرمن انداختن
 بیک دم نہ مردی بود سوختن
 چو در تنگدستی نداری شکیب
 ۹۰ کہ روز نوا برکِ سختی بند
 بدختر چه خوش گفت بانوی دہ
 کہ پیوستہ در دہ روان نیست جو
 ہم وقت پرداز مشک و سیو
 بزر پنچہ شیر ز تاقن
 بدنیا توان آخرت یافتن
 و شکر سیم داری بیما و بیمار
 اگر تنگدستی مرو پیش یار
 جوابت نکاوید بدست تی
 اگر روی بر خاکِ پایش نہی
 ۹۵ بدام آورد صحر جتی ریو
 خداوند زر بر کند چشم دیو

۸۶ خانہ پرداز تمام کننده خانہ یعنی بذل کننده آن ۸۷ پیش بین عاقبت اندیش
 ۸۸ بسالی الخ یعنی سالی زحمت کشیدن می باید کہ خرمن انداخته شود نہ مردی بود
 نہ کمال عقل است سوختن کنایہ از برباد دادن ۸۹ فراخی در اینجا از وقت فراخی
 مراد دولتمندی حسیب در اصل حساب بود یعنی شمردن ۹۰ بانو خاتون خانہ
 روز نوا در روز فراخی برکِ توشہ و روزی مراد کہ در روز جمعیت و دولت توشہ
 روز سختی پس انداز بکن ۹۱ جو یعنی جوی آب ۹۲ بدنیا بتصدق کردن کہ الدنیا
 مزرعة الآخرة شیر نر تاقن در بعض نسخ شیر بر تاقن ۹۳ اگر الخ مراد اگر تنگدست
 هستی پس پیش یار مرو زیرا کہ عزت تو نخواهند کرد بیا و بیمار یعنی بیا پیش یار و بیمار آن
 سیم را ۹۴ خاک پایش ضمیر راجع بیمار است نہی بروجه تضرع ۹۵ دیو شیطان صحر
 جتی صحر نام آن جن است کہ انکشتری سلیمان عم را بدست آورده بود ریو مکر و حیلہ

- که خود را نکه داشتم آبروی ز دست چنان گُزری یاوه گوی
 به و نیک را بدل کن سیم وزر که این کسب خیر است و آن دفع شر
 حُکم، آنکه در صحبت عاقلان بیاموزد اخلاقِ صاحبان
 کثرت عقل در ایست و تدبیر و هوش بعزت کنی پند سعدی بگوش
 که اغلب درین شیوه دارد مقال نه در چشم و بُناگوش و خال
- یکی رفت و دینار ازو صد هزار خَلَف برد صاحب دلی هوشیار
 نه چون میسکان دست بر زر گرفت چو آزادگان بند ازو بر گرفت
 ز درویش خالی نبودی درش مُسافر بهمان سرای اندرش
 دل خویش و بیگانه خُرد کرد نه همچون پدر سیم و زر بند کرد
 ملامت کنی گفتش ای باد دست بیک ره پریشان مکن هر چه هست
 زر و ناز و نعمت نماند بسی مگر این حکایت تکلفت کسی

۷۴ گُز مکار و محیل و عیار یاوه گوی پیوده گوی ۷۵ این اشارت بنیک است یعنی
 بدل بنیک کسب خیر است تحصیل ثواب و آن اشارت بد یعنی بدل بد دفع شر
 و منع ضرر ۷۷ بعزت در بعض نسخ بر غبت ۷۸ که اغلب الخ یعنی اکثر سخن
 او بطریق پند است نه در الخ یعنی سخن او در وصف حسن مجازی بسیار نیست
 ۷۹ رفت از جهان یعنی ببرد خَلَف برد فرزند خیر خَلَف میراث یافت صاحب دلی
 هوشیار صالحی و عاقل هر دو وصف خَلَف است ۸۰ نه چون الخ یعنی همچو بخیلان
 زررا محکم نگرفت ازو از زر بند بر گرفت باز داشت و بدل کرد ۸۱ بهمان سرای
 اندرش اندر مهان سرایش بود ۸۲ خویش بمعنی قریب خرسند شادمان و خوشنود
 ۸۳ باد دست یعنی هرزه خرج و تلف کننده بیک ره بالکلیه ۸۴ نسخ در اینجا مختلف اند

- خور از کوه یک روز سر بر نزد
 در اندیشه ام تا کدام کریم
 شنید این سخن پیر فرخ نهاد
 زر افتاد در دست آفانه گوی
 یکی گفت شیخ این ندانی که کیست
 گدائی که بر شیر زر زین نهد
 بر آشفته عابد که خاموش باش
 و سر راست بود آنچه پنداشتم
 اگر شوخ چشمی و سالوس کرد
- ۶۵ که آن قلمتبان حلقه بر در نزد
 از آن سنگ دل دست گیرد بسیم
 درستی دو در آستینش نهاد
 برون رفت از آنجا چو زر تازه روی
 برو سر بمیرد نباید گریست
 ابو زید را اسپ و فرزین نهد
 تو مرد زبان نیستی گوش باش
 ز خلق آبرویش ننگه داشتم
 الا تا پنداری افسوس کرد

۶۵ خور آفتاب سر بر نزد ازو بالا نیامد حلقه بر در نزد طالب فتح باب نشد و تقاضی نکرد ۶۶ تا کدام کریم میم مفعول است مراد تا کدام کریم دست مرا گیرد یعنی بسیم یاری کند ۶۷ درست بمعنی دینار وزری که با شرفی اشتهار دارد و عبری طارجه خوانند در آستینش صدقه کردش ۶۸ چو زر تازه روی چنانکه زر تابان باشد روی او نیز چنین شده بود ۶۹ کیست یعنی بد کیست ۷۰ گدائی یعنی این کس گدائست که بر شیر نر زین نهد همچو مرکب یعنی که شیر نر را از مکر و فریب تابع سازد ابو زید نام شاطریست که در شطرنج بازی بی بدل بود و می گویند که او افصح و ابلغ در کلام بود اسپ نام یکی از مهرهای شطرنج فرزین نام مهره شطرنج هم هست که آن را وزیر نیز گویند اسپ و فرزین نهادن یعنی اسپ و فرزین بطرح دادن و بازی را بردن و کنایه از غالب شدن و زیادتی کردن باشد ۷۱ گوش باش متوجه شو و سخن بشنو ۷۲ آنچه پنداشتم در حق او ننگه داشتم بعطا کردن ۷۳ الا تا الخ یعنی ظن نکنی که مرا بمسخرگی گرفته است و من فریفته او باشم

زبان می‌کنند مرد تفسیر دان	که علم و آداب می‌فروشد بنامان
کجا عقل یا شرع فتوی دهد	که اهل خرد دین بدینا دهد
و لیکن تو بستان که صاحب خرد	زارزان فروشان بر عبت خرد
زبان دانی آمد بصاحب دلی	که محکم فرو مانده ام در شکلی
یکی سظه را ده درم بر من است	که دانگی ازو بر دلم ده من است
هم شب پریشان ازو حال من	هم روز چون سایه دنبال من
بگرد از سخنهاى خاطر پریش	درون دلم چون در خانه پریش
خدایش مگر تا ز مادر بزاد	جز این ده درم چیز دیگر نداد
ندانسته از دفتر دین آلف	نخوانده بجز باب لا ینصرف

۵۶ تفسیر معنی قرآن در اینجا مراد است زبان می‌کند مراد در نفس الامر مرد تفسیر دان بر سر خود زبان می‌کند که علم الخ رسول عم فرمود القرآن غنی لا فقر معه و لا غناء دونه و لیس متا من لم یتفطن بالقرآن ۵۷ فتوی دهد یعنی روا دارد کجا الخ یعنی علم و ادب را بنام فروختن عقل یا شرع جایز ندارد ۵۸ و لیکن الخ یعنی اگرچه فقرا علما و صلحا قدر علم و عمل را ندانند که علم و ادب را بنام فروشند لازم است که بستانی بدادن مال فانی صاحب خرد کمی که اهل عقل باشد ارزان تقیض گران ۵۹ زبان دان کنایه از فصیح و بلیغ و سخن گوی باشد بصاحب دلی یعنی بشیخ در کل فرو ماندن کنایه از عاجز شدن است ۶۰ بر من است یعنی وام دارم بوی من در مصراع ثانی وزنی باشد معین در هر جائی و باین معنی عربان حرف ثانی را مشدد کنند ۶۱ ازو از عم تقاضی او چون سایه دنبال من در بعض نسخ چون سگ دنبال من ۶۲ خاطر پریش یعنی پریشان کننده خاطر ریش پر شکاف ۶۳ خدایش الخ گوئیا حاصل عهش این است ۶۴ ندانسته الف یعنی از دین حرفی ندانسته است باب لا ینصرف باب غیر منصرف منع از صرف می‌کند و منع صرف این که جر و تموین قبول نمی‌کند درین مصراع تجنیس است

چو بسم الله آغاز کردند جمع
چنین گفتش ای پیر دیرینه روز
نه شرط است وقتی که روزی خوری
بگفت نگیرم طریقی بدست
بدانست پیغمبر نیک فال
بخواری براندش چو بیگانه دید
سروش آمد از کردگار جلیل
منش داده صد سال روزی و جان
شرو می برد پیش آتش سجود
نیمام زیرش حدیثی .سمع
چو پیران نمی بنمت صدق و سوز
که نام خداوند روزی بری
که نشخیدم از پیر آذرپرست
۵۰ که گبر است پیر تبه بوده حال
که منکر بود پیش پاکان پلید
بیت ملامت کنان کی خلیل
ترا نرفت آمد ازو یک زمان
تو واپس چرامی بری دست بود
گره بر سر بند احسان مزین
که این زرق و شید است و آن مکر و فن ۵۵

۴۶ نیامد الخ بسمع خلیل از پیر مهران حدیث بسم الله نیامد حدیث بمعنی کلام و سخن
۴۷ دیرینه روز سال خورده چو پیران الخ درین کلام تنبیه است که در پیران صدق
کلام و سوز سینه می باید ۴۸ نه شرط است مضمون بیت استفهام انکار پرست روزی
معنی رزق بری یعنی گوئی ۴۹ بگفتنا پیر مهران الف زاید است طریقی مذهبی نگیرم
بدست اختیار نکم از پیر آذر پرست یعنی از شیخ من که آتش پرست بود آذر بمعنی آتش
است ۵۰ فال شگون نیک فال مراد از نیک گفتار و نیک کردار است گبر آتش پرست
تبه ضایع شده ۵۱ چو بیگانه دید که اهل اسم نیست پلید مردار و نجس ۵۲ سروش
جبرئیل عم کردگار نامی است از نامهای خدای تعالی کی خلیل عتاب از سوی حضرت
حق جل و علا ۵۳ منش داده یعنی من او را دادم ۵۴ واپس بمعنی باز پس است
۵۵ گره بر الخ مراد می باید که تعمیم احسان کنی نه منع آن که این زرق الخ مراد سایلان
که نزد تو آیند یکی را پنداری که این زارق و شتاد است و دیگری را مکار و ذی فن گوئی

کرم خوانده ام سیرت سردران	غَطَا کَفْتُمْ اخْلَاقِ پیغمبران
شنیدم که یک هفته ابن السبیل	نَسِیْمٌ بِمَهَانَسْرَانِ خلیل
زفرخنده خوئی نخوردی پگاه	مَلْکُ بِنُوَانِ در آید زراه
برون رفت و هر جانبی بنگرید	بِرَاطْرِافِ وادی تکه کرد و دید
تَنَهَا یکی در بیابان چو بید	سَر و مویش از برفِ پیری سفید
بدلداریش مرجائی بگفت	بِرَسْمِ کِرِیَانِ صَلَائِی بگفت
که ای چشمهای، مرا مردمک	یکی مردی کن بنان و تَمَکْ
نعم گفت و برجست و برداشت کام	که دانست خَلَقِش عَلِیهِ السَّلَام
رقیبان مهانسرائی خلیل	بِعِرْتِ نَشَانْدِ پیر ذلیل
بغزمو و ترتیب کردند خوان	نَشْتِنْدِ بَرِ هَرِ طَرَفِ هَمْکِنَانِ

۲۶ کرم الخ یعنی گفته بودم که کرم سیرت بزرگان است بلکه کرم اخلاق پیغمبران است
 ۲۷ شنیدم در خبر یک هفته در بعض نسخ یک روز ابن السبیل در اصل آن مسافر
 گویند که از مال خود منقطع باشد اما مراد اینجا مسافر است مطلقا خلیل ابراهیم عم
 ۲۸ زفرخنده الخ این بیت بیان عادت خلیل عم است پگاه وقت صبح بی نوا بی توشه
 و لاچار ۲۹ بنگرید نظر کرد اطراف جانها و کنارها ۴۰ بید نام درختی است مشهور
 و آن بعربی صفصاف خوانند سر الخ یعنی ابراهیم عم پیری سفیدموی دید ۴۱. مرجبا
 این کله بوقت آمدن کسی می گویند چنانکه در فارسی می گویند خوش آمدی صلا فریادی
 باشد که بجهت طعام دادن بدرویشان و فقیران و چیزی فروختن کنند ۴۲ مردمک
 سیاهی چشم یکی مردمی کن یعنی کرم فرمای ۴۳ نعم آری نعم گفتن قبول کردن کام
 مسافت ما بین پایها در وقت راه رفتن معنی قدم در اینجا خلقش خویء ابراهیم ۴۴ رقیب
 ناظر و نگهبان ۴۵ ترتیب کردند گسترانیدند همکنان هبه کسان و همجنسان و همکاران

- مرا باشد از دردِ طفلانِ خُبر
 یکی خارِ پایِ یتیمی بکشد
 که در طفلی از سر برقم پدر
 بخواب اندرش دید صدرِ خُجند
- ۲۰ که می‌گفت و در روضه‌های چمید
 مشو تا توانی ز رحمت بری
 که رحمت برنت چو رحمت بری
 که من سرورم دیگری زیر دست
 مگو تیغِ دورانش انداختست
 که شمشیرِ دوران بنوز آختست
 خداوند را شکرِ نعمت گزار
 خداوند را شکرِ نعمت گزار
- ۲۵ که چشم از تو دارند مردم بسی
 نه تو چشم داری بدست کسی
 نه تو چشم داری بدست کسی

۲۸ طفلان مرادش طفلان یتیمان است که در طفلی الخ کسی که محنت کشیده باشد احوال دردمندان را داند بیت

جفاها کند با غریبان کسی که نا بوده باشد بغربت بسی

۲۹ نکند ماضی است از کندن اندرش ضمیر راجع یکی است دید پس از مردن صدر در اینجا مراد از سردار خُجند نام قصبه است در ماورا النهر ۳۰ روضه باغ بهشت چمیدن خرامان براه رفتن کزان الخ از آن خار که از پای یتیم کندم گل‌های بسیار برای من دمید که جانم بهشت رسید ۳۱ بری در مصراع اول بمعنی دور رحمت بردن بمعنی رحمت کردن که رحمت الخ مراد زیرا که اگر تو رحمت کنی ترا هم مردمان رحمت کنند چنانکه رسول الله عم فرمود الراحون برحم الرحمن خلاف آنکه رحمت نکند چنانکه فرمود من لم یرحم الناس لا یرحمه الله ۳۲ خود پرست متکبر و خود ستا سرور مهتر و بزرگ دیگری در بعض نسخ دیگران ۳۳ دورانش ضمیر راجع بزیر دست آختست از آختن یعنی برکشیدن و برآوردن تیغ در بعض نسخ اگر تیغ الخ و نه شمشیر الخ و نفی برای استفهام انکاریست ۳۴ چو الخ مراد اگر هزار کس را دعا گوی دولت بینی مغرور مشو بلکه شکر نعمت ادا بکن ۳۵ که از آن جهت که چشم داشتن کنایه از امیدوار بودن و انتظار کشیدن چشم از تو الخ عرب گوید من کثرت نعمت الله علیه کثر احتیاج الناس الیه نه تو الخ یعنی محتاج دیگر نیستی

پدرمده را سایه بر سر فلک
 غبارش بیفتان و غارش بگن
 ندانی چه بودش فرومانده سخت
 بود تازه بی بیخ هم گز درخت
 چو بینی یتیمی سر افکنده پیش
 مده بوس بر روی فرزند خویش
 ۲۰ و کر خشم گیرد که بازش برد
 یتیم از بگیرد که نازش خرد
 الا تا نگردد که عرش عظیم
 بلزد هی چون بگیرد یتیم
 برحمت بکن آتش از دیده پاک
 بشفقت بیفشانش از چهره خاک
 اگر سایه خود برفت از سرش
 تو در سایه خویشتن پرورش
 من آنکه سر تا جور داشتم
 که سر در کنار پدر داشتم
 ۲۵ اگر بر وجودم نشستی مکش
 پریشان شوی خاطر چند کس
 کنون دشمنانم گز بر دم اسیر
 نباشد کس از دوستانم نصیر

۱۸ پدر مرده یتیم بکن امر از کندن ۱۹ بودش ضمیر راجع بپدر مرده است مراد
 نمی دانی که حال آن پدر مرده چگونه سخت فرومانده بود زیرا که پدر بمنزله
 بیخ است و پسر بجای درخت و تروتازگی درخت از بیخ است پس مصنف استفهام
 می کند که بی بیخ درخت تازه می ماند و این استفهام انکاریست ۲۰ سرافکنده پیش
 یعنی غمگین ۲۱ خرد مضارع از خریدن ناز خریدن مراد از ناز برداری کردن
 است که نازش خرد مراد ناز برداری او کسی نمی کند که بازش برد یعنی که باشد
 که او را در حال سکون راجع کرداند در بعضی نسخ که بارش برد ۲۲ تا نگردد
 یتیم که عرش الخ بسی تسلیت یتیم امر مهم است ۲۴ سایه خود برفت از سرش یعنی
 ظل حمایت پدرش از سر یتیم رفت ۲۵ من آنکه الخ یعنی وقتی که سر در کنار پدر
 داشتم سر من لایق تاج بود یعنی بی پروا بودم ۲۶ وجود در اینجا بمعنی تن اگر الخ
 مراد چون اذای اندک رسید بمن چند کس از متعلقان من ۲۷ نصیر یاری کننده

تو با خود ببر توشه، خویشتن
 کسی شوئی دولت زد دنیا برد
 بغنخارگی چون سرانگشت من
 ۱۰ نخارد کسی در جهان پشت من
 کنون بر کف دست نه هر چه هست
 که فردا بدان گزی پشت دست
 پوشیدن ستر درویش کوش
 که ستر خدایت بود پرده پوش
 مگردان غریب از درت بی نصیب
 مبادا که گزوی بدرها غریب
 بزرگی رساند بختاج خیر
 که ترسد که محتاج گردد بغیر
 ۱۵ مجال دل خشکان در نگر
 که روزی دلت خسته باشد مگر
 فروماندگان را درون شاد کن
 ز روز فروماندگی یاد کن
 نه خواهنده، بر در دیگران
 بشکرانه خواهنده از در مان

۸ ببر امر از بردن توشه طعامی که مسافران با خود بردارند شفقت مهربانی کردن
 نیاید پس از مردن ۹ زد دنیا ببرد با آخرت رساند عقبی آخرت ۱۰ نخارد از خاریدن
 ۱۱ نه امر است از نهادن بر کف دست نه مراد بجنش و بخور گزی خطاب از
 گزیدن یعنی بدنمان گرفتن گزی پشت دست از جهت ندامت و حسرت ۱۲ ستر
 در بعض نسخ سر در مصراع اول مراد زیر میان است که اهل اورا عورت گویند
 کوش امر از کوشیدن که ستر خدایت مراد از ستر اینجا پوشیدن است حق
 تعالی فرمود ان احسنتم احسنتم لانفسکم و همیخان فرمود ان الله لا یضیع اجر
 المحسنین ۱۳ مگردان نهی از گردانیدن بی نصیب یعنی محروم ۱۴ بزرگی بآء وحدت
 است خیر صدقه ۱۵ دل خسته دل محروم بمعنی خسته دل در نگر نظر کن
 که روزی الخ تا ترا نیز نظر کنند ۱۶ فرومانده لا چار و عاجز درون دل
 ۱۷ نه خواهند الخ که خدای تعالی ترا غنی گردانید بشکرانه یعنی بشکرانه این نعمت

اگر پوشمندی بمعنی گراسی	که معنی بماند نه صورت بجای
کرا دانش و جود و تقوی بود	بصورت درش بیچ معنی نبود
کسی خُپد آسوده در زیرِ ثقل	که خسپند از مردم آسوده دل
غم خویش در زندگی خور که خویش	برده نپردازد از حرصِ خویش
زر و نعمت اکنون بده گانِ تست	که بعد از تو بیرون ز فرمانِ تست
نخواهی که باشی پراکنده دل	پراگندگان را ز خاطر مهمل
پیشان کن امروز گنجینه چست	که فردا کلیدش نه در دستِ تست

۱ گرای امر از کسرائیدن بمعنی قصد و رغبت و میل نمودن ۲ جود بخشش تقوی
 برهیز بصورت درش در صورتش ۳ در زیر کل پس از مردنش که خسپند الخ پیش
 از مردن ۴ غم خویش خویش بمعنی خود است که خویش در اینجا بمعنی قریب
 است نپردازد در اصلاح کار او نباشد برداختن بمعنی مشغول کردن و توجه نمودن
 از حرص خویش از طبع خود ۵ گان تست که آن یعنی که ملوک تو است ۶ نخواهی
 در اینجا حرف شرط مقدر است مهمل نفی از هشتن بمعنی گذاشتن ۷ پریشان کن بصدقه
 کردن گنجینه خزینه را چست یعنی بی توقف فردا روز آینده یعنی بعد از مردن

کرم کن نه پرخاش و کین آوری که عالم بزیر نگین آوری
 چو کاری بر آید بلطف و خوشی چه حاجت بشندی و شردنکشی
 نخواهی که باشد دلت دردمند دل دردمندان بر آور زبند
 بیازو توانا نباشد سپاه برو همت از ناتوانان بخواه
 دُعائی ضعیفان اُمید وار ز بازوی مدد به آید بکار ۹۷۰
 هر آن کاستعانت بدرویش برد اگر بر فریدون زد از پیش برد

۹۶۶ که عالم الخ که عالمی را زیر نگین خواهی آورد ۹۶۷ بر آید حاصل شود
 ۹۶۸ بر آور خلاص کن ۹۶۹ همت در اینجا مراد استعانت که عرب گویند همة الرجال
 تفلح الجبال ۹۷۰ مردی یاء مصدریه است در بعض نسخ مردان واقع شده به آید بکار
 بهتر در کار آید یعنی بهتر کار می کند ۹۷۱ استعانت بدرویش برد یعنی طلب
 عون را پیش درویش برد مراد آن است که ازو استعانت کرد از پیش برد
 یعنی سبقت نمود و می گویند که از زاید است پیش بردن معنی سبقت نمودن است

که شکر باز کوبد در کارزار بر آزند عام از دماغش دمار
 و شکر شهریان را رسانی گزند در شهر بر روی دشمن مبنده
 ۹۶۰ مگو دشمن تیغ زن بر در است که آبناز دشمن بشهر اندر است
 بتدبیر جنگ بداندیشش کوشش مصالح بیندیش و تیت بیوش
 من در میان راز با هر کسی که جاسوس همکاسه دیدم بسی
 سکندر که با شترقیان حرب داشت در خیمه گویند در غرب داشت
 چو بآمن بزاوستان خواست شد چپ آوازه افکند و او راست شد
 ۹۶۵ اگر جز تو داند که عزم تو چیست بر آن رای و دانش بیاید گریست

۹۵۸ کوبد مضارع از کوفتن فاعلش دشمن مذکور است در کارزار باب جنگ را عام
 رعایا دماغ مغز سر دمار دم و نفس ۹۵۹ در شهر باب قلعه را مبنده که بی فایده
 است ۹۶۰ آبناز شریک و رفیق در بعض نسخ هباز باین معنی بشهر اندر است اندر
 شهر است یعنی قوم شهر چه رعایا مظلوم دشمن تو اند و بودن آنها در شهر عین
 بودن دشمن است ۹۶۱ تیت عزم و قصد دل تیت بیوش راز خویش پنهان بدار
 ۹۶۲ جاسوس پژوهندهء حال برای اخبار دشمن که جاسوس الخ بسیار افتد که کسی
 همکاسه و همنشین شود اما جاسوس است که سر تو بدیکران گوید ۹۶۳ سکندر الخ
 یعنی اسکندر وقتی که بسوی اهل شرق رفتن و با ایشان جنگ کردن خواستی در خیمه الخ
 عادت پادشاهان باب خیمه را بسوی مقصد کردن است لکن اسکندر تلیسی کرد در
 خیمه بخلاف مقصد می کرد ۹۶۴ مهن نام پسر اسفندیار زاوستان و زابلستان نام
 ولایتی که رستم در آنجا می ماند شد بمعنی رفتن است چپ الخ در میان مردمان آوازه
 و خبر انداختی که او بسوی چپ خواهد رفتن و سوی راست می رفت ۹۶۵ اگر الخ
 یعنی اگر بدیکری بشکوی که قصد تو کدام جانب است گریست ماتم کردن

۹۵۰ نکه دارد آن شوخ در کيسه در که بيند همه خلق را کيسه بر
 سپاهی که عاصی شود بر امير در تا توانی بخدمت مکير
 ندانست سالار خود را سپاس ترا هم نداند ز قدرش هراس
 بسوگند و عهد استوارش مدار نگهبان پنهان بود بر نگار
 نو آموز را ريسمان کن دراز نه بگسل که ديگر نينيش باز
 ۹۵۵ چو اقليم دشمن بجنگ و حصار گرفتنی بزندانانش سپار
 که بندی چو دندان بخون در برد ز حلقوم بيداگر خون خورد
 چو بر کندی از چنگ دشمن ديار رعيت بسامان ترا ز وی مدار

۹۵۰ نکه دارد یعنی حفظ کند شوخ عيار در گوهر بيند همه خلق را یعنی پندارد
 همه مردان را کيسه بر یعنی برنده کيسه مراد دزد و طارار ۹۵۱ عاصی شود بر امير
 یعنی از امير خود گريزد و پيش تو آيد ورا مخفف اورا ۹۵۲ ندانست الخ اين بيت
 برای دليل بيت سابق است سپاس شکر نعت ترا هم نداند یعنی شکر نعت
 تو نداند غدر خيانت هراس امر از هراسيدن معنی ترسيدن ۹۵۳ استوارش مدار
 محکم مپندار گهار امر از گهاستن که شخصی را بر سر چیزی و کاری وا داشتن
 باشد یعنی تجسس احوالش کن ۹۵۴ ريسمان کن دراز بسيار مضایقه مده اما
 چندان ارخاء عنان مکن وبی قيد مگذار که گريزد بگسل امر از گسيختن معنی بریدن
 و جدا کردن و دفع نمودن ۹۵۵ حصار معنی محاصره است اينجا زندانيان
 یعنی کسانی که پادشاه آن اقليم حبس کرده بود از خصمان خود سپار امر است
 از سپردن معنی تسليم کردن ۹۵۶ دندان بخون در برد کسی خورد
 حلقوم گلو زحلقوم الخ لاجرم اورا خصم قوی شود ۹۵۷ ديار مملکت را سامان معنی
 ترتيب و نظام وآرام و قرار بسامان یعنی منتظم از وی از دشمن که مملکت ازو ستاندى

اگر کشتی این بندی، ریش را نه بینی دگر بندی، خویش را
 نرسد که دورانش بندی کند که بر بندگان زورمندی کند
 کسی بندگان را بود دستگیر که خود بوده باشد بندی اسیر
 اگر سر نه بر خطت سروری چو نیکش بداری نه دیگری
 اگر خفیه ده دل بدست آوری از آن به که صد ره شیخون بری ۹۴۵
 گرت خویش دشمن شود دوستدار ز تالییس ایمن مشو زینهار
 که گردد درونش بکین تو ریش چو یاد آیدش مهر پیوند خویش
 بداندیش را لفظ شیرین متین که ممکن بود زهر در انگبین
 کسی جان از آسیب دشمن برد که مر دوستان را بدشمن شرد

۹۴۱ بندی یاه نسبت است یعنی محبوس ریش مجروح مراد سالاری که از طرف دشمن بچنگ
 تو افتاد او را اگر کشتی پس سردار تو که در چنبر دشمن گرفتار است او را هم نخواهی دید
 زیرا که دشمن بکینه کشته شدن سالار خودش بندی ترا خواهد گشت ۹۴۲ نرسد فاعلش
 اول مصراع ثانی است که در مصراع ثانی اسم است زورمندی جور ۹۴۳ دستگیر
 مددگار و ظهیر بندی بیاء وحدت است بندی اسیر محبوس ۹۴۴ سر نه بر خطت
 یعنی مطیع فرمان تو باشد سروری بزرگی نه دیگر دیگری نیز مطیع فرمان تو
 باشد ۹۴۵ بدست آوری بلطف و خوشی شیخون یعنی شیخون و آن تاخت بردن باشد
 بر سر دشمن چنانکه غافل و بی خبر باشد صد ره یعنی صد بار ۹۴۶ گرت اگر ترا
 خویش یعنی قریبی تلیس مکر و فریب ۹۴۷ ریش مجروح پیوند یعنی متصل و خویش
 خویش در اینجا یعنی خود و خویشان ۹۴۸ بداندیش الخ مراد بداندیش لفظ شیرین که
 می گویند آن را شیرین میندار و فریفته او مسو بلکه از آن ترس که انگبین بزهر مخلوط شدن
 می تواند ۹۴۹ کی الخ یعنی آن کس از فتنه دشمن جان خود را خلاص کرد و محفوظ
 مانده است که مر الخ بدین حال احتیاط گشت که دوستان خود دشمن پنداشت

بر دوستی گیر بادشمنش که زندان شود پیرهن بر تنش
 چو در لشکر دشمن افتد خلاف تو بگذار شمشیر خود در خلاف
 چو گرگان پسند بر هم گزند بر آساید اندر میان گوسفند
 چو دشمن بدشمن شود مشتعل تو بادوست بنشین آرام دل ۹۳۵
 چو شمشیر پیکار بر داشتی نکه دار پنهان ره آستی
 که لشکر گشایان مغفّر شکاف نهان صلح جستند و پیدا مصاف
 دل مرد میدان نهانی بجوی که باشد که در پایت افتد چو گوی
 چو سالاری از دشمن افتد بچکش بکشتن درش کرد باید درنگ
 که افتد کرین نیمه هم مهترے ماند گرفتار در چنبرے ۹۴۰

۹۳۲ دوستی الخ با دشمن آن دشمن دوست شو که زندان الخ بلکه عالم اورا
 تنگ باشد ۹۳۳ افتد خلاف با یکدیگر جنگ کند در غلاف در نیام مراد
 در استراحت باش ۹۳۴ پسندند بر هم گزند یعنی ضرر را روا دارند بر یکدیگر
 ۹۳۵ مشتعل بکار در شونده یعنی چون در جنگ یکدیگر باشند آرام دل
 بی اضطراب ۹۳۶ آستی ترجمه صلح است نکه دار صلح از جنگ بهتر است
 ۹۳۷ لشکر گشایان در بعض نسخ لشکر کشفان مغفّر خود و آن کلاه از آهن
 است شکاف از شکافتن بسبب ترکیبی بمعنی رخنه کننده پیدا ظاهر ضد نهان
 ۹۳۸ دل الخ یعنی پوشیده و خفیه دلداری دشمن بکن که جان خود فدای تو
 کند ۹۳۹ سالاری یکی از بزرگان افتد بچکش بدست تو گرفتار باشد درنگ
 بمعنی ثبات و تاخیر یعنی در قتل او توقف می باید کرد ۹۴۰ کرین نیمه یعنی که
 از جانب تو مهتری امیری در بعض نسخ سروری در چنبری در گردن بندی
 مراد اتفاق شود که از طرف تو نیز سرداری بچنبری دشمن گرفتار بماند

بسا کس بروز آیت صلح خواند
 چو شب شتر سپید بر سر خفته راند
 زره پوش خُسپند جنگ آوران
 که بستر بود خوابگاه زمان
 بچیم درون مرد شمشیرزن
 برهنه نخسپد چو در خانه زن
 ۹۲۵
 بنباید نمان جنگ را ساختن
 که دشمن نمان آورد تاختن
 حذر کار بدان کارا که است
 یزک سد رو بین لشکر که است
 میان دو بدخواه کوتاه دست
 نه فرزانهگی باشد ایمن نشست
 که گر هر دو با هم سکالند راز
 شود دست کوتاه ایشان دراز
 یکی را بنیسر نک مشغول دار
 دگر را بر آور زهستی دمار
 ۹۳۰
 اگر دشمنی پیش گیرد ستیز
 بشمشیر تدبیر خویش بریز

۹۲۳ آیت صلح خواند یعنی صلح کرد چو شب الح علی الغفله شبخون کرد ۹۲۴ زره
 جامهء باشد که از حلقهای آهنین ترتیب داده اند و در روزهای جنگ پوشند
 زره پوش خسپند یعنی در شب غافل نباشند جنگ آوران در بعض نسخ مرد اوژنان
 و مرد اوژن بمعنی مرد افکن مراد پهلوان خوابگاه زنان محل مردان نیست ۹۲۵ بچیم
 درون یعنی اگر درون حیمه باشد برهنه نخسپد بلکه حاضر باشد ۹۲۶ جنگ را
 ساختن و اسباب جنگ آراستن ۹۲۷ کارا که مخفف کاراگاه یعنی صاحب فراست
 و تجربه یزک جعی قلیل و مردم کبی را گویند که در مقدمه و پیشاپیش لشکر
 براه روند و از خصم خبر گیرند سد دیوار لشکر که مخفف لشکرگاه یعنی جای
 لشکر ۹۲۸ دو بدخواه دو دشمن کوتاه دست کنایه از ضعف است فرزانهگی
 عقل و حکمت این نشست غافل نشستن ۹۲۹ سکالیدن اندیشه و فکر و گفتگو
 کردن سکالند راز یعنی اتفاق کنند دراز دست درازی در اینجا کنایه از قدرت
 است ۹۳۰ نیرنک مکر و حیل مشغول دار تا او ترا بخود دوست پندارد هستی
 یاء مصدریه است ۹۳۱ دشمنی یکی از دشمنان تو ستیز جنگ و خصومت

که نمک آیدش رفتن از پیش تیر برادر بچنگال دشمن اسیر
 چو بینی که یاران نباشند یار هزیمت زمینان غنیمت شمار ۹۱۵
 دوتن پرورای شاه کشورگشای یکی اهل بازو کمی اهل رای
 ز نام آوران گوی، دولت برند که دانا و شمشیرزن پرورند
 بر آن کو قلم را نورزید و تیغ بروگر بمسیرد مگو ای دریغ
 قلم زن ننگه دار و شمشیرزن نه مطرب که مردی نیاید ززن
 نه مدیست دشمن در آسباب جنگ تو مدهوش ساقی و آواز چنگ ۹۲۰
 بس اهل دولت بیبازی نشست که دولت برفتش بیبازی زدست
 نکویم ز چنگ بداندیش ترس که در حالت صلح ازو بیش ترس

۹۱۴ که ننگ الخ یعنی عار کند که خود از تیرگریزد و ترک یار کند برادر یعنی یار او
 چنگال پنجه لاجرم یار از بهر یار مردن اختیار کند ۹۱۵ نباشند یار و موافقت نکنند
 در کارزار هزیمت گریختن ۹۱۶ دوتن یعنی دو کس را پرور یعنی راضی کن اهل بازو
 اهل جنگ یعنی سپاه اهل رای اهل تدبیر یعنی دانا ۹۱۷ گوی دولت برند سعادت
 رسند در بعضی نسخ یکی اهل رزم و دوم اهل رای ۹۱۸ هر آن کو هر آن کس که
 ورزیدن هواظبت و مهارت بسیار در کاری داشتن و تیغ عطف است بر قلم یعنی کمی
 که اهل قلم و شمشیرزن نباشد برو الخ یعنی بگردن او حسرت و افسوس نباید کرد
 ۹۱۹ قلم زن اشارت نویسنده باشد ننگه دار پرور مطرب سازنده و سرود گوینده ززن
 درین تشبیه است که مطرب همچوزن است ۹۲۰ مدهوش حیران و بیهوش چنگ
 نام ساز مشهور ۹۲۱ بسا بسیار بیبازی نشست لهو و لعب کرد و غافل از حفظ دولت شد
 که رفتش الخ یعنی ناگاه دولت او از دست رفته ۹۲۲ نکویم الخ یعنی درین خصوص
 تشبیه لازم نیست زیرا هر کس از جنگ دشمن ترسد و احتیاط کند که در الخ زیرا دشمنی
 که صورت صلح و دوستی نماید از مکرش ترسیدن و اهتمام در آن حال بیشتر می باید

بگرمايه پرورده و عيش و ناز ۹۰۵ برسد چو بسند در جنگ باز
 دو مردش نشانند بر پشت زين بود کس زند کودکی بر زمين
 یکی را که دیدی تو در جنگ پشت بکش شکر عدو در مصافش نکشت
 محنت بر از مرد شمشیر زن که روز و غا سر بتابد چو زن
 چه خوش کفایت گرگین بغزند خویش چو قربان پیکار بر بست و کیش
 اگر چون زنان جست خواهی گریز ۹۱۰ مرو آب مردان جنگی مریز
 سواری که در جنگ بنمود پشت نه خود را که نام آوران را بکشت
 شجاعت نیاید مگر زان دو یار که افتند در حلقه کارزار
 دو هم جنس هم سفره هم زبان بکوشند در قلب بیجا بجان

۹۰۵ گرمايه حمام در جنگ باز باب جنگ مفتوح یعنی کسی که بناز و نعم پرورده
 باشد چون نوبتش بچنگ افتد برسد ۹۰۶ بود کس باشد که او را ۹۰۷ پشت
 مراد گریختن بکش امر از کشتن مصاف جامهای صف کشیدن یعنی جنگگاه
 ۹۰۸ محنت نامرد و سست اندام از مرد شمشیرزن یعنی از آن مرد شمشیرزن که الخ
 روز و غا وقت جنگ سر بتابد گریزد ۹۰۹ گرگین نام پهلوانی بود در ایران قربان
 که اندان کیش ترکس چو الخ یعنی وقتی که آلت سلاح را خود بست مقول
 قول بیت ثانی است ۹۱۰ آب بمعنی آبرو و عزت یعنی اگر در جنگ چون زنان
 جست گریزی پس در جنگ مرو و آبروی مردان جنگی مریز زیرا که از گریختن سپاه
 سالار سپاه جنگی بی دل می شوند و دشمن غالب آید و این موجب بی آبی سپاه جنگی
 است ۹۱۱ سواری الخ یعنی يك سوار که گریخت همین خود را نکشت بلکه
 نام آوران را بکشت لاجرم شجاع آن است که اندکی صبر کند و در خبر است
 الشجاعة صبر ساعة درین محل تنبیه است که در لشکر اتفاق و اتحاد می باید که گریختن را
 روا ندارند ۹۱۲ که افتند الخ یعنی وقتی که در حلقه کارزار افتند ۹۱۳ قلب درونه

جوانان شایسته بخت و زلفتمار پیران نیچند سر
 کثرت مملکت باید آراسته ده کار معظم بنوخته
 سپه را ممکن پیشرو جز کسی که در جنگها بوده باشد بسی
 بخردان مفرمای کار درشت که سندان نشاید شکستن بمشت
 رعیت نوازی و سر لشکری نه کاریست باریچه و سرسری ۹۰۰
 نخواهی که ضایع شود روزگار بس کار دیده مفرمای کار
 تباد سگ صید روی از پلنگ زروب رمد شیر نادیده جنگ
 چو پرورده باشد سر در شکار نرسد چو پیش آیدش کارزار
 بکستی و نخچیر و آماج و گوی دلاور شود مرد و پرخاش جوی

۱۹۶ شایسته لایق تاج بخت و خوش طالع نیچند سر اعراض نمی کنند ۱۹۷ معظم بزرگ
 بنوخته جوان که تجربه امور کرده نباشد ۱۹۸ پیشرو مقدم و امام ۱۹۹ بخردان الخ
 یعنی بکوچکان کار بزرگ مفرمای ۹۰۰ رعیت نوازی پروردن ایشان سر لشکری حاکم
 لشکر شدن یعنی عهل پادشاه دو چیز است یکی رعایت رعایا دوم ضبط لشکری و این
 دو کار نه کاریست الخ باریچه آنچه بدان بازی کنند سرسری سست گرفتن کارها
 و رعایت حقوق آنها را بواجبی نکردن و کنایه از کار بی تاامل و سخن بی فکر و بهبوده
 ۹۰۲ تباد مضارع منفی است از تافتن بمعنی اعراض اینجا از پلنگ زیرا معتاد صید
 شده است روبه مخفف روباه رمد مضارع از رمیدن یعنی نفرت کردن و بیوش
 شدن نادیده جنگ زیرا تجربه جنگ نکرده است ۹۰۳ چو پرورده الخ یعنی کسی
 که از طفلی خوگر بشکار باشد از کارزار نرسد از آنکه شکار نوعیست از جنگ
 ۹۰۴ کستی بمعنی اینکه دو کس بر هم چسبند و خواهند یکدیگر را بر زمین زنند
 نخچیر شکار آماج در اینجا مراد تیزاندازی یعنی بسبب کستی گرفتن و شکار کردن
 و تیر انداختن بآماج و گوی بردن بچوگان و پرخاش جوی عطف بر دلاور است

نواحی ملک از کف بد سگال بلشکر نکه دار و لشکر جمال
 ملک را بود بر عدو دست چیر چو لشکر دل آسوده باشند و سیر
 بهائی سپهر خویشتن می خوردند نه انصاف باشد که سختی برند
 چو دارند گنج از سپاهی دریغ دریغ آیدش دست بردن بتیغ
 چه مردی کند در صف کارزار چو دستش تپی باشد و کار زار
 بیکیار دشمن دلیران فرست یزیران بناورد شیران فرست
 برای جهانزیدگان کار کن که صید آزموده ست سرگش کهن
 مرس از جوانان شمشیر زن حذر کن زیران بسیار فن
 جوانان پیل افکن شیرگیر ندانند داستان روباہ پیر
 خردمند باشد جهان دیده مرد که بسیار گرم آزموده ست و سرد

۱۹۰

۱۹۵

۱۸۱ نواحی جمع ناحیه کرانها و اطراف مملکت سگال اندیشه و فکر از کف بد سگال یعنی از دست دشمن که بد ظن است بلشکر الخ یعنی مملکت را بلشکر حفظ کن و لشکر را جمال حفظ کن ۱۸۷ دست ظاهر است که بسکون تا باشد چیر مخفف از چیره بمعنی غالب ۱۸۸ بها قیمت در بعض نسخ خورد و برد واقع شده ۱۸۹ گنج بمعنی کنز است دریغ یعنی منع در اینجا آیدش ضمیر راجع سپاه است تیغ بمعنی شمشیر است ۱۹۰ زار یعنی ضعیف و نحیف و خوار مراد چون دست سپاهی خالی و کار او خراب باشد و در صف کارزار مردی چه خواهد کرد زیرا که او در کار خود حیران و درمانده است و از درمانده مردانگی محال ۱۹۱ فرست امر است از فرستادن هر بر لفظ عربیست بمعنی شیر هزیران الخ مراد دلاوران را بچنگ دلاوران فرست ۱۹۲ برای بفکر و تدبیر جهان دیدگان کار آزمودگان ۱۹۳ بسیار فن یعنی بسیار دان ۱۹۴ پیک افکن شیرگیر هر دو وصف ترکیبی صفت جوانان است دستان مکر و حمله و فریب ۱۹۵ گرم و سرد مراد از سختی و نرمی

بسی در قفائی هزیمت مران
 هوا بینی از کردِ هیجا چو میخ
 بگیرند کردت بزوپین و تیخ
 بدنبال غارت زاند سپاه
 که خالی بماند پس پشت شاه
 سپهرا نکلهبانی شهریار
 به از جنگ در حلقه کارزار
 ۸۸۰
 نباید بمقدارش اندر فرود
 دلاور که باری توور نمود
 ندارد زینیکار یاجوج باک
 که بار دگر دل نهد بر هلاک
 سپاهی در آسودگی خوش مدار
 که در حالت سختی آید بکار
 کنون دست مردان جنگی بیوس
 نه آنکه که دشمن فرو کوفت کوس
 ۸۸۵
 سپاهی که کارش نباشد ببرگ
 چرا دل نهد روز هیجا ببرگ

۸۷۷ بسی درین تنیه است که اندکی راندن جایز است قفا پس سر و عقب هزیمت
 مراد دشمن منهرم ۸۷۸ هوا میان آسمان و زمین میخ بخاری تیره و ابر زوپین حربیه
 مردم گیلان است و آن نیزه کوچکی بود که سر آن دوشاخ باشد و در قدیم بدان
 چنک می کرده اند مراد هرگاه از یاوران دور افتی و از کرد هیجا هوا تیره بینی مخالفان
 بزوپین و تیخ گرد تو گیرند و ترا هلاک سازند ۸۷۹ غارت تاراج نراند نمی غایب
 است درینجا که خالی الخ لا جرم دشمن بوی ضرر رساند که بمنزلت هلاک همه
 لشکر است ۸۸۰ حلقه دایره ۸۸۱ تهور افتادن در چیزی بی باکی یعنی پهلوانی
 و جانفشانی بمقدارش اندر فرود بمقدار دلیریش قدرش افزودن ۸۸۲ دل نهد بر هلاک
 اقدام جنگ کند ندارد الخ مراد از جنگ لشکر بسیار غم ندارد ۸۸۳ در آسودگی که وقت
 جنگ نباشد سختی و جنگ ۸۸۴ کنون که محل جنگ نیست جنگی پاء نسبت است
 دست بیوس یعنی لطف بلیغ کن بیش از جنگ که خاطر لشکر خوش باشد و چون
 لطف بسیار بیند خواهد بیدل روح معاوضه کند نه آنکه الخ لطف را آن وقت مکن
 که دشمن کوس حرب زند و مباشرت جنگ کند ۸۸۵ برگ بمعنی ساز و نوا و اسباب

وگر در میان ایس دشمن پوش	وگر بر کناری برتن بکوش
چو شب شد در اقلیم دشمن ماست	وگر خود هزاری و دشمن دوست
۸۷۰ چو پانصد بیهیت بدر زمین	شب تیره پنجه سوار از کمین
حذر کن نخست از کمین گاهها	چو خواهی بریدن شب راهها
ماند بز نخم بر جایگه	میان دو لشکر چو یک روزه راه
ور افراسیاب است مغزش برآر	گراو پیش دستی کند غم مدار
سپر پنجه زورمندش ماند	ندانی که دشمن چو یک روزه راند
۸۷۵ که نادان ستم کرد بر خویشان	تو آسوده بر لشکر مانده زن
که بازش نیاید جراحت بهم	چو دشمن شکستی بیفکن علم

۸۶۸ برتن بکوش تا از قتل خلاص یابی و گر در میان اگر در میان لشکر واقع شده باشی لبس بمعنی لباس است لبس دشمن پوش تا ترا از لشکر خویش پندارند و نکشند ۸۶۹ اگر خود الخ اگر شما هزار و بسیار باشید و دشمن دو صد و اندک باشد ۸۷۰ تیره ظلمانی پنجه مخفف از پنجاه است کین یعنی پنهان شدن بقصد دشمن چو پانصد الخ از آنکه شب محل حیرت است و وحشت در بعض نسخ چو پانصد بهیت بود در زمین و در بعض چو پانصد بشوکت بلرزد زمین ۸۷۱ بریدن راهها راه رفتن حذر کن احتمال است که شما بغفلت و پراکندگی رفته باشید دشمن علی الغفله بر شما بتازد ۸۷۲ دولشکر لشکر تو و لشکر دشمن بزخ الخ تا که استراحت کنی ۸۷۳ دستی بمعنی طلب شر او پیش دستی کند یعنی اگر مبادرت بجنگ کند و اگر مغزش برآر از آنکه تو آسوده او رانده است ۸۷۴ يك روزه يك روزه راه ۸۷۵ که نادان الخ یعنی خود را مانده کرد بشتاب کردن و این فی الحقیقت ظلم است بر خویشان ۸۷۶ بیفکن علم و فراغت کن از جنگ

وگر باز آید بزنی و هوش بتندی و خشم و درشتی مگوش
 چو دشمن در آید بعجز از درت بدرکن زدل کین و خشم از سرت
 چو زهار خواهد کرم پیش کن بجنشای و از مکرش اندیش کن
 ز تدبیرِ پیسر کُن بر مگرد که کار آزموده بود سال خورد
 بر آرد بنماید روئین زبای جوانان بشمشیر و پیران برای
 بیندیش در قلب بیجا مفر چه دانی کزانی که باشد ظفر
 چو بینی که لشکر زهم دست داد تنها ده جان شیرین بباد

۸۶۵

۸۶۱ وگر باز آید فاعلش ضمیر سفله است در بعض نسخ و گرمی بر آید برمی و هوش بلامت و تعقل بتندی الخ که در مقابله تَلَطْف خشونت مروت نیست ۸۶۲ در آید بعجز از درت چون بفروتنی دخول کند و پیش آید بدرکن الخ تواز دل کین و از سر خشم را بدرکن در بعض نسخ بجای این بیت واقع شده

چو دشمن بعجز اندر آید زدر نباید که پر خاش جوئی دگر

۸۶۳ زهار امان خواهد دشمن پیشه کن عمل کن بجنشای امر است از بخشودن و بخشیدن و از مکرش یعنی از حيله او این مباحث ۸۶۴ مگرد نهی است از گردیدن سال خورد بفتح خامی باید خواند از بهر قافیه سال خورد و سال خورده عبارت آن است که برو سالها گذشته باشد یعنی بسیار سال و کهنه و دیرینه ۸۶۵ بنیاد در بعض نسخ دیوار روئین که از بروی یعنی از مس یا قلعی گذاخته ساخته بودند از پای بر آوردن یعنی افکندن و انداختن جوانان فاعل بر آرد است بشمشیر در بعض نسخ بکوپال و پیران عطف بر جوانان است برای و تدبیر ۸۶۶ قلب بمعنی میان هیجا کارزار و جنگ مفر جای گریختن یعنی در انهای جنگ از ملاحظه گریزگاه غافل مباح کزان در اصل که از آن بود که باشد ظفر احتمال است که دشمن مظافر باشد و تو منہزم شوی ۸۶۷ از هم دست دادن کنایه از متفرق شدن و ترک اتفاق کردن است بنیاد دادن کنایه از نیست و نابود کردن باشد

مزن با سپاهی ز خود بیشتر
 و شکر زد توانتری در نبرد
 که نتوان زدن مشت بر بیشتر
 نه مردیست بر ناتوان زور کرد
 اگر پیل زوری و شکر شیر چنگ
 بزویک من صلح بهتر که جنگ
 چو دست از همه حیاتی در گسست
 حلال است برون بشمشیر دست
 اگر صلح خواهد عدو سر میبچ
 و شکر جنگ جوید عنان بر میبچ
 که شکر وی بسند در کارزار
 ترا قدر و میبست شود ده هزار
 در او پای جنگ آورد در رکاب
 نخواهد بخش از تو داور حساب
 تو هم جنگ را باش چون فتنه خواست
 که با کینه در مهربانی خطاست
 چو با سغله گوئی باطاف و خوشی
 فزون شودش کبر و شکر نکشی
 با سپان تازی و مردانه مرد
 بر آر از نهاد بداندیش کرد

۸۵۰

۸۶۰

۸۵۱ نیشتر آلت فصد کردن مراد با لشکری که از لشکر تو بیشتر است جنگ مکن زیرا که جنگ
 کردن از آن لشکر مشت زدن بر نیشتر است و آن موجب آزار و هلاک خود است در بعض
 نسخ که توان زد آنکست با نیشتر ۸۵۲ زو از او نبرد جنگ ۸۵۳ اگر الخ یعنی اگر زور
 همچو پیل باشد و اگر همچو شیر چنگ داری صلح آشتی ۸۵۴ حیلست مکر و فریب در گسست
 یفتح سین می باید خواند از بهر قافیه یعنی چون همه حیل را نتوانی کردن ۸۵۵ سر میبچ
 امتناع مکن عنان بر میبچ بلکه توجه بجنگ کن عنان پیمیدن کنایه از روی بر گردانیدن
 ۸۵۶ در بمعنی باب ترا الخ زیرا بر آن دلالت می کند که تو غالبی او مغلوب ۸۵۷ پای جنگ
 آورد در رکاب یعنی بقصد جنگ پای در رکاب نهد حشر گردد کردن خدای مردمان را یعنی
 روز قیامت ۸۵۸ جنگ را باش یعنی جنگ کن کینه ور صاحب کینه و صاحب عداوت
 ۸۵۹ سغله فرومایه وبد اصل فزون مخفف افزون بمعنی زیاده کبر غرور و سرکشی و بزرگی
 ۸۶۰ تازی عربی گرد بمعنی غبار گرد بر آوردن کنایه از پامال کردن و نابود ساختن باشد

عدورا بجائی خَسک زر بریز که احسان کند کند وندان تیز
 ۱۴۵ چو دستی نشاید گزیدن بیوس که با غالبان چاره زرق است ولوس
 مراعات دشمن چنان کن که دوست که ویرا بفرصت توان کند پوست
 بتدبیر رستم در آمد ببند که اسفندیارش نجست از کمند
 حذر کن زیسکار کمتر کسی که از قطره سیلاب دیدم بسی
 مزن تا توانی بر ابرو گره که دشمن اگرچه زبون دوست به
 ۱۵۰ بود دشمنش تازه و دوست ریش کسی کش بود دشمن از دوست بیش

۱۴۴ خَسک خارهای سه گوشه را گویند که از آهن سازند و در سر راه دشمن اندازند و در اطراف و جوانب حصار و قلعه ریزند زر بریز برای تسکینش کند کند اول فعل مضارع است فاعلش ضمیر مستتر راجع باحسان ثانی بمعنی تقیض تیز دندان تیز مفعول است
 ۱۴۵ بیوس امر است از بوسیدن یعنی چون دستی را گزیدن توانی باید که آن را بوسه دهی مراد کاری که از جنگ بر آمدن نتواند از لطف آن را بر آری زرق ریا کردن لوس تملق و فروتنی و مردم را بزبان خوش فریفتن در بعض نسخ این بیت چنین واقع شده
 بتدبیر شاید جهان خورد ولوس چو دستی نشاید گزیدن بیوس
 ۱۴۶ مراعات کردن چشم داشتن و نگریستن و نگاه داشتن کند بمعنی کردن
 ۱۴۷ بتدبیر ورای صحیح در آمد بیند محبوس شد با وجود قوتش اسفندیارش الخ اسفندیار از کهند او نجسته بود یعنی رهائی نیافت ۱۴۸ کتر کسی آدمی خردتر
 یعنی دشمن ضعیف ۱۴۹ بر ابرو گره مزن یعنی رنجیده مشو و از مدارا غافل مشو زبون زبردست و بیچاره و ضعیف که دشمن الخ زیرا که دشمن اگرچه ناتوان باشد تا هم او را دوست ساختن بهتر است ۱۵۰ دشمنش ضمیر راجع بلفظ کسی است و اضمار قبل الذکر درین لغت جایز است تازه یعنی خندان ریش مجروح کش در اصل که اش بود کسی کش الخ یعنی که دوست او از دشمن کتر و دشمن زیاده باشد

۸۳۵ ترا نیست منت زروئی قیاس خداوند را فضل و من و سپاس
 که در کار خیرت بخدمت بداشتم نه چون دیگرانت معطل گذاشتم
 همه کس بمیدان کوشش درند ولی گوی، دولت نه هر کس برند
 تو حاصل نکردی بکوشش بهشت خدا در تو نوی، بهشتی سرشت
 دلت روشن و وقت مجموع باد قدم ثابت و پایه مرفوع باد
 ۸۴۰ حیانت خوش و رفتنت بر صواب عبادت قبول و دعا مستجاب

همی تا بر آید بتدبیر کار مدارای دشمن به از کارزار
 چه نتوان عدوا بقوت شکست بنعمت نباید در فتنه بست
 شکر اندیشه باشد ز خصمت سزند بتعوید احسان زبانش ببند

۸۳۵ زروئی قیاس اگر انصاف پرسی منت نعمت دادن در اینجا مراد شکر یعنی آن که
 بمقابله نعمت سپاس کنند من نعمت دادن و منت نهادن ۸۳۶ معطل بر کار و بلا عهل
 ۸۳۷ میدان کوشش درند در میدان جهد اند شکی الخ هر کس بدولت نرسد
 ۸۳۸ سرشت ماضی است از سرشتن بمعنی آغشته کردن ۸۳۹ مجموع گرد کرده ضد پریشان
 ثابت قرار و پا بر جا مرفوع یعنی بلند کرده شده ۸۴۰ بر صواب محفوظ از خطا
 مستجاب پذیرفته ۸۴۱ همی الخ چون بسبب حسن تدبیر کار حاصل شود مدارا
 رعایت و نرمی کردن و صلح و آهستگی نمودن کارزار جنگ خواجه حافظ گفته
 آسایش دوگیتی تغییر این دو حرف است با دوستان تَلَطَّف با دشمنان مدارا
 ۸۴۲ شکست بمعنی شکستن است و بست بمعنی بستن ۸۴۳ گر اندیشه باشد اگر غم
 داری بتعوید احسان اضافه مشبه به الی المشبه است و تعوید هیكل را گویند که
 با خود دارند یعنی کاغذی که بر آن دعا و غیره نویسند و نگاه دارند زبانش ببند
 که چون احسان ببند تواند سخن گوید چنانکه گفته اند الاحسان یقطع اللسان

بگفت درین آیدم نام دوست که هر کس نه در خورد پیغام اوست
 کسی را که بینی زحق بر کران میند با وی ای خواجہ حق در میان
 درین است با سلفه گفتن علوم که ضایع شود تخم در شوره بوم
 ۸۳۰ چو دروی نگیرد عدو داندت برتجد بجان و برجاندت
 ترا عادت ای پادشاه حق رویست دل مرد حق گوی ازینجا قویست
 نیکین خصامتی دارد ای نیک بخت که در موم گیرد نه در سیمک سخت
 عجب نیست گر ظالم از من بجان برجد که دزد است و من پاسبان
 تو هم پاسبانی با صاف و داد که حفظ خدا پاسبان تو باد

۸۲۷ بگفتنا آن شیخ نام دوست یعنی نام خدای تعالی گفتن بوی در خورد بمعنی در خور
 که لایق و سزاوار باشد که هر کس الخ یعنی هر کس لایق خبر او نیست ۸۲۸ کسی را الخ
 مصنف از زبان آن شیخ معرفت می گوید زحق جل جلاله کران بمعنی کنار بر کران
 یعنی دور منه نهی از نهادن ۸۲۹ علوم معارف شوره زمین تمناک و خاک شور که از
 آن باروت سازند و معرب آن شورش است بوم زمین شیار نکرده ۸۳۰ دروی نگیرد
 یعنی تاثیر نکند عدو داندت دشمن داند ترا ۸۳۱ حق رویست براد راست رفتن است ازینجا
 یعنی ازین سبب قویست یعنی بتردد نیست در بعض نسخ بجای بیت مذکور این واقع شده
 دل مرد حق گوی ازینجا قویست که خویء تو حق گفتن و حق رویست
 و در آن نسخ این بیت نیز واقع است
 حقت گفتم ای خسرو پاک رای توان گفت حق پیش مرد خدای
 و در نسخ دیگر این بیت واقع شده

بر مرد نادان نریزم علوم که ضایع کنم تخم در شوره بوم
 ۸۳۲ ای نیک بخت ای پادشاه نیکو که در الخ لا جرم دل تو لطیف است از آن جهت حق
 پذیری اما آن کس که قارت قلب دارد سخن حق در وی اثر نکند ۸۳۴ حفظ نگاه داشتن

کرم پای دارد نه دیهم و تخت
 بده که تو این ماند ای نیک بخت
 ممکن تمییز بر ملک و جاه و حشم
 که پیش از تو بودست و بعد از تو هم
 نخواهی که ملک بر آید بهم
 غم ملک و دین خورد باید بهم
 زرافشان چو دنیا بخوای گذاشت
 که سعدی در افشاند چون زرن داشت

حکایت کنند از جفا گستری
 که فرماندهی داشت بر کشوری
 در ایام او روز مردم چو شام
 شب از بیم او خواب مردم حرام
 همه روز نسیکان از او در بلا
 شب دست پاکان از او در دعا
 گروهی بر شیخ آن روزگار
 زدست ستمگر گریختند زار
 که ای پیر دانای فرخنده رای
 بگو این جوان را بترس از خدای

۱۱۸ پای دارد باقی است دیهم بمعنی تاج شاهی است بده امر است از دادن
 یعنی پس کرم کن نیکبخت یعنی پادشاه ۱۱۹ حشم چاکران و خدمتگاران
 ۱۲۰ بر آید بهم هلاک شود بهم در مصراع ثانی یعنی هر دو ۱۲۱ گذاشت ترک
 کردن در افشاند یعنی جوهر نصایح را بذل کرد ۱۲۲ جفا گستر ظالم و ستمگر
 که فرماندهی الخ یعنی که پادشاه ولایتی بود ۱۲۳ در ایام او در زمان حکومتش
 چو شام مراد تیره و سیاه ۱۲۴ در بلا بودند که عرب گویند دولت الاشرار
 محنت الابرار از او در دعا یعنی از ظلم او دست را برد دعا محضرت خدا داشته بودند
 ۱۲۵ گروهی جماعتی مردم بر بنزد شیخ آن روزگار پیر که معتقد ایشان بود گریستند زار
 مراد حالات اذیت خودها بیان نمودند ۱۲۶ که و گفتند که فرخنده رای مبارک
 فکر این جوان را مراد آن شاه ظالم است بترس از خدای که ظلم مکن بر زیردستان

دهان بی زبان پند می گفت و راز که ای خواجه بابی نوآنی بساز
 نه این است حال دهن زیر کفل شکر خورده آنکار یا خون دل
 غم از گردش روزگار آن مدار که بی ما بگردد بسی روزگار
 همان محظ کین خاطرش روی داد غم از خاطرش رخت یکسو نهاد
 که ای نفس بی رای و تدبیر و هوش بکش بار تیمار و خود را مکش
 اگر بنده بار بر سر برد و گر سر باوج فلک بر برد
 در آن دم که حالش دگرگون شود بمرک از سرش هر دو بیرون شود
 غم و شادمانی مانند و ایکن جزای عمل مانند و نام نیک

۸۱۰ دهان الخ یعنی آن زخم‌دان پوسیده که زبان نداشت بدان مشت زن پند
 می داد مراد آنکه بزبان حال خود پند و رازی می گفت یعنی از حال آن دهان
 این پند و راز ظاهر می شد بساز مراد از سازکاری و تحمیل کردن است ۸۱۱ نه الخ
 استفهام انکاریست انگار امر است از انگاردن و انگاشتن و انگاریدن بمعنی پنداشتن
 و کمان بردن مراد خود را شکر خورده ظن کن یا خون دل خورده خون دل کنایه
 از غم و غصه و اندوه و محنتی ۸۱۲ که بی ما الخ مراد زیرا ما در اینجا بقا نداریم
 ۸۱۳ کین خاطرش مراد از خاطر اینجا آن چیز است که بدل خطور کند روی داد
 توجه کرد و متوجه شد از خاطرش مراد از خاطر اینجا دل است یکسو نهاد
 فاعلش ضمیر غم است ۸۱۴ که ای نفس بنفس خود خطاب و عتاب می کرد هوش
 مخفف هوش تیمار بمعنی غم و اندوه در اینجا و خود را مکش و خود را از پی هوس
 هلاک مکن ۸۱۵ بار بر سر برد یعنی بمشقت بسیار کسب معاش کند و گراخ
 یعنی پادشاه سر بلند باشد ۸۱۶ که حالش دگرگون شود که بمرض موت افتد درین
 محل تشبیه است که کسی که در محنت باشد صبر باید کرد که بمرک متهی شود
 و کسی که در نعمت باشد غرور نباید کرد که بمرک منقضی گردد ۸۱۷ جزا باداش

کَش جَنگ با عالم خیره کش
 که از دیدن عیش شیرین خلق
 که از کار آشفته بگریستی
 کسان شهید نوشند و مرغ و بره
 گر اوصاف پرسی نه نیکوست این
 چه بودی که پایم درین کارِ کل
 مگر روزگاری هوس راندی
 شنیدم که روزی زمین می شکافت
 بجاک اندرش عقد بکسیخت
 که از بخت شوریده رویش ترش
 فرو می شدی آب تلخش بجاتق
 نه کس دید ازین تلختر زیستی
 ما روی نان می بیند تره
 برآیند من و کرم را پوستین
 بکنجی فرو رفتسی از کام دل
 ز خود کردی محنت بیفشندی
 عظام ز تخمدان پوسیده یافت
 گهرهای دندان فرو ریخت

۸۰۱ کَش مخفف از گاه است و شین ضمیر غایب است راجع بمشت زن خیره کش
 وصف عالم است و بیانش گذشت شوریده درینجا مراد پریشان رویش ترش یعنی
 عبوس الوجه و منقبض بود ۸۰۲ عیش شیرین خلق که غنا دارند شدی بآه
 حکایت است آب تلخ کنایه از اشک حلق گلو ۸۰۳ آشفته پریشان حال زیستی
 بیاء وحدت وزیست بمعنی زندگی ۸۰۴ تره هر سبزی که با طعام خورند مراروی الخ
 یعنی روی نان من تره نیند یعنی نان خشک می خورم ۸۰۵ فرو رقی فاعلش
 ضمیر پای است و حرف یا حکایت است از کام دل و مراد دل حاصل شدی
 در بعض نسخ بجای این بیت این بیت واقع شده

دریغ ار فلک شیوهء ساختی که گنجی بدست من انداختی

۸۰۷ روزگاری زمانی هوس راندی و کامرانی کردمی گرد غبار ۸۰۸ شکافتن
 رنجه کردن و کندن عظام استخوانها پوسیده فرسوده و کهنه و از هم
 ریخته ۸۰۹ عقد بنسب گهر مخفف گوهر است که مروارید باشد

بفرمود دل تنگ روی از جفا که بیرون کنندش زبان از قفا
 چنین گفت مرد حقایق شناس کزین هم که گفتی ندارم بهراس
 من از بی زبانی ندارم غمی که دانم که نگفت داند همی ۷۹۵
 وگر بی توانی برم در ستم گرم عاقبت خیر باشد چه غم
 عروسی بود نوبت ماتم گرت نیکم روزی بود خاتم

یکی مشت زن بخت و روزی نداشت نه اسباب شامش مهیا نه چاشت
 ز جور شکم شکل کشیدی پشت که روزی محال است خوردن بهشت
 مدام از پریشانی روزگار دلش حسرت آورده تن سوگوار ۸۰۰

۷۹۳ دلتنگ روی از جفا بعضی می گویند که دلتنگ رو لفظ مرکب است معنیش رنجیده و کنایه از پادشاه و بعضی می گویند که دلتنگ کنایه از پادشاه است و معنی رو از جفا از روی جفا است یعنی از روی ظلم ۷۹۴ مرد حقایق شناس یعنی آن فقیر هراس ترس و بیم ۷۹۵ داند یعنی خدای تعالی ۷۹۶ گرم اشک مرا چه غم زیرا اعتبار بخاتمه است و سعادت سعادت آخرت ۷۹۷ عروسی مهمانی عروس نوبت بانگ ماتم ماتم تو گرت اشک ترا خاتم مراد از وقت موت یعنی اگر خاتمه تو بالخیر گردد در وقت مردن ترا شادی عروسی حاصل آید ۷۹۸ مشت زن زور آزمای و پهلوان روزی رزق بخت و روزی نداشت یعنی فقیر بود اسباب جمع سبب و آن وسیله حصول مطلبی و چیزی باشد شام بمعنی طعام شام یعنی طعام آخر روز چاشت ضحی بمعنی طعام که در آن حصه روز خورند مهیا آماده ۷۹۹ گل خاک باب آمیخته که روزی الخ از زور آزمای روزی حاصل نیاید بلکه کسب می باید ۸۰۰ مدام همیشه سوگوار مصیبت زده و صاحب ماتم و غم در بعض نسخ داش پر زحسرت تنش سوگوار

غلامی بدرویش برد آن پیام
 ما بار غم بر دل ریش نیست
 بگفتنا بخسرو بگو ای غلام
 که دنیا همین ساعتی بیش نیست
 نه شکر دست گیری کنی خرم
 تو شکر کامرانی بفرمان و کنج
 بدروازه، مرگ چون در شویم
 منه دل برین دولت پنج روز
 نه پیش از تو بیش از تو اندوختند
 بیداد کردن جهان سوختند
 چنان زی که ذرت بتحصین کنند
 نباید بر رسم بد آئین نهاد
 و شکر سر بر آرد خداوند زور
 نه زیرش کند عاقبت خاکِ گور

۷۸۳ بگفتنا درویش چون این پیام را شنید
 بیت این بیت واقع شده
 ۷۸۴ مرا بار الخ در بعض نسخ بجای این

که دنیا همین ساعتی بیش نیست
 غم و خرمی بیش درویش نیست

۷۸۵ نه گر دست الخ یعنی اگر دستم گیری مرا خرم نمی کنی
 تو گر الخ در بعض نسخ
 ترا گر سپاه است و فرمان و کنج
 مرا گر عیال است و حرمان و رنج

۷۸۷ در شویم دخول کنیم برابر یعنی مساوی
 ۷۸۹ نه پیش الخ مضمون مصراع استفهام
 انکاریست مراد از آن شاهان پیشین زیاده از تو مال اندوخته اند بیداد الخ متعلق
 با استفهام انکاریست
 ۷۹۰ زی امر است از زیستن که ذکرت بتحصین کنند که مردم
 مدحت کنند نه بر گور الخ یعنی انجمن زندگانی مکن که پس از مردن تو بر قبر تو
 لعنت کنند
 ۷۹۱ نباید الخ یعنی ظلم را قانون کردن نشاید کین که این رسم بد را
 ۷۹۲ سر بر آرد غالب شود خداوند زور صاحب قوت نه زیرش استفهام انکاریست

اگر شرتی بایت سودمند ز سعدی ستان تلخ داروی پند
بسرورین معرفت بیخت بشه عبادت بر آمیخت ۷۷۵

شنیدم که از نیکمردی فقیر دل آزرده شد پادشاهی بگیر
مگر بر زبانش حقی رفته بود ز گردنکشی بروی آشفته بود
برندان فرستادش از بارگاه که زور آزمایست بازوی شاه
زیاران یکی گفتش اندر نهفت مصالح نبود این سخن گفت گفت
رسائیدن امر حق طاعت است ز زندان ترسم که یک ساعت است ۷۸۰
همان دم که در خفیه این راز رفت حکایت بگوش ملک باز رفت
بخندید کو ظن بیوه بود نداند که خواهد درین جس مرد

۷۷۴ ز سعدی الخ در بعض نسخ ز سعدی شنو نوش داروی پند ۷۷۵ پرویزن آلی
باشد که بدان آرد و شکر و ادویه کوفته و امثال آن بیزند در عربی آن را غریال
گویند ۷۷۶ کبیر بزرگ ۷۷۷ مگر الخ سبب دل آزرگی این بود حقی بمعنی راستی
گردنکشی تکبر ۷۷۸ فرستادش فقیر را زور آزما قوی ۷۷۹ نهفت پنهان و پوشیده
مصالح نیکی جمع مصلحت مقوله یار تا سخن گفت است و گفت درینجا بمعنی
گفتن و گفت ثانی صیغه ماضی است فاعلش فقیر ۷۸۰ امر حق حکم خدا
و سخن واجب و راست طاعت فرمان برداری کردن مراد از فرمان برداری
خدا ۷۸۱ خفیه پنهان این راز رفت یعنی این سخن گفته شد مراد وقتی که
با فقیر و یار او این گفتگو شد همان وقت بگوش پادشاه رسید ۷۸۲ بخندید
شاه گو که او یعنی فقیر مذکور ظن بیوده برد خیال باطل کرد نداند الخ
مراد از زندان او را بیرون نمی آرم در آنجا میرد پس چگونه یک ساعت باشد

به شب درین فکر بود و نخفت
 طبیعت شناسان هر کشور
 دلش گرچه در حال ازو رنج شد
 پری چهره را همنشین کرد و دوست
 بزود من آن کس نکوخواه تست
 بگمراه گفتن نکو می روست
 هر آنکه که عیب نکویند پیش
 مگوشید شیرین شکر فایق است
 چه خوش گفت یکروز دارو فروش
 دگر روز با نوشمندان بگفت ۷۶۵
 سخن گفت با هر یک از هر دره
 دوا کرد و خوشبوی چون غنچه شد
 که این عیب من گفت یار من اوست
 که گوید فلان خار در راه تست
 جفائی بزرگ است و جور قوی ۷۷۰
 هر دانی از جاهلی عیب خویش
 کسی را که سقونیا لایق است
 شفا بایت داروی تلخ نوش

۷۶۵ دگر روز مراد فردای آن شب است بگفت تا علاجش کنند ۷۶۶ طبیعت
 شناسان هر کشوری یعنی طبیبان هر یک ولایت سخن الخ با هر یکی از ایشان
 سخن گفت از هر باب ۷۶۷ از او از کینزک غنچه غنچه گل ۷۶۸ پری چهره
 یعنی آن کینزک عیب نقصان ۷۶۹ بنزد من یعنی بطن من خار یعنی خارا
 یعنی سنک سخت در اینجا ۷۷۰ نکومی روی یعنی این راه که می روی راه
 راست است جفائی الخ زیرا او را در ضلالت مقرر داشتن است قوی توانا در اینجا
 مراد سخت و شدید ۷۷۱ هر آنکه آن وقت پیش پیش تو مراد تا وقتی که مردم
 عیب تو بتو ظاهر نکنند تو عیب خود را هنر دانی زیرا که بجهالت عیب را عیب
 ندانی ۷۷۲ فایق بالا شونده در اینجا مراد خوب و نافع یعنی کسی را که
 سقونیا در خور است او را مگو که شهد شیرین شکر ترا خوب است سقونیا
 بلغت یونانی دوا می گویند و آن عصاره باشد بغایت
 تلخ و مسهل صفر بود ۷۷۳ دارو فروش عطار شفا تدرستی و تدرست شدن

بخون عزیزان فرو برده چنگ
 بر ابروی عابد فریبش خضاب
 سرانگشته‌ها کرده عتاب رنگ
 شب خلوت آن لعبت حورزاد
 مگر تن در آغوش مامون نداد
 گرفت آتش خشم دروی عظیم
 بگفتا سر اینک بشمشیر تیز
 سرش خواست کردن چه جوزا دو نیم
 بگفت از که بر دل گزند آمدت
 بینداز و با من ممکن خفت و خیز
 چه خصلت زمن ناپسند آمدت
 زبونی دهانت برنج اندرم
 بیکبار بونی دهان دم بدم
 بر آشفته نیک و برنجید سخت
 کشد تیغ پیکار و تیر ستم
 شنید این سخن سرور نیکبخت

۷۵۶ بخون الخ مراد قاتل عاشقان بوده سرانگشته الخ یعنی سرانگشته‌های خود بخون
 ایشان همچو عتاب رنگین کرده بود عتاب میوه‌ایست شبیه بسنجد ورنک سرخ
 دارد ۷۵۷ عابد فریب وصف ترکیبی است صفت ابرو خضاب زنک که بر موی
 کنند آنکه رومیان راستق گویند قوس کهان قزح نام یکی از شیاطین است
 و قوس قزح کهان شیطان و کهان رستم هم می گویند ۷۵۸ شب خلوت یعنی
 وقت مجامعت لعبت بازیچه و صورتی که طفلان از آن بازی کنند مراد اینجا
 شیوه کار ۷۵۹ دروی در مامون سرش سر کینزک را جوزا نام برجی است از
 جمله دوازده برج فلکی بصورت گوسفند بفارسی دو پیکر گویند ۷۶۰ بینداز
 یعنی بر خفت و خیز کنایه از جهاج کردن است ۷۶۱ بگفت مامون که
 اسم است بر دل گزند آمدت تقدیر کلام بر دلت گزند آمد است گزند معنی رنج
 و زحمت خصلت و خوی ۷۶۲ بگفت کینزک در جواب ار اگر کئی خطاب
 از کشتن برنج اندرم در رنجم ۷۶۳ یکبار یعنی دفعه واحده ۷۶۴ سرور
 نیکبخت یعنی مامون نیک یعنی محکم در بعض نسخ بر آشفته و بر خود پیچید سخت

بزگیس بخشید و فرماندهی ز شاخ امیدش بر آمد بهی
 بگیتی حکایت شد این داستان رود نیک بخت از پی راستان
 بیاموزی از عاقلان حسن خوی نه چندان که از جاهلان عیب جوی
 ز دشمن شو سیرت خود که دوست هر آنچه از تو آید بچشمش نکوست
 ستایش سیرایان نه یار تو اند ملامت کنان دوست دار تو اند ۷۰۰
 وبال است دادن برنجور قند که داروی تلخش بود سودمند
 ترش روی بهتر کند سرزنش که یاران خوش طبع شیرین منش
 ازین به نصیحت گنوید کست اگر عاقلی یک اشارت بست
 چو دور خلافت بامون رسید یکی ماه پسگر کتیزک خریه
 بچهر آفتابی بستن کلبنی بعصبل خردمند بازی کنی ۷۰۰

۷۴۶ بهی نیکوئی و خوبی در بعض نسخ

در آن ده که طالع نمودش بهی دهی را بخشید فرماندهی

۷۴۷ این داستان یعنی که آن شاه ظالم پندرا قبول کرد از پیء راستان در
 دنبال ایشان رود پس عاقل را باید که از عاقلان نیکی بیاموزد نه از جاهلان
 بدی ۷۴۸ حسن خوی خلق حسن ۷۵۰ سیرایان بمعنی گویندگان از سرآیدن
 ۷۵۱ وبال سختی و دشواری وبال است یعنی خطاست رنجور بیمار قند شکر
 ۷۵۲ ترش روی یعنی کسی که ترش روی بود سرزنش ملامت و عتاب منش
 طبیعت ۷۵۳ به بهتر بس بمعنی کافی ۷۵۴ دور بمعنی زمانه دور الخ یعنی خلیفه
 شد مامون نام یکی از خلفای عباسیه پسر هارون رشید ماه پیکر قهرصورت
 یعنی خوبصورت ۷۵۵ چهر روی و صورت آفتابی حرف یا برای وحدت است

نه خفته ز دستم ستم دیدگان	ندانم که چون نسبت دیدگان
وگر نشنوی خود پشیمان شوی	ترا نیک پند است اگر بشنوی
که خالقش ستایند در بارگاه	بدان کی ستوده شود پادشاه
۷۴۰ پس چرخه نغزین کمان پیر زن	چه سود آفرین بر سر آبخن
سپر کرده جان پیش تیر قدر	هی گفت و شمشیر بالای سر
بگوشش فروگفت فرخ سرروش	شه از مستی غفلت آمد بوش
یکی کشته کثیر از هزاران هزار	کزین پیر دست عقوبت مدار
پس آنکه بفعو آستینش فشاند	زمانی سرش در گریبان ماند
۷۴۵ سرش را بسوسید و در برگرفت	بدستان خود بند ازو برگرفت

۷۳۷ دیدگان جمع دیده بمعنی چشم نه خفته بخواب نرفته ستم دیدگان در اینجا جمع دیده است که مفعول است از دیدن پس درین بیت تجنیس است ستم دیده یعنی مظلوم

۷۳۹ ستوده مدوح خلق بمعنی مردم ستایند مدحش کنند مراد اعتبار بدان ستودن نیست بارگاه خیمه پادشاهان و سلاطین را گویند ۷۴۰ سود نفع و فایده آفرین تحسین و دعای نیک در مقابل نغزین که لعنت و دعای بد باشد چرخه آنچه زنان بدان ریسمان ریسند ۷۴۱ هبی گفت دهقان و شمشیر بالای سر در آن حال بود سپر کرده یعنی پامال کرده مراد رضا داده بود بقضا ۷۴۲ مستی مقابل هوشیاری است سرروش نام جبرئیل است خصوصا و هر فرشته که پیغام آور باشد عهوما و مطلق فرشته را نیز گفته اند در بعض نسخ بجای این بیت واقع شده

شنید این سخن شاه ظالم بگوش ز سرمستی غفلت آمد بهوش

۷۴۳ کزین الخ مقول قول تمام بیت است یکی کشته الخ از آنکه بدگوی تو بسیار است

۷۴۴ زمانی الخ که تأمل می کرد آستین فشاندن و افشاندن کنایه است از انعام و بخشش نمودن

۷۴۵ خود آن ظالم بند ازو برگرفت دهقان را از قید آزاد کرد در برگرفت در آغوش کردش

نه من کردم از دست جوت نفیر که خلقی ز خلقی یکی گشته شیر
 ز نامهربانی که در دور تست هم عالم آوازه، جور تست
 چرا خشم بر من گرفتنی و بس منت پیش گفتم هم خلق پس
 عجب کز منت بر دل آمد درشت بکشگر توانی هم خلق کشت ۷۲۰
 و کز سخت آمد نکویش ز من بانصاف بیخ نکویش بکن
 چو بیداد کردی توقع مدار که نامت بنیکی رود در دیار
 و رای دُون که دشوارت آمد سخن دگر هر چه دشوارت آید ممکن
 ترا چاره از ظلم بر کشتن است نه بی چاره، بی گناه کشتن است
 ترا پنج روز دگر مانده شیر دو روز دگر عیش خوش رانده شیر ۷۲۵
 ماند ستمکار بد روزگار ماند برو لعنت پایدار

۷۲۷ نفیر بمعنی فریاد مراد من تنها از دست جور تو نفیر نمی کنم بلکه خلقی نفیر
 می کنند مرا اگر کستی از خلق یکی را کشته فرض کن ۷۲۸ نامهربانی بی شفقتی
 همه عالم الخ هر کس ظلم تو گوید ۷۲۹ و بس یعنی بر من تنها که ظلم تو همین
 من نکویم ۷۳۰ عجب الخ عجب است که از من بر دل تو غلیظ آمد که کستم
 خواهی بکش قتل کن گر توانی الخ مراد اگر همه را کشتن توانی مرا هم کش
 که دیگر نفیر کس بگوشت نیاید و موجب درشتیء خاطرت نگردد ۷۳۱ نکویش
 سرزنش و عیب شوئی و مذمت انصاف در اینجا مراد از عدالت بکن امر از
 کندن ۷۳۲ توقع امید که نامت الخ که نیکی مشهور باشی ۷۳۳ و و اگر
 دُون ادنی سخن یعنی سخن من ۷۳۴ چاره علاج و تدبیر تا بد نکویند
 ۷۳۵ مانده در حیات ۷۳۶ نماند در جهان پایدار همیشه و جاویدان و باقی

هم آهسته سر برد پیش سرش
 کم پای مرغی نیامورد پیش
 فروگفت پنهان بکوش اندرش
 زدیگان دوشینه یاد آمدش
 بزمود جُستنه و بستند سخت
 بخواری فکندند در پای تخت
 سیه دل بر آهینت شمشیر تیز
 ندانست بیچاره راه گریز
 شُرد آن دم از زندگی آخرش
 بگفت آنچه گردید در خاطرش
 بیتی که چون کارد بر سر بود
 قلم را زبانش روانتر بود
 چه دانست کز خصم نتوان گریخت
 بهی باکی او تیر ترکش پرخت
 سپر ناامیدی بر آورد و گفت
 نشاید شب گور در خانه خفت
 نه تنها منت گفتم ای شهیار
 که برگشته بختی و بد روزگار

۷۱۷ برد شاه پیش سرش ضمیر راجع بندیم است ۷۱۸ کم الخ یعنی کسی پای مرغی
 پیشم نیامورد تا مهپالیء من باشد پیش بمعنی زیادتی و افزونی ۷۱۹ شور طرب مراد آثار
 فرحت در نهاد آمدش در طبع آن شاه آمد دوشینه یعنی شب گذشته ۷۲۰ خواری
 دشنام ۷۲۱ سیه دل پادشاه ظالم بر آهینت یعنی بر کشید و بر آورد شمشیر تیز برای
 کشتنش ۷۲۲ شُرد الخ یعنی آن وقت را آخر نفس شُرد از حیات ۷۲۳ کارد
 ترجمهء سکین قلم را یعنی کارد که بر سر قلم باشد زبانش روانتر بود و جریان او بیشتر
 باشد همچنان شمشیر گریز بر سر آن فقیر شد زبانش تیز و دلیر شد ۷۲۴ چو دانست
 مرد دهقان خصم در بعض نسخ خشم بی باکی در بعض نسخ بنا با کسی یعنی بی
 ترس و بیم تیر ترکش بر تخت مراد بجهت ناباکی آنچه که بدل دهقان آمد پوشیده نداشت
 ۷۲۵ نشاید الخ یعنی کسی که بمرگ رسیده باشد و محل او قبر شده آید نشاید در خانه
 خفتن در بعض نسخ شب گور در ده محال است خفت ۷۲۶ برگشته بخت بد بخت

ش این جمله بشنید و چیزی نگفت
 هم شب زبیداری آخر شمار
 جو آواز مرغ سحر گوش کرد
 سواران هم شب بتمک تاختند
 بر آن عرصه بر اسپ دیدند شاه
 بخیمت نهادند سر بر زمین
 بزرگان نشستند و توان خواستند
 یکی گفتش از دوستان قدیم
 رعیت چه زُلت نهادند دوش
 شنش نیارست کردن حدیث
 که بروی چه آمد ز بخت خیمت
 بست اسپ و سر بر زمین بخت
 ز سودا و اندیش خویش نبرد
 پریشانی، شب فراموش کرد
 سحر که پی، اسپ بشناختند ۷۱۰
 پیاده دویدند یکسر سپاه
 چو دریا شد از موج لشکر زمین
 بخوردند و مجلس بیماراستند
 که شب حاجش بود و روزش ندیم
 که مارانه چشم آرמיד و نه گوش ۷۱۵
 که بروی چه آمد ز بخت خیمت

۷۰۷ نمذزین نمدی باشد که بر پشت اسپ نهند وزین را بر بالای آن گذارند و در ترکی
تکلتو گویند بخت و در اینجا بوحشت بود ۷۰۸ نبرد نیافت ۷۰۹ مرغ سحر یعنی خروس
چو آواز الخ چو اثر صبح ظاهر شدن گرفت پریشانی و بد حال ۷۱۰ همه شب در جستن شاه
 تک بمعنی بسیار تند براه رفتن و دویدن سحر که مخفف سحرگاه و گاه بمعنی وقت وزمین پی
 یعنی نشان پای و دنبال ۷۱۱ بر اسپ سپاه بر اسپ بودند و دیدند که شاه پیاده بود
 و دویدند بسوی او یکسر بمعنی سراسر باشد یعنی از یک سر چیزی تا سر دیگرش یک نسبت
 ۷۱۲ موج لشکر مراد از اضطراب لشکر ۷۱۳ خوان با ثانی معدوله بر وزن نان طبق بزرگی را
 گویند که از چوب ساخته باشند و کنایه از خوردنی و مایده است ۷۱۴ که شب الخ آن یک را
 مصنف بیان کند حاجش در بانس ندیم مصاحب ۷۱۵ نزالت تا برای خطاب است
 و نزل آن طعام را گویند که پیش مهبان ما حضرمی آرند مراد رعیت ترا چگونه ضیافت
 کردند که مارا الخ از غم فرقت تو ۷۱۶ نیارست قادر نشد که آرست ماضی توانستن است

نه از جهل می بسکنم پای خر	که از جور سلطان بیدادگر
خر این جایگه لنگ و تیمارکش	از آن به که پیش ملک بارکش
تقو بر چنان ملک و دولت که راند	که شُعت برو تا قیامت بماند (۲۰)
اگر مار زاید زن باردار	به از آدمی زاده دیوسار
ستمگر جفا بر تن خویش کرد	نه بر حال مسکین درویش کرد
که فردا در آن محفل نام و ننگ	بگیرد گریبان وریشش بچنگ
نهد بار اوزار بر گردنش	نیارد سر از پیش بر گردنش
گرفتم که خر بارش اکنون کشد	در آن روز بار خران چون کشد (۲۵)
گر انصاف پرسی بد اختر کس است	که در راحتش رنج دیگر کس است
هین پنج روزش تنم بود	که شادیش در رنج مردم بود
اگر بر نخیزد به آن مرده دل	که خُسبند ازو مردم آزرده دل

(۱۸) جهل نادانی که از جور بلکه از هر جور (۱۹) تیار بمعنی غمخواری و فکر و اندیشه کردن تیمارکش یعنی غم کش و دواطلب (۲۰) تقو آب دهن و لعاب دهن انداخته که راند آن شاه ظالم (۲۱) زاید از زائیدن باردار یعنی حامله (۲۲) جفا بر تن خویش کرد ظلم را بر خود کرد (۲۳) محفل مجلس و بزم ننگ زشت و عیب و عار محفل نام و ننگ اشارت بروز قیامت است بگیرد فاعلش ضمیر درویش است گریبان وریشش ضمیر راجع بستمکار است (۲۴) نهد درویش اوزار جمع وزر است بمعنی گناه نیارد نتواند آن ستمگر بر کردن بمعنی برداشتن (۲۵) گرفتم فرض کردم چون کشد چگونه کشد آن ستمگر (۲۶) انصاف بمعنی حق درینجا بد اختر بدطالع و بدبخت رنج بیماری و محنت و آزار (۲۷) تنم مراد از آرام و راحت (۲۸) اگر بر نخیزد از جامه خواب مرده دل فاعل فعل مذکور است و مرده دل کنایه از جاهل و بدکار مردم مردمان پس ازین در بقیته قصه جمیع نسخ متفق اند

چو واینی از مصلحت دور نیست	بسا کس که پیش تو معذور نیست
بشکفتا بیا تا چه داری صواب	ملک را درشت آمد از وی جواب
نه مستی هسانا که دیوانه	که پندارم از عقل بیگانه
مگر حالِ خضرت نیامد بگوش (۱۰)	بمخدید کای ترک نادان خویش
چرا گشتی ناتوانان شکست	نه دیوانه خواند کس اورا نه مست
ندانی که خضر آن برای چه کرد	شهنشاه گفت ای ستمکارِ مرد
که دلها ازو بجزر اندیشه بود	در آن بجزر مردی جفایشه بود
جهانی زدستش چو دریا بجوش	خلایق ز کردار او پر خروش
که سالارِ ظالم نکیرد بدست (۱۵)	پس آن را برای مصالحِ شکست
از آن به که در دستِ دشمن درست	شکسته متاعی که در دستِ تست
که پس حق بدست من است ای امیر	بمخدید دهقانِ روشن ضمیر

(۷) بسا بمعنی بس و بسیار که پیش تو معذور نیست که کار ایشان بزم تو معقول نیست چو واینی یعنی چون نیک ملاحظه کنی پس دریابی که آن کار دور از مصلحت نیست مصلحت نیکی (۸) درشت غلیظ جواب در بعض نسخ خطاب بیا امر از آمدن صواب حق و نیکی (۹) که پندارم الخ در بیت اول گفته که چه صواب داری بگو که بظاهر هیچیک صواب نیست زیرا که از فعل تومی پندارم که عقل بداری بلکه تو دیوانه هستی (۱۰) ترک مراد سپاهی است در اینجا مگر الخ خضر عم بگوش تو نیامد (۱۲) آن یعنی شکستن کشتی را (۱۳) مردی شاهی جفایشه ظالم و ستمکار و گناهکار بجزر اندیشه یعنی پر از اندیشه و اندیشه بمعنی ترس و بیم است (۱۴) خلایق در بعض نسخ جزایر خروش مراد شور و فغان بجوش مراد حیران و پریشان (۱۵) آن را کشتی را مصالح نیکیها (۱۶) که در دست تست که بدو انتفاع کنی (۱۷) ضمیر دل روشن ضمیر یعنی صاحب فراست که پس الخ مراد ای امیر هرگاه مصلحت شکستن کشتی بیان کردی پس حق مصالح شکستن پای خرنزدم متحقق

که چندان امانم ده از روزگار کزین نخس ظالم بر آید دمار
 اگر من نسیم مراد را هلاک شب کور چشم نخسبند بجاک
 زن از مرد مودی بسیار به سگ از مردم مردم آزار به
 مَحْت که پیدا بر خود کند از آن به که با مردمان بد کند

۷۰۳ چندان امانم ده از روزگار تا زود نمیم نخس بدبخت و بداختر در
 بعض نسخ شوم دمار هلاک یعنی کم هلاکش بینم ۷۰۴ اگر من الخ که
 پیش از هلاک او بمیرم شب کور مقابل روز کور یعنی آنکه در شب
 نتواند دید ۷۰۵ مودی زبان رساننده به بهتر ۷۰۶ خود بفتح خا می باید خواند
 از آن به الخ که ضرر بغیر بدتر است درین قصه نسخ مختلف اند و واضح نسخ
 چنین واقع شده در بعض نسخ صورت قصه پس از بیت ۶۸۴ چنین واقع شده است

خری دید پوینده و باربر توانا زور آور و کارگر
 یکی مرد را استخوانی بدست چنان می زدش کاستخوان بر شکست
 شهنشه بر آشفست و گفت ای جوان زحد رفت جورت برین بی زبان
 چو زور آوری خود نمائی مکن بر افتاده زور آزمائی مکن
 پسندش نیامد فرومایه قول یکی بانگ بر پادشاه زد بهول (۵)
 که بیهوده نگرتم این کار پیش برو چون ندانی پس کار خویش

(۱) دید آن شاه ظالم پوینده الخ وصف خراست (۲) کاستخوان بر شکست
 استخوان خرا شکست (۳) بی زبان یعنی حیوان غیر ناطق (۴) خود نمائی
 بیاء مصدریه مراد چون تو زور آور هستی برین خرزور خود می نمائی پس این خود
 نمائی مکن افتاده ضعیف (۵) فرومایه قول کهنه قول یعنی بیهوده شوی
 بانگ فریاد و آواز بلند (۶) برو الخ چون تو نمی دانی در پس کار خود برو

طریق بنیدیش و رائی بز	که رای، تو روشن تر از رای، من
پدر گفت اگر رای، من بشنوی	یکی سنگ برداشت باید قوی
زدن بر خر بارکش چند بار	سر و دست و پاهوش کردن فکار
مگر کان فرومایه، زشت کیش	بکارش نیاید خر لنگ ریش
چو خضر پیغمبر که کشتی شکست	وزو دست جبار ظالم بست
بسالی که در بحر کشتی گرفت	بسی سالها نام زشتی گرفت
پسر چون شنید این حدیث از پدر	سر از خط فرمان نبردش بدر
فروگرفت بچاره خررا بسنگ	خر از دست عاجز شد از پای لنگ
پدر گفتش اکنون سهر خویش گیر	همان راه که می بایدت پیش گیر
پسر در پی کاروانی فتاد	زدش نام چند آنکه دانست داد
وزین سو پدر روی بر آسمان	که یارب بسجاده، راستان

۲۹۲ رائی بز فکر کن ۲۹۳ قوی وصف سنگ است ۲۹۴ زدن باید آن سنگ قوی را فکار
 بمعنی افکار است که جراحت پشت چاروا باشد بسبب سواری و بار بسیار کشیدن مراد شکستن
 و مجروح کردن است ۲۹۵ کیش بمعنی دین و مذهب و ملت بکارش نیاید لا جرم شکستن
 سبب خلاصیت ۲۹۶ خضر نام پیغمبری معروف و قصه او در سورهء کهف مذکور است
 کشتی سفینه جبار ظالم که کشتی را بغصب می ستاند ۲۹۷ گرفت آن ظالم بسی سالها الخ که
 بر روی بدنای بسالهای بسیار بماند ۲۹۸ سر از الخ یعنی از خط فرمانش سر بدر نبرد یعنی
 مطیع بود و بموجب آن عمل کردن گرفت ۲۹۹ فروگرفت یعنی بزد ۷۰۰ سر خویش گرفتن
 کنایه از بدر رفتن باشد همان ره در بعض نسخ هر آن ره ۷۰۱ پی مخفف پای بمعنی دنبال
 و عقب زدش نام الخ یعنی پادشاه ظالم را دشنام داد ۷۰۲ سو بمعنی جانب و طرف روی بر
 آسمان در داشت و گفت بسجاده، بآسمان مراد این است که عبادت مستقیمان

چو بام بلندش بود خودپرست کند بول و خاشاک بر بام پست
 شنیدم که باری بعزم شکار برون رفت بیدادگر شهریار
 تکاور بدنبال صیدی براند شبش در گرفت از حشم دور ماند
 بستنها ندانست روی درمی بینداخت سرعاقبت در دمی
 یکی پیر مرد اندر آن ده مقیم ۶۸۵ زیران مردم شناس قدیم
 پسر را ہی گفت کای شاد بهر خرت را بر بدادان بشهر
 که این ناجوانمرد و برکشته بخت که تابوت را بینمش جای تخت
 کمر بسته دارد بفرمان دیو بگردون شد از دست جورش غریو
 درین کشور آسایش و خرمی ندید و نیندید بچشم آدمی
 مگر کین سیه نامه بی صفا ۶۹۰ بدونخ رود لعنت اندر قفا
 پسر گفت راهی دراز است و سخت پیاده نیارم شد ای نیکبخت

۶۸۱ چو بام الخ چو بام خود پرست بلند باشد یا چون خود پرست را بام بلند بود
 خود پرست مردم متکبر و متجبر و خودستا بول شاشه ۶۸۲ عزم قصد و تیت بیدادگر
 ظالم شهریار پادشاه مذکور ۶۸۳ شبش در گرفت یعنی شب گرفت اورا ۶۸۴ روی ورهی
 توجه و راه رفتن بینداخت سرعاقبت در بعض نسخ بینداخت ناکام خود و در
 بعض بینداخت ناکام شب ۶۸۵ مقیم بود قدیم دیرینه و کهنه ۶۸۶ شاد بهر بهر
 بمعنی بهره و حصه و نصیب باشد شاد بهر یعنی خوش حال ۶۸۷ که زیرا که ناجوانمرد
 ناکریم و دون که تابوت را الخ که زود میزد بجای تختش تابوتش بینم ۶۸۸ دیو
 شیطان گردون یعنی آسمان از دست جورش از بهر ستمش غریو بانگ و فریاد ۶۸۹ خرمی
 شادمانی ۶۹۰ مگر کین سیه نامه بی صفا و خرمی بیند سیه نامه
 و سیاه نامه کنایه از مردم فاسق و فاجر و گنه کار و ظالم ۶۹۱ نیارم شد نتوانم رفت

ازین ملک روزی که دل برکنند سرآورده در ملک دیگر زند
 پس این مملکت را نباشد زوال ز ملکی بملکی بود انتقال
 برکش چه نقصان اگر پارساست که در آخرت نیز او پادشاست
 کسی را که گنج است و فرمان و جیش جهانداری و شوکت و کام و عیش
 کرش سیرت خوب و زیبا بود همه وقت عیشش مهیا بود ۶۷۵
 و گر زور مندی کند بر فقیر همین پنج روزش بود دار و کثیر
 چو فرعون ترک تنباهی نکرد بجز تا آب گور شاهی نکرد
 شنیدم که از پادشاهان غور یکی پادشاه خر ثرقتی بزور
 خران زیر بار گران بی علف بروزی دو مسکین شدنی تلف
 چو منعم کند سغله را روزگار نهد بر دل تنگ درویش بار ۶۸۰

۶۷۱ برکنند از برکندن در ملک دیگر یعنی چون بمیرد سرآورده شاه را در ملک
 آخرت زند ۶۷۲ زملکی بملکی از ملک فانی بملک باقی انتقال کردن از جای
 بجای شدن ۶۷۳ که در آخرت الخ در بعض نسخ که در دنیا و آخرت
 پادشاست ۶۷۴ جیش لشکر عیش خوشی زندگانی ۶۷۵ مهیا آماده و حاضر پس
 بسبب مرگ ملکش زوال نپذیرد بلکه ملک مؤبد یابد ۶۷۶ دار و کثیر حکم
 و حکومت ۶۷۷ لب بمعنی کنار و اطراف کور قبر بجز الخ یعنی سلطنت
 آخرت نیافت ۶۷۸ غور نام ولایتی است نزدیک بقندهار بزور و بی اجرت در بعض
 نسخ بجای این بیت واقع شده

بزرگی جفا پیشه در حد غور شرفتی خر روستائی بزور
 ۶۷۹ گران تغیل علف طعام چهاربایان تلف هلاک ۶۸۰ منعم غنی و مالدار سغله دنی و گینه

- منه بر جهان دل که بیگانه است چو مطرب که هر روز در خانه است ۶۶۰
نه لایق بود عیش با دلبری که هر بامدادش بود شوهری
بانوی کن امسال چون ده تراست که سال دگر دیگری ده خداست
- انگیزی دعا کرد بر کعبه که در پادشاهی زوالت مباد
بزرگی درین خرده بروی گرفت که دانا نکوید محال ای شکفت
را دانی از خسروان عجم ز عهد فریدون و ضحاک و جم ۶۶۵
که در تخت و ملکش نیامد زوال ز فرزانه مردم زریب محال
را جاودان بودن امید ماند چو کس را نبینی که جاوید ماند
چنین گفت فرزانه هوشمند که دانا نکوید سخن ناپسند
مراورا نه عمر ابد خواستم بتوفیق خیرش مدد خواستم
که گز پارا باشد و پاکرو طریقت شناس و نصیحت شنو ۶۷۰

۶۶۰ بیگانه نه آشنا مطرب سرودگو که هر روز الخ که بکسی اختصاص ندارد
۶۶۱ عیش و صحبت در بعض نسخ بجای عیش عشق واقع شده دلبری حرف یا
برای وحدت نوعیه است مراد از دلبر زن است ۶۶۲ ده قریه دیگری شخص
آخر ده خدا که خدا و رئیس و صاحب ده ۶۶۳ این حکایت پانزده بیت
در اکثر نسخ نیست کعبه پادشاهی از پادشاهان عجم پادشاهی بیاء مصدریه
۶۶۴ درین دعا خرده یعنی طعن در اینجا محال که وقوع این دعا محال بود
ای شکفت ای عجب ۶۶۵ فرزانه حکیم و عاقل زیبدن یعنی خوش
آمدن فرزانه الخ در بعض نسخ شاید که فرزانه گوید محال ۶۶۶ فرزانه هوشمند
یعنی این حکیم داعی ۶۶۹ ابد که نهایت ندارد توفیق از خدای تعالی

چنين كفت شوریده در عجم يكسرى كه اى وارث ملكِ جم
 اگر ملك بر جم بماندى و بخت ترا چون ميسر شدى تاج و تخت
 اثر كنج قارون بچشمك آورى نماند مگر آنچه بخشى بر
 چو آب ارسلان جان بجان بخش داد پسر تاج شاهی بسر بر نهاد
 بزرگت سپردندش از تاج گاه نه جاني نشستن بد آماج گاه ۱۰۰
 چنين كفت ديوانه هوشيار چو دیدش پسر روز ديگر سوار
 زهى دولت و ملك سر در نشيب پدر رفت و پائی پسر در ركب
 چنين اسبت گرديدن روزگار سبك سير و بد عهد و ناپايدار
 چو ديزنه روزى سر آورد عهد جوان دولتى سر برآرد ز عهد

۱۰۱ شوریده ديوانه كسرى نام انوشيروان عادل است و هريك از پادشاهان عجم را نيز
 كسرى گفته اند وارث مال مرده گيرنده جم مخفف جهشيد ۱۰۲ اگر بماندى يعنى
 ازوى انتقال نكردى چون در بعض نسخ كى ۱۰۳ بچنگ آورى و در دست تو
 باشد نماند بدست تو آنچه بخشى آنكه تو او را عطا كنى برى با خود ۱۰۴ آب
 ارسلان نام پادشاهی بود از اولاد سلجوق جان بخش يعنى خدای تعالى جان بجان
 بخش داد مراد بمراد ۱۰۵ تربت قبر تاج گاه درگاه بد مخفف از بود است آماج گاه
 حائى را گویند كه نشانه تير را در آنجا نهند و تخت پادشاهان را نيز كفته اند
 ۱۰۶ ديوانه هوشيار يعنى ديوانه بود در امور دنيا اما عاقل بود در احوال آخرت
 چو دیدش پسر چو دید پسرش ۱۰۷ زهى الخ تحسين از بهر استهزا است كه اين
 چگونه دولت و ملك است كه سر نگون است رفت يعنى بمراد ركب اماله ركب است
 ۱۰۸ چنين اشارت بمضمون مصراع ثانیست سبك سير زود رونده و تيز رو بد عهد كه
 عهدش وفا نكند ناپايدار بى ثبات و بى قرار ۱۰۹ عهد در اینجا بمعنى وقت و زندگى
 سر آوردن كنيافه از آخر شدن و نهايت رسيدن مراد چون پادشاه پير بمراد مهد گهواره

- شیدم که مردی مبارک حضور
 بزودیک شاه آمد از راه دور
 ۶۴۰
- حقایق شناسی جهان دیده
 همزمنی آفاق گردیده
 بزرگی زبان آدرسه کاروان
 حکیمی سخن سنج بسیاروان
 قزل گفت چندین که گردیده
 چنین جای محکم دگر دیده
 بخندید کین قلعه خرم است
 ولیکن نپندارمش محکم است
- نه پیش از تو گردنکشان داشتند
 ۶۴۵
 درخت امید ترا بر خوردند
 نه بعد از تو شاهان دیگر برند
 ز دوران ملک پدر یاد کن
 دل از بند اندیشه آزاد کن
 چنان روزگارش بکنجی نشاند
 که بر یک پیشترش تصرف نماند
 چو نوید ماند از همه چیز و کس
 امیدش بفضیل خدا ماند و بس
 بر مرد هشیار دنیا خس است
 ۶۵۰
 که هر مدتی جای دیگر کس است

۶۴۰ شاه قزل ارسالان ۶۴۱ آفاق گردیده ستاحی ۶۴۲ سخن سنج یعنی سخن زن است که کنایه از شاعر و قصه خوان باشد ۶۴۳ که گردیده در جهان محکم استوار ۶۴۴ بخندید آن مرد و گفت کین که این خرم شادمان و خوش و لیکن الخ زیرا اگر محکم بودی ملک الموت و اجل اندرونش نیامدندی در بعض نسخ و لیکن پندارکان محکم است ۶۴۵ نه پیش الخ استفهام انکاریست یعنی قلعه پیش از تو ملک پادشاهان بود ۶۴۶ برند این قلعه را معنی این مصراع نیز استفهام انکاریست درخت الخ یعنی میوه خوردند از درخت امید تو ۶۴۷ ز دوران ملک پدر یاد کن که این ملک عاریت در دست ایشان نماند ۶۴۸ روزگارش ضمیر راجع پدر است بکنجی یعنی روزگار پدر را بکنجی قبر نشانده است ۶۴۹ از همه چیز و کس که هیچ از چیزی او را مدد نیست ۶۵۰ بر مرد هشیار نزد رجل عاقل خس خاشه و خلاشه و خاشاک مراد ناچیز

کند خواجه بر بستر جان‌گداز یکی دست کوتاه و دیگر دراز
 دران دم ترا می‌نماید بدست که دہشت زبانش زگفتن بہست
 کہ دستی بچود و کم کن دراز دگر دست کوتہ کن از ظلم و آزر
 کنونت کہ دست است دستی بزَن دگر کی بر آری تو دست از کَفَن ۱۳۵
 بتابد بسی ماه و پروین و دور کہ سر بر نیاری زبالین کور

قرال ارسلان قلعه سخت داشت کہ کردن بالوند بر می فراشت
 نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بیچ چو زلف عروسان ریش پیچ پیچ
 چنان نادر افتاده در روضہ کہ بر لاجوردی طبق بیضہ

۱۳۲ بستر جامہء خواب گسترانیدہ را گویند جان‌گداز وصف ترکیبی است صفت بستر
 یعنی چون بفراش مرگ افتد یکی دست الخ مفعول کند است ۱۳۳ دہشت و ہیبت
 ۱۳۴ کہ دستی الخ بیان دران دم الخ است دستی یاء وحدت است آر حرص ۱۳۵ کہ دست
 است دست بمعنی قدرت درینجا دستی بزَن کنایہ از یاری و مددکاری و جوانمردی کردن
 است دگر الخ پس از مردن نتوانی کہ دست برداری کفن جامہء کہ مرده را بدان
 پوشند ۱۳۶ پروین بعربی ثویا هور نامی است از نامہای آفتاب کور قبر مراد بسا روز اینہا
 بتابند و حال آن کہ توار بالین کور سر بر ندری ۱۳۷ قزل ارسلان نام پادشاہیست
 چنانکہ گذشت درین باب در بیت ہفتم الوند نام کوهی است بلند در نواحی ہمدان
 کہ کردن الخ مراد این است کہ آن قلعه از الوند بلند بود ۱۳۸ نہ اندیشہ از کس
 زیرا بغایت صعب بود نہ حاجت بیچ ہبہ چیز درو موجود بود زلف موی کہ
 گرد گوش روید ریش راہ آن قلعه پیچ پیچ و پیچ در پیچ یعنی خم در خم ۱۳۹ نادر
 کعباب و غریب چنان الخ مراد چنانکہ بیضہ سید در طبق سبز رنگ خوش
 و نادر می نماید همچنان آن قلعه در مرغزار نادر افتادہ یعنی خوشتر واقع شدہ

شنیدم که در مصر میر اجل
 جمالش برفت از بَخ دل فرود
 گزیدند فرزانشان دست قوت
 که در طَب ندیدند داری موت
 ۲۲۵
 همه تخت و ملکی پذیرد زوال
 بجز ملکِ فرمانده لا یزال
 چون نزدیک شد روزِ عمرش شب
 شنیدند می گفت در زیر لب
 که در مصر چون من عزیزی نبود
 چه حاصل همین بود چیزی نبود
 جهان کردم نخوردم برش
 بر فتم چو بیچارگان از سرش
 ۲۳۰
 پسندیده رانی که بخشید و خورد
 همان از پی خویشان شگرد کرد
 درین کوشش تا با تو ماند مقیم
 که هر چه از تو ماند دریغ است و بیم

۲۲۲ اجل در مصراع اول در اصل بتسدید لام یعنی بزرگ و در مصراع ثانی بتخفیف
 لام بمعنی مرگ سپه مخفف سپاه است و مفعول فعل تاخت از تاختن بمعنی دوانیدن
 بر روزگارش بر عرش مراد این است که سلطان مصر را وقت مرگ آمد ۲۲۴ جمالش خوبی
 او خورد آفتاب بس یعنی بسیار مراد ظاهر است که هرگاه خورشید زرد شد بسیار از روز
 باقی نماند همچنان از جهره او هرگاه جهان برفت از حیاش هم بسیار نماند ۲۲۵ دست
 گزیدن یعنی دریغ و افسوس خوردن فرزانه حکیم و دانشمند فوت نیست شدن ندیدند
 در بعض نسخ محال است ۲۲۶ بجز الخ یعنی غیر ملک ملک متعالی ۲۲۷ چو نزدیک الخ
 یعنی چو زندگانی او قریب الاتمام شد در زیر لب گفتن یعنی آهسته گفتن ۲۲۸ چو
 حاصل الخ یعنی اگر حاصل موت بود پس شوکت و جهانداری بچیزی محسوب نبود ۲۲۹ گرد
 کردن و گرد آوردن یعنی جمع کردن برش میوه او بیچارگان فقیران از سر رقتن گذاشتن
 ۲۳۰ پسندیده رای مقبول فکر یعنی دانا خورد بفتح خا می باید خواند مراد هر دانائی
 که مردم بخشید و خود خورد مال را او جهان را از بهر خویشان جمع نمود ۲۳۱ درین
 کار ماند در بعض نسخ باشد مقیم دایم و پیوسته دریغ بمعنی تقصیر و حیف است اینجا

۶۱۵ مرو با سر رشته بار وگر مبادا که دیگر کند رشته سر
 چو باری فتادی ننگه دار پای که یکبار دیگر نلغزد زجای
 ز سعدی شتو کین سخن راستست نه هر بار افتاده بر خاستست

جهان ای پسر ملک جاوید نیست ز کیتی وفا داری امید نیست
 نه بر باد رفتی سخگناه و شام سریر سلیمان علیه السلام
 ۶۲۰ باخر ندیدی که بر باد رفت خنک آن که بادانش دوداد رفت
 کسی زین میان گوی دولت رُبود که در بند آسایش خلق بود
 بکار آمد آنها که بر داشتند نه کرد آوریدند و نگذاشتند

۶۱۵ سر رشته کنایه از مدعا و مقصود است مراد سر رشته که با تو بیشتر بود یعنی ظلها که می نمودی دیگر مکن که مبادا بیماریء رشته دیگر بار سر کند یعنی پیدا شود و بنو رساند ضرر ۶۱۶ باری یکبار دیگر مرة آخری ۶۱۷ کین که این سخن راستست اشارت بمصراع ثانیست ۶۱۸ ز کیتی یعنی از جهان در بعض نسخ ز دنیا ۶۱۹ نه بر باد الخ استفهام انکاریست مراد تو دیدهء که اورنگ سلیمان عم بر باد یعنی بالای ریج رفتی ۶۲۰ بر باد رفت درین بیت کنایه از آن است که تلف شد و ضایع گردید و چنان رفت که باز نگردید آن که آن پادشاه که رفت از جهان ۶۲۱ گوی دولت رُبود از میدان جهان بند درنجا بمعنی فکر و خیال ۶۲۲ بکار آمد یعنی از آنها افادهء حاصل گردید که بر داشتند یعنی که باخرت بردند گرد آوردن بمعنی جمع کردن بگذاشتند ترك کردند درین جهان در بعض نسخ پس ازین بیت این بیت واقع شده

هین پنجرهش تنعم بود که شادیش در رنج مردم بود

کجا دست گیرد دعائی ویت
 شنید این سخن شهریار عجم
 برنجید و پس بادل خویش گفت
 بفرمود تا هر که در بند بود
 جهان دیده بعد از دو رکعت نماز
 که اس بر فرزند آسمان
 ولی همچنان بر دعا داشت دست
 تو گفتی ز شادی بخوابد پرید
 بفرمود گنجینه شوهرش
 از آن جمله دامن بیفشاند و گفت
 دعائی ستم دیدگان در پیمت ۶۰۵
 زخیم و نجالت بر آمد بهم
 چه رنجم حق است این که درویش گفت
 بفرمائش آزاد کردند زود
 بداور بر آورد دست نیاز
 بگشایش گرفتگی بصلحش بخوان ۶۱۰
 که ش سر بر آورد و بر پای جست
 چو طاوس چون رشته در پانزید
 فشاند در پای و زر بر سرش
 حق از بر باطل نشاید نفقت

۶۰۵ کجا دست گیرد دعائی ویت یعنی کجا دست بگیرد دعای وی ستم دیدگان
 مظلومان ۶۰۶ شهریار عجم آن پادشاه بیمار بر آمد بهم یعنی مقبض شد ۶۰۷ چه
 رنجم الخ در بعض نسخ حق است این نصیحت که درویش گفت ۶۰۸ در بند
 عبوس بفرمائش قید در بند است ۶۰۹ جهان دیده یعنی آن شیخ جهان دیده
 بر آورد بر داشت ۶۱۰ که و در نیاز گفت که بر فرزند بلند کننده
 جنگ و صلح در اینجا مراد مخالفت و موافقت ۶۱۱ ولی یعنی آن مرد ولی بر دعا
 داشت دست از دعا کردن زایل نشد سر بر آورد از بالمش در بعض
 نسخ که رنجور افتاده بر پای جست ۶۱۲ پرید پریدن چون رشته در
 پانزید که از بند آزاد شد ۶۱۳ گنجینه ترجهه خزانه شوهر یعنی
 جواهر ۶۱۴ دامن افشاندن و بر افشاندن کنایه از سفر کردن و ترک دادن
 و اعراض کردن حق الخ یعنی بسبب مال سخن حق را پوشیدن نشاید

<p>که در پارسائی چو اونی کم است که مقصود حاصل نشد در نفس دلی روشن و دعوتی مستجاب که رحمت رسد ز آسمان بر زمین بخوانند پیسر مبارک قدم تن محتشم در لباس حقیر که در رشته چون سوزنم پای بند بستندی بر آورد بانگ درشت بخشای و بخشایش حق نگر اسیران مظلوم در چاه و بند بجا بینی از دولت آسایشی پس از شیخ صالح دعا خواستن</p>	<p>درین شهر مردی مبارک دم است بزود پیشش مهتات کس زفتست هرگز بر ناصواب بخوان تا بخواند دعائی برین بفرمود تا مهتاران خدم برفتند و گفتند آمد فقیر بگفتا دعائی کن ای هوشمند شنید این سخن پیر خم بوده پشت که حق مهربان است بر دادگر دعائی منت کی شود سودمند تو ناکرده بر خلق بخشایشی ببااید تو عذر خطا خواستن</p>
--	---

۵۹۲ پارسائی زاهدی کم یعنی اندک و نادر ۵۹۴ مهتات جمع مهم که بمعنی کار سخت است
 در نفس در نفس او یا در یک نفس یعنی کارهای سخت پیش او کمی نبرد که مطلبش در آن دم
 حاصل نشد ۵۹۵ ناصواب خطا ۵۹۶ برین مرض ۵۹۷ خدم جمع خادم بمعنی خدمتگذار
 مهتاران خدم یعنی بزرگان خدمتکاران ۵۹۸ فقیر زاهد مذکور تن محتشم یعنی ذات معظم
 ۵۹۹ رشته در اینجا مراد بیماری که سابق گذشت و ریسمان ۶۰۰ خم کج پیر خم بوده پشت
 یعنی پیر منحنی ۶۰۱ حق الخ یعنی خدای تعالی مشفق است بر عادل نگر ببین ۶۰۲ مظلوم
 در بعض نسخ محتاج در چاه و بند یعنی محبوس و مقید مراد اسیران مظلوم از ظلم تو پیش
 خدای نالند و دعای آنها عجیب است در آن حال دعای من چه سود خواهد کرد
 ۶۰۳ تو ناکرده الخ جملهء حالیه است ۶۰۴ صالح نیکو کار ببااید تو در بعض نسخ ترا ببايد

نمی‌تسی ای کرکُ ناقص خرد
 بخردی درم زور سپنجه بود
 که روزی پلنگیت بر دم درد
 دل زبردستان زمین رنج بود
 بخوردم یکی مشت زور آوران
 الا تا نخسبی بغفلت که نوم
 حرام است بر چشم سالار قوم
 بترس از زبردستی روزگار
 غم زبردستان بخور زینهار
 نصیحت که خالی بود از غرض
 چو داروی تلخ است دفع مرض

یکی را حکایت کنند از ملوک
 چناناش بینداخت ضعف جسد
 که بیماری درشته کردش چو دوک
 که می برد بر زبردستان حسد
 که شاه اچو بر عرصه نام آور است
 چو ضعف آمد از بیدقتی کمتر است
 ندیمی زمین ملک بوس داد
 که ملک خداوند جاوید باد

۵۸۲ خرد عقل پلنگی که قوی تر از کرکُ است بر هم درد یعنی پاره پاره کند ۵۸۴ زور
 سر پنجه بود بهر کس از ناتوانان پنجه می زد رنج بیمار ۵۸۵ بخوردم الخ پس حال
 ناتوانان را دانستم لاغر آن ضعیفان ۵۸۶ الا تا نخسبی بغفلت در بعض نسخ الا تا بغفلت
 نحقی و در بعض الا تا نخسبی تو غافل حرام نابایست ۵۸۷ زینهار این لفظ مرهون است
 زبردستی قوی گشتن روزگار مراد اهل زمان است ۵۸۸ دفع منع نمودن و سپوختن
 و بر آوردن ۵۸۹ بیماری بکسریاء مصدریه رشته تار ابریشم و ریسمان و نام مرضی است
 و آن چیزی باشد که از اعضای مردم بسان تار ریسمان بر می آید دوک آلتی که بدان
 ریسمان ریسند ۵۹۰ ضعف جسد ناتوانیء تن که می الخ که بحال ایشان تجمهر می کرد از
 آنکه بیمار نیستند ۵۹۱ عرصه نطع شطرنج نام آور نامدار بیدق پیاده شطرنج
 ۵۹۲ ندیم مصاحب و همنشین زمین ملک پیش او بوسه داد چنانکه رسم تعظیم است

دی بیش بر من سیاست نراند عقوبت برد تا قیامت بماند
 نجفست مظلوم از آتش ترس زدود دل صجکاهش ترس
 ترسی که پاک اندرونی شبی بر آرد ز سوز چگر یا ربی
 نه ابلیس بد کرد و نیکی بید بر پاک ناید ز تخم پاسب
 من بانگ بر شیر مردان درشت چو با کودکان بر نیامی بمشت
 یکی پس می داد فرزند را نگه دار پس خردمند را
 مکن جور بر خردگان ای پسر که یک روز افتد بزرگی پسر

۵۷۶ سیاست توره و قانون ملك داری در اینجا مراد عذاب و آزار عقوبت جزاء معصیت
 قیامت یعنی روز رستخیز ۵۷۷ نجفست مظلوم مظلوم بسبب ایدای تو خفتن نتوانسته
 صبحگاه وقت صبح رسول صم فرمود اتق دعوة المظلوم فان الله تعالى لم يجعل بينه
 و بينها حجابا ۵۷۸ پاک اندرونی صافی دل کنایه از درویش سوز چگر کنایه
 از غم و غصه ۵۷۹ ابلیس نام شیطان است نه ابلیس الخ یعنی ابلیس بد کرد و نیکی
 دید این نیست بلکه بد کرد و بدی دید بر میوه نباید نروید پلید مردار و نجس
 چنانکه گفته اند

درخت و برک ترا دائما همی شوید که خواجه هرچه بکاری ترا همین روید

پس ازین بیت در بعض نسخ این بیت واقع شده

مدر پردهء کس مهنشکام جنک که باشد ترا نیز در پرده ننگ

۵۸۰ شیر مردان کنایه از مردمان شجاع و دلاور باشد و سالکان طریق حق را نیز گفته اند
 مزین بانگ درشت یعنی بر آنها دلاوری مکن بر نیایی نتوانی که غلبه کنی بمشت بمشت
 زدن ۵۸۱ نگه دار الخ این مصراع اول مصراع اول علاقه ندارد تفصیل پس در بیت
 آخر است از آن هم علاقه ندارد مصنف بمخاطب خود می گوید که آن پسند دادن را نقل
 می کنم بشنو و عزیز بردار ۵۸۲ مکن جور بر خردگان یعنی تعدی مکن بر کودکان که از تو
 خردگان باشند بزرگی در بعض نسخ جوانی افتد بسر یعنی بر تو چیره شود و بر تو جور کند

چو دیدش که خندید و دیگر گریست
 بگفت همی گریم از روزگار
 همی خندم از اطفِ یزدانِ پاک
 یکی گفتش ای نیک دل شهیار
 که خلقی بر روی دارند و پشت
 بزرگی و عفو و کرم پیش کن
 مگر دشمنِ خاندانِ خودی
 مپندار دلها بداغ تو ریش
 شنیدم که نشنید و خوش بریخت
 بزرگی در آن فکر آن شب بخت

پرسید کین خنده و گریه چیست
 که طفلان بیچاره دارم چهار
 که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک
 چه خواهی ازین پیر از دست دار
 روا نیست خلقی بیگبار کشت
 ز خردانِ اطفالش اندیش کن
 که بر خاندانها پسندی بدی
 که روز پستین آیت خیر پیش
 ز فرمانِ یزدان که داند گریخت
 بخواب اندرش دید و پرسید گفت

۵۷۰
 ۵۷۵

۵۱۱ گن که این ۵۱۸ یزدان یکی از نامهای خدای تعالی است ۵۱۹ یکی
 از حاضران نیک دل در بعض نسخ نامور از دست دار یعنی اورا بگذار ۵۷۰ خلقی الخ
 جمعی توجه بدو دارند و بدو اتمکا کنند اورا کشتن جمعاتی را کشتن است روی
 در بعض نسخ تکه ۵۷۱ عفو درگذشتن از گناه ز خردان الخ در بعض نسخ ز طفلان
 خریدش اندیشه کن ۵۷۲ خاندان دوده و تبار ۵۷۳ مپندار الخ یعنی در حالیکه
 دلها از داغ تو ریش باشد در آنحال این مپندار که روز پسین ترا خیر پیش آید داغ
 کنایه از جور و ستم و بد کردن در اینجا ریش بمعنی مجروح روز پسین روز قیامت
 ۵۷۴ که نشنید حجاج پندرا ز فرمان الخ زیرا که حکم خدا بود که او مظلوم کشته
 شود پس از قضای خدا تعالی کسی نتواند که بگریزد یزدان در بعض نسخ داور
 ۵۷۵ بزرگی از بزرگان دین در آن فکر که بی گناهی کشته شد بخت حرف اول باست
 نون نیست بخواب اندرش دید در خواب دیدش و پرسید از احوال گفت آن مقول

درخت زقوم از بمان پردری میخدار مهرگز کرد بر نوری
 ۵۶۰ رطب ناورد چوب خرزهره بار چه تخم افکنی بر بمان چشم دار

حکایت کنند از یکی نیک مرد که اکرام حجاج یوسف نکرد
 بسودا چنان دست بر وی فشاند که حجاج را دست حجت نهاد
 سرهنگ دیوان نکه کرد تیز که نطعی بیند از و خوش بریز
 چو حجت نهاد جفاجوی را پیر خاش در هم گشد روی را
 ۵۶۵ بخمید و بگریست مرد خدای عجب داشت سنگین دل تیره رای

۵۵۹ زقوم در اصل بتشدید قاف بود در اینجا بتخفیف او می باید خواند از مهر وزن درختی است در صحرا می شود در بدنش خار باشد و شیره اش گندیده بود و درختی است دوزخ بجان پروری در تربیت او سعی بلیغ کنی ۵۶۰ رطب خرما می تر ناورد نیلورد چوب یعنی درخت خرزهره درختی است آن را بعربی سم الحمار خوانند و معرب آن خرزهرج باشد و حظل را نیز گفته اند بر میوه ههان از جنس آن ۵۶۱ از یکی نیک مرد یعنی از صالحی حجاج یوسف یعنی حجاج بن یوسف امیری ظالم معروف اکرام نکرد بلکه او را بتندی پند داد و هر چه حجاج بن یوسف می گفت آن نیک مرد رد می کرد ۵۶۲ سودا یعنی جنون و خشم و حدت در اینجا فشاند آن نیک مرد دست حجت فشاند ملزم شد و عادت حجاج این بود که مردم را بیکناه می کشت و اگر حظ او در کشتن بود چنان رسم کرده بود که نطعی پیش او کشادندی و کشتنی را نشانددی و سرش در آنجا بریدندی تا خون کشته بران نطع روان شدی و کشته را با آن نطع برداشتندی تا پیش حجاج ملوث بخون نباشد ۵۶۳ نکه کرد یوسف تیز بحدت نطع بساط خوش بریز یعنی او را بکش ۵۶۴ حجت برهان و دلیل جفاجوی و ظلم جوی ۵۶۵ مرد خدای یعنی آن نیک مرد که بکشتن او فرموده بود عجب داشت الخ یعنی تعجب کرد حجاج که قاسی القلب بود تیره رای یعنی بدرای

بدانیش هرگز بجز بد نید
 به شب ز فریاد وزاری نخفت
 تو هرگز رسیدی بفریاد کس
 به تخم نامردی کاشتی
 که بر جان ریشتم نهد مرهی
 تو مارا هی چاه کنندی براه
 دو کس چه کنند از پی، خاص و عام
 یکی تا کند تشنه را تازه حلق
 اگر بد کنی چشم بیکی مدار
 نپندارم ای در خزان کشته جو
 بیفتاد و عاجزتر از خود نید
 یکی بر سرش کوفت سنگی و گفت
 که می خواهی امروز فریاد رس
 بین لاجرم بر چه برداشتی
 که دلها ز ریشتم بنالد هی
 بسر لاجرم در فتادی بپناه
 یکی خوب سیرت یکی زشت نام
 یکی تا بگردن در افتند خلق
 که هرگز نیارد شکر آنکور بار
 که گندم ستانی بوقت درو

۵۴۹ خود بفتح خامی باید خواند ۵۵۰ نخفت بخواب نرفت ۵۵۲ نامردی بی
 مروتی بر چه بر درینجا بمعنی حاصل است زیرا هر چیز که کاری از جنس او
 حاصل برداری ۵۵۳ که بمصراع اول اسم است ریش جراحت جان ریش
 یعنی جان مجروح که بر الخ استفهام انکاریست که دلها الخ در بعض نسخ
 که جانها بنالد زدست همی و در بعض که از درد دلها نبود غمی ۵۵۴ تو مارا
 همی چاه کنندی و در هلاک ما سعی نمودی بسر یعنی عاقبت ۵۵۵ چه مخفف
 از چاه است گند مزارع از کندن از پی یعنی از برای و از مهر ۵۵۶ حلق گلو
 ۵۵۷ چشم داشتن کنایه از امیدوار بودن و انتظار کشیدن است گز درختی که
 بیشتر در کنارهای آب و رودخانه روید و آن را بعربی طرفاء خوانند بار میوه
 ۵۵۸ درو درویدن زراعت یعنی حصاد بیت
 این سخن را گوش دار و خوش شنو
 گندم از گندم بروید جو زجو

اگر نفع کس در نهاد تو نیست
 چنین جوهر و سنگ خارا کیست
 غلط گفتم ای یار فرخنده خوس
 که نفع است در آهن و سنگ دروی
 چنین آدمی مده - ننگ را
 که بروی فضیلت بود سنگ را
 نه هر آدمی زاده از دد به است
 که دد ز آدمی زاده بد به است
 به است از دد انسان صاحب خرد
 نه انسان که در مردم افتد چو دد
 چو انسان نداند بجز خورد و خواب
 کد امش فضیلت بود بردواب
 سوار نکون بخت بی راه رو
 پیاده بر فتن برد زو گرو
 کسی دانه نیکمردی نکاشت
 کزو خرمن کام دل بر نداشت
 نه هرگز شنیدیم در غیر خویش
 که بد مرد را نیکی آمد پیش
 گزیری بجایی در افتاده بود
 که از هول او شیر مده بود

۵۳۹ نهاد سرشت و خلقت و باطن سنگ خارا سنگ سخت ۵۴۰ غلط گفتم جوهر
 بی نفع را با سنگ یکسان گفتن غلط است روی یکی از فلزات باشد و آن مس یا
 قلعی گذاخته است بتوکی توج ۵۴۱ به ننگ را یعنی اگر بمیرد از بهر عار بهتر است
 بروی بر آن آدمی ۵۴۳ مردم مردمان ۵۴۴ دواب جمع دانه و آن چیز است که بر
 زمین حرکت کند در عرف ستور را گویند ۵۴۵ سوار نکون بخت سواری که نکون
 یعنی بد بخت باشد گرو بردن غالب شدن یعنی سواری که بی راه باشد پیاده رو
 ازو بیشتر قطع مسافر کند پس بزرگی که راه گم کرده باشد و در بدکاری بود
 بد است فقیری صالح ازو به است ۵۴۶ کزو که از او مراد این است که هر کسی که
 دانه نیکمردی کاشت خرمن کام دل برداشت ۵۴۷ که بد الخ در بعضی نسخ که بد
 فعل را نیکی آید پیش ۵۴۸ گزیر سرهنگ و پهلوان و عس بجاهی در افتاده بود
 یعنی اتفاقا در چاه افتاد و آن گزیر چنان ظالم بود که از هول الخ هول ترس و بیم

۵۲. چو خیل آجل بر سر هر دو تاخت
نمی شاید از یکدگر شان شناخت
نگهبانی ملک و دولت بلاست
شکدا پادشاه است و نامش گداست
شنیدم که یک بار در حله
سخن گفت با عابدی کلاه
که من فر فرماندهی داشتم
سر بر کلاه میی داشتم
سپهرم مدد کرد و بخت ایفاق
گرفتم بباروزی دولت عراق
طبع کرده بودم که کرمان خورم
که ناگه بخوردند کرمان سرم
بکن پند، عظمت از گوش هوش
که از مردگان پندت آید بگوش
نکو کار مردم نباشد بدش
نورزد کسی بد که نیک آیدش
شرانگیز هم در سر شر شود
چو کژدم که با خانه کمتر شود

۵۲. چو خیل الخ یعنی که بمردند شان معنی ایشان است نمی شاید که پس از مردن و خاک شدن یکسان شوند ۵۳۱ نگهبانی الخ از پادشاهان عجم سلطان یعقوب گفته غلط کرده طلب کردیم جاه و سر بلندی را در یغا ما ندانستیم قدر دردمندی را

۵۲۲ حله معنی جایگاه است و نسخ در اینجا غلط اند و صحیح آن است که صحیح کرده شد کلاه سر مرده که عابد سخن او را بکرامت شنید ۵۲۳ فر شان و شوکت داشتم در زمان زندگی بسر بر یعنی بر سر کلاه می تاج بزرگی ۵۲۴ سپهر آسمان مدد کرد یاری داد و بخت اتفاق در بعض نسخ و نصرت وفاق عراق نام ولایت مشهور ۵۲۵ کرمان بمصرع اول نام ولایتی است و بمصرع ثانی جمع کرم خورم بقضه تصرف خود آرم ۵۲۶ بکن امر از کندن یعنی بهوش آید چرا که تو همچنان بهوش هستی که مرده تر پندی دهد ۵۲۷ نورزد از ورزیدن است معنی کار کردن اینجا کمی فاعل فعل است بد مفعول است یعنی کمی کار بد نکند که از نیک آید بوی ۵۲۸ شر بدی شرانگیز وصف ترکیبی است یعنی کسی که شر انگیز است در سر شر شود معنی رود یعنی او هم از شر میبرد یا که بشر بر باد گردد کژدم جانوری است گزنده که آن را عبری عقرب گویند کمتر شود هلاک گردد

بزرگانِ روشندل نیکبخت بفرزانی تاج برونند و تخت
دنباله، راستان کج مرو و گراست خواهی ز سعدی شو

مکو جاهی از ساطنت بپیش نیست که ایمنتر از ملک درویش نیست
سبک بار مردم سبکتر روند حق این است و صاحبان بشنوند
تهی دست تشویش نانی خورد ملک غم بقدر جهان خورد ۵۲۵
گدارا چو حاصل شود نانِ شام چنان خوش بخصبند که سلطانِ شام
غم و شادمانی بر سر می رود برگ این دو از سر بدر می رود
چه آن را که بر سر نهادند تاج چه آن را که بر گردن آمد خراج
اگر سرفرازی بکیوان در است و گراستگدستی بزندان در است

۵۲۱ فرزانیکی عقل و حکمت ۵۲۲ دنباله عقب و پس کج مرو مراد اقتدا کن
براستان ۵۲۳ مکو الخ بلکه منصب سلطنت خطرناک است که ایمنتر الخ
ملك درویش از همه ممالک مأمّن تر است ۵۲۴ مردم مردمان سبکتر روند
اما کران بار دیردیر رود بشنوند و قبول کنند ۵۲۵ تهی دست یعنی فقیر
تشویش پریشان کردن و در فارسی غم و اندیشه قدر اندازه ۵۲۶ شام
در مصراع اول یعنی آخر روز و طعام آخر روز و در مصراع ثانی مملکتی
مشهور چو حاصل شود نان شام چو سیری شب حاصل کند ۵۲۷ بسر
می رود تمام شود این دو غم و شادمانی ۵۲۸ که برگردن الخ که مرد
رعیت شد ۵۲۹ سرفراز سر بلند و گردنکش و متکبر بکیوان در است
یعنی در زحل است کیوان نام ستاره زحل است که در فلك هفتم می
باشد و فلك هفتم را نیز کوبند تنگدستی فقیری بزندان در است در زندان است

کُناش خطا بود و تدبیر سُست که در عدل بود آنچه در ظلم جست
 ازین رسم بد ماند از آن نام نیک بدان را نباشد سر انجام نیک
 یکی بر سر شاخ و بن می برید خداوند بُستان نکه کرد و دید
 بگفت ماگر این مرد بد می کند نه با من که با نفیس خود می کند
 نصیحت بجایست اگر بشنوی ضعیفان میفکن بگتف قوی
 که فردا بداور برد خسروی شدائی که پشت نیس زردجوی
 چو خواهی که فردا شوی مهتری مکن دشمن خویش تن کتری
 که چون بگذرد بر تو این ساطنت بگیری و بقره آن گدا دامن
 مکن پنجه از ناتوانان بدار که شر بکنندت شوی شرمسار
 نجالت بود پیش آزادگان بیفتادان از دست افتادگان

۱۱۱ گمان ظن گناش ضمیر راجع بیدادگر است تدبیر عاقبت کار اندیشیدن
 ۱۱۲ ازین بد کار از آن نیک کار ۱۱۳ یکی الخ یعنی کسی در بوستان بالای
 شاخی نشست و بن آن شاخ را می برید نکه نظر و دید کار آن کس را ۱۱۴ خود
 بفتح خامی باید خواند ۱۱۵ نصیحت بجایست ازین قصه حصه گیر میفکن بر
 زمین که آخر ضرر او بتو راجع شود ۱۱۶ فردا در قیامت داور حاکم که
 خدای تعالی است خسروی پادشاهی را گدائی فاعل برد است مراد اگر نصیحت
 نشنیده ضعیفان را آزار دهی تا در روز آخرت آن گدای آزار کشیده که او بحضور
 تو بجوی نیرزد پادشاهی را پیش داور برد ۱۱۷ مهتر بزرگتر کتر کوچکتر
 ۱۱۸ چون الخ یعنی بروز آخرت بگیرد الخ و از تو حق خود طلب کند ۱۱۹ مکن الخ
 تو که دعوی قوت کنی و زور داری با ضعیفان پنجه مکن و دستت از
 ایشان بدار که بکنندت اگر بر تو غالب شوند ۱۲۰ افتادگان یعنی ضعیفان

که تاجم کرد آن زر از گریزی	پراکنده شد لشکر از عاجزی
شنیدند بازار گمان خسر	که ظلم است در بوم آن بی مهر
بریند از آنجا خرید و فروخت	زراعت نیامد رعیت بسوخت
چو اقبالش از دوستی سر بتافت	۵۰۰ بنا کام دشمن بر دست یافت
ستیز فلک ببنج و بارش بکند	سم اسپ دشمن دیارش بکند
وفا در که جوید پیمان کسخت	خراج از که خواهد چو دهقان کسخت
چه نیکی طمع دارد آن بی وفا	که باشد دغانی بدش در قفا
چو بخش نگون بود در کاف کن	نگرد آنچه نیکانش گفتند کن
چه گفتند نیکان بدان نیک مرد	۵۱۰ تو بر خور که بیدادگر بر نخورد

۵۰۲ جمع کرد اندوخت پراکنده پریشان و متفرق گردیده عاجزی و فکر ۵۰۳ بوم
 بمعنی زمین و مملکت ۵۰۴ خرید و فروخت هر دو صیغه ماضی است بمعنی
 مصدر یعنی خریدن و فروختن زراعت نیامد برکت نشد بسوخت از قحط و قلت
 ۵۰۵ سر بتافت ازو اعراض کرد بنا کام بنا مراد و ناخواست یعنی ضرورتا دست یافتن
 کنایه از ظفر یافتن و مستولی گردیدن ۵۰۶ بکند ماضی از کندن سم ناخن پای
 ۵۰۷ وفا بسر بردن دوستی و عهد و سخن پیمان شرط و عهد مضمون این بیت استفهام
 انکاری است ۵۰۹ کن عربی امر از کون است بمعنی پیدا شو و در فارسی بمعنی
 افعال است امر از کردن در مصراع اول عربی است و در مصراع ثانی فارسی کاف کن
 مراد از ازل است چه کن مراد از امر او تعالی است که در بدایت خلقت صادر شده
 آیه اما امره اذا اراد شیا ان يقول له کن فیکون و کاف سر حرف کن و مجرد حکم همه
 مخلوق گردید و ازل مراد از شروع حکم است آنچه آن چیز را که نیکانش بسکون
 نون می باید خواند از بهر وزن ۵۱۰ بدان نیک مرد یعنی نیکان گفتند آن شاهزاده
 نیک را بر بمعنی بار درخت و میوه بر خور یعنی حاصل بر نخورد بفتح خامی باید خواند

خدیو خرومند فرخ نهاد
 حکایت شنو کودک نام جوی
 که شاخ امیدش برومند باد
 پسندیده پی بود و فرخنده خوی
 ۴۹۵ ملازم بدلداری خاص و عام
 در آن ملک قارون برقتی دلیر
 که شه دادگر بود و درویش سیر
 نکویم که خاری که برک شکی
 نهادند سر بر خطش سروران
 سر آمد بتائید بخت از سران
 درخواست کافزون کند تخت و تاج
 بیفزود بر مرد دهبان خراج
 ۵۰۰ طمع کرد در مال بازارگان
 بلا ریخت بر جان بیچارگان
 خرومند داد که ناخوب کرد
 بامید ییشی نداد و نخورد

۴۹۳ خدیو پادشاه و وزیر و خداوندگار و بزرگ در اینجا بمعنی پادشاه بزرگ است قرخ نهاد
 مبارک اصل ۴۹۴ حکایت شنو چون دیگر پادشاهی در میان واقع شد باز حکایت خود
 تم نمود کودک نام جوی یعنی شاهزاده عادل که نام نیک را جوینده بود پسندیده پی
 یعنی روش او مقبول بود در بعض نسخ پسندیده دل فرخنده در بعض نسخ پاکیزه
 ۴۹۵ ملازم پیوستگی کننده و مداوم ۴۹۶ دلیر یعنی بی باک با بسیار مال دادگر بود مال
 کسی را نمی ستاند سیر طمع مال نمی کند ۴۹۷ نیامد الخ مراد در ایام او بر هیچیک دل
 شکرزند خار چه معنی بلکه گزند برک کل هم نیامد نکویم در اینجا مراد حد و حصر
 و انتها بیان نمی کنم ۴۹۸ تائید و تقویت سر آمد یعنی سردار بود از سران از همه مهتران
 نهادند سر بر خطش یعنی مطیع فرمان او گشتند ۴۹۹ در بعض نسخ این بیت هست
 سر انجام دیگر برادر شنو اگر نیک مردی و مردانه دو

و برین نسخه بیت ثانی اینست هبی خواست الخ دگر دیکر برادر شاهزاده
 ظالم تخت و تاج و مال و خزینه ۵۰۰ بلا ریخت از بهر مال ۵۰۱ ییشی بیاء
 مصدریه بمعنی زیاده نخورد بفتح خامی باید خواند ناخوب کرد یعنی بد کرد

۴۸۵ و فآتش فرو بست دست از امل اجل بکسلاندش طناب امل
 که بی حد و مر بود گنج و سپاه مقرر شد آن مملکت بر دو شاه
 گرفتند هر یک یکی راه پیش بحکم نظر در پیه افتاد خویش
 یکی ظلم تا مال کرد آورد یکی عدل تا نام نیکو برد
 درم داد و تیمار درویش کرد یکی حاطفت سیرت خویش کرد
 ۴۹۰ شب از بهر درویش شجانه ساخت بنا کرد و نام داد و لشکر نواخت
 چنان که خلاق به کام عیش خزان تی کرد و پر کرد جیش
 چو شیراز در عهد بو بکر سعد بر آمد همی بانگ شادی چو رعد

۴۸۵ اجل وقت مرگ بکسلاندش طناب امل یعنی او را همچو ریمان طول امل بود اجل او را
 قطع کرد و فآتش الخ مرگ دستش از کار بست در بعض نسخ این بیت چنین واقع شده
 چو بکست مرگش طناب امل زبانش فرو بست دست اجل
 ۴۸۶ مقرر ثابت داشته دو شاه دو پسر مر حساب ۴۸۷ به افتاد کنایه از بهبود است
 و بهبود بمعنی خیریت مراد برهنائی عقل خودها هر چه بهبود خود دانستند هر دو یک یک
 راه پیش گرفتند تفصیل آن راه در بیت آخر ظاهر و باهر است ۴۸۸ یکی عدل گرفت
 کرد بمعنی جمیعت ۴۸۹ یکی آن یک که عدل اختیار کرد عاطفت شفقت و مهربانی درم
 بعربی درهم زری رائج است معروف تیمار خدمت و محافظت کردن کسی را که بیمار
 بود و یا ببلیتی گرفتار شده باشد ۴۹۰ بنا کرد یعنی عبارت ساخت نواخت خوش
 کرد و نیکی کرد شجانه خانه گویند که شها درویشان در آن بسر برند و مسافر خانه
 ۴۹۱ جیش لشکر پر کرد یعنی هبه را بخشود همچنان که مردم از عیش بانگهای شادی
 می زدند ۴۹۲ این دو بیت قطعه بند است رعد آواز برق بفارسی آن را تندر گویند
 چو رعد بانگ شادی ایشان بلند بود چو شیراز الخ چنانکه بانگ شادی ز شهر شیراز
 بر می آید در زمان ابو بکر بن سعد بر آمد همی در بعض نسخ بگردون شادی

میزار عالی بیک خردله که سلطان شَبان است و عالی شکر
 چو پرخاش بینند و بیداد ازو شبان نیست گزگ است فریاد ازو ۴۷۵
 بدانجام رفت و بدانیش کرد که بازردستان جفا پیت کرد
 سُستی و سختی برین بگذرد بماند برو سالها نام بد
 نخواستی که نغزین کنند از پست نکو باش تا بد نکوید گسست

شنیدم که در مرز از باختر برادر دو بودند از یک پدر
 سپهدار و گردنکش و پیل تن نکو رو و دانا و شمشیر زن ۴۸۰
 پدر به دورا ستمگین مرد یافت طلبکار جولان و ناورد یافت
 برفت آن زمین را دو قسمت نهاد بر یک پسر زان نصیبی بداد
 مبادا که بر یکدگر سرکشند بیکار شمشیر کین برکشند
 پدر بعد از آن روزگاری شُرد بجان آفرین جان شیرین سپرد

۴۷۴ بیک خردله تاکید است مراد از آن غایت اجتناب شَبان چویان ۴۷۵ بینند فاعلش عالی است که مراد ازو خلق است و بیداد عطف بر لفظ پرخاش است ازو اشارت بسُلطان است ۴۷۶ که بالخ یعنی که بر رعیت ظلم را صنعت کرد ۴۷۷ برین اشارت بزیردستان است برو بر پادشاه ظالم ۴۷۹ مرزی سرحدی مراد کشور است باختر مغرب و بمعنی مسروق هم آمده است برادر دو یعنی دو شاهزاده از یک پدر که شاه بود ۴۸۰ سپهدار الخ یعنی هر دو شاهزاده چنین بودند پیل تن بزرگ جسم ۴۸۱ هر دورا هریکی را ازین دو پسرش یافت یعنی دید ناورد جنگ و جدال ۴۸۲ آن زمین را که کشور اوست دو قسمت نهاد دو قسم کرد زان از آن زمین ۴۸۳ سرکشیدن بافرمانی کردن و سر بسختی نمودن ۴۸۴ روزگاری شُرد یعنی چندی بزیست و عمر راند تا اجلش رسد سپرد تسلیم کرد

نه آن شوکت و پادشاهی بماند نه آن ظلم بر روستائی بماند
خطا بین که بر دست ظالم برفت همان ماند او با مظلوم برفت ۴۶۵
خُنک روز محشر تن دادشگر که در سایه عرش دارد مقنن
بقومی که نیکی پسندد خدای دید خسرو عادل نیک رای
چو خواهد که ویران کند عالمی زند ملک در پنجب، ظالمی
سکالند ازو نیکمردان حذر که خشم خدایست بیدادگر
بزرگی ازو دان و منت شناس که زایل شود نعمت ناپاس ۴۷۰
اگر شکر کردی برین ملک و مال مالی و ملکی رسی بی زوال
و شکر جور در پادشاهی کنسی پس از پادشاهی گدائی کنسی
حرام است بر پادشاه خوابه خوش چو باشد ضعیف از قوی بارکش

۴۶۴ شوکت خار یعنی جاه و مرتبه و پادشاهی در بعض نسخ حرف عطف نیست ۴۶۵ خطا
یعنی ظلم را برفت در مصراع اول یعنی واقع شد مظلوم جمع مظلوم بمعنی گناهها ۴۶۶ خنک
یعنی سعادت مند است روز محشر ظرف است محشر یعنی جای جمع آمدن و روز محشر یعنی
روز قیامت عرش تختگاه خدای تعالی مقرر قرارگاه جای ماندن و بودن ۴۶۷ خسرو پادشاه
عادل نیک رای که بعدش کشور را آبادان کند و برای نیک نگاه دارد از دشمن ۴۶۸ چو خواهد
ضمیر راجع بخداست در بنجه و قبضه تصرف ۴۶۹ سکالند از سکالیدن بمعنی فکر و اندیشه
کردن نیک مردان صالحان مراد نیکمردان ازو حذر سکالند یعنی حذر کنند ۴۷۰ بزرگی الح
یعنی پادشاهی را از حضرت خدای تعالی دان که او داده است و شکر کن زایل زوال شونده
۴۷۱ اگر شکر الح مراد اگر شکر کنی برین ملک و مال یعنی داد و انصاف و بذل و کرم نمائی چه
شکر ملک عدل است و شکر مال بخشودن اگر این شکر کنی مالی و ملکی یابی که آن بی زوال
است یعنی اجر آخرت ۴۷۳ حرام نایبست خوش بفتح خامی باید خواهد بارکش یعنی مظلوم

- ۴۵۵ پسندی که شهری بسوزد بنار
 اگرچه سرایت بود در کنار
 بجز سنگدل کی کند معده تنگ
 چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ
 توانگر خود آن لقمه چون می خورد
 چو بیند که درویش خون می خورد
 مگو تندرست است رنجور دار
 که می پیچد از غصه رنجور دار
 تنگ دل چو یاران بمنزل رسند
 نخبد که واماندگان از پسند
 ۴۶۰ دل پادشاهان شود بارکش
 چو بینند در شکل خیر خاکش
 اگر در سرائی سعادت کس است
 ز گفتار سعیدش حرفی بس است
 هینت بسند است اثر بشوی
 که گر کارگاری سمن ندروی
 خبر داری از خسروان عجم
 که کردند بر زردستان ستم

۴۵۵ پسندی قبول کنی و جائز می داری بود در کنار در سلامت باشد از سوختن
 ۴۵۶ معده شکم و روده بجز سنگدل الخ کسی که سنگدل باشد او معده اش را تنگ کند
 بسیار خوردن اما کسی که سنگدل نباشد اگر روزی دارد بسیار نخورد بر شکم بسته سنگ
 از گرسنگی ۴۵۷ چون می خورد یعنی نمی خورد خون و خون دل کنایه از غم و غصه
 و اندوه ۴۵۸ رنجور خداوند رنج یعنی مریض و بیمار رنجور دار محافظ رنجور رنجور وار مانند
 رنجور ۴۵۹ تنگ دل رقیق القلب ضد سنگ دل و امانده یعنی پس آئیده که واماندگان الخ
 پس بر واماندگی آنها سوزد ۴۶۰ بارکش آنکه بارهای گران بر دارد کنایه از غمخوار شدن است
 درکل فرو رفته بخارکش آنکه پیوسته خار بکشد یعنی هیزم فروش ۴۶۱ اگر الخ درین سخن
 تنبیه است که هر که اهل سعادت باشد مثل سلطان و امثال آن این پند را بشنود و بموجب
 آن عمل کند چنانکه گفته اند اگر در خانه کس است يك حرف بس است ۴۶۲ هینت
 تا برای خطاب است بسند کافی کاری خطاب است از کاشتن بمعنی زراعت کردن سمن کلی
 است سفید و خوشبوی که هم یاسمین خوانند ندروی مضارع منفیست از درویدن بیت
 اینچنین گفته حکیم غزنوی هرچه کاری ای برادر بدروی

ننگه کرد رنجیده در من فقیه
 ننگه کردن عالم اندر سفی
 که مرد ارچه بر ساحل است ای رفیق
 نیاماید و دوستانش غریق ۴۴۵
 من از بی نوائی نیسم روی زرد
 عشم بی نوائیان رخصم زرد کرد
 نخواهد که بیند خردمند ریش
 نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش
 یکی اول از تندرستان مسم
 چو ریشی به بینم بلرزد تنم
 منقص شود عیش آن تندرست
 چو بینم که درویش مسکین نخورد
 یکی را بزندان برے دوستان
 شبی دود خلق آتشی بر فروخت
 یکی شکر گفت اندر آن حال زود
 همانیده گفتش که ای بو الهوس
 بکام اندرم لقمه زهر است و درد ۴۵۰
 کجا ماندش عیش در بوستان
 شنیدم که بغداد نمی بسوخت
 که دکان مارا گزندے نبود
 ترا خود غم خویشتن بود و بس

۴۴۴ فقیه آن دوست مرد فقیه بود ننگه کردن الخ یعنی چنانکه عالم بجاهل نظر کند
 ۴۴۵ بر ساحل بر کنار دریا که او را از غرق غم نیست ارچه اگرچه غریق آنکه آب از سرش
 گذشته باشد ۴۴۶ بی نوائی فقر بی نوائیان فقیران رخ بمعنی رخساره و روی ۴۴۷ ریش
 یعنی جراحت اینجا عضو اندام ۴۴۸ یکی اول الخ در بعض نسخ مجهد الله ارچه ز ریش ایمن
 ۴۴۹ منقص مکرر و تیره عیش تازگی زندگانی و خوشی زندگانی و در فارسی بمعنی شادی
 سست ضعیف ۴۵۰ نخورد بفتح خامی باید خواند لقمه مقدار طعامی که بیکبار در دهن نهند
 ۴۵۱ یکی را الخ یعنی کسی دوستانش را حبس کنی در بعض نسخ یکی را بزندان درش دوستان
 ۴۵۲ شبی الخ درین تنبیه است که احراق نار از آه خلق باشد نمی بسوخت نصفش محترق
 شد ۴۵۳ که دکان الخ یعنی شکرش برین بود که دکان من نسوخت ۴۵۴ جهان دیده
 کبابه از مسافرو سیاحت کننده باشد بو الهوس ملازم و ملاحق هوس و پر هوس بو مخفف
 ابو در بعض نسخ یکی گفتش ای پای بند هوس و بس یعنی هین غم خود خوردی

چو درویش بی برک دیدم درخت
 نه در کوه سبزی نه در باغ شیخ
 در آن حال پیش آمد دوستی
 اگر چه بکننت قوی حال بود
 بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی
 بغرید بر من که عقلمت بجاست
 بیانی که سختی بغایت رسید
 نه باران همی آید از آسمان
 بدو گفتم آخر ترا باک نیست
 که از نیستی دیگری شد هلاک
 قوی بازوان سست و در مانده سخت
 ۴۳۵ ملخ بوستان خورد و مردم ملخ
 از آن مانده بر استخوان پوستی
 خداوند جاه و زر و مال بود
 چه در ماندگی پیشت آمد بکوی
 چو دانی و پرسی سواست خطاست
 ۴۴۰ مشقت بحد نهایت رسید
 نه بر می رود دود فریاد خوان
 کشد زهر جانی که تریاک نیست
 ترا هست بطارا ز طوفان چه باک

۴۳۴ چو درویش هچو فقیر برک برک درخت است که بعربی ورق گویند و بمعنی نوا و اسباب
 نیز باشد قوی بازوان یعنی آنان که بازوان ایشان قوی بود سست مقابل چست و در مانده از
 شدت گرسنگی ۴۳۵ سبزی یاء مصدریه است شیخ مخفف شاخ ملخ پرنده ایست که بعربی
 جراد خوانند و مردم ملخ دیگر خوردنی نبود ۴۳۶ پیش آمد ملاقات کرد من از آن الخ که
 بغایت لاغر شده بود ۴۳۷ حکمت بقدرت ۴۳۸ پاکیزه خوی نیک خصلت در ماندگی عاجزی
 ۴۳۹ بغرید آواز بلند کرد یعنی بخشم گفتم در بعض نسخ بتنید چو دانی حال را خطاست
 در بعض نسخ چراست ۴۴۰ غایت و نهایت پایان ۴۴۱ نه بر می رود مراد تاثیر نکند دود کنایه
 از آه ۴۴۲ کشد مضارع از کشتن زهر فاعل است تریاک پازهر مراد این است که تو مال و روزی
 داری ترا از قحط چه غم ۴۴۳ از نیستی از بمقدوری ترا هست یعنی غنا داری بط مرغابی طوفان
 باران سخت و آب سخت که از زمین بر آید و هبه چیزها را غرق کند و سیل غرق کنند مراد تو
 مثل بط هستی پس ترا از طوفان چه خوف یعنی تو که اهل مقدور هستی ترا از قحط چه باک

لب خشک مظلوم را گوی بخند
 که دندانِ ظالم بخواهند کند ۴۲۵
 بیابانک دُملِ خواجه بیدار گشت
 چه داند شبِ پاسبان چون گدشت
 خورد کاروانی غم بارِ خویش
 نسوزد دلش بر خریشت ریش
 گرفتم کز افتادگان نیستی
 چو افتاده بینی چرا ایستی
 برینت بگویم یکی سرگذشت
 که سستی بود زین سخن درگذشت
 چنان قحط شد سالی اندر دمشق
 که یاران فراموش کردند عشق ۴۳۰
 چنان آسمان بر زمین شد بخیل
 که لب تر نکردند زرع و نخیل
 بخوشید سر چشمه‌های قدیم
 مانند آب جز آب چشم یتیم
 نبودی بجز آه یسوه زنی
 اگر بر شدی دودی از روزنی

۴۲۵ کند از کندن بمعنی جدا کردن و چیدن ۴۲۶ بیانک الخ یعنی خواجه که
 همه شب در خواب و استراحت بود بیانک طبل بیدار شد شب پاسبان الخ پاسبان
 مسکین همه شب بیدار و باضطراب بود ۴۲۷ خورد الخ یعنی بازارگان در قید
 نگاه داشتن بار است و بردنش بیدار بر خر که بار می کشد پشت ریش وصف
 خراست ۴۲۸ گرفتم فرض کم چرا ایستی یعنی استاده مباش مراد چرا دروی رحمت
 نیآوری و در خلاص او نکوشی ۴۲۹ برینت تا برای خطاب است سرگذشت
 احوال رفته و گذشته سستی و جاهلی که سستی الخ یعنی می باید که این را بیاد داری
 و از قصه حصه گیری ۴۳۰ چنان مصروف است بمصراع ثانی قحط خشکی دمشق
 نام شهری است مشهور در زبان عوام معروف است بشام عشق یعنی محبت را که
 هر کس بتدبیر خود مشغول شدند ۴۳۱ شد بخیل یعنی باران نمی بارانید زرع
 آنچه بر زمین روید از دانه افشانده و در فارسی کشت گویند نخیل درخت
 خرما لب تر نکردند بیاران ۴۳۲ بخوشید خشک شد قدیم که آب ایشان
 بود مستدیم ۴۳۳ بر شدی یعنی بر آمدی نبودی الخ یعنی دود پختن طعام نبود

سِر پنجه، نا توان بر میبچ
 که کز دست یابد بر آئی بپنج
 بر کفتمت پای مردم زجای
 که عاجز شوی کز در آئی زبای
 حدورا بکوچک نباید شمرد
 که کوه کلان دیدم از سنگ خرد
 بینی که چون با هم آیند مور
 ز شیران جنگلی بر آرند شور
 نه موئی ز آبریشمی کمتر است
 چو پر شد ز زنجیر محکمتر است
 دل دوستان جمع بهتر که کشج
 خزینه تهی به که مردم برنج
 مینداز در پای کار کسی
 که افتد که در پایش افتی بسی
 تحمل کن ای ناتوان از قوی
 که روزی توانتر از وی شوی
 بهمت بر آر از ستیزنده شور
 که بازوی بهمت به از دست زور

۴۱۶ سِر پنجه پنجهء دست را گویند بر میبچ پنجه بر پیچیدن کنایه از آردن و درنجاندن دست یابد غالب شود بر آئی بر آمدن بمعنی بر پای خاستن ۴۱۷ میر الخ یعنی مردمان را از جای خود مران و بای ایشان ملغزان در آئی زبای این کنایه از لغزیدن است در اینجا مراد از قدر و منزلت خویش در افتادن ۴۱۸ بکوچک حرف با زائد است کلان بزرگ و بلند از سنگ خرد لا جرم چون ضعیفان مجتمع شوند قوت یابند ۴۱۹ باهم آیند جمع شوند شور آشوب و اضطراب ۴۲۰ کتر کم بمعنی اندک پر یعنی بسیار زنجیر بعربی سلسله گویند محکم استوار یعنی چون جمع شود از زنجیر سخت تر گردد ۴۲۱ جمع نقیض پریشان یعنی جمع شدن دل دوستان بهتر است از جمع شدن مال خزینه الخ یعنی پر کردن خزینه برنجیدن مردمان بد است اما عکس این یعنی تهی شدن خزینه بی رنجیدن مردمان نیک است ۴۲۲ مینداز در پای تحقیر مکن که افتد که احتمال است که در پایش افتی و محتاج او شوی ۴۲۳ تحمل بردباری از قوی بر ظالمش که روزی الخ زیرا عالم متغیر است ۴۲۴ ستیزنده خصومت و قهر و تظلم کننده در بعض نسخ ستیزنده باین معنی که بازوی الخ چنانکه گفته اند همة الرجال تعلق الجبال

چنان باش با من که با هر کسی	نگویم فضیلت زیم بر کسی
بر آشفت و گفت ای ملک گوش دار	شنید این سخن عابد و شیار
ندارم پریشانی خلق دوست	و جودت پریشانی خلق از دوست
۴۱۰ نپسندارمت دوستدار منی	تو با آنکه من دوستم دشمنی
چو دانم که دارد خدا دشمنیت	چرا دوست دارم بباطل منت
پرو دوستداران من دوست دار	مده بوسه بردست من دوست دار
نخواهد شرن دشمن دوست دوست	خدا دوست را گر بدرند پوست
که خلقی بخشند ازو تنگ دل	عجب دارم از خواب آن سنگدل
۴۱۵ که بر یک نمط می نماند جهان	مها زورمندی مکن بر کمان

۴۰۷ نگویم الخ نمی گویم که فضیلت مرا بنه یعنی از هبه فاضلتر دانسته مرا ترجیح کن و محبت بدار بلکه با هبه بدوستی پیش می آئی با من محبت پیش آی

۴۰۸ بر آشفت رنجید و غضب کرد گوش دار و بشنو سخن من ۴۰۹ وجود هستی و هست شدن در اینجا مراد ذات از دوست از وجود تست پریشانی بد حال شدن و بخود گشتن و پراکنده ساختن ۴۱۰ دشمنی یاه خطاب است ۴۱۱ در بعض نسخ بجای این بیت این بیت واقع است

گرفتد همی دوستی با منت مگر آنکه دارد خدا دشمنیت

یعنی اگر دوستی من با تو اتفاق شود این خلل در میان است که خدا ترا دشمن می دارد

۴۱۲ مده در بعض نسخ منه وار یعنی مانند و نظیر ۴۱۳ خدا دوست را خود را بمنزله غائب تنزیل کرد مراد اگر مردمان پوست من بدرند تا هم دشمن دوست را دوست نخواهد شد یعنی دوست دشمن خدا نخواهد شد ۴۱۴ خلقی حرف یا برای وحدت نوعیه است پس منافی کثرت نیست و لهذا فعل مسند بضمیر وی جمع آمد ۴۱۵ مها بالف نداست یعنی ای بزرگ کمان که بمعنی کوچک است نمط گونه و اسلوب که بر الخ زیرا دولت گاهی متغیر گردد

در آن مرزکین پیر بُشمار بود یکی مرزبان ستمکار بود
 که هر ناتوان را که در یافتی بسپرنجگی پنجه بر تافتی
 جهان سوز و بی رحمت و خیره‌کش ز تلخیش رونی جهانی ترش
 گروهی برفتند از آن ظلم و عار ۴۰۰ برونه نام بدش در دیار
 گروهی مانند مسکین و ریش پس چرخه نغزین گرفتند پیش
 بد ظلم جانی که گردد دراز نبینی لب مردم از خنده باز
 بیدار شیخ آمدی گاه‌گاه خدا دوست در روی نکردی نگاه
 ملک نوبتی گفتش ای نیک بخت بنفرت زمن در مکش روی سخت
 مرا با تو دانی سپر دوستیست ۴۰۵ ترادشمنی بامن از بهر چیست
 گرفتم که سالار کشور نیم بعزت ز درویش گمته نیم

۳۹۷ مرز بمعنی سرحد است و مرزبان در اصل آن میراست که سرحد را نگاه دارد اما مراد اینجا پادشاه است ۳۹۸ سپرنجگی زور آوری پنجه بر تافتی مراد آزردهی و رنجاندی
 ۳۹۹ خیره‌کش یعنی ظالم و بی سبب‌کش و ضعیف‌کش کنش بمعنی کشنده ز تلخیش الخ یعنی از ظلم او جهانی رنجیده بودند ۴۰۰ گروه جهاعت مردم عار تنک و عیب ۴۰۱ مسکین و ریش در بعضی نسخ دل پر ز ریش پس چرخه از چرخه دایره و حلقه مردم مراد است یعنی بغایانده
 او نغزین کردند نغزین دعای بد و لعنت ۴۰۲ نبینی الخ بلکه همه غمگین باشند ۴۰۳ آمدی بآ حکایت است فاعل آمدی ضمیر ستمکار است خدا دوست نام آن شیخ است چنانکه
 بیانش رفت نگاه نظر و التفات ۴۰۴ ملک یعنی آن ستمکار نوبتی یعنی یکبار روی در کشیدن
 کنایه از رد نمودن بنفرت روی را سخت در کشیدن مراد از سخت نفور بودن است یعنی از من
 متنفر مشو سخت قید است بدر مکش ۴۰۵ سر دوستی سر بمعنی زبده و خلاصه در اینجا
 ۴۰۶ گرفتم الخ یعنی فرض کنیم که پادشاه ولایت نیم عزت مرتبه و قدر کبر کم بمعنی اندک

بیل تا بدان برد پشت دست تنوری چنین گرم و نالی بست
بدانی که غله برداشتن که سستی بود شخم ناکاشتن
۳۹۰

خردمند مدی در اقصای شام گرفت از جهان گنج غاری مقام
بصبرش در آن گنج تاریک جای بگنج قناعت فرو رفت پاس
شنیدم که نامش خدا دوست بود ملک سیرتی آدمی پوست بود
بزرگان نهادند سر بر درش که در می نیامد بدرها سرش
تمت کند عارف پاک باز بدریوزه از خوشتن ترک آرز
۳۹۵
چو هر ساعتش نفس گوید بده بخواری بگرداندش ده بده

۳۸۹ بهل امر از هشتن یعنی بگذار و ترک کن بدانان برد پشت دست کنایه از حسرت و ندامت برد در بعض نسخ گزرد تنوری الخ یعنی در مدت حیات با قدرت طاعت عمل نکرد خبر مشهور است الدنيا مزرعة الآخرة ۳۹۰ که مخفف گاه است بمعنی وقت و زمان که غله برداشتن یعنی وقت حرمن و حاصل بردن سستی و نادانی کاشتن زراعت کردن چنانکه گفته اند من ضیع ایتام حرانته ندم وقت حصاده ۳۹۱ اقصا کناره و ناحیه مقام یعنی محل سکونت ۳۹۲ بصبرش الخ مراد بسبب شکیب او بگنج خرسندی و پسندکاری پایش فرو رفت ۳۹۳ نامش نام آن مرد ملک سیرتی فرشته خوبی آدمی پوست یعنی آدمی صورت ۳۹۵ تمنا آرزو پاکباز کسی را گویند که در بازی کردن دغلی نکند و شخصی که اسباب خود را تمام ببازد و زاهد و مجرد بدریوزه بگدائی کردن ترک آرز مفعول تمنا کند اینست این بیت بجواب سوال مقدر است و آن اینکه عارف دریوزه می کند و این از صبر بعید جواب اینکه او بدریوزه تمنا ترک آرمی کند نه پری شکم ۳۹۶ هر ساعتش ضمیر راجع بعارف است گوید بده تقاضای چیزی کند ده بده قریه بقریه

کرا جاودان ماندن امید ماند
 چو کس را بینی که جاوید ماند
 اگر سیم وزر ماند و کنج و مال
 پس از روز چندی شود پایمال
 وزان کس که خیری ماند روان
 دادم رسد رحمتش بر روان
 بزرگی کزو نام نیکو ماند
 توان گفت با اهل دل کو ماند
 الا تا درخت کرم پروری
 که امید داری کزو بر خوری
 کرم کن که فردا که دیوان نهند
 منازل بمقدار احسان دهند
 یکی را که سعی قدم بیشتر
 بدرگاه حق منزلت بیشتر
 یکی باز پس خاین و شرمسار
 طمع می کند مزد ناکرده کار

۳۸۵

۳۸۱ در بعض نسخ این دو بیت واقع شده

تو تدبیر خود کن که آن پر خرد
 که بعد از تو باشد غم خود خورد
 بدین پنج روزه اقامت مناز
 باندیشه تدبیر رفتن بساز

۳۸۲ ماند در بعض نسخ کرا سیم وزر بینی پس از روز چندی بمقدار زمانی
 ۳۸۳ روان جاری و جان مراد معنی اول در مصراع اول و معنی ثانی در مصراع
 ثانی ۳۸۴ توان ممکن بود که او ۳۸۵ الا تا درخت کرم پروری یعنی
 می باید درخت کرم را پروری کزو که از او بر معنی بار و حاصل ۳۸۶ فردا
 روز آینده مراد روز قیامت دیوان کتاب حساب منازل جمع منزلت مرتبه ها
 و جاها احسان نیکی کردن در بعض نسخ منازل باعمال نیکان دهند
 ۳۸۷ سعی قدم دویدن و جهد نمودن مراد عمل یکی را که الخ یکی همچنین است
 که سعی قدم او بیشتر است یعنی عمل او بهتر است در درگاه حق منزلت او بیشتر
 ۳۸۸ باز پس ضد بیشتر است خاین خیانت کننده و دزدیده نگاه کننده یعنی
 یکی همچنین است که سعی قدم او باز پس است یعنی بد است خیانت کننده
 و شرمسار است طمع می کند در بعض نسخ پرسد همی مزد ثواب کار یعنی عمل صالح

کنون دشمن بشکر دست یافت سر دست مردی و جهدم بتافت
 چه تدبیر سازم چه درمان کنم که از غم بغزود جان در تنم
 بگفت ای برادر غم خویش خور که از عمر بهتر شد و بیشتر
 ترا این قدر تا بمانی بس است چو رفتی جهان جانی دیگر کس است
 اگر هوشمند است اگر بی خرد غم او بخور گو غم او خورد
 مشقت نیرزد جهان داشتن گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
 کرا دانی از خسروان عجم ز عهد فریدون و ضحاک و جم
 که در تخت و ملکش نیامد زوال نماند بجز ملک ایزد تعال

۳۷۳ بدگهر وصف ترکیبی مخفف بدگهر است که بد اصل و بد ذات باشد
 دست یافت یعنی غالب شد بتافت یعنی گردانید و پیچید ۳۷۴ درمان دوا و دارو
 فرسودن بغایت کهنه و از هم ریخته و پامال گردیدن و افسرده شدن ۳۷۵ بگفت
 آن خردمند عالم خور بفتح خای باید خواند شد بمعنی رفت است درین تیه است
 که چون پیری رسد اکثر عمر رفته باشد پس تدبیر آخرت می باید کرد و در
 بعض نسخ بجای بیت مذکور این بیت واقع شده

بر آشفته دانا که این گریه چیست برین عقل و همت بیاید گریست

که این عقل قاصر است و همت دون از آن جهت که ندبیر خود نمی کنی
 ۳۷۶ این قدر ملک تا بمانی در جهان ۳۷۷ گو که او غم خوردن یعنی اندوهگین
 شدن ۳۷۸ مشقت رنج و سختی کشیدن نیرزد قیمت ندارد از ارزیدن بگذاشتن ترک
 کردن ۳۷۹ خسروان عجم پادشاهان فارس عهد زمان جم یعنی جهشید در بعض نسخ
 که کردند بر زیردستان شتم این بیت مرهون است ۳۸۰ که در تخت الخ بلکه تخت
 و ملک ایشان را زوال آمد ایزد نامی است از نامهای باری تعالی جل جلاله تعال تعالی

- ۳۶۵ تسبیح و سجاده و دلق نیست طریقت بجز خدمت خالق نیست
 باخلاق پاکیزه درویش باش تو بر تخت سلطانی بنویس باش
 زطامات و دعوی زبان بسته دار بصدق و ارادت میان بسته دار
 که اصلی ندارد دم بی قدم قدم باید اندر طریقت نه دم
 چنین خرقة زیر قفس داشتند بزرگان که نقد صفا داشتند
- ۳۷۰ پر نیکم مردی ز اهل عاوم شنیدم که بگریست سلطان روم
 جز این قلعه و شهر با من نماند که پایابم از دست دشمن نماند
 پس از من بود سرور انجمن بسی جهد کردم که فرزند من

۳۶۵ دلق لباسی است فقرا را و آن را خرقة نیز گویند ۳۶۶ باخلاق الخ از خصال نیک درویش همان درویش در اینجا مراد صاحب دل یعنی بخلق نیک از همه درویش آید تا اهل دل خواهی بود ۳۶۷ میان یعنی کهرگاه میان بسته دار در خدمت طامات سخنان پراکنده و بیهوده ۳۶۸ قدم پای در اینجا مراد عمل دم بمعنی نفس است در اینجا مراد سخن یعنی در طریقت عمل باید نه قول زیراچه قول بی عمل حقیقی ندارد یعنی حسب گفته اگر کار نکند آن گفتن لغو است ۳۶۹ نقد آمادگی صفا روشنی چنین خرقة یعنی خرقة صدق و ارادت و قدم صدق و خدمت پس اعتبار بصورت نیست بلکه بسیرت است ۳۷۰ در بعض نسخ اول این حکایت این است که

شنیدم که گردنکنی سرفراز بنزد خردمندی آمد فراز
 ۳۷۱ پایاب بمعنی تاب و طاقت و توانائی است در اینجا قلعه حصار جز الخ که همه ولایت را دشمن ستاند ۳۷۲ جهد کردم کوشیدم سرور انجمن پادشاه مجمع عسکر

نکه کرد شوریده از خواب و گفت
 در ایام سلطان روشن نفس
 مرا فتنه خوانی و گویى محفت
 بنمید وگر فتنه بیدار کس

در اخبار شاهان پیشینه هست
 بدورانش از کس نیاززد کس
 که چون تکه بر تخت زنگی نشست
 سبقت برد اگر خود همین بود و بس
 چنین گفت یکره بصاحب دلی
 که عمرم بسر شد به بی حاصلی
 چو می بگذرد ملک و جاه و سریر
 نبرد از جهان دولت الا فقیر
 بخوابم بکنج عبادت نشست
 که در ایام این پنج روزی که هست
 چو بشنید دانای روشن نفس
 بتندی بر آشفست کای تکه بس

۳۵۷ کرد فاعل ضمیر ماهر و است و گفت در جواب من محفت نهی از خفتن ۳۵۸ در ایام الخ
 این بیت از جانب خود مصنف است بمدح شاه مراد در وقت سلطان روشن نفس بجز از
 فتنه محبوبان فتنه نیند ۳۵۹ اخبار خبرها هست این قصه تکه نام یکی از اتابکان است
 که در شیراز پادشاهی کردند زنگی نام جد ابو بکر بن سعد ۳۶۰ نیاززد از آزرده است که
 لازم باشد بمعنی آزرده شدن در بعض نسخ بدوران او کس نیاززد کس برین نسخه از متعدی
 است بمعنی دیگری را آزرده شدن سبق برد پیشی کرد و در گذشت و پیش رفت بسوی غایت
 اگر خود همین بود و بس مراد اوصاف عدالت تکه بسیار بود از جمله آن یکی آنکه کسی را
 کسی نمی آزرده سعدی می گوید اگر همین قدر بود پس او از همه ها سبق برد و برای پادشاهان
 همین کافی است ۳۶۱ یکره یکره بصاحب دلی یکی از اهل تصوف شد بمعنی رفت است به بی
 حاصلی که عبادت بسیار نکردم ۳۶۲ بگذرد باقی نیست نبرد الخ در خبر است اکثر و المعارف
 من الفقراء فان لهم دولة القيمة ۳۶۳ کنج کوشه که دریام و ضایع نکم این پنج روزی مراد
 باقی روزهای زندگی که هست از عمر ۳۶۴ نفس دم درینجا مراد سخن روشن نفس راست
 گفتار دانای روشن نفس یعنی آن صاحب دل تندی خشم و غضب بس یعنی قطع کن

	اگر خوش بچسبد ملک بر سریر	نپندارم آسوده خسب فقیر
	وگر زنده دارد شب دیر باز	بچسبد مردم بآرام و ناز
۳۰۰	بجهد الله این سیرت و راه راست	اتا بک ابو بکر بن سعد راست
	کس از فتنه در پارس دیگر نشان	نبینند مگر قامت مهوشان
	همین پنج بیتم خوش آمد بگوش	که در مجلسی می سرودند دوش
	ما راحت از زندگی دوش بود	که آن ماه رویم در آغوش بود
	م اورا چو دیدم سر از خواب مست	بدو کفتم ای سرویش تو پست
۳۰۰	دی ز کس از خواب نوشین بشوی	چو کلین بنجد و چو بلبل بگویی
	چه می خسبی ای فتنه روزگار	بیا می لعل نوشین بیمار

۳۴۸ بچسبد مضارع از خسیدن بمعنی خفتن و خوابیدن بر سریر آسوده و فسارغ
 ۳۴۹ وگر زنده دارد اگر احیا کند مراد بیدار شدن است دیر باز بمعنی دراز است ناز بمعنی
 آسایش و استراحت در اینجا ۳۵۰ سیرت روش و عادت ۳۵۱ پارس و فارس ولایت
 مشهور نشان علامت نیند فاعلش ضمیر کس است مهوش یعنی خوبرو و خوبصورت مه
 مخفف ماه است یعنی قهر و وش بمعنی شبه و مانند قامت محبوبان را فتنه گویند مراد در
 پارس از فتنه نشانی نیند مگر یک قامت مهوشان که آن نشان فتنه است ۳۵۲ همین پنج الخ
 تقدیر کلام این است که پنج بیت بگویم خوش آمد مجلسی بیا وحدت دوش شب
 گذشته ۳۵۳ ما الخ یعنی دوش مرا راحتی که از زندگی است آن راحت حاصل بود
 بسبب آن که معشوق در آغوش بود ۳۵۴ سر از خواب مست یعنی از بسیاری خواب سرش
 گران بود که می خسبد بدو اشارت بماه روی است سرو با بلندی بیش قامت پست کوتاه
 نقیض بلند ۳۵۵ نرگس گلی است معروف در اینجا کنایه از چشم دلداری است بشوی امر از
 شستن تا بیدار شوی گلبن درخت گل را گویند بچند امر از خندیدن کنایه از شکفتن گل
 است و مراد خنده دلبر است ۳۵۶ فتنه روزگار محبوب را فتنه گفت می لعل شراب سرخ

چو بیند کسی زهر در کامِ خالق
 بفرمود بفرود خندش بسیم
 یکم بفتد نقدش بتاراج داد
 فتاوند دروی ملامت کنان
 شمیم که می گفت و بارانِ دمع
 که زشت است پیرایه بر شهریار
 ما شاید آنکشتری بی نگیین
 خنک آنکه آسایش مد وزن
 نکردند رغبت هنر پروران
 کیش بگذرد آب نوشین بحلق
 که رحم آمدش بر فقیر و یتیم
 بدرویش و مسکین و محتاج داد
 که دیگر بدستت نیاید چنان
 فرو می دودش بعارض چو شمع
 دل شهری از ناتوانی سکار
 نشاید دل خلق اندوهگین
 گزینند بر آسایش خویش
 شادانی خویش از غم دیگران

۲۲۹ کیس شین ضمیر غایب است راجع بکسی نوشین در بعض نسخ شیرین حلق
 ۲۴۰ کلو بفرمود فاعلش عهبر بن عبد العزیز است بفرود خندش فاعل فعل
 مردمان اوست و ضمیر راجع بنگین بسیم تا صرف کند محتاجان را ۲۴۱ نقدش
 ثمن نگیین را تاراج داد یغها کرد بصرف کردن ۲۴۲ فتاوند الخ طعنه کنندگان بروی
 طعنه زدند چنان جوهر گرانمایه ۲۴۳ که می گفت عهبر بن عبد العزیز دمع اشک
 عارض رخسار شمع موم و باران الخ جمله حالتی است و مقول قول بیت ثانی
 است ۲۴۴ پیرایه آرایش وزیر شهری باشنده شهر اسم منسوب است بیاء نسبت
 و می گویند یاء وحدت است دل شهری الخ یعنی در حالیکه دل باشنده شهر
 از جهت ناتوانی زخمی و آزرده باشد ۲۴۵ ما شاید الخ یعنی بی نگیین شدن
 آنکشتری من جایز است اندوهگین و ملول ۲۴۶ خنک بمعنی خوشا بعرابی
 طوبی گزینند اختیار کند ۲۴۷ رغبت خواهش هنر پروران آنان که تربیت
 هنر کنند و تحصیل آن از غم دیگران لفظ از بمعنی اجلته است مراد کسی که
 هنر پرور است شادی که او از غم دیگران شود در آن شادی رغبت نمی کند

پیش‌نهی خاطر دادخواه بر اندازد از مملکت پادشاه
 تو خفته خشک در حرم نیم روز غریب از برون گو بگرم بسوز
 ستاننده داد آن کس خداست که نتواند از پادشاه داد خواست

یکی از بزرگان اهل تمیز حکایت کند زابن عبد العزیز
 که بودش نیکینی در آنکشتری فرومانده در قیمتش جوهری
 شب گفتمی آن جرم گیتی فروز دری بود در روشنائی چو روز
 قضا را در آمد یکی خشک سال که شد بر سیاهی مردم یلال
 چو در مردم آرام وقوت ندید خود آسوده بودن مرّت ندید

۳۳۵

۳۳۱ پربشانی آشتکی اندازد مضارع است از انداختن یعنی داد خواه اگر پربشان شود پربشانی
 او پادشاه را از پادشاهی بیندازد یعنی در پادشاهی زوال آرد ۳۳۲ خشک سرد و چاهیده و بمعنی
 خوش هم گفته اند نیم روز در نصف نهار که نوم قیلوله است مراد تو خوش خفته باشی در حرم
 و در حق غریب جایز داری که در برون از گرمی بسوزد یعنی برو التفات نکنی و داد آنکس
 ندهی این از پادشاهی بعید ۳۳۳ ستاننده گیرنده که نتواند آنکس که قادر نباشد ۳۳۴ اهل تمیز
 صاحب دل زابن عبد العزیز از عمر بن عبد العزیز که میر عادل و کریم بود ۳۳۵ فرو مانده
 آن نیکین قیمتدار بود چنانکه متحیر و عاجز شده در قیمتش یعنی در بیان قیمت یا در قیمت دادن
 جوهری جوهر شناس در بعض نسخ مشتری ۳۳۶ گیتی دنیا و جهان گیتی فروز وصف
 ترکیبی است از افروختن جرم گیتی فروز کنایه است از آفتاب دری در اصل بتشدید را و یا لفظ
 عربیست تخفیف از بهر وزن است یعنی ستاره تابان چو روز وصف روشنائی است مراد اگر
 بینی بکوی که این در مثل روز روشن است ۳۳۷ قضا را بارادت خدا و بغیر قصد ناگاه خشک
 سال یعنی قحط هلال ماه نو که شد الخ یعنی یکسال خشکی گردید که از خوف هلاکت چهره
 مردم که مثل ماه تمام بود مانند هلال گردید یعنی خشک شد ۳۳۸ آرام و قوت ندید از قحط

که نالد ز ظالم که در دور تست	که هر جور کومی کند جور تست
نه سکت دامن کاروانی درید	که دیقان نادان که سکت پرورید
دلیر آمدی سعیدیا در سخن	چو تیغیت بدست است فحشی بکن
بگو آنچه دانی که حق گفته به	نه رشوت ستانی نه عشووه ده
طمع بند دفتر ز حکمت بشوی	طمع بگسل و هر چه خواهی بگویی
خبر یافت کردن کشتی در عراق	که می گفت مسکینی از زیر طاق
تو هم بر دری هستی امیدوار	پس امید بر در نشینان بر آر
نخواستی که باشد دلت درومند	دل دردمندان بر آور زبند

۲۲۲ دور بمعنی ایام و عهد و زمان که نالد الخ استفهام انکاری است یعنی کسی که از ظالم ناله کند در حقیقت از ناله نکند بلکه چون در دور تست از تو ناله کند گو که او جور تست از آن که تو او را ضبط نکردی اگر ضبط کرده بودی ظلم نکردی ۲۲۴ درید از دریدن بمعنی پاره کردن یعنی دامن مسافرا نمی درد که دهقان الخ از آن که سکت را ضبط نکند ۲۲۵ دلیر آمدی بخود خطاب کند یعنی شجاع گشتی تیغیت مراد از تیغ سخن است ۲۲۶ رشوت چیزی که برای کارسازی نا حق بکسی دهند آنرا بفارسی پاره گویند عشووه فریب نه عشووه ده یعنی مرائی نیستی ۲۲۷ دفتر الخ یعنی دفتر را از حکمت پاک کن مراد اینست که کسی که طمع مال کند می باید که پند و نصیحت و کلمه حکمت نگوید بگسل امر است از گسیختن بمعنی وداع کردن و دفع نمودن هر چه خواهی از کلمات حق ۲۲۸ خبر یافت بشنید کردن کس در اینجا مراد از پادشاه است مسکینی فقیری دادخواهی طاق مراد محراب که در عمارت دارند ۲۲۹ بردری یاء وحدت است و مراد از در باب حق تعالی است

مرا بارها در حَضَر دیده، زخیل و پَرَگاه پرسیده
 کنونت بِمهر آدم پیش باز نمی دانیم از بدانیس باز ۲۱۵
 تو انم من ای نامور شهریار که آسی برون آرم از صد هزار
 مرا کَله بانی بعقل ست و رای تو هم کَله، نویش داری پیمای
 چو دارا شنید این نصیحت زمرد نکویش کفّت و نکویش کرد
 همی رفت و می کفّت در خود خجل نباید نوشت این نصیحت بدل
 در آن تخت و ملک از خلل غم بود که تدبیر شاه از شُبّهان کم بود ۲۲۰
 تو کی بشنوی ناله داد خواه بکیوان برت کَله بر خوابگاه
 چنان خُشپ کاید فِغانَت بگوش اگر دادخواهی برآرد خردش

۲۱۴ حضر نزدیکی و درگاه ضد سفر است زخیل از جهاعت اسپان
 ۲۱۵ کنونت الخ یعنی اکنون پیش تو باز آدمم بمهر و محبت نه بر وجه قصد
 ضرر نمی دانیم یعنی نمی تو مرا دانی ۲۱۶ نامور نامدار برون آرم از صد هزار
فرق کنم از اسپان بسیار ۲۱۷ بعقلست و رای نه بعقلت و بی فکر
پیمای امر از پائیدن ۲۱۹ همی رفت الخ دارا همی رفت و همی کفّت بخود
حالی که شرمسار بود ۲۲۰ خلل کَشادگی و رخنه یعنی فساد کم بود
ناقص باشد ۲۲۱ کیوان نام ستاره زحل است که در فلک هفتم می
باشد و فلک هفتم را نیز گویند کَله بفتح اول یعنی سر کَله بر خوابگاه سر تو بر جای
خواب در بعض نسخ کَله خوابگاه و کَله بکسر اول سقف خانه گویند و هر چیز
که بمنزله سقف باشد و پرده که همچو خانه دوخته باشند مراد هرگاه پرده
خوابگاهت بکیوان خواهد رسید ناله دادخواه کی خواهی شنید زیرا که آن
رفیعتراست ناله آنجا نخواهد رسید ۲۲۲ خپ امر است از خسپیدن کاید
فغانَت بگوش که فغان بگوش تو آید دادخواهی بیاء و حدتست

- مکر دشمن است این که آمد بجنک
 کابن کیسانی بزه راست کرد
 بگفت ای خداوند ایران و تور
 من آمم که اسپان ش پرورم
 ملک را دل رفعت آمد بجای
 ترا یآوری کرد فرخ سروش
 نگهبان مرعی بخدمت و گفت
 نه تدبیر محمود و راهی نکوست
 چنان است در مهتری شرط زیست
- ۲۰۵ زورش بدوزم تیر خدنگ
 بیک دم وجودش عدم خواست کرد
 که چشم بد از روزگار تو دور
 بخدمت برین مرغزار اندرم
 بخندید و گفت ای نگهبانده رای
 ۲۱۰ و گرنه زه آورده بودم بگوش
 نصیحت ز منعم نشاید نفت
 که دشمن نداند شهنشه زدوست
 که هر کهری را بدانی که کیست

۲۰۵ بدوزم از دوختن خدنگ نام درختی است بسیار سخت که از چوب آن نیزه و تیر وزین اسپ سازند ۲۰۶ کابن کیانی یعنی کمان که منسوب پادشاهان کیان است راست کرد تا کلهبان بزند ۲۰۷ بگفت فاعلش ضمیر کله بان است تور توران دور دور باد ۲۰۸ من آمم الخ یعنی من کله بان اسپان شاهم برین مرغزار اندرم يك ادات ظرف زایدست مرغزار بمعنی سبزه زار ۲۰۹ ملک را الخ یعنی دل شاه از جای رفته بود باز آمد نکوهیده رای مذموم الفکر ۲۱۰ یآوری بآء مصدریته است یعنی یاری و مددکاری سروش نام جبرئیل است خصوصاً و هر فرشته که پیغام آور باشد عهوما و مطلق فرشته در اینجا زه آورده بودم بگوش تا تیر پرتاب کنم و ترا زخم مراد اگر فرخ سروش ترا یآوری نکرده از تیر من هلاک می شدی ۲۱۱ مرعی چراگاه و مرغزار نصیحت الخ یعنی شاه منعم من است بندرا از او پوشیدن نمی باید ۲۱۲ محمود ستوده که دشمن الخ که دشمن و دوست را فرق نکند ۲۱۳ مهتری بآء مصدریته است سرداری زیست زیستن کهری بآء وحدت است بدانی که کیست هر یکی را از اصغران تمام بدانی

سرس چشمه بر بستگی نوشت	شنیدم که جمشید فرخ سرشت
برقند چون چشم بر هم زدند	برین چشمه چون ما بسی دم زدند
و لیکن نبردند با خود بگور	گرفتند عالم بمردی وزور
نماد بجز نام نیگو وزشت	برقند و هر یک درود آنچه کشت
مرنجاش کورا همین غصه بس	چو بردشمنی باشدت دست رس
به از خون او گشته در گردنت	عدو زنده سرگشته پیرامنیت

ز لشکر جدا ماند روز شکار	شنیدم که دارای فرخ تبار
بدل گفت دارای فرخنده کیش	دوان آمدش کله بانی پیش

۲۹۷ جمشید نام یکی از سلاطین عجم که مشهور است فرخ سرشت مبارک طبع سرچشمه یعنی چشمه سرزاید است و می گویند که سر بمعنی کناره است ۲۹۸ دم زدن کنایه از سکوت و وزیدن و توقف کردن چون چشم بر هم زدند یعنی بطرفه العین چنانکه گفته اند چه باشد نازش و نالش باقبالی و اوباری اگر برهم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی مراد درین چشمه اکثران قرار گرفتند و رفتند و قتیکه مردند ۲۹۹ عالم جهان گور قبر ۳۰۰ کشت زراعت کرد ۳۰۱ دست رس کنایه از قدرت و توانگری چون باشدت دست رس یعنی چون غالب باشی مرنجاش مراد ناکشتن است کورا که او را غصه اندوه کلوگیر هین غصه بس که مغلوب گشت ۳۰۲ عدو الخ یعنی دشمنی که زنده باشد و حیران و سرگردان شود در هوالی تو بهتر از آن است که او مقتول تو شود و خون او در گردن تو باشد ۳۰۳ دارا نام پادشاهی مشهور است و او را داراب نیز گویند و او بجنک سکندر روی از دست سرهنگان خود کشته شد فرخ تبار مبارک اصل جدا ماند و تنها افتاد ۳۰۴ دوان یعنی دونده آمدش ضمیر مفعول راجع بداراست و فاعل فعل کله بانی کله بانی یاء وحدت است پیش پیش دارا فرخنده کیش مبارک مذهب

مُخَالِفِ خَرِشِ بُرْدِ و سُلْطَانِ خِرَاجِ چِه اِقْبَالِ مَانِدِ دَرِ اَن تَحْتِ و تَاجِ
 مَرُوتِ نَبَاشِدِ بَرِ اُقْتَادِه زورِ بَرِ دَرْمُغِ دُونِ دَانِه اَز بِيَشِ مَورِ ۲۹۰
 رَعِيَّتِ دِرْحَمِ اسْتِ اِگَرِ پَرُورِ بَکَامِ دَلِ دُوسْتَانِ بَرِ خُورِ
 بِيِ رَحْمِيِ اَز بِيخِ و بَارَشِ مَکْنِ کِه نَادَانِ کِنْدِ حَيْفِ بَرِ خُوِشْتَنِ
 کَسَانِ بَرِ خُورِنْدِ اَز جِوَانِيِ و بَحْتِ کِه بَا زِيرِ دُوسْتَانِ نَکَرُونْدِ سَمْتِ
 اِگَرِ زِيرِ دُوسْتِيِ دَر آيِدِ زِپَايِ حَذَرِ کُنِ زِنَالِيْدَنَشِ بَرِ خُدَايِ
 چُو شَايِدِ کَرْفَتَنِ بَنَرِيِ دِيَارِ پَيِکَارِ خُونِ اَز مَسَاهِيِ مِيَارِ ۲۹۵
 بَرُورِ کِه مَلْکِ سَرِ اسَرِ زَمِيْنِ نِيرَزِدِ کِه خُونِيِ چَکِدِ بَرِ زَمِيْسَنِ

۲۸۹ مخالف دشمن خرش ضمیر راجع بروستائی است و سلطان خراج برد بی حفظ ولایت ماند در بعض نسخ بینی دولت آن است که سلطان را قوت قاهره باشد تا که صیانت رعایا کند و مال ایشان محفوظ ماند تا سال بسال باج و خراج و عشر دهند ۲۹۰ مروت انسانیت و جوانمردی افتاده عاجز و بزبون دون کینه و بد دانه را بر افتاده زور کردن مروت نباشد بلکه کینگی است زیرا که او خود افتاده است و مرغ کینه از پیش مور دانه می برد افتاده هم مثل مور است برو زور کردن از دون همتی است پس دون است آن شاه که از ضعیف بزور بستاند بلکه شایسته آن است که رعیت را بپرورد ۲۹۱ اگر پروری ای پادشاه باغبان ملک بر میوه از آن درخت ۲۹۲ مکن نمی است از کندن حیف ظلم که نادان الخ مراد کسی که رعیت را از بیخ و بار بکند او نادان است بیخ و بار کندیدن رعیت ظلم بر پادشاه نمودن است پس نادان ظلم بر خویشان می کند و دانای نمی کند ۲۹۳ کسان بر خوردن آنان حاصل خوردن سخت سختی و ظلم ۲۹۴ زیردستی یاء وحدتست از پای درآمدن کنایه از عاجز شدن ۲۹۵ چو شاید گرفتن بنری دیار چون بهتر باشد بلطف و ملامت گرفتن ملک پیکار جنک و جدال مسام بیخهای موی میار نمی است از آوردن ۲۹۶ سراسر همه و تمام نیرزد مضارع از ارزیدن مراد سوگند مردی که مملکت تمامی زمین لایق قیمت یک قطره خون که بر زمین چکد نیست

۲۸۰ شیدم که فرماندهی دادگر
 یکی گفتش ای خسر و نیک روز
 بگفت این قدر ستر و آسایش است
 نه از بر آن می ستانم خراج
 اگر چون زمان حله بر تن کنم
 ما هم ز صد گونه آرز و هواست
 خزاین پر از بر لشکر بود
 سپاهی که خوش دل نباشد ز شاه
 چو دشمن خَر روستائی برد
 قبا داشتی هر دو روی آستر
 ز دیبای چینی قبائی بدوز
 وزین بگدزی زیب و آرایش است
 که زینت کنم بر خود و تخت و تاج
 بمردی بجا دفع دشمن کنم
 و لیکن خزینت نه تنها مراست
 نه از بر آسین و زیور بود
 ندارد حدود و ولایت نگاه
 ملک باج و دهیک چرامی خورد

۲۸۰ فرماندهی یعنی پادشاهی دادگر عادل آستر بطانه قبا داشتی الخ در قبا یک طرف اندرونی آستر و طرف ظاهر ابره می دهند و ابره از آستر اولی و قیمتی می شود و این پادشاه قبا می داشت که بر دو جانب آن آستر بود مراد از این کلام آنکه در لباس بی تکلف بود ۲۸۱ نیک روز خوش ایام یعنی ای سعادتمند پادشاه بدوز امر است از دوختن ۲۸۲ بگفت آن پادشاه این قدر یعنی جامه ای ستر و آسایش است یعنی مقصود از جامه ستر عورت است و راحت بدن از گرما و سرما وزین و ازین قاعده ۲۸۳ خراج مالی که از زمین دهند ۲۸۴ حله آزار و چادر بر تن کم یعنی پوشم دفع دور کردن کجا الخ که این را جامه مردانه می باید ۲۸۵ ز صد گونه یعنی بسیار آرز و هوا آرزو و خواهش می خواهم که صرف مال کم بدان خزینه در بعض نسخ خزانه ۲۸۶ خزاین جمع خزینه که بمعنی کنجینه است آسین بمعنی زیب و آرایش زیور زینت و آرایش ۲۸۸ روستای دهقان برد غارت کند باج مالی که پادشاه از رعیت بگیرد دهیک دهم حصه بعرابی عشر چرامی خورد آنچه شاه می خورد اجرت چوبانی است چون شاه چوبانی نکند اجرت را کی مستحق شود

نظر کن در احوال زندانیان	که مسکین بود بی گناه در میان
چو بازارگان در دیارت ببرد	بمالش حساست بود دست برد
کران پس که بروی بگریند زار	بهم باز گویند خویش و تبار
که مسکین در اقلیم غربت ببرد	متماعی کزو ماند ظالم ببرد
بیندیش از آن طفلک بی پدر	وز آه دل دردمندش حذر
بسا نام نیکوی پنجاه سال	که یک نام زشتش کند پایمال
پسندیده کاران جاوید نام	تطاؤل نکرند بر مال عام
بر آفاق اگر سر بسر پادشاست	چو مال از توانگر ستاند گداست
ببرد از تهی دستی آزاده مرد	ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

۲۷۱ احوال جمع حال ممکن آنکه دست دهد مراد آنکه بیگناه در زندان داشتن گناه است بنا بر آن در زندان نظر کردن باید ۲۷۲ بازارگان یعنی بازارگان غریب در دیارت در مملکت تو حساست فرومایگی دست برد دست بردن مراد تصرف کردن ۲۷۳ کران پس که پس از مردن و بمالش دست بردن بروی بر آن بازارگان زار نالان زارگرسن گریه کردن بسوز اینجا فاعل گریند و گویند خویش و تبار است بطریق تنازع فعلین خویش بمعنی اقوام و خویشاوند ۲۷۴ مسکین بیچاره غربت مسافری ظالم ستم کننده یعنی پادشاه اقلیم ۲۷۵ طفلک طفل خرد از آن طفلک مراد فرزند بازارگان حذر احوال حذر کن و ترسان ۲۷۶ بسا بمعنی بس و بسیار ۲۷۷ پسندیده کاران جاوید نام یعنی آنان که کار ایشان مقبول بود و نام ایشان جاوید ماند تطاول دست درازی عام مردم ۲۷۸ بر آفاق الخ یعنی بر همه جهان اگر پادشاه است توانگر غنی ستاند بگیرد گداست از آنکه گفته اند فقیر کلّ ذی حرص غنی کلّ من بقع ۲۷۹ ببرد الخ یعنی کسیکه آزاد مرد است او از مال مردم شکم پر نمی کند اگرچه بمبرد در بعض نسخ نمرد آن تهی دست آزاده مرد یعنی نام فقیر آزاده مرد زنده ماند مسکین در بعض نسخ مردم

چو لشکر برون تاخت خشم از کمین
نه انصاف ماند نه تقوی نه دین
ندیدم چنمین دیو زیر فلک
کز وی گریزند چندین ملک

نه بی حکیم شرع آب خوردن خطاست
وگر خون بریزی بفتوی رواست ۲۶۵
کرا شرع فتوی دهد بر هلاک
الا تا نداری ز کشتنش باک
وگر داری اندر تبارش کسان
بر ایشان بخشای و راحت رسان
گفت بود مرد ستمکاره را
چه تاوان زن و طفلی بیچاره را
تنت زورمند است و لشکر کران
و لیکن در اقلیم دشمن مان
که وی در حصاری گریزد بلند
رسد کشور بی گف را گزند ۲۷۰

۲۶۲ کین معنی پنهان شدن بقصد دشمن و شکار باشد نه انصاف الخ
یعنی چون خشم غالب و عقل مغلوب شود این چیز نماند ۲۶۴ فلک بمعنی آسمان
است ندیدم الخ یعنی در جهان شیطانی ندیدم همچو خشم که ازو ملایک
می گریزند چندین ملک مراد انصاف و تقوی و دین است ۲۶۵ شرع راه دین
و طریق الاسلام فتوی حکم قاضی معنی آنکه امور خفیف مثلا آب خوردن
نه همین در شرع منع است و بس در شرع امر صعب مثلا خونریزی جایز
است اشکر آن را هم حسب فتوی بریزی درست است و بی فتوی خطاست
نه بی حکم در بعض نسخ ابی حکم و در بعض به بی حکم و در بعض
نه بر حکم ۲۶۶ کرا الخ یعنی هر کجا حکم شرع بر هلاک او باشد الا
کلهاء خطاب است یعنی ای ۲۶۷ اندر تبارش یعنی در قوم آن کشته
راحت رسان یعنی ایشان را ضرر مرسان ۲۶۸ گنه الخ یعنی گناه مرد ظالم
راست تاوان بمعنی گناه ۲۶۹ دشمن از پادشاهان اسلام که خصم تو باشد
۲۷۰ وی دشمن بلند صفت حصار است حصار قلعه و بارو کشور اهل کشور

طبع بود از بخت نیک اخترم که بال نهای افکند بر سرم
 خرد گفت دولت بخشد نهای که اقبال خواهی درین سایه آی
 ۲۵۵ خدایا برحمت نظر کرده که این سایه بر خلق گسترده
 دعاگوی این دولتتم بسنده دار خدایا تو این سایه پاینده دار
 صواب است پیش از گشش بند کرد که نتوان سپر گشته پیوند کرد
 خداوند فرمان ورای و شکوه ز غوغای مردم نگرود ستوه
 ۲۶۰ سپر پر عنبرور از تمل توی حرامش بود تاج شاهنشاهی
 نگویم چو جنگ آوری پای دار چو خشم آوری عقل بر جای دار
 تمل کند هر کرا عقل هست نه عقلی که خشمش کند زیر دست

۲۵۴ طبع امید و حرص نیک اختر ستاره نیک مراد طالع که بال الخ مراد بر سر من بال ههای سایه بر افکند ههای نام مرغی است مشهور که سایه آن بر هر که افتد بدولت برسد ۲۵۵ خرد گفت یعنی عقل بمن پند داد اقبال رو آوردن در فارسی معنی عزت و دولت ۲۵۶ خدایا الخ این سایه بر خلق گسترده تو ای خدا نظر رحمت تو نمودن است بر آفریدگان ۲۵۷ دعاگو خواهند از خدا وارادات تشبیه است ۲۵۸ صواب ضد خطا گشش معنی کشتن بند کرد یعنی بند کردن مراد جس است پیوند متصل و اتصال مراد اگر کسی بجرمی متهم شود او را بمجرد تهمت کشتن نباید بلکه او را اولاً قید داشته جرم او تحقیق کرده باید کشت زیراچه بعد از کشتن بلا تحقیق اکثر بی جرمی او ظاهر برگردد پس او را زنده کردن نمی تواند ۲۵۹ غوغا بانگ و شور و فریاد ستوه ملول و عاجز شده و باز مانده و بتک آمده ۲۶۰ غرور معنی تکبر ۲۶۱ پای دار ثابت شو نگویم الخ یعنی این کار سهل است ۲۶۲ نه عقلی الخ یعنی آن عقل نیست که خشم او را مغلوب کند

کسی را نظر سوی شاهِ رواست
 که داند بدین شاهدی عذر خواست
 بعقل از نه آهستگی کردی
 ۲۴۵ بگفتار خصمش بیازردی
 بستندی سبک دست بردن تیغ
 بدندان برد پشت دست دریغ
 ز صاحب غرض تا سخن نشنوی
 که شر کار بندی پشیمان شوی
 نکونام راجاه و تشریف و مال
 بیغزود و بدگوی را گوشمال
 بتدبیر دستور دانشورش
 بنیکی بشد نام در کشورش
 بعبد و کرم سالها ملک راند
 ۲۵۰ برفت و نکونامی از وی ماند
 چنین پادشاهان که دین پرورند
 بیازوی دین گوی دولت برند
 از آنان نبینم درین عهد کس
 و گریست بو بکر سعد است و بس
 بهشتی درختی تو ای پادشاه
 که افکنده سایه یک ساله راه

۲۴۴ شاهدی یاء مصدریته است ۲۴۵ ار تخفف اکر ۲۴۶ تندی بمعنی خشم و غضب
 سبک مقابل گران در اینجا بمعنی چست و چابک و شتاب تیغ شمشیر پشت دست دریغ بدندان
 بردن کنایه از ندامت و پشیمانی و تأسف باشد ۲۴۷ صاحب غرض مراد بدگو کار بندی
 عمل نمائی یعنی از بدگوی هرگز سخن مشو و بر سخن او عمل مکن اگر عمل کنی پشیمان
 گردی و می گویند که صاحب غرض مراد از کسی که برو اتهام کند یعنی از صاحب غرض تا
 وقتی که جواب نشنوی و برگفته بدگوی عمل کنی پس پشیمان گردی ۲۴۸ تشریف بزرگ
 کردن و خلعت مراد از نیک نام وزیر نو یعنی پادشاه وزیر نورا خلعت و مال و جاه افزود
 و وزیر کهن را گوشمالی ۲۴۹ دستور وزیر نیکی یاء مصدریته است بشد برفت نام در کشورش نام
 آن پادشاه در مملکت ۲۵۰ ملک راند پادشاهی کرد ۲۵۱ پرورند پروردن بمعنی پرستیدن یازوی
 دین بقوت اسلام دولت نقیض نکبت ۲۵۲ از آنان الخ یعنی فی زماننا از چنان پادشاهان
 کسی نیست و بس پادشاه دیگر نیست ۲۵۳ تو ای پادشاه خطاب بابا بکر سعد است

<p>۲۳۵</p> <p>بلوریمس از خوبی اندام بود</p> <p>که مویم چو پنبه ست و دوکم بدن</p> <p>تنب در بر از نازکی تنگ بود</p> <p>چو دیواری از خشت سیمین پهای</p> <p>یُفتاد یک یک چو سوره کهن</p> <p>۲۴۰</p> <p>که عمر تلف کرده یاد آورم</p> <p>پایان رسد ناکه این روز نیز</p> <p>ملک گفت ازین به محال است گفت</p> <p>کزین خوبتر لفظ و معنی نخواه</p>	<p>زیدار ایسمان نذارم شکیب</p> <p>را هچنین چهره شکل فام بود</p> <p>درین غایتم رشت باید کفن</p> <p>را هچنین جعد شبرنگ بود</p> <p>دورسته درم در دهن داشت جای</p> <p>کنوم نکه کن بوقت سخن</p> <p>درینان بحسرت چرا ننگرم</p> <p>رفت از من آن روزهای عزیز</p> <p>چو دانشور این در معنی بسفت</p> <p>در ارکان دولت نکه کرد شاه</p>
---	---

۲۳۴ شکیب صبر و آرام و تحمل که سرمایه الخ یعنی نظر من در اینان تعجب نیست که اینان سرمایه داران حسن وزینت جمال اند زیب زینت و آرایش ۲۳۵ مرا الخ یعنی چهرهء من هچو روی ایشان کلرنک بود و اندام من هچو بلور سپید و براق بود

۲۳۶ باید تیدن باید کفن جامهء که مرده را بدان پوشند دوک آلتی که بدان

ریمان ریسند ۲۳۷ جعد بشک موی وزلف شبرنگ کنایه از سیاهیست نازکی لطافت

۲۳۸ رسته یعنی صف در بعض نسخ رسته یعنی ریمان درم در یعنی گوهر مراد از دندان است و میم برای تکلم است خشت آجور خام و پخته را گویند پهای یعنی محکم ۲۳۹ کنوم الخ یعنی بوقت سخن دهن و امی شود و از آن دندان معاینه گردد

پس اکنون بمن نظر کن سوره دیوار شهر و قلعه ۲۴۰ ننگرم نظر نکم تلف هلاک

۲۴۱ روزهای عزیز یعنی اوقات جوانی ۲۴۲ در گوهر سفتن سوراخ کردن

محال است گفت گفتن ۲۴۳ ارکان دولت مراد متصدران و امرا کزین که از این

۲۲۵ چو حرفم بر آمد درست از قلم
 ملک در سخن گفتنش خیره ماند
 مرا از همه حرفگیران چه غم
 سر دست فرماندهی بر فشاند
 که مجرم بزرق و زبان آوری
 ز خصمت مانا که نشنیده ام
 کزین زمره، خلق در بارگاه
 سخنمید مرد سخن گوی و گفت
 درین نکته، هست اگر بشنوی
 یعنی که درویش بی دستگاه
 ۲۳۰ حق است این سخن حق نشاید نفست
 که حکمت روان باد دولت قوی
 بحسرت کند در توانگر نگاه
 ۲۳۱ باهو و لعب زندگانی برفت
 ۲۳۲ جوانی برفت

۲۲۵ چو حرفم الخ یعنی چون خط من صحیح و خوب باشد حرفگیر کنایه است از عیب
 جوی و خطا گیرنده چه غم غم نیست ۲۲۶ در سخن گفتنش در جواب گفتن وزیر نو
 خیره تعجب و شکفت و فرومانده سر دست افشاندن کنایه از غضبناک شدن و ترک دادن
 و رد کردن چنانکه کسی سخن بگوید و چون مخاطبش قبول نکند پشت دست بجانب او کند
 و دست بدان جانب جنباند که محسوس را رد کند و راه نمی دهد ۲۲۷ مجرم گناهکار جرم
 گناه زرق مکر و ریا زبان آوری فصاحت و بلاغت بری پاک ۲۲۸ هانا بمعنی مانا و گویا
 و پنداری و گمان بری ز خصمت الخ یعنی جرم ترا همان از خصم تو نشنیده ام نه استفهام
 انکاری است ۲۲۹ زمره گروه مردم کزین الخ یعنی بسیار هست در بارگاه من اما ازین
 گروه خلق نمی باشدت الخ اینان اشارت بدو غلام معهود دست ۲۳۰ حق نشاید نهفت
 حق را پوشیدن نمی باید ۲۳۱ درین یعنی در نظر کردن من نکتهء یک چیز پوشیده
 حکمت بتاء خطابست که حکمت روان باد در بعض نسخ که عبرت فزون باد ۲۳۲ دستگاه
 بمعنی قدرت و دسترس و مال و علم و دانشمندی است بی دستگاه یعنی فقیر بی قدرت
 حسرت دریغ و اندوه و پشیمانی ۲۳۳ جوانی برفت است لهو و لعب بازی

ترا ستمگین روی پنداشتند بگرما به در زشت بُنگاشتند
 چرا نقش بندت در ایوان شاه درم روی کز دست وزشت و تباہ
 شنید این سخن بخت برگشته دیو بزاری بر آورد بانگ و عنبر و
 که ای نیکبخت آن نه شکل منست و لیکن قلم در کیف دشمنست
 بر انداختم بیخ شان از بهشت کنونم بکسین می نگارند زشت ۲۲۰
 مرا پنهین نام نیک است لیکن ز علت نکوید بداندیش نیک
 وزیری که جاه من آبش بر بخت بفرسنگ باید ز مکرش سر بخت
 و لیکن نیندیشم از خشم شاه دلاور بود در سخن بی گناه
 اگر محتسب گیرد آن را غم است که سنگ ترازوی بارش کم است

۲۱۶ سهمگین روی وصف ترکیبی است و سهمشین یعنی ترسناک و مهیب
بگرما به در یعنی در حمام ۲۱۷ چرا نقش بندت چرا نقش تو بند کردند درم
 افسرده و غمگین و بمعنی سیاه و تیره هم باشد کتر بمعنی کج که نقیض راست است
تباہ نابود گردیده در اینجا بکمال نرسیده ۲۱۸ برگشته بمعنی زیر و زبر شده
 دیو شیطان غریب و شور و فریاد و غوغا ۲۱۹ آن نه شکل من است یعنی آن
 شکل بد که می نویسند شکل من نیست در کف دشمن یعنی در دست فرزند
 آدم ۲۲۰ بر انداختم بیرون آوردم بیخ شان عرق و اصل ایشان یعنی آدم عم را
 کنونم اکنون مرا کین عداوت و دشمنی ۲۲۱ لیک مختصر لیکن است علت بمعنی
 سبب ۲۲۲ وزیری یاء وحدت است جاه بمعنی منزلت و مرتبه آب مراد آب روی
 و عزت آب ریختن کنایه از بی عزت و خفیف ساختن است بفرسنگ الخ ازو
 احتراز می باید ۲۲۳ نیندیشم یعنی غم نخورم و ترسم بی گناه یعنی کسی که
 بی گناه باشد ۲۲۴ آن را غم است آنکس را غم باشد از گرفتن محتسب سنگ ترازوی
 چیزی را گویند که از آن وزن شی مقصوده کنند بارش یعنی وزن کردن او کم ناقص

- چنین گفت با من وزیر کهن
تو نیز آنچه دانی بگویی و بکن ۲۰۵
- بخندید و انگشت بر لب گرفت
کز هر چه گوید نباشد شکفت
- حسودی که بسند بجای نمودم
نجا بر زبان آورد جز بدم
- من آن ساعت انگاشتم دشمنش
که خسرو فروز نیشاند از منش
- چو سلطان فضیلت نهد بر ویم
نداند که دشمن بود در پیم
- مرا تا قیامت نگیرد بدوست ۲۱۰
چو بیند که در عز من ذل اوست
- برینست بگویم حدیثی درست
اگر گوش با بنده داری نخست
- ندام نجا دیده ام در کتاب
که ابلیس را دید شخصی بخواب
- ببالا صنوبر بیدار حور
چو نورشیدش از چهره می تافت نور
- فرارفت و گفت ای عجب این تویی
فرشته نباشد بدین نیکویی
- تو کین روی داری بحسن قمر
چرا در جهانی بزشتی سمر ۲۱۵

۲۰۵ و بکن هر چه توانی ۲۰۶ انگشت بر لب گرفت از روی تعجب کزو الخ یعنی وزیر کهن هر چه در حق من گوید عجب نباشد ۲۰۷ حسودی الخ مراد دشمنی که در جای خود مرا بیند او بغیر از بد من چیزی دیگر نجا آرد یعنی همیشه بد خواهد گفت تا اینکه زوال عهده من شود ۲۰۸ انگاشتم پنداشتم دشمنش ضمیر راجع بوزیر کهن است ۲۰۹ فضیلت افزونی و بلندیء درجه نداند استفهام انکاری است ۲۱۰ عز و ذل ضد یکدیگرند ۲۱۲ ندام الخ در بعض نسخ بجای این بیت این بیت واقع است
مرا بلیس را دید شخصی بخواب بقامت صنوبر بروی آفتاب

۲۱۳ ببالا صنوبر یعنی بلند قامت صنوبر درخت نازبورا گویند ۲۱۴ فرا لفظ فرا اینجا بمعنی بیشترست مجازا این یعنی ابلیس نیکویی خوبی ۲۱۵ کین مخفف که این بود و آنرا بالف هم نویسند کاین بحسن در بعض نسخ چو حسن جهانی یاه خطابست زشتی یاه مصدرته است سمر بعربی حدیث و افسانه بشب در اینجا مراد شب

دوکس را که باشد هم جان و هوش	حکایت کمان اند لهما خموش
چو دیده بیدار کردی دلیر	نکستی چو مستقی از دجله سیر
ملک را کمان بدی راست شد	ز سودا بدو خشمگین خواست شد ۱۹۵
هم از حسن تدبیر و رانی تمام	باهستگی گفتش ای نیک نام
ترا من خردمند پنداشتم	بر اسرار ملک امین داشتم
کمان بردمت زیرک و هوشمند	نداشتت خیره و ناپسند
چنین مرتفع پایه جانی تو نیست	گناه از من آمد خطائی تو نیست
چو من بدگم پرورم لا جرم	خیانت روا دارم در حرم ۲۰۰
بر آورد سر مرد بسیار دان	چنین گفت با خسرو کاردان
مرا چون بود دامن از جرم پاک	نیاید زجفت بداندیش پاک
بخاطر دم هرگز این ظن ز رفت	ندانم که گفت آنچه بر من رفت
شهنشاه گفت آنچه گفتم برت	بگویند خصمان بروی اندرت

۱۹۲ باشد هم جان و هوش یعنی اتحاد در ولی باشد حکایت الخ یعنی با یک دیگر حکایت کنند اما لب خهوش ۱۹۴ نکستی الخ چنانکه مبتلا بمرض استسقا از دجله یعنی از آب رودخانه سیراب نشود او نیز از دیدار سیر نمی شد ۱۹۵ راست شد محقق گشت سودا دیوانگی و خلل دماغ ۱۹۶ باهستگی گفتش بنرمی گفت بوزیر مذکور ۱۹۷ ملکیت تا برای خطابست ۱۹۸ زیرک دانا و حکیم و فهم خیره مراد در اینجا شوخ دیده و بی شرم ۱۹۹ مرتفع بلند و عالی پایه مرتبه ۲۰۰ گمراستگف کوهر بمعنی اصل و نژاد در حرم درون خانه ۲۰۱ خسرو هر پادشاه صاحب شوکت را گویند ۲۰۲ باک غم و ترش ۲۰۳ بخاطر دم یعنی در خاطر این ظن که بجرم تو خیانت کنم ۲۰۴ برت لفظ بر بمعنی عندست و حرف تا برای خطابست بروی اندرت یعنی اندر رویت

و لیکن سکون دست در پیش داشت	غضب دست در خون درویش داشت
ستم از پی داد سردی بود	که پرورده گشتن نه مردی بود
۱۸۵ چو تیر تو دارد بتیرش مزین	میازار پرورده، خویشتن
چو خواهی بپیدا خون خوردنش	بنعمت نبایست پروردنش
در ایوان شاهی قرینت نشد	ازو تا همنسرها یقینت نشد
بمقتار دشمن گزندش نخواه	کنون تا یقینت نکرد گناه
که قول حکیمان نیوشیده داشت	ملک در دل این راز پوشیده داشت
۱۹۰ چو گفتی نماید بزنجیر باز	دل است ای خردمند زندان راز
خلل دید در راه هشیار مرد	نظر کرد پوشیده در کار مرد
پری چهره در زیر آب خنده کرد	که ناگه نظر زی یکی بنده کرد

۱۸۳ دست مفعول داشت است سکون قرار و آرام در اینجا مراد از تحمل است
 دست در پیش داشت یعنی منع کرد ۱۸۴ پرورده گشتن مرتبی را قتل کردن مردی
 نیست داد عدل سردی برودت و ناخوشی ۱۸۵ میازار نهی است از آزدن
 دارد آن پرورده ۱۸۶ خون خوردنش هلاک کردن او را ۱۸۷ ازو الخ یعنی تا
 هنرهای او را تمام معلوم نکردی در بارگاه شاهی قرین خود نکردی ۱۸۸ کنون الخ
 اکنون تا یقین تو نباشد گناهش گزندش نخواه ضرر مرسان او را ۱۸۹ پوشیده
 داشت مستور داشت و بکس نکفت نیوشیده داشت نیوشیدن یعنی شنیدن و گوش
 کردن مراد بمنحن حکیمان عمل کرد که ایشان گفته اند دل است الخ ۱۹۰ چو
 گفتی الخ چون راز را گفتی بزنجیر و زور توانی آورد ۱۹۱ نظر کرد الخ پادشاه
 در تجسس احوال آن وزیر نو بود خلل رخنه و شکاف هشیار خردمند و عاقل
 ۱۹۲ زی یعنی سوی و طرف و جانب کرد آن وزیر در زیر لب کنایه از آهسته و پوشیده

شتیدم که با بند کانش سر است
 نشاید چنین خیره روی تباه
 مگر نعمت ش فراموش کنم
 بپندار نتوان سخن گفت زود
 زفرمانم کسی گوش داشت
 من این گفتم اکنون ملک راست رای
 بناخوبتر صورتی شرح داد
 بداندیش بر خرده چون دست یافت
 بخرده توان آتش افروختن
 ملک را چنان گرم کرد این سخن
 خیانت پسند است و شهوت پرست
 که بدنامی آرد بیاوان شاه
 که بینم تباہی و خامش کنم
 نگفتم سخن تا یقینم نبود
 کز اینمان یکی را در آغوش داشت
 چو من آزمودم تو هر آزمای
 که بد مرد را روز نیکو مباد
 درون بزرگان با آتش بتافت
 پس آنکه درخت گشس سوختن
 که دودش بر آمد زدل بر دهن

۱۷۳ سر درینجا بمعنی میل و خواهش شهوت خواهش نفس ۱۷۴ خیره روی
 بی شرم و شوخ دیده تباہ باطل ۱۷۵ تباہی بیاء مصدریته است ۱۷۶ پندار الخ
 یعنی بکسان و قیاس زود سخن گفتن نباید نگفتم الخ یعنی هرآینه که گفتم صحیح
 است ۱۷۷ زفرمانبرام از متبعان و ملازمان من گوش داشتن بمعنی متوجه شدن
 است و کنایه از دیدن و نگاه داشتن کزینان که ازین بندگان دو ۱۷۸ آزمای
 امر از آزمودن ۱۷۹ که الخ دعاء علیه است ۱۸۰ خرده ریزه هر چیز را گویند
 و خس و خاشاک و امثال آن را و شراره آتش را هم می گویند دست یافتن
 کنایه از ظفر یافتن و مستولی گردیدن براد مطلع شدن درینجا با آتش بتافت
 سوزانید ۱۸۱ گشس انبوه و بسیار در بعض نسخ کهن ۱۸۲ دود کنایه از آه است
 در بعض نسخ این بیت چنین واقع شده
 ملک را چنین گرم کرد این خبر
 که جوشش بر آمد چو مرجل بسر

۱۶۵ چو دیدند کاوصافِ خلُقش نکوست بطبعش هواخواه گشتند و دوست
 درو هم ار کرد میلِ بشر نه میلی چو کوتاه بینان بشر
 از آسایش آنکه خبر داشتی که در روی ایشان نظر داشتی
 چو خواهی که قدرت بماند بلند دل ای خواجه در ساده رویان میند
 وگر خود نباشد غرض در میان حذر کن که دارو بآیت زیان
 ۱۷۰ وزیر اندرین شمه، راه برد بخت این حکایت پر شاه برد
 که این را ندانم که خوانند و کیست نخواهد بسامان درین ملک زیست
 سفر کردگان لا ابالی زیند که پرورده، ملک و دولت نیند

۱۶۵ دیدند آن دو غلام کاوصاف که اوصاف خلق بمعنی طبع و سرشت هواخواه دوست و مایل و محبت ۱۶۶ میل بشر خواهش انسانی مراد عشق و محبت یعنی وزیر نو نیز بمقتضای بشریت مایل این دو غلام شد کوتاه بین و کوتاه نظر شخصی را گویند که از عواقب امور نیندیشد و غافل باشد شمر بدی در اینجا تجنیس است چنانکه درین بیت

گرچه فرزند آدمند بشر میل بعضی بخیر و بعضی بشر

۱۶۷ از آسایش الخ یعنی آن وزیر نو از راحت آن وقت خبردار شدی که این دو غلام را دیدی ۱۶۸ دل الخ یعنی تعلق محبوبان مکن ۱۶۹ غرض مقصود وخواست یعنی اگرچه غرض نفسانی نباشد ۱۷۰ شمه بمعنی کم و اندک مراد وزیر کهن ازین حال آگاه شد بخت بسبب خباثت خود یا بزشتی بر بکسر راست از بهر اضافت یعنی بنزد شاه این خبر گفت ۱۷۱ این را الخ یعنی این وزیر نوعی دانم مردم این را چه گویند و این کدام است سامان بمعنی آرام و سکون و قرار باشد و بمعنی عصمت و عفت هم هست ۱۷۲ لا ابالی باک نمی دارم صیغه متکلم مضارع منفی از باب مفاعله است در فارسی بمعنی شوخی و بی باک مستعمل است یعنی آنان که سفر کرده باشند بی باک زندگانی کنند

۱۵۵ در آورد ملکی بیزیر مسلم کزو بر وجودی نیامد الم
 زبان به حرفگیران بست که حرفی بدش بر نیامد زدست
 حسودی که یک جو خیانت نید زکارش چو کندم بتباه طیبید
 زروشن دلش ملک پرتو گرفت وزیر کهن را عنیم نو گرفت
 نید آن خردمند را رخن که در وی تواند زدن طعنه
 ۱۶۰ امین و بداندیش طشت است و مور نشاید درو رخنه کردن بزور
 ملک را دو خورشید طلعت غلام بخدمت گمرسته بودی مدام
 دو پاکیزه پاکیزه چو حور و پری چو خورشید و مه از سب دیگر بری
 دو صورت که کفتی یکی نیست پیش نموده در آینه هتای خویش
 سخنهاى دانای شیرین سخن گرفت اندر آن هر دو شمشاد بن

۱۵۵ و جودی یعنی شخصی الم زنجبدرگی ۱۵۶ حرف گیر کنایه از عیب جوی و خطا گیرنده و طعنه
 زن که حرفی الخ یعنی اندکی بدی از دستش نیامد مراد عیب جویان بنسبت او چیزی گفتن
 نمی توانستند زیرا که کاری بد نمی کرد ۱۵۷ يك جو کنایه است از اندك نید ازو ۱۵۸ زروشن
 دلش از دل روشش ۱۵۹ طعنه زدن یعنی نيزه زدن کنایه از بد گفتن ۱۶۰ امین الخ یعنی
 کسی که امین باشد همچو طشت است و حسود همچو مور و مورغی تواند که در طشت رخنه کند
 ۱۶۱ خورشید طلعت آفتاب دیدار مراد خوبصورت گمرسته معنی مستعد و مهتا و آماده خدمت
 شده بخدمت در بعض نسخ بسر بر ۱۶۲ پاکیزه پاک و نیکو پیکر معنی صورت است چو مثل
 از سه دیگر بری یعنی از سیوم دیگر مماثل بری بودند مراد سیوم نبود در بعض نسخ مصراع
 ثانی چنین واقع شده چو خورشید و مه زهره و مشتری ۱۶۳ همتا شريك و نظیر و مانند
 ۱۶۴ شیرین سخن مراد از آن وزیر نو است گرفت اندر سخن کسی در کسی گرفتن مراد
 سخن یکی دیگری را مطبوع شدن و اثر کردن شمشاد درختی است معروف خوش قد خوبان را
 بآن تشبیه دهند بن معنی بنیاد و پایان و بیخ در اینجا شمشاد بن یعنی آن دو غلام

چو قاضی بِنفِکرتِ نویسد بجل
 نگردد ز دستار بندان نجل
 نظر کن چو سُو فار داری بَشست
 نه آنکه که پرتاب کردی ز دست
 چو یوسف کسی در صلاح و تمیز
 بسی سال باید که گردد عزیز
 بیام تا بر نیاید بسی
 نشاید رسیدن بغور کسی
 زهر نوع اخلاق او کشف کرد
 خردمند و پاکیزه دین بود مرد
 نکو سیرتش دید و روشن قیاس
 سخن سنج و مقدار مردم شناس
 برای از بزرگان پیش دید و بیش
 نشانمش زبَر دستِ دستور خویش
 چنان حکمت و معرفت کار بست
 که از امر و نیش درونی نخست

۱۴۷ سجّل حکم نامه یعنی نوشته که قاضی در آن حکم انفصال معه و وجوهات آن و غیره
 نویسد دستار بندان کنایه از اشراف و اعیان و علما و فضلا و اهل دل ۱۴۸ سو فار دهان
 تیر و آن جائی باشد از تیر که زه کهان را در آن بند کنند شست بمعنی زه گیر و آن انگشترمانندی
 است که از استخوان سازند و در انگشت اهام کنند و در وقت کهانداری زه کهان را بدان گیرند
 پرتاب بمعنی انداختن یعنی نظر را آنکه مکن که تیر را از دست پرتاب کنی درین تشبیه است
 که پادشاهان را نمی باید که در امر کشتن تهور کنند که پس از کردن پشیمانی سود ندارد
 ۱۴۹ چو بمعنی مثل است یوسف عم تمیز مخفف تمیز بمعنی عقل و دانش بسی الخ مراد
 این که در اندک زمان بصلاح و تمیز عزیز شدن نمی تواند بلکه مدت باید بسی سال در بعض
 نسخ یک سال و در بعض بجل سال ۱۵۰ بایام الخ یعنی تا زمان بسیار مرور نکند درون
 مردم معلوم نشود لا جرم بزودی نیکی نباشد ۱۵۱ زهر الخ پادشاه از هر جنس خوبیهای او را
 کشود یعنی معلوم کرد ۱۵۲ روشن قیاس صاحب فراست سخن سنج و صف ترکیبی است از
 سنجیدن ۱۵۳ هیش ضمیر راجع همد است و بیش عطفست بر هیش نشانمش نصب کرد
 او را زبَر الخ بالای وزیر خود چون آنکس وزیر مقدم و دستور اعظم شد ۱۵۴ بست فاعلش
 مرد است درونی بیاء وحدتست نخست ماضی منفی است از خستن یعنی مجروح کردن

ندیم کسی سرگران از شراب
 سخن گفت و دامان گوهر فشاند
 پسند آمدش حسن گفتار مرد
 زرش داد و گوهر بشکر قدوم
 بگفت آنچه پرسیدش از سرگذشت
 ملک با دل خویش در گفت و گو
 و لیکن بتدریج تا انجمن
 بعقلش بساید نخست آزمود
 بود بر دل از دست غم بارها
 مگر هم خرابات دیدم خراب
 باطقی که شاه آستین بر فشاند
 بسزده خودش خواند و اِکرام کرد ۱۴۰
 پرسیدش از گوهر و زاد بوم
 بقربت زدیکر کان در گذشت
 که صدر وزارت سپارم بدو
 بستنی نخبند بر رای من
 بقدر همنر پایکامش فرود ۱۴۵
 که نا آزموده کند کارها

۱۲۸ سرگران مراد از مستی درینجا یعنی در مملکت تو خمر نمی خوردند خرابات شراب
 خانه و میخانه و قمار خانه و امثال آن را گویند یعنی هر جا معهود است جز میخانه
 ۱۲۹ سخن الخ مراد این که سخن گفتن او دامان گوهر افشاندن بود یعنی سخنهای او
 مثل گوهرها بود آستین بر فشاند کنایه از تعجب کردن است درینجا ۱۴۰ پسند پسندیده
 آمدش ضمیر راجع بشاهست خودش ضمیر راجع بمردست خواند فاعلش شاهست
 ۱۴۱ قدوم پیش آمدن و از سفر باز آمدن گوهر در مصراع ثانی بمعنی اصل و نژاد است
 ۱۴۲ بگفت آنچه جواب داد از آنچه سرگذشت احوال رفته و گذشته بقربت الخ یعنی
 چون مرد سخن داده بود چنان التفات کردش که از دیگران مرتبه بهتر شد ۱۴۳ درگفت
 و گو یعنی مشوره کرد صدر وزارت سپارم بدو یعنی او را وزیر کردام ۱۴۴ تدریج
 بدرجه رسانیدن چیزی را بجائی انجمن مجلس و بزم درینجا مراد اهل مجلس و مجمع یعنی
 مردمان بستنی الخ یعنی مرا بستنی فکر من طعن نکند ۱۴۵ نخست آولا و در ابتدا فرود لفظ
 باید بدین مصراع مصروفست و درین تشبیهست که پادشاه را باید که هنر کسی را داند
 و بمقدار هنرش مرتبه او افزایش ۱۴۶ بارها بمعنی خروار و آنچه بر پشت توان برداشت

دو صد رُقعہ بالای ہم دوختہ
 بشہری در آمد ز دریا گنگار
 کہ طبعِ بکو نامی اندیش داشت
 بشتند خدمت گزارانِ شاه
 چو بر آستانِ ملک سر نهاد
 در آمد بایوانِ شاهنشہی
 شہنشہ گفت از بجا آمدی
 چہ دیدی درین کشور از خوب و زشت
 بگفت ای خداوند روی زمین
 ز فتم درین مملکت منزلی
 ملک را ہمین ملک و پیرایہ بس
 ز احراق او در میان سوخت
 بزرگی در آن ناحیت شہریار
 سپر عجز در پای درویش داشت
 سر و تن بجامش از کردِ راه
 ستایش کنان دست بر بر نهاد
 کہ بخت جوان باد و دولت رہی
 چہ بودت کہ نزدیک ما آمدی
 بگو ای بکو نام و نیکو سیرشت
 خدایت معین باد و دولت قرین
 کز آسیب آزرده دیدم دلی
 کہ راضی نباشد باز از کس

۱۲۷ دو صد الخ یعنی پارہای بسیار یک بر دیگر دوختہ بود احراق حرارت و گرمی
 ۱۲۹ نکو نامی اندیش وصف ترکیبی است سر عجز الخ یعنی درویش را تعظیم
 بلیغ می کرد ۱۳۰ خدمت گزار و خدمتکار یعنی خدمت کننده سر و تن الخ یعنی
 سر و تنش را بچہام از غبار رہ و چرک دریا پاک کردند ۱۳۱ چو بر الخ یعنی پس
 از شستن بدرگاہ پادشاہ آوردند و بر آستانہ او سر نهاد ستایش کنان جہلہء حالیہ
 است بر بر برسینہ ۱۳۲ کہ یعنی و در آن محل گفت کہ رہی بیا اصلتہ بمعنی بندہ
 و چاکر ۱۳۴ از خوب و زشت مراد شاہ برسیدن عدل و ظلم است ۱۳۵ معین
 یاری دہندہ ۱۳۶ منزلی مراد جائی آسیب گزند و فتنہ یعنی هیچ کس از فتنہ و ظلم
 در مملکت تو آزرده نیست ۱۳۷ پیرایہ آرایش و زیور آزار اسم مصدر بمعنی آزرده

چو باری بگفتند و نشنید پند
دوم گوشش مالش برندان و بند
وگر پند و بندش نیاید بکار
درخت خبیث است بیخش برآر ۱۲۰
چو خشم آید بر گناه کسی
تأمل کنش در عقوبت بسی
که سهل است لعل بدخشان شکست
شکسته نشاید دگر باره بست

ز دریای عمان بر آمد کسی
سفر کرده دریا و هامون بسی
عرب دیده و ترک و تاجیک و روم
زهر جنس در نفیس پاکش علوم
جهان گشته و دانش اندوخته
سفر کرده و صحبت آموخته ۱۲۵
بیمکل قوی چون تناور درخت
و لیکن فرو مانده بی برگ سخت

۱۱۹ چو باری الخ یعنی چون گناهکارا بکار بند گفتند و او قبول نکرد آن پند را
دوم گوش مالش در بعض نسخ بده گوشمالش لفظ مال بر نسخه اولی امرست از
مالیدن و گوش مفعول مقدمست و لفظ گوشمال لفظ واحدت بر نسخه ثانیه و شین
هم تقدیر ضمیر غایب است ۱۲۰ درخت خبیث است همچو درخت بد است برآر
بر آوردن بمعنی بر کردن در اینجا ۱۲۱ چو خشم الخ چون خشم آید ترا بر کسی بسبب
گناه در عقوبتش فکر بسیار کن یعنی زود عقوبت مفرمای ۱۲۲ بدخشان ولایتی
است ما بین هندوستان و خراسان معدن لعل و طلا در آنجا هست و بعضی گویند
کان لعل آنجا نیست و چون از معدن بدانجا آورند و فروشند بدان سبب
منسوب بدخشان شده است شکسته الخ یعنی مکسور را میسر نیست باز درست کردن
۱۲۴ عرب دیار عرب تاجیک غیر عرب و ترک را گویند زهر جنس الخ یعنی از هر
نوع مردم که ذکر اینها کردم علمای آنها در ذات پاک او بود اشارتست که هم
تخلیه از رذایل حاصل کرده بود هم تخلیه بفضایل ۱۲۵ جهان گشته جهان دیده
۱۲۶ هیکل بمعنی صورت و تنه تناور جسم برك بعربی ورق سخت بمعنی فراوان و بسیار

- نمرد آن که ماند از پس وی بجای
 پل و مسجد و خان و مهمان سرای
- هر آن کو ماند از پیشش یادگار
 درخت و جودش نیامورد بار
- و گر رفت و آثار خیرش ماند
 نشاید پس از مرگش احمد خواند
- چو خواهی که نامت بود جاودان
 مکن نام نیکب بزرگان زبمان
- همین نقش بر خوان پس از عهد خویش
 که بر خواندی از عهد شامان پیش
- یکی نام نیکو بسپرد از جهان
 یکی رسم بد ماند از جاودان
- بسمع رضا مشنو ایدای کس
 و گر گفته آید بغورش برس
- گنهگار را عذر نیان بن
 چو زهار خواهد تو زهار ده
- گر آید گنهکاری اندر پناه
 نه شرط است کشتن باول گناه

۱۱۰. نمرد ماضی منفیست از مردن آن که آنکس که بجای بجایش فاعل ماند
 پل الخ است پل بعربی قطره خوانند خان کاروان سرا مهمان سرای جائی
 که پیوسته بقرا و مساکین طعام دهند مانند مزارات و خانقاه و امثال آن
 ۱۱۱ بار بمعنی میوه است درینجا ۱۱۲ رفت یعنی مرد نماند در جهان الحمد مراد
 سوره فاتحه ۱۱۳ نهان پوشیده مقابل آشکار بود جاودان در بعض نسخ رود
 در جهان ۱۱۴ پس از عهد خویش بعد از مرگ خود در بعض نسخ بعد از این
 بیت این بیت واقع شده

همین کام و ناز و طرب داشتند
 باخر برفتند و بگذاشتند

۱۱۶ بسمع الخ مراد اینست که کس که در حق کمی سخن بد گوید بگوش قبول مشنو
 بغورش باتهای او برس امرست از رسیدن ایدای در بعض نسخ آزار ۱۱۷ گنهگار الخ
 یعنی اگر گناهکاری بنسیان عذر آرد و گوید این خصوص بسبب فراموشی و خطا
 واقع شد عذرش قبول کن زهار بمعنی امان و مهلت یعنی چو از تو امان خواهد
 مانس بده ۱۱۸ اندر پناه بمعنای تو باول گناه که اول گناه معفو می باید

نویسنده را کز ستون عمل	بیفتد نبرد طناب امل
بفرمانبران بر ش دادگر	پدروار خشم آورد بر پسر
کشم می زند تا شود دردناک	کهی می کند آبش از دیده پاک
چو نری کنی خصم گردد دلیر	وگر سنده باشی شوند از تو سیر
درستی و نری بهم در بر است	چو رگزن که جراح و مرهم نه است
جو انرد و خوش خوی و بخشنده باش	چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش
نیامد کس اندر جهان کو بماند	مگر آن کزو نام نیکو بماند

۱۰۳ نویسنده کاتب و عامل نبرد از بریدن طناب رسن خیمه امل امید

۱۰۴ بفرمانبران بر یعنی بر فرمانبران فرمانبر خدمتکار و تابع و چاکر وار بمعنی مانند یعنی شاه دادگر چون غضب کند بر خدمتکاران چنان کند که پدر بر پسرش کند ۱۰۵ گشم مخفف است از گاهش و گاه بمعنی وقت و زمان می زند از بهر تادیب ۱۰۶ گردد دلیر بهادر شود لا جرم خواهد که زبونت کند سنده سندان آهنگران باشد بمعنی سخت و درشت در اینجا وگر سنده باشی در بعض نسخ وگر خشم گیری ۱۰۷ رگزن جراح مرهم نه وصف ترکیبی است مراد بهتر است که درستی هم کنی و نری هم مثل رگزن که او جراحی می کند جهت اندمال آن مرهم هم می نهد ۱۰۸ جو انرد کنایه از کریم و سخنی و بخشنده و صاحب همت است باشد مضارع از پاشیدن یعنی پریشان کردن و بر افشاندن پاش امر ازو چنانکه حق تعالی فرمود احسن کما حسن الله الیک

۱۰۹ نیامد کس اندر جهان کو بماند بلکه

هر که آمد بجهان اهل فنا خواهد بود آنکه پاینده و باقیست خدا خواهد بود

مگر الخ آنکس در جهان بماند که ازو نام نیکو بماند زیرا مقصود از بقا ذکر خیر است

	چو مشرف در دست از امانت نداشت	بباید برو ناظرے بر نگاشت
	ور او نیز در ساخت با خاطرش	ز مشرف عمل بر کن و ناظرش
۹۵	خدا ترس باید امانت گذار	امین کز تو ترسد امینش مدار
	امین باید از داور اندیشناک	نه از رفیع دیوان و زجر و هلاک
	بیفشان و بشمار و فارغ نشین	که از صد یکی را بینی امین
	دو هم جنس دیرینه را هم قلم	نباید فرستاد یکجا بهم
	چه دانی که هم دست گردند و یار	یکی دزد باشد یکی پرده دار
۱۰۰	چو دزدان زهم باک دارند و بیم	رود در میان کاروانی سلیم
	یکی را که معزول کردی زجاہ	چو چندی بر آید بخشش گناه
	بر آوردن کام امیدوار	به از قید بندی شکستن هزار

۹۳ مشرف دیده و روشننده و نگاه دارنده و بمعنی مدبر و دبیر در اینجا امین ناظر بیننده و حافظ بیاید الخ تا مانع شود خیانت کردنش در بعض نسخ چو مشرف طریق دیانت گذاشت ۹۴ و را او اگر ناظر در ساخت موافقت کرد خاطرش ضمیر راجع بمشرفست ز مشرف الخ یعنی هر دو را عزل کن ۹۵ خدا ترس وصف ترکیبی است امانت گذار یعنی امین کز تو ترسد نه از خدای تعالی ۹۶ داور یعنی خدای تعالی اندیشناک یعنی ترسان نه از الخ اندیشه او نمی باید از ارتفاع دیوان و عزل و عذاب و مرک ۹۷ بیفشان الخ لازم ست که توهیمان خود را بیفسانی و همدرا طلب کنی و حساب از همه بگیری و دانا نشینی ۹۸ هم جنس يك گونه قلم یعنی حساب و کتاب ۹۹ هم دست گردند یعنی موافق شوند پرده دار دربان یعنی نگاهبان ۱۰۰ سلیم ناگزند ۱۰۱ چندی یعنی زمانی برآید بگذرد بخشش گناه گناهش عفوکن ۱۰۲ بر آوردن کام بدو اضافه است یعنی حاصل کردن مراد کسی که امیدوار باشد هست از شکستن قید هزار محبوس

- چو بذل تو کردم جوانی خویش
 ۸۵ هنگام پیری مرا نم ز پیش
 غریبی که بر فتنه باشد سرش
 میازار و بیرون کن از کشورش
 تو گر خشم بروی نگیری رواست
 که خود خوی بد دشمنش در قفاست
 و گر پارسی باشدش زاد بوم
 بصنعانش مفرست و سقلاب دروم
 هم آنجا امانش مه تا بچاشت
 نشاید بلا بر سر کس گذاشت
 که گویند بر کشته باد آن زمین
 ۹۰ کزو مردم آیند بیرون چنین
 عمل کردهی مرد منعم شناس
 که مغان ندارد ز سلطان هراس
 چو مغان فرو برد گردن بدوش
 ازو بر نیاید دگر جز خروش

۸۵ بذل کردن دادن و بخشودن بذل تو کردم یعنی در خدمت تو صرف کردم هنگام زمان و وقت ۸۶ غریبی الخ یعنی غریبی که بکشور تو آید اما آن کس اهل فتنه باشد او را از کشور بدر کن و دیگر هیچ گونه رنج بدو مرسان ۸۷ روا جایز و جاری قفا دنبال یعنی که خوی بد او خود دشمن اوست و از پس او رود ۸۸ بصنعانش بسکون نون می باید خواند از بهر وزن و صنعان نام شهری است از زمین عرب سقلاب نام ولایتی در بلاد شمال مفرست نهی است از فرستادن یعنی اما اگر کسی که اهل فتنه باشد غریب نبود و ساکن پارس باشد او را بدیار دیگر مران ۸۹ نشاید الخ نباید که در آنجا هم او را امان بدهی و او بلائست او را بر سر کس گذاشتن مناسب نیست ۹۰ بر کشته بمعنی زیر و زبر یعنی زیرا که مردمان آن دیار بر کشور تو دعا کنند و گویند خراب باد آن زمین که ازو چنین مردمان بیرون آیند ۹۱ عمل کردهی کار و عهده اشک فرمائی مرد منعم شناس مرد غنی را بجوی و بیاب ندارد ز سلطان هراس از شاه نترسد ۹۲ فرو برد گردن بدوش یعنی فرو تنی کرد و فرمان برداری و اطاعت نمود خروش بمعنی حمله کردن و ضرر رسانیدن در اینجا

غریب آشنا باش و سیاح دوست
 که سیاح جَلاب نام نکوست
 نکو دار ضیف و مسافر عزیز
 وز آسیب شان بر حذر باش نیز
 زبیشکانه پرمیز کردن نکوست
 که دشمن توان بود در روی دوست
 قدیمان خود را بسفرای قدر
 که هرگز نیاید ز پرورده غدر
 چو خدمت گذاریت گردد کهن
 حق سالیانش فراموش مکن
 کز او را هر دم دست خدمت به بست
 ترا پختنین بر کرم دست هست

شیدم که شاپور دم در کشید
 چو شد حالش از بی توانی تباه
 چو خسرو بر سمش قلم در کشید
 نوشت این حکایت بر دیکن شاه
 که ای شاه آفاق گستر بعدل
 اگر من نمانم تو مانی بفضل

۷۶ غریب آشنا وصف ترکیبی است سیاح بسیار راه رونده جلاب بسیار کشنده
 و فاش کننده ۷۷ ضیف مهمان وز آسیب الخ از فتنه مهمان و مسافر بر حذر
 باش که گاهی از ایشان ضرر می آید ۷۸ روی در بعض نسخ زنی بمعنی شعار
 ۷۹ قدیمان الخ آنان که یاران قدیمند قدر و مرتبه ایشان را زیاده کن غدر
 بیوفائی ۸۰ چو خدمت الخ چون کسی که خدمتکار تو بود پیر شود پس روزیش
 بر قرار دار ۸۱ هرم پیری ترا الخ او عذر دارد اما ترا عذر نیست ۸۲ شاپور نام
 یکی از متعلقان و ملازمان خسرو پرویز که واسطه بود در میان شیرین و خسرو
 دم در کشیدن کنایه است از آه کردن بر سمش یعنی بوظیفه او قلم در
 کشیدن کنایه از محو کردن ۸۳ این حکایت این سخن که اکنون می گوید
 ۸۴ که ای شاه الخ یعنی ای پادشاه تو بعدالت آفاق را راست و مساوی کننده
 هستی اصغر من نمانم یعنی بمیرم یا که بی چیز شوم در فضل تو کم نخواهد شد

- ۷۰ چو مردانگی آید از رهزنان
 شه‌نشسته که بازارگان را بخت
 چه مردان لشکر چه خیل زنان
 در خیر بر شهر و لشکر به بست
 کی آنجا دگر هوشمندان روند
 نگو داری بازارگان و رسول
 نگو بایت نام و نیکو قبول
 بزرگان مسافر بجان پرورند
 که نام نکونی بعالم برند
 تبه کرد آن مملکت عنقریب
 کزو خاطر آزرده گردد غریب

۷۰. رهزن و راهزن دزد و قطاع الطریق خیل جماعت و طایفه چه مردان الخ یعنی مقصود از مردان لشکر این بود که رهزنان را دفع کنند تا ایشان مردانگی نکنند چون مردان لشکر چنان نکردند پس چه تفاوت میان ایشان و جماعت زنان نتیجه ازین کلام اینست که شاهرا لازم آنست که بازارگانان و ستاحان را رعایت و حمایت کند ۷۱. شه‌نشسته مخفف از شاهنشاهست و این لفظ مخفف شاهان شاه است یعنی سرآمد پادشاهان در اینجا بمعنی پادشاه بخت ماضی است از خستن بمعنی مجروح کردن در اینجا یعنی دل آردن شهر مراد اهل شهر یعنی رعایاست در خیر الخ زیرا تجار نباید لا جرم برکت و خیر در کشور نباشد پس باب خیر بسته باشد ۷۲ کی استفهام انکاریست یعنی دگر هوشمندان آنجا نروند آنجا بد آن کشور دگر مخفف دیگر بمعنی بازآوازه شهرت رسم عادت و آئین ۷۳ نگو الخ یعنی اگر نیک نام و نیکی پذیرفتن ترا باید پس نیکو بدار سوداگر و قاصد را مصراع اول بتقدیر شرط شرطیه است و مصراع ثانی جزا ۷۴ مسافر مراد از مسافر جنس سفر کننده است از آن جهت صیغه جمع آورد ۷۵ تبه گردد باطل و خراب شود عنقریب بزودی گردد لفظ گردد در مصراع اول از گشتن است بمعنی صیرورت و در مصراع ثانی از گشتن است بمعنی رجوع کردن در بعض نسخ اینجا این ایات هست

وفا در که جوید چو پیمان کسیخت
 چه نیکی طبع دارد آن بی صفا
 نه کوتاه دستی و بیچارگی
 چو یاد آیدت نام شاهان پیش
 وقار از که خواهد چو دهقان گریخت
 که باشد دعائی بدش بر قفا
 نه زجر و تطاول بی‌کبارگی
 ههان نقش برخوان پس از عهد خویش
 باخر برفتند و بشکذاشتند
 هیس کام و ناز و طرب داشتند

بداندیش تست آن جگر خوار خالق که نفع تو جوید در آزارِ خالق
 ریاست بدست کانی خطاست که از دستِ شان دستها بر خداست
 نکوکار پرور نبیند بد ۶۵ چو بد پروری خصمِ جانِ خودی
 مکافاتِ مودی بمالش مکن که بپخش بر آورد باید زبُن
 مکن صبر بر عاملِ ظلم دوست چو از فریبی بایدش کند پوست
 سرگش باید هم اول برید نه چون گو سپندان مردم درید
 چه خوش گفت بازارگانی اسیر چو گردش گرفتند دزدان بتیر

۶۳ جگر خوار کنایه است از کسی که رنج کش و محنت پرست باشد یعنی کسی که بازار خلق نفع تو بجوید و نیکخواه تو نیست بلکه بداندیش زیرا که بازار خلق ویرانی ملک متصور پس ویرانی ملک برای تو بد است ۶۴ ریاست سروری و سرداری ریاست الخ یعنی سری و سروری دادن بدست آنان خطاست که از دست تطاول ایشان دستهای خلق برداشته بمحضرت خداست ۶۵ نکوکار پرور وصف ترکیبی است نه بیند بدی یعنی کسی که نیکو عمل را پرورنده باشد بدی نه بیند خودی بفتح خا می باید خواند یعنی چون ای پادشاه بد را پروری جان خود را دشمنی در بعض نسخ این بیت چنین واقع شده نکوکار پرور نباشد بدش چو بد پرورد خصم جان خودش ۶۶ مکافات پاداش دادن مودی آزار کننده بمالش بفتح لام یعنی جزاء مودی را بمال او یعنی بمصادره کردن مکن یا بکسر لام اسم مصدر بمعنی مالیدن یعنی بگوشمال وزدن او را مگذار که زیرا که بر آوردن بمعنی از هم جدا کردن و بر کردن ۶۷ صبر شکیب ظلم دوست وصف ترکیبی است یعنی که ظلم را دوست دارد فرهی بیاء مصدر تیه است و فره در مقابل لاغر بایدش کند پوست یعنی چون از فرهی او پوست کردن می باید ۶۸ درید پاره کرد مراد این بیت اینست که ظالم را کشتن می باید پیش از ضرر رسانیدن ۶۹ گرد بمعنی دور و حوالی تیر بمعنی غضب و قهر و خشم

- گریزد رعیت زبیدادگر کند نام زشتش بگیتی سمر ۵۵
 بسی بر نیاید که بنیاید خود بگشد آنکه بنیاید بد
 خرابی کند خصم شمشیرزن نه چندان که دود دل پیرزن
 چراغی که بیسوه زنی بر فروخت بسی دیده باشی که شهری بسوخت
 از آن بهره ورتر در آفاق کیست که در ملک رانی بانصاف زیست
 چو نوبت رسد زین جهان غربتش ترحم فرستند بر تربتش ۶۰
 بدو نیکم مردم چو می بگذرند همان به که نامت بسکیکی برند
 خداترس را بر رعیت نگار که معمار ملک است پرهیزگار

۵۵ زبیدادگر از ظالم کند فاعلش ضمیر رعیت است نام زشتش مفعول اول اوست
 بگیتی در جهان سمر حکایت و افسانه مفعول ثانیه ۵۶ بسی بر نیاید یعنی
 بسیار زمان نگذرد خود بفتح خاست از بهر قافیه بکند از کندن بمعنی چیدن
 ۵۷ خصم در بعض نسخ مرد خرابی الخ یعنی خصم شمشیرزن اگرچه ملک و دولتر
 خراب کند اما خراب کردن دود دل مجوزه از آن بیشتر است دود دل کنایه
 از آه ته دلی است پیرزن در بعض نسخ طفل وزن ۵۸ بیسوه زن زنی گویند
 که شوهرش مرده باشد یا او را طلاق داده و بیوه مردی را نیز گویند که زنی
 مرده باشد بسی یعنی اکثر جا شهری بسوخت مراد دود دلش نیز چنین است
 ۵۹ آفاق مراد همه جهانست کیست استفهام انکاریست ملکرانی وصف ترکیبی است
 و حرف یا مصدریه ۶۰ نوبت وقت غربت مسافرت چو نوبت الخ یعنی چون
 اجلش رسد که ازین جهان بدیار غربت و آخرت رود خلق جهان رحمت و دعاء
 خیر هدیه کنند بقبرش ۶۱ بگذرند یعنی بمیرند نامت بسکیکی برند یعنی نام ترا
 بخیر گویند ۶۲ خداترس وصف ترکیبی است گهارا امر از گهاستن معمار مردی عمارت ساز
 و آبادان کننده که معمار الخ یعنی کسی که پرهیزگار باشد او معمار ملک است

دگر کشور آباد بیند بخواب
 چو دارد دل اهل کشور خراب
 حسرابی و بدنامی آید ز جور
 رسد پیش بین این سخن را بغور
 رعیت نشاید به بیدادگشت
 که مر ساطنت را پناهند و پشت
 مراعات دهقان کن از بر خویش
 که مزدور خوش دل کند کار بیش
 موت نباشد بدی با کسی
 کزو نیکوئی دیده باشی بسی

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت
 در آن دم که چشمش زدین بخت
 بر آن باش تا هر چه نیت کنی
 نظر در صلاح رعیت کنی
 الا تا نه پیچی سر از عدل و رای
 که مردم ز دست نه پیچند پای

۴۷ خراب نقیض آباد یعنی ویران دگر کشور الخ ازین مفهوم می شود که ملک خود در خواب آباد نمی بیند ۴۸ پیش بین کنایه از عاقبت اندیش باشد غور مغاک و قعر یعنی کسی که پیش بین باشد در نهایت این سخن برسد رسد الخ در بعض نسخ بزرگان رسد این سخن را بغور ۴۹ کشت بمعنی کشتن است مر از جملهء کلمات زاید است که از برای حسن کلام آورند ۵۰ مراعات نگاه داشتن از بهر خویش یعنی از بهر نفع خویش مزدور شاگرد و مزد بر بیش بمعنی زیادتی و افزونی باشد پس بنگهبانی آنها نفع تو متحقق ۵۱ بدی با کسی بدی کردن بکسی کرو الخ یعنی لباس فاخر پادشاهان و طعام نفیس ایشان و دیگر تلذذات اینان زر کسب دهقان است لا جرم پادشاهان از دهقانان چندین نیکوها بینند پس لایق نیست که بدی و ظلم کنند بدینان ۵۲ خسرو پرویز نام پسر هرمز که عاشق بر شیرین بود شیرویه پسر خسروست دم بمعنی وقت و زمان که چشمش الخ کنایه است از مردن ۵۳ بر آن باش بر آن حال باش هر چه نیت کنی در چیزی که قصد و آهنگ کنی صلاح بهتری و نیکی ۵۴ الا الخ یعنی آگاه باش تا اعراض نکنی از عدل و تدبیر تا هبه در تحت حکومت تو خواهند ماند

۴۰. شکر این هر دو در پادشاه یافتی در اقلیم او جایگاه یافتی
 که بخشایش آرد بامیدوار بامید بخش خداوند کار
 گزند کسانش نیاید پند که ترسد که در ملکش آید گزند
 و شکر در سیرت وی این خوی نیست در آن کشور آسودگی بوی نیست
 اگر پای بندی رضایش گیر و شکر یک سواری سر خویش گیر
 ۴۵. فراخی در آن مرز و کشور خواه که دلتنگ بینی رعیت ز شاه
 ز مستکبران دلاور ترس از آن که نرسد زداور ترس

۴۰. این هر دو که در شاه امید و بیم باشد جایگاه محقق از جایگاه است.
 در اقلیم الخ در بعض نسخ در اقلیم ملکش پناه یافتی ۴۱ آرد فاعل آرد
 پادشاهست یعنی عطا کند کسی را که امیدوارست بامید الخ بامید عطای حضرت
 حق جل و علا لاجرم امید شاه چنین سودمند است بخش خداوند کار در بعض نسخ
 بخشایش کردگار ۴۲ گزند الخ شاد را ضرر دیگران مقبول نیاید لاجرم بیم شاه
 نیز برومند است ۴۳ این خوی نیست که در طبیعت شاه امید و بیم نباشد بوی
 یعنی بهره و نصیب و خوی و آرزو باشد ۴۴ پای بند و پای بسته کنایه از
 گرفتار و مقید است اگر الخ یعنی اگر می دانی که در مشیت خدای بقضای او
 رضا دد یکسوار تنها و گریکسواری یعنی اگر استقلال داری سر خویش گیر
 یعنی هر چه خواهی کن معنی مراد اینست که در دست تو نیست اگر چه
 پادشاهی بلکه امور در قبضه قدرت حق تعالی است لاجرم ترا نیز امیدست
 و بیم ۴۵ فراخی کشادگی مرز سرحد و زمین یعنی وسعت عیش درین سرحد
 و مملکت مجوی دلتنگ ضیق القلب ۴۶ مستکبر کردنکش از آن الخ یعنی
 کسی که از حاکم حقیقی که حضرت خداست نترسد از او ترس
 چنانکه گفته اند می ترسم از کسی که نمی ترسد از خدای در
 بعض نسخ این مصراع چنین واقع شده کسی که آن نترسد زداور ترس

شنیدم که در وقت نزع روان
 که خاطر نگهدار درویش باش
 نیساید اندر دیار تو کس
 نیساید بزدیکن دانا پسند
 برو پاس درویش و محتاج دار
 رعیت چو بیخ اند و سلطان درخت
 ممکن تا توانی دل خلق زیش
 اگر جاده بایت مستقیم
 طبیعت شود مرد را بخردی
 ۳۰ که شاه از رعیت بود تاج دار
 درخت ای پُسر باشد از بیخ سخت
 و گرمی گئی می گئی بیخ خویش
 ره یارسیان امید است و بیم
 با امید نیسکی و بیم بی

۳۱ نزع روان یعنی جان کندن و جان دادن هرگز نام پسر نوشیروان بود
 ۳۲ خاطر نگهدار درویش باش یعنی خاطر فقیرانرا نشه دار درویش درینجا
 مراد عاجز و مهتاج نه در بند الخ نه بنده آرام و سکون خویش باش
 ۳۳ و بس یعنی نه آسایش دیگران ۳۴ نیاید الخ این بیت نظیر دلیل است بر بیت
 اول مراد اینکه پادشاه غافل باشد و ظالم بر عایا دست تطاول دراز کند نزد
 دانا پسند نیست ۳۵ پاس دار نگاه دار و نگاهبانی و حراست کن محتاج
 حاجمند رعیت عامه مردم تابع و زیر دست در بعض نسخ بعد از این بیت این
 بیت واقع شده

تو خفته خنک در حرم نیم روز غریب از برون گو بگرما بسوز

۳۶ سخت یعنی قوت ازو گیرد ۳۷ ریش جراحت و مجروح می کنی اول از کردن و ثانی از کندن
 ۳۸ جاده راه بزرگ مستقیم راست ۳۹ بمجرد صاحب عقل و هوشمند با امید الخ چنانکه اهل تصوف
 گفته اند ینبغی ان یكون المرء بین الخوف والرجا و گفته اند الخوف والرجا للمرء کلجالحاحین للطائر

چه کردی که درنده رام تو شد
 بگفت از پلنگه زبون است و مار
 تو هم کردن از حکیم داور میبچ
 که کردن نه پیچد ز حکم تو میبچ
 تو حاکم بزمان داور بود
 حسدایش نگهدار و یاور بود
 محال است چون دوست دارد ترا
 که در دست دشمن گذارد ترا
 ره این است و روی از طریقت متاب
 بنه شکام و کلامی که خواهی بیاب
 نصیحت کسی سودمند آید
 که گفتار سعدی پسند آیدش

۲۴ رام تو شد مطیع تو گشت نکین الخ که همچو سلیمان عم حاکم سباع گشتی
 ۲۵ زبون بمعنی زیر دست کمرکس مرغ مردار خوار باشد و بعربی نسر گویند شکفتی
 مدار تعجب مکن در بعض نسخ بجای این پنج ابیات حکایت کنند الخ این سه
 ابیات واقع شده

یکی دیدم از عرصه رودبار
 چنان هول ار آن حال بر من نشست
 که پیش آدمم بر پلنکی سوار
 که ترسیدم پای رفتن به بست
 تبسم کنان دست بر لب گرفت
 که سعدی مدار آنچه دیدی شکفت

۲۶ داور بمعنی حاکم مراد حضرت خداست کردن از الخ یعنی تو از فرمان
 خدای تعالی روی مگردان تا هیچ کس از فرمان تو روی نگرداند ۲۷ حاکم در
 بعض نسخ خسرو واقع شده خدایش یعنی داور که خدای تعالی است او را
 نگهدار و نگهبان یعنی نگاه دارنده ۲۸ گذاردن بمعنی ترك دادن مراد هر که
 برضاجوئی خدا خواهد بود غالب که مهر خدا نیز برو خواهد افزود پس او تعالی
 که او را بدست دشمن گذارد این محال است ۲۹ طریقت مراد از آن مقابله
 شریعت است که روش سالکان باشد روی متاب یعنی اعراض مکن کام یعنی
 مسافت مابین پایها در وقت راه رفتن و درینجا قدم کامی کام بمعنی مراد و مقصد
 ۳۰ نصیحت الخ یعنی پند کسی را مفید آید که گفته سعدی پسند خاطرش گردد

- نه کشور خدايم نه فرمان دهم
 یکی از شگدایان این درگم
 چه بر خیزد از دست کردار من
 مگر دست لطف شود یار من
 تو بر خیر و نیکی دهم دست رس
 وگر نه چه خیر آید از من بکس
 خدا یا تو بر کار خیرم مدار
 وگر نه نیاید زمن هیچ کار
 دعا کن بشب چون گدایان بسوز
 اگر می کنی پادشاهی بروز
 گم بسته گردنکشان بر درت
 تو بر آستان عبادت سرت
 زهی بندگازا خداوندگار
 خداوند را بنده حق گذار
 بحکایت کنند از بزرگان دین
 حقیقت شناسان عین الیقین
 که صاحب دلی بر پلنگی نشست
 همی راند رهوار ماری بدست
 یکی گفتش ای مرد راه خدای
 بدین ره که رفتی مرا ره نهای

۱۴ کشور خدا پادشاه را گویند و کشور خدیو نیز گویند این درکه مراد درگاه خداست
 حل و علا ۱۵ چه بر خیزد یعنی چه حاصل شود لطف نیکی و کاری ۱۶ دهم
 دست رس یعنی مرا دست رس بده دست رس کنایه از قدرت و توانگری است
 ۱۷ تو بر کار خیرم مدار یعنی تو مرا بر کار خیر مدار ۱۸ دعا کن الخ سخن شیخ
 است بشاه سوز مراد سوزش دل اشک الخ یعنی روز چنین باش و شب چنان
 ۱۹ گم بسته الخ گم بسته اند گردنکشان بر در تو گم بستن کنایه از اختیار کردن
 و قوی دل شدن در کارها و اهتمام نمودن در آن کار باشد گردنکس کنایه از مردم
 با قوت و قدرت و نافرمان تو بر الخ یعنی ترا چنین باید بود ۲۰ حق گذار یعنی
 که عمل کننده در دست باشد ۲۱ عین الیقین یعنی یقین خود تمام
 ۲۲ که صاحب دلی الخ که یکی از اصحاب طریقت بر پلنگی سوار شد رهوار مرکب رونده
 فراخ گام و خوش راه را گویند ماری بدست بجای تازیانه ۲۳ ره نمای هدایت کن

تو حق گوی و خسرو حقایق بشود	تو منزل شناسی و ش راه رو
نی زیر پای قزل ارسلان	چه حاجت که نه کرسی آسمان
بگو روی اخلاص بر خاک نه	مکاو پای عزت بر افلاک نه
که این است سرجاده راستان	بطاعت بند چهره بر آستان
کلاه خداوندی از سر بند	اگر بنده سر برین در بند
چو درویش پیش توانگر بنال	بدرگاه فرمانده ذو الجلال
چو درویش مفلس بر آور خروش	چو طاعت کنی ایس شاهی مپوش
توانای درویش پرور توئی	که پروردکارا توانگر توئی

۶ منزل شناس یعنی مرشد و عارف حق ضد باطل است و حقایق جمع حقیقت است که ضد مجاز است لا جرم او سعدی چون تو حق کوئی و شاه قبول کننده حقایق است بخیرش ارشاد کن ۷ نه درینجا عددی که آنرا بعربی تسعه می گویند کرسی تخت قزل ارسلان نام پادشاهی بود که ظهیر فریابی مدح او نموده این بیت بتعریض ظهیر فریابی است که او مدح پادشاه خود نموده بود بدین وجه

نه کرسی فلک نهد اندیشه زیر پای تا بوسه برکاب قزل ارسلان دهد

مصنف گفته است در مدح پادشاه آنچنان گفتن چه حاجت که در آن کعبه و غرور یافته می شود و آن آثار شقاوت است ۸ افلاک جمع فلک اخلاص بی ریا کردن ۹ چهره روی بر آستان بر آستانه خدای تعالی سرجاده راه بزرگ ۱۰ اشکر بنده خطاب شاه است برین در بر باب حق ۱۱ فرمانده امر کننده و حاکم یعنی خدای تعالی درینجا ذو الجلال صاحب الکعبه چو الخ چنانکه درویش پیش توانگر بنالد تو نیز همچنان ناله وزاری کن ۱۲ لبس پوشش و لباس مفلس بی چیز ۱۳ پروردکارا بالف خطاب پرورنده توئی نه من توانای درویش پرور قادر مرتبی فقیر

نکند کره‌های حق در قیاس	چه خدمت گذارد زبان سپاس
خدایا تو این شاه درویش دوست	که آسایش خلق در خلی اوست
بسی بر سر خلق پاینده دار	بتوفیق طاعت دلش زنده دار
برومند دارش درخت امید	سرش سبز و رویش برحمت سفید
براه تکلف مرو سعیا	اگر صدق داری بیمار و بسیا

۱ قیاس اندازه گذاردن بمعنی ادا کردن یعنی پیش کش کردن سپاس بمعنی شکر است در اینجا مراد کره‌های خداوند تعالی در قیاس جا نمی یابد که قابل احصا نیست چنانکه حق تعالی فرمود و ان تعدوا نعمة الله لا تحصوها پس ظاهر که چیزی که در قیاس نمی گنجد زبان سپاس آن چگونه کند

۲ درویش دوست وصف ترکیبی است وصف شاه خلق بمعنی آفریدگان ظل سایه بمعنی حمایت ۳ بسی بمعنی بسیاری و زیادتی زنده مقابل افسرده ۴ برومند بارور و میوه دار سبز کنایه از باطراوت و پاینده و باقی بودن سفیدروی کنایه است از روشن روی و سرخ روی و نیک بخت ۵ سعیدیا بالف خطاب بخود خطاب می کند صدق راستی بیار و بیا امر از آوردن و آمدن مراد بگو و بر مقتضای صدق ارشاد بخیر کن

	تو آن در مکنون یکدانه	که پیرایه سلطنت خانه
	نگه دار یا رب باطنف خودش	پیریز از آسیب و چشم بدش
۱۸۵	حسدا یا در آفاق نامی کنش	بتوفیق طاعت کرامی کنش
	مقیمش در انصاف و تقوی مدار	مدش بدنیما و عقبی برآر
	غم از دشمن ناپسندت مباد	ز دوران کیتی گزندت مباد
	بهستی درخت آورد چون تو بار	پسر ناجوی و پدر نامدار
	از آن خاندان خیر بیکانه دان	که باشند بدگوی این خاندان
۱۹۰	زهی دین و دانش زهی عدل و داد	زهی ملک و دولت که پاینده باد

۱۸۳ تو خطاب شاهزاده است مکنون پوشیده در اینجا بمعنی نادر پیرایه آرایش و زینت سلطنت خانه سرای سلطانی ۱۸۴ رب پروردگار یعنی خدای تعالی خودش بفتح خا می باید خواند و ضمیر راجع شاهزاده است آسیب آزار و ضرر و فتنه ۱۸۵ آفاق مراد همه آفاق است نامور و مشهور توفیق طاعت دست دادن باعمال طاعت کرامی کنش او را عزیز کن ۱۸۶ مقیم در عرف فارسیان پیوسته و همیشه تقوی ترسیدن خدای و پرهیزکاری دنیا این جهان عقبی پایان کار مراد آخرت یعنی آن جهان برآر حاصل کن ۱۸۷ غم از الخ در بعض نسخ بجای تا خطاب ضمیر غایب واقع است ناپسندش یعنی از دشمن غیر مقبول ترا یا او را غم مباد و از گردش جهان ترا یا او را ضرر مباد ۱۸۸ بهستی الخ یعنی درختی که بهستی باشد مثل تو میوه آورد پسر نامور خواهد شد و پدر اکنون نامدار است ۱۸۹ که باشند الخ یعنی آنان که جز راسته گویند خیر نیابند ۱۹۰ داد راستی و عدل

	خدایا بر آن تربت نام دار	بفضلت که باران رحمت بهار
۱۷۵	گر از سعد زنگی مثل ماند و یاد	فلک یاور سعید بو بکر باد
	اتا بک محمد شب نیک بخت	خداوند تاج و خداوند تخت
	جوان جوان بخت روشن ضمیر	بدولت جوان و بتدبیر پیسر
	بدانش بزرگ و بهمت بلند	ببازو دلیر و بدیل هوشمند
	زهی دولت مادر روزگار	که پوری چنین پرورد در کنار
۱۸۰	بدست کرم آب دریا بسرد	برفعت محفل ثریا بسرد
	زهی چشم دولت بروی تو باز	سر شهبازان کردن فراز
	صدف را که بینی زودانه پر	نه آن قدر دارد که یکدانه در

۱۷۴ خدایا الف خطابست بر آن تربت نامدار که قبر سعد است ۱۷۵ یاور یاری دهنده و مددگار ۱۷۶ محمد پسر پادشاه سعد بود که او را محمد سعد گفتندی شه مخفف شاد است ۱۷۷ روشن ضمیر بدل روشن دولت مال که دست بدست گردد و گردش نیکی و ظفر بسوی کسی ۱۷۸ همت آهنک و قصد دل ۱۷۹ مادر روزگار زمان را بمادر تشبیه می کند پور بمعنی پسر کنار بمعنی آغوش که پوری الخ در بعض نسخ که فرزند دارد چنین در کنار ۱۸۰ بدست الخ مراد پادشاه زاده چنین کرم می کند که آبروی دریا بر بود یعنی که دریا خجل شد و در بلندی عزت ثریا کم کرد ثریا نام چند ستاره که یکجا جمع شده اند و آنرا پروین نیز گویند نام پادشاه زاده چنین بلند است که از ثریا هم در گذشته پس عزتی که بسبب بلندی ثریا را حاصل بود کم شد ۱۸۱ سر بمعنی سردار باز در بعض نسخ قافیه شاد است کردن فراز در بعض نسخ قافیه روشن نهاد است ۱۸۲ به آنکه شاه یک پسر داشت در سر آن یکی معنی خوب فرماید که بدر یکدانه تشبیه می کند صدف را الخ یعنی صدفی که دردانه او بسیار باشد قدر مرتبه و قیمت در اینجا یکدانه گوهری که بی مثل و مانند باشد و عدیل نداشته باشد

که بر خاطر پادشاهان غمی پریشان کند خاطر عالمی
 دل و کشورت بسع و معمور باد زملکت پراکندگی دور باد
 تنت باد پیوسته چون دین درست بدایش را دل چو تدبیر سست
 درونت بتائید حق شاد باد دل و دین و اقلیمت آباد باد
 جهان آفرین بر تو رحمت کند دگر هر چه گویم فسانت و باد ۱۷۰
 هیئت بس از کردگار مجید که توفیق خیرت بود بر مزید
 زلفت از جهان سعید زنگی بدرد که چون تو خالف نام بردار کرد
 عجب نیست این فرع از آن اصل پاک که جانش بر آوج است و جسمش بکاک

۱۶۶ پریشان کردن از هم پاشیدن و جدا نمودن بمعنی بد حال گردانیدن و آشفتن ۱۶۷ جمع بودن در مقابل پریشان بودن است معمور آبادان مقابل ویران است ملک بمعنی مملکت است در اینجا پراکندگی پراکندن یعنی متفرق ساختن و پریشان کردن ۱۶۸ تنت الخ یعنی چنانچه دین تو صحیح است همچنان تن تو هم همیشه صحیح باد سست مقابل چست یعنی دشمن ترا دلش همچو تدبیرش ضعیف باد ۱۶۹ تائید استوار کردن و قوت دادن شاد خوشحال و بی غم اقلیم کشور آباد بمعنی معمور و بمعنی خوش و خوب و نیک هم هست ۱۷۰ دگر الخ یعنی بجز رحمت خدا یا بجز مراتبی که بدعا یاد کردم دیگر هر آنچه که بگویم افسانه و باد است فسان محقق افسانه است یعنی حکایت بی اصل باد بمعنی نابود و هیچ ۱۷۱ بس بسنده و کافی کردگار نامی است از نامهای خدای تعالی مجید بزرگوار بر مزید افزون کرده ۱۷۲ سعد زنگی یعنی سعد بن زنگی بدانکه نام پادشاه ابو بکر بود و نام پدرش سعد و نام پدر او زنگی و حذف ابن در میان دو نام شایع است درین لغت خلف در پس آینده و فرزند نیک نام بردار وصف ترکیبی است بمعنی مشهور و معروف ۱۷۳ این فرع این شاخ که توئی از آن اصل پاک که پدر تو سعد است که جانش الخ زیرا که جان اصل بر اعلیٰ علیتین است و جسم بر خاک مدفون مصراع ثانی بیان اصل پاک است و نیز دلیل

ترا سَدِ یا جوجِ کُفر از زر است	نه روئین چو دیوار اسکندر است
زبان آوری کاندین امن و داد	سپاست نگوید زبانش مباد
زهی بجز بخشایش و کانِ جود	که مستظهِرست از وجودت و جود
برون بیخ اوصافِ شاه از حساب	۱۶۰ ننگد درین تَنگِ میدان کتاب
گر آن جمله را سعدی املا کند	مگر دفتر دیگر انش کند
فرو ماندم از شکر چندین کرم	همان به که دست دعا کترم
جهانت بکام و فلک یار باد	جهان آفرینست نیکدار باد
بلند اخترت عالم افروخت	زوال اختر دشمنت سوخت
غم از گردش روزگارت مباد	۱۶۵ وز اندیش بر دل غبارت مباد

۱۵۷ سد بند آب و عرم و حایل میان دو چیز چو معنی مثل است مراد از یا جوج کفر چنگیز خان است اتابک شاه بهمال ازو صلح کرد که مسلمانان شیراز از دست ظلم او امان یافتند مصنف ممدوح خود را تفضیل می دهد که سکندر بر یا جوج بسد روئین راه بند نمود تو از زر راه یا جوج کفر بند ساختی ۱۵۸ زبان آوری حرف یا از بهر وحدت نوعیه است و زبان آور و سخن آور آنکس است که سخن را بوجه خوب ادا کند مراد اینجا مداح و شاعرست داد عدل سپاس حمد و شکر نعمت مباد دعاء علیه است ۱۵۹ زهی کلمه آحسین است کان بعربی معدن خوانند جود کرم و جوانمردی مستظهِر قوت خواننده وجود هست شدن و هستی ۱۶۰ برون از حساب بی حساب ۱۶۱ آن جمله یعنی اوصاف شاه املا کردن نوشتن ۱۶۲ دعا حاجت و رحمت خواستن همان الخ یعنی همان بهتر که دست بدعا برداشته دارم ۱۶۳ جهانت الخ یعنی جهان بکام تو باد و فلک یار تو باد کام بمعنی مراد و مقصد است یار دوست و اعانت کننده ۱۶۴ بلند الخ یعنی اختر بلند تو عالم را منور ساخته زوال الخ از سوق کلام ظاهرست که هر یکی از دو مصراع دعا باشد و جایزست که خبر باشد ۱۶۵ عم الخ ترا از گردیدن روزگار غم مباد اندیشه فکر و خیال و غم و ترس غبار گرد بمعنی غم و اندوه

از آن پیش حق پایگاهش قویست	که دست ضعیفان بجاهش قویست
چنان سایه گسترده بر عالمی	که زالی نیندیشد از رستی
همه وقت مردم ز جور زمان	بنمانند و از گردش آسمان
در ایام عدل تو ای شهیار	ندارد شکایت کس از روزگار
بعهد تومی بیستم آرام حلق	بس از تو ندانم سر انجام خلق
هم از بخت فرخنده فرجام تست	که تاریخ سعدی در ایام تست
که تا در فلک ماه و خورشید هست	درین دفترت ذکر جاوید هست
ملوک را نگو نامی اندوختند	زیشیکان سیرت آموختند
تو در سیرت پادشاهی خویش	سبق بردی از پادشاهان پیش
سکندر بدیوار روئین و ستم	بکرد از جهان راه یا جوج ستم

۱۴۷ اران از آن جهت پیش حق بنزد خدا تعالی پایگاهش مرتبه و عزت او قوی محکم بجاهش بسبب دولت او که دست الخ یعنی که کسی بر ضعیفان ظلم نتواند کرد ۱۴۸ سایه کنایه از حمایت است عالی بآب وحدت نوعیه است و مراد اهل عالم است زال پیر فرتوت سفید موی و نام پدر رستم نیز هست زالی یعنی پیر و پیرزن نیندیشد غم نخورد از رستی از پهلوانی و زورمندی ۱۴۹ جور ستم و ظلم گردش بمعنی گردیدن یعنی چرخ زدن و بمعنی تغییر هم هست ۱۵۰ شهیار پادشاه بزرگ ندارد شکایت زیرا از کمال عدل تو ظلم نیست ۱۵۱ سر انجام عاقبت و آخر کار ۱۵۲ فرجام بمعنی انجام یعنی انتها و آخر فرخنده فرجام وصف ترکیبی صفت بخت است ۱۵۳ که تا الخ تا جهان باقیست درین کتاب بوستان ذکر ابدی تو هست ۱۵۴ ملوک الخ یعنی پادشاهان که کسب نگو نامی کردند از پادشاهان پیشین طریقت آموختند اما تو الخ ۱۵۵ سبق بردن کنایه از سبقت و پیشی بردن و زیادتی و افزونی کردن و غالب شدن ۱۵۶ سکندر اسکندر که لقبش ذوالقرنین است روئین چیزی که از روی سازند و روی از مس و فلعی گذاخته می شود

	طلبکار خیر است و امیدوار	خدا یا امیدی که دارد برآر
۱۴۰	کله گوشت بر آسمان برین	هنوز از تواضع سرش بر زمین
	نگداگر تواضع کند خوی اوست	تواضع زگردن فرازان نکوست
	اگر زبردستی یافته سزا است	زبردست افتاده مرد خداست
	نه ذکر جمیلش نهان می رود	که صیبت کرم در جهان می رود
	چونوی خردمند فرخ نهاد	ندارد جهان تا جهان است یاد
۱۴۵	نه بینی در ایام او رنج	که ناله زبیداد سپر نجه
	کس این رسم و ترتیب و آئین ندید	فریدون با آن شکوه این ندید

۱۳۹ طلبکار جوینده امیدوار وار بمعنی مع است در اینجا امیدی الخ یعنی مرادش حاصل کن
 ۱۴۰ کله مخفف کلاه است برین بمعنی بلندترین و بالاترین کله گوشه بر آسمان برین یعنی با
 وجود این حال که گوشه کلاه او بر آسمان اعلی رسیده است کنایه از عظمت مرتبه و سرفرازی
 باشد ۱۴۱ خوی اوست لایق حال اوست گردن فرازان بزرگان و بلندان ۱۴۲ زبردست رعیت
 و مالکدار و فقیر زبردست صدر مجلس را گویند و کنایه از مردم توانا و صاحب قوت و قدرت باشد
 بیفتد تواضع کند سزای لایق و سزاوار مرد خداست که اگر قوی و غنی متواضع شد از ترس خدا
 خواهد بود ۱۴۳ نه ذکر الخ یعنی ذکر نیکش پوشیده نمی بود که آوازه کرم او در جهان مشهور گشته
 ۱۴۴ چنوی یا وحدت و چنو مخفف چون او باشد معنی بیت آنکه مثل او کسی خردمند
 و مبارک سرشت جهان یاد ندارد که پیدا شده تا بوقتی که جهان است ۱۴۵ رنج در اصل بمعنی
 بیماری و زحمت است اما مراد رنجیده و زحمت دیده است یعنی در ایام عدل او نه بینی یک رنجیده
 سر پنجه پنجه دست را گویند و کنایه از مردم پر قوت و زبردست و زورآور است یعنی که ناله کند
 از ظلم مرد قوی ۱۴۶ رسم شیوه و عادت ترتیب راست کردن درجات هر چیزی ندید از پادشاهان
 پیشین فریدون نام پادشاهی است معروف که ضحاک را گرفته در بند کرد شکوه بمعنی مهابت
 و شوکت و بزرگی باشد و آنرا بعربی حسمت خوانند با آن شکوه یعنی با هیبت که داشت

سزدگر بدورش بنامز چنان	که سید بدورانِ نوشین روان
جهان بان و دین پرور و دادگر	نمیامد چو بود بکر بعد از عمر
سر سرفرازان و تاج مہمان	بدورانِ عدلش بسازد جهان
شکر از فتنه آید کسی در پستانه	ندارد جز این کشور آرام گاہ
فطوبی لباب کبیت العتیق	حوالی من کلّی فتح عمیق
ندیم چنین ملک و آنچه و سریر	که وقف است بر طفل و برناویر
نمیامد برش دردناک از غمی	که نشهاد بر خاطرش مرہی

۱۳۲ سزدگر بدورش لایق و سزاوار است اگر در زمانش سازم متکلم از نازیدن مراد تفاحراست سید یعنی رسول الله عم دوران زمانه نوشین روان و مخفف نوشیروان یعنی جان شیرین نام پادشاهی بوده معروف که پیغمبر عم در زمان او ظهور کرد کہا قال عم ولدتانی زمن الملك العادل ۱۳۳ جهان بان لفظ بان بمعنی محافظت کننده و نگاه دهنده باشد وقتی که با کلمه ترکیب شود همچو نیز باغبان و دربان و نگاه بان و امثال دادگر عادل عمر نام خلیفه ثانی درین بیت مضمون مصراع اول مبتداست و مضمون مصراع ثانی خبر ۱۳۴ سر بمعنی مهتر و رئیس و سردار سرفراز بمعنی سر بلند و گردنکس و متکبر است مہان جمع مه بمعنی بزرگ و کبیر ۱۳۵ فتنه غوغا و آشوب و شور و بلا گر الخ یعنی اگر کسی از فتنه بمجا آمدن خواهد نمی یابد جز این مملکت موضع قرار و سکون ۱۳۶ فطوبی الخ یعنی پس خنکی باد مردی را که مانند خانه کعبه است حوالیه یعنی ساکنان در اطرافش می آیند فتح طریق عمیق بعید اشارتست بمضمون آن آیه کریمه که در سوره حج است و علی کلّ ضامریاتین من کلّ فتح عمیق مراد چنانچه در خانه کعبه راهها کشاده است و مردم از هر طرف می آیند جهت ادای حج همچنان در او هم کشاده و مردم جهت انصاف و رفع حاجات بمحضرتش حاضر می شوند ۱۳۷ وقف مالی که برای فقرا و مساکین بالله بگذارند برنا جوان ۱۳۸ برش بنزد او دردناک مردم فقیر و فرومایه مرهم دارویی که بر جراحت نهند

۱۲۵	چو مشک است بی قیمت اندر ختن	همانا که در پارس انشای من
	بغیبت درم عیب مستور بود	چو بانگ دهل، هولم از دور بود
	بشوخی و فلفل هندوستان	نخل آورد سعدی سوی بوستان
	چو بازش کنی استخوانی دروست	چو خرما شیرینی اندوده پوست
	سر مدحت پادشاهان نبود	مرا طبع ازین نوع خواهان نبود
۱۲۰	مگر باز گویند صاحب مدلان	ولی نظم کردم بنام فلان
	در ایام ابو بکر بن سعد بود	که سعدی که کوئی بلاغت رُبود

۱۲۵ همانا معنی مانا و شوپا و پنداری و گمان بری باشد یعنی یقین پندار توانشا
تصنیف ختن ولایتی است مشک خیز از ترکستان مراد انشای من در پارس بی
قیمت است چون مشک در ختن در پارس اکثران انشا میکنند و مشک در
ختن افراط می شود ۱۲۶ بغیبت درم یعنی در غیبت من عیب مستور بود عیب
من دوران نمی دانند ۱۲۷ بشوخی یعنی بی باک و بی حیا و بی شرم فلفل در
هندی پیپل گویند مراد انشای خود سعدی که در پارس آورد مثل آنست
که گل در گلستان و فلفل در هندوستان آورد و این آوردن از شوخی او
۱۲۸ باز کردن بمعنی کشادن یعنی سخن من مثل خرماست پوستش شیرین
اندوده چون آنرا باز کنی به بینی که در میان آن آسته است ۱۲۹ طبع
سرشت مردم آن چیزی که آدم بر آن حال آفریده می شود ازین نوع اشارت
بمضمون مصراع ثانیست سر بمعنی میل و خواهش در نجاست یعنی مدح پادشاهان
نمی کردم ۱۳۰ نظم کردن در رشته کشیدن مرواریدها را و بر رشته
کردن سخن را یعنی شعر گفتن بنام فلان یعنی بنام پادشاهی مگر یعنی
بامید تا صاحب دل ترکیب ست بفق اضافه است یعنی مرد کامل و فاضل
واهل طریقت ۱۳۱ گوی ربودن و گوی بردن کنایه است از زیادتی کردن
و فایق آمدن بو بکر نام شاهش ابو بکر است الف محذوف از بهر وزن

الا ای خردمند فرخنده نومی مُرغند نشنیده ام عیب جوی
 قبا کر حریر است و کر پر نیان بناچار حشوش بود در میان
 تو کر پر نیانی نیابی مجوش کرم کار فرما و حشوم پوشش
 ۱۲۰ نمازم بسر مایه فضل نویش بدرویزه آورده ام دست پیش
 شنیدم که در روز امید و بیم بدان را بنیکان بخشد کریم
 تو نیز از بدی بینیم در سخن بخلق جهان آفرین کار کن
 چو بیتی پسند آیت از هزار بمردی که دست از تعنت بردار

۱۱۸ الا و ای کلهه خطاب است و حرف ندا و بعربی یا گویند خوی خصلت
و طبیعت و عادت جوی جوینده و تفحص کننده ۱۱۹ قبا جامه پوشیدنی را گویند
پر نیان حریر و دیبا چینی منقش در نهایت لطف و نزاکت را گویند ناچار تفسیر
لا بد است یعنی چیزی که لازم و واجب بود و بی آن میسر نشود بناچار یعنی صروری
حشوپنبه که قبا بآن آکنده شود حشوش بود در میان یعنی حشو بود در میان ش
 ۱۲۰ مجوش نهی است از جوشیدن یعنی بهم بر آمدن کنایه از در غضب شدن
کرم کار فرما یعنی لطف را کار کن حشوم پوش مراد هر سخنی که در کلام من حشو
و لغو است آنها پوش که من بدی خود اعتراف میکنم ۱۲۱ نارم الح یعنی تفاخر
نی کنم بکمال خود بدرویزه الح یعنی گدائی میکنم ۱۲۲ روز امید و بیم یعنی روز
قیامت بنیکان از بهر نیکان بخشد رحم و شفقت کند کریم خدای تعالی ۱۲۳ بینیم
در سخن بینی در سخن من بخلق الح بمکم تخلقوا با خلق اللّه مراد خداوند تعالی
در روز قیامت مردم بدرا بسبب نیکان خواهد بخشد تو نیز بسبب سخنهای نیک من
هر بدی که بنظرت بیفتد بر ان عیب مکن ۱۲۴ بیتی یاء و حدت تست پسند آید ت ستوده
و خوش آید ترا بمردی که باء قسمیه است و که برای جواب قسم مردی یاء مصدر رته
یعنی کرم و هت تعتت در رنج افتادن معنی عیب کردن در نجا مراد چون ترا از
هزار بیت یک بیت بهرتر نماید سو کند مردی تو که از عیب من جستن دست بکش

- ۱۱۰ سوم باب عشق است و مستی و شور
 نه عشقی که بسند بر خود بزور
 چهارم تواضع رضا پنجمین
 ششم وصف مرد قناعت گزین
 هفتم در از عالم تربیت
 هشتم در از شکر بر عافیت
 نهم باب توبه است و راه صواب
 دهم در مناجات و ختم کتاب
 یازدهم بروز همايون و سال سعید
 بیستم تاریخ فرخ میان دو عید
 ۱۱۵ زشش صد فزون بود پنجاه و پنج
 که پر در شد این نام بردار گنج
 یازدهم با دامنی گوهرم
 هجدهم از خجالت سراندر برم
 بیست که در بحر اولو صدف نیز نیست
 درخت بلندست در باغ و بوست

۱۱۰ شور بمعنی شوریدن دل یعنی غصه کردن و در حرارت و اضطراب شدن است
 عشقی یاء وحدت است نه عشقی الخ یعنی مراد عشق پاک حقیقی و الهیست ۱۱۱ چهارم
 تواضع یعنی باب چهارم در فروتنی است رضا پنجمین یعنی باب خامس در خوشنودی
 است گزین بمعنی گزید و انتخاب کننده ۱۱۲ از دربان عافیت تدرستی ۱۱۳ توبه
 از گناه برگشتن صواب راست مناجات راز گفتن از خدای تعالی و راز کردن با
 او ختم تمام کردن و شدن ۱۱۴ تاریخ کتاب را بیان کند لفظ همايون و سعید
 و فرخ بیک معنی مبارك و خجسته و میمون اند دو عید اول ازین دو عید الفطر
 است یا عید بزرگ یعنی عید روزه کشادن و عید ثانی عید اضحیا یا قربان بیرام
 ۱۱۵ زشش الخ یعنی زیاده از شش صد پنجاه و پنج بود در بمعنی گوهر نام بردار یعنی
 مشهور و معروف گنج خزینه نام بردار گنج یعنی گنج نام بردار مراد این کتاب
 بوستان ۱۱۶ دامنی سرانداز و مقعده زنان خجالت شرمندگی سراندر بردن
 و سراندر زدن کنایه از سر در گریبان فرو بردن و متفکر و متحیر بودن است
 یعنی سر بر نمی دارم از آن جهت که در سخن چنانکه نیک هست بد نیز باشد ۱۱۷ صدف
 غلاف مروارید که در الخ یعنی هر چیز در دریا در نیست و هر درخت بلند نیست

تولای مردان این پاک بوم	بر انکسختم خاطر از شام دروم
بیل گفتم از مهر قند آورند	پر دوستان ارمغانی برند
دریغ آدم زان همه بوستان	تهی دست رفتن سوئی دوستان
مرا شکر تهی بود زان قند دست	سخنهای شیرین تر از قند هست
نه قندی که مردم بصورت خورند	که ارباب معنی بکاغذ برند
چو این کاخ دولت پیرداختم	بروده در از تربیت ساختم
یکی باب عدل است و تدبیر و رای	نگهبانی خلق و ترس خدای
دوم باب احسان نهادم اساس	که منعم کند فضل حق را سپاس

۱۰۵

۱۰۲. تولای دوستی داشتن بوم بمعنی مملکت و سرحد در اینجا بر انکسختم خاطر یعنی بر انکسخت خاطر مرا لا جرم عزم شیراز کردم و در اینجا تمکن و قرار اختیار کردم

۱۰۳. قند و کند بمعنی شکر بر نزدیک ارمغانی تحفهء ۱۰۴. زان همه بوستان یعنی اقلیم جهان که تماشا کردم ۱۰۵. مرا گر الخ اگر از قند مصر دستم تهی بود

۱۰۶. قندی یاء وحدت نوعیه است صورت ظاهر که بلکه آن قدست که ارباب صاحبان معنی در اینجا باطن بمقابل ظاهر بکاغذ بردن کنایه از بعزت تمام بردن باشد یعنی سخنهای لطیف قدیست که پیش ارباب معنی بهترین شمرده شود ۱۰۷. کاخ کوشک و قصر و عمارت بلند دولت نقیض نکبت باشد پیرداختم تمام کردم

در معنی باب است تربیت پروردن و آموز کردن ۱۰۸. تدبیر پایان کار اندیشیدن رای خرد و اسدیشه و فکر نگهبانی خلق یعنی حفظ رعایا ترس خدای یعنی رسیدن از وی ۱۰۹. اساس بنیاد یعنی در دوم باب مراتب احسان بنیاد نهادم منعم مردم غنی که احسان کند فضل در اینجا مراد بخشش و معنی آن افزونی و هنر سپاس

معنی حید و شکر نعمت باشد و بمعنی قبول و تمت هم هست حق راست و درست نامی است از نامهای خدا و شکر نعمت آنست که صاحب نعمت احسان کند

	تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل	بلند آسمان پیش قدرت نچل
۹۵	در هر چه موجود شد فرع تُست	تو اصل وجود آدمی از نُحست
	که دالاری ز آنچه من گویمت	ندانم گد امین سخن گویمت
	ثنای تو طاهّا و یاسین بس است	ترا عجز اولاک تمکین بس است
	طایب الصّاوة ای نبی و السلام	چه وصف کند سعدی، ناقص
	بسر بردم ایام با هر کسی	در اقصای عالم بگشتم بشی
۱۰۰	زهر خرمزی نوش، یافتم	تمتع زهر گوشه، یافتم
	ندیدم که رحمت برین خاک باد	چو پاکان شیرازِ خاکی نهاد

۹۴ بلند الخ یعنی قدر تو چنان بلند است که ازو چرخ بلند شرمسار است تو مخلوق الخ درین مصراع اشارتست بدو حدیث شریف یکی قول رسول الله است که فرمود اول ما خلق الله روحی دوم انسان نبی و آدم بین الماء و الطین

۹۵ فرع شاخ فرع تست یعنی پس از تو گشته ۹۶ والا بر وزن و معنی بالا آنچه من گویمت از مدح و ثنا ۹۷ عزّ ارجندی و قدر و مرتبه ترا عزّ الخ مراد عزّتی که از آن حدیث قدسی است که در حق تو وارد شد که لولاک لولاک ما خلقت الافلاک عزّت تو کافست ثنای الخ مراد وصف تو که خداوند تعالی بسورده طه و سورده یس بیان نموده ههون بس ۹۸ وصف تاء خطاب است سعدی ناقص خود را ناقص شمرد زیرا تواضع از اخلاق بزرگانست ۹۹ اقصا دور و طرف بگشتم متکلم است از کشتن بمعنی گردیدن مراد در نیجا سیر و سیاحت کردن است بسی بسیار در اصل بسا بود اماله کردند بسی شد بسر بردم تمام کردم ۱۰۰ تمتع برخورداری گوشه هبزه برای وحدتست گوشه یعنی کنج و زاویه خرمز توده غله باشد که هنوز آنرا نکوفته و از گاه جدا نموده باشند و بعربی کدس خوانند ۱۰۱ خاکی نهاد یعنی خاکی طبیعت و خاصکی مزاج یعنی افتاده و متواضع باد دعاء له است

نَحْسَتِیْنِ اَبُو بَكْرٍ یَبِیْرُ مَرِیْدٌ عَمْرٌ یَسْجَجُ بِرَبِیْعِیْنِ دِیُو مَرِیْدِ
 خِرَدْمَنْدِ عُمَانِ شَبِّ زَنْدِه دَارِ چِهَارَمِ عَلِی شَاهِ دَلْدَلِ سُوَارِ
 خَدَا یَا بِحَقِّ بَسْمِی فَا طَمِه کِه بِرِ قَوْلِ اِیْمَانِ کَنْمِ خَاتَمِه
 اَکْرَ دَعْوَتَمِ رَدِ کَنْیِ دَرِ قَبُولِ مَنِ دَوَسْتِ وَ دَامَانِ اَلِ رَسُولِ
 چِه کَمِ گَرْدِ اِی صَدْرِ فَرخَنْدِه پِی زَقْدَرِ رَفِیْعَتِ بَدْرِ گَاهِ حِی
 کِه بَاشَنْدِ مَشْتِی گَدَا یَانِ خِیْلِ مَهْمَانِ دَارِ السَّلَامَتِ طَفِیْلِ
 خَدَا یَتِ ثَنَا کَفْتِ وَ تَجْمِیْلِ کَرْدِ زَمِیْنِ بُوَسِ قَدَرِ تُو جَبْرِیْلِ کَرْدِ

۹۰

۸۷ مرید در مصراع اول شاکرد که در مقابل اوستاد است در مصراع ثانی یعنی گردنکش و زورمند پنجه بر پیچ مراد زبون کننده پنجه ۸۸ شب زنده دار احیا کننده لیل یعنی عابد دلدل سوار وصف ترکیبی است و دلدل نام استری است که علی کرم الله وجهه بران سواری شد ۸۹ که بر قول الخ یعنی خاتمه من بر قول ایمان کنی در خبرست من کان آخر کلامه لا اله الا الله فقد دخل الجنة ۹۰ رد در عربی یعنی مردود و از نظر افتاده و باز کردانیده قبول پذیرفته من و دست الخ یعنی از جانب من ترک آل رسول نیست ۹۱ کم یعنی ناقص و ترک و نقصان صدر صاحب قدر پی قدم و نشان فرخنده پی وصف ترکیبی است قدر مرتبه و جاه درگاه آستانه در حی زنده در اینجا اسمی است از اسمای الهی ۹۲ مستی کنایه از معدودی چند و گروهی اندک گدا در یوزه کر خیل در عربی یعنی جماعت و طایفه دار السلام کنایه از بهشت باشد طفیل نام شخصی بود از بنی امیه که در حالت عسرت و تنگ دستی بشادیهای مردم و بطعام عروسی بی طلب برفتی و فارسیان این لفظرا یعنی مهمان ناخوانده و همراه کسی رفتن بی طلب در ضیافت استعمال کنند یعنی قدر بلند تو بدرگاه خدای تعالی کم نگردد اگر در مهمانی دار السلام تو مستی گدایان مثل طفیل مهمان باشند ۹۳ ثنا گفت بستود تجلیل کرد بزرگوار داشت و بزرگ کرد زمین الخ یعنی جبریل یش قدر تو زمین بیوسید

- ۸۰ بدو گفت سالار بیت الحرام که ای حامل دَحي برتر خرام
 چو در دوستی مُخلص یافتی عِسانم ز مُجت چرا تافتی
 بختت زراتر مجالم نماند بمانم که نیروی بلم نماند
 اگر یک سر موی برتر پرم فروغ تجلی بسوزد پرم
 نماند بعضیان کسی در گرد که دارد چنین سیدی پیشرو
 چه نعت پسنیده گویم ترا علیکم السلام ای نبی الورا
 ۸۵ درود ملک بر روان تو باد بر اصحاب و بر پی روان تو باد

۸۰. بدو اشارتست بمجربیل سالار بیت الحرام یعنی رسول عمّ که بزرگوار کعبه است خرام امرست از خرامیدن یعنی راه رفتن بناز و تکلف و زیبائی مراد بمجربیل فرمود سردار خانه کعبه که ای برنده وحی در اینجا چرا ماندی بالاتر ازین بنجام ۷۱ دوستی یاء مصدری است مخلص بمعنی محبت و یکدل و دوست عنانم الخ تقدیر کلام اینست عنان از صحبتم چرا تافتی عنان تافتن کنایه از روی بر گردانیدن ۸۲ بگفتا فاعلش ضمیر مجربیل عمّ فراتر بالاتر مجال جای جولان مجلم نماند یعنی ازین بالاتر نمی توانم پرید نیرو زور و قوت و توانائی ۸۳ سر بمعنی بالا باشد در اینجا چنانکه گویند سر کوه یعنی بالای کوه و سر دوش و سر پا و امثال پرم در مصراع اول متکلم است از پریدن فروغ بمعنی فروز است که شعاع و روشنی و تابش آفتاب و آتش و غیره باشد ۸۴ کرو بمعنی رهن است یعنی کسی بسبب عصیان در حبس نماند که دارد الخ یعنی که بتواقتدا کند ۸۵ نعت صفت چه نعت الخ یعنی نمی توانم که نعت گویم که مقبول و لایق و سزاوار تو باشد پس همان بهتر که بر تو درود بفرستم و را وری در اینجا بالف سبب قافیه یعنی ادی ۸۶ درود بمعنی صلوات است که از خدای تعالی رحمت و از ملائکه استغفار و از انسان ستایش و دعا و از حیوانات دیگر تسبیح باشد ملک فرشته روان بمعنی جان است پی رو بمعنی پس رو باشد و بعربی مقتدی گویند

کتب خانه چند ملت بشت	یتیمی که ناکرده قرآن درست
بمعجز میان قمر زد دو نیم	چو غمزش بر آیمخت شمشیریم
۷۵ تزلزل در ایوان کسری فتاد	چو صیفتش در افواه دئی فتاد
با عزاز دین آب عزّی ببرد	بلا قامت لات بشتگت خرد
که توریت و انجیل منسوخ کرد	نه از لات و عزّی بر آورد کرد
بهمگین و جاه از ملک در گذشت	شبی بر نشست از فلک برگذشت
که در سدره جبریل ازو باز ماند	چنان گرم در تیه قربت براند

۷۳ تیم بی پدر ناکرده قرآن درست یعنی وحی قرآن هنوز تمام نشده بروی ملت دین و مذهب بشت یعنی محو کرد ۷۴ غم قهر و غضب و خشم بر آیمخت بمعنی برکشید و بر آورد معجز خرق عادت که از پیمبر ظاهر شود میان الخ این معجزت در اوائل نبوت واقع شد در مکه ۷۵ صیت آوازه و شهرت افواه جمع فم یعنی دهانها چو صیتش الخ مراد که خبر ولادت او در دهانها اهل عالم شاع شد تزلزل جنیدن و لرزیدن کسری نام انوشروان عادل است و هریک از پادشاهان عجم را نیز کسری می گفته اند ۷۶ لا یعنی لا اله الا الله لات نام صنم است عزّی نام صنم دیگر است آب درینجا بمعنی آبرو کنایه از روشنائی و عزّت و قدر و قیمت باشد ببرد یعنی بی عزّت ساخت که آب رویش نماند ۷۷ گرد خاک برانگیخته و غبار گرد بر آوردن کنایه از پامال کردن و نابود ساختن باشد توریت نام کتابی است که بر موسی نازل شد انجیل معرب انکلیون نام کتابی است که بر عسی نازل شد ۷۸ شبی بیاء وحدت مراد در شب معراج بر نشست الخ یعنی بر براق سوار شد از رفعت فلک بالاتر رفت بقدرت و عزّت و منصب و دولت از درجهء ملک زیاده تر معزز کردید ۷۹ گرم بمعنی شتاب و تعجیل تیه صحرای قربت نزدیکی سوی خدای سدره نام درختیست در آسمان هفتم که او را سدره المنتهی گویند فرشتگان ازو تجاوز نمی کنند

خِلافِ پیمبر کسی ره نگرید که مهر کز بمنزل نخواهد رسید
 مپندار سعدی که راه صفا توان رفت جز در پی مصطفی
 کریم السجایا جمیل الشیم نبی البسرایا شفیع الامم
 ۷۰ امام رسل پیشوایی سبیل امین خدا مهبط جبرئیل
 شفیع الوری خواجہ بعث و نشر امام الهدی صدر دیوان حشر
 کلیمی که چرخ فلک طور اوست همه نورها پرتو نور اوست

۶۷ پیمبر و پیغمبر رسول و نبی ۶۸ مپندار در بعض نسخ محالست رفت بمعنی رفتن
 مصطفی بر گزیده یکی از اسمای صفات جناب پیمبر عم ۶۹ کریم بزرگ بخشنده
 و جوانمرد سجایا جمع سبجیه است بمعنی خوی که آدمی بر آن مطبوع باشد شیم جمع
 شیمه است بمعنی خوی نیکو بر ایا جمع برته است بمعنی خلق ام جمع امت است
 بمعنی گروه کریم السجایا الخ در ترکیب مجذوف مبتدا خبر واقع شود تقدیرش آن که
 وهو کریم السجایا معنی اوست بزرگ خصلتها و اوست نیکو عاداتها و او آگاهی دهنده
 خلاق است و خواهنده گروهها از خداوند تعالی یعنی او مغفرت امت از خدا
 خواهد خواست ۷۰ امام رسل مقدم و پیشرو پیران است پیشوا سر گروه و پیشرو
 سبیل راه امین امانتدار خدا که از وحی الهی چیزی را ننوشیده است مهبط جای
 فرود آمدن مهبط جبرئیل یعنی جای است که جبرئیل عم بروی نازل شود
 ۷۱ شفیع الوری شفاعت کننده آفریدگان بعث و نشر برانگیختن و برخاستن مراد
 قیامت هدی راه راست نمودن صدر بالا نشین حشر و محشر بمعنی قیامت ۷۲ کلیمی
 بیا و حدتست چرخ حرکت دوری و گرد گردیدن است آسمان و فلک را نیز گویند
 فلک بمعنی آسمان است طور نام کوهی است مشهور مراد معراج موسی کلیم الله بر
 کوه طور بوده مصنف اشاره بآن نموده گفت پیمبر ما همچو کلیم است که چرخ فلک
 طور اوست یعنی معراج اوست چنانکه گفته اند بیت

موسی بطور گرچه سخن گفت باخدای چرخ برین پایده طور محبت است

	اگر طالبی کین زمیسن طی کنی	تخت است باز آمدن پی کنی
۶۰	تامل در آینه دل کنسی	صفائی بتدریج حاصل کنسی
	مگر بونی از عشق مت کند	طلبکار عهد آست کند
	پانی طلب ره بد آنجا بری	و ز آنجا بسال محبت پری
	بدرد یقین پردای خیال	نماند سرا پرده الا جلال
	دگر مرکب عقل را پویه نیست	عنانش بخیر و تیر که است
۶۵	درین بحر مرد راعی زرفت	شم آن شد که دنبال داعی زرفت
	کسانی کزین راه برگشته اند	برفتند بسیار و سرگشته اند

۵۹ طالبی جوینده بیا خطاب کین اصلش که این بود طی کردن سپردن راه را و در سفر رفتن باز آمدن رجوع کردن پی کنی مراد دست و پا ببری کنایه از عاجز و ناتوان کردن

۶۰ تامل کردن اندیشیدن در آینه دل از بهر تصفیه او بتدریج پایه پایه چیزها بکسی بردن بتدریج که این حال علی الفور میسر نیست ۶۱ بونی یا ثانی برای وحدتست طلبکار جويا عهد پیمان است اشارتست بمضمون آیه سوره اعراف که خدای تعالی فرموده واذ اخذ ربك من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم و اشهدهم علی انفسهم الست برتکم ۶۲ ره مفعول مقدم است بدانجا یعنی بدرگاه حق تعالی بری خطابست از بردن بال بر پری خطابست از پریدن ۶۳ بدرد از دریدن بشدید راست بمعنی پاره کردن خیال صورتی که در خواب و آب و مانند آن دیده شود سرا پرده پرده بلندی را گویند که منزله دیواری باشد که بر دور خیمه گاه کشند جلال عظمت خدای تعالی ۶۴ پویه بمعنی پوئیدن بخیر سرگشتگی است ایستاده شو امر از ایستادن ۶۵ درین بحر در دریای الهی مرد راعی چویان مراد رسول عم است آن آنکس دنبال داعی در پی دعوت کننده یعنی رسول عم قافیه در بعض نسخ عکس واقع شده ۶۶ کسانی یا وحدتست نوعیه است برگشته اند یعنی رجوع کرده اند از اقتداء رسول عم سرگشته حیران مانده

نه هر جای مرکب توان تاختن که جاها سپر باید انداختن
 و کس الکی محرم راز گشت به بندند بر وی در بازگشت
 کسی را درین بزم ساغر دهند که داروی بیوشیش در دهند
 بترسد خردمند ازین بحر خون کز و کس نبردست گشتی برون
 یکی باز را دیده بر دوختست یکی دیده با باز و پر سوختست
 کسی ره سوی شنج قارون نبرد و کز برده باز بیرون نبرد

۵۳ مرکب آنچه که بران سوار شوند تاختن یعنی دویدن جاها یعنی جایها هست
 که آنجا سپر انداختن و سپر افکندن کنایه است از هزیمت کردن و گریختن
 و فروتنی نمودن و عاجز شدن یعنی در کینه خدای سبحانه و تعالی فکر نمی
 باید کرد چنانکه در خبرست تفکروا فی آلاء الله و لا تفکروا فی ذات الله درین
 معنی چنین تمثیل کرده اند که کسی اگر آثار آفتاب را نگاه کند چشمش خیره
 و تیره شود همچنین اگر کسی بآثار خدای تعالی نظم کند داند که صانع
 غریب است و مقرر عجایب اما اگر خواهد که ادراک کینه ذاتش کند عقلش تیره
 و خیره گردد ۵۴ سالك رونده راه محرم گشت از حضرت خدای دریافت در باب
 بازگشت بمعنی رجوع است یعنی رخصت نمی دهند که سخن بشوید چنانکه در خبرست
 من عرف الحق کل لسانه ۵۵ بزم مجلس شراب و جشن و مهمانی ساغر بیاله شراب
 که داروی الخ یعنی بی عقل گردد و نمی تواند که راز بگوید ۵۶ کزو که از آن بحر
 خون برون مخفف بیرون است یعنی هر کس غرق شده است ۵۷ باز در مصراع اول
 پرنده ایست مشهور که سلاطین و اکابر شکار فرمایند و در مصراع ثانی بمعنی کشاده
 در مقابل بسته دیده چشم پر بال سوختست همچو پروانه ۵۸ ره مخفف راه است نبرد
 راه بردن بمعنی رفتن یعنی نرفت و واصل نکرد گنج زر و شوهری باشد که در زیر زمین
 دفن کنند و خزینه عموماً سو جانب و طرف قارون نام شخصی عم زاد یا خواهر زاد موسی
 عم باشد گنج قارون مراد در اینجا از عرفان الهی است باز بمعنی تکرار و معاودت و دیگر

درین ورطه کشتی فرو شد هزار که پیدا نشد تختی بر کنار
 چه شهباهای نشستم درین سیرگم که وحشت گرفت آستینم که قم
 محیط است علم ملک بر بسیط قیاس تو بروی نگرود محیط
 نه ادراک درکنه ذاتش رسد نه فکر بعبور صفاتش رسد
 توان در بلاغت بر سبحان رسید نه درکنه بیچون سبحان رسید
 که خامان درین ره فرس رانده اند بلا احمی از تک فرو مانده اند

۴۷ ورطه گرداب دریا فرو شد غرق گشت که پیدا الخ یعنی کشتیهای عقل درین ورطه
 هلاک و ناپیدا کشته اند که ازو اثری پیدا نشد ۴۸ چه شها یعنی شهای بسیار وحشت
 تهائی و رمیدگی و پژمان و اندوه قم بر خیز صیغه امر حاضر یعنی تا اینکه وحشتی بمن
 لاحق شد که از آن باز ماندم که شرط علم حاوی شدن عالم است بر معلوم با مساوی
 شدن باو و اما این شرط از جانب ما موجود نیست در بعضی نسخ بجای این بیت این
 بیت واقع است چه شها درین فکر بودم ستیز که حیرت گرفت آستینم که خیز ۴۹ محیط
 گرد کننده بسیط جای کسترده درینجا زمین فراخ قیاس الخ قیاس بمعنی اندازه کردن
 چیزها مثل آن چیز و خداوند تعالی مثل ندارد و علم او عظیم المثل پس قیاس تو بر او
 تعالی محیط شدن نتواند ۵۰ ادراک دانستن و دریافتن فکرت اندیشه غور
 مغاک و قعر هرچیز درینجا بمعنی بنیاد و پایان و انتها ۵۱ بلاغت تیز زبانی
 و رسیدن بکمال ایراد کلام سبحان نام شاعر فصیح است از شعرای عرب رسید
 بمعنی رسیدن بیچون بی کیف سبحان درینجا مراد الله تعالی ۵۲ تک بمعنی
 بسیار تند براه رفتن و دویدن بلا احمی اشارت است بآن حدیث شریف که
 رسول صلعم فرمود لا احمی ثناء علیک وانت کما اثبت علی نفسک ای شمردن
 توانم ثنای ترا بر تو و تو چنانی که صفت کرده تو بر ذات خود معنی بیت
 اینکه در کنه بیچون سبحان کسی رسیدن نمی تواند که صفت کمالی او کند زیرا که
 بهترین کسان درین معنی خیالات کرده اند و باین کلام لا احمی عاجز آمده اند

زُصَلْبُ آوَرْدُ نُطْفَهٗ دَرِ شِكْمِ	زَابِرِ افْکَنْدِ قَطْرَهٗ سَوِیَ یَمِ
وَزینِ صَوْرَتی سَرُو بَالَا کَنْد	اَز انِ قَطْرَهٗ اَوَلوی لالا کَنْد
۴۰ که پیدَا و پَنَهانِ بَزْدَشِ یکِیست	بِرِو عِلْمِ یکِ ذَرَهٗ پُوشیده نیست
و گر چَنْد بی دَسْتِ وِپایِ اَنْدِ و زور	مَهیا کَنْدِ رُوزیٗ مَارِ و مَور
که دَانْدِ جَزَا و کَرْدَنْ اَز نیستِ بَسْت	بَا مَرَشِ وُجُودِ اَز عَدَمِ نَقِشِ بَسْت
و زانَا بِصَحْرایی مَحْشَرِ بَرْد	دَکْرَهٗ بَکَشْمِ مِ دَرِ بَرْدِ
فَرِو مَانْدَهٗ دَرِ کَنْبِ مَایِ تَشِشِ	جِهَانِ مُتَّفِقِ بَرِ اَلْیَتِشِشِ
۴۵ بَصْرِ مُنْتَهائی جِمالِشِ نییافت	بَشْرِ مَاورائی جِمالِشِ نییافت
نَهٗ دَرِ ذَیْلِ وِصْفِشِ رَسِدِ دَسْتِ نَهْمِ	نَهٗ بَرِ اَوْجِ ذَا لَشِ پَرَهٗ مَرِغِ و نَهْمِ

۳۸ یم دریا صلب مراد در اینجا استخوان پشت پدرست شکم یعنی رحم مادر این بیت مرهونست
 ۳۹ ازان الخ بیان مصراع اولست از بیت سابق لولوی لالا یعنی مروارید درخشانده و زین
 اشارتست بنطفه بالا بمعنی قامت سرو بالا وصف ترکیبی است ۴۰ نزد مخفف نزدیک است
 یکست در میان این دو تفاوت نیست ۴۱ مهیا حاضر و موجود روزی رزق و گرانج یعنی
 هر چند بی دست و پا و بی زور هستند روری آنها موجود میکند پیش آنها ۴۲ بامرش الخ یعنی
 بسبب فرمان خداوند معدوم موجود گشت که الخ استفهام انکاریست ۴۳ دگره دگر بارگم بمعنی
 پوشیدن راز و اخفای سر و پنهان کردن باشد یعنی موجود را معدوم کند بصحرای محشر بجای
 جمع کردن خدای مردمان را بروز روستخیز یعنی بروز قیامت ۴۴ جهان الخ یعنی اهل عالم متفق
 گشته اند بر الوهیت او که هیچ کسی را درین قضیه خلاف نیست فرو مانده الخ عاجز گشته اند
 از معرفت کند ماهیت او ۴۵ بشر بمعنی خلق است ماورائی جلالش نیافت یعنی خلق جهان
 جلال اورا نمی داند بصر یعنی بینائی و دانائی منتهای پا یان ۴۶ اوج معرب اولک است که مقابل
 حوضیض باشد و هم رفتن دل بسوی چیزی بی قصد آن و گمان و ظن بردن یعنی اوج ذاتش چنان
 بلندست که مرغ و هم بران نمی پرد و نمی رسد ذیل دامن فهم دریاقتن و دانستن و شناختن

- ۳۰ بر احوال نابوده علمش بصیر
 بقدرت نیکه دار بالا و شیب
 نه مستغنی از طاعتش پشت کس
 نه مستغنی از طاعتش پشت کس
 قدیم نکوکار نیکو پسند
 ز مشرق به مغرب مه و آفتاب
 زمین از آب لرزه آمد ستوده
 دید نطفه را صورتی چون پری
 نهد لعل پیروزه در صلب سیمک
 فرو کوفت بر دامنش میخ کوه
 که کردست بر آب صورتگری
 شکل لعل در شاخ پیروزه رنگ

۳۰ بصیر بینا و دیده‌ور از آنکه نسبت با علمش ماضی و مستقبل یکسخت خبیر
 آگاه که هیچ از او پوشیده نیست ۳۱ قدرت توانائی نکه مخفف نگاه است شیب
 مخفف شیب مراد از بالا آسمان و از شیب زمین حسیب اصلش حساب بود الف
 یا مقلوب شد از بهر قافیه ۳۲ مستغنی بی نیاز نه بر حرف الخ مراد بر کرده
 او تعالی کسی عیب نمی تواند کرد چه بر حرف انگشت نهادن کنایه از عیب کردن
 است که هر چیز را بر مقتضای حکمت نوشته است ۳۳ کلک قلم نقش بند وصف
 ترکیبی است چنانکه فرمود هو الذی یصورکم فی الارحام ۳۴ در بعض نسخ بجای
 این بیت این بیت واقع شده همی گسترانید کیتی بر آب چو سجاده نیک مردان در
 آب مه مخفف ماه است روان راه رونده کیتی دنیا ۳۵ تب زحمتی است که آنرا بعربی
 حتی گویند ستوه عاجز گشته فرو کوفت الخ یعنی در اول خلقت زمین قرار و سکون
 نبود کوهها را بروی نهاد آرام گرفت چنانکه فرمود الم نجعل الارض مهادا و الجبال اوتادا
 ۳۶ نطفه آب مردی در اینجا صورتی یاء و حدتست چون پری مراد حسن صورتست
 که کردست الخ استفهام انکاریست مراد همی کس بر آب نقاشی کردن نمی تواند
 ۳۷ صلب در اینجا یعنی میانست کل لعل یعنی نهد شکل لعل رنگ را پیروزه رنگ یعنی سبز

کَلِمَ شَقَاوَتٍ یَکِی دَر بَرَش	کَلَامَ سَعَادَتٍ یَکِی بَر سَرَش
شَرُوهِی بَاتَسِ بَرَدِ زَابِ نِیلِ	تُخْلِی تَان کُنْدَ آتَشِی بَر خَلِیلِ
وَرِی نِیَسْتِ تَوَقِیْعِ فَرْمَانِ اَوَسْتِ	شُکْرَ اَنْسْتِ مَنشُورِ اِحْسَانِ اَوَسْتِ
۲۵ یَمِ اَوِ پَرْدِه پَوشِد بَآلَایِ خُودِ	پَسِ پَرْدِه بَیَسِنْدِ عَمَالمَایِ بَدِ
بَمانِندِ کَرَوِ بَیْسَانِ صَمِّ کُومِ	بَشَهْمِیدِ اَکْرَ بَر کُشَدِ تَیغِ حُکْمِ
عَزَازِیلِ بَکُویِدِ تَضِیْبِی بَرَمِ	و شُر زَلَّه بَخُشَدِ زَنوَانِ کَرَمِ
بُزُرْگَانِ نَهَادِه بَزُرْگِی زَسَرِ	بَدِرْگَاهِ اَطْفِ و بَزُرْگِی شِس بَرِ
تَضَرَّعِ کُنَانِ رَا بَدَعُوْتِ حُجِیبِ	فِرُوْمَانْدِگَانِ رَا بَرَحْمَتِ قَرِیبِ

۲۲ سعادت نیکبختی شقاوت بدبختی کلمه پوشی است که از موی بز و گوسفند بافند یکی یکی را ۲۳ خلیل دوست لقب ابراهیم عم کلسستان الخ اشاره بآن است که نمود ابراهیم را در آتش انداخته بود او تعالی آن آتش را بر ابراهیم گلزار کرد که آسیبی بر بدن مبارکش نرسید گروهی الخ اشاره باین که فرعون و قوم او در آب نیل غرق شدند او تعالی آنها را دوزخی کرد ۲۴ منشور نامهء فرمان پادشاه است توقیع نشان پادشاه در نامه گرانست الخ یعنی اگر آتش را گلزار کردنت پس آن از مهر او که بر ابراهیم بود و اگر از آب بآتش بردنت پس از قهر او که بر فرعون نازل شد ۲۵ الا نعمتها خود بفتح خافی باید خواند از مهر قافیه ۲۶ تهدید ترسانیدن و بیم دادن حکم فرمودن و فرمان کردن بر چیزی کرویان فرشتگان مقرب را گویند صم جمع اصم بمعنی گران گوش است بکم جمع ابکم بمعنی کنک ۲۷ زله طعای باشد که مردم فرومایه از جائی در دارند و برند عزازیل ابلیس است بشکاید در نفس خود ۲۸ بدرگاه الخ تقدیر کلام بر درگاه لطف و بزرگیش است و بر بمعنی عند است درینجا ۲۹ فرومانده بمعنی عاجز تضرع کنان لفظ کن با لفظ تضرع وصف ترکیبی است و با الف و نون جمع شده است حجب پذیرنده

برین خوانِ یغما چه دشمن چه دوست	ادیم زمین سغده عام اوست
۱۵ که از دست قهرش امان یافتی	و اگر بر جفا پیش بشتافتی
غنی ملکش از طاعت جن و انس	بری ذاتش از تهمت ضد و جنس
بنی آدم و مرغ و مور و مکس	پرستار امرش همه چیز و کس
که سیمرخ در قاف قسمت خورد	چنان پهن خوان گرم گترود
که دارای خاق است و دانای راز	لطیف و گرم گتر و کار ساز
۲۰ که ملکش قدیم است و ذاتش غنی	مراورا سزود کسب ریا و منسی
یکی را بخاک اندر آرد ز تخت	یکی را بسر بر نه تاج بخت

۱۴ ادیم پوستی است خوشبوی و موج دار و رنگین و آن نیز سخیمان گویند پادشاهان و امیران آنرا بگسترند و بران طعام خورند خداوند تعالی ادیم زمین را توشه دان خلاق نموده برین همه کسان طعام می خورند خوان میان واو و الف می باید خواند یغما ناخت و تاراج و غارت خوان یغما خوانی که کسریمان گسترانند و صلاهی عام در دهند چه دشمن چه دوست یعنی تفاوت نیست در رزق دادن ۱۵ جفایشه ظالم و مستکار و گناهکار بشتافتی یعنی اگر در قهر و هلاک او شتاب کردی که اسم است استفهام انکاریست یعنی کسی خلاص نشدی امان بمعنی زهار و عهد و پیمان در اینجا ۱۶ تهمت کبان بری الخ یعنی ذات او را تهمت ضد و جنس نیست فکیف او را ضد و جنس باشد غنی بی نیاز جن پری و دیوار طاعت الخ که بطاعت و فرمان بری ایشان احتیاج ندارد ۱۷ پرستار امرش یعنی خدمتکار فرمان اوست ۱۸ پهن عریض سیمرخ عنقارا گویند قاف نام کوهی است مشهور و محیط است بر ربع مسکون قسمت در بعض نسخ روزی ۱۹ لطیف الخ هر یکی از دووم و سوم وصف ترکیبی است دارای صیغه مبالغه فاعل است از داشتن در اینجا ۲۰ مراورا الخ او را لایق است بزرگی و خودی زیرا که ملک او همیشه مانده است و ذاتش غنی از جمیع ماسواش ۲۱ یکی را از بندگانش

نه کردن کشازا بگیرد بغور
 نه عذر آورازا براند بجور
 وگر خشم گیرد بکردار زشت
 چو باز آمدی ماجرا در نوشت
 دو کونش یکی قطره در بحر علم
 کنه بیند و پرده پوشد بحلم
 اگر با پدر جنگ جوید کسی
 پدری گمان خشم گیرد بسی
 وگر خویش راضی نباشد ز خویش
 چو بیگانگانش براند ز پیش
 وگر بسنده چابک نیاید بکار
 عزیزش ندارد خداوند کار
 وگر بر رفیقان نباشی شفیق
 لغزشگت بگیرد از تو رفیق
 وگر ترک خدمت کند لشکری
 شود شاه لشکرکش از وی بری
 و لیکن خداوند بالا و پست
 بعضیان در رزق بر کس نسبت

۵ فور در اصل معنی جوشیدن است و بمعنی استعجال و شتاب شایع شده یعنی متکبرانرا
 بر وجه استعجال نمیگیرد بجور بستم مراد اینست که عذر ایشانرا قبول کند و ایشانرا مقبول
 گرداند ۶ بکردار زشت بسبب عهل قبیح باز آمدن گنایه از عذر و توبه نمودن است
 ماجرا آنچیکه گذشت در نوشت یعنی گناه گذشته را عفو کرد بخط کشیدن در دفتر معاصی ۷ دو کون
 یعنی هر دو جهان علوی و سفلی و تقدیم ضمیر از هر نظم است یعنی در بحر علمش گنه
 مخفف از گناه پرده پوشد یعنی پوشیده دارد حلم بردباری و وقار ۸ اگر الح
 یعنی پسری که با پدرش جنگ و خصومت کند بی گناه بمعنی تحقیق و یقین
 ۹ خویش در اینجا مراد قریب است راضی نباشد ز خویش از مهر زشتی کردارش چو بیگانگانش
 ضمیر راجع است بخویش دوم براند ز پیش یعنی ویرا رد کند ۱۰ چابک مخفف چابوک
 است که جلد و چست و چالاک باشد چابک نیاید بکار یعنی کار بچستی نکند عزیزش الح
 یعنی مالک برو خوش نمی باشد و او را مهر نکند ۱۱ رفیق یار و یار سفر شفیق
 مهربان ۱۲ لشکری سپاهی لشکرکش صاحب لشکر بری دور که او را رد کند ۱۳ خداوند بالا
 و پست یعنی صاحب آسمان و زمین بعضیان بسبب نافرمانی در بمعنی باب است رزق روزی

بنام خداوند جان آفرین تکمیل سخن در زبان آفرین
 خداوند بخشنده دستگیر کیم خطا بخش پوزش پذیر
 عزیزی که مهر کز دوش سر بتافت به در که شد بیچ عزت نیافت
 سر پادشاهان گردن فراز بدرگاه او بر زمین نیاز

۱ بنام یعنی ابتدا میگویم بنام جان آفرین وصف ترکیبی است آفرین بمعنی آفریننده در بعض نسخ
 این بیت چنین واقع شده بنام خدایی که جان آفرید سخن گفتن اندر زبان آفرید
 ۲ خداوند بدست از خداوند اول بخشنده اسم فاعل از بخشیدن بمعنی رحم و شفقت
 کردن دستگیر مددگار پوزش اسم مصدر است بمعنی پوزیدن یعنی عذر ۳ که این لفظ
 حرف است کز در اصل که از بود و این لفظ که اسم است درش ضمیر راجع است
 بعزیزی شد بمعنی رفت است یعنی خداوند تعالی عزیزست که هر کس که از در او سر
 بتافت در هر دری که رفت همچگونه عزت بدو حاصل نگردید از در سرتافتن مراد نافرمانی
 نمودن ۴ فرار بمعنی بالا و بلند است درینجا و گردن فراز نیز وصف ترکیبی است درگاه
 و درگاه آستانه در باشد نیاز در اصل بمعنی حاجت است و بمعنی خواهش و تضرع شایع شده

ستان
شیخ صالح الدین سعدی
شیرازی

PK
6540
B2
1858
cop.2

Sa'di
Le boustân de Sa'di

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

